

ქუჩის დღიური

ისტორიკა
ფილოსოფია
სოციალიზმი

დასავლეთ ევროპის ლიბრარიუმი

დანიის ენა

1713—1784

19 უმღერატი 39

დაბი დილა

ეს თეზისი
ფილოსოფია
სოციალიზმი

ბ. თაყაიძის

ბრძანებით და წინასწარგამართ

4516

დ ე ნ ი ლ ი ლ რ ე

პარტია და ხელისუფლება უდიდეს ყურადღებას აქცევენ წარსულის ისტორიის შესწავლის საკითხებს. წარსულის ისტორიის შესწავლამ კი თვალწინ უნდა გადაგვიშალოს ის გმირული ბრძოლა, რომელსაც აწარმოებდა ხალხი თავიანთ მზავგრელთა წინააღმდეგ, უნდა გვაძინოს ის აზრები და მიზანსწრაფვანი, რომელნიც ამოძრავებდნენ ხალხთა მასებს და რომელნიც ყველაზე რელიეფურ გამოხატულებას ჰპოვებდნენ კლასობრივი ბრძოლის ისტორიის გარდამტეხ, რევოლუციურ ეპოქებში.

წარსულის ისტორიის შესწავლამ უნდა გადაგვიშალოს ის კულტურული მემკვიდრეობა, რომლის კრიტიკულ ათვისებასაც ანხორციელებს შემეცნების მარქსისტულ-ლენინური თეორია. ტროცკისტულ-ბუხარინული და ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური მავნებლები ცდილობდნენ ისტორიულ ძველმანად ექციათ და დაესამარებიათ ის უდიდესი ღირებულებანი, რომელნიც მემკვიდრეობად მიიღო მუშათა კლასმა კაცობრიობის ისტორიის კულტურული წარსულიდან. ისინი ადგნენ კულტურული და თეორიული მემკვიდრეობის ამ რკინის ფონდის სრული უარყოფის გზას და ეს იმ დროს, როცა „მარქსიზმი ემყარებოდა კაპიტალიზმის დროს მოპოებულ კაცობრიული ცოდნის მტკიცე საფუძველს და აღმოაჩინა ადამიანთა საზოგადოების განვითარების კანონები“¹. „ყოველივე ის, რაც კი შეექმნა ადამიანთა საზოგადოებას, მან კრიტიკულად გადაამუშავა ისე, რომ არცერთი პუნქტი არ დაუტოვებია უყურადღებოდ. ყოველივე ის, რაც კი შეექმნა ადამიანის გონებას, მან გადაამუშავა, კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა, მუშათა მოძრაობით შეამოწმა და გამოიყვანა ის დასკვნები, რომელთა გამოყვანა არ შეეძლოთ ბურჟუაზიულ ჩარ-

¹ ლენინი, რჩეული თხზულ., ტომი II, გვ. 557.

ჩოვებით შეზღუდულ თუ ბურჟუაზიულ ცრუ-შეხედულებებით შებო-
კილ ადამიანებს¹.

მხოლოდ მუშათა კლასმა, რომელმაც მოახდინა უდიდესი მთელს
მსოფლიოში ძლევამოსილი სოციალისტური რევოლუცია, დაამყარა
კაცობრიობის ისტორიაში არნახული სოციალისტური წყობილება და
უდიდეს კულტურულ ღირებულებათა შექმნასთან ერთად ნამდვილი
შეფასება მისცა ისტორიული წარსულის კულტურულ საგანძურს.

საფესებით გასაგებია, რომ ხალხის ისტორია, მისი კულტურა,
მთლიანად ეკუთვნის მშრომელ მასებს, რომელნიც წარმოადგენენ მთე-
ლი კაცობრიობის კულტურული წარსულის მემკვიდრეს. განმათავი-
სუფლებელ ბრძოლაში მშრომელ ხალხს უდიდეს დახმარებას უწევდა
დიდ მწერალ-მოაზროვნეთა დიადი თხზულებები. ისინი მგზნე-
ბარე იდეებით აღვიძებდნენ და აღანთებდნენ ადამიანთა შეგნებას
და ამით თავგანწირვის ცეცხლით ამოძრავებდნენ ხალხის განთავი-
სუფლებისა და ბედნიერებისათვის მებრძოლთა გულებს.

რევოლუციურ-დემოკრატიულ მოაზროვნეთა ამ კორიფეებს
შორის არამცირემნიშვნელოვანი როლი მიეკუთვნება XVIII საუ-
კუნის ფრანგ განმანათლებელთა რევოლუციური მატერიალიზმის
წარმომადგენელს—დენი დიდროს.

დიდროს მოღვაწეობა უაღრესად მრავალფეროვანია, დიდი
მატერიალისტი-ფილოსოფოსი იმავე დროს იყო დრამატურგი, სა-
უცხოვო პროზაიკოსი, ასეთივე გამოჩენილი ლიტერატურული კრი-
ტიკოსი, რეალისტური ხელოვნების თეორეტიკოსი, ჩინებული პუბ-
ლიცისტი და ა. შ.

მარქსის წინაპერიოდის გამოჩენილ მოაზროვნეთა შორის—
თავისი გენიალობის, აზროვნების სიღრმისა და მრავალფეროვანე-
ბის, ფილოსოფიისა და მეცნიერების ისტორიაში თავისი მნიშვნე-
ლობის მხრივ—დიდროს ერთ-ერთი უაღრესად თვალსაჩინო ად-
გილთაგანი უკავია:

დენი დიდრო (1713—1784)←ფილოსოფოსი, სწავლული,
ხელოვნების კრიტიკოსი და მწერალი—უნიჭიერესი წარმომადგენელი
იყო რევოლუციის წინააღმდეგ საფრანგეთის „ლიტერატურული რეს-
პუბლიკისა“. დენი დიდრო, წარმოშობით ლანგრიდან, წვრილი
ხელოსნის შვილი იყო. დიდროს მამამ, რომლის სურვილიც იყო მისი
შვილიდან გამოსახულიყო „გონიერი ღვთისმეტყველი“, მიაბარა ის
იეზუიტთა კოლეჯში, და როცა 15 წლისა შეიქნა, გაგზავნა პა-
რიზში დარკურის კოლეჯში. კოლეჯის დამთავრების შემდეგ დიდ-

¹ ლენინი, იქვე, გვ. 558.

რომ უარი განაცხადა ყოველგვარ პროფესიაზე და ლიტერატურით გატაცებულმა იყო ინგლისური ფილოსოფიისა და ბუნებისმეტყველების შესწავლა; ის გატაცებული იყო ჰობსით, ლოკით და ნიუტონით.

მისი მკვირცხლი გონება მოვლენიდან მოვლენის შესწავლაზე გადადის და მისი მეტყველებაც არაფერში არ ჩამორჩება მის აზრთა სისწრაფეს. მისი სიმხიარულე ატარებდა ფართო ხალხურ ხასიათს, მისთვის დამახასიათებელი პირდაპირობით ის მოურიდებლად ამხელდა ყველას. მაგრამ ამავე დროს დიდრო იყო გულკეთილი, სულგრძელი, ეგოიზმსმოკლებული და უაღრესად უანგარო კაცი. მისი მჩქეფარე ენერჯია არასოდეს არ გრძობდა დაღლილობას და ის ყოველთვის მგზნებარე სიტყვებით გამოხატავდა თავის გონებრივ შემოქმედებას, რომელიც გამოხმაურებას პოულობდა მთელი მისი ეპოქის მანძილზე. იმ დროს, როცა ძველი საზოგადოების წიაღში ხდებოდა ბურჟუაზიის იდეოლოგიური მომწიფება, როცა დღის წესრიგში იდგა ბურჟუაზიის მოსვლა ხელისუფლების სათავეში, მთელი ეკონომიური, პოლიტიკური და კულტურული შედეგებით, დიდროს ეპოქა ყველაზე კონდენსირებული ფორმით წარმოადგენდა ბურჟუაზიის იდეურ მზადებას ამ ისტორიული ამბებისათვის.

საფრანგეთის კაპიტალისტური განვითარების ამ ეტაპზე პროგრესულ კლასს წარმოადგენდა ამ ქვეყნის ბურჟუაზია, რომელიც მთელი მესამე წოდების სახელით გამოდიოდა. მაგრამ მესამე წოდება თავისი კლასობრივი შემადგენლობით წარმოადგენდა კონგლომერატს სხვადასხვა დაჯგუფებებისა, რომელთა შორისაც შეუპოვარი ბრძოლა სწარმოებდა. იდეოლოგიურ მოძრაობაში კი ამ ჯგუფებმა თავიანთი გამოხატულება პპოვეს ვოლტერიანობაში, რუსოს მიმდევრებში და მატერიალისტ-ათეისტებში. ჩვენთვის შეუძლებელია აქ ყველა ამ ჯგუფთა გარჩევა, მაგრამ აღვნიშნავთ, რომ ისინი ფრანგული განათლების აქტუალურ საკითხებზე თავიანთი პოზიციების მიხედვით სრულიადაც არ იყვნენ ერთსულოვანი. ასეთი დაქსაქსულობის გამო XVIII საუკუნის საფრანგეთის ბურჟუაზიამ ვერ შექმნა მონოლიტური პოლიტიკური პარტია ჩამოყალიბებული პროგრამით, რის გამოც საფრანგეთის ბურჟუაზიის ტრიბუნები თავიანთ გამოსვლებში სხვადასხვა ჯგუფთა კონკრეტული პოზიციების გამოხატულებად გვევლინებოდნენ. ვინაიდან ეკლესია წარმოადგენდა იდეოლოგიურ განსახიერებას ყოველივე იმისა, რაც უკვე დრომოქმული და გარდასული იყო, რაც საზოგადოებას მიერ ეკებოდა უკან საშუალო საუკუნოებისაკენ, რაც წინ ელობებოდა ისტორიულ განვითარებას, მე-

სამე წოდების იდეოლოგები თავიანთი ნიჭისა და მახვილი კალმის მთელი სიძლიერით ესხმოდნენ თავს ეკლესიას. მათი შესანიშნავად გამიზნული იერიშები პირველ ყოვლისა სამღვდელოებისა და იდეალიზმის წინააღმდეგ იყო მიმართული. ამ მხრივ დენი დიდროს და მისი ჯგუფის ისტორიული ადგილი და როლი წარმოადგენდა თავისებურ „ენციკლოპედიურ წამოწყებას“, რომელსაც უაღრესი პოლიტიკური და იდეოლოგიური მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

ყველაფერი ის, რაც დრომოჭმული იყო, რაც იდეოლოგიურ საყრდენს წარმოადგენდა რეაქციისათვის, ე. ი. რელიგია, მისტიკა, იდეალიზმი—არამცთუ უკუგდებული იყო, არამედ მათ უპირისპირდებოდა ახალი მეცნიერულ-მატერიალისტური ათვისტური მსოფლმხედველობა, რომელიც ფართოდ ემყარებოდა აღნიშნული ეპოქის მეცნიერების უკანასკნელ მონაპოვართ, მის უკანასკნელ მიღწევებს.

ახალი მოძღვრების დამუშავება-განვითარებაში და მისი გავრცელების საქმეში დიდროს ერთ-ერთი მოწინავე როლი ენიჭება.

დიდროს სახით საფრანგეთის რევოლუციას ჰყავდა მოაზროვნე მანქანა, რომელიც იტევდა საკვები მასალის უდიდეს მარაგს ფილოსოფიის, მათემატიკის, ფიზიკის, ბუნებათმეცნიერების, ისტორიის დარგებიდან და იცნობდა უკანასკნელ ჰიპოთეზებს და ყველაზე საგულისხმო ცდებს, რომელთაც მტკიცე გავრცელება მხოლოდ ასი წლის შემდეგ ჰპოვეს.

დიდრომ ჩინებულად იცოდა მისი თანამედროვე და ძველი ლიტერატურა. ყოველ ნაწარმოებს ის ჯერ შეისწავლიდა როგორც სპეციალისტი, ფილოლოგი, პოეტი და ისტორიკოსი და მხოლოდ ამის შემდეგ იყენებდა მას. მის სიტყვებში და თხზულებებში კოლეიდოსკოპივით ელვარებდნენ იდეები, მეცნიერული დაკვირვებანი, ნაირგვარად დასურათბატებული ნაყოფიერი ჰიპოთეზები და ზოგჯერ გასაოცარი წინასწარხილვანიც.

ამრიგად, უაღრესად საინტერესო მოაზროვნემ, რომლის მთელი გონებრივი განვითარებაც გამომხატველი იყო თავისი ეპოქის სოციალურ-ეკონომიური ძვრებისა, თავი შესწირა ლიტერატურულ მოღვაწეობას და სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე იტანდა ასეთი მდგომარეობის სიტკბო-სიმწარეს. მგზნებარე რწმენით და ენთუზიაზმით ანთებულმა მან უარყო მოხუცი მამის რჩევა-დარიგებანი გამხდარიყო შეძლებული და ღვთისმსახური კაცი. მამა, მის წინააღმდეგ მიმართავდა მუქარას და მას კიდევაც წაუყენა მკაცრი მოთხოვნა დასდგომოდა განსაზღვრულ და „საკადრის“ პროფესიას, წინააღმდეგ შემთხვევაში აღუკვეთდა მას მატერიალურ დახმარებას. მაგრამ მისი დროის ინგლისური და ფრანგული ფილოსოფიის ევოლუციური

პროცესით გატაცებულმა 21 წლის დიდრომ უარი განაცხადა მამის მეურვეობაზე და ხელი მიჰყო ლიტერატურული ბოჰემისათვის დამახასიათებელ ცხოვრებას.

ამ დროიდან იწყება დიდროს მატერიალური სიდუხჭირე, და მისი შემოსავალი მხოლოდ-ღა შემთხვევითი ხასიათის მატარებელია. ასეთი მდგომარეობა გრძელდება თითქმის ათი წელი, სანამ მან ინგლისურიდან არ სთარგმნა „საბერძნეთის ისტორია“ 1743 წელს და არ მოაგვარა თავისი ლიტერატურული ჰონორარის საკითხი. ამავე წლის დამლევს დიდრომ ცოლად შეირთო წვრილი მოვაჭრე ქვრივი ქალი შამპიონის ასული ანტუანეტა. ანტუანეტა შამპიონმა წესრიგში მოიყვანა ბოჰემის ცხოვრება და შეარიგა ის მამას. მაგრამ დიდრომ მაინც ვერ შესძლო მატერიალური გაკირვებიდან თავის დაღწევა. თავისი დიდების მწვერვალს მიღწეული განთქმული ფილოსოფოსი ისეთ მდგომარეობაში ვარდება, რომ იძულებული ხდება გაჰყიდოს თავისი შესანიშნავი ბიბლიოთეკა, რომელიც, როგორც ცნობილია, რუსეთის იმპერატრიცა ეკატერინე II შეიძინა.

იყო რა დაჯილდოვებული უმთავრესისა და უმნიშვნელოვანესის ათვისება-შემჩნევა-გადმოცემის შესანიშნავი ნიჭით, დიდრომ თარგმანებიდან გადადის საკუთარ ნაწარმოებთა შექმნაზე, რომლებშიც ის გადმოგვცემს განსაზღვრულ, ტრადიციიდან შორს მდგომ მსოფლმხედველობას, განათლების ეპოქის ყველა დამახასიათებელ თავისებურებათა არეკვლით. ამის საფუძველზე, ადევნებდა რა თვალყურს საფრანგეთის ბურჟუაზიის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების მაჯისცემას, ბურჟუაზიისა, რომელიც „თავისი საზოგადოებრივი მდგომარეობით უკვე წარმოადგენდა უმნიშვნელოვანეს კლასს სახელმწიფოში“¹, დიდრომ ყალიბდებოდა როგორც ბურჟუაზიისა და მესამე წოდების იდეური ხელმძღვანელი. მან გადაჭრით უკუაგდო მთელი დახავსებული და მოძველებული ფეოდალური იდეოლოგია, ჰქმნიდა რა მის ნაცვლად ახალს, ეკონომიურ მდგომარეობისადმი შესატყვისს კულტურას. ამიტომაც დიდრომ მეგობრებითურთ, წარმოადგენდნენ რა XVIII საუკუნის ფილოსოფოსებს, და ამზადებდნენ რა რევოლუციას, „მიმართედნენ გონებას, როგორც ყოველ არსებულზე ზემდგომ ერთად-ერთ მსაჯულს. ისინი მოითხოვდნენ გონივრული სახელმწიფოს, გონივრული საზოგადოების შექმნას და დაუნდობლად უკუგდებდას ყოველივე იმისა, რაც მარადიულ გონებას უპირისპირდება“².

¹ ენგელსი, ანტი-დიუზინგი, გვ. 152, 1931 წ. გამოც.

² გ. ი. ლენინი, თხზ. XVII, გვ. 184, მე-3 სურ. გამოც.

ამ გონივრულ სახელმწიფოში არ უნდა იყოს რელიგია, ვინაი-
დან ის უზნეოა და წარმოადგენს ბოროტმოქმედებათა, ფანატიზმის,
შფოთისა და დასჯის წყაროს.

ბუნებაში ღვთაება არ არის და არც შეიძლება იყოს, ვი-
ნაიდან იქ არ მოიპოვება მისთვის ადგილი—აცხადებდა დიდრო-
როგორც პროგრესული კაპიტალიზმის იდეოლოგი და წინარემაუწ-
ყებელი იმ ამოცანებისა, რომელიც ყალიბდებოდნენ XVIII საუ-
კუნის კაპიტალისტური საზოგადოებრივი წყობილების განვითარე-
ბით. დიდრომ, რომელიც გამომხატველი იყო კაპიტალიზმის ის-
ტორიული მისიისა, მისი აღმავლობის, ბრძოლისა და წარმოების
დახვედრებული ფეოდალური ფორმის დაძლევის ეპოქაში, ცოდნა და
მეცნიერება დაუპოვებდა თავისი კლასის ამოცანებს. ამისათვის კი
საჭირო იყო მეცნიერებათა მეთოდოლოგიის გაუმჯობესება, ბუნების
დაუფლება და სწავლულთა ყურადღების მიპყრობა ბუნებისმეტყვე-
ლებისადმი.

ისტორიის ასეთი იმპულსით შეიარაღებულ დიდროს არ შე-
ეძლო ღვთაება მიეჩნია გონივრულ ძალად, რომელიც თითქოს მი-
მართავდეს და ხელმძღვანელობდეს მსოფლიოს. ამიტომ მან გადამ-
წყვეტი ბრძოლა გამართუცხადა რელიგიას. მებრძოლ ათვისტოა ეს-
ლაშქრობა, რომელიც ემყარებოდა დიდროსა და მისი მეგობრე-
ბის მატერიალისტურ მსოფლმხედველობას, ლენინის მიერ შემ-
დგენიარად იქნა შეფასებული: „XVIII საუკუნის ძველი ათვისტების
ხალისიანი, ცხოველი, ნიჭიერად დაწერილი და გაბატონებულ ხუ-
ცობაზე ჭკუამახვილურად და ამკარად თავს დამსხმელი პუბლიცის-
ტიკა ხშირად ათასჯერ უფრო გამოსადეგია იმისათვის, რომ ადა-
მიანები რელიგიურ ძილისაგან გამოეკვინ, ვიდრე მშრალი, მოსაწ-
ყენი თითქმის არავითარი მოხდენილი ფაქტებით გადმოღეჭვა მარქ-
სიზმისა, რაც გაბატონებულია ჩვენს ლიტერატურაში და რითაც
ასე ხშირად (არაფერია აქ დასამალავი) მარქსიზმს ამახინჯებენ“¹.

დიდროს ერთ-ერთი დამოუკიდებელი ნაშრომთაგანი—„ფი-
ლოსოფიური აზრები“ უკვე სავსეა იჭვებით ქრისტიანული ეკლესიის
დოგმების მიმართ. დიდრო გაბედულად და გადაჭრით უჭერს
შხარს კრიტიკული მსჯელობისა და შემოქმედებითი მეცნიერული
კვლევის თავისუფლებას. აღნიშნულმა წიგნმა გამოიწვია რეაქციის
ქოფაკთა გაცოფებელი დევნა და ხელისუფლების განკარგულებით ის-
ცეცხლს მისცეს.

დენი დიდროს შესანიშნავი წიგნი, რომელიც გამოვიდა
1749 წელს სახელწოდებით „წერილები ბრძობაზე თვალხილებულთა

¹ ლენინი, თხზ. ტ. IV, გვ. 61.

ქუთის სასწავლებლად“ თავზარსა სცემს და აცოფებს რეაქციის წარმომადგენლებს. ამრიგად, ყოველი ახალი წიგნი სულ უფრო და უფრო აბოროტებს როგორც საერო, ისე სასულიერო მესვეურთ და როგორც ავტორის, ისე მის ნაწარმოებთა დევნა სულ უფრო და უფრო მკაცრ ხასიათს იღებს. დენი დიდროს არ აშინებს დევნა-შევიწროება, ის ვერ გასტეხა ვერც საპყრობილემ, ვერც სხვა სასჯელმა. მას მალლა უპყრია მეცნიერებისა და მატერიალიზმის დროშა. თავისი დროის სხვა მატერიალისტებთან ერთად ის ასწავლიდა, რომ ბუნების უსაზღვრო და მარადიულად არსებული მატერიის გარეშე არ არსებობს არაერთი არამატერიალური, ზებუნებრივი ძალა: ეს უკანასკნელი ისევე, როგორც თვით ღვთაება, წარმოადგენს უვიციობის შედეგს, ადამიანის ფანტაზიის პროდუქტს.

დიდროსა და სხვა ფრანგ მატერიალისტთა მოძღვრებით, ადამიანი წარმოადგენს ბუნების ერთ-ერთ უმაღლეს ქმნილებათაგანს და ისევე, როგორც ბუნებაც, ისიც ემორჩილება მხოლოდ და მხოლოდ მატერიალურ კანონზომიერებებს.

მატერია მარადის არსებობს, მას დასაბამითვე ახასიათებს თვისება მარადიული შინაგანი მოძრაობისა. მატერიის მოძრაობის პროცესში ხორციელდება ქმნადობისა და რღვევის უსასროლო პროცესი.

მიწა, რომელზედაც ჩვენ ვცხოვრობთ, კოსმოსის ერთერთი, მცირე რგოლთაგანია. თავის მოძრაობაში მატერია ჰქმნის დიდსა და მცირე სამყაროებს, მნათობებსა და პლანეტებს. აღიარებდა რა მოძრაობას მატერიის განუყრელ თვისებად, დიდრომ ისტორიული პირობადობის ძალით, ვერ შესძლო აღმოეჩინა მატერიის მოძრაობის ნამდვილი მიზეზი. აღიარებს რა განვითარებას, დიდრო უარყოფს მის ნახტომისებრ ხასიათს.

დიდრო ბუნებას განიხილავს როგორც მთლიანს, რომელშიაც ყველაფერი შეკავშირებულია და სადაც ხდება დაუარულებელი ცვლილებები. ერთი მდგომარეობა გადადის მეორეში. ცოცხალი წარმოიშობა მკვდარი მატერიიდან.

აზროვნება წარმოდგენილია მატერიის გარეშე. აზროვნება მატერიის თვისებას წარმოადგენს.

განიხილავდა რა გრძნობიერებას როგორც თვით მატერიის თვისებას, რაც უაღრესად სწორი მატერიალისტური დებულებაა— დიდროს მინც არასაკმაოდ ჰქონდა შეგნებული ის თვისობრივი თავისებურობა, რომელიც ორგანიული სამყაროს დამახასიათებელია და რომლითაც ეს უკანასკნელი განსხვავდება არაორგანიული სამყაროსაგან.

დიდრო არ წარმოადგენს აგნოსტიციზმის მიმდევარს, როგორც ამას შეცდომით აღნიშნავდა გ. ვ. პლექანოვი, რომელმაც,

მიუხედავად ამისა, ფრანგ მატერიალისტთა საუკეთესო კრიტიკა მოგვცა. ცნობილია, რომ ეს მცდარი დებულება კიდევ უფრო გააღრმავა დებორინმა.

ცნობილია აგრეთვე, რომ მარქსიზმის ბრწყინვალე გამგრძობმა, რომელმაც შეჰქმნა ახალი ეტაპი მარქსიზმის განვითარებაში და კერძოთ კი მარქსიზმის ფილოსოფიაში—ვ. ი. ლენინმა გენიალურად დაამტკიცა აღნიშნული დებულების მცდარობა და გვიჩვენა, რომ დიდრო თავის შემეცნების თეორიაში მატერიალისტურ პოზიციებზე დგას.

თავის უკვდავ ნაშრომში — „მატერიალიზმი და ემპირიოკრიტიციზმი“ ლენინი მრავალჯერ მიუთითებს დიდროს ნაწარმოებებზე და სუბიექტური იდეალიზმისა და მისი სახესხვაობის—მახიზმის—ამ რეაქციული ფილოსოფიის—გამანადგურებელ კრიტიკაში ლენინი იყენებს დიდროს, რომლის ბრძოლასაც—ბერკლის სუბიექტური იდეალიზმის წინააღმდეგ—ერთობ მალალ შეფასებას აძლევს.

ასეთია მოკლედ ცხოვრება და მატერიალისტური მოძღვრება დენი დიდროსი, რომლის შესახებაც ფრიდრიხ ენგელსი თავის ნაშრომში — „ლიუდვიგ ფეიერბახი“ სწერდა: „თუ რომ ვინმემ მთელი თავისი სიცოცხლე შესწირა „კემმარიტებისა და სიმართლის“ სამსახურს (ამ სიტყვების კარგი გაგებით), ასეთი სწორედ დიდრო ფო“.

ზემოთ ნაწილობრივ აღნიშნული იყო დიდროს ფილოსოფიის ის დამახასიათებელი ნიშნები, რომელნიც ნათლად მიგვითითებენ; რომ, მიუხედავად ცალკეული დიალექტიკური ელემენტებისა, დიდროს ფილოსოფია მთლიანად წარმოადგენს მექანიკურ და მეტაფიზიკურ მატერიალიზმს. აქვე უნდა მივითითოს, რომ დიდრომაც ისევე, როგორც მარქსის წინააღობის სხვა მატერიალისტებმაც, ვერ გაავრცელა (უკეთ რომ ვთქვათ ვერ შესძლო გავერცელება) მატერიალიზმი საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენებზედაც. ის აქ იდეალისტად რჩება.

დენი დიდრომ ვერ მოგვცა და არც შეეძლო მოცემა ისტორიული პირობებისა გამო, ადამიანთბ საზოგადოების განვითარების კანონების მატერიალისტური გაგება. ისტორიულ პიროვნებათა იდეალური მისწრაფებები მას მიაჩნდა საფუძვლად, საზოგადოებრივი განვითარების მთავარ მიზეზად.

მარქსი და ენგელსი, ახდენდნენ რა ფრანგ მატერიალისტთა ისტორიულ შეზღუდულობათა ანალიზს, იმავე დროს მიუ-

თითებდნენ, რომ ისინი წარმოდგენდნენ ისტორიული პირობების პროდუქტს, რომ ისინი განპირობებული იყვნენ ეპოქის მიერ.

ქართულ ენაზე დიდროს ფილოსოფიურ-ესტეტიკურ ნაწარმოებთა გამოცემა სასარგებლო და აუცილებელი საქმეა.

ვ. ი. ლენინი და ი. ბ. სტალინი გვასწავლიან მზრუნველობით მოვეპყროთ კაცობრიობის კულტურის კლასიკურ ნაწარმოებებს და ფართოდ გამოვიყენოთ ყველაფერი ის დადებითი, რაც ჩვენ გამოგვადგება ადამიანის ბედნიერებისა და კომუნისტური საზოგადოებისათვის ბრძოლაში, საერთაშორისო რეაქციის—გამხეცებული კაპიტალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

ამ ბრძოლაში დენი დიდრო ჩვენი მოკავშირეა.

ი. თ ა ვ ა ძ ე

მიშელ ვან დო.

დიდროს პორტრეტი.

სალკაული აზრები

ფერწერასა, ჰანდაკებდასა, არჰიტექტურასა და პოეზიასა.

გემოვნებაზე

მხატვართა შორის მოიპოვება პოეტები, და პოეტთა შორის— მხატვრები. დიდ მხატვართა სურათების ცქერა ისევე სასარგებლოა მწერლისათვის, როგორც დიდ ნაწარმოებთა კითხვა მხატვარისათვის.

არ კმარა გქონდეთ ნიჭი, გემოვნებაც საჭიროა. მე ესცნობ ნიჭს თითქმის ყველა ფლამანდიურ სურათში; მაგრამ ამაოდ ვეძებ მათში გემოვნებას.

ნიჭი ჰბაძავს ბუნებას; გემოვნება შთააგონებს არჩევანს; ამასთან ერთად მე მირჩევნია გაუთლელობა მანჭიობას; და მე მივსცემდი ათ ვატოს*) ერთ ტენირსში**). მე ვირგოილიუსი უფრო მომწონს, ვიდრე ფონტენელი***), და ორივეს მირჩევნია თეოკრიტი: თუ მას არა აქვს ლაზათიანობა პირველისა, ის უფრო წრფელია, და შორსაა მეორის ფარისევლობისაგან.

შეკითხვა, რომელიც არც ისე სასაცილოა, როგორც მოგეჩვენებათ: შეიძლება გქონდეთ წმინდა გემოვნება, როდესაც გული ბიწიერია?

განა არავითარი განსხვავება არაა იმ გემოვნებასა, რომელიც შეძენილია აღზრდით და უმაღლეს საზოგადოებასთან ურთიერთობით, და იმ გემოვნებას შორის, რომელიც წარმოიშობა პატიოსნების გრძნობიდან? განა არაა პირველი უხიაკი? არ ყოლია მას თავისი კანონმდებელი? და რომელია ეს კანონმდებელი?

სილამაზის გრძნობა დაკვირვებათა გრძელი რიგის შედეგია; და როდის გაჩნდა ეს დაკვირვებანი? ყოველთვის, ყოველ წაშს. სწორედ ეს დაკვირვებანი გვიხსნიან ანალიზის აუცილებლობიდან. გემოვნება გამოსთქვამს თავის მსჯელობას ბევრად უფრო ადრე; ვიდრე გაიგებდეს ამ მსჯელობის საფ. ძველს; ზოგჯერ ის ეძებს ამ უკანასკნელს, ვერ პოულობს და მაინც გაჯიუტებით განაგრძობს თავისას.

მახსოვს ერთხელ ესეირნობდი ტრიანონის ბაღებში. მზე ჩადიოდა; ჰაერი გაქლენთილი იყო ყვავილების სურნელებით. მე გა-

*) Watto (1684—1721)—ფრანგი ფერმწერი.

**) Teniers—ფლამანდიელი ფერმწერი.

***) ფონტენელი (1657—1757)—ფრანგი. მეცნიერი და მწერალი (პოეტი, დრამატურგი ფილოსოფოსი, კრიტიკოსი).

ვიფიქრე: ტიულიერი მშენიერია; მაგრამ აქ ყოფნა უფრო სასიამოვნოა.

ჩვეულებრივი ბუნება ხელოვნების პირველი მოდელი იყო. ნაკლებ ჩვეულებრივი ბუნების მიზანძვის*) წარმატებამ გვაგრძნობინა არჩევანის უპირატესობა; და ყველაზე სასტიკმა არჩევანმა მიგვიყვანა აუცილებლობამდე სრულგვექმნა და შეგვეკრიბა ერთ ობიექტში ყველა ის სიმშენიერე, რომელიც ბუნებამ გააფანტა მრავალრიცხოვან ობიექტებში. მაგრამ როგორ შევქმნეს ერთი მთლიანი ესოდენ მრავალი ნაწილებიდან, რომელნიც აღებულია სხვადასხვა მოდელებიდან? ეს იყო ღრობის ნაწარმოები.

ყველა აღიარებს, რომ გემოვნება ყოველგვარი კანონის წინაპარია; მხოლოდ მცირედმა იცის ამის მიზეზი. გემოვნება, კარგი გემოვნება იმავე ასაკისაა, რაც ქვეყნიერება, ადამიანი კი სათნოება; საუკუნეებმა მხოლოდ გაასრულქმნილეს იგი.

ბოდიშს ვიხდი არისტოტელეს წინაშე; მაგრამ ყალბია ის კრიტიკა, რომელიც ყველაზე სრულ ქმნილი შრომებიდან ცალმხრივ კანონებს დაასკვნის, ვითომდა მოწონების საშუალებანი დაუსრულებელნი არ იყვნენ. არაა ამ კანონთა შორის თითქმის არცერთი, რომელსაც გენიოსი წარმატებით ვერ დაარღვევდა. ისიც მართალია, თუ მონათა ბრბო როგორის აღფრთოვანებით გაჰკვივის ამგენიონის მკრეხელობაზე.

კანონებმა რუტინად აქციეს ხელოვნება; და მე არ ვიცი თუ ისინი უფრო სასარგებლო არიან, ვინემ საზიანო. ვიგულვოთ ასე: ისინი სასარგებლო იყვნენ ჩვეულებრივი ადამიანისათვის; მათ ავნეს გენიოსს.

ლონგინის**) პიემეები, ყოყოჩნი თავიანთი სიპატარავით, აფერხებდნენ თავიანთ ზრდას ნაკერის დადებით. *De te fabula narratur,*¹ სულმოკლე ადამიანო, აზროვნებისა რომ გეშინიან.

მე დარწმუნებული ვარ, რომ როდესაც პოლიგნოტმა თაზოსიდან და მირონმა ათენიდან თავი დაანებეს გროტესკოვან სურათს და შეუდგნენ ოთხი ფერით ხატვას, ძველი ფერწერის თავყვანისმცემელი უყურებდნენ მათ ცდას როგორც თავგასულობას.

მე მგონია, რომ ჩვენ უფრო მეტი აზრები გვაქვს, ვიდრე სიტყვები. რამდენი რამეა საგრძნობი, მაგრამ გამოუთქმელი! და ეს უამრავია მორალში, უპარავი პოეზიაში, უამრავია ხელოვნებაში. გამოვტყუდები, რომ არასოდეს არ შემეძლო მეთქვა თუ რა ვიგრძენი ტერენციის ადრიანში და მედიციის ვენერაში. ეს ალბად მიზეზია იმისა, რომ ეს ნაწარმოებნი ყოველთვის ახალია ჩემთვის. თითქმის ვერაფერს ვერ იხსომებ თუ სიტყვა არ მოაშველენ.

*) L'imitation—იმიტაცია, წარმოსახვა ყველგან თარგმნილია—, „მიზანძვა“ (მთარგმნ.).

**) ლონგინი—ფილოსოფოსი-ნეოპლატონიკი (მთარგმ.).

და სიტყვები თითქმის არასოდეს არ გყოფნიან, რომ ზუსტად გამოსთქვა ის, რასაც გრძნობ.

რასაც გრძნობ და ვერ გამოსთქვამ, საიდუმლოდ მივაჩნია.

არაფერია ისეთი ადვილი, როგორც განასხვაოთ ადამიანი, რომელიც კარგად გრძნობს და ცუდად ლაპარაკობს, იმ ადამიანიდან, რომელიც კარგად ლაპარაკობს და არა გრძნობს. პირველი ზოგჯერ ქუჩაში მოინახება, მეორე ხშირად სასახლეშია.

გრძნობა ძნელად ემორჩილება გამოთქმას, ის ეძებს მას; და ამ დროს ის ან ბუტბუტებს ან მოუთმენლობით იძლევა გენიურ ნაკვესს; მაგრამ ეს ნაკვესი არ არის ის, რასაც ის გრძნობს; მაგრამ ეს უკანასკნელი მბუჭტავად გამოკრთის ამ ნაკვესებში.

რომელიმე უხეირო სიტყვა, ან უცნაური გამოთქმა ზოგჯერ უფრო მეტს მაცნობებს, ვიდრე ათი ლამაზი ფრაზა.

არაფერია საზოგადოებაში უფრო სასაცილო და უშვერი, როდესაც რომელიმე სულელს სურს გაჭირვებიდან გამოიყვანოს გენიოსი ადამიანი. ეჰ! საცოდავი იდიოტი (აცადე, იწვალოს) გამონახავს საჭირო სიტყვას; და როდესაც იტყვის, შენ მას ვერ გაიგებ.

კ რ ი ტ ი კ ა ზ ე

მე ვისურვებდი გამეგო სად არის ის სკოლა, სადაც გრძნობას ასწავლიან.

არსებობს კიდევ სხვა სკოლა, სადაც მე მრავალ მოწაფეს გავგზავნიდი, ეს არის ის, რომელშიაც ასწავლიდნენ სიკეთის დანახვას და სიბოროტეზე თვალების დახუჭვას. ეჰ! განა ჰომეროსში ნახე შენ მხოლოდ ის ადგილი, სადაც პოეტი აქილესის საზიზღარ ბავშვურ საქციელს აღწერს? შენ ხელს ურევ მდინარის ქვიშაში, რომელიც შეიცავს ოქროს მარცვლებს; და შენ ამოგაქვს ერთი მუჭა ქვიშა, ხოლო ძირს სტოვებ ოქროს მარცვლებს!

მე შევეკითხე ერთ კმაწვილს: რატომ ჰკიცხავ შენ ყოველთვის, და არასოდეს არ აქებ; ეს იმიტომო, მიპასუხა მან, რომ ჩემმა უადგილო კიცხვამ მხოლოდ სხვას ავნოს... მე, რომ ის კარგ ბიჭად არ მცოდნოდა, როგორ შემცდარად ვიგულვებდი მას!

ხალხს უფრო სურს ჭკვიანის წოდება მიიღოს, ვიდრე ეშინიან ბოროტის წოდებისა. განა არ კმარა ჭკუისაგან წარმოშობილ უსიამოვნებებს არ დაუმატო კიდევ სხვა—სიბოროტისაგან წარმოშობილი? ყოველ სულელს ეშინიან ჭკვიანი ადამიანის, ყველას ეშინიან ბოროტისა, ბოროტთა გამონაკლისით.

ცოტაა, ძალიან ცოტაა ისეთი ადამიანები, რომელთაც ამავე დარგის ადამიანის წარმატება გულწრფელად ახარებდეთ; ეს ერთ-ერთი ყველაზე უფრო იშვიათი მოვლენაა ბუნებაში.

ცეზარის პატივმოყვარეობა ბევრად უფრო ჩვეულებრივია, ვიდრე ამას ფიქრობენ; გული ამორჩევის საშუალებასაც კი არ იძლევა, ის არ ამბობს: aut Caesar, aut nihil².

არსებობს გონებამახვილობა, ძალიან დამღუპავი; ის წარმოშობს ეჭვს და დაურწმუნებლობას. ეს ბუნდოვანად მოსაუბრენი განსაკუთრებით მეჯავრებიან: ისინი ჰგვანან ქარს, რომელიც მტვერით აგვივსებს თვალებს.

დიდი განსხვავებაა რეზონერსა და გონიერ ადამიანს შორის; გონიერი ადამიანი ხშირად სდუმს, რეზონერი კი არ აჩერებს ენას. პოეტმა სთქვა:

.....Trahit sua quemque voluptas³.

თუ ბუნებაზე დაკვირვება არ წარმოადგენს ლიტერატორისა ან მხატვარის გაბატონებულ გემოვნებას, ნურაფერს ღირსეულს ნუ მოელოთ მისგან; და კიდევ, რომ შენიშნოთ მასში ეს გემოვნება სიყრმიდანვე, ნუ აჩქარდებით მსჯელობით. მუზა—ქალია, ის არ წყალობს ყოველთვის იმას. ვინც ყველაზე დაჟინებით ეძებს მის წყალობას. რამდენია მათგან გაუბედურებული შეყვარებული და რამდენს გააუბედურებენ კიდევ! და ბედნიერ შეყვარებულსაც კი მოელის ლალატის საფრთხე.

რა სულელური საქმეა დაუყოვნებლივ ხელი შეგვიშალონ სიამოვნება მივიღოთ, ან გავვაწითლონ იმ სიამოვნებისათვის, რომელიც კიდევაც მივიღეთ; სწორედ კრიტიკოსები გვექცევინან ასე.

პლუტარქი ამბობს, რომ ყოფილა ერთხელ ისე დასრულებული მშვენიერი ადამიანი, რომ იმ დროს, როდესაც ხელოვნება აყვავებული იყო, მან დეფექტად ჩაუთვალა. ფერწერასა და ქანდაკებას მათ საშუალებათა უძღურება. მაგრამ ეს ადამიანი ხელმწიფე იყო, მას ერქვა დემეტრიუს პოლიორცეტესი. ამ ადამიანში არ იყო იქნება არცერთი ნაწილი, რომლის კიდევ გამშვენიერებას ხელოვნება ვერ შესძლებდა; მლიქვნელობას ამაში ეჭვიც არ ეპარება, მაგრამ, რასაკვირველია, უფრო ხილდება ამის თქმას.

ერთმა ძველი დროის მხატვარმა სთქვა, რომ სურათის წერა უფრო სასიამოვნოა, ვიდრე მოთავებული სურათი გქონდესო. არსებობს თანამედროვე ამბავი, რომელიც ამას ამტკიცებს: ეს არის ერთი მხატვრის ამბავი, რომელმაც დაუთმო ქურდს ესკიზის ნაცვლად დამთავრებული სურათი.

არსებობს ყალბი თავაზიანობა, თუ არა დამლუპავი ხელოვნებისათვის, მაინც სამწუხარო ხელოვანისათვის. მოყვარული, რომელიც ღებულობს ქედმაღალ მსაჯულებს თავის გაღვრებაში, ამაოდ აჩერებს მათ ყურადღებას საუკეთესო სურათებზე; გაკვირით თუ გადახედავენ ისინი მათ; ისინი იმყოფებიან იქ, როგორც ქალაქის ვირთაგვა მინდვრის ვირთაგვას სუფრაზე.

....Tangentis male singula dente superbo⁴:

ეს ძალიან ლამაზია; მაგრამ ეს ყოველთვის ბევრად ჩამორჩება იმას, რაც სხვაგან უნახავთ. რანდონ ღებუასე⁵, თუ ეს მიზეზია, რომელიც შენი კაბინეტის კარს გაკეტიწებს, შენ ქების ღირსი ხარ.

როგორიც არ უნდა იყოს თქვენი წარმატება, მოელოდეთ კრიტიკას. თუ თქვენ ოდნავ ფაქიზი ხართ, თქვენ უმალ ნაკლებ გეწყინებათ თქვენი მტრების შეტევა, ვიდრე მეგობრების გამოსარჩლება.

კომპოზიციისათვის, და სიუჟეტის შერჩევაზე

მთლიანობის გარეშე არ არსებობს სიმშვენიერე; და არ არსებობს მთლიანობა სუბორდინაციის გარეშე. თითქოს აქ წინააღმდეგობაში ვვარდებით; მაგრამ სინამდვილეში ეს ასე არ არის.

მთლიანობა ყოველივესი წარმოიშობა ნაწილთა სუბორდინაციით; და ამ სუბორდინაციით წარმოიშობა ჰარმონია, რომელიც გულისხმობს მრავალფეროვნებას.

მთლიანობასა და ერთფეროვნებას შორის ისეთივე განსხვავებაა როგორც წარმტაც ჰანგსა და ერთხმოვან განუწყვეტელ ბგერას შორის.

სიმეტრია ნიშნავს შესატყვის ნაწილთა თანასწორობას ერთ მთლიანში. სიმეტრია, რომელიც არსებითია არქიტექტურაში, განდევნილია ყოველგვარი ფერწერიდან. ადამიანის ნაწილთა სიმეტრია იქ ყოველთვის დარღვეულია მოქმედებათა და პოზათა ნაირფეროვნებით; ის არ არსებობს მაშინაც კი, როცა ფიგურა წინამო ხედშია და გაშლილი ხელებით მოჩანს. ფიგურის სიცოცხლე და მოქმედება ორი სხვადასხვა საგანია. სიცოცხლე ფიგურაში უძრავ მდგომარეობაშია. ხელოვანთ სიტყვას მოძრაობა განსაკუთრებული გაგება მიანიჭეს. უძრავი ფიგურის შესახებ ისინი ამბობენ, რომ მას აქვს მოძრაობა, ე. ი. ის მზადაა მოძრაობისათვის.

ყველაზე ულამაზესი სურათის ჰარმონიაც კი ბუნების ჰარმონიისადმი მხოლოდ-და სუსტი მიბაძვაა.

ხელოვნება ყველაზე მეტად გაურბის სიძნელებს.

სწორედ ეს ახასიათებს უპირველესად ყოველი ოსტატის ტექნიკასა და შესრულებას.

რაც უფრო მეტად ახდენს სურათის შეძენის შესრველი სურათის სიუჟეტის დეტალიზაციას, მით უფრო მეტად უნდა იყოს ის

დარწმუნებული, რომ ცუდ სურათს მიიღებს. მან არ იცის თუ რამდენად ვიწრო ჩარჩოები აქვს ხელოვნებას თვით უნიჭიერესი ოსტატის ხელშიაც კი.

რა მესაქმება წინ უსწრებდა თუ არა მოქანდაკეთა ლაოკოონი პოეტთა ლაოკოონს? სარწმუნო კია, რომ ერთი გამოყენებულ იქნა მეორის მოდელად.

ყველა თანასწორ პირობებში მე ისტორია მიჩვენია მოგონილ ამბებს.

ადამიანის თავი ცხენის ტანზე მოგვწონს; ცხენის თავი ადამიანის ტანზე არ მოგვწონს. ეს ნიშნავს, რომ თვით გემოვნება ჰქმნის საშინელებას. შესაძლებელია მე ჩავეკონო სირენას; მაგრამ თუ ის ნაწილი, რომელიც ქალია, თევზი ყოფილიყო, და ის ნაწილი კი, რომელიც თევზია, ქალი ყოფილიყო, მე მას ზედაც არ შევხედავდი.

მე ვფიქრობ, რომ დიდი მსახიობი წარმატებით მიჩვენებს კლაკნილებს ეგემნიდთა გველების თავზე. მეღუზა ხომ ლამაზია, მაგრამ, მისი ხასიათი მანც ელდასა მგვრის, და ასეც უნდა იყოს; ეს ის ქალია, რომლის დანახვაც მსიამოვნებს, მაგრამ მეშინიან კი ახლო გავეკარო მას.

ოვიდიუსის თავის მეტამორფოზებში ფერწერას უცნაურ სიუჟეტებს აწვდის; ჰომეროსი კი მათ აწვდის დიდებას.

რატომაა, რომ ჰიპოგრიფი მომწონს პოემაში და არ მომწონს ტილოზე? მე ამას ავხსნი ასე თუ ისე. ჩემს წარმოდგენაში სურათი მხოლოდ წარმავალი ჩრდილია. ტილო ახდენს ობიექტის ფიქსირებას ჩემს თვალში და ჩამაგონებს მის სიმახინჯეს. ამ ორი მიბაძვის შორის არსებობს განსხვავება, რომლის მიხედვითაც ეს შეიძლება ასეც იყოს და არც იყოს.

ჭორი კუნძულ დელოსის მცხოვრებთა შესახებ, რომელნიც თითქოს მეტამორფოზირებულ იქნენ ბაყაყებად, წარმოადგენს ნამდვილ სიუჟეტს დიდი წყალსატევისათვის.

გემოვნების მქონე მხატვარი არასოდეს არ გჰაცდენს თავის ფუნჯს ულისის გოჭებად გარდაქმნილ მხლებლებზე. ამავე დროს, ლეკარაში სწორედ ასე მოიქცა ფარნეზის სასახლეში.

ან ნურასოდეს მიჩვენებთ პოს, ან მოაცილეთ მას მისი ხარის თავი.

ლუსიენი შოგვიტხრობს ერთი ოლქის შესახებ, სადაც მცხოვრებლებს ჰქონდათ ის საბედისწერო უპირატესობა, რომ შეეძლოთ თვალეზი მოეცილებიათ თავიანთი თავებიდან, და ეთხოვათ თვალეზი თავიანთი მეზობლებიდან, საკუთარი თვალეზის დაკარგვისას. სად არის ეს ოლქი? და თქვენც, ვინც მე ამას შეკითხვებით, რომელი ქვეყნიდან ბრძანდებით?

ჰორაციუსმა სთქვა:

*Nec pueros coram populo Medea trucidet;*⁶

და რუბენსმა მაჩვენა მე იუდიფი, გოლოფერნეს თავის მხერხველი. ან ჰორაციუსმა სთქვა, ან რუბენსმა ჩაიდინა სისულელე. იყავით უფრო საშიში, მე ამის მომხრე ვარ; მაგრამ ისე, რომ თქვენ მიერ ჩემდამი მოგვრილი შიში შერბილებული იყოს. რაიმე დიდი ზნეობრივი იდეით.

თუ რომ წამების ყველა სურათს, ესოდენი სიდიადით შესრულებულს ჩვენი დიდი ოსტატების მიერ, მიეღწიათ შორეულ შთამომავლობამდე, რად ჩავვთვლიდა ჩვენ ეს უკანასკნელი? მძვინვარე მხეცებად ან ანტროპოფაგებად.

რატომ არიან ესოდენ დიადი ძველთა ნაწარმოებები? მიტომ რომ ძველი ოსტატები ყველანი ესწრებოდნენ ფილოსოფოსთა სკოლებს.

ქანდაკების, ან ფერწერის ყოველი მონაკვეთი უნდა წარმოადგენდეს უდიდეს შესაძლებლობათა გამოსახულებას, გაკვეთილს მაყურებლისათვის, ურომლისოდაც ის მუნჯია.

ორი თვისებაა არსებითი ხელოვანისათვის—მორალი და პერსპექტივა.

ყველაზე ულამაზესი აზრიც კი არ მოეწონება სულს, თუ ყური დაქრილია⁷. აქედან ნახატისა და კოლორიტის აუცილებლობა.

ბუნებისადმი ყოველგვარ მიბაძვაში არის ტექნიკა და მორალი. მორალის განსჯა ეკუთვნის გემოვნების მქონე ყველა ხალხს; ტექნიკის განსჯა ეკუთვნის მხოლოდ ხელოვანთ.

ბუნების რომელი კუთხეშიც არ შეიხედოთ, ველურია თუ კულტივირებული-ის, დარიბი თუ მდიდარი, უდაბნო თუ დასახლებული, თქვენ ყოველთვის ნახავთ იქ, ორ მომხიბვლელ თვისებას—ქმშარიტებასა და ჰარმონიას.

გადაიტანეთ საღვატორი როზა პოლუსის მოსაზღვრე ყინულოვან რაიონებში; და მისი გენია მათ დაამშვენებს.

შეთხზეთ ახალი ალფეგორიული პერსონაჟები ზომიერების დაცვით, თუ რომ არ გინდათ საცნაური გახდეთ.

რამდენადაც თქვენთვის შესაძლებელი იქნება, უპირატესობა მიანიჭეთ რეალურ პერსონაჟებს სიმბოლიურ არსებებთან შედარებით.

ალეგორია, იშვიათად თუა დიადი, თორემ თითქმის ყოველთვის ცივია და უკუნეთით მოცული.

ბუნება უპირატესად საინტერესოა მხატვარისათვის, ვინემ ჩემთვის; ჩემთვის ეს მხოლოდ სანახაობაა, მისთვის კი ამასთანავე მოდელიც.

ზოგი თავისუფლება დასაშვებია ნახატში, და შესაძლოა ბარელიეფშიც, მაგრამ ისინი დაუშვებელია ფერწერაში. კოლორიტის

ძალა გამოავლენს ობიექტის სიყალბეს; ან გარეწრობას, ან საზიზ-
ღრობას.

თანამედროვე ხელოვანი დაგანახვებით აქილესის შვილს, მოსაუბ-
რეს უბედურ პოლიქსენთან; და ის გულქვა რჩება. ანტიკური ხელოვანი
დაგანახვებს თქვენ მას მსხვერპლისადმი თიმბში ხელჩაჭიდებულსა
და მის გასაგმირაად მხამდყოფს; მასთან გულფიცხს იმ მომენტში,
როცა მახვილსა სკემს მას გულში, რითაც ზიზღს იწვევს ჩვენში.

კაპუცინი არა ვარ; მაინც უნდა ვაღიარო, რომ მე დიდი ხალი-
სით ვანაცვალბდი მშვენიერი შიშველი ფიგურების დანახვით გამო-
წვეულ კმაყოფილებას, ოღონდაც შემძლებოდა დამეჩქარებია ის მო-
მენტი, როცა უფრო კეთილსაკადრისი და უფრო ზნეობრივი ფერ-
წერა და ქანდაკება, სხვა ხელოვნებებთან ერთად, განიზრახავდნენ
ხელი შეეწყით სათნოებისა და მაღალი ზნეობისადმი. ვგონებ საკმა-
რისზე მეტი მინახავს შიშველი ძუძუები და დუნდულები; ეს მომხიბ-
ლავი ობიექტები ხელს უშლიან სულის ამაღლებას იმ აფორიაქებით,
რომელშიც ისინი აგდებენ გრძნობებს.

ვუცქერი სიუზანას; და სრულიადაც არ ვგრძნობ ზიზღს
მოხუცთა მიმართ, შესაძლოა მინდოდეს კიდევ მათ ადგილას ვიყო.

ბატონო, დე ლაჰარბ, როგორც გენებოთ ისე იმსჯელეთ,
ოღონდ საჭიროა აღელვება, ტანჯვა, აგზნება. ტრადიკულ მუზას
ჰქონდა წარწერა: *φθιδε⁸ και ξλεβε⁹*. და თქვენვერ შთამაგონებთ
მე ვერც შიშს, ვერც სინანულს თუ თქვენ არ გყოფნით სიტბო,
ისევე როგორც თქვენ ვერ აამაღლებთ ჩემს სულს თუ თქვენი სული
კეთილშობილებას მოკლებულია.

ლონჯენი ურჩევს—ორატორებს იკვებონ დიადი და კეთილ-
შობილი აზრებით. მე არ ვთაკილობ ამ რჩევას. მაგრამ მხდალი
ტყუალ უბრალოდ იბაგუნებს ხელს საკუთარ გვერდებში; რათა სიმ-
ხნევე მოიკრიფოს: პირველყოვლისა ან უნდა იყო ასეთი, ანდა
გამხნევედ მხოლოდ—ლა გამბედავებთან ურთიერთობით. უნდა შეგ-
ვეძლოს საკუთარ გულში ჩაწვდომა, როცა მათ ვკითხულობთ ან
მათ ვუსმენთ; გაოცებდეთ ისინი—ეს ნიშნავს აღიარო, რომ არ შეგ-
წევს უნარი ლაპარაკობდე, აზროვნებდე და მოქმედებდე იმათი
მსგავსად. ბედნიერია ის, ვინც, ეცნობა რა გამოჩენილ ადამიანთა
ცხოვრებას, გაძარცვავს მათ და აღფრთოვანების ნაცვლად წამოი-
ძახებს: *ed anch' io son pittore!*¹⁰.

უგულოდ და ნაკლები მზრუნველობით შესრულებულ ფერწე-
რაშიც კი მსხვერპლი უნდა გავილოთ გრაციების წინაშე.

არაფერია ისე მომხიბვლელი როგორც მელანქოლიური თანამ-
დე საოხუნჯო სიუჟეტი.

Vivamus, mea Lesbia, atque amemus,
 Rumoresque senum severiorum
 Omnes unius aestimemus assis.
 Soles, occidere, et redire possunt:
 Nobis, quum semel occidit brevis lux,
 Nox est perpetua una dormienda.
 Da mihi basia mille, deinde centum ¹¹.

ერთგვარი ნიჭი, რომელიც კიდევაც ზომ მოიპოვებოდეს რომელიმე უხამს შრომაში, ეს უკანასკნელი ღირსია დაიღუპოს ან მკაცრი ადამიანის, ან ცრუმორწმუნე პედანტის, ანდა ღვთისმოსავი ადამიანის ხელით.—როგორ? განა თქვენ ბარბაროსი იქნებოდით თუ დაამსხვრევდით ლამაზ დუნდულებიან ვენერას?—თუ რომ მე შევაძინევედი ამ ქანდაკებასთან მდგომ ჩემს შვილს, რომ მას პოლუცია მოსდის, მე მას არ დავძრახავდი. ერთხელაც იყო მე ვნახე საათის გასაღების ანაბეჭდი ავხორცობის ერთ-ერთი ქანდაკების ბარძაყზე!

უხამსი სურათი ან ქანდაკება შეიძლება მეტად საშიში იყოს, ვინემ ცუდი წიგნი; პირველი ამ მიბაძვათაგანი უფრო ახლო დგას სინამდვილესთან. მითხარით, ლიტერატორებო, ხელოვანებო, მომეცით პასუხი: თუ ახალგაზრდა უმანკო ქალი ზოგი თქვენი ნაწარმოებისა გამო ასცლა ქეშმარიტ გზას, ჩავარდებოდით თუ არა თქვენ სასოწარკვეთილებაში; ანდა განა მამამისი გააპატივებდათ თქვენ, და დედამისი კი მოკვდებოდა თუ არა ჯავრისაგან? რა დაგიშავათ თქვენ ამ პატიოსანმა მშობლებმა ისეთი, რომ ითამაშოთ მათი შვილების სათნოებითა და მათი ბედნიერებით?

მე ვისურვებდი სინიდისის ქენჯნასაც თავისი სიმბოლო ჰქონოდა და ეს სიმბოლო ყველა ატელიეში ყოფილიყო.

ნათელი მხოლოდ სათნო ადამიანის სულშია დამკვიდრებული; ბოროტის სულში კი წყვილია.

მე არ მომწონს, რომ აპოლონი, რომელიც დევნის დაფნეს, პატივისცემაშია. ის შიშველია; ნიმფაც, რომელსაც ის დევნის, აგრეთვე შიშველია. თუ რომ ის თავის ხელს უკან წევს, თუ რომ მას მისი შეხების ეშინია, ის სულელია; თუ რომ ის მას ეხება, ხელოვანი უხამსია. თუ ის მას შეეხება ხელის ზურგით, როგორც ეს ჩანს ლერესის სურათზე, მაყურებელი იტყვის: „ბატონო აპოლონ, თქვენ ასეთნაირად მას ვერ დაიჭერთ; თუ თქვენ შიშობთ, რომ ის საკმაო სისწრაფით არ გაიქცევა, მაშინ თქვენ ძალიან კარგად მოქცეულხართ.“ — მაგრამ ღვთაებას შესაძლოა მხოლოდ გარედან ჰქონდა გლუვი

ხელის კანი, შიგნიდან კი ხორკლიანი.—თავი დამანებეთ; თქვენ გეს-
ლიანი დამცინავი ხართ“.

შედიხართ ოთახში და ამბობთ: „რა ბევრი ხალხია“; ანდა:
„აქ სული მეხუთება“; ანდა: „აქ სული შეგეხუთება“; ანდა: „არავინ
არაა“. კარგი და კეთილი; თუ თქვენც ასეთი ტაქტი განასიათებთ,
რაც არც ისე იშვიათია, თქვენი ტილო არც ცარიელი იქნება და
არც გადატვირთული.

შედიხართ ოთახში და ამბობთ: „რამდენი რამ დაუზავებიათ
აქ?“ ანდა: „ნივთები ძალზე დაშორებულად მეჩვენება“. და თუ თქვენც
ასეთი ტაქტი განასიათებთ, რაც არც ისე იშვიათია, თქვენს ფიგურებს
შორის ჰაერი იქნება და ისინი არც ძალზე დაახლოებული იქნებიან
და არც ძალზე დაცილებული.

თუ რომ დავინტერესდებოდით თითოეული ნივთის მანძილი
გაგვეზომა მთავარი ობიექტიდან, მაშინ ისინი ნამდვილ თავთავიანთ
ადგილზე აღმოჩნდებოდნენ.

თუ დავინტერესდებოდით რა განსხვავებებია მათ მდგომარეო-
ბაში, მათ ექნებოდათ ნამდვილი თავიანთი მდგომარეობა.

თუ დავინტერესდებოდით განგვესხვავებია მათი იერი, მათ ექნე-
ბოდათ ნამდვილად თავიანთი ხასიათი.

თუ დავინტერესდებოდით განგვესხვავებია ჩრდილთა და შუქთა
განაწილება და თუ რომ ამ საერთო მასიდან თითოეული ფიგურა
დაიკავებდა თავისი ნიშნადობის შესატყვის ნაწილს, თქვენი სურა-
თიკ ბუნებრივად განათებული იქნებოდა.

თუ რომ თქვენი შუქი და ჩრდილები ვრცელია და ერთისა
მეორეში გადასვლა შეუმჩნეველი და ნაზი იქნება, თქვენ ჰარმონიული
იქნებით.

ბუნებაში არსებობს ფუჭი სივრცეები, ასეთები შეიძლება მი-
ბაძვაშიც (ხელოვნებაშიც) არსებობდეს.

ზოგჯერ ბუნება მშრალია, ხელოვნება კი არასოდეს ასეთი არ
უნდა იყოს.

ეს ნიშანი იქნებოდა ხელოვნების ფარგლების სიჭიჭროვისა,
მისი სილატაკისა, რომელმაც ფერები განასხვავა მეგობრულ ფე-
რებად და არამეგობრულ ფერებად. არსებობს გაბედული
კოლორისტები, რომელთაც უგულვებელყვეს ეს განსხვავება. საფრთ-
ხილოა მათდამი მიბაძვა და უგულვებელყოფა თვალის ბუნებაზე დამ-
ყარებული კომოვნების განსჯისა.

განათეთ საკუთარი ობიექტები საკუთარივე მზის შუქით, იმ
მზისა, რომელიც არაა ბუნების მზე; დარჩით ცისარტყელას შეგირ-
დად, მაგრამ ნუ იქცევით მის მონად.

თუ თქვენ გეხერხებათ საკუთარ პირმოთნობათაგან განთავისუფლება, ნუ შესცოდებთ უკიდურესობამდე ატაროთ ისინი, თქვენი სურათის სიუჟეტის შესატყვისად; მაშინ მთელი თქვენი სურათიც იქნება იმდენად გაცხოველებული როგორც შეიძლება იყოს და უნდა იყოს.

მე მესმის, რომ ხელოვნებას გააჩნია საკუთარივე წესები, რომელნიც არბილებენ ყველა წინამორბედ წესებს; მაგრამ იშვიათად მოხდება, რომ მორალი შეეწიროს ტექნიკას; მე არ მივმართავ არც ვან გიუიზუმს და არც შარდენს; ჟანრის ფერწერაში ყველაფერი უნდა შეეწიროს ეფექტს.

ჟანრული ფერწერა როდია მოკლებული ენთუზიაზმს; მაგრამ არსებობს ორგვარი ენთუზიაზმი: ენთუზიაზმი სულისა და ენთუზიაზმი ოსტატობისა. პირველის გარეშე იღვია უფერულია; უმეორისოდ შესრულება სუსტია; ხოლო მათი შერწყმა დიად ელფერს აძლევს ნაწარმოებს. დიდ პეიზაჟისტს გააჩნია თავისი განსაკუთრებული ენთუზიაზმი; ეს გახლავთ თავისებური ღვთაებრივი თრთოლვა. მისი მღვიმეები წყვილიადით მოცული სიღრმეა; მისი ციკაბო კლდეები ცას ემუქრებიან; მათგან ჩამონადენი ნიაღვრის ღრიანცელი შორითშორამდე არღვევს გარემო ტყეების დიად მყუდროებას. ადამიანი დადის დემონთა და ღვთაებათა სავანეთა შორის. აქ შეყვარებული ვაჟი უმანკობას ართმევს თავის შეყვარებულ ქალს, მხოლოდ ქალს ესმის აქ მისი სულთქმა. აქ ბრძენი მჯდომარე თუ დინჯმორაული გაუტაცნია საკუთარ აზრებს. მე უნებურად ვკანკალებ როს ვკვრეტ ბუნების ამ იღუმალ ბაძვას.

თუ ნანგრევთა ფერმწერი არ აღძრავს ჩვენში მოგონებას ცხოვრების უკულმართობისა და ადამიანის ნამოქმედარის ამოების შესახებ, ეს იმას ნიშნავს, რომ მან მხოლოდ-ღა ქვების უფორმო გროვადახატა. ხომ გესმით, ბატონო მამი?

ძლიერსა და დიად წარმოსახვას უნდა ავსებდეს მტკიცე, და მაჯერებელი და მსუბუქი ყალამი; დესჰეის თავი მისი სიმამრის მარჯვენით¹².

ხოტბის ღირსი ყოველი კომპოზიცია ყველაფერში და ყველგან ეწყობა ბუნებას; უნდა შემეძლოს განვაცხადო: „არ მინახავს ეს ფერმენი, მაგრამ ის არის“.

როგორც დრამატიულ პოეზიას, ხელოვნებასაც გააჩნია შემდეგი სამება მთლიანობისა: დროის, მზის ამოსვლის ჟამს თუ ჩასვლისას; ადგილის, ე. ი. ქოხში, ტყის მყუდროში თუ ხალხში; მოქმედების, ეს არის ან ქრისტე მძიმე ჯვრით მავალი გოლგოთისაკენ, ან

სამარიდან ამომავალი ქვესკნელის დათრგუნვით, ანდა ემაუსის პი-
ლიგრიმთა წინაშე მოვლენილი.

ღროს მთლიანობა კიდევ უფრო მკაცრადაა განსაზღვრული
ფერმწერისათვის, ვინემ პოეტისათვის; ამ უკანასკნელს თითქმის გა-
ნუყოფელი წამიერობა გააჩნია.

პოეტის აღწერაში წამი წამს მისდევს, თითქოს იქმნება უწყვეტი
გაღერება ფერმწერისა. ვინ მოსთვლის რამდენი სიუჟეტია იმ მომენ-
ტიდან, როცა ეფთის ქალბი უახლოვდება მამას, სანამ ეს მკაცრი
მამა მას ხანჯლით გულს გაუგმირავდეს.

ეს პრინციპები გაცვეთილია; სად ნახავთ ისეთ ფერმწერს, რო-
მელიც მათ არ იცნობდეს? განა არსებობს ფერმწერი, რომელიც
მათ იცავდეს? რა არ თქმულა ტანსაცმელზე, მაგრამ ალბად არც
არსებობს არცერთი მხატვარი, რომელიც ცოტადთუბევრად უხეშად
არ სცდებოდეს ტანსაცმლის მხრივ.

ხომ გინახავთ ღვთაებრივი კომპოზიცია, სადაც რაფაელი
ღვთისმშობლის ხელით სწევს რიდეს, რომელიც ჰხურავს ყრმა იე-
სოს, და იქვე მუხლმოდრეკით მდგომ პატარა წმინდა იოანეს უჩვენ-
ნებს მას? ¹³ ვკითხვებ ერთ უბრალო ქალს:

„როგორ მოგწონთ?“

— ძალზე ცუდია.

— როგორ თუ ძალზე ცუდი? ეს ხომ რაფაელია.

— მერე რა, ეს თქვენი რაფაელი ვირია და მეტი არაფერი.

— რათა, გეთაყვა?

— ეს ქალი ღვთისმშობელია?

— დიახ, აი ყრმა იესოც.

— გასაგებია. ეს ვინ არის?

— წმინდა იოანე.

— ესეც გასაგებია. რა ასაკისად იტყოდით ყრმა იესოს?

— თხუთმეტი ან თვრამეტი თვისად.

— წმინდა იოანეს?

— სულ ცოტა ოთხი ან ხუთი წლისად.

— კეთილი, — სთქვა ქალმა, — მხოლოდ დედები ხომ ერთდროულ-
ლად იყენებ ფეხმძიმედ“

ეს ამბავი სრულებითაც არ მომიგონებია; ფაქტს მოგახსენებთ.
მეორე ფაქტი ეს ისაა, რომ ამის გამო კომპოზიცია ჩემთვის ნაკლებ
ლაბაზი არ ყოფილა.

ამავე ქალის გაგებით, კარაშის ყრმა დედილია ¹⁴ უზარმა-
ზარი და მახინჯი იყო; და ის მართალიც იყო. ქალს ეხამუშებოდა.

ბავშვის პროპორციული შეუსაბამობა მის ნაზ დედასთან; და ის ამ შემთხვევაშიაც მართალი იყო.

გადაჭარბებულ ბუნებას ქეშმარიტი ბუნების თანაბრად არ უნდა ვაყენებდეთ, თუ არადა წინააღმდეგობაში ჩავეარდებით. თუ ჰომეროსის გმირები კლდის გორბებს ისვრიან, მისი ღმერთები მთებს ალაგებენ.

მოგახსენებდით, რომ ხელოვანს აქვს მხოლოდ ერთი მომენტი; მაგრამ ეს მომენტი შეიძლება არსებობდეს წინამორბედ მომენტთა კვალთან ერთად, და მოსალოდნელ მომენტებთანაც, რომელნიც აწი იქნებიან. იფიგენია ჯერ კიდევ არ დაუკლავთ; მაგრამ უკვე ვხედავ მიახლოებულ ქურუმს დიდი თასით ხელში იფიგენიას სისხლის მისაღებად, და ეს გვერდითი მომენტი ჟრუანტელსა მგვრის.

სცენის ადგილის დაშორების კვალობაზე ფართოვდება მხედველობის კუთხეც, და სურათის არეც შეიძლება ასევე იზრდებოდეს. რაოდენ დიდია ეს კუთხე თვალის ფსკერზე? ოთხმოცდაათი გრადუსი; ამ ზომის საზღვრის მიღმა მე მაჩვენებენ იმაზე მეტ სივრცეს, ვინემ ძალშიც მივსწვდე. აქედან გამომდინარეობს აუცილებლობა გავაფართოვოთ ამ ხაზების მიღმა არსებული სივრცე.

კომპოზიციები მონოტონური იქნებოდნენ, თუ რომ მთავარ მოქმედებას ზუსტად სჭეროდა სცენის შუა ადგილი. შეიძლება, და შესაძლოა საჭიროც იყოს გადავსცდეთ ამ ცენტრს, ხოლო აქაც აუცილებელია ზომიერების დაცვა.

რას გულისხმობენ კომპოზიციის წონასწორობის სახით? შესაძლოა მე შემცდარი აზრი მქონდეს ამაზე; ეს ის, რომ სურათის სიგანეს მე განვიხილავ როგორც ბერკეტს, განვიხილავ როგორც ნულს იმ ფიგურათა სიმძივის, რომელნიც საყრდენ წერტილში იმყოფებიან, დადგენას უღელზე მყოფ ფიგურათა შორის არსებული წონასწორობისა და შემცირებას ან გადიდებას, დაჭიმვას როგორც ერთი, ისე მეორე მხრიდან მანძილის უკუპროპორციულად. ფიგურები ცოტაა, თუ ამას მოითხოვს სიუჟეტი, და მრავალია მათ შორის მეორეხარისხოვანი; ანდა ბევრია ფიგურა და ცოტაა მეორეხარისხოვანი.

რატომაა, რომ ხელოვნება ესოდენ ადვილად ეგუება მოგონილ სიუჟეტებს, მიუხედავად ამ უკანასკნელთა დაუჯერებლობისა? იმავე მიზეზით, რა მიზეზითაც სცენა უკეთ ეგუება ხელოვნურ განათებას, ვინემ დღიურ სინათლეს. ხელოვნება და ეს განათება წარმოადგენენ ილუზიისა და მოხიბლვის საწყისს. მე უმალ ვიფიქრებდი, რომ ტილოზედაც ლამის სცენებს მეტი ეფექტი ექნებოდათ, ვინემ დღისას, რა თქმა უნდა, თუ მათდამი მიბაძვაც ასევე ადვილი იქნებოდა. დახეთ ყუენეს წმინდა ნიკოლოზი როგორ

ალადგენს მკვდრებით ლაზარეს¹⁵ ჩირალდნების შუქზე. ნახეთ, შატროს მონასტერთან წმინდა ბრუნო, მომაკვდავი¹⁶ ხელოვნური განათებისას. უნდა ვალიარო, რომ სიკვდილსა და ღამეს შორის არსებობს იღუმალის შესატყვისობა, რომელიც ჩვენ გვალელებს მანამდეც, სანამ ჩვენ ამას შევამჩნევდეთ. ამის გამო მკვდრებით აღდგენა უფრო საოცარია, სიკვდილიც უფრო შემადრწუნებელია.

მე თითქმის არც ვღაობ გმირულ მოქმედებათა წინააღმდეგ; მე მომწონს ფიქრი იმაზე, რომ ეს საგმირო საქმენი მოხდა. მე ხალისით ვიღებ სისტემებს, რომელნიც ამშვენებენ ობიექტებს. მე უბირატესობას ვანიჭებ ნიუტონის ქრონოლოგიას სხვა ისტორიკოსთა ქრონოლოგიების წინაშე, მიტომ, რომ თუ ნიუტონი კარგ გამოთვლას აწარმოებდა, ენეა და დიდონი თანამედროვენი იქნებოიან.

ზოგჯერ საკმაოა მხოლოდ ერთი ხაზის მოსმა იმისათვის, რომ ვაჩვენოთ მთელი ფიგურა.

Et vera incessu patuit Dea.....¹⁷

ზოგჯერ მხოლოდ თქმაა საკმარისი იმისათვის, რომ დიდი ხოტბა შევასხათ. როქსანა ალექსანდრემ შეირთო. ვინ იყო ეს როქსანა, რომელიც შეირთო ალექსანდრემ? უსათუოდ ყველაზე დიდებული და ყველაზე ლამაზი ქალი იმ დროისათვის.

დიდ ხელოვანთა მიერ დაშვებული შეცდომები ოდესმე საყოველთაო ქეშმარიტებად იქნებოიან აღიარებული. თუ რომ არსებულყო თიხის ფრინველთა მძერწავი და ცხოველმყოფელი ყრმა იესოს რამდენიმე სურათი, ჩვენ მას ვირწმუნებდით. ლამაზი სიუჟეტი სურათისათვის იგივეა, რაც არეოპაგის სამსჯავროს წინშე ბიწიერებისათვის წარმდგარი და მისი გულმკერდის ხილვისას პატივებულნი ფრინეა: ეს ადასტურებს იმას, თუ რაოდენ აფასებდნენ ბერძნები სილამაზეს, ან მოდლებს, რომელთაც იყენებდნენ თავიანთი ღმერთებისა და ქალღმერთებისათვის.

ეს სიუჟეტი ბოდუნისათვის მეტად აპარბებდა მის ძალღონეს. მან ვერ იგრძნო, რომ მსაჯულებს უნდა სჭეროდათ სცენის მარცხენა მხარე და რომ გარყვნილი ქალი და მისი ვეჟილი უნდა ყოფილიყვნენ მარჯვნივ, ვეჟილი უფრო სცენის სიღრმისაკენ, ქალი კი ჩვენსკენ. მან ვერ მისცა მათ გამომეტყველება; ვეჟილის მოქმედებაში, როცა ის ფრინეას ტუნიკას ჰხდის, არც ისეთი ენთუზიაზმი და არც ისეთი კეთილშობილებაა, როგორნიც ამ მოქმედებას შეშვენდებოდნენ. მსაჯულნი, რომელთა მოძრაობაც ბუნებრივად უნდა ყოფილიყო მრავალფეროვანი, უძრავნი და გაქვავებულნი არიან. მე არ

მახსოვს ჰქონდა თუ არა ადგილი დამსწრეთა მოზღვაებას; ამავე დროს უჩვეულო ამბების მოსმენა ათინაში ხდებოდა ისევე როგორც ხდება ეს პარიზში. მაგრამ უმთავრესად ძნელი იყო გარყვნილი ქალის გამოსახვა; და მანაც ვერ შესძლო მისი გადმოცემა.

Sumite materiam vestris, qui scribitis, oequam
Viribus; et versate diu quid ferre recusent,
Quid valeant humeri¹⁸.

პატარა მხატვარმა ისტორიკოსმა ზოგჯერ უბრალო მოკვდავთა და ზოგჯერ კი დარბაისელთა სახით, მხოლოდ ღარიბი როლის მოცემა შესძლო არეოპაგის სახით: როგორც ეს მოუვიდა აგრეთვე ბოდუენს. ის მოკვდა გარყვნილებით არაქათგამოღებული. მე სრულიადაც ამრიგად არ ვილაპარაკებდი, მე სულაც არაფერს ვიტყოდი მასზე, რომ ის ცოცხალი ყოფილიყო. დესპაისს, ბუშეს მეორე სიძეს, იგივე ზნე სჭირდა, და ისეთივე ბედი შეემთხვევა როგორც ბოდუენს.

რაოდენ დახელოვნებული არ უნდა იყოს მხატვარი, ადვილი მისახვედრია იწვევდა ის მისაბამ მოდელს. თუ მუშაობდა საკუთარი გამოცდილებით; ბუნების ზოგი ჭეშმარიტების უთანაბრობა ამჟღავნებს ან მის სიძუნწეს ან მის მედიდურობას. როცა ხშირად ჰბაძავდნენ ამ ბუნებას, განა არ შეიძლებოდა მისთვის გვერდის ავლა? არა—და აი რატომ? მიტომ რომ სხეულის შეუმჩნეველი მოძრაობაც კი სცვლის კუნთების მდებარეობას, იძლევა სისწორეს იქ, სადაც უსწორობაა, უსწორობას, სადაც სისწორე იყო; მთელი ფიგურა წაავავს სინამდვილეს, და ყველაფერია იქ შესაძლებელი.

ფიგურათაშორისო ასეთი კონტრასტი, რომელსაც ესოდენ სულელურად გვიჩვენებენ და კიდევ უფრო სულელურადვე აღარებენ დრამატიულ პერსონაჟთა კონტრასტს, გაგებულთა იმგვარად, როგორადაც ეს ესმით მწერლებს და შესაძლოა მხატვრებსაც, კომპოზიციებს აუტანელი ძალდატანების იერს მისცემდა. წაბრძანდით შარტრეში, ინახულეთ იქ ორმოცი ბერი ორ პარალელურ მწკრივად დამდგარი; ყველა ერთსა და იმასვე აკეთებს და ყველა სხვადასხვანაირად; ზოგს თავი უკან გადაუწევია და თვალები დაუხუჭავს; სხვებს კი თავი წინ დაუხრიათ და კაპიშონში დაუფარავთ; ასევე სხვა მათი წევრებიც. მე მხოლოდ ასეთი კონტრასტი მწამს.

რა გაეწყობა! განა საჭიროა ერთი ლაპარაკობდეს, როცა მეორე გაჩუმებულია; ერთი ყვიროდეს, როცა მეორე ლაპარაკობს; ერთი სწორდებოდეს, როცა მეორე წახრილია; ერთი მხიარული იყოს, როცა მეორე სევდას შეუპყრია; ერთი გიჟობდეს, როცა მეორე სდუმს? ეს მეტად სასაცილო რამ იქნებოდა.

თუ თქვენ იტყოდით, რომ კონტრასტი წესის საქმეა, მე არ დაგიჯერებდით. თუ რომ მოქმედება მშობლივს, რომ ორი ფიგურა ძირს დაიხაროს, მაშინ ორივე წახრილი უნდა იყოს; და თუ რომ თქვენ მათ მიჰბაძავთ ნატურით, ნუ შიშობთ ისინი ერთმანეთს ჰგვანან თუ არა.

კონტრასტი ასევე არ წარმოადგენს შემთხვევისა და წესის საქმეს. ეს აუცილებლობითაა გამოწვეული და მისგან ადვილად ვერ გავთავისუფლდებით თუ არ გვაქვს ყალბი წარმოდგენა, რომ თითქოსდა შესაძლებელია ორი სხვადასხვანაირი ფიგურა ან ასაკის, ან სქესის, ან ხასიათის მიხედვით სხვადასხვანაირად ასრულებდეს ერთსადაიმევე საქმეს.

კომპოზიციან ისეთნაირად უნდა დალაგდეს, რომ დამარწმუნოს, რომ ის სხვანაირად არც შეიძლებოდა დალაგებულიყო; ფიგურა უნდა მოქმედებდეს ან ისვენებდეს იმგვარად, რომ მან მე დამარწმუნოს იმაში, რომ სხვანაირად მოქმედება არ შეეძლებოდა.

ერთხელაც კიდევ ვეწვიოთ შარტრეს; ინახულეთ ბრუნოს მოწყალების გაცემა ასამდე საწყლებისადმი, რომელნიც მას გარს ეხვევიან¹⁹. ყველა დგას, ყველა ითხოვს, ყველა ხელს იშვერს მისაღებად; მითხარით, სადაა კონტრასტი ამ ფიგურებს შორის?

მე არ ვიცი შეამკო თუ არა ტექნიკურმა კონტრასტმა ზოგი კომპოზიციას; მაგრამ მე დარწმუნებული ვარ, რომ მან ისინი ბევრად დააზიანა.

კონტრასტი, რომელსაც თქვენ მიჩვენებთ, შეიგოძნობა, კონტრასტი კი, რომელიც მე მომწონს, არ იგოძნობა.

ნუ იფიქრებთ თითქოს შესაძლო იყოს ერთიდაიმევე მოქმედების შენარჩუნება თავისი ფიგურის წამდაუწუმ ასნაირ ყაიდაზე შეტრიალებით; მხოლოდ ერთია კარგი და სრული; და მხოლოდ ჩვენი უვიცობა აიძულებს ხელოვანს აკეთოს არჩევანი მრავალთა შორის.

როგორ თუ ასე! მეტყოდით თქვენ, ერთ-ერთი ამ მთხოვართაგანი, მაგალითად ლესიუერი, რომელიც ფულს იღებს, უნდა იღებდეს მას მხოლოდ განსაზღვრული წესით და არ შეიძლება მეტად ან ნაკლებად დაიხაროს?

— ჭეშმარიტად რომ არა.

— არ შეუძლია ორივე ფეხი პარალელურად ჰქონდეს ანდა ერთი ფეხი წამდგარი ჰქონდეს წინ, მეორე კი უკან?

— არა.

— აიღოს ერთი ხელით და მეორეთი დაეხრინოს, თუ არ დაეხრინოს მიწას?

— არა და არა.

— სწრაფად წაეტანოს თუ უნდილად აიღოს?

— არამც და არა, გეუბნებით, რომ არა.

— მაგრამ რომ ხელოვანს ნება არ ჰქონდეს საკუთარი (უანტა-ზიით განასხვავდეს) თავისსავე ფიგურათა მდგომარეობა, მან უარი უნდა სთქვას საკუთარ ნიჭზე, ანდა მხოლოდ თავის, მხოლოდ ფეხის თუ მხოლოდ თითის გამო ჩაშალოს თავისი პოზა (სურათის გეგმის თვალსაზრისით).

— ეს აგრე გვგონია, მაგრამ სინამდვილეში ეს ასე არ არის. საბედნიეროდ მხატვარის მიმართ ჩვენ ამას საკმაოდ ვერ ვამჩნევთ და ვერ ვგრძნობთ მის შეცდომებს. ინებეთ კიდევ ერთი წუთით მისმინოთ. მხატვარს სურს ნატურიდან გადმოგვცეს რაიმე მოძრაობა; ის იწვევს მენატურეს და ეუბნება: აკეთეთ ესა და ეს, ასე და ასე. მენატურე ემორჩილება და ასრულებს დავალებებს, რადგანაც ეს მისთვის უფრო მოსახერხებელია. ეს ისეთი პოზაა, რომელიც მას ახასიათებს, რომელიც ფლობს მთელი მისი სხეულის ნაწილებს. ეს იმდენად სარწმუნოა, რომ თუ მხატვარი გამოიყენებს სხვა მენატურეს, უფრო მოქნილს ან უფრო ტლანქს, უფრო ახალგაზრდას ან უფრო მოხუცს, რომელსაც უბრძანებს შეასრულოს იგივე მოქმედება, ეს მეორე მენატურე შეასრულებს მას ჩინებულად. რას შვრება მხატვარი როცა ზევით ან დაბლა სწევს მენატურეს თავს, გამოსწევს ან გასწევს მის ფეხს, ანდა გამოწვდის წინისკენ ერთ მის ხელს, ანდა უკან სწევს მეორეს? განა ცხადი არაა, რომ ის ეწინააღმდეგება ამ ადამიანის მოყვანილობას, რომ ის მას ცოტად თუ ბევრად ავიწროვებს?

— რა მესაქმება, ოღონდაც ეს უხერხულობა გამორჩეს ჩემი ყურადღებიდან, და მთელი კი უფრო სრულქმნილი იყოს.

— მართალი ბრძანდებით; მაგრამ უნდა დაგვეთანხმოთ, რომ ფიგურის ამ ხელოვნურ მოწყობას საკმაოდ ვიწრო ჩარჩოები აქვს და ოდნავი ჭარბი ნებისმიერი მოპყრობა აძლევს მას აკადემიურ ან უხერხულ, სრულიად უვარგის იერს.

თუ გსურთ მოგითხროთ ფაქტი, რომელიც მე შეემთხვა? თქვენ ალბად გინახავთ ან არ გინახავთ ლუდოვიკო XV ქანდაკება; რომელიც იმყოფება სამხედრო სკოლის ერთ-ერთ ეზოში; ის ეკუთვნის ლემუანს. ოდესღაც ეს მხატვარი სწერდა ჩემს პორტრეტს; მუშაობა უკვე თავდებოდა. ის უძრავად იდგა ჩემსა და ჩემს პორტრეტს შორის, მოლუნული მარჯვენა ფეხით და მარცხენა ხელით ბეჭზე დონიჯდაყრდნობილი, არა იმავე მხრიდან, არამედ მარცხენა მხრიდან.

მე ვეკითხები: ბატონო ლემუან, თქვენ გეხერხებათ აგრე დგომა?

— ძალზე კარგად მეხერხება, მიპასუხა მან.

— მაშ რატომ არ გიღვეთ ხელი ბეჭზე მოღუნული ფეხის მხრიდან?

— მიტომ, რომ მისი წნევით მე თავდაყირა გადაბრუნების საფრთხე მომეღის; საჭიროა, რომ საყრდენი იყვეს იმ მხარეზე, რომელიც მთელ ჩემს სიმძიმეს ზიდავს.

— თქვენის აზრით, პირუკუ ხელის შემოდება სისულელე იქნებოდა?

— მაშ რატომ ჩაიდინეთ ეს თქვენი ლუდოვიკო XV მიმართ სამხედრო სასწავლებლიდან...

ამის გამგონე ლემუანი განცვიფრებისაგან გაშეშდა. მე დავუმატე: „გყავდათ თქვენ მენატურე ამ ფიგურისათვის?“

— რა თქმა უნდა.

— თქვენ უკარნახეთ ასეთი ჰოზა თქვენს მენატურეს?

— უსათუოდ.

— როგორ იდგა ის, ისე, როგორც ახლა თქვენ დგებართ თუ როგორც თქვენი ქანდაკება?

— როგორც მე ვდგევარ.

— რატომ დააყენეთ ქანდაკება სხვანაირად?

— დიახ, უნდა გამოგიტყდეთ.

— რატომ?

— მიტომ რომ მე ამაში მეტი გრაცია გპოვე.

მე შემეძლო დამემატებია: და თქვენ ჰფიქრობთ, რომ გრაცია ეთვისება სისულელეს? მაგრამ მე დავდუმდი სიბრალულისა გამო; მე მაინც ვერ ვაპატივებ ჩემს თავს სისასტიკეს; რად უნდა მიუთითო ხელოვანს მისი ნამუშევარის ნაკლი, როცა უკვე ვერაფრით დაეხმარები? ამით ტყუილუმბრალოდ დააღონებ მას, განსაკუთრებით როცა მას ასაკისა გამო უკვე არ ძალუძს გამოსწორდეს. ახლა მე მოგმართავთ თქვენ და გეკითხებით, განა ლემუანი, ნაცვლად იმისა, რომ თავისი ფიგურა დაეყენებია ისე, როგორც ჩვენ მას ვხედავთ, უკეთ არ მოიქცეოდა გადმოეცა ის დაახლოვებით ზუსტად მოდელის მიხედვით? მე ვაზობ დაახლოვებით, ვინაიდან ყველაზე სრულქმნილი მოდელიც კი, თითქმის ისეთი ფიგურაა, რომლის შესრულებაც ხელოვანს სურს; მისი მოქმედება შეიძლება იყოს მხოლოდ დაახლოვებითი მოქმედება, რომლის მიცემაც მისთვის სურდათ.

— მაგრამ შეცდომები იშვიათად შეიძლება ამდენად უხეში იყოს.

— გეთანხმებით. ამავე დროს თქვენ რომელიმე ხელოვანის კომპოზიციის შესახებ ხშირად გაგიგონიათ: მის ფიგურებში რაღაცა ნაძალადეგია; იცით, თქვენ, საიდან მოდის ეს ნაძალადობა? თავი-

სუფლებიდან, რომელიც მან დაუშვა თავისი მენატურეს ბუნებრივი მოქმედების დასამორჩილებლად ტექნიკის წყვეული კანონებისადმი; დაგვეთანხმეთ, რომ ზუსტ მიბაძვას კიდეც რომ ექნეს ზოგი ნაკლი, ის ისეთი აღარ იქნება, რომელზედაც მოგახსენებდით.

— მაგრამ თუ ისეც ხდება, რომ მენატურე მოუხეშავია?

— დაუფიქრებლად უნდა ავიყვანოთ სხვა, რომელიც არ იქნება მოუხეშავი. თუ შევეცდებოდით გამოგვესწორებია მისი მოუხეშავობა, ეს იქნებოდა დავმდგარიყავით ყველაფერის წახდენის საფრთხის წინაშე. ჩვენ კარგად ვგრძნობთ მენატურეს ცუდად ღგომას; მაგრამ, განა ვერკვევით ჩვენ უჩვეულო მოძრაობებში, რომელნიც მას აკლია და რომელნიც ხელს უშლიან კარგად დაღგომაში, და განა ვიცით ჩვენ ეს ისეთი სიზუსტით, რომელსაც მოითხოვს ხელოვნების კეთილსინიდიისიერება? ფლამანდიელები და ჰოლანდიელები, რომელთაც თითქოს უკუაგდეს ნატურის შერჩევა, საუცხოვონი არიან ამ მხრივ. ტენირისის რომელიმე კერამიკის²⁰ თქვენ ჰპოვებთ იმ ფიგურათა უამრავ რაოდენობას, რომელნიც სხვადასხვა მოქმედებით არიან გატაცებულინი; ზოგი სვამს, ზოგი ცეკვავს ან მასლაათობს, კამათობს ან ჩხუბობს, ან ბარბაცით ბრუნდება სიმთვრალისაგან, ანდა სიცილ-ყიჟინით გამოსღგომია ქალებს, რომელნიც გაურბიან მას; ამ მხრივ სხვადასხვანაირ სცენებს შორის არაა არცერთი პოზა, არცერთი მოძრაობა, არცერთი მოქმედება, რომელიც ყველას ბუნებრივად არ ეჩვენებოდეს.

— როგორ იქცევიან ბატალისტები?

— უნდა მივუთითოთ მარშალ ბროლიოს მათს სურათზე და ვკითხოთ, რას ჰფიქრობს ის ამაზე; ანდა სასწრაფოდ დავრახმოთ ამისი მსგავსი ფერწერის მიმართ მთელი ჩვენი შეწყნარებულობა. როგორ გინდათ, რომ რომელიმე მენატურემ ერთგვარი დამაჯერებლობით გადმოგცეთ ჯარისკაციც, რომელიც გააფთრებით ეკვეთება მტერს, და სულმოკლე მხდალიც, რომელიც თავზარდაცემული გარბის, და მთელი მრავალფეროვნებაც ერთი სისხლიანი დღისა? ხომ უღრმესი შთაბეჭდილება მოახდინა ამ სურათმა თქვენზე? შეგიძლიათ თქვენ კიდევ უტკიროთ თუ არა? ხომ ყველაფერი კარგია? არავითარ წვრილმანებს არ გამოედევნებთ. მიუხედავად ცუდად შესრულებული ფეხისა ანდა მახინჯი, უფორმო ხელისა, ლამაზი ბატალური სურათი ყოველთვის წარმოადგენს წარმოსახვისა და ოსტატობის საარაკო ნაწარმოებს. და შემდეგ, როგორ უნდა დავსდოთ ბრალი მოძრაობათა ნაძალადეობაში შუაგულ შეტაკებაში, სადაც ყოველი ინდივიდი ყოველმხრივ გარშემორტყმულია საფრთხით, სადაც ყოველ მეომარს სიკვდილი მარჯვნივაც, მარცხნივაც, წინიდანაც და უკანიდანაც უღარაჯგებს და არც იცის სად ჰპოვოს შევლა? ვგრძნობთ, რომ ამ შემთხვევ-
3. დენი დიდრო.

ვაში პოზები მერყევი, გამოურკვეველი და მოუსვენარი უნდა იყვნენ, გამონაკლისით იმ შემთხვევაში, რომელიც გაშმაგებულია და თვითვე ეკვეთება მოწინააღმდეგის მახვილს. მან გადასწყვიტა: ან გაიმარჯვოს ან მოკვდეს; და ასეთი უაღაწყვეტილებისა გამო მისი მოძრაობანი თავისუფალია, მისი მოქმედება მტკიცეა, და მისი მდგომარეობა შეზღუდულია მხოლოდ წინააღმდეგობებით, რომელთაც ის წააწყდება.

სადაც მითქვამს, რომ ძველი დროის ზნეჩვეულებები უფრო პოეტური და უფრო მხატვრული იყო, ვინემ ჩვენი; მე ამასვე ვამბობ ახლა ძველების ბატალური სურათების შესახებ. რა შედარებაა ყველაზე ულამაზესი ვან-დერ-მეილენებისა²¹ ლებრენის რომელიმე სურათთან როგორცაა გრანიკის გადასვლა! შერბილებულმა ზნეობებმა, სამხედრო ხელოვნების გაუმჯობესებამ თითქმის გაანადგურეს მხატვრული ხელოვნებანი.

ფერწერა იმდენად მტრულადაა განწყობილი სიმეტრიასთან, რომ, თუ მხატვარს შეაქვს შენობის რომელიმე ფასადი თავის სურათში, ის აუცილებლად შეეცდება რითიმე შესწყვიტოს მონოტონურობა თუნდაც რამდენიმე სხეულის ჩრდილით, ანდა შუქის აღმაცერი მიმართვით. განათებული მხარე გვეჩვენება თვალთან ახლობლად, დაჩრდილული კი—დაშორებულად.

პროპორცია იძლევა ძალისა და სიმტკიცის იდეას.

მხატვარი ერიდება პარალელურ ხაზებს, სამკუთხედებს, კვადრატებს და ყველაფერ იმას, რაც უახლოვდება გეომეტრიულ ფიგურებს, იმიტომ რომ ათასი შემთხვევიდან, შემთხვევითობა, რომელიც განაწყობს საგნებს, მხოლოდ ერთხელ თუ გვადლეგს ასეთ ფიგურებს. რაც შეეხება მახვილ კუთხეებს, ფორმათა უმადურობა და სილატაკე მათ გამოირიცხვას.

ქანრული ფერწერისა და უთავბოლოდ დახორამებულ ობიექტთა ჯგუფის გამოსახვისათვის არსებობს ერთი ძირითადი კანონი. ისინი უნდა წარმოვიდგინოთ როგორც ცოცხალი სინამდვილე და განვალაგოთ ისე, თითქოს თავისთავად ასე დაწყობილან, ე. ი. რაც შეიძლება ნაკლები შევიწროებითა და მეტი სარფიანობით თითოეული მათგანისათვის.

ის, ვინც გამოხატავს ქანდაკებას პეტრეს ქეიფში²², დგას გამეშვებული, ღებულობს ნაძალადეგ პოზას, ჰბაძავს მარმარილოს ლოდს—რამდენადაც შეუძლია კარგად; მაგრამ ამრიგად მან ხომ უნდა მიჰბაძოს ცულ ქანდაკებას? მაშ რატომ არ უნდა ჰბაძავდეს კარგს? ასეთ შემთხვევაში ის უნდა ჰბაძავდეს თავისი როლის მიხედვით, დიდი ოსტატის ქანდაკებას, აღსავსეს გამომეტყველებით, სიცოცხლით, კეთილშობილებით, გრაციით. ერთადერთი თვისება, რომე-

ლიც მასში უნდა წააგავდეს ხელოვნების ნაწარმოებებს, ესაა უძრავობა, რომელიც არ ეწინააღმდეგება მოძრავობას. განა სიზიფი, რომელიც ეზიდება კლდეს მწვერვალისკენ, არ მოძრავობს?

არ უნდა ვიგულოვოთ თითქოს უსულო საგნებს ხასიათი არ ჰქონდეთ. ლითონებსა და ქვებს აქვთ საკუთარი ხასიათი. ხეთა შორის ვის არ შეუნიშნავს ტირიფის მოქნილობა, ორიგინალურობა ალვის ხისა, ციცაბობა ნაძვისა, სიღიადღე მუხისა? ყვავილთა შორის ვარდის სინაზე, კოკორის მორცხვობა, მთის შროშანას მედიდურება, იას თავდამბლობა, ყაყაჩოს უდარდლობა? *Lentove papavera collo* *).

ტალღოვანი ხაზი მოძრავობისა და სიცოცხლის სიმბოლოა; სწორი ხაზი ინერტულობისა და უძრავობის ნიშანია: ეს არის გველი, სიცოცხლით სავსე, ეს არის გველი გაშეშებული.

სიუჟეტი, რომელსაც მე მივაწოდებდი კომპოზიციაში გასრულქმნილების მსურველს, ეს არის იოსებები, რომელიც უხსნის თავის სიზმარს ქმეხს, რომლებიც გარს შემორტყმიან მას და სულგანაბული უსმენენ. აი აქ ისწავლიდა ის კონტრასტების დალაგებას, კონტრასტების შექმნას და განასხვავებდა პოზებსა და გამომეტყველებებს. მე მინახავს რაფაელის ასეთი სურათი.

ქვადრიგის **) ოთხ ცხენში არცერთი ერთმანეთს არა ჰგავს.

ჯგუფები დაკავშირებულია მთელ კომპოზიციაში ისევე, როგორც თითოეული ფიგურა ჯგუფში.

ავრორის ცხენები, რომელნიც მზის ეტლს მიაქროლებენ, მოძრავობენ გარკვეული საზღვრისაკენ. უსწორო ქროლვა მათ არ შეჰფერით.

კარლ ვან-ლოო თიხიდან ძერწავდა თავისი ჯგუფების ფიგურებს იმისათვის, რომ გაეშუქებია ისინი ყველაზე დამაჯერებელი და მომხიბლავი ხერხებით. ლერესი ასრულქმნილებდა თავის ფიგურებს, სჭრიდა და აგროვებდა მათ ჯგუფისათვის ხელსაყრელი წესით. მე ვიცავ ვან-ლოოს წესს; მე მომწონს ცქერა თუ როგორ გადაანაცვლებს ის ცეცხლს თავისი თიხის ჯგუფების ირგვლივ. ვშიშობ, რომ ლერესის წესი მის ანსაბლებს ჰხდის თუ არა მანერულს, ყოველ შემთხვევაში ცივს მაინც.

საერთო მოქმედება რამდენიმე ფიგურისათვის, ჰქმნის ჯგუფს; ჩრდილები და შუქი ამოლოვებენ კავშირს, მაგრამ არ ჰქმნიან მას.

თუ ვისურვებდით ეფექტით განგვესაზღვრა რა იწვევს მოუსვენრობას სურათის ცქერისას, დავრწმუნდებოდით რომ ამისი მიზეზი ისაა, რომ ყველა ფიგურა ერთნაირად იზიდავს ჩემს ყურადღებას. ეს მომაგონებს გონებამახვილთა საზოგადოებას, სადაც ყველა ერთად

*) ყაყაჩო დონდლო ღეროთი.

**) ოთხცხენიანი ეტლი. (მთარგმ.)

საუბრობს, ერთმანეთის მოუსმენლად, რომელნიც მლიან და მაიძულე-
ლებენ დავემალო მათ, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი საუცხოვო ამბებს
გადმოგვცემენ.

არსებობს სულიერი მოსვენება, რომლის შესახებაც მე ახლახან
მოგახსენებდით, და მოსვენება ფერებისა და ჩრდილებისა, მბეჭეტივი
ანდა მბრწყინავი ფერებისა — მოსვენება თვალისა.

სურათის აღწერისას მე პირველყოვლისა მივუთითებ სიუჟეტს;
გადავდივარ უმთავრესს პერსონაჟზე და იქედანვე იმავე ჯგუფის დაქ-
ვემდებარებულ პერსონაჟებზე; მერე პირველთან დაკავშირებულ ჯგუ-
ფებზე, ურთიერთთან მათი კავშირის მიხედვით; გამომეტყველებაზე, ხა-
სიათებზე, მათს ტანსაცმელზე, კოლორიტზე, ჩრდილთა და შუქთა
გავრცელებაზე, აქსესუარებზე და, შემდეგ, ზოგად შთაბეჭდილებაზე.
თუ რომ მე მივსდევ სხვა წესს, ეს ნიშნავს, რომ ჩემი აღწერილობა
ცუდადაა შესრულებული ანდა კომპოზიცია ცუდადაა აგებული.

დიდი ოსტატობაა საჭირო, რომ ლამაზად მოგქრათ ფიგურა
სურათის კილით. ეს ფიგურა არასდროს არ გასცდება სურათის ფარ-
გლებს, ის ყოველთვის შედის მასში.

ტენირსი მეტად გესლიანად დასცინოდა რეპუსუარებს.*) ისინი
უდაოდ იმყოფებიან მის სურათში, მაგრამ არ შეიძლება გაგება,
თუ სად იმყოფებიან ისინი. ის აკეთებს კომპოზიციას ოცდაათი ან
ორმოცი პერსონაჟით, როგორც გვიდოს, კორეჯიოს ან ტიციანს გა-
მოჰყავთ სავსებით შიშველი ვენერა. ტონები, რომელნიც ავლენენ
და ხეწავენ ფორმებს, ერთიმეორეში იხსნებიან ისე შეუმჩნეველად,
რომ თვალს ეჩვენება თითქოს ის ამჩნევს მხოლოდ ერთს და იმავე
თეთრ ფონს. ასევე ტენირსშიაც, მაყურებელი ეძებს თუ რა აძლევს
სიღრმეს სივრცეს, რა ჰყოფს ამ სიღრმეს პლანების უამრავ რიცხვზე,
როგორ ხდება ფიგურების გაწევ-გამოწევა, რა აიძულებს ჰაერს მათს
ირგვლივ მოძრაობას, და ვერ ჰპოულობს.

იმიტომ, რომ სურათშიაც იმასვე უნდა ვხედავდეთ, რასაც ვამ-
ჩნევთ ხის ან ცალკე ობიექტის მიმართ, რომელიც იზოლირებულია
ბუნებაში, სადაც ყველაფერი წარმოადგენს რეპუსუარს.

ორი სიტყვა, რომელთაგანაც შეიძლება ერთი წარმოითქვას
აკადემიაში, მეორე მოედანზე, იგივეა, რაც ორი მინერვა — ერთი
ფიდიასის, მეორე ალკამენის. ერთის ნიშნები მეტად ნაზი და მეტად
სათუთია რომ შორიდან დასანახი იყოს; მეორეს ნიშნები ერთობ
უფორმოა, ერთობ უხეში ახლოდან დასანახავადაც. ბედნიერია ლი-
ტერატორი ან მხატვარი, რომელიც ყველა მანძილზე მოსაწონია.

რეპუსუარი — სურათის წინამო ხედის უფრო მკვეთრი ტონები, მთარგმ.

პეიზაჟს შესაძლოა მივსცეთ შეღრმავებული გარეგანი ხედი, ან ამოზურცული გარეგანი ხედი. ეს უკანასკნელი იმ შემთხვევაში, თუ საქმე გვაქვს სიუჟეტთან, რომელსაც სურათის წინა ნაწილი უჭირავს და მაშინ უკანა ნაწილი დაბოლოვდება ვრცელი და თითქმის უსაზღვრო სივრცით. პირველი კი იმ შემთხვევაში, როცა პეიზაჟი წარმოადგენს სურათის მთავარ სიუჟეტს; მაშინ შიშველი სივრცე იმყოფება წინისაკენ, პეიზაჟს კი უკავია და აბოლოვებს უკანა ნაწილს. მე ანგარიშში არ ვიღებ ხარვეზებს, რომელთა შესახებაც უნდა იზრუნოს მხატვარმა.

რუბენსმა და კორეჯომ გამოიყენეს ეს ორი ფორმა. კორეჯოს ღამე შეზნექილია; მისი წმინდა გიორგი გამოზნექილია.

შეღრმავებული გარეგანი ხედი აბნევს და აგრძელებს ობიექტს ფონზე; გამოზნექილი გარეგანი ხედი თავს უყრის მათ წინითკენ. ერთი შემვენის ისტორიულ პეიზაჟს, მეორე — სუფთა და მარტივ პეიზაჟს.

ლერესი გვიმტკიცებს, რომ მხატვარს ნება აქვს შეიყვანოს მაყურებელი თავისი სურათის სცენაზე. მე კი აგრე არ ვფიქრობ; და გამონაკლისებიც ამ მხრივ ესოდენ ცოტაა, რომ დიდის ხალხით გამოვიყვანდი უკუშექცევადობის საერთო წესს. ვგონებ ეს ისეთივე ცუდი გამოვნიების მანიშნობელი იქნებოდა, როგორც თამაში იმ მსახიობისა, რომელიც პარტერს მიმართავს. ტილოს უკავია მთელი სივრცე და მის მიღმა არავინაა. როცა თვალწინ წარმომიდგება შიშველი სუსანა, მოხუცთა ცქერისაგან ყველა საფარველებით განრიდებული, სუსანა უმანკოებაა და მხატვარიც აგრეთვე; არც ერთმა, არც მეორემ არ იციან რომ აქ ვიმყოფები.

არასოდეს არ უნდა შევსწყვიტოთ დიდრონი მასები მცირედი დეტალებით; ეს დეტალები ამცირებენ მათ, აძლევენ რა მათ ზომას. ღვთისმშობლის საყდრის კოშკები გაცილებით მაღალი იქნებოდნენ, რომ ისინი გლუვი ყოფილიყვნენ.

მე არ ვფიქრობ, რომ პეიზაჟში დასაშვებია იყოს ერთ ხარვეზზე მეტი; ორი ხარვეზი კომპოზიციას გადაკვეთდა და ისევე გზის ამბნევი იქნებოდა თვალისათვის, როგორც მგზავრისათვის გზაჯვარედინი.

ყველაზე ვრცელი კომპოზიცია ითმენს ძირითად განაყოფთა მხოლოდ მცირე რიცხვს, არა უმეტეს ერთისა, ორისა, სამისა. ამ განაყოფთა შორის მოთავსებული რამდენიმე იზოლირებული ფიგურა, რამდენიმე ჯგუფი ორი ან სამი ფიგურით მშვენიერ ეფექტს იძლევა.

მღუმარება თანმხლებია სიდიადისა.

მღუმარება ზოგჯერ იმყოფება მაყურებელთა ბრბოში; ხმაური კი სცენაზე. მღუმარებით შევსდგებით ჩვენ ლებრენის ბატალური სურათების წინაშე. ზოგჯერ მღუმარება სცენაზე იმყოფება; და ტუჩებზე თითებმიდებული მაყურებელი ჰკრთის არ დაარღვიოს ის.

საზოგადოდ, მღუმარე სცენა უფრო გვიზიდავს, ვინემ გახმაურებული. ქრისტე დაფნის წალკოტში, სიკვდილის მოლოდინის კაემნით შეპყრობილი, მიტოვებული თავისი მოწაფეების მიერ, რომელთაც მის ირგვლივ სძინავთ, ჩემში სხვა შთაბეჭდილებას ახდენს, ვინემ იგივე პერსონაჟი, იუდეველთა ბრბოს მიერ წამებული, ეკლიანი გვირგვინით მოსილი, შეგინებული და შეურაცხყოფილი.

თუ ჰოლანდიურ და ფლამანდიურ სურათებს ჩამოაცილებდით ხელოვნების მაგიას, ხელთ დაგრჩებოდათ ყოველად უმსგავსი ქერქები. დაე, პუსენმა დაჰკარგოს მთელი თავისი ჰარმონია, ხოლო ევ დამიდის ანდერძი კი მაინც ღვთაებრივი ნაწარმოები დარჩება.

რას ვხედავთ ევდამიდის ამ სურათზე? მომაკვდავს სარეცელზე; გვერდით მკურნალი, რომელიც მაჯას უსინჯავს; ნოტარიუსი, რომელსაც ანდობს უკანასკნელ სურვილს; ფერხთ უზის ცოლი ზურგ-შექცევით; იატაკზე დედის ფერხთშორის მის მუხლებზე თავის დაყრდნობით წევს მისი ქალი. არავითარი აფორიაქება. სიმრავლეს ან ბრბოს ერთობ შეჰფერის უწყსოება. რა არის აქ მეორეხარისხოვანი? არაფერი გარდა უკანა პლანის კედელზე დაკიდებული მთავარი პერსონაჟის დაშნისა და ფარისა. მეორეხარისხოვანი ნივთების სიმრავლე ერთობ ახლოა სილატაკესთან. ფერწერაში ამასა ჰქვია „ხვრელის დაცობა“, და პოეზიაში კი „ძმებო-ქუდები“.

სცენის მღუმარება, სიდიადე, ღირსება ოდნავ საგრძნობია ჩვეულებრივი მაყურებლისათვის. რაფაელის თითქმის ყველა წმინდა ოჯახებზე, ყოველ შემთხვევაში უაღრესად წარმტაცები, მოთავსებული არიან ბუნების ტიალ და მივარდნილ ადგილებში; და როცა ის ასეთ ადგილებს ირჩევდა, მშვენიერად იცოდა, თუ რასაც სჩადიოდა.

სიყვარულის, მეგობრობის, სათნოების, დიდსულოვნობის. გულის ნადების გამომჟღავნების ყველა წარმტაცი სცენა ხდება ცის დასავალთან.

ფერწერა, როგორც სპარტაში ესმოდათ ხოლმე.

ღრამატოულ პოეზიაში და ფერწერაში რაც შეიძლება ნაკლები პერსონაჟები.

ტილოზე, ვარენის სასადილოსებრ, ცხრა წვეულზე მეტი არასოდეს.

ფერმწერები კიდევ მეტადაა ცდუნებული პლაგიატით, ვინემ ლიტერატორები. მაგრამ პირველთ აქვთ ის თავისებურობა, რომ ისინი სახელს უფუქებენ როგორც ოსტატს, ისე სურათს, რომლის ასლიც მათ მოგვცეს. ხომ მართალია, ბატონო პიერ?

მე მინახავს სენ კლუს ჩანჩქერი და ჩემთვის მითქვამს: „რადიდი ხარჯებია იმისათვის, რომ მიგველო სანდომიანი ნივთი, მაშინ

როცა ნახევარფასად შეიძლებოდა წარმტაცი ნივთის მიღება! რა არის ყველა ეს წყლის პატარ-პატარა ჩქერები, პატარ-პატარა ვარდნილობანი ციცაბოდან ციცაბოზე, შედარებით დიდ ჩანჩქერთან, რომელიც გრიალით გადმოჰქუხს კლდის პირიდან ან ბნელი მღვიმედან და რომელიც თავის ვარდნისას იკვეთება უზარმაზარი უხეში ქვებით, ჭფარავს რა მათ ქაფით, მიაქროლებს რა თავის გზაზე ღრმა და ვრცელ ტალღებს, უზარმაზარი კლდეებით ზემოთკენ, რომელნიც დაფარულია ხავსით, ხეებითა და ჯაგებით, რომელნიც გაფანტულან ველური ბუნების შესაბამი სიდიადით? რას მოიმოქმედებს ასეთი ჩანჩქერის წინაშე წარმდგარი ხელოვანი? არაფერს, გარდა იმისა, რომ, დაინახავს ის ამას თუ არა, მაშინვე აიღებს ხელთ ფანქარს.

ეს მაგალითი ერთეული არაა; იმაში დასარწმუნებლად, რომ ხელოვნების ნაწარმოები კარგი თუ ცუდი გემოვნებით, დიდი თუ მცირე გემოვნებით არის შესრულებული, მისგან უნდა ავიღოთ მხოლოდ სიუჟეტი ფერწერისათვის თუ ის წარმტაცია ტილოზე, აღიარეთ, რომ ის წარმტაცია თავისთავად.

პოეტი ამბობს:

Il n'est point . . . . . de monstre odieux,

Qui, par l'art imité, ne puisse plaire aux yeux ²³.

მე აქედან ვრიცხავ ჩვენი ახალგაზრდა ქალებს, მორთულთ მათი ახლანდელი თავსამკაულით.

ელკაიბერი, მსხვერპლი დამთავრებული და ხელოვნურად გაართულებული, მაგრამ ნელი და მცირე შემოსავლიანი ხერხისა, მოკვდა სევდით განადგურებული და სილატაკით დაბეჩავებული საპატიმროდან გამოსვლისთანავე, სადაც ის მოხვდა ვალებისა გამო. ახლანდელი ფასი მისი სამი სურათისა მას გაამდიდრებდა.

საერთოდ ყოველ კომპოზიციაში თვალი ეძიებს ცენტრს და არჩევს შეჩერებას შუათანა პლანზე.

მხატვრები დრომოკმულად სთვლიან სინათლის უსწორობას, რომელიც არღვევს ტილოს რომელიმე ადგილს მონოტონობას. ყველა ეს დრომოკმულობა ყალბია. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ სურათს ისე უცქერიან როგორც რაგუს, რომელსაც შეიძლება მიუჟმატოთ ან მოვაკლოთ მარილი.

როცა მოდელი ნატურიდან კარგადაა შერჩეული, უკეთესია მისდამი ზუსტი მიბაძვა; მიტომ რომ რამდენიც ყალბის ნაცხია მის შესამკობლად, იმდენივე ნაცოდვილარია მისთვის ორიგინალურობის წასართმევად. არსებობს ცუდი გემოვნების იერი, რომელიც განსაკუთრებით შეშვენის ბუნებისადმი მიბაძვით ნაწარმოებებს,

რა ჟანრისაც არ უნდა იყოს ისინი, მიტომ რომ ბუნება ყოველთვის ამჟღავნებს ცუდ გემოვნებას თავის შემოქმედებაში, თუ რომ ის ადამიანის ხელით არაა განადგურებული. ბუნება სრულიადაც არ ჰქმნის სფეროსებრ მცენარეს; ამას მხოლოდ შებალის მაკრატელი სჩადის, რაც ნაბრძანებია მეპატრონის უცნაური გემოვნებით; და ნუ თუ სფეროსებრი ხეები თქვენ მოგწონთ? რამდენადაც სწორი არ იყოს ტყის ხე, მას მაინც მოუპოვება რამდენიმე უჯერო ტოტი; დაიცავით ისინი განადგურებისაგან, და თქვენ მიიღებთ ბალის მცენარეს.

კოლორიტის, ფერთა გაგებისა და შუქ-ჩრდილის შესახებ

მართალია, რომ მხატველი მეტია, ვინემ კოლორისტები? თუ ეს მართალია, მიზეზი რაა?

ლოგიკურად მოაზროვნენი მეტია, ვინემ მჭერმეტყველი ხალხი, მე ვგულისხმობ ნამდვილად მჭერმეტყველთ. მჭერმეტყველება წარმოადგენს მხოლოდ ლოდიკის შემამკობელ ხელოვნებას.

კეთილგონიერი ხალხი მეტია, ვინემ გონებამახვილი. მე ვგულისხმობ ჭეშმარიტად დიდ გონებამახვილობას. ეს უკანასკნელი მხოლოდ გონიერების შემოსვის ხერხია.

კანცლერმა ბეკონმა და კორნელმა დაამტკიცეს, რომ გონება-მახვილობა არაა გენიოსობასთან შეუთავსებელი. ეს მთაა, რომლის ძირშიაც იზრდება ზიზილა.

ჩვენ გვაქვს საკუთარი შუქ-ჩრდილები, ისევე როგორც აქვს მხატვრებს, თუ რომ ვიგულებთ, რომ მის მთავარ ეფექტს წარმოადგენს ხელი შეუშალოს თვალს გზიდან აცდენაში, მიაპყრობს რა მას განსაზღვრულ ობიექტებს.

ვრცელი შუქ-ჩრდილის უქონლობისა გამო ჩვენი ნაწარმოებნი ისევე აჭრელებულია, როგორც სურათები.

იცით თქვენ რას ნიშნავს გამოკრთომა? დაუპირისპირეთ ეს ფირა არ ტაქსერქსის წინაშე—პარალიტიკს გრეზისა, ანდა ციცერონი სენეკას.

ტაციტი ლიტერატურის რემბრანდტია: ხშირი ჩრდილები და დამბრმავებელი შუქები.

მოიქცით ტინტორეტოს მსგავსად, რომელიც თავისი ფერის განსამტკიცებლად თავისი მოლბერტის გვერდით ადებდა სკიავონეს რომელიმე ნივთს. ერთმა ახალგაზრდა შეგირდმა დაიჯერა ეს რჩევა და მხატვრობაც მიატოვა.

ენიუსს მხოლოდ ჰომეროსის ჩრდილი ასულდგმულებდა.

რა კარგი იქნებოდა, რომ ტიცინს ეხატა და ეკეთებია კომპოზიცია რაფაელის მიხედვით! რა კარგი იქნებოდა, რომ რაფაელი

ისევე დაუფლებოდა კოლორიტს როგორც ტიციანი!... ასეთი საქციელით მხოლოდ ამცირებენ ორ დიდ ადამიანს.

მე მინახავს რემბრანდტის განიმიედი: ის სახიზლარია; შიშმა შეასუსტა მისი ბუშტის სფინქტერი; ის ბილწია: არწივს, რომელიც მოსჭიდებია მის სამოსელს და ეზიდება მას, წამოუხდია მისი უკანალი; მაგრამ ეს პატარა სურათი გარშემო ყველაფერს ჩრდილავს. ყალამის როგორი სიმტკიცით და რა გაშმაგებით იყო დაწერილი ეს არწივი!

მე მესმის თქვენგან: საჭირო იყო აზროვნება მსგავსად ლეონარისა და წერა მსგავსად რემბრანდტისა... დიახ, საჭირო იყო ყოველმხრივი ღვაწიერიობა.

საჭირო იყო რომ განათება ბუნებრივი, თუ ხელოვნური, ყოფილიყო მარტოხელი; ერთდროულად სხვადასხვა შუქით განათებული კომპოზიციები ძალზე მდარეა.

შუქ-ჩრდილის მთელი მაგია დაჰყავთ ყურძნის მტევნამდე; და ეს ძალზე კარგი ახრი შეიძლება კიდევ უფრო გამარტივებულ იქნას. ყველაზე ვრცელი სურათიც კი წარმოადგენს მტევნის მხოლოდ ერთ მარცვალს; მიაპყარით თვალნი წერტილს, თანდათანობით შეასუსტეთ ჩრდილები და შუქები ისევე როგორც ამას დაინახავთ ამ მარცვალზე. გაატარეთ თქვენს ტილოზე შუქისა და ჩრდილის საბოლოო წრე.

ნაცვლად თქვენი მთავარი ჯგუფისა დასვით პერსპექტივაში პრიზმა თქვენი პირველი ფიგურის ოდენობისა; გააგრძელეთ ამ პრიზმის ხაზები ყველა წერტილებისკენ, რომელნიც თქვენი ტილოს კიდებზეა; და იყავით დარწმუნებული, რომ თქვენ არ შესცოდებთ არც შუქთა აქცენტების შერწყმისა და არც ობიექტთა ნამდვილი შემცირების მხრივ.

მე სრულიადაც არ მაქვს კანდიერება წესები მოუთითო გენიოსს. მე მხოლოდ ვეუბნები მხატვარს: „აკეთეთ ესა და ეს“; ისევე როგორც ვეტყვოდი მას: „თუ თქვენ გინდათ წეროთ, შეიძინეთ ტილო.“

ამრიგად, გვაქვს სამგვარი წინასწარი ხაზები: განათების საბოლოო ხაზი, ფიგურათა წონასწორობის ხაზი და პერსპექტივის ხაზი.

ქეშმარიტ ფერთა ცოდნა და ლოკალურ ტონთა გამოყენების ჩვევები მხოლოდ დიდი ხნის გამოცდილებით შეიძინება.

ვინ მოსთვლის რამდენი რამ უნდა განიხილოს, გაიანგარიშოს და განალაგოს მხატვარმა თავის წარმოსახვაში მანამ, სანამ პალიტრაში დიდ თითს გაუყრიდეს, ურომლისოდაც ის დადგებოდა.

საფრთხის წინაშე—დაუბოლოვებლად ეწერა და ხელახლად ეწერა. ოსტატი უფრო ნაკლებად სინჯავს, ვინემ მისი შეგირდი, მაგრამ მაინც სინჯავს.

რამდენი მოულოდნელი მშვენიერება თუ ნაკლი იბადება და ისევე ჰქრება ყალმის ქვეშ!

„მე ვიცი თუ რაც გამოვა აქედან“—შეუძლია სთქვას სრულქმნილმა მუსიკოსმა, ლიტერატორმა ან მხატვარმა.

რაც ბუნებისათვის ჭეშმარიტია, ის დამაჯერებელი ხელოვნების საფუძველია.

ფერები სურათში გვიზიდავს, მოქმედება გვითვისებს; ეს ორი ღირსება გვაიძულებს ვაპატიოთ ოსტატს სურათის უმნიშვნელო უსწორობანი; მე ვამბობ ვაპატიოთ ოსტატ ფერმწერს და არა ოსტატ-მოქანდაკეს. სურათის სიზუსტე აუცილებელია ქანდაკებაში; ფიგურის რომელიმე ნაწილი, თუნდაც ოდნავ დასახიჩრებული, უკარგავს ქანდაკებას თითქმის მთელს თავისს ღირებულებას.

დაფნეს ხელები, რომლის თითებიდანაც ლემუანის ყალმის შეხებით ამოდის დაფნის ფოთლები, გრაციით აღსავსეა; ეს ფოთლები ისე წარმტაცადაა განლაგებული, რომ აღწერაც არ შემოძლია. მე ეკვი მებარება, რომ მან რაიმე შეჰქმნა მგლად გარდაქმნილ ლიკაონიდან. ამომავალი რქები აქტეონის თავზე უფრო მოხდენილი თემა იქნებოდა. ამ სიუჟეტთა სხვაობა უკეთ იგრძნობა, ვინემ აიხსენება.

ლერესი „მეორე ფერს“ უწოდებს ნახევარტონს, რომელიც იმყოფება ნათელ ნაწილში კონტურის მხარეზე, და ეს ხერხია, რომელიც უკანა პლანზე აყენებს სხეულის ამობურცულ ნაწილებს და რომელიც აძლევს მას სიმრგვალებს.

არსებობს სინათლის ტონები და სინათლის ნახევარტონები; ჩრდილების ტონები და ნახევარჩრდილების ტონები: სისტემა, გაგებული „სინათლის გრადაციის“ საერთო სახელწოდებით, დაწყებული ყველაზე დიდი შექიდან, გათავებული ყველაზე ძლიერი ჩრდილით.

არსებობს მრავალი ტექნიკური საშუალება ამ გრადაციის შესანელებლად და გასაძლიერებლად, დასაჩქარებლად ან შესანელებლად. შემთხვევითი ჩრდილები, რეფლექსები, გარდამავალი ჩრდილები, წინაღობანი სინათლის გზაზე; მაგრამ რომელი ხერხიც არ უნდა გამოიყენონ, გრადაცია მაინც რჩება, აძლიერებენ მას თუ ამცირებენ, ანელებენ მას თუ აჩქარებენ. ხელოვნებაშიც ისევე, როგორც ბუნებაშიც, ნახტომები არაა, nihil per saltum; და ეს იმისი შიშით, რომ არ გვექნეს ჩრდილის ხარვეზები ან სინათლის წრეები და შეჭრილ-შემოჭრილობანი.

განა ჩრდილის ეს ხარვეზები და ეს ნათელი წრეები ბუნებაში არ მოიპოვება? მე ვფიქრობ კი. მაგრამ ვინ გაიძულებთ იყოთ ბუნების სასტიკი მიმბაძველი?

რა არის ფონი? ეს არის ან უსაზღვრო სივრცე, სადაც ობიექტების ყველა ფერი ერთმანეთში ირევა შორმანძილზე, ჰქმნის რა საბოლოოდ მონაცრისფერო-თეთრის შეგრძნობას; ანდა ეს ვერტიკალური პლანია, რომელიც ღებულობს ან ჰირდაპირს ან აღმატერ შუქს, და რომელიც როგორც ერთ, ისე მეორე შემთხვევაში ემორჩილება სინათლის გრადაციის წესებს.

იგივე რაც ითქმის შუქ-ჩრდილებზე, ტერმინები „ტონი“ და „ნახევარტონი“ ითქმის ერთსა და იმავე ფერზედაც.

ტონი, რომელიც მოწოდებულია გადასვლის ხაზად შუქიდან ჩრდილისაკენ ანდა სინათლის გრადაციის უკანასკნელი ზღურბლი ყოველთვის უფრო ვრცელია, ვინემ ტონი შუქისა, რომელიც მოთავსებულია კონტურთან სინათლის არეში. ლერესი მას უწოდებს „ნახევარტონს“.

ყველა ეს კანონი კარგად გასაგები იქნებოდა მხოლოდ იმ მხატვრისათვის, რომელსაც უნდა შეესწავლა მათი გამოყენება პრაქტიკაში, ჯოხით ხელში, რომელიმე გალერეაში, სხვადასხვა სურათზე.

სესხება გამოკრთომიდან იმ ნახევარტონისა, რომელიც თითქოს თვალს აცილებს კონტურის ხელვითი ნაწილის მიღმა, წარმოადგენს ერთობ დახელოვნებულ ოსტატობას. ეს მართლაც მაგიაა, ვინაიდან მაყურებელი გრძნობს ეფექტს, არა აქვს-რა შესაძლებლობა ჩასწვდეს მის მიზეზს.

არა არს-რა იმაზე სწორი, რომ დაშორებული და მახლობელი ობიექტების ხილვის, თვალთ მანძილის გაზომვის მუდმივმა ჩვევამ შეჰქმნა ჩვენს ორგანოში ტონების, ნახევარტონების, მეოთხედ ტონების ინჰარმონიული შკალა, სავსებით სხვაგვარად გავრცელებული, მაგრამ სავსებით ისევე ზუსტი, როგორიცაა მუსიკის შკალა ყურისათვის; და როგორც ყური ამჩნევს ყალბად მღერას, ისევე თვალს ამჩნევს სიყალბეს ფერწერაში.

ათინათინთა შერწყმა რომელიმე დიდ კომპოზიციაში, ანდა ერთმანეთზე მოქმედება ან უკუქმედება გაშუქებული სხეულებისა, დაუძლეველ სიძნელედ მეჩვენება როგორც სიმრავლის, ისე მისი მიზეზების გამოვლინების მხრივ. ვფიქრობ, რომ ამ საკითხზე ყველაზე დიდი ფერმწერიც ბევრად დავალებულია ჩვენი უფიცობით.

ჩრდილი ვალდებულია თავისი სინათლისა და ცოტად თუ ბევრად თავისი რეფლექსის მიმართ.

მე მგონია, რომ რემბრანდტს ყოველი თავისი კომპოზიციის ქვეშ უნდა მიეწერა: Per foramen vidit et pinxit *).

სხვანაირად გაუგებარია თუ ესოდენ მუქი ჩრდილები როგორ შეუძლიათ ერთყმოდნენ გარს ესოდენ განათებულ ფიგურებს.

მაგრამ ნუ თუ ობიექტები შექმნილია იმისათვის, რომ დასანახი იყოს ქუჭრუტანებიდან? თუ რომ უეცრად დაცემული ძლიერი სინათლე შეაშუქებს მღვიმის წყვდიადში, ეს ისეთი შემთხვევა იქნება, რომლისადმი მიბაძვასაც არ დავუშლიდი ხელოვანს; მაგრამ არავითარ შემთხვევაში არ მოვითმენდი წესად მის გადაქცევას.

რეფლექსებით თავდაპირველი განათება შეიძლება შეგროვდეს და შემთხვევით გახდეს უფრო ძლიერი. მაგალითი: ერთდროულად თავდაპირველ სინათლესთან, რომელიც ეცემა რომელიმე ობიექტს, ამ ობიექტმა შეიძლება მიიღოს ათინათინი თეთრი კედლიდან. მე ვკითხულობ, შეუძლია თუ არა მაშინ ობიექტს მეტი ბრჭყვინვა ჰქონდეს, ვინემ თავდაპირველი განათებისას? შეიძლება ისეც მოხდეს და შემთხვევითაც უნდა მოხდეს, რომ არა თავდაპირველი განათება იქნება კომპოზიციის ყველაზე ძლიერი განათება.

ალბად, არასოდეს არცერთ სკოლაში შეგირდებს არ ეუბნებოდნენ, რომ სინათლის არეკვლის კუთხე, ისე როგორც სხვა სხეულებისაც, უდრის დაცემის კუთხეს:

თუ მაქვს განათებული წერტილი და სურათის განწესი, ჩემს თავში ადგილი აქვს მრავალ ანარეკლ შუქს, რომელნიც ეხვარედიანებიან პირდაპირ სინათლეს. როგორ შეუძლია ხელოვანს ამ სუბბურში გარკვევა? თუ ის ამაზე არ ზრუნავს, როგორ უნდა მომეწონოს მე მისი კომპოზიცია?

რა აქვს საერთო განათებას და ფერსაც კი იზოლირებული სხეულსა, რომელიც უშუალოდ ღებულობს მზის სხივს, სხივთან და ფერთან იმავე სხეულისა, რომელიც ყოველი მხრიდან გარშემორტყმულია სხვა მრავალი ნაირნაირად განათებული და შეფერადებული სხეულების ძალუმი ათინათინებით? უნდა გამოგიტყდეთ, რომ ამაშიაც ვიბნევი: ზოგჯერ მიფიქრია, რომ მხოლოდ ბუნებაშია ლამაზი სურათები.

რა არის წითელი სხეული? ნიუტონი გიპასუხებდათ: „ეს ის სხეულია, რომელიც ყველა სხივსა ნთქავს, და გამოსტყორცნის მხოლოდ წითელს“.

რას ვღებულობთ ორი ფერის შეღრვევიდან? მესამე ფერს, რომელიც არც ერთია და არც მეორე. მწვანე ფერი ლურჯისა და ყვითელის შეღრვევის შედეგია.

*1) „ქუჭრუტანიდან დავინახე და დავხატე“.

როგორ შევარიგოთ ამ ფიზიკურ მონაცემთა პრაქტიკა თეორიასთან რეფლექსთა შესახებ, რომლებითაც ერთბაშად კომბინირდება მრავალნაირი ფერი? მე აქაც ვერ ვერკვევი და ვუბრუნდები იმავე დასკვნას, რომელსაც ვივიწყებ ჩემი ვერნეს პირველდანახვისთანავე, მაგრამ ამასთანავე აუცილებლად ვუბნები საკუთარ თავს: „ვერნეს ეს ნივთი ესოდენ ჰარმონიულია, და ალბად მაინც მთელს მის ზედაპირზე არაა არცერთი წერტილი, რომელიც უსწორო არ იყოს“. მე ეს მაღონებს; მაგრამ ან უნდა დაივიწყო ბუნების სილამდე და ხელოვნების სილატაკე, ან უნდა დალონდე.

მე ვდგები დღის მნათობზე ადრე, და თვალს ვავლებ პეიზაჟს, სახეცვლილს მწვანით დაფარულ მთებით, დიდრონი ტოტიანი ხეებით შემოსილი მწვერვალებით; ტრიალი მინდვრები გადაშლილა ამ მთების ძირში; ეს მინდვრები გადასერილია დაკლაკნილი მდინარით. აი იქ კოშკი მოსჩანს; აქეთ ქოხია. გავსცქერი შორით მომავალ მწყემსს თავისი ჯოგით; აი ეს-ესაა გამოსცდა სოფელს, და მტვერი კიდევ ხელს მიშლის ცხოველთ ხილვას. მთელ ამ მყუდრო და თითქმის მონოტონურ სცენას აქვს თავისი მკრთალი და რეალური ფერი. ამავე დროს დღის მნათობიც გამოჩნდა და ყველაფერი შეიცვალა მრავალფეროვანი ლივლივით. ეს სულ სხვა სურათია, სადაც არ დარჩა პირველის არცერთი ფოთოლი, არცერთი ბალახი, არცერთი წერტილი. გულზე ხელდადებით აღიარე, ვერნე, მზის მეტოქე ხარ შენ თუ არა? და ეს სასწაულიც აგრეთვე იმყოფება შენი ყალამის წვერზე?

სურათის ნათელი ადგილები წარმოადგენენ ათინათინის აუცილებელ შედეგს, ანდა ყალბნი არიან.

ვინერა უფრო თეთრი ჩანს სამ გრაციათა შორის, ვინემ ცალკე გამოსახული, მაგრამ მათგან მიღებულ ბრწყინვას ის მათვე უბრუნებს.

ბნელი სხეულის ათინათინი უფრო გრძნობიერია, ვინემ განათებული სხეულის ათინათინი და განათებული სხეული ნაკლებ მგრძნობიარეა ათინათინის მიმართ, ვინემ ბნელი სხეული.

ჰაერი და სინათლე მოძრაობენ და ლივლივებენ გარეული ღორის თავის აბურძგვნილ ჯაგარში, ცხვრის ბუსუსის კულულებში, ქსოვილის ბანჯგელიან უსწორობათა შორის, ქვიშიანი ტერასის მარცვლებს შორის. ასეთი ლივლივის უთანაობა სიმჭრქალეს აძლევს ატლასის ნათელ ნაწილებს, და თავისებურ სიხისტეს მის ჩრდილოვან ნაწილს და ყველა ელვარე ქსოვილს.

ფერთა სხვადასხვანაირად მგრძნობიარე ნიუანსები, როგორც მნატურის სრული პალიტრის შედეგი, შეიძლება დათვლილ იქნას; ისინი არ აჭარბებენ რვაასცხრამეტს.

ამბობენ, რომ წითელი და თეთრი ერთმანეთს ვერ ეწყობიან. მაგრამ ნუ თუ ამას ამბობს ვან ჰეისუმი? თუ შარდენი დამარწმუნებს, მეც დავიჯერებ.

სანტერი, რომლის კოლორტიც ნაზი და დამაჯერებელი იყო, ხმარობდა მხოლოდ ხუთ ფერს. ძველ დროში ხმარობდნენ მხოლოდ ოთხ ფერს: წითელს, ყვითელს, თეთრსა და შავს. შესაძლოა ამას უნდა მივაბრუნოთ ლურჯი, და მწვანე, მიღებული ლურჯისა და ყვითელის შეღრევით.

ფერმწერი ისჯება ფერთა მრავალნაირობისათვის მისი სურათის აღრე თუ გვიან დაშლისა გამო, რაც შედეგია ერთმანეთზე მატერიითა კმედებისა და უკუქმედებისა. ასეთივე სასჯელია განკუთვნილი გაუბედავი კოლორისტიისათვის, რომელიც აწამებს თავის პალიტრას.

ჯორჯონე, დიდი კოლორისტი, დე პილის* მოწმობით, ყველა თავის ნაზ ფერებს, რა განსხვავებაც არ უნდა ყოფილიყო მის ფიგურათა სხეულის ფერში, ასაკსა და სქესში, ლეხულობდა ოთხი ძირითადი ფერიდან.

თუ რომ ნაცვლად მოქანდაკისა, დიდი მოქანდაკისა, როგორცა წარმოადგენს ფალკონე, ის ყოფილიყო ფერმწერი, ის, ჩემის აზრით, ცოტას იზრუნებდა თავისი ფერების შერჩევაზე; თუ ის თანმიმდევარი იქნებოდა, იტყოდა: რა მნიშვნელობა აქვს ჩემთვის, რომ ჩემი სურათის კოლორიტმა ჰარმონიულობა შეინარჩუნოს, თუ ის უკვე დაიშლება, როცა მე არ ვიქნები?

ეს მინანქრიანი თვალები, ეს ოქროსფერი თმები და უძველეს ქანდაკებათა ყველა ეს უმდიდრესი სამკაული მე მიმაჩნია ქურუმთა მონაწიროდ, რომელიც საყდრებიდან გავრცელდა საზოგადოების მოსაწამლადად.

ნერონმა მოაოქროვებია და კიდევაც გაათუქა ალექსანდრეს ქანდაკება. მე ეს კიდევაც მომწონს; კარგია როცა საშინელება გემოვნებას მოკლებულია. სიმდიდრე ყოველთვის იწვევს უცნაურობას.

მცოდნენი ძლიერ აფასებენ მხატვართა ოფორტებს — და შარტალნიც არიან.

მიუხედავად იმისა, რომ მთელი ჩემი აზროვნება მიმართულია ხელოვნების აბსტრაქტული თეორიისაკენ, მაინც, როცა ვნახულობ ზოგ ხერხს, რომელნიც დამოკიდებული არიან მის პრაქტიკულ მაგდაზე, მე არ შემეძლია არ შევჩერდე მათზე. დახეთ, რას ამბობს ლერესი, ეს ოსტატი, რომელსაც ურჩევნია, როგორც მე ეს მგონია,

*) დე პილი (1635 — 1709) მწერალი, დიპლომატი და მხატვარი, რომელმაც გამოსცა თხზულება ფერმწერის შესახებ.

თავისი ხელოვნების, და არა თავისი პირადი რეპუტაციის უკვდავყოფა: „ეს მოღურჯო ტონი, რომელსაც ეწოდება „ნაზი“, „ნარნარი“, არ უნდა იღებოდეს ტილოზე ფერების სქელ მასებთან ერთად, მაგრამ უნდა ჩაძირულ იქნას ფერებში უკანასკნელ რიგში. ეს ტონი არ უნდა კეთდებოდეს ნაცრისფერთან და თეთრთან არეული ლურჯი ფერიდან; ის უნდა განზავდეს ყალამის წვერის ჩაწებით შერბილებულ ნაღობში და ულტრამარინში... იგივე საშუალებაა ათინათინისათვის ან სინათლის გამოსხივებისათვის“.

გსურთ თქვენ წარმატება მოიპოვოთ ხელოვნების ტექნიკის ასეთ ძნელ შემეცნებაში? გაისეირნეთ რომელიმე ტალანში ხელოვანთან და დაე მან აგისხნათ და დაგანახვოთ თქვენ ტილოზე ტექნიკური სიტყვების მაგალითი; უამისოდ თქვენ მხოლოდ ბუნდოვანი წარმოდგენა გექნებათ მდოვრ კონტურებზე, ულამაზეს ადგილობრივ ფერებზე, ყალამის ზეშთაგონებაზე, თავისუფალ, მჩატე, გაბედულ, ხავერდოვან ყალამზე, სათუთ შემოქმედებაზე, ბედნიერ დაუდევრობაზე. უნდა შეგვეძლოს და ისევ უნდა შეგვეძლოს ხარისხის დანახვა დეფექტთან ერთად; ერთი ასეთი დანახვა უდრის ას გვერდიან ტრაქტატებს.

ელემენტარული ტრაქტატები ფერწერაში, წინააღმდეგ სხვა მეცნიერებათა ელემენტარული ტრაქტატებისა, გასაგებია მხოლოდ ამ საქმის ოსტატებისათვის.

ნიქს არამოკლებულმა ერთმა ხელოვანმა შეასრულა არმიის გენერლის სურათი; სარდლის კვერთხი, რომელიც მას ხელთ ეპყრა, ესოდენ ბრჭყვინავი იყო, რომ რამდენიც არ უნდა გეცქირათ ფიგურისათვის, თვალები მაინც კვერთხისაკენ გადაგსცდებოდათ.

უპარმონიოდ, ანდა რაც იმასვე ნიშნავს, უსუბორდინაციოდ შეუძლებელია ზოგადის ხილვა; უამისოდ თვალი უნებლიედ სრიალებს ტილოზე.

ა ნ ტ ი ვ უ რ ზ ე

ტანთვარჯიშობას ორი შედეგი ჰქონდა: ის ალამაზებდა ტანს, და სილამაზის გრძნობას ჰქმნიდა ხალხის საკუთრებად.

რუბენსი დაუსრულებლად მალლა აფასებდა ძველ ოსტატებს, რომელთათვის მას არასოდეს არ მიუბაძავს. როგორ მოხდა, რომ ასეთი დიდი ოსტატი, ყოველთვის კმაყოფილდებოდა თავისი ქვეყნის უხეში ფორმებით? ეს გაუგებარია:

ყველგან, სადაც სათაკილოდ ითვლება მენატურეობა, იშვიათად თუ შეჰქმნიან ლამაზ საგნებს. ვინც სიტყვის, თქმას, გაურბის, მას, საკმარისად არ უყვარს მუსიკა.

ახალგაზრდა ლაკედემონიელი ქალები სულ შიშველი ცეკვავდნენ, და ათინელი ქალები უწოდებდნენ მათ უკანალ-ჩენიებს. ისინი აზიოდ მიუთითებდნენ დაღუპულიყვენ იმ ხელოვნებისთვის, რომელსაც სპარტაში მხოლოდ უცხოელები და მონები ასრულებდნენ.

კითხვა: ცხადია, რომ, რაც უფრო იღლება სხეულის რომელიმე ნაწილი, მით უფრო იბერებია და აშკარავდებია კუნთები. პროფესიონალურ მოჭიდავეს მარჯვენა მკლავი არა აქვს ისე მორგავებული და სადა, როგორც მარცხენა. თუ თქვენ მოჭიდავეს დახატავდით, შეასწორებდით თქვენ ამ დეფექტს?

გლიკონის ჰერკულესს, შედარებით თავთან და ფეხებთან, ძალიან მსხვილი კისერი აქვს.

ამ მშვენიერ ანტიკურ მარმარილოებს თქვენ ჰხედავთ, მაგრამ არასოდეს გსმენიათ მათი შემქმნელის სიტყვა, თქვენ ის არასოდეს არ გინახავთ საჭრისით ხელში; ამ სკოლის სული დაკარგულია თქვენთვის; არა გაქვთ წარმოსახული ბრინჯაოსა და მარმარილოს ისტორია ხელოვნების თანამიმდევრობითი პროგრესის სახით, დაწყებული მისი უხეში წარმოშობიდან გასრულადების მომენტამდე. ამ შედეგების წინაშე დგებართ ისევე, როგორც ფიზიკოსი ბუნების მოვლენების წინაშე.

ანატომიის ღრმა შესწავლამ უფრო მეტი ავნო, ვინემ გაასრულადა მხატვარი. ფერწერაში, როგორც მორალში, ძლიერ სახიფათოა კანქვეშ ჩახედვა.

რა უნდა ისწავლო ანტიკურისაგან? გაარჩიო ლამაზი ნატურა: ზარად ჩააგდო დიადი მოდელების შესწავლა, ეს ნიშნავს დადგე ხელოვნების პირვანდელ საფეხურზე და ეძებო შემოქმედის სახელი.

ნატურის ამორჩევა პიკალისათვის განურჩეველია: თუმცა ერთხელ მან შეჰქმნა ძველთა ღირსნი—მერკური და ვენერა. აფსესებს თუ არ აფასებს ის თავის ამ ნაწარმოებებს?

მის ღვთისმშობელს, წმინდა სულციის ეკლესიაში, ვიწრო ნესტოები და მისი ცოლის პირისახის დეფექტები აქვს.

მე რომ მეკითხა რომელიმე მხატვარისათვის: რას ეძებ შენ, როდესაც თანდათან იცვლი ამდენ მოდელებს? არც შემრცხვებოდა და არც გამიკვირდებოდა, რომ შიპასუხოს: მე ვეძებ ანტიკურის მსგავს მოდელებს.

ანტუან კუაპელმა აშკარად მახვილი გონება გამოიჩინა როდესაც უთხრა ხელოვანთ: „ისე შეგჰქმნათ, თუ შესაძლებელია, რომ ჩვენი სურათების ფიგურები უფრო ანტიკურ ქანდაკებათა ცოცხალი მოდელები იყვენ, ვიდრე ეს ქანდაკებანი—ორიგინალები იმ ფიგურებისა, რომელთაც ჩვენ ვწერთ“. იგივე რჩევა შეიძლება ლიტერატორებს მიეცეს.

პუსენს უსაყვედურეს, რომ ის ანტიკურს ჰბაძავს; იქნებ ეს მართალია სურათისა და ტანსაცმელის მიმართ, მაგრამ არა ვნებათა მიმართ. ამ შემთხვევაში, განა ის ცულად მოიქცა?

ყველა იმათ, ვინც ლამაზდუნდულეებიანი ვენერას* თავს იწუნებს, არ იციან თუ რას ნიშნავს მისი პოზა.

სამოცი ათასი ანტიკური ქანდაკებიდან, რომელნიც რომში და მის მიდამოებში მოიპოვება, ასიოდე ლამაზია, ოციოდე კი საუცხოვო.

ლაოკოონსა და აპოლონს, ორივეს მარცხენა ფეხი უფრო გრძელი აქვთ, ვიდრე მარჯვენა; პირველს ოთხი წუთით**), ან ნაწილის ერთი მესამედით; მეორეს, დაახლოებით ცხრა წუთით. მედიცის ვენერას ფეხი, რომელიც მოხრილია, თითქმის ერთი ნაწილით და სამი წუთით უფრო დიდია, ვიდრე ფეხი, რომელზედაც დაყრდნობილია. ლაოკოონის უფროსი შვილის მარჯვენა ფეხი თითქმის ცხრა წუთით უფრო გრძელია, ვიდრე მარცხენა. ამას ხსნიან იმ ადგილით, საიდანაც ეს ფიგურები დანახული უნდა იყვნენ. ეს ნაწილები მოგვეჩვენებოდნენ რა იქედან შემოკლებული, უწნო იქნებოდნენ. ბუნების დამახინჯება აქ დიდი თავგასულობაა და ოდრანის ეს განმარტებაც სადაოა. ამავე დროს დასაშვები არაა, რომ ამ შეუღარებელ ნაწარმოებთა ავტორები დაუდევრობისა გამო შესცდნენ; რომელი დღევანდელი ჩვენი ხელოვანი გაბედავდა ამის გაკეთებას? რომელია ის, ვინც ამას გაბედავდა და არ იქნებოდა გაკიცხული? რა ბედნიერი ვიქნებოდით, ჩვენს თანამედროვეებს რომ მოესურვათ ჩვენზე მსჯელობა ისე, ვითომდა ჩვენ სამი ათასი წლის წინ მოვმკვდარყავით!

ყველა იმათ, ვინც ჰკიცხავდა მედიცის ვენერას თავს, ვერ შეიგნეს, ალბათ, მთელი ამ ფიგურის აზრი. განა შეიძლება, რომ ხასიათი ქალისა, რომელიც ემალება ჭოჭრიდებელ თქალებს, ზედმეტად მკაცრი იყოს? როგორ უწოდებთ, თქვენ, ამ ვენერას?—უმანკო ვენერას.—მაშ ყველაფერი ნათელია!

მხატვარ ტიმანთმა, პოეტ ევრიპიდეს მიხედვით, თავზე რიდე ჩამოათარა აგამემნონს. ეს კარგია; მაგრამ ეს ოსტატური ხერხი გამოყენებულ იქნა თავდაპირველადვე; მისი განმეორება არ იქნება.

მათ არ სურთ, რომ ვენერამ თმა ივლიჯოს ადონისის ცხედართან; არც მე მინდა ეს. მაგრამ პოეტმა სთქვა:

Inornatos laniavit Diva capillos;

Et repetita suis percussit pectora palmis ²⁴.

საიდან წარმოიშობა ეს თუ არა იქედან, რომ ცემა, რომელსაც წარმოვიდგენთ, ნაკლებ მტკივნეულია, ვიდრე ის, როდესაც ნაცემს ვხედავთ?

*) ასე უწოდებენ ვენერას ანტიკურ ქანდაკებას, რომელიც ინახება ნეაპოლის მუზეუმში.

**) Minute — თავის ზომის დანაყოფი (48-ედი ნაწილი), რომლითაც ადგენენ მთელი ფიგურის პროპორციას.

ის, რაც განსაკუთრებულ შთაბეჭდილებას ახდენს ჩემზე ამ განთქმულ ჯგუფში ლაოკონისა და მისი შვილებისა, ეს არის ადამიანის ღირსება, შენარჩუნებული ღრმა მწუხარების დროსაც. რაც უფრო ნაკლებ უჩივის მწუხარებას ადამიანი, მით უფრო მალეღვებს მე ის. რა კარგი სანახაობაა მხნე ქალი მწუხარებაში!

ფალკონე დასცინოდა ევერანერის პარისს, რომელშიაც სცნობდა სამივე ქალღმერთის მსაჯულსაც, ელენეს საყვარელსაც, და აქილესის მკვლელსაც. მერე — რა! განა ამ ფიგურას არ შეეძლო შეეთავსებია სიმახვილე მხედველობისა, ნებივრობა პოზისა და ვერაგობის ზოგიერთი დამახასიათებელი თვისება? როდესაც მე ვუცქერი თვით მას, უფრო ბევრ რამეს ვხედავ მასში, მე ვხედავ მის სახეზე ჭკუას, ირონიას, ცინიზმს, უხერხულობას, ცრუ ლმობიერებას, შურს, ორპირობას, სიცრუეს; და თუ საჭირო იქნებოდა დეტალურად გარჩევა, მე დავასახელებდი მისი გარეგნობის თითოეულ ნაკვეთს, შესაბამისს მისი ყოველი ვნება-მიდრეკილებისა. ეს მიმიყვანს იმ აზრამდე, რომ თუ ჩვენ შეუდგებით ისეთი ფიგურის ძებნას, რომელსაც მხოლოდ ერთი დამახასიათებელი თვისება უნდა ჰქონდეს, შესაძლებელია ვერც გამოვნახავდით ასეთს.

მხატვარისათვის მთავარია მიჩვენოს უმთავრესი გრძნობა ისეთი სიძლიერით გადმოცემული, რომ მე არ მქონდეს ცდუნება გავარჩიო იქ სხვა გრძნობები, რომელნიც იქ, რასაკვირველია, არიან. თვალები ამბობენ ერთს, პირი მეორეს და მთლიანად სახე — მესამეს.

გარდა ამისა, განა ხელოვანს ნება არა აქვს ჩემი წარმოსახვის იმედი იქონიოს? და როდესაც ჩვენ დავვისახელებს ადამიანი, ცნობილი თავისი კეთილი ან ბოროტი ზნეჩვეულებებით, განა თითქოს არ ვკითხულობთ მაშინვე ჩვენ მის სახეზე მისი ცხოვრების ისტორიას?

ფალკონე, რომელიც ცილს სწამებდა პლინიუსს, განა უფრო ლმობიერი იქნებოდა ლომაკოს მიმართ, რომელიც ამბობს ლეონარდო დე ვინჩის ყ რ მ ა ი ე ს ო ს ერთი მოდელის შესახებ, რომ „მასში მოსჩანს ყრმის უბრალოება და სიწმინდე, რასაც თან ახლავს რაღაც ისეთი, რაც ამჟღავნებს სიბრძნეს, ჭკუასა და სიდიადეს; და იერიც, რომელიც შეეფერება ყრმის ასაკს, მოსჩანს მოხუცის სიბრძნით შემკული, ქეშმარიტად საუცხოვო ნივთია“.

პფიქრობთ თქვენ, რომ ფიდიასის იუპიტერისათვის სულ ერთი იქნებოდა იცნობს თუ არა მაყურებელი ჰომეროსის მშვენიერ ლექსებს: „...ის დასტურს გამოსთქვამს თავისი შავი წარბების მოძრაობით; მისი ღვთიური თმა დეღაღს მის უკვდავ თავზე, და მთელი ოლიმპი შეირყა²⁵⁴“. ყველაფერი ეს სჩანდა ფიდიასის იუპიტერში.

გვიდოს წმინდა მიხეილის რისხვა ისეთივე კეთილშობილი, ჰსეთივე მშვენიერია, როგორც არის ლაოკოონის მწუხარება.

რას წარმოადგენს მხატვართა ღვთაება? ეს არის მოხუცი ყველაზე უფრო დიდებული როგორც კი შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ. თუ მისი ხატება ჩვენთვის უცნობია ბუნებაში, ეს მართლა ღვთაებაა. ვის უნახავს ღმერთი? რაფაელს, გვიდოს.

ვის უნახავს მოსე? მიქელ ანჯელოს.

ზოგიერთის გამონაკლისით, თითქმის ყველა ანტიკურ ფიგურას თავი ოდნავ წინ დახრილი აქვს. ეს ღუმილის დამახასიათებელია ან თვისებაა თვით ადამიანისა; ადამიანი მოაზროვნე ცხოველია.

მე მგონია, რომ სურათის ჰერეტიკის შესწავლას მეტი დრო უნდა, ვინემ პოეზიის ნიმუშის შეგარძნობას. და შეიძლება, კიდევ უფრო მეტი დროა საჭირო გრავიურის სისწორით განსჯისათვის.

გრაციის, უღაზათობისა და უბრადოებისათვის

გრაცია ეკუთვნის მხოლოდ ფაქიზ და სუსტ ნატურებს. ომფალს აქვს გრაცია, ჰერკულესს არა აქვს. ვარდს, მიხაკსა და ტიტას ჯამს აქვთ გრაცია; ბებერ მუხას, რომლის მწვერვალი ზეცასა სწვდება, იგი არა აქვს; მის ტოტს ან მის ფოთოლს შეიძლება ჰქონდეს.

ბავშვს აქვს გრაცია; ის შეინარჩუნებს მას დავაყვაცებისას, გრაცია სუსტდება ასაკოვან ხანაში, და სავესებით ჰქრება სიბერისას.

არსებობს გრაცია პიროვნებისა, და გრაცია მოქმედებისა. დიუპრე*) იყო, რომელიც ესოდენი გრაციით ცეკვავდა, ხოლო სრულიად მოკლებული იყო მას სიარულის დროს.

ყოველივე ჩვეულებრივი მარტივია; მაგრამ ყოველივე მარტივი ჩვეულებრივი არ არის. სიმარტივე ერთერთი მთავარი დამახასიათებელი თვისებაა სილამაზისა; ხოლო იგი არსებითია დიადისათვის.

ჰორაციუსმა სთქვა: მე მინდა სიტყვა მოკლე ვიყო და ბუნდოვანი კი ვხდებო ²⁶. შეიძლება დაემატოს: „მე მინდა მარტივი ვიყო და უშვერი კი ვხდები“.

ორიჯნაღწერობა არ გამორიცხავს სიმარტივეს.

ზოგი კომპოზიცია ღარიბია მრავალი ფიგურით, ზოგი კი მდიდარია რამდენიმე ფიგურით.

გაწამებით მიღებული წინააღმდეგია ადვილისა; მაგრამ ზოგჯერ ადვილსაც მრავალი წვალებით ღებულობენ.

.....Sudet multum, frustra que laboret

Ausus idem.²⁷

*) „დიდი“ დიუპრე, XVIII საუკუნის შუა პერიოდის განთქმული მოცეკვავე-

ბუნება არასოდეს არაა ნაწვალები; მისი იმიტაცია კი ხშირადაა ასეთი.

ბულო ჰთხზავს, ჰორაციუსი სწერს; ვირგილიუსი ჰთხზავს, ჰომეროსი სწერს.

რაკურსები ცოდნის მაჩვენებელია; ხოლო ისინი იშვიათად არიან სასიამოვნო.

კომპოზიციის დაუდევრობა ლამაზი ქალის დილის ტანსაცმელს წააგავს; კიდევ ერთი წამი და ტუალეტი ყველაფერს წაახდენს.

არსებობს დაუდევარი გრაციები, და გრაციასმოკლებული დაუდევრობანი.

დაუდევრობა ამშვენებებს პატარა საგანს, და ყოველთვის აფუჭებს დიდს.

სიცხიან დღეებში ცოცხალი არსებანი ზანტნი არიან; სწორედ ამ დროსაა მომკალის მდგომარეობა ძნელი.

ლამაზი პეიზაჟები გვასწავლიან ბუნების შეცნობას ისევე, როგორც მოხერხებული პორტრეტისტი გვამცნობს ჩვენი მეგობრის სახის უკეთ შესწავლას.

ციცერონმა უთხრა ორატორ მარკუს ბრუტუსს: „Sed quodam etiam negligentia est diligens*“. ეს სიტყვები, განმარტებული გემოვნების მქონე ადამიანის მიერ, სიფაქიზით სავსე იქნებოდა. ეს დაუდევრობანი დაშვებულია ყოველთვის მოხდენილ ხელოვნებაში ან ყოველგვარ იმიტაციაში. — და განა ბუნებას, მათ მოდელს, არა აქვს დაუდევრობანი? — მაგრამ რაში გამოიხატებიან ისინი?

რა არის დაუდევარი პოეტი? ეს ისეთი პოეტია, რომელიც ჩინებული ლექსების გვერდით დროგამოშვებით იძლევა უსიციოცხლო და სუსტ პროზას; ეს არის *semi-poeta*** . ეს უსიციოცხლო და სუსტი შრომა მეტ ენერჯიას აძლევს იმ პოეზიას, რომელსაც ის ეწება. ეს მსახურია, რომლის ღარიბი ტანსაცმელი კარგად ამქლავნებს მისი ბატონის მდიდრულ მოკაზმულობას. ბატონი წინ მიდის, მსახური უკან მისდევს:

J'ai vu de près le Styx, j'ai vu les Euménides;
Déjà venaient frapper mes oreilles timides
Les affreux cris du chien de l'empire des morts²⁸.

რატომ ბუნება არასოდეს არაა დაუდევარი? იმიტომ, რომ რისგანაც არ იქნება, ჩვენს თვალწინ წარმოდგენილი რა მანძილზედაც არ იყოს, რა თვალთახედვითაც არ იყოს განკერძოებული, ბუნების მიერ მოწოდებული ნივთი, არის ისეთი, როგორიც უნდა იყოს, ესაა შედეგი მიზეზებისა, რომელთა მოქმედება მან განიცადა.

*) „მაგრამ დაუდევრობაც ხშირ შემთხვევაში გაფაქიზებული უნდა იყოს“.

***) ნახევარ-პოეტი.

მიამიტობასა და მდიქვნელობაზე

იმისათვის, რომ გამოვთქვა ის, რასაც მე ვგრძნობ, საჭიროა შევქმნა სიტყვა, ან, ყოველ შემთხვევაში, გავაფართოვო გავება კიდევაც შემქნილი სიტყვისა; ასეთია სიტყვა მიამიტობა. გარდა სიმარტივისა, რომელსაც ის გამოსთქვამს, უნდა მიემატოს უმწიკვლობა, ჭეშმარიტება და თავისებურება ძალდაუტანებელი ბედნიერი ბავშვობისა, და მაშინ მიამიტობა არსებითი იქნებოდა ხელოვნების ყოველი ქმნილებისათვის; მიამიტობა ემჩნევა რაფაელის სურათების ყოველ წერტილს; მიამიტობა სულ ახლო იქნება ღვთაებრივობასთან, მიამიტობა გამოინახება ყოველივეში, რაც ძალიან ლამაზი იქნება: ცალკეულ პოეზიაში, ცალკეულ მოძრაობაში, ცალკეულ ტანსაცმელში, ცალკეულ გამომეტყველებაში. ეს თვით საგანია, მაგრამ წმინდა საგანი, ყოველივე ცვლილების გარეშე. აქ ხელოვნება უკვე აღარ არის.

ყოველი ჭეშმარიტი არ არის მიამიტი; მაგრამ ყოველი მიამიტი — ჭეშმარიტია, ის არის მიმზიდველი, თავისებური და იშვიათი ჭეშმარიტება. პუსენის ყველა ფიგურა მიამიტია, ე. ი. ისინი არიან მხოლოდ სრულად ის, რაც უნდა ყოფილიყვნენ. რაფაელის ყველა მოხუცი, მისი ქალები, მისი ბავშვები; მისი ანგელოზები მიამიტნი არიან, ე. ი. მათ აქვთ ერთგვარი თავისებურება ბუნებისა, გრაცია, რომელიც დაბადებიდანვე მოსდევთ, და აღზრდით არ იყო მიღებული.

მანერა ხელოვნებაში იგივეა, რაც ფარისევლობა ცხოვრებაში. ბუშე ყველაზე დიდი ფარისეველია, რომელსაც მე ვიცნობ; არ არის არცერთი მისი ფიგურა, რომლის შესახებაც არ შეიძლება დღეს ითქვას: „შენ გსურს ჭეშმარიტი იყო, მაგრამ არა ხარ“. მიამიტობა ყოველგვარ გარემოებაშია შესაძლებელი: შეიძლება იყო მიამიტად გმირი, მიამიტად ბოროტი, მიამიტად ღვთისწიერი, მიამიტად ლამაზი, მიამიტად ორატორი, მიამიტად ფილოსოფოსი. მიამიტობის გარეშე ნამდვილი სილამაზე არ არსებობს. ხე, ყვავილი, მცენარე, ცხოველი მიამიტად არიან ასეთნი. მე ვიტყვოდი კიდევ რომ წყალი მიამიტად წყალია, თორემ ის შეეცდებოდა დამსგავსებოდა გაკრიკვლებულ ფოლადს ან ბროლს. მიამიტობა არის დიდი მსგავსება იმრტაციისა საგანთან, თანდართული შესრულების დიდი სიადვილით: ეს არის წყალი, აღებული წყაროდან და გადატანილი ტილოზე.

მე ბევრი ცუდი ვთქვი ბუშეს შესახებ და მე სიტყვებს გადავთქვამ: მე მგონი ნახული მაქვს მის მიერ დახატული ბავშვები, რომელნიც სავსებით მიამიტად ბავშვებია.

მიამიტობა, ჩემი გაგებით, არსებობს, როგორც აბოზოქრებულ, ისე მშვიდ გრძნობებში, როგორც მოძრაობაში, ისე უძრაობაში. ის თითქმის არაფერზეა დამოკიდებული; ხშირად მხატვარი ძალიან უახლოვდება მას; მაგრამ კი ვერ აღწევს მას.

ტენირსის სურათებს და ჰოლანდიური და ფლამანდიური სკოლების ყველა კომპოზიციებს, გარდა ხელოვნების მაგიისა, მათი უგულვებელყოფისაგან იხსნის ის, რომ მათი უხამსი ფიგურები სავსებით მიამიტად უხამსნი არიან.

დიუსელდორფში თუ ღრეზდენში ვნახე სნაიდერსის ტახი. ის გაათრებულა. მისი თვალები ცეცხლს აფრქვევენ და ელვარებენ, ჯაგარ-აყრილს პირიდან ქაფი გადმოსდის; არასოდეს არ მინახავს უფრო საშინელი და უფრო ჭეშმარიტი იმიტაცია. მხატვარს რომ მხოლოდ ეს ცხოველი დაეხატა, მაინც განსწავლულ ოსტატად ჩაითვლებოდა.

რა საქმეც არ უნდა იყოს, სჯობს უცნაურ იყო, ვინემ გულგრილი.

დიუსელდორფში ვნახე გერარდ დოუს ჯამბახი. ეს ისეთი სურათია, რომელიც უნდა ნახო და რომლის შესახებ ლაპარაკი შეუძლებელია. ეს არაა იმიტაცია, ეს თვით საგანია, წარმოდგენელი ჭეშმარიტებით, უსაზღვრო გემოვნებით წარმოდგენილი. ამ ფიგურებში მოიპოვება ისეთი უაღრესად ფაქიზი ხაზები, რომელთა გამონახვა უფრო მაღალ ფერწერაში ამაო იქნებოდა. მე არასოდეს არ მინახავს უფრო ძლიერად გადმოცემული სიცოცხლე.

გასაკვირალი არაა, რომ თითქმის ყველა ჰოლანდიური და ფლამანდიური სურათი პატარაა; ისინი გამიზნული იყვნენ მათი საცხოვრებელი ბინების შესაბამისად.

განა ჩვენი საცხოვრებელ ბინათა შინაგანი განაწილება არ წარმოადგენს მიზეზს დიდი ფერწერის დაცემისა? ქანდაკება თავის წინანდელ სიმაღლეზე სდგას, მიტომ, რომ მისი საჭრისი მარმარილოს სჭრის მხოლოდ ტაძრებისა და სასახლეებისათვის.

შესწორებებს, რომელთაც ოსტატი უკეთებს თავის პირველ აზრებს; იტალიელები უწოდებენ *pentimenti*;*) და ეს ის გამოთქმაა, რომელიც მე მომწონს.

რემბრანდტის *pentimenti*-ებმა გაადიდეს მისი ნაწარმოები რამდენიმე ტომით.

მე მსურს ამიხსნან, რატომაა, რომ ძველი ძვირფასი მედალების რევერსები**) თითქმის ყოველთვის ცუდადაა შესრულებული? მლიქვნელობა ხომ არაა ეს? იქნებ სცდილობდნენ, რომ არაფერს გაეწია ხელმწიფის გამოსახულებასთან მეტოქეობა?

*) *Pentimenti*—მონანიება. (ნთარგმნ.)

**) რევერსი—უკანა მხარე.

ფერწერაშიც არსებობს მლიქვნელობა; ერთის შეხედვით ის მიგიზიდავს; მაგრამ ჩქარა მოგწყინდება.

მე ვილაპარაკე მლიქვნელობაზე სურათის შესრულებასთან შეფარდებით. არსებობს კიდევ სხვა—ზნეობასთან შეფარდებით; მისი საშუალება ალეგორიაა; ალეგორიას ჰქმნიან შესამკობელად იმისა, რომლის შესახებ არაფრის გარკვეულის თქმა არ შეიძლება. აქ ალეგორია ერთგვარი სიცრუეა, რომლის ბუნდოვანება იხსნის მას უგულვებელყოფისაგან.

საკვირველია, რომ ყველა ჩვენი პატარა ლიტერატორები ყოველდღე იმეორებენ მათთვის ერთადერთ ცნობილ ჰორაციუსის წყობილს:

Ut pictura, pesis erit...²⁹;

რომ ისინი ყოველდღე აღფრთოვანებაში არიან დრამატიზმით ფერწერაში, და რომ ისინი მათ სდევნიან სცენიდან.

O imitatores, servum pecus!³⁰.

მან, ვინც ტრალიკულიდან კომიკურზე გადავიდა, სხვა ნახტომი გააკეთა.

როგორც პოეზიაში არსებობს აბლაუბდა, ასევე ფერწერაშიც*). იხილეთ მარშალ გარკურის საფლავი პარიზის ლეთისმშობლის ტაძარში.

ვენერა კუთი, ეს შინმჯდომი და უბიწო ვენერაა; ზღვის ღორით ან მტრედებით, ეს გარყვნილი ვენერაა.

არსებობს ლერესის რამდენიმე სურათი, ძვირფასნი თავიანთი სიმშვენიერით, მაგრამ ისეთი ბუნდოვანნი, რომ ჯერ ვერვინ შესძლო მათი შინაარსის ამოხსნა.

მ შ ვ ე ნ ი ე რ ე ბ ა ზ ე

იმ მომენტში, როდესაც ხელოვანი ფულზე ჰუიქრობს, ის ჰყარავს სიმშვენიერის გრძნობას.

ყველაფერი, რაც ითქვა ელიპსოიდურ, წრიულ, კლაკნოლ, ტალღისებრ ხაზებზე — სისულელეა. სხეულის თითოეულ ნაწილს აქვს სილამაზის საკუთარი ხაზი; თვალის სილამაზის ხაზი სულ სხვა რამეა, ვინემ მუხლის სილამაზის ხაზი.

და თუ ტალღისებრი ხაზი იქნებოდა ადამიანის სხეულის სილამაზის ხაზი, ათას ტალღისებრ ხაზში, რომელი უნდა ვირჩიოთ?

ამბობენ: „თქვენი კონტური შეუპოვარი უნდა იყოსო“ და თანაც უმატებენ: „თქვენი კონტური ჰაეროვანი უნდა იყოსო“. ხომ არ ეწინააღმდეგება ეს ერთიმეორეს? არა, მაგრამ ამის შერიგება მხოლოდ სურათზე შეიძლება.

*) შესაძლოა, აქ ნაგულისხმევი იყოს ქანდაკება; ვინაიდან ლაპარაკია მარშალ გარკურის ძეგლზე, რომელიც შესრულებულია პიკალის მიერ 1769—1776 წ. წ.

იტალიელები უწოდებენ ამ ჰაეროვანს *stumato**) ; მე მეჩვენება, რომ *sfumato*-ს საშუალებით თვალი ტრიალებს დახატული ნაწილის ირგვლივ, და რომ ხელოვნება ითვალისწინებს იმასაც, რაც დაფარულია და არ იქნა გამოსახული, სჩადის რა ამას ისეთი სიძლიერით, რომ თუმცა ვერა აკვრეტ, მაგრამ მაინც ჰფიქრობ, რომ ჰხედავ კონტურის მიღმა. თუ მე პრაქტიკული ხერხის განმარტებაში ვსცდები, იმედი მაქვს, მხატვრები მოიგონებენ, რომ მე ლიტერატორი ვარ და არა მხატვარი. მე ვთქვი ის, რაც მე დავინახე; რომ იქ კონტურები მკრთალ ნისლში გავლებული მეჩვენება.

ორი მოვლენა ძალიან ახლობელი. ეს ის არის, რომ ფერწერა სცილობს გვიჩვენოს საგნები ოდნავ ბუნდოვანი გამოსახულებით, და რომ ოფორტები ჩვენ ხშირად მეტად მოგვწონს, ვინემ საჭრისით შექმნილი საგნები. ეს მართალია უმთავრესად პეიზაჟისტიკისათვის. არაფერია ისეთი მიმზიდველი, როგორც ლამაზი სახე თხელი პირბადის ქვეშ.

წარმოიდგინეთ თქვენი თავი რომელიმე სფეროს წინაშე. ის ადგილი, რომელსაც ვერ სკვრეტთ, ბუნდოვანი, გაურკვეველია; ეს არ არის მძაფრი, გარკვეული ხაზი, როგორცაა მხედველობის ხაზი. ეს საზღვარი ცვალებადობს სხეულის ფორმის მიხედვით; ის უფრო უცრელია დედაკაცის მრგვალ კლავში, ვიდრე მზიდავის ძარღვიან და კუნთოვან მკლავში. კონტური აქ უფრო შერბილია; იქ კი უფრო ბუნდოვანია. მე მსიამოვნებს ამ ტერმინების ხმარება, ყოველ შემთხვევაში იმ სახით, როგორადაც მე ისინი შესმიან.

სილამაზეს მხოლოდ ერთი ფორმა აქვს.

სილამაზე მხოლოდ ჰუმპარიტებაა, ამაღლებული შესაძლებელი, მაგრამ იშვიათი და სასწაულებრივი გარემოებებით. თუ არსებობენ ღმერთები, არსებობენ აგრეთვე ეშმაკებიც: რატომ არ შეიძლება მოხდეს სასწაული ერთთა და მეორეთა შემწეობით?

სიკეთე არის მხოლოდ სარგებელი, ამაღლებული შესაძლებელი და სასწაულებრივი გარემოებებით.

შეტი თუ ნაკლები შესაძლებლობა ჰქმნის სიმართლის მსგავსებას; ჩვეულებრივი გარემოებანი ჰქმნიან შესაძლებლობას.

ხელოვნება არის ჩვეულებრივ გარემოებათა ჩართვა ყველაზე სასწაულებრივ საგნებში, და სასწაულებრივ გარემოებათა ჩართვა ყველაზე ჩვეულებრივ შინაარსებში.

აქ ტერმინები სასწაულებრივი და ჩვეულებრივი სინონიმებია. ამრიგად არსებობს სასწაულებრივი, რომელიც სიცილს ან ტირილს იწვევს; მისი თავისებურებაა—გამოიწვიოს გაკვირვება და განცვიფრება.

*) მკრთალი ნისლი.

დროგამოშვებით ესაუბრეთ სწავლულს; მაგრამ რჩევა ჰკითხეთ პატიოსან და მგრძნობიარე ადამიანს.

უცნაურ ფორმებზე

რად უნდა შემჯავრდნენ მე კარიკტიდები, როდესაც ვიცი, რომ დედამიწის თითქმის ყველა ხალხს გადაუტანია მონობა? ნაკლებად მწყენია ჩემი მსგავსის დანახვა თავმობრილი ანტაბლემენტის ტვირთის ქვეშ. ვიღრე იმისა, რომელიც ტირანის ფეხის მტვერს ჰკოცნის.

მე თვალს არა მჭრის არც წყვილად დადგმული სვეტები, რომელნიც აძლიერებენ ჩემში უშიშროების შეგრძნებას, არც ლარიანი სვეტები, რომელნიც მსხვილდებიან ახ მსუბუქდებიან ხელოვანის სურვილის ანდა მის მიერ ამორჩეული ღარიპ მიხედვით.

რაც შეეხება ბოძკინტებს, მე სიამოვნებით დაგიტომბდით თქვენ მათ, რომ ასჯერ არ შემხვედროდა დამენახა ფიგურის მხოლოდ ნახევარი. ეს მორთულობა საკმაოდ კარგი სანახაობა იქნებოდა ხშირ ბოსქეტში*), რომლიდანაც მოსჩანს მხოლოდ ამ მორთულობათა ზედა ნაწილი.

ტ ა ნ ს ა ც მ ე ღ ზ ე

როდესაც რომელიმე ხალხის ტანსაცმელი ბეჩავია, ხელოვნებად უნდა უგულვებელჰყოს იგი. რა უნდა შეჰქმნას მოქანდაკემ თქვენი ქურთუკიდან, შარვლიდან და ღილებიდან რიგებიდან?

განა კიდევ კარგი საიმიტაციო საგანი არაა სასახლისა ან უნივერსიტეტის პარიკი?

არსებობს ერთი ვენერა, რომლის შესახებ არც ბ-ნ ლარშეს³¹, არც ზგონია აბატ ლაშოს³² არაფერი არ უთქვამთ; ეს არის ვენერა *marionosa*, მსხვილძუძუიანი ვენერა, ერთად-ერთი, რომელსაც ჰოლანდიურმა და ფლამანდიურმა სკოლებმა თავი შესწირეს.

გრაციები, ვენერა-ურანიის კომპანიონები, ჩაცმულნი არიან; გრაციები, ვენერა-ავხორციობის ქალღმერთის თანამგზავრები, შიშველნი არიან.

რომაელ ქალთა ტანსაცმელი სამგვარია: თეთრი *stola* დიდებული ქალთათვის, შავი *stola*—აზატმქნილთათვის, და კრელი კაბა უბრალო წრის ქალთათვის. მე არასოდეს არ ვუსაყვედურებ ხელოვანს, თუ მან არ იცის ან არაფრად აგდებს ამ შემავიწროებელ განსხვავებებს.

*) ბოსქეტი—ჭალა.

პეიზაჟისტებმა კნიფერგენმა, ვან-გოიენმა, და მარინისტმა პორსელისმა სანაძლეო დასდეს საუკეთესო სურათის შექმნაზე ერთი დღის განმავლობაში. განსჯა კი მიანდეს თავიანთ მეგობრებს, რომელნიც ესწრებოდნენ ამ თავისებურ პაექრობას.

კნიბერგენი სდგამს თავის ტილოს მოღბერტზე და თითქოს მხად იღებს პალიტრაზე ცას, სიშორეს, კლდეებს, ნაკადულებს, ხეებს.

ვან-გოიენი იძლევა თავის ტილოზე ღია და ყავისფერს და ჰქმნის ქაოსს, საიდანაც დაუჯერებელი სისწრაფით გამოდიან მდინარეები და ნაპირები, ავსებული ნახირით და სხვადასხვა ფიგურებით.

ამასობაში პორსელისი უმოძრაოდ და ჩაფიქრებული იდგა, მაგრამ მალე აღმოჩნდა, რომ მის ღუმილს უშედეგოდ არ ჩაუვლია. მან შეჰქმნა მარინი, რომელიც ყველამ მოიწონა. მისმა მეტოქეებმა იფიქრეს მხოლოდ მუშაობის დროს; პორსელისმა კი იფიქრა მანამდე. ეს ამბავი მე წავიკითხე ჰაგელდორნში.

და მე დარწმუნებული ვარ, რომ ჩვენი მხატვრები იტყვიან, რომ ამ სამ მხატვარს ცუდი სურათები დაუხატიათო. თუმცა ციციერონმა ex abrupto წარმოსთქვა ძალიან მოხდენილი სიტყვა, რაც არა ნაკლებ გასაკვირალია, ვინემ რომელიმე სურათის შესრულება.

აი ვერნეს მსჯელობა თავის თავზე; „ჩემი ჟანრის თითოეულ ნაწილში არის ხელოვანი, რომელიც ჩემზე მალღ სდგას, მაგრამ ყველა ნაწილში მე მეორე ადგილი მიკავია“.

ყოველ მხატვარს აქვს თავისი ჟანრი. ერთმა მოყვარულმა მოსტხოვა ყვაველების მხატვარს დაეხატა ლომი. „საიამოვნებით, — უთხრა მხატვარმა, — მაგრამ ელოდეთ ლომს, რომელიც, როგორც წყლის ორი წვეთი, ემსგავსება ვარდს.“

ყოველ გრავიორს ჰყავს თავისი მხატვარი; ნუ მოაშორებთ მას ამ უკანასკნელს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ელოდეთ რემბრანდტს, რომელიც, როგორც წყლის ორი წვეთი, ემსგავსება ტიციანს.

თუმცა მხატვარი ვილი იქცევა რიგოდ როდესაც რიგოს მიხედვით მუშაობს, და ნეტჩერად, როდესაც ნეტჩერის მიხედვით მუშაობს. მაგრამ ბევრია ისეთი მხატვარი, რომელთაც, როგორც კოშენმა, ფერწერის ყველა ჟანრის საერთო კანონები შეითვისეს და რომელიც ფერწერის არცერთმა სკოლამ არ გაიტაცა?

მიუხედავად იმისა, რომ მხოლოდ ერთი ბუნება არსებობს, და რომ მისი წარმოსახვის წესი შეიძლება მხოლოდ ერთი იყოს, და ისიც ისეთი, რომელიც მას წარმოსახავს ყველაზე მეტი სიძლიერით და ჰუმანარტებით, თითოეულ ხელოვანს მინიჭებული აქვს შესრულების

საკუთარი წესი; დაუთმობლობას იჩენენ მხოლოდ ნახატის მიმართ. ამ უკანასკნელის წარმოსახვის წესი მხოლოდ ერთია.—განა თითოეულ მწერალს არა აქვს თავისი სტილი?—აქვს.—განა ეს სტილი არ წარმოადგენს წარმოსახვას?—გეთანხმებით; მაგრამ სად არის ამ წარმოსახვის მოდელი? სულში, გონებაში, წარმოსახვის მეტ თუ ნაკლებ უნარიანობაში, გულის მეტ თუ ნაკლებ სიფიცხეში. გარეგანი მოდელი არ უნდა შეუერთოთ შინაგან მოდელში.—მაგრამ განა არ უბღბა ზოგჯერ ლიტერატორს რომელიმე პეიზაჟის ან ბატალური სურათის აღწერა; ამ შემთხვევაში მისი მოდელი განა გარეგანი არაა?—სწორედ რომ ასეთია; მაგრამ მისი გამოთქმა არ გადმოგვცემს ფიზიკურად ფერს; მასში არ არის არც ლურჯი, არც მწვანე, არც რუხი, არც ყვითელი ფერი; სხვანაირად მას არ ექნებოდა გამოთქმის ამორჩევის თავისუფლება; სხვანაირად, თუ ენის სიმდიდრე ამის შესაძლებლობას მისცემდა და ენას რვაას ცხრამეტი სიტყვა, შესაბამისად პალიტრის რვაასცხრამეტი ფერისა, ჰქონოდა, საჭირო იქნებოდა, სიყალბის თავიდან ასაცილებლად, ეხმარა მხოლოდ ის ერთი სიტყვა, რომელიც ზუსტად გადმოგვცემდა საგნის ფერს. მხატვარი ზუსტია; სიტყვა, რომელიც გვიხატავს, ყოველთვის ბუნდოვანია. მე ვერაფერს ვერ დაუმატებ მხატვარის იმიტაციას; ჩემს თვალს შეუძლიან დაინახოს იქ მხოლოდ ის, რაც იქ არი. მაგრამ ლიტერატურულ სურათში, რაოდენ დამთავრებულს არ უნდა იყოს იგი, ყველაფერი ხელახლად გასაკეთებელია მხატვრისათვის, რომელიც მოისურვებდა ლიტერატორის სიტყვების გადმოტანას ტილოზე. როგორი ქეშმარიტიც არ უნდა იყოს ჰომეროსი რომელიმე ერთ-ერთ მის აღწერაში, როგორადაც დაწვრილებითი არ უნდა იყოს ოვიდიუსი რომელიმე ერთ-ერთ მის მეტამორფოზში—არც ერთი და არც მეორე არ აძლევენ მხატვარს ფუნჯის არცერთი გასმის შესაძლებლობას, არ აძლევენ არც ერთ ფერს, მაშინაც კი, როდესაც ისინი ზუსტად აღნიშნავენ ჯერს. განა შესრულებისათვის დიდი შეღავათი ეძლევა მხატვარს, როდესაც მან წაიკითხა ოვიდიუსში, რომ ატალანტის კუპრივით შავი თმა გაფანტული იყო მის სპილოს ძვლისებრ თეთრ მხრებზე?³³ პოეტი უკარნახებს მხატვარს, მაგრამ ბრძანება, რომელსაც ის მას აძლევს, შეიძლება მხოლოდ გამოცდილებით, ხანგრძლივი შესწავლით და გენიოსობით შესრულდეს. პოეტმა სთქვა: *Ques ego!... sed motos praestat componere fluctus*³⁴; და აი, მისი სურათიც შესრულებულია. რჩება მხოლოდ რუბენის სურათის შესრულება.

არსებობენ სურათები, რომელთა პირველი პირი შესრულებულია ისეთი მგზნებარე ფუნჯით, რომ მათი ანალიზი ისევე შეუძლებელია, როგორც ზოგიერთი ლირიკული ლექსებისა.

პორტრეტები ისეთი ძნელია, რომ, როგორც ეს მითხრა პიგალმა, მას არასოდეს არ შეუძლებია არცერთი ისეთი სურათი, რომ არ მოესურვა მათზე უარის თქმა. მართლაც, სწორედ ადამიანის სახეში იხატება სიცოცხლე, ხასიათი და გამომეტყველება.

როდესაც პორტრეტს ნათურის შუქზე აკეთებ, შემადლებანი და ჩაღრმავება-უსწორობანი უკეთ შეიგრძნობიან, ჩრდილი უფრო ძლიერია ჩაღრმავებაში, სინათლე უფრო კაშკაშაა შემადლებაზე.

დეტალების შესრულება გვიჩვენებს სწორია თუ არა მასები. თუ ეს მასები ზედმეტად დიდია, დეტალებისათვისაც ადგილი მრავალია; თუ ისინი მეტად მცირენი არიან, დეტალებს ადგილი აკლდება.

გაეგება რამე ქანდაკებაში მხატვარს? გაეგება რამე ფერწერაში მოქანდაკეს? რასაკვირველია; მაგრამ მხატვარმა არ იცის თუ რა რჩება გასაკეთებელი მოქანდაკეს, და მოქანდაკემ—თუ რა რჩება გასაკეთებელი მხატვარს; მათ არ ძალუძთ მსჯელობა ხელოვნების მიერ მიღწეული საფეხურისა და იმ იმედის შესახებ, რომლითაც ხელოვანს შეჰყურებენ.

მ ე მ მ ა რ ზ ე ბ ე ნ ი

შემთხვევითობა*)

სიტყვა შემთხვევითობა მხოლოდ განათების შესახებ იხმარება რომელიმე საგნისა ან საგნის ნაწილის მეტი განსხვავებისათვის. შემთხვევითობას თავისი გამართლება აქვს კომპოზიციაში; წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი ყალბია.

ა ქ ს ე ს უ ა რ ე ბ ი

აქსესუარების დაუდევრად შესრულება დიდი ხელოვნებაა. ამ დაუდევრობის აუცილებლობა მიგვითითებს ხელოვნების სილატაკზე. ბუნება ზოგჯერ უნაყოფოა, მაგრამ არასოდეს არაა დაუდევარი.

აქსესუარების მეტად მზრუნველობით შესრულება არღვევს სუბორდინციას. ყველა ანტიკურ ლითონებში რევერსები დაუდევრადაა გაკეთებული.

აქსესუარების დაუდევრად შესრულება უფრო დასაშვებია დიდ კომპოზიციებში, ვიდრე პატარებში.

*) Accident — შემთხვევა, შემთხვევითობა.

პუნენს ტიბრის მეზობელ ველებიდან მოჰქონდა ქვა, ხავსი, ყვავილი და სხვა, და ამბობდა: „ყველაფერი ეს თავის ალაგს მონახავს“.

შ ე ნ ყ ო ბ ი ლ ო ბ ა

სურათის შეწყობილობა დამოკიდებულია განათებასა და ფერებზე.

გ ა მ ო გ ო ჯ ე ბ ა ნ ი

გემოვნებაზე

თითქმის ვერცერთი ხელოვნება, რომელიც განცხრომას ემსახურება, ვერ მიაღწევს სრულქმნილების რომელიმე საფეხურს პრაქტიკისა და საზოგადოებრივი სამხატვრო სკოლების გარეშე. არ კმარა ერთი სკოლა, საჭიროა მრავალი. ის სახელმწიფო, სადაც ასწავლიან ხატვას, როგორც ასწავლიან წერას, მალე წინ გაუსწრებდა ყველა სხვა სახელმწიფოს ყოველგვარ ხელოვნებაში.

რა სახელი მიეცეს ამ გამომგონს? გენიალური ადამიანის სახელი. რა სახელი რჩება იმათ, რომელთაც უხეში გამოგონებანი გასრულადების ისეთ საფეხურამდე აჰყავთ, რომ განცვიფრებას იწვევენ ჩვენში? იგივე სახელი. ამგვარად მოდის საუკუნეთა ეხო, იმეორებს რა თანამიმდევრობით უმაღლეს ეპიტეტს, რომელიც იქნებ უკანასკნელ მომენტსაც კი არ შეჰფერის.

მინერვა ჟამთა განმავლობაში აგდებს თავის ფლეიტას; და ყოველთვის არის რომელიმე მარსიასი, რომელიც მას აიღებს. ამ სახელის პირველ მტარებელს ტყავი გააძვრეს.

კ ო მ პ ო ზ ი ც ი ა ზ ე

მილიუსი, ახალგაზრდა მხატვარი, ხელმძღვანელობდა გერარდ დოუს სკოლას, როდესაც ეს უკანასკნელი მოხუცდა. ის ასწავლიდა მოხუცის მაგივრად და აძლევდა მას გაკვეთილების ხელფასს. უკანასკნელი ომის დროს ის წასულა ერთ-ერთი მისი მეგობარის მამისათვის წამლების მოსატანად. ავადმყოფი მამა იმყოფებოდა ლაიპციგის მიდამოში. ავადმყოფი შვილი იმყოფებოდა ლაიპციგში. მილიუსი შეპყრობილ იქნა პრუსიელების მიერ, როგორც ჯაშუში და ჩაგდებულ იქნა საპყრობილეში, რომლიდან გამოსვლისას იგი ჯარაღი-ცვალა.

რამდენ მშვენიერ სიუჟეტს მისცემდა ფერწერას პრუსიელთა სიმძაფრე საქსონიაში, პოლონეთში, ყველგან, სადაც ისინი გაბატონდნენ!

ძნელია შესაბამისყო დედაკაცის ფიგურაში გრაცია და ტანსრულობა; და მამაკაცის ფიგურაში გრაცია და ძალა.

ნურასოდეს ნუ გადააცილებთ, აუცილებლობის გარეშე, რვა თავის სიმაღლეს.

მაგარშესახსრულობა ასაკმოსულობის მანიშნობელია; სუსტი და დაქანცული შესახსრულობანი კი შეეფერება სიბერეს; ბავშვებს ისინი სრულიად არ ემჩნევიან.

არც ზედმეტი სიფიცხე, არც ზედმეტი მორიდებულობა. სიფიცხე ღლის, მორიდებულობა რწმენას უკარგავს. წინასწარი გაგება იმისა, რაც უნდა განიცადო, იძლევა გამბედაობას და სიადვილეს.

სხეულის ყველა ნაწილს აქვს თავისი გამომეტყველება. ხელოვანთა ყურადღებას მე ვაქცევ ხელების გამომეტყველებას. გამომეტყველება, ისევე როგორც სისხლი და ნერვული ბოჭკოები, მდიკლავება და ისახება მთელს ფიგურაში.

უნდა მიჰბაძო მიქელ-ანჯელოს, და შეასწორო შენი ნახატი რაფაელის მიხედვით.

ის, რომ თავი უფრო მაღლა უნდა იყოს მობრუნებული მხრისაკენ, მექანიკის პრინციპად მიმაჩნია. მე გამონაკლისს ვაკეთებ მხოლოდ მომაკვდავი ადამიანისათვის. ხელოვანს შეუძლია სურვილისამებრ მოახრევეინოს თავი წინისაკენ, უკან გადაახრევეინოს, ან რომელიმე გვერდზე, როგორც მისთვის უფრო მოსახერხებელი იქნება.

მე ვსცდები: მე ვფიქრობ, რომ უნდა გამონაკლისი გაკეთდეს ადამიანისათვის, რომელიც გარკვეულ მოქმედებას აწარმოებს. არ ვიცი თუ ტიულიერის ფლეიტისტს თავი მოხრილი არა აქვს უფრო დაშვებული მხარისაკენ. მე შევამოწმებ ამ ფაქტს.

როდესაც ქალი გაურბის მომტაცებელს და ამ დროს ზევით სწევს და წინ მიაქვს მარჯვენა ხელი, უეჭველია ამ მხარეზე მხარი უფრო მაღლა იქნება, ვიდრე მეორეზე მხარეზე; და სწორედ ამიტომ, თუ შიში აიძულებს მოატრილოს თავი იმის დასანახად, ახლოა მდევარი თუ შორს, ის მიიხედავს უკან მარცხენა მხარისაკენ.

მხატვარი, რომელსაც გაეგება კუნთთა თეორია, უფრო დარწმუნებული იქნება რომელიმე კუნთის მოძრაობის გამოსახვის დროს იმაში, რომ სწორად გადმოგვცემს მისი ანტაგონისტის კუნთის მოძრაობასაც.

აზრები ბუნების განმარკვაზე

ახალგაზრდებს, რომელნიც ისწავრიან შეისწავლონ
ბუნების ფილოსოფია

*****

ახალგაზრდავ, აიღე და იკითხე. თუ შენ შესძლებ ამ ნაწარმოების ბოლომდე გადაკითხვას, შენთვის შეუძლებელი არ იქნება უკეთესის გაგება: ვინაიდან მე უმაღლეს განზრახული მაქვს შენი გავარჯიშება, ვინემ სწავლება, ამიტომ ჩემთვის მთავარი ის კი არაა მიიღებ თუ უკუაგდებ შენ ჩემს აზრებს, არამედ ის, რომ ამ უკანასკნელთ შესძლონ მთელი შენი ყურადღების დაპყრობა. რომელიმე უკეთესი ოსტატი გასწავლის შენ ბუნების ძალთა შეცნობას; ჩემთვის კი საკმარისი იქნება შენი საკუთარი ძალა გაგასინჯო. მშვიდობით!

P. S. კიდევ ერთი სიტყვა, და მეც დაგეხსნები: ყოველთვის გახსოვდეს, რომ ბუნება ღმერთი არაა; რომ აღამიანი არაა მანქანა; რომ ჰიპოთეზი სინამდვილე არაა: და დარწმუნებული იყავ, რომ არასწორად გამიგებ მე ყველგან, სადაც კი ამ პრინციპების საწინააღმდეგო რასმეს შენიშნავ.

*****

ბუნების განმარკებისათვის.

Quae sunt in luce tuemur

E tenebris.

Lucret. de Rerum-natura, lib. VI.

*****

I

ბუნების შესახებ ვსწერ. დაე, ჩემი აზრები იმავე წესით გამოლაგდნენ ჩემი კალმის წვერიდან, რა წესითაც საგნები აღბეჭდილა ჩემს შეგნებაში; ასე უკეთ წარმოგიდგებათ ჩემი გონების მსვლელობა და მოძრაობანი. ესენი იქნებიან, ან ზოგადი აზრები ცდისეულ

ხელოვნებაზე, ანდა თავისებური შეხედულებანი მოვლენაზე, რომელმაც, როგორც ჩანს, გაიტაცა ყველა ჩვენი ფილოსოფოსები და ორ ჯგუფად გაჰყო ისინი. ჩემის აზრით, ერთს ჯგუფს მრავალი ფაქტი გააჩნია, ხოლო იღვები კი ცოტა; მეორეს კი მრავალი იღვა გააჩნია, მაგრამ ფაქტებს კი სავსებით მოკლებულია. ჭეშმარიტების ინტერესი მოითხოვდა, რომ, ბოლოსდაბოლოს, მოაზროვნეთ, კეთილ ინებონ გაერთიანება იმათთან, ვინც მოქმედობს, რათა თეორეტიკოსიც გაჰყვეს ამ მოძრაობას, რათა დამხმარე მუშამაც იქონიოს მიზანი თავის დაუსრულებელ მოძრაობაში, რათა ყველა ჩვენი ძალები გაერთიანდნენ და ბუნების წინაღობის დასაძლევად იყონ მიმართულნი და რათა ფილოსოფოსთა ასეთ ლიგაში თითოეულმა შეასრულოს მისდამი შესატყვისი როლი.

II

მათემატიკოსების დარგი—ინტელექტუალური სამყაროა; ასეთია ჭეშმარიტება, უდიდესი გამბედაობით და სიმტკიცით აღიარებული ჩვენს დროში, ³⁵ ჭეშმარიტება, რომელსაც მხედველობიდან არ გაუშვებს კარგი ფიზიკოსი და რომელსაც, უეჭველია, მეტად ნაყოფიერი შედეგები ექნება. ის, რაც ამ ინტელექტუალურ სამყაროში მყარ ჭეშმარიტებადაა მიჩნეული, ჩვენს ცოდვილ მიწასთან შეხებისთანავე სრულებით ჰკარგავს ამ უპირატესობას. აქედან ის დასკვნა გამოიტანეს, რომ ექსპერიმენტული ფილოსოფიის საქმეა შესწორებები შეიტანოს გეომეტრიის გაანგარიშებაში; და ეს დასკვნა თვით გეომეტრებმაც აღიარეს. მაგრამ რა საჭიროა გეომეტრიის გაანგარიშებათა შესწორება ცდის დახმარებით? განა უფრო ადვილი არ იქნებოდა ცდების შედეგებით დაკმაყოფილება? აშკარაა, რომ მათემატიკური მეცნიერებანი, განსაკუთრებით უმაღლესნი, ცდის გარეშე არაფერს ზუსტს არ იძლევიან; რომ ცდის გარეშე ისინი ემსგავსებიან ზოგად მეტაფიზიკას, სადაც სხეულები ჰკარგავენ თავის ინდივიდუალურ თვისებებს; და რომ, თითქოს, რჩებოდეს მხოლოდ შრომის დაწერა სათაურით: ცდის გამოყენება გეომეტრიაში, ანდა ტრაქტატი განზომილებათა ცდომილებაზე.

III

მე არ ვიცი არის თუ არა რაიმე მსგავსება თამაშის არსსა და მათემატიკურ გონებას შორის; მაგრამ ბევრია საერთო მათემატიკურ მეცნიერებათა და თამაშს შორის. კიდევაც რომ უგულვებელვყოთ თამაშის შედეგებში დაურწმუნებლობა, ანდა, რომ შევადაროთ ის მა-

თემატიკის არაზუსტობას, აბსტრაქციის გამო, ჩვენ შეგვიძლია განვიხილოთ თამაშის მთელი წყება როგორც განუსაზღვრელი რიგი მოცემულ პირობებში გადასაჭრელი პრობლემებისა. არაა არცერთი საკითხი მათემატიკაში, რომელსაც იგივე განსაზღვრა არ უდგებოდეს, და საგანი მათემატიკოსისა არსებობს ბუნებაში არა უმეტეს, ვიდრე მოთამაშისა. ერთისა და მეორეს მხრითაც ეს პირობის საქმეა. როდესაც გეომეტრები სახელს უტყებდნენ მეტაფიზიკოსებს, ისინი შორს იდგნენ იმ აზრიდან, რომ მთელი მათი მეცნიერება მხოლოდ მეტაფიზიკაა. ერთხელ კითხულობდნენ: „ვის უწოდებენ მეტაფიზიკოსს?“ ერთმა გეომეტრმა უპასუხა: „ადამიანს, რომელმაც არაფერი არ იცის“. ქიმიკოსები, ფიზიკოსები, ნატურალისტები და ყველა ისინი; ვინც თავის გამოკვლევაში ექსპერიმენტულ ხერხს მიმართავენ, მეტაფიზიკოსებით არანაკლებ შეურაცხყოფილნი თავის გრძნობებში, ვგონებ მზად არიან შური იძიონ მეტაფიზიკის მაგიერ და იგივე განსაზღვრა მიაკუთვნონ გეომეტრს. ისინი ამბობენ: „რის ქაქისია ყველა ეს ღრმა თეორიები ციურ სხეულებზე, ყველა ეს გაუთავებელი გამოანგარიშებანი რაციონალური ასტრონომიისა, თუ ისინი არ ანთავისუფლებენ ბრედლის ან ლემონიეს ცაზე დაკვირვების აუცილებლობისაგან? მე კი ვამბობ—ბედნიერია გეომეტრი, რომელსაც აბსტრაქტულ მეცნიერებათა სერიოზულმა შესწავლამ არ შეუსუსტა ხელოვნების გეშოვნება, რომელთანაც ჰორაციუსი და ტაციტი ისევე ახლო დგანან, როგორც ნიუტონი, რომელიც შესძლებს მრუდის თვისებების აღმოჩენასაც და პოეტის სილამაზის განცდასაც, რომლის აზრი და ნაწარმოები უცვლელნი დარჩებიან ყველა ეპოქისათვის და რომელიც პატივცემული იქნება ყველა აკადემიების მიერ! ის არ ჩაეფლობა უმეტერების წყვდიადში; მას არ ექნება შიში, რომ მისი სახელი მასზე აღრე მოკვდება.“

IV

ჩვენ მოწამენი ვართ დიდი რევოლუციისა მეცნიერულ დარგში. იმ მიღრეკილებისა გამო, რომელიც, მე მგონია, ყველა გონებას აქვს მორალისაკენ, ლიტერატურისაკენ, ბუნების ისტორიისაკენ და ექსპერიმენტული ფიზიკისაკენ, მე თითქმის დარწმუნებით ვიტყვი, რომ ასი წელიწადიც არ გაიარს, როცა მთელს ევროპაში შეუძლებელი შეიქნება სამი დიდი გეომეტრის მოძებნა. ეს მეცნიერება შეჩერდება იმ ალაგზე, სადაც მას ბერნული, ვილერი, მოპერტუი, კლერო, ლაფონტენი, დალამბერი და ლაგრანჟი დასტოვებენ. ისინი დასდგამენ ჰერკულესის სვეტებს. ამ სვეტებს ვერაფერს გაშორდება. მათი ნ. დენი დიდრო.

შრომები დარჩება მომავალ საუკუნოებში, მსგავსად ეგვიპტის პირამიდებისა, რომელთა მასები, დატვირთული იეროგლიფებით, აღვიძებენ ჩვენში შემადრწუნებელ აზრს მათი ამშენებელი ადამიანების სიდიადესა და საშუალებებზე.

V

როდესაც ჩასახვას იწყებს რომელიმე მეცნიერება, მაშინ, უდიდესი პატივისცემისა გამო, რომლითაც მისი ფუძემდებელი სარგებლობენ საზოგადოებაში, აგრეთვე ბუნებრივად აღძრული სურვილისა გამო თვითონვე შეისწავლო საგანი, რომელზედაც ბევრს ლაპარაკობენ, რაიმე აღმოჩენით სახელის განთქმის იმედით, სახელოვან ადამიანთა გუნდში მოხვედრის პატივმოყვარული ჟინისა გამო, ყველა ამ მეცნიერებას ეპოტინება. დგება ისეთი დრო, როდესაც სხვადასხვა ჯურის ხალხთა განუზომელი სიმრავლე კიდებს მას ხელს. ეს ან მაღალი საზოგადოების ხალხია, რომელსაც უსაქმოზა აწუხებს; ან ცოდნის სხვა დარგებიდან გამოსულნი, რომელნიც ოცნებობენ მოდაში შესული მეცნიერებაში მოიხვეჭონ ის სახელი, რომლის მოხვეჭა მათ ამაოდ უცდიათ მეცნიერების სხვა დარგში; ანდა ზოგი მას თავის ხელობად იხდის; სხვები მიიწვევენ მისკენ ბუნებრივი მიდრეკილებისა გამო. ასეთ შეერთებულ ძალას საკმაო სისწრაფით მიყავს მეცნიერება იმ საზღვრამდე, სანამდეც მას მისვლა შეუძლია. მაგრამ მისი საზღვრების გაფართოებასთან ერთად, საზღვრები მისდამი პატივისცემისა ვიწროვდება. რჩება პატივისცემა მხოლოდ წარჩინებით აღჭურვილ პირთა მიმართ. მაშინ ბრბო მცირდება; ახლა უკვე აღარ მიისწრაფვიან უცნობ მხარეში, სადაც ფორტუნა იშვიათი და ძნელი გახდა. მეცნიერებას შერჩა მხოლოდ ანგართმოყვარენი, რომელთაც ის ლუკმაპურს აქმევს და რამდენიმე გენიალური ადამიანი, რომელთაც ის კიდევ დიდხანს აძლევს სახელს, პრესტიჟის დაცემის შემდეგაც, და რომელთა ნაშრომის უსარგებლობაზე ყველანი გაჰკვირვან. ამ ნაშრომს ყოველთვის უყურებენ, როგორც საგმირო საქმეს, რომელიც პატივს სდებს კაცობრიობას. აი მოკლე ისტორიული სურათი გეომეტრიისა და ყველა მეცნიერებათა, რომლებიც აღარ ანათლებენ ან აღარ მოსწონთ; მე არ ვრიცხავ აქედან ბუნების ისტორიასაც.

VI

ვადარებთ რა ბუნების მოვლენათა დაუსრულებელ სიმრავლეს ჩვენი შეგნების შეზღუდულობასთან და ჩვენი ორგანოების სისუსტესთან, განა სხვა რამეს უნდა მოველოდეთ ჩვენი მუშაობის სინე-

ლისაგან, მისი ხშირი და ხანგრძლივი შეწყვეტისაგან და გენიოს-
ქმედთა იშვიათად მოვლინებისაგან, გარდა მოწყვეტილი და ცალკეუ-
ლი ნაწილებისა იმ დიდებული ჯაჭვიდან, რომელიც ყველაფერს აერ-
თიანებს?... მთელი საუკუნოებიც რომ იმუშაოს ექსპერიმენტალურმა
ფილოსოფიამ, მის მიერ დაგროვილი მასალა, ბოლოსდაბოლოს მაინც
დამუშავებისათვის გამოუსადეგარი იქნება თავისი გარდამეტი სიმრავ-
ლისა გამო და მასთან ოდნავ ამომწურავიც არ იქნება. რამდენი
ტომი შეიქნებოდა საჭირო მხოლოდ იმისათვის, რომ შიგ მოგვეთავ-
სებია მარტო ტერმინები, აღმნიშვნელნი მოვლენათა სხვადასხვა ჯგუ-
ფებისა, თვით მოვლენები კიდევ ცნობილი რომ იყოს? როდის დას-
რულდება ფილოსოფიური ენა? და დასრულებულიც რომ ყოფილიყო,
რომელი ადამიანთაგანი შესძლებდა მის შესწავლას? თუ რომ მარა-
დიულს თავისი ყოვლისშემძლებლობა უფრო თვალსაჩინოდ გამო-
ეჩინა, ვიდრე ბუნების სასწაულებით და კეთილნებებია საკუთარის
ხელით მოეხაზა წიგნის ფურცლებზე სამყაროს მექანიზმი, ვინ დაი-
ჯერებს, რომ ეს დიადი წიგნი უფრო მისაწვდომი იქნებოდა ჩვენ-
თვის, ვიდრე თვით სამყარო? რამდენ გვერდს ამ წიგნისას გაიგებდა
ის ფილოსოფოსი, რომელიც, მიუხედავად თავისი ტვინის სიმძლავ-
რისა, არ იქნებოდა დარწმუნებული მასში, რომ შეეთვისებია მარტო
ის დასკვნებიც კი, რომელთა შემწეობითაც ერთმა ძველმა გეო-
მეტრმა განსაზღვრა სფეროს დამოკიდებულება ცილინდრთან? ამ
წიგნით ჩვენ გვექნებოდა ჩვენი გონების სიძლიერის საკმაოდ
კარგი საზომი და კიდევ უკეთესი სატირა ჩვენს მედიდურობაზე.
ჩვენ შეგვეძლო გვეთქვა: ფერმატი მივიდა ამა და ამ გვერდამდე,
არქიმედი წაიწია წინ რამდენიმე გვერდით. მაშ, როგორია ჩვენი მი-
ზანი? ჩვენი მიზანია შესრულება სამუშაოსი, რომელიც არასოდეს არ
შეიძლება შესრულდეს და რომელიც სრულიად მიუწვდომელი იქნებო-
და ადამიანის შეგნებისათვის, რომ ის კიდევაც ოდესმე დამთავრებუ-
ლიყო. განა ჩვენ სენაარის ვაკის პირველ მცხოვრებლებზე უფრო უგუნ-
რები არა ვართ? ჩვენ ვიცით, რომ ცასა და დედამიწის შუა დაუსრუ-
ლებელი მანძილია და მაინც არ ვეშვებით, გოდოლის შენებას.

მაგრამ განა არ უნდა ვივარაუდოთ, რომ დადგება დრო, რო-
დესაც ჩვენი საქციელწამხდარი სიამაყე შესწყვეტს ამ მუშაობას?
რა საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ აქ სივიწროვესა და მოუწყობ-
ლობაში მცხოვრები, ადამიანი მაინც დაჟინებით იშრომებს უმკვიდრო.
სასახლის ასაშენებლად ატმოსფეროს საზღვრის მიღმა? თუ კი ის გა-
ჯიუტდება, ნუ თუ მას ენათა აღრევაც არ შეაჩერებს, რომელიც
ახლაც უკვე მეტად საგრძნობი გახდა და ფრიალ უხერხულია ბუნე-
ბის ისტორიაში? თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ სარგებლიანობა ყოვე-

ლივეს საზღვრავს. სარგებლიანობა რამდენიმე საუკუნის შემდეგ ცდი-
სეულ ფიზიკას შემოფარგლავს, როგორც ახლა ის მზად არის შემო-
ფარგლოს გეომეტრია. მე ვაძლევ ამ მეცნიერებას საუკუნეებს, იმი-
ტომ, რომ მისი სარგებლიანობის სფერო დაუსრულებლად უფრო
ფართოა, ვიდრე რომელიმე სხვა აბსტრაქტული მეცნიერებისა, და
იმიტომ, რომ ის, უდაოდ, ჩვენი ჭეშმარიტ ცოდნათა საფუძველია.

VII

მანამ საგნები მხოლოდ ჩვენს შეგნებაში არსებობენ, ისინი მხო-
ლოდ ჩვენს შეხედულებებს წარმოადგენენ; ეს ცნებანია, რომლებსაც
შეუძლიათ იქნენ მცდარი ან ჭეშმარიტი, შეწყობილი ან წინააღმდე-
გობრივი. ისინი მყარი ხდებიან მხოლოდ გარეშე საგნებთან დაკავ-
შირებით. ეს კავშირი ხორციელდება ან ცდების განუწყვეტელი
ჯაჭვით, ან მსჯელობის განუწყვეტელი ჯაჭვით იგი ერთი ბოლოთი
დაკვირვებაზეა მიყრდნობილი, მეორეთი კი — ცდაზე; ანდა მსჯელო-
ბათა შორის, აქა-იქ გაბნეული ცდების ჯაჭვით, როგორც ტვირ-
თები, ორი მხრიდან ჩამოკიდებული ძაფზე. უტვირთოდ ძაფი ჰაერის
მცირეოდენი მოძრაობის სათამაშო შეიქნებოდა.

VIII

ცნებანი, რომელთაც არავითარი დასაყრდენი არა აქვთ ბუნე-
ბაში, შეიძლება შევადაროთ ჩრდილოეთის იმ ტყეებს, სადაც ხეები
უფესვონი არიან. საკმარისია ქარის მსუბუქი დაბერვა, ან რაიმე
უმნიშვნელო ფაქტი, რომ ყირამალა გადააბრუნოს მთელი ასეთი ხე-
ებისა და წარმოდგენების ტყე.

IX

ადამიანები ძლივს გრძნობენ, თუ რა სასტიკია ამ მხრივ ჭეშმარი-
ტებათა ძიების კანონები და რა რიგ განსაზღვრულია ჩვენი შესაძლებ-
ლობანი. ყველაფერი გამოიხატება გრძნობებიდან აზროვნებაზე და
აზროვნებიდან გრძნობებზე გადასვლაში: განუწყვეტლივ ღრმავდებოდე
საკუთარ არსებაში და უბრუნდებოდე სინამდვილეს, ეს ფუტკარის მუშა-
ობა იქნებოდა. რისთვისაა საჭირო ფუტკარისათვის ყვავილიდან ყვა-
ვილზე გადაფრენა, თუ ცვილით სავსე სკაში არ შევიდა?

უმიზნოა ცვილის დაგროვება თუ იმისგან ფიჭის გაკეთება
არ იცი.

მაგრამ, საუბედუროდ, საკუთარი თავის გამოკითხვა უფრო ადვილი და ხელმისაწვდომია, ვიდრე ბუნებისა. ამიტომ გონებას მიდრეკილება აქვს თავისივე თავში დარჩეს, ინსტინქტს კი—გარეთ გაიშალოს. ინსტინქტი განუწყვეტილად ათვალეობს, სინჯავს, ეხება, უსმენს; და შეიძლება ცხოველების შესწავლით ცდისეული ფიზიკა უკეთ ისწავლო, ვიდრე პროფესორის ლექციების მოსმენით. ცხოველების საქციელში არ არის თვალთმაქცობა. ისინი მიდიან თავიანთ მიზნისაკენ, უზრუნველად იმაზე, თუ რაა მათ გარშემო: თუ ისინი ჩვენ გვაკვირვებენ, ეს სრულიად არ შედის მათ განზრახვაში. გაკვირვება პირველი ეფექტია დიადი მოვლენისა: მხოლოდ ფილოსოფია თუ გაჰფანტავს მას. ცდისეული ფილოსოფიის ლექციამ მსმენელი უფრო განსწავლული უნდა გახადოს და არა უფრო განცვიფრებული. იამაყო ბუნების მოვლენებით, თითქოს შენ თვითონ იყო მათი ავტორი, იგივე იქნება რომ მიჰბადო ცდების ერთერთ გამოცემლის სისულელეს, რომელსაც, გაუწითლებლად მონტენის სახელის გაგონება არ შეეძლო. საკუთარი ცოდნის არასაკმარისობის აღიარება დიდებული გაკვეთილია, რისი საბაბიც ხშირად ეძლევა ადამიანს. უკეთესი არაა სხვების ნდობა დაიმსახურო გულწრფელი მე არაფერი არ ვიცით, ვიდრე იბურტყუნო რაღაც სიტყვები და შენი თავისთავისვე საცოდავი შეიქნე, ეცადო რა ყოველივეს ახსნას? ვინც გულახდილად აღიარებს, რომ მან არ იცის ის, რაც მან არ უწყის, მაგულიანებს დავუჯერო მას ყოველივე ის, რისი ახსნასაც ის მე დამიწყებს.

XI.

გაკვირვება ხშირად იწყება იმისაგან, რომ ჩვენ ვვარაუდობთ მრავალი სასწაულების არსებობას იქ, სადაც მხოლოდ ერთია; რომ ჩვენ წარმოვისახავთ იმდენ ცალკეულ ქმედობათა არსებობას ბუნებაში, რამდენი მოვლენაც იქ ირიცხება, მაშინ როდესაც ბუნებას, შესაძლოა, მხოლოდ ერთი ქმედობის მეტი არ მოუცია. რომ მას ჰქონოდა მრავალი ქმედობის წარმოშობის აუცილებლობა, მაშინ კი მათი სხვადასხვანაირი შედეგები, ალბად, იზოლირებულნი იქნებოდნენ; წარმოიშობოდნენ ერთმანეთზე დამოუკიდებელ მოვლენათა ჯგუფები, და მთელი ჯაჭვი, რომლის განუწყვეტლობა იგულისხმება ფილოსოფიაში, გაწყდებოდა მრავალ ადგილას. აბსოლუტური დამოუკიდებლობა ერთი ფაქტისა შეუთავსებელია მთელის წარმოდგენასთან; მთელის წარმოდგენის გარეშე კი ზეილოსოფია არ არსებობს.

როგორც ჩანს, ბუნებას მოსწონს დაუსრულებლად სხვადასხვა სახით ვარიირება ერთისა და იმავე მექანიზმისა³⁶. ის სტოვეებს თავის რომელიმე სახის ნაწარმოებს მხოლოდ მას შემდეგ, რაც გაამრავლებს ყოველგვარ სახეებში მის ინდივიდებს. როდესაც უკვირდები ცხოველთა სამეფოს და ამჩნევ, რომ ოთხფეხთა შორის არ არის არცერთი ცხოველი, რომლის ფუნქციები და ნაწილები, უმთავრესად შინაგანი, სავსებით არ ემსგავსებოდნენ ასეთივეებს სხვა ოთხფეხისას, ნუ თუ სიამოვნებით არ დაიჯერებ, რომ ოდესღაც იყო ერთი პირველი ცხოველი, ყველა ცხოველის პროტოტიპი, რომლის ზოგიერთი ორგანოები ბუნებამ მხოლოდ დააგრძელა, დაამოკლა, გარდაქმნა, გაამრავლა, გააწონასწორა? წარმოიდგინეთ ერთმანეთთან შეერთებულად ხელის თითები და საფრჩხილე ქსოვილი ისე მოქარბებული, რომ გაფართოებული და გაბერილი ის გაიშალოს და დაჰფაროს ყოველივე; ადამიანის ხელის მაგივრად თქვენ მიიღებთ ცხენის ფეხს. როცა ვუკვირდებით პროტოტიპის საფარველის მეტამორფოზის თანამიმდევრობას, რამდენადაც შეუმჩნეველი არ იყოს იგი თავისი გადასვლებით, ის მაინც აახლოვებს ერთ სამეფოს მეორესთან და ავრცელებს მათ ორ სამეფოს საზღვრებზე (თუ ნებას მიბოძებთ ვიხმაროთ ტერმინი საზღვარი, იქ, სადაც სინამდვილეში არავითარი გაყოფა არ არსებობს). და, ვამბობ მე, ავრცელებსო, ორი სამეფოს საზღვრებზე საეჭვო, გამოურკვეველ არსებათ, უმეტეს შემთხვევაში ფორმებს, მოკლებულთ თვისებებსა და ფუნქციებს ერთისა და დაჯილდოებულთ ფორმებით, თვისებებით და ფუნქციებით მეორისა; ვინ არ მოისურვებდა იმის დაჯერებას, რომ ოდესღაც იყო მხოლოდ ერთი პირველარსება—ყველა არსებათა პროტოტიპი? მაგრამ მიიღებთ თქვენ დოქტორ ბაუმანთან³⁷ ერთად ამ ფილოსოფიურ ვარაუდს, როგორც ჭეშმარიტებას, თუ ბიუფონთან ერთად უკუაგდებთ მას, როგორც მცდარს, თქვენ მაინც ვერ უარყოფთ, რომ საჭიროა მისი მიღება, როგორც ჰიპოთეზისა, რომელსაც მნიშვნელობა აქვს ცდისეული ფიზიკისა და რაციონალური ფილოსოფიის პროგრესისათვის, ორგანიზაციაზე დამოკიდებულ მოვლენათა აღმოჩენისა და ახსნისათვის, რადგან ამკარაა, რომ ბუნებას შეეძლო განესაზღვრა ესოდენი მსგავსება ნაწილებში და დაემყარებია ესოდენი სხვადასხვაობა ფორმებში, ისე რომ არ გამოემყარებია ერთს ორგანიზებულ არსებაში ის, რაც მან მეორეს წაართვა. ბუნება ემსგავსება ქალს, რომელსაც კეკლუცად მორთვა უყვარს და რომელიც ანახვებს რა ხან ერთს, ხან მეორე ნაწილს, მაინც იმედს აძლევს თავის მოტრფიალეებს ოდესმე მთლიანად გაიცნონ იგი.

XIII

აღმოაჩინეს, რომ ერთს სქესს ისეთივე სათესლე სითხე აქვს, როგორც მეორეს. ამ სითხის შემცველი ორგანოები უკვე აღარ წარმოადგენენ საიდუმლოებას. შენიშნეს, რომ დედლის ცნობილ ორგანოებში განსაკუთრებული ცვლილებები ხდება, როდესაც ბუნება იძულებულს ხდის მას მამალი მოსძებნოს³⁸. როდესაც ადარებ სქესთა შეერთების დროს ერთის ტკბობის სიმპტომებს მეორეს ტკბობის სიმპტომებს და რწმუნდები, რომ ვნება ორივე მათგანს ერთნაირად დამახასიათებელი ფორმის ალტაცებაში უმქლავნდებათ, არ შეიძლება ექვი არ შეგეპაროს, რომ მათში ხდება სათესლე სითხის ერთნაირი გადმოღვრა. მაგრამ სად და როგორ სწარმოებს ეს გადმოღვრა ქალებში? რა ემართება სითხეს? რა გზით მიდის იგი? ამას გაიგებენ მხოლოდ მაშინ, როდესაც ბუნება, არა ყოველგან და ყველაფერში იღუმალი, გამოამქლავნებს თავს რომელიმე სხვა სახეში, რაც, ალბად, მოხდება ერთერთი შემდეგი ორი საშუალებათაგანით: ან ორგანოების ფორმები უფრო აშკარა გახდებიან, ან სითხის გადმოღვრა, მისი განსაკუთრებული სიუხვით, საგრძნობი გახდება დასაწყისში და მთელ მის გზაზე. ის, რაც გარკვეულად მქლავნდება ერთ არსებაში, არ დააყოვნებს გამომქლავნებას მეორე მის მსგავსში. ცდისეულ ფიზიკაში ეჩვევიან უმნიშვნელო მოვლენის შემჩნევას დიდ მოვლენაში; ისე როგორც რაციონალურ ფიზიკაში—დიდი სხეული შეისწავლება პატარაში.

XIV

მეცნიერებათა განუზომელი გაღავანი მე წარმოდგენილი მაქვს ფართო მინდვრად, რომელზედაც მიმოზნეულია ბნელი და ნათელი ლაქები. ჩვენი შრომის მიზანი უნდა იყოს ან ნათელი ლაქების საზღვრების გაფართოება, ანდა მინდორში სინათლის ცენტრების გამრავლება. ერთი შეშვენის გენიოსს, რომელიც ჰქმნის; მეორე — გამჭრიახობას, რომელიც აუზჯობებს.

XV

ჩვენ სამი მთავარი საშუალება გვაქვს: ბუნებაზე დაკვირვება, აზროვნება და ცდა. დაკვირვება აგროვებს ფაქტებს; აზროვნება აკომბინირებს მათ; ცდა ამოწმებს კომბინაციების შედეგებს. ბუნებაზე დაკვირვებისთვის საჭიროა მუყაითობა, აზროვნებისთვის სიღრმე და ცდებისთვის სიზუსტე. იშვიათად გვხვდება ეს სამი საშუალება შეერთებული. ამიტომაც გენიოსი შემომქმედნი არც ისე ხშირი არიან.

XVI

ზოგი ფილოსოფოსი, რომელიც, მსგავსად უბადრუკი პოლიტიკოსისა, ჭეშმარიტებას უცქერის მხოლოდ მელოტი მხარედან, ამტკიცებს, რომ შეუძლებელია ჭეშმარიტების ხილვა. ამავე დროს კი სრულიად უბრალო მუშაკმა შეიძლება უცაბედად იხილოს ჭეშმარიტების ნამდვილი ანუ თმიანი მხარე. მაგრამ უნდა ვალიაროთ, რომ ცდების მუშაკთა შორისაც არიან უბედოები: ერთი მათგანი მთელ თავის სიცოცხლეს მწერებზე დაკვირვებაში დახარჯავს და ვერაფერს ახალს ვერ დაინახავს; მეორე კი გაკვირით შეხედავს მათ და შენიშნავს სიპინს ან ბალახის ტილს-ჰერმაფროდიტს.

XVII

განა ქვეყანას აკლდა გენიოსები? არავითარ შემთხვევაში. განა ისინი საკმარისად არ აზროვნობდნენ და არ სწავლობდნენ? ამაზე ეჭვიც არ შეიძლება. მეცნიერებათა ისტორია სავსეა განთქმული სახელებით; მიწის ზედაპირი დაფარულია ჩვენი ნაშრომთა ძეგლებით. მაშ რატომ ასე მცირედია გარკვეული ცოდნა ჩვენს განკარგულებაში? რა ბედისწერაა, რომ მეცნიერება ასე ნელი ნაბიჯით მიდის წინ? განა ჩვენ სამუდამოდ ბაშვებად დარჩენა გვიწერია? მე უკვე ვუპასუხე ამ კითხვებზე. აბსტრაქტულ მეცნიერებებს მეტად ხანგრძლივ და მეტად უნაყოფოდ ჰყავდათ ტყვეობაში საუკეთესო ტვინები; ან არ სწავლობდნენ იმას, რისი ცოდნაც საჭირო იყო, ან სწავლობდნენ უგეგმოდ, გარკვეული შეხედულების გარეშე, უმეთოდოდ; სიტყვები დაუსრულებლად გამრავლდნენ, საგნების ცოდნა კი ჩამორჩენილი დარჩა.

XVIII

ფილოსოფოსების ჭეშმარიტი ხერხი იყო და ალბად იქნება რომ გონება გონებას შეაშველო, გონება და გამოცდილება—გრძნობებს, გრძნობები—ბუნებას, ბუნება—ფაქტების შემოწმებას, ფაქტები—კვლევას და ხელობათა გაუმჯობესებას, რომლებსაც ხალხს მიუგდებენ, რათა ასწავლონ მას ფილოსოფიისადმი პატივისცემა.

XIX

არის მსოლოდ ერთი საშუალება, რათა მოსაწონი ვავხადოთ ფილოსოფია ხალხის თვალში; დავარწმუნოთ ის, რომ ფილოსოფია სასარგებლოა. ხალხი ყოველთვის კითხულობს: რისთვისაა ეს? და არასოდეს არ უნდა უპასუხოთ მას: არაფრისათვის; მან არ იცის,

რომ ის, რაც ანათლებს ფილოსოფოსს, და ის, რა'აც სარგებლობა მოაქვს უბრალო ხალხისათვის, —სულ სხვადასხვა საგნებია, ვინაიდან ფილოსოფოსის გონება ხშირად ნათლდება იმით, რაც მავნებელია, და ბნელდება იმით, რაც სასარგებლოა.

XX

ფაქტები, როგორც არ უნდა იყვნენ ისინი თავიანთი ბუნებით, შეადგენენ ფილოსოფოსის ნამდვილ სიმდიდრეს. მაგრამ ერთ-ერთი ყალბი აზრი რაციონალური ფილოსოფიისა იმაშია, რომ ადამიანი, რომელსაც ეკიუთა*) უთვალავი რაოდენობა გააჩნია არ იქნება უფრო მდიდარი მეორეზე, რომელსაც მხოლოდ ერთი ეკიუ ექნება. საუბედუროდ, რაციონალური ფილოსოფია გაცილებით მეტს ზრუნავს მის განკარგულებაში მყოფი ფაქტების ერთმანეთთან შეფარდება-დაკავშირებაზე, ვიდრე ახალი ფაქტების დაგროვებაზე.

XXI

ფაქტების შეკრება და დაკავშირება, ეს ორი მეტად ძნელი საქმეა; ამიტომაც ფილოსოფოსებმა გაინაწილეს ისინი ერთმანეთში. ერთნი—სასარგებლო და მუყაითი მშრომელნი, მთელს სიცოცხლეს ატარებენ მასალების დაგროვებაში; მეორენი ამაყი არქიტექტორები—ჩქარობენ მოახმარონ ეს მასალა საქმეს. მაგრამ დღემდე დრო ანგრევდა რაციონალური ფილოსოფიის თითქმის ყველა ნაგებობას. ადრე თუ გვიან გამტვერილ მშრომელს ამოაქვს მიწისქვეშეთიდან, სადაც ის ბრმად თხრის, ლოდი, რომელიც ფატალური გახდა ნაგებობისათვის; შენობა იმსხვრევა და რჩება მხოლოდ ნამსხვრევთა ხროვანი, სანამ ჰოვიდოდეს მეორე გამბედავი გენიოსი, რომელიც შეუდგება მათგან ახალი კომბინაციების შექმნას. ბედნიერია ფილოსოფოსი-სისტემატიკოსი, რომელსაც, ისე როგორც ოდესღაც ეპიკურს, ლუკრეციუსს, არისტოტელეს, პლატონს ბუნება დააჯილდოებს მძლავრი წარმოსახვით, უდიდესი მკერმეტყველებით, საკუთარ იდეაოა მაღალ და ნათელ სახეებში გადმოცემის ხელოვნებით! მის მიერ აგებული შენობა, შეიძლება ოდესმე დაეცეს; მაგრამ ნანგრევებში დარჩება მისი ძეგლი; კლდე კი, მთიდან მომსკდარი, ვერ დაამსხვრევს მას, ვინაიდან ის თიხის ფეხებზე არა დგას.

*) ეკიუ—ძველებური ფულის ერთეული. მთარგმნ.

XXII

გონებას თავისი ყალბი აზრები აქვს; გრძნობას—თავისი გამოურკვევლობა; მეხსიერებას—თავისი საზღვრები; წარმოსახვას—თავისი ელვარება; ფაქტებს—თავიანთი უსრულობა; მოვლენები აურიცხავია მიზეზები ფარულნი, ფორმები, შეიძლება, წარმავალნი. დასაძლევად, ესოდენი დაბრკოლებებისა, რომლებიც ჩვენში არიან მოთავსებულნი და ჩვენს გარეშედაც აღუმართავს ისინი ბუნებას, ჩვენ გავაჩნია მხოლოდ უბადრუკი ცდა და განსაზღვრული აზროვნება: აი ის ბერკეტები, რომლებითაც ფილოსოფიას მთელი ქვეყნის გადაბრუნება განუზრახავს.

XXIII.

ჩვენ გავარჩიეთ ორგვარი ფილოსოფია, ცდისეული და რაციონალური. ერთს ახვეული აქვს თვალეები, დაიარება ყოველთვის ხელცეცებით, ეტანება ყველაფერს, რაც კი ხელში მოჰყვება, ბოლოსდაბოლოს ჰპოულობს ძვირფას საგნებს. მეორე აგროვებს ამ ძვირფასეულობას და ცდილობს ჩირალდანი გაიკეთოს მათგან: მაგრამ დღემდე ეს ყალბი ჩირალდანი უფრო ცუდად ემსახურებოდა მას, ვიდრე ხელცეცებით ძებნა მის მეტოქეს, და ასეც უნდა მომხდარიყო. ცდა დაუსრულებლად ამრავლებს თავის მოძრაობას; ის განუწყვეტლივ მოქმედებაშია; მთელს იმ დროს, რომელსაც გონება ანალოგიების ძებნაში ხარჯავს, ის მოვლენათა ძებნაში აბანდებს. ცდისეულმა ფილოსოფიამ არ იცის არც ის, რა გამოვა, არც ის, რა არ გამოვა მისი მუშაობიდან; მაგრამ ის განუწყვეტლივ მუშაობს. რაციონალური ფილოსოფია კი, წინააღმდეგ, აწონდაწონის შესაძლებლობებს, გამოიტანს მსჯავრს და დადუმდება. ის გაბედულად გამოსთქვამს: „სინათლის დაშლა არ შეიძლება“: ცდისეული ფილოსოფია უსმენს მას და სდუმს მის წინაშე მთელი საუკუნეების განმავლობაში; შემდეგ უცებ გამოაჩენს ის პრიზმას და იტყვის: „სინათლე იშლება“.

XXIV

ცდისეული ფიზიკის ესკიზი

ცდისეული ფიზიკა სწავლობს საერთოდ ყოფიერებას, ხარისხებს და გამოყენებას.

ყოფიერება მოიცავს ისტორიას, აღწერას, წარმოშობას, შენახვას და ნგრევას.

ისტორია შეიძლება იყოს: ადგილმდებარეობათა, შემოტანის, გატანის, ფასის, ცრუმორწმუნეობისა, და სხვ...

აღწერა ეხება ყველა შინაგან და გარეშე ხელსაწყოდომ ხარისხებს.

წარმოშობა, აღებული პირველადი ჩასახვიდან სრულყოფის მდგომარეობამდე.

შენახვა—მოცემული მდგომარეობის ყოველივე საშუალებით შენარჩუნებაა.

ნგრევა, აღებული სრულყოფის მდგომარეობიდან დაშლის ან დაღუპვის, გახსნის, ან გახრწნის უკანასკნელ ცნობილ საფეხურამდე.

ხარისხები არიან ზოგადნი ან განსაკუთრებულნი.

მე ვუწოდებ ზოგადს ისეთს ხარისხებს, რომელნიც საერთო არიან ყველა არსებისათვის და რომლებიც ვარიირებენ მათში მხოლოდ რიცხვობრივ.

მე ვუწოდებ განსაკუთრებულს ისეთ ხარისხებს, რომელნიც ჰქმნიან განსაზღვრულ არსებობას; ისინი შესდგებიან ან მთლიანი სუბსტანციიდან, ანდა დაყოფილი ან დაშლილი სუბსტანციიდან.

გამოყენება მოიცავს შედარებას, მოხმარებას და კომბინირებას.

შედარება სწარმოებს მსგავსობის ან სხვაობის საშუალებით.

გამოყენება უნდა იყოს რაც შეიძლება უფრო ვრცელი და მრავალნაირი.

კომბინაცია არის ანალოგიური ან თავისებური.

XXV

მე ვამბობ: ანალოგიური ან თავისებური, რადგან ბუნებაში ყოველივეს აქვს თავისი შედეგი: როგორც ყველაზე უფრო უაზრო ცდას, ისე ყველაზე უფრო გონიერსაც. ცდისეული ფილოსოფია, რომელიც მიზნად არაფერს ისახავს, ყოველთვის კმაყოფილია იმით, რაც მას გამოუდის; რაციონალური ფილოსოფია ყოველთვის მცოდნეა, მაშინაც კი, როცა მას არ გაუმართლდა ის, რაც განზრახული ჰქონდა.

XXVI

ცდისეული ფილოსოფია მარტივი მეცნიერებაა და გონების თითქმის არავითარ მომზადებას არ მოითხოვს. არ შეიძლება იგივე ითქვას ფილოსოფიის სხვა დარგებზე. მათი უმრავლესობა იწვევს ჩვენში ვარაუდთა აბოზოქრებას. დროთა განმავლობაში ცდისეული ფილოსოფია აცხრობს მათ. ადრე თუ გვიან მობეზრდებათ ხოლმე უხებრო ვარაუდთა ამოცნობაზე თავისმტკრევა.

XXVII

დაკვირვებისადმი მიდრეკილება შეიძლება ყოველ ადამიანს ჩა-
აგონოთ; ცდისადმი მიდრეკილება, როგორც სჩანს, მხოლოდ მდი-
დარ ხალხს უნდა ჩააგონოთ.

დაკვირვებისათვის საჭიროა მხოლოდ გონების ჩვეულებრივი
გამოყენება; ცდებისათვის აუცილებელია განუწყვეტელი ხარჯი.
სასურველი იქნებოდა, რომ დიდებულთ თავიანთ გასაკოტრებლად
მიემატებიათ ეს საშუალებაც ესოდენი სხვა, მათ მიერ გამოგონილი,
მაგრამ უფრო ნაკლებ პატივცემული საშუალებებისადმი. უკეთ რომ
ვიმსჯელოთ, უკეთესია ქიმიკოსმა დაუცალიეროს მათ ჯიბე, ვიდრე საქ-
მის მჩარხველებმა გააძრონ ტყავი; უკეთესია გატაცება ცდისეული ფი-
ზიკით, რომელიც ხანგამოშვებით გაართობდა მაინც მათ, ვიდრე ქან-
ცისლევა ტკობის აჩრდილზე, რომელსაც ისინი განუწყვეტლივ დას-
დევენენ, მაგრამ რომელიც მათ ყოველთვის ხელიდან უსხლტებოდათ.
მატერიალურად შევიწროებულ, მაგრამ ცდისეული ფიზიკისადმი
მიდრეკილების მქონე ფილოსოფოსებს მე დიდი ხალისით მივსცემდი
ისეთს რჩევას, როგორსაც ჩემს მეგობარს, თუ მას გარყვნილი ტურ-
ფა ქალის დაუფლების სურვილი ვნებად გადაექცეოდა.

*Laidem habeto, dummodo te Lais non habeat*³⁹

ასეთივე რჩევას მივსცემდი მე მათ, ვინც საკმაოდ ფართო ნი-
ქითაა დაჯილდოებული, რომ სისტემები შექმნას, და ვინც საკმაოდ
მდიდარია, რომ ისინი ცდებზე შეამოწმოს: გქონდეთ სისტემა, მე
გეთანხმებით ამაში; მაგრამ თქვენზე გაბატონების ნებას ნუ მისცემთ
მას: *Laidem habeto*.

XXVIII

თავისი კეთილი შედეგებით — ცდისეული ფიზიკა შეიძლება
შევიდაროთ იმ ანდერძს, რომელიც მომაკვდავმა მამამ მისცა თავის
შვილებს, რომ მის ყანაში განძია დაფლული, მაგრამ მან არ იცის
რომელ ალაგას. შვილებმა ყანის თხრა დაიწყეს; განძი მათ ვერ ნა-
ხეს; მაგრამ სამაგიეროდ მიიღეს უხვი მოსავალი, როგორსაც არ
მოელოდნენ.

XXIX

შემდეგ წელს ერთ-ერთმა შვილმა უთხრა თავის ძმებს: მე გულ-
დასმით დავათვალიერე მამის დატოვებული მიწა და ვფიქრობ, რომ
ვიპოვე განძის ადგილი. მოპიქმინეთ, აი მე როგორ ვმსჯელობდი,
ფუ განძი მინდორშია დაფლული, მის სივრცეზე უნდა იყოს რაღაც
ნიშნები, განძის მდებარეობის მაჩვენებელი; და აი მე შევნიშნე

უცნაური ნაკვალევი ყანის აღმოსავლეთის კუთხეში; ნიადაგი იქ, ეტყობა ამოთხრილი იყო. წარსულ წელს ჩვენ გამოცდილებამ დაგვარწმუნა, რომ ნიადაგის ზედა ფენაში არაა განძი; მუშასადამე, ისმის სიღრმეშია დამალული: მოვკიდოთ ხელი ბარებს და ვბაროთ სანამ ძუნწის მიწისქვეშეთს არ მივალწევთ. გატაცებულნი არაიმდენად მსჯელობის ძლიერებით, რამდენადაც გამდიდრების წყურვილით, ძმები ყველანი შეუდგნენ მუშაობას. მათ უკვე ამოთხარეს ღრმა ორმო, მაგრამ ვერაფერი ვერ ნახეს; უკვე იმედი ეკარგებოდათ მათ და უკვე ბუზღლუნი შეიქნა ძმებს შორის, როდესაც ერთ მათგანს, კრიალა ნაწილაკების გამო, მოეჩვენა, რომ რალაც მადანს წააწყდა. ეს მართლაც ტყვიის მადანი იყო, რომელსაც ოდესღაც ამუშავებდნენ, და რომელიც დაამუშავეს მათაც და მდიდარი ნაყოფი მიიღეს. ასეთია ზოგჯერ ცდების შედეგები, შთაგონებული რაციონალური ფილოსოფიის სისტემატური იდეებითა და დაკვირვებებით. ამრიგად, ქიმიკოსები და გეომეტრები, რომლებიც დაჟინებით მუშაობდნენ, — შეიძლება, გადაუჭრელი პრობლემების გადაჭრის ცდისას ხშირად მისულან უფრო მნიშვნელოვან აღმოჩენებამდე, ვიდრე თვით ამ პრობლემების გადაჭრა.

XXX

ცდების წარმოებაში დიდი დახელოვნებისა გამო, ამ საქმის ყოვლად უხეშ მოხელეებშიაც კი გამომუშავდება ხოლმე წინაგრძობა; რომელსაც ზეშთაგონების ხასიათი აქვს. ასეთ წინაგრძობაში შეცდომა თითქმის მარტო ამ მოხელეებზეა დამოკიდებული, რომელთაც, სოკრატეს მზგავსად, უფლება აქვთ მცველი გენია უწოდონ ასეთ ზეშთაგონებას. სოკრატეს ადამიანების გაგებისა და გარემოებათა აწონდაწონის ისეთი განსაკვივრებელი გამოცდილება ჰქონდა, რომ უუძნელეს მდგომარეობაშიაც კი მასში შეუმჩნეველად მწიფდებოდა სწრაფი და ზუსტი კომბინაცია, პროგნოზის თანხლებით, რომელსაც თითქმის ყოველთვის მომავალი ადასტურებდა. ის მსჯელობდა ადამიანებზე, როგორც გემოვნების მქონე პირები გრძობათა მეშვეობით მსჯელობენ გონების ნაწარმოებზე. ცდისეულ ფიზიკაში იგივე ითქმის ჩვენი დიდებულა მუშაკების ალლოს შესახებ. მათ ხშირად უხდებათ თავიანთ ცდებში ბუნების ქმედების ისეთი ახლო მეთვალყურეობა, რომ ისინი საკმაო სიზუსტით ხვდებიან თუ რა მიმართულება შეუძლია მიიღოს ბუნებამ იმ შემთხვევებში, როცა მათ ფიქრად მოუვათ მისი პროვოცირება თავიანთი ფრიად თავისებური ცდებით. ამრიგად, ყველაზე უფრო დიდმნიშვნელოვანი სამსახური, რომელიც მათ შეუძლიათ გაუწიონ მათ მიერვე ცდისეულ ფილოსოფიას განდობილ პირებს, იმაში კი არ მდგომარეობს, რომ შეათვისო მათ პროცესისა

და მისი შედეგების ცოდნა, არამედ იმაში, რომ შთანერგო მათში წინასწარკვერტის სული, რომლის შემწეობითაც, ასე ვთქვათ, შეიძლება ალლო აულო უცნობ მეთოდებს, ახალ ცდებს, გაუთვალისწინებელ შედეგებს.

XXXI

როგორ ზოგადდება ეს სული? საჭირო იქნებოდა, რომ ის, ვისაც იგი აქვს, ჩალრმავდეს თავის თავში, რათა მკაფიოდ შეიგნოს, თუ რას წარმოადგენს ის, რათა ამით მცველი გენია შესცვალოს აღვილად გასაგები და ნათელი ცნებებით და განუმარტოს ეს ცნებები სხვებს. თუ ის, მაგალითად, მონახვდა, რომ ეს არის შესაძლებლობა ადვილად გაითვალისწინო ან შენიშნო წინააღმდეგობანი ან ანალოგიები, რომელთა წყარო მდებარეობს ცალკე-ცალკე ან ერთობლივ, ან მათ ურთიერთმოქმედებაში გასინჯულ არსებათა ფიზიკური თვისებების პრაქტიკულ ცოდნაში, ამით ის განავითარებდა ამ აზრს, განამცვიცებდა რა მას მისი მეხსიერებიდან ამოტივტივებული მრავალი ფაქტებით, რითაც შეიქმნებოდა ზუსტი ისტორია მის თავში წარმოშობილ აშკარა შეუსაბამობათა. მე ვამბობ შეუსაბამობათა, რადგანაც სხვა რა სახელი უნდა დაერქვას ასეთ ჯაჭვს ვარაუდებისას, დამყარებულთ წინააღმდეგობებზე და იმდენად ურთიერთდაშორებულთ, იმდენად უჩინარ მსგავსებებზე აგებულთ, რომ ავადმყოფის ბოდვაც კი მათთან შედარებით უცნაურობად ან უთავბოლოობად არ მოგვიჩვენებოდათ? ზოგჯერ ვერ მონახავ თუნდაც ერთ ვარაუდსაც, რომელიც სადაო არ იყოს ან თავისთავად, ანდა წინანდელთან ან მერმინდელთან დაკავშირებით. მთელი კი იმდენად არასაიმედოა როგორც თავის წინაპირობებში, ისე თავის დასკვნებში, რომ ხშირად უგულვებელჰყოფდნენ მათგან გამომდინარე დაკვირვებებისა და ცდების გაკეთებას.

მ ა გ ა ლ ი თ ე ბ ი

XXXII

პირველი ვარაუდები

1. არის სხეული, რომელსაც ბუშტნამქერს უწოდებენ. ეს უცნაური სხეული ქალის ორგანიზმში ჩნდება და, ზოგიერთების აზრით, მამაკაცის დაუხმარებლად. რა სახითაც არ უნდა მოხდეს ჩასახვა, აშკარაა, რომ მასში ორივე სქესი იღებს მონაწილეობას. ხომ არაა ბუშტნამქერი ერთობლიობა ან ყველა ელემენტების, რომ-

ლებიც ქალის ორგანიზმიდან გადმოდინდება ადამიანის ჩასახვის დროს, ან ყველა ელემენტების, რომლებიც მამაკაცის ორგანიზმიდან გადმოდინდება ქალთან სხვადასხვა შეყრის დროს. ხომ არ შეუძლიათ ამ ელემენტებს, მამაკაცში დამშვიდებულ მდგომარეობაში მყოფთ, აღზნება, გალიჯიანება და მოძრაობაში მოსვლა ზოგიერთი მხურვალე ტემპერამენტის და მძლავრი წარმოსახვის მქონე ქალში გაფანტვის და ჩარჩენის დროს? ამ ელემენტებს, ქალში დამშვიდებულ მდგომარეობაში მყოფთ, ხომ არ შეუძლიათ ამოძრავება, ან მშრალ და უნაყოფო შეხვედრის და მამაკაცის არაგამანაყოფიერებელ, მაგრამ ვნებიან მოძრაობათა გამო, ანდა ქალის დაუკმაყოფილებელ სურვილთა მძვინვარე გამომჟღავნების გამო თავის ქურჭლიდან გამოსვლა, საშვილოსნოში პილწევა, იქ შეჩერება და ერთიმეორესთან შეერთება? ხომ არაა ბუშტნამქერი შედეგი, მხოლოდ ქალის ორგანიზმიდან გადმოდენილ, ან მამაკაცის მიერ მიწოდებულ ელემენტთა ცალკეული შეერთებისა? მაგრამ თუ ბუშტნამქერი შედეგია ასეთ ჩემ მიერ ნავარაუდევ შეერთებისა, ამ შეერთებას ექნება თავისი, ისეთივე გარდუვალე კანონები, როგორიც ჩასახვის კანონებია. ბუშტნამქერს ექნება, მაშასადამე, უცვლელი ორგანიზაცია. ავიღოთ სკალპელი, გავაკეთოთ ბუშტნამქერები და ვნახოთ; შეიძლება ჩვენ აღმოვაჩინოთ ბუშტნამქერები, ზოგიერთ ნიშნებით განსხვავებულნი ერთმანეთისაგან, სქესთა სხვადასხვაობასთან დაკავშირებით. აი რას ეწოდება ხელოვნება მოქმედებისა იქედან, რაც სრულებით შეუცნობელია, იმისაკენ, რაც კიდევ უფრო ნაკლებ არის შეცნობილი. ასეთი უალრესად უგუნური ჩვეულება სჭირთ მათ, ვინც შეიძინა ან ბუნებიდან მიიღო ნიჭი ცდისეული ფიზიკისადმი; ამგვარმა ბოდვამ ხალხს ბევრი აღმოჩენა მისცა. აი, სახელდობრ, ამგვარი წინასწარჭერეტა უნდა ასწავლო შეგირდებს, თუ, რასაკვირველია, ამის სწავლა შეიძლება.

2. მაგრამ, თუ ოდესმე გამოირკვა, რომ ბუშტნამქერი არასოდეს მამაკაცის დაუხმარებლად არ ჩაისახება ქალში, მაშინ შესაძლებელი იქნება გამოყენება ამ უცნაური სხეულის შესახებ რამდენიმე ახალი ვარაუდისა, გაცილებით უფრო დასაბუთებულის, ვიდრე წინანდელი. ეს სისხლძარღვოვანი ქსოვილი, რომელსაც პლაცენტას უწოდებენ, წარმოადგენს, როგორც ცნობილია, სფერულ ხუფს, სოკოს მსგავსს, მიმაგრებულს თავის ამოზნექილი ნაწილით საშვილოსნოზე ფენმძიმობის მთელი დროის განმავლობაში; ჭიბი თითქომისი ღეროა; მშობიარობის ტკივილების დროს ის სწყდება საშვილოსნოს, მისი ზედაპირი სწორია, თუ ქალი ჯანმრთელია, და მშობიარობაც ნორმალურად მიმდინარეობს. ვინაიდან არსებანი არც თავის ჩა-

სახვის, არც თავის ჩამოყალიბების და არც თავის არსებობის დროს არ წარმოადგენენ არაფერს სხვას, გარდა იმისა, რათაც ისინი წინასწარვე არიან დანიშნულნი წინააღმდეგობის, მოძრაობის კანონების და ქვეყნიერების წყობის ძალით, ამიტომ, თუ მომხდარიყო, რომ ეს სფერული ხუფი, რომელიც, როგორც ჩანს, მხოლოდ მიღებულია საშვილოსნოზე, ფეხმძიმობის დასაწყისიდან, თანდათანობით ჩამოშორდებოდა თავისი კიდეებით, ისე რომ მისი ჩამოშორების მიმდინარეობა ზუსტად მიყოლოდა მის მოცულობის ზრდას, მაშინ, მე ვფიქრობ, კიდეები, მოშორებულნი საშვილოსნოს, განუწყვეტლივ მიუახლოვდებოდნენ ერთმანეთს და მიიღებდნენ სფერულ ფორმას; რომ ჭიპლარი, მოზიდული ერთიერთმანეთის მოწინააღმდეგე ძალებით (ერთი—ხუფს ჩამოშორებული და ამოზნექილი კიდეების მხრიდან, რომლებიც შეეცდებოდნენ მის შემოკლებას, და მეორე, ჩანასახის მხრიდან, რომელიც თავის სიმძიმით შეეცდებოდა მის დაგრძელებას) გაცილებით უფრო მოკლე იქნებოდა, ვიდრე ჩვეულებრივად; რომ დადგებოდა მომენტი, როდესაც ეს კიდეები შეეხვებოდნენ ერთმანეთს, მთლიანად შეერთებოდნენ და შეკუმშდნენ კვერცხის მაგვარ რაიმეს, რომლის ცენტრში იქნებოდა ჩანასახი, უცნაური თავის ორგანიზაციით, როგორიც ის იყო ჩანასახის დროსაც, შეზრდილი, შეკუმშული, დახშობილი და რომ ეს კვერცხი კვებას არ შეაჩერებდა მანამდე, სანამ თავისივე სიმძიმის გამო არ მოწყდებოდა ის უმნიშვნელო ნაწილიც ზედაპირისა, რომელიც კიდევ რჩებოდა მიკრული, რომ ის ჩაეცემოდა საშვილოსნოში და გამოგდებული იქნებოდა იქედან, როგორც ქათმის მიერ დადებული კვერცხი, რომელთანაც მას ერთგვარი მსგავსება აქვს, ყოველ შემთხვევაში ფორმის მხრივ. ეს ვარაუდები რომ შემოწმებულ იქნან ერთ ბუშტუნამქერიზე მაინც, და რომ ის მაინც დამტკიცდებოდეს, რომ ეს ბუშტუნამქერი ქალში მამაკაციდან დამოუკიდებელივ ჩნდება, მაშინ, აშკარაა, აქედან გამოვიდოდა ის, რომ ჩანასახი წინასწარ ფორმდება ქალში და მამაკაცის მონაწილეობა ხელს უწყობს მხოლოდ მის განვითარებას.

XXXIII

მეორე ვარაუდები

ვვარაუდობთ რა, რომ დედამიწა მინის მყარი ბირთვია, როგორც ამას ერთერთი ჩვენი უუდიდესი ფილოზოფი ამბობს, და რომ ეს ბირთვი მტვრითაა დაფარული, შეიძლება მტკიცება, რომ იმ ცენტრიდანული ძალის კანონების გამო, რომელიც ცდილობს მიი-

ზიდოს თავისუფალი სხეულები ექვატორისაკენ და დედამიწას შებრ-
ტყელებული სფეროიდის ფორმა მისცეს, ამ მტვერის ფენები პო-
ლუსებთან ნაკლებ სქელი უნდა იყვნენ, ვიდრე რომელიმე პარალე-
ლის ქვეშ; რომ, შესაძლოა ღერძის ბოლოებში ბირთვი შიშველია
და რომ ამ თავისებურობას უნდა მიეწეროს მაგნიტის ისრის მიმარ-
თულება და ჩრდილოეთის ციალი, რომელიც, ალბათ, ელექტრონის
მატერიის დენია.

მეტისმეტად დასაჯერებელია, რომ მაგნიტობა და ელექტრობა
ამავე მიზეზებზე არიან დამოკიდებულნი. რატომ არ შეიძლება, რომ
ისინი იყვნენ შედეგი მიწის ბურთის ბრუნვითი ძრაობისა და მისი
შემადგენელი მატერიებიდან წარმომდინარე ენერჯისა—მთვარის
მოქმედებასთან დაკავშირებულის? მიქცევა და მოქცევანი, მიმდინარე-
ობანი, ქარები, სინათლე, დედამიწის სფეროს თავისუფალი ნაწილაკე-
ბის მოძრაობა, შესაძლოა, მოძრაობა მთელი მისი ბირთვის ქერქის
ირგვლივ და სხვ., დაუსრულებელ ხახუნს აწარმოებენ აუარებელ
სხვადასხვა საშუალებებით; მიზეზთა მუდმივი და ხელსახები მოქმედება
საუკუნეების განმავლობაში მნიშვნელოვან შედეგს ჰქმნის; დედამი-
წის სფეროს ბირთვი მინის მასაა; მისი ზედაპირი დაფარულია ში-
ნის ნატეხებით, სილით, მინაში გარდაქმნილი მატერიებით; ყველა
სხეულებიდან მინა იძლევა ხახუნის დროს ყველაზე უფრო მეტ ელექ-
ტროობას: რატომ არ შეიძლებოდა, რომ მთელი მასა დედამიწის
ელექტრონისა შედეგი ყოფილიყო ყველი იმ ხახუნისა, რომელიც
სწარმოებს მიწის ზედაპირზე ანდა მისი ბირთვის ზედაპირზე? მაგ-
რამ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამ ზოგადი მიზეზიდან გამოიყვანენ
კერძოს, რომელიც აღმოაჩენს ჩრდილოეთის ციალისა და მაგნიტის
ისრის მიმართულების შორის კავშირს, მსგავსს იმისა, რომლის არ-
სებობა მაგნიტსა და ელექტროობას შორის უკვე დაამტკიცეს მით,
რომ უმაგნიტო ისარი დაამაგნიტეს მარტო ელექტროობის საშუალებით.
ეს დებულებები შეიძლება სცნო ან უარყო, რადგან მათი რეა-
ლობა მხოლოდ ჩემს გონებაშია. ცდების ამოცანაა—მისცეს მათ მეტი
საფუძვლიანობა და ფიზიკოსმა უნდა მოაწყოს ცდები, რომლებიც
ან დაადასტურებენ განსხვავებას მოვლენათა შორის ან საბოლოოდ
გააიგივებენ მათ.

XXXIV

შესამე ვარაუდები.

იქ, სადაც ელექტრიზებას ახდენენ, ელექტრონის მატერია
საგრძობლად გამოხსენს გოგირდოვან სუნს; და ნუ თუ ქიმიკოსები
მართალი არ იქნებოდნენ, რომ ამ თვისებისათვის ყურადღება მიექ-
6. დენი დიდრო.

ციათ? რატომ არ მოახდინეს მათ, ყველა მათ განკარგულებაში მყოფი საშუალებებით ცდები, რაც შეიძლება მეტი ელექტრომატურიით დატვირთულ სითხეებზე? ჯერ ისიც კი არ იციან ელექტრიზებულ წყალში უფრო მალე იხსნება შაქარი, თუ უბრალო წყალში. ჩვენი ლუმელების ცეცხლი მნიშვნელოვნად აღიდებს ზოგ მატერიათა სიმძიმეს, მაგალითად, კალცინირებული ტყვიისა; თუ ელექტროანის ცეცხლი, მუდმივად გამოყენებული ამ ლითონის დასაწვავად, კიდევ უფრო მეტ სიმძიმეს მისცემდა მას, განა ამას შედეგად არ მოყვებოდა მაშინ ახალი ანალოგია ელექტრობასა და ჩვეულებრივ ცეცხლს შორის? სცადეს გაეგოთ, ხომ არ აძლევს წამლებს ეს არაჩვეულებრივი ცეცხლი ზოგ სამკურნალო თვისებებს, ხომ არ აძლიერებს ის რომელიმე სუბსტანციას, უფრო მომქმედად ხომ არ ხდის რომელიმე ტოპიკს; მაგრამ ერთობ აღრე ხომ არ მიატოვებს ეს ცდები? რატომ არ შეეძლებოდა ელექტრობას კრისტალების ფორმაცია და მათ თვისებათა გადასხვაფერება? რამდენი ვარაუდი იქმნება წარმოსახვით, და რამდენი მათგანი შეუძლია დაამოწმოს ან უკუაგდოს ცდამ! იხილეთ შემდეგი თავი.

XXXV

მეთხე ვარაუდები

თუ არა ელექტრობიდან, სხვა რა მიზეზებიდან წარმოსდგება მეტი ნაწილი მეტეორებისა, მოხეტიალე კეცხლები, აორთქლებანი, ცთომილი ვარსკვლავები, ბუნებრივი და ხელოვნური ფოსფორი, მანათობელი ფუტუროები? რატომ არ უნდა მოვხდინოთ საჭირო ცდები ამ ფოსფორებზე, რომ მათი ბუნება გავიგოთ? რატომ არ ცდილობენ გაიგონ, რომ ჰაერი, თავისთავად ისეთივე ელექტრონის სხეულია, როგორც მინა, ე. ი. ისეთი სხეული, რომელსაც ესაჭიროება მხოლოდ ხახუნი და ჯახუნი, რომ დაელექტროვდეს? ვინ იცის, ეგებ ჰაერი, რომელიც გოგირდოვან მატერიას შეიცავს, მეტად ან ნაკლებად იტვირთება ელექტრობით, ვიდრე წმინდა ჰაერი? სწრაფი ბრუნვით მოძრაობაში რომ მოიყვანია ჰაერში ლითონის ჯოხი, შეიძლება აღმოაჩინო არის თუ არა ჰაერში ელექტრობა და დატვირთავს თუ არა ის ჯოხს. ცდის დროს რომ წავა გოგირდი და ნივთიერებები, შეიძლება გაიგო, რომელი მათგანი ამცირებს ან აღიდებს ჰაერის ელექტრობის თვისებას. შეიძლება პოლუსების ცივი ჰაერი უფრო ამთვისებელია ელექტრობის, ვიდრე ექვატორის ცხელი ჰაერი; და ვინაიდან ყინულში არის ელექტრობა, წყალში კი არა, ვინ იცის, ეგებ მაგნიტის ისრის მიმართულება და ჩრდილოეთის ცია-

ლის გამოჩენა, რომლებიც, როგორც ჩანს, ისევ ელექტრობას უნდა მიეკუთვნონ, როგორც ეს ჩვენ აღენიშნეთ მეორე ვარაუდებში, მიეწერებიან განუზომელ ხროვას მუდმივი ყინულებისას, პოლუსებთან დაგროვილთ, და, შეიძლება, მოძრაობაში მყოფთ შინის ბირთვზე, რომელიც პოლუსებთან უფრო შიშველია, ვიდრე სხვა რომელიმე ალაგას? დაკვირვება წააწყდა ერთ ყველაზე უფრო ზოგად და მძლავრ მათგანს ბუნებაში; ცდის საქმეა აღმოაჩინოს მათი მოქმედება.

XXXVI

მეხუთე ვარაუდები

1. თუ ინსტრუმენტის სიმი დაჭიმულია და რაიმე უმნიშვნელო დაბრკოლება ჰყოფს მას ორ უთანასწორო ნაწილად, ისე; რომ არ სწყდება თრთოლვითა კავშირი ორივე ნაწილს შორის, მაშინ, როგორც ვიცით, ეს დაბრკოლება იწვევს სიმის უფრო დიდი ნაწილის დაყოფას ისეთ მთრთოლვარე ნაწილაკებად, რომ სიმის ორივე ნაწილი უნისონს ჰქმნის და დიდი ნაწილის თითოეული მთრთოლვარე ნაწილაკებთან ორ უმოდრაო წერტილს შუა არის მოთავსებული. ვინაიდან სხეულის რეზონანსი არაა მიზეზი სიმის უფრო დიდი ნაწილის დაყოფისა, და მხოლოდ ორივე ნაწილის უნისონია შედეგი ამ დაყოფისა, ამიტომ, მე ვფიქრობ, რომ ლითონის ჯოხით რომ შეეცვალოთ სიმი და ძლიერი დარტყმა მოვახდინოთ მასზე, კვანძები და ამობურცულობები გაჩნდებოდნენ მთელს მის სიგრძეზე; რომ იგივე დაემართებოდა ყველა დრეკად სხეულს, ბგერის გამომცემი იქნებოდა ის თუ უბგერო; რომ ამ მოვლენას, დამახასიათებელს, როგორც ფიქრობენ მთრთოლავი სიმებისათვის, ადგილი აქვს, მეტად ან ნაკლებად, ყოველი დარტყმის დროს; რომ ის ემორჩილება მოძრაობის გავრცელების ზოგად კანონებს; რომ შერყეულ სხეულში არიან მერყევი უუმცირესი ნაწილები და კვანძები, ან უმოდრაო წერტილები, განუზომლად დაახლოვებულნი ერთმანეთთან; რომ ეს მერყევი ნაწილები კვანძებია და მიზეზი იმ რხევისა, რომელსაც ჩვენ, შეხების გრძნობის მეოხებით განვიცდით სხეულში დარტყმის შემდეგ, დამოუკიდებელი იმისა, არის თუ არა კიდევ წერტილებს შორის ლოკალური გადაცემა, თუ ის შეწყვეტილია; რომ ეს ვარაუდი შეესაბამება ბუნებას რხევისას, რომელიც მიდის შეხებულ მთელი ზედაპირიდან მთელ შემხებ და მგრძნობიარე ზედაპირისაკენ კი არა, არამედ დაუსრულებელ რაოდენობიდან წერტილებისა, რომლებიც გაბნეულია შეხებული სხეულის ზედაპირზე და უწყესრიგოდ მთრთოლავენ დაუსრულებელი რაოდენობის უმოდრაო წერტილების

შორის; რომ, ალბათ, ერთიან დრეკად სხეულებში ინერციის ძალა; თანაბრად განაწილებული მთელ მასაზე, ასრულებს რომელიმე წერტილში მცირეოდენი დაბრკოლების ფუნქციას მეორის მიმართ; რომ თუ ჩვენ ვივარაუდებთ მთრთოლვარე სიმის დარტყმულ ნაწილს დაუსრულებლად მცირე ზომისას და, მაშასადამე, ამობურცულ ნაწილებსაც ასეთივე დაუსრულებლად მცირე ზომისას, კვანძებს კი— დაუსრულებლად ახლო მდგომთ ერთმანეთთან, ჩვენ გვექნება ერთი მიმართულებით და, ასე ვთქვათ, ერთ ხაზზე, სურათი იმისა, თუ რა ხდება ყველა მიმართულებით იმ მაგარ სხეულში, რომელიც მეორე ასეთივე სხეულს მიერთკა; რომ, რაპდენადაც უკვე მოცემულია სიგრძე მთრთოლვარე სიმის დაჭერილი ნაწილისა, მაშინ არ გვექნებოდა მიზეზი, რომელიც შესძლებდა უძრავ წერტილთა რაოდენობის გამრავლებას მეორე ნაწილში; რომ, რაპდენადაც ეს რიცხვი უცვლელი რჩება, დამოუკიდებლივ დარტყმის სიძლიერისა, და რაპდენადაც სხეულთა შეჯახების დროს მხოლოდ რყევის სიჩქარე ვარიირდება, იმდენად რხევა იქნება მეტი ან ნაკლებ ძლიერი; მაგრამ რიცხვობრივი შეფარდება კი მთრთოლვარე წერტილებისა უძრავ წერტილებთან ერთდაიგივე დარჩება და ამ სხეულებში რაოდენობა უმოძრაო მატერიისა უცვლელი იქნება დამოუკიდებლივ შეჯახების სიძლიერისა, სხეულის სიმკვრივისა, ნაწილთა შეჭიდულობისა. მაშასადამე, გეომეტრს არ რჩება მხოლოდ მთრთოლვარე სიმის გამოანგარიშების გადატანა პრიზმაზე, სფეროზე, ცილინდრზე, რათა მონახოს მოძრაობის განაწილების ზოგადი კანონი დანაჯახებ სხეულში, კანონი, რომლის გამოკვლევებიდან ძლიერ შორს იყვნენ დღემდე, რადგან არც ფიქრობდნენ თვით მოვლენის არსებობაზე, პირიქით, ეგონათ მოძრაობის განაწილება ერთნაირი იყო მთელ მასაში; თუმცა ჯახუნის დროს შეხებაზე მოქმედების გზით რხევამ გამოარკვია არსებობა უმოძრაო წერტილებს შორის გაბნეული მთრთოლვარე წერტილებისა; მე ვამბობ ჯახუნის დროს, ვინაიდან დასაჯერებელია, რომ მოძრაობის გადაცემის შემთხვევაში, როდესაც ჯახუნს ადგილი არა აქვს, სხეული გაძევებულია, როგორც გაძევებული იქნებოდა უშუამცირესი მოლეკულა, და მოძრაობა მთელ მასაში თანაბრად ვრცელდება, — ამიტომ რხევა ასეთ შემთხვევებში არ არსებობს, რითაც ისინი სწორედ განსხვავდებიან იმ შემთხვევიდან, როდესაც ჯახუნს აქვს ადგილი.

2. ძალთა დაშლის პრინციპით სხეულზე მოქმედი ყველა ძალები შესაძლებელია ერთ ძალამდე დაიყვანო: თუ მოცემულია სხეულზე მოქმედი ძალის როგორც რაოდენობა, ისე მიმართულება და რომ განვსაზღვროთ მის მიერ გამოწვეული მოძრაობა, აღმოჩნდება, რომ სხეული

წინისაკენ მიდის, თითქო ძალა სიმძიმის ცენტრში გადიოდეს; და, რომ, გარდა ამისა, ის ტრიალებს სიმძიმის ცენტრის ირგვლივ, ისე თითქო ეს ცენტრი უმოძრაო იყოს და ძალა ამ ცენტრის ირგვლივ მოქმედებდეს როგორც დასაყრდენი წერტილის ირგვლივ. მაშასადამე, თუ ორი მოლეკულა ერთმანეთს იზიდავს, ისინი განლაგდებიან ერთიმეორის მიმართ მათი მიზიდვის კანონის მიხედვით, მათი ფიგურების მიხედვით და სხვ. თუ ეს ორი მოლეკულის სისტემა იზიდავს მესამე მოლეკულას, რომელიც თავის მხრივაც იზიდავს მათ, მაშინ ეს სამი მოლეკულა განლაგდება ერთიმეორის მიმართ მათი მიზიდვის კანონისა და ფიგურების მიხედვით და სხვ., და იგივე იქნება სხვა სისტემებისა და მოლეკულების მიმართ. ყველა ისინი შეადგენენ სისტემა A-ს, რომელშიაც ეხებიან ისინი ერთმანეთს თუ არ ეხებიან, მოძრაობენ თუ უმოძრაოდ რჩებიან, წინააღმდეგობას გაუწევენ ძალას, რომელიც მათი კოორდინაციის დარღვევას მოიწადინებს და მუდმივ იმის ცდაში იქნებიან, რომ ან აღადგინონ თავდაპირვანდელი წესრიგი, თუ მრღვევი ძალა შესწყვეტს თავის მოქმედებას, ანდა კოორდინირება მოახდინონ მათი მიზიდვის კანონების, ფიგურების მიხედვით და სხვ., და აგრეთვე მრღვევი ძალის მოქმედებასთან, თუ ის ამ მოქმედებას განაგრძობს. ეს სისტემა A—არის ის, რასაც მე დრეკად სხეულს ვუწოდებ. ამ ზოგადი და აბსტრაქტული გაგებით, საპლანეტო სისტემა, სამყარო, მხოლოდ დრეკადი სხეულია: ქაოსი შეუძლებლობა არის; ვინაიდან მატერიის პრიმიტიულ თვისებებსაც არსებითად წესრიგი ახასიათებს.

3. თუ ცალკე სივრცეში წარმოვიდგენთ სისტემა A-ს, ის იქნება ურღვევი, ურყევი, მარადიული: თუ ვივარაუდებთ, რომ განუსაზღვრელ სივრცეში გაბნეული მისი ნაწილები მსგავსად ამგვარი, თვისებებისა; როგორიცაა მიზიდვა, დაუსრულებლად ვრცელდებიან, როდესაც არაფერი არ შეზღუდავს მათი მოქმედების სფეროს⁴⁰. მაშინ ეს ნაწილები თავიანთი ფიგურების უცვლელად შემნახველნი და იმავე ძალებით ასულდგმულბულნი, ხელახლად დაკოორდინირდებიან ისე, როგორც იყვნენ კოორდინირებული და სივრცის რომელიმე ნაწილში და დროის რომელიმე მომენტში წარმოშობენ დრეკად სხეულს.

4. სულ სხვა იქნება თუ დაუშვებთ, რომ სისტემა A სამყაროშია მოთავსებული; აქაც არა ნაკლებ საჭიროა მოქმედებანი: მაგ., ზუსტად ასეთი რამ მიზეზების მოქმედება აქ ზოგჯერ შეუძლებელი ხდება; და კომბინირებულ მიზეზთა რიცხვი ზოგად სისტემაში ან სამყაროს დრეკად სხეულში ყოველთვის იმდენად დიდია ხოლმე, რომ არ იცი, რას წარმოადგენენ თავდაპირველადი სისტემები, ან

ცალკეული დრეკადი სხეულები და რად გარდიქმნიებიან ისინი მო-
მავალში. მაშასადამე, გარეშე იმის მტკიცებისა, რომ ავსებულ სივრ-
ცეში მიზიდვა ჰქმნის სიმაგრეს და დრეკადობას, როგორი ხასია-
თისასაც ჩვენ მათ აქ ვხედავთ, განა აშკარა არაა, რომ მატერიის ეს
ერთი თვისებაც საკმარისია, რომ ისინი ჩამოყალიბდნენ სიცარიე-
ლეში და ადგილი ექნეს გათხელებას, შემჭიდროებას და მათზე და-
მოკიდებულ ყველა სხვა მოვლენებს? რატომ არ შეიძლება იყოს ის
ამ მოვლენათა თავდაპირველ მიზეზად ჩვენს საერთო სისტემაში, სა-
დაც მიზეზთა დაუსრულებელი სიმრავლე, მის მოდიფიცირებასთან
ერთად, ამ მოვლენათა რაოდენობის დაუსრულებელ ვარიაციებს
მოგვეცემა სისტემაში ან ცალკეულ დრეკად სხეულებში? ამრიგად,
გადაღუნული დრეკადი სხეული, გადატყდება მხოლოდ მაშინ, რო-
დესაც სხეულის ნაწილების ერთი მიმართულებით ერთმანეთისაკენ
მიზიდვის მიზეზი, იმდენად დააშორებს მათ მოპირდაპირე მიმართუ-
ლებისაკენ, რომ მათ შორის შეწყდება ურთიერთ მიზიდულობის მოქ-
მედება; დრეკადი სხეული მხოლოდ მაშინ გასკდება დარტყმისაგან,
თუ მრავალი მისი მორთოლვარე მოლეკულა თავის პირველი შერ-
ყვეის დროს გადაზიდული იქნება უძრავ მოლეკულებისაგან, რომ-
ლებშიაც ისინია გაბნეული, ისეთ მანძილზე, რომ მათ შორის შეწყ-
დება ურთიერთ მიზიდულობის საგრძნობი მოქმედება. თუ დარტყმის
ძალა იმდენად დიდი იქნებოდა, რომ ყველა მორთოლვარე მოლე-
კულები გადააცილებდნენ მიზიდვის საგრძნობ სფეროს, სხეული და-
იშლებოდა თავის ელემენტებად. მაგრამ ამ შეჯახებას, ყველაზე
უფრო ძლიერს იმ შეჯახებათაგან, რომელთა ატანაც სხეულს შეუძ-
ლია და მეორეს შორის, რომელიც მხოლოდ უუმცირეს რხევას გა-
მოიწვევდა, არის კიდევ ერთი, რეალური ან ცრუ გონებრივი, რომ-
ლის გამო, სხეულის ყველა ელემენტები, გამოეყოფოდნენ რა ერთი-
მეორეს, შესწყვეტდნენ ერთმანეთის შეხებას, ისე რომ მაინც არ და-
არღვევდნენ თავიანთ სისტემას და არც თავის კოორდინირებას შე-
წყვეტდნენ. დაუტოვოთ მკითხველს ამავე პრინციპების გამოყენება
გასქელების, გათხელების და სხვათა მიმართ. ჩვენ კი აღვნიშნეთ
კიდევ მხოლოდ განსხვავება ბიძგის საშუალებით გადაცემულ მოძ-
რაობასა და წაუბიძგებლად გადაცემულ მოძრაობას შორის. ვინაი-
დან წაუბიძგებელი სხეულის მოძრაობა თანაბრად სწარმოებს, ყველა
ნაწილებში ერთად, როგორიც არ უნდა იყოს რაოდენობა ამ გზით გამო-
წვეული მოძრაობისა, თუნდ დაუსრულებელიც იყოს ის, სხეული არ
დაიშლება; ის დარჩება მთლიანი; სანამ ბიძგი, რომელიც გამოიწვევს
რხევას მის ზოგიერთ ნაწილებისას, სხვათა უმოძრავ ნაწილებს შო-
რის არ მისცემს პირველ რხევათა ტალღას ისეთ გაქანებას, რომ

მერყევი ნაწილები ველარ შესძლებენ ვერც თავის ალაგზე დაბრუნებას, ვერც სისტემატურ კოორდინირებაში შესვლას.

5. ყველა ზემოხსენებული ეხება, საკუთრივ, მხოლოდ მარტივ დრეკად სხეულებს, ან ერთი და იმავე ნივთიერებიდან შემდგარ სისტემებს ნაწილაკებისას, ერთი და იმავე ფიგურისას, გასულდგმულბულს ერთი და იმავე რაოდენობით და მოძრავს ერთი და იმავე მიზიდულობის კანონის მიხედვით. მაგრამ თუ ყველა ეს თვისებები სხვადასხვა არიან, მივიღებთ შერეული სხეულების დაუსრულებელ რაოდენობას. შერეული დრეკადი სხეულის სახით მე ვვულისხმობ სისტემას, შემდგარს ორი ან რამდენიმე სისტემიდან, სხვადასხვა ნივთიერებით, სხვადასხვა ფიგურებით, სხვადასხვა რაოდენობით გასულდგმულბულთ და შეიძლება მიზიდვის სხვადასხვა კანონებით მოძრავი სისტემებიდან, რომლის ნაწილაკები კოორდინირებულია ერთმანეთში ყველა მათთვის საერთო კანონის მიხედვით, რომელი კანონიც შეიძლება განხილულ იქნას როგორც შედეგი წათი ურთიერთქმედობისა. თუ რაიმე ოპერაციების წყალობით შევსძლებთ რთული სისტემის გამარტივებას, განვდევნით მისგან ერთსა და იმავე ხარისხის კოორდინირებული მატერიის ნაწილაკებს, ანდა უფრო გავართულებთ მას, შევიტანთ რა ახალ მატერიას, რომლის ნაწილაკები სისტემის ნაწილაკებთან კოორდინირდებიან და ცვლიან ყველა მათთვის საერთო კანონს, სიმაგრე, ელასტიკურობა, კუმშვადობა, გათხვეადება და სხვა თვისებები, რთულ სისტემაში ნაწილების სხვადასხვა კოორდინირებაზე დამოკიდებულნი, მატულობენ ან კლებულობენ და სხვ. ტყვია, რომელსაც თითქმის არც სიმაგრე, არც დრეკადობა არა აქვს, უფრო ნაკლებ მაგარი და უფრო მეტად დრეკადი გახდება თუ ის გავალღვეთ, ე. ი. თუ სისტემაში, შემდგარში მოლეკულებიდან, რომელნიც მას ტყვიად ქმნიან, კოორდინირდებიან სხვა სისტემები, შემდგარი ჰაერის, ცეცხლის და სხვ. მოლეკულებიდან, რომელნიც მას გამღვალ ტყვიად აქცევენ.

6. მეტისმეტად ადვილი იქნებოდა ამ იდეების გამოყენება უამრავ სხვა მსგავს მოვლენებისათვის და მათგან ძლიერ ვრცელი ტრაქტატის შედგენა. მთავარი სიძნელე იმაშია, რომ აჩვენო თუ როგორაა, რომ ერთი სისტემის ნაწილები, კოორდინირებული მეორე სისტემის ნაწილებთან, ზოგჯერ ამარტივებენ მას, გამოსდევნიან რა იმისაგან სხვა კოორდინირებული ნაწილების სისტემას, როგორც ეს ზოგიერთ ქიმიურ ოპერაციებში ხდება. მიზიდულობანი, სხვადასხვა კანონების მიხედვით, თითქოს, საკმარისნი არ არიან ამ მოვლენისათვის; და ძნელია განზიდვის თვისებათა დაშვება. აი როგორ შესაძლებელი იქნებოდა ამ სიძნელიდან თავის დაღწევა. ვთქვათ მო-

ცემულია სისტემა A, შემდგარი სისტემებიდან B და C, რომელთა მო-
 ლეკულები კოორდინირებულია ერთმანეთთან რომელიმე, ყველა მათ-
 თვის საერთო კანონის მიხედვით. თუ შევიტანთ რთულ სისტემა
 A-ში, სხვა სისტემა D-ს, მოხდება ორთაგან ერთი: ან სისტემა D-ს
 ნაწილაკები კოორდინირებაში შევლენ სისტემა A-ს ნაწილებთან,
 უბიძგოთ; და ასეთ შემთხვევაში სისტემა A შედგენილი იქნება სის-
 ტემებიდან B, C, D: ანდა კოორდინირებას სისტემა A-ს ნაწილაკე-
 ბისა, სისტემა D-ს ნაწილაკებთან დაერთვის ბიძგი. თუ ბიძგი ისეთი
 იქნა, რომ შეხებულნი ნაწილაკები თავიანთ პირველი შერყევის დროს
 არ გადალახავენ მათი მიზიდულობის დაუსრულებლად მცირე სფე-
 როს, მაშინ პირველ მომენტში მოხდება არეულობა, ან პატარა-პატარა
 რყევათა დაუსრულებელი სიმრავლე. მაგრამ ეს არეულობა მალე შეწყ-
 დება; ნაწილაკები დაკოორდინირდებიან; და ამ შემთხვევაში მათი
 კოორდინირებიდან წარმოიშვება სისტემა A, შემდგარი სისტემებიდან
 B, C, D. თუ ნაწილები სისტემა B ან სისტემა C-სი ან ერთნიც და მეორე-
 ნიც ერთად ბიძგს მიიღებენ კოორდინირების პირველ მომენტში და
 გაირეკებიან მათი მიზიდულობის სფეროს გარეთ სისტემა D-ს ნა-
 წილების მიერ, ისინი სამუდამოდ გამოიყოფიან სისტემატიკური კო-
 რდინირებიდან, და სისტემა A შეიქმნება B და D-დან ან C და D-დან
 შემდგარი სისტემით; მაშინ ეს იქნება მარტივი სისტემა, მხოლოდ
 სისტემა D-ს კოორდინირებული ნაწილაკებიდან შემდგარი: და ყვე-
 ლა ეს მოვლენები ისეთ გარემოებებში ჩატარდებიან, რომლებიც კი-
 დეე უფრო დასაჯერებელს ვახდინა იდებეს, ან, შეიძლება, მთლიან-
 ნად გაანადგურებენ მათ. თუმცა მე მივედი ამ დასკვნამდე,
 გამოსული წაბიძგებული დრეკადი სხეულის რხევის
 ფაქტიდან. იქ, სადაც კოორდინაციაა, არასოდეს არ იქნება
 სპონტანური განცალკევება; ის შეიძლება იქნეს იქ, სადაც არის მხო-
 ლოდ კომპოზიცია. კოორდინაცია არის ერთგვარობის
 პრინციპი ჰეტეროგენურ მთელშიაც კი.

XXXVII

შექვესე ვარაუდები

სანამ აღამიანები ამოცანად არ დაისახავენ ბუნებესადმი უფრო
 ზუსტად მიბაძვას, მათი ხელოვნების ნაყოფი უბრალო, უსრული და
 სუსტი იქნება. ბუნება თავის ქმედებაში ნელი და შეუპოვარია. თუ
 შეეხება საქმე მოშორებას, მიახლოებას, შეერთებას, განყოფას, დარ-
 ბილებას, შეკუმშვას, გაშვებას, გათხევადებას, გახსნას, ასიმილირე-
 ბას, ბუნება ძიდის თავის მიზნისაკენ თითქმის შეუმჩნეველი ნაბიჯე-

ბით. ხელოვნება, პირიქით, ჩქარობს, იღლება და ღუნდება. ბუნებას საუკუნოები სჭირდება, რომ უხეში სახის ლითონები შეამზადოს; ხელოვნება განიზრახავს მათი ერთ დღეში გასრულადებას. ბუნებას საუკუნოები სჭირდება ძვირფასი ქვების ჩამოსაყალიბებლად, ხელოვნება კი კისრულობს ერთი თვალის დახამხამებაში მის ერთბაშად გაკეთებას. კიდევ რომ დაუფლებული გვექონოდა ნამდვილი საშუალება, ეს საკმარისი მაინც არ იქნებოდა; საჭირო იქნებოდა კიდევ მისი გამოყენების ცოდნა. ადამიანი სცდება, თუ ფიქრობს, რომ შედეგი უცვლელი დარჩება, რაკი მოქმედების ინტენსივობის ნამრავლი გამოყენების დროზე, არ შეცვლილა. მხოლოდ ნელ, თანდათანობით და განუწყვეტელ გამოყენებას შეუძლია მოგვეცეს გარდაქმნა. ყველა სხვა გამოყენება მხოლოდ გამანადგურებელია. რომ ჩვენც ბუნების მსგავსად მოვქცეულიყავით, რა არ შეგვეძლო მიგველო ზოგიერთი შერეული სუბსტანციებიდან, რომლებიდანაც ჩვენ ახლა ასეთ ნაკლოვან შენაერთებს ვღებულობთ. მაგრამ ჩვენ ყოველთვის ვესწრაფვით სიამოვნებას; გვსურს დაწყებულის დასასრული ვიხილოთ. აქედან წარმოიშება ესოდენი უნაყოფო ცდები; ესოდენი ხარჯი და დაკარგული შრომები; ესოდენი მუშაობა, რომელზედაც ბუნება მიგვითითებს და რომელსაც ხელოვნება არასოდეს არ მოკიდებს ხელს, რადგან წარმატება მას ძალიან შორეულად ეჩვენება. „არსის“⁴¹ გამოქვაბულიდან გამოსვლისას, ვინ არ იქნება დარწმუნებული, რომ, სტალაქტიტების წარმოშობისა და აღდგენის სიჩქარის გამო, ეს გამოქვაბულები ერთ დღეს ამოივსებიან და ერთი ვეებერთელა მთლიანი მასის სახეს მიიღებენ?

სადაა ის ნატურალისტი, რომელიც ჩაუფიქრებოდა რა ამ მოვლენას, ვერ ივარაუდებდა იმას, რომ, თუ წყლებს ვაიძულებდით ნელნელა გაეჟონათ კლდესა და მიწაში და იქ ვეებერთელა ღრუებში დაგროვილიყვნენ, იქ გაჩნდებოდნენ ხელოვნური სამტენლოები მარმალისა და სხვა ქვებისა, რომელთა ხარისხიც ნიადაგის, წყლებისა და კლდეების ბუნებაზე იქნებოდა დამოკიდებული? მაგრამ რის მაქნისია ეს მოსაზრებები, თუ არ გვექნება გამბედაობა, მოთმინება, შრომა, სახსარი, დრო, და განსაკუთრებით, ის ანტიკური გემოვნება დიადი საქმეებისადმი, რომლის შესახებაც კიდევ მოწმობენ ესოდენი ძეგლები, ცივ და უნაყოფო განცვიფრების ხარკს რომ ღებულობენ ჩვენგან?

მეშვიდე ვარაუდები

რამდენჯერ უნაყოფოდ სცადეს ჩვენი რკინა ექციათ ფოლადად, რომელიც ინგლისურ და გერმანულ ფოლადს გაუტოლდებოდა და რომელიც შესაძლებელი იქნებოდა მოხდენილი საგნების გასაქვთებლად გვეხმარა. მე არ ვიცი რა საშუალებას ხმარობდნენ ამისათვის; მაგრამ ვფიქრობ, რომ ამ მნიშვნელოვან აღმოჩენამდე მიღწევა შეიძლებოდა რკინის საგლინავ სახელოსნოებში ძლიერ გავრცელებული საშუალებით. მას დასტად წრთობას უწოდებენ. დასტად წრთობისათვის საჭიროა აიღო სრულიად უხეში ჭვარტლი, დანაყო იგი, გახსნა შარდში, მიუმატო გაქნილი ნიორი, დაჭრილი ფეხსაცმელი და საქმელი მარილი, აიღო რკინის ყუთი; დაფარო მისი ფსკერი აღნიშნული ნარევის ფენით; ამ ფენაზე დააწყო ფენად რკინის სხვადასხვა ნაჭრები; ამ უკანასკნელზე ისევ ხსენებული ნარევის ფენა და ასე მანამ, სანამ არ გაივსება; დახურო ყუთი; გარედან ზუსტად წაუსვა ნარევი, მსუქანი და კარგად დაზელილი თიხის, მატყლისა, და ცხენის განავალის; ჩასდგა ნახშირი სათანადო სიდიდის გროვის ცენტრში; წაუკიდო ნახშირს ცეცხლი; გააღვივო და ხელი შეუწყო მას; მზად უნდა გქონდეს ჭურჭელი ცივი წყლით სავსე; სამი-ოთხი საათი რომ გაივლას მას შემდეგ, რაც ყუთი ცეცხლზე დაიდგა, უნდა ამოიღო იგი; გახსნა; რკინის ნაჭრები, მასში რომ იდგა, ჩაქარო ცივ წყალში, რომელიც ამ დროს უნდა აურიო. ეს ნაჭერი დასტადაა ნაწრთობი; და რომ რამდენიმე ასეთი ნაჭერი გასტეხო, აღმოჩნდება, რომ მათი ზედაპირი მცირეოდენ სიღრმეზე ძლიერ მაგარ წვრილ მარცვლოვან ფოლადად გადაქცეულა. ამ ზედაპირს უფრო კრიალა პეწი აქვს, და ის უკეთ ინახავს ქლიბით მიცემულ ფორმას. არ შეიძლება აქედან ის დასკვნა გაგვეკეთებია, რომ თუ ცეცხლისა და მასალების ქვეშ დავაყენებდით, რომლებიც დასტად წრთობის დროს იხმარება, *stratum super stratum* რჩეულ, კარგად გამოიმუშავებულ და თხელ-თხელ ფურცლებად დაჭრილ რკინას, მაგალითად ფურცლოვან ან პატარ-პატარა ჩხირებად დაჭრილ რკინას და საწრთო ღუმელიდან პირდაპირ ჩავყრიდით წყლიან დენში, საჭიროში ამ ოპერაციისათვის, ის ფოლადად გადაიქცეოდა თუ არა? განსაკუთრებით, მაშინ, თუ პირველ ასეთ ცდებს დააკისრებდნენ ისეთ ადამიანებს, რომლებსაც დიდი ხანია რკინასთან აქვთ საქმე და იციან მისი ღირსება-ნაკლოვანებები, — ადამიანებს, რომლებიც არ გაუშვებდნენ მეთოდის გამარტივების შემთხვევას და მონახავდნენ ამ ოპერაციისათვის უფრო გამოსადეგ მასალას?

განა საკმარისია ის, რასაც საჯარო ლექციებში ვგამცნობენ ცდისეულ ფიზიკაზე, რომ ხელი შეუწყოს ამგვარ ფილოსოფიურ გატაცებას? მე ვფიქრობ რომ, არა. ჩვენი ცდების ლექციების კურსების ხელოსნები ცოტათი წააგავენ იმ ადამიანს, რომელმაც იფიქრა დიდებული ქეიფი მოვაწყეო მხოლოდ იმიტომ, რომ მასთან სუფრაზე დიდძალი ხალხი იჯდა. საჭირო იქნებოდა სწრაფვა უმთავრესად იმისაკენ, რომ მადა იქნეს გავლიძებული, მაშინ ბევრი მისი დაკმაყოფილების სურვილით გატაცებული, გადავიდოდა მოწაფეობის მდგრადობიდან მოყვარულის მდგრადობაში და ამ უკანასკნელიდან — ფილოსოფოსთა პროფესიას მიეკუთვნებოდა. საზოგადო მოღვაწის ცოდნის გაღრმავებას ხელს არ უშლის ასეთი პირობები. საჭიროა უჩვენოთ როგორც საგნები, ისე საშუალებებიც. რა დიდი მეჩვენებიან ის ადამიანები, რომელთაც პირველად აღმოაჩინეს ახალი გამოანგარიშება! და რა მცირენი მეჩვენებიან ისინი იმით, რომ საიდუმლოდ ინახავდნენ თავიანთ აღმოჩენას. ნიუტონს რომ არ დაეყოვნებია ლაპარაკი, როგორც ამას მოითხოვდა მისი სახელისა და ქემარტების ინტერესები, ლეიბნიცი წილს არ მიიღებდა მასთან ერთად გამომგონის სახელში⁴². გერმანელმა გამოგონა იარაღი, ინგლისელი კი ასიამოვნებდა თავის თავს იმით, რომ განცვიფრებაში მოყავდა მეცნიერები ამ იარაღის სრულიად მოულოდნელი გამოყენებით. მათემატიკაში, ფიზიკაში, ყველაზე სანდოა პირველყოვლისა მფლობელობა დაიმტკიცო, და საზოგადოებაში შეამოწმო შენი უფლებები. თუმცა, როდესაც მე მოვიტხოვ საშუალების ჩვენებას, მე ვგულისხმობ ისეთ საშუალებას, რომლითაც თავის მიზანს მიაღწიეს: იმ საშუალებათა შესახებ, რომელნიც გამოუღდგარნი არიან, რაც შეიძლება ნაკლები ლაპარაკია საჭირო.

XL

მაგრამ საკმარისი არაა აჩვენო; საჭიროა, კიდევ რომ ყოველივე აშკარად და დაუფარავად იყოს ნაჩვენები. არის ერთგვარი ბუნდოვანება, რომელსაც შეიძლება დიდ ოსტატთა აფექტაცია უწოდოთ. მათ უყვართ ხალხის თვალებიდან ბუნების დაფარვა საბურველით. მე რომ ჯეროვანი პატივისცემით არ ვეპყრობოდე განთქმულ მოღვაწეთ, ვიტყვოდი, რომ ამგვარი ბუნდოვანება ჭარბობს სტალის⁴³ ზოგიერთ შრომებში და ნიუტონის მათემატიკის პრინციპებში. საკმარისი იქნებოდა გავგეოთ ეს წიგნები, რომ ისინი ღირსეულად შეგვეთასებიათ; ხოლო რომ ეს წიგნები გასაგე-

გაეხადათ მათ ავტორებს, მხოლოდ ერთი თვის შრომა დასჭირდებოდათ; ეს ერთი თვე სამი წლის შრომას და გაწვავლებას დაუზოგავათ ათას მახვილ გონებას. თითქმის სამი ათასი უნაყოფოდ დაკარგული წელიწადი! დავაჩქაროთ ფილოსოფიის გაპოპულარება. თუ ჩვენ გვინდა, რომ ფილოსოფოსებმა წარმატება მოიპოვონ, ავამაღლოთ ხალხი ფილოსოფოსების დონემდე. იტყვიან ისინი, რომ არის ისეთი ნაწარმოებები, რომლებსაც უბრალო გონება ვერასოდეს ვერ მისწვდება. მაგრამ თუ ამას იტყვიან, ისინი მხოლოდ იმას დაამტკიცებენ, რომ არ იციან რის მიღწევა შეუძლია კარგ მეთოდს და ხანგრძლივ წრთვნას.

თუ ვისმე ნება უნდა მიეცეს ბუნდოვანად დარჩენის, ეს მხოლოდ, თუ გინდ ჩემი თავის გამართლებაში გამამტყუნონ, — მეტაფიზიკოსებს ამ სიტყვის საკუთარი მნიშვნელობით. ღრმა აბსტრაქციებში სინათლის მხოლოდ სუსტი გამოკრთომა ბეუტავს. განსაზოგადოების პროცესი ცდილობს განძარცვოს ცნებები ყოველივე იმიტადან, რაც მათში ხელშესახებია. ამ წნებათა განვითარების კვალობაზე ხორცშესხმული მოჩვენებები განიბნევიან; მცნებები ნელნელა გადადიან წარმოსახვის არედან გონების არეში; და იდეები წმინდა ინტელექტუალური ხდებიან. მაშინ თეორიტიკოსი ფილოსოფოსი ემსგავსება ადამიანს, რომელიც ღრუბლებში შთანთქმული მთების მწვერვალებიდან სჭვრეტს: დაბლობის საგნები გაჰქრნენ მის წინაშე; მას დარჩა მხოლოდ საკუთარი აზრების ჭვრეტა და შეცნობა სიმალლისა, რომელზედაც ის ასულა და სადაც იქნებ ყველას არც ძალუძს გაყვეს და ისუნთქოს.

XLI

განა ბუნების საკუთარი საბურველი არ კმარა, რომ კიდევ არ შიუმატოთ საიდუმლოების საბურველი? განა არ ჰყოფნის ხელოვნებას თავისი სიძნელეები? გადაშალეთ ფრანკლინის ⁴⁴ წიგნი; გადაფურცლეთ ქიმიკოსების წიგნები, და თქვენ დაინახავთ, რამდენ ყურადღებას, წარმოსახვას, შორსმჭვრეტელობასა და სახსრებს თხოულობს ცდის ხელოვნება: ყურადღებით გადაიკითხეთ ისინი, რადგან იმათგან გაიგებთ, თუ ამის გაგება შეიძლება, რაოდენ მრავალნაირად შეიძლება თითოეული ცდის გაკეთება: თუ ნიჟნაკლებობისა გამო თქვენ მითითებას საჭიროებთ ტექნიკური საშუალებების მხრივ, თვალწინ იქონიეთ ცხრილი მატერიის იმ თვისებათა, რომლებიც დღემდე გამოუცვნიათ; მონახეთ ამ თვისებათა შორის ისეთნი, რომლებიც ეთავსებიან თქვენს გამოსაკვლევ ნივთიერებას; დარწმუნდით მათს თანა-

ყოფაში; შემდეგ შეეცადეთ გაიგოთ მათი რაოდენობა. ეს რაოდენობა თითქმის ყოველთვის ხელსაწყოთი იქნება გაზომილი იქ, სადაც ერთნაირი ხმარება ერთი რომელიმე ნაწილის, ანალოგიურის ნივთიერებასთან, შეიძლება სწარმოებდეს განუწყვეტლივ და უნარჩოდ, თვისების სრულ ამოწურვამდე. რაც კი შეეხება არსებობას, ის დადასტურდება სწორედ იმ საშუალებებით, რომელთა წინასწარ გამოცნობა არ შეიძლება. კიდევ რომ ვერ შეისწავლო კვლევის წარმოება, მართო ცოდნაც კი იმისა, რას ეძებ, მაინც იძლევა ცოტარაღაცას. თუმცა ისინი, ვინც იძულებულნი იქნებიან თავის თავს გამოუტყდნენ თავიანთ უნაყოფობაში, ან რაიმე აღმოჩენის მიღწევის აშკარა შეუძლებლობის გამო, ან სხვისი აღმოჩენები სადმი ფარული შურისა და ამ აღმოჩენებით გამოწვეული უნებლიე გულნატკენობის გამო, და აგრეთვე იმ ერთგვარი ოიენებისა გამო, რომელთაც ისინი სიამოვნებით მიმართავდნენ ამ აღმოჩენის სახელში ჭონაწილეობის მისაღებად, ჯკეთ მოიქცეოდნენ, თუ დასტოვებდნენ მეცნიერებას, რომელსაც ისინი ემსახურებოდნენ თვით მეცნიერებისათვის უსარგებლოდ და თავიანთთვის უსახელოდ.

XLII

როდესაც თავში შემუშავდა ერთი იმ სისტემათაგანი, რომელიც ცდით შემოწმებას მოითხოვს, საჭირო არაა არც დაყინებითი მასზე დგომა, არც მისი ფუქსავატურად მიტოვება. ზოგჯერ თავიანთი ვარაუდები მცდარად მიაჩნიათ და არავითარი შესაფერი ზომები კი არ მიუღიათ, რომ ისინი ჭეშმარიტებად აქციონ. დაეინება ამ შემთხვევაში უფრო ნაკლებ ჭებერხულობას იწვევს, ვიდრე მოწინააღმდეგე უკიდურესობა. ცდების გამრავლების მეოხებით იპოვი რაიმეს უკეთესს, თუ იმას ვერ იპოვი, რასაც ეძებდი. ბუნების გამოკვლევაზე დახარჯული დრო არასოდეს არ იქნება მთლიანად დაკარგული. ბუნების მუდმივობა უნდა შეგუფარდოთ მისი ანალოგიების საფეხურებს. აბსოლუტურად უცნაური აზრებისათვის მართო ერთი პირველი ცდაც საკმარისია. საჭიროა ცოტა მეტი ყურადღების მიქცევა იმ აზრებზე, რომლებიც უფრო გვიან სიმართლეს და თუ დიდმნიშვნელოვან აღმოჩენებს გვპირდებიან, მათზე უარის თქმა შეიძლება მხოლოდ მაშინ, როდესაც ყველა საშუალება ამოწურულია. ვფიქრობ, დარიგება ამასზე საჭირო არაა. ბუნებრივია, რომ კვლევას ხელს ჰკიდებენ იმ ინტერესისა გამო, რომელსაც ის იწვევს.

რადგან სისტემები, რომლებზედაც აქ ვლაპარაკობთ, ემყარებიან მხოლოდ გამოურკვეველ იდეებს, შორეულ ვარაუდებს, შეცდომაში შემყვან ანალოგიებს, და ზოგჯერ, რადგან, ესეც უნდა ითქვას, ქიმერებს, რომელთაც ადვილად იღებს ფიცხი გონება დასაბუთებულ დებულებად, ამიტომ არცერთი მათგანი არ უნდა დავსტოვოთ წინასწარ განუხილავად შებრუნებული გზით. წმინდა რაციონალურ ფილოსოფიაში ჭეშმარიტება საკმაოდ ხშირად შეცდომის მოპირდაპირე ბოლოშია ხოლმე; ცდისეულ ფილოსოფიაშიც, აგრეთვე ცდა კი არა, არამედ მისი მოპირდაპირე მოგვცემს მოვლენას, რომელსაც მოველოდებოდით. საჭიროა განვიხილოთ უმთავრესად დიამეტრულად ორი მოპირდაპირე წერტილი. მაგალითად, ჩვენს მსჯელობათა მეორე ჯგუფში ჯერ უნდა დაიფაროს ელექტრიზებული დედამიწის ბურთის ექვატორი და გაშიშვლდეს პოლუსები, შემდეგ კი დაიფაროს პოლუსები და ექვატორი კი ღიად იქნას დატოვებული; მაგრამ, ვინაიდან მნიშვნელოვანია, რაც შეიძლება მეტი მსგავსება იყოს ექსპერიმენტული დედამიწის ბურთსა და ბუნებრივს შორის, რომელსაც ის წარმოადგენს, ამიტომ ამორჩევა მატერიისა, რომლითაც პოლუსები უნდა დავფაროთ, არ იქნება უმნიშვნელო. შეიძლება, იძულებული ვიქნებოდით აგვედო რაიმე სითხე, რის შესრულება სრულიად შესაძლებელია და რასაც ცდის დროს შეუძლია მოგვცეს რაიმე ახალი, არაჩვეულებრივი მოვლენა, სრულიად განსხვავებული იმისაგან, რის მიმსგავსებასაც ვაპირობდით.

XLIV

ცდები უნდა მეორდებოდნენ სათანადო დეტალების გამოსაკვლევად და ცდის საზღვრების გასაგებად. ცდები უნდა აწარმოოთ სხვადასხვა საგნებზე, გაართულოთ ისინი, მოახდინოთ მათი კომბინირება ყველა შესაძლებელი საშუალებით. რამდენადაც ცდები რჩებიან დაქუცმაცებული, იზოლირებული, დაუკავშირებელი, უკუუქცევადი, იმდენად დამამტკიცებლად უნდა ჩაითვალოს სწორედ ამ უკუუქცევადობისა გამო, რომ კიდევ რჩება რალაც გასაკეთებელი: მაშინ საჭიროა სავსებით მიეცე მხოლოდ შენს ობიექტს და, ასე ვთქვათ, სჯიჯგნო ის მანამდე, სანამ იქედან არ გამოვა ისეთი გადაბმულობა მოვლენებისა, რომ ერთ-ერთ მათგანს თან სდევდეს ყველა დანარჩენები: ჯერ შედეგების შემცირებაზე ვიმუშაოთ; შემდეგ კი მიზნების შემცირებაზე ვიფიქროთ. მაგრამ მხოლოდ შედეგების გამრავლება მიგვიყვანს მათ შემცირებამდე. მთავარი ოსტა-

ტობა გამოიხატება გამოყენებაში იმ ხერხებისა, რომლებსაც მიმართავენ რათა, განოიტანო მიზეზიდან ყოველივე, რის მოცემაც მას შეუძლია, აგროთვე იმაში, რომ გაარჩიო ისეთები, რომლებიდანაც ჩვენ უფლება გვაქვს მოველოდეთ ახალი მოვლენების შექმნას ისეთებიდან, რომლებიც მხოლოდ ფარულ მოვლენებს ჰქმნიან. დაუსრულებლად იმუშაო ამ მეტაფორმოზებზე—ეს ნიშნავს ძალიან მოიქნაცო და წინ კი არ წაიწიო. ყოველივე ცდას, რომელიც არ ავრცელებს კანონს ამათუიმ ახალ შემთხვევებზე, ან არ განსაზღვრავს მას რომელიმე გამონაკლისით, არა აქვს არავითარი მნიშვნელობა. უადვილესი საშუალება—გაიგო საკუთარი ცდის ღირებულება, ესაა მისი ენთიმემების წინამავალ წევრად დასმა და ნამძღვარის განხილვა. გამოდის ზუსტად ისეთივე შედეგი, როგორც ერთხელ უკვე იყო გამოტანილი სხვა ცდისაგან? არაფერი ახალი არაა აღმოჩენილი; ხოლო სულ უფრო და უფრო ხდება უკვე აღმოჩენილის განმტკიცება. ცოტა მოინახება ცდისეულ ფიზიკაში ღიდტომიანი წიგნები, რომელთაც ეს უბრალო წესი მნიშვნელობის მსრივ რამდენიმე გვერდამდე არ ჩამოეყვანოთ; და უამრავი რიცხვია ისეთი პატარა წიგნებისა, რომლებმაც იგი ნულამდე დაიყვანეს.

XLV

როგორც მათემატიკაში მრუდის თვისებების განხილვის დროს რწმუნდები, რომ ეს ერთი და იგივე თვისებაა სხვადასხვა სახეებში მოცემული, ბუნებაშიაც, როდესაც ცდისეული ფიზიკა უფრო წინ იქნება წაწეული, იძულებული გავხდებით ვაღიაროთ, რომ ყველა მოვლენები ან სიმძიმისა ან დრეკადობისა, ან მიზიდულობისა, ან მაგნიტობისა, ან ელექტრობისა, მხოლოდ სხვადასხვა სახის ერთი და იგივე თვისებაა. მაგრამ ერთ-ერთ ამ მიზეზიდან გამომდინარე ცნობილ მოვლენებს შორის, რამდენი შუალედი მოვლენაა მოსანახი დაკავშირებისათვის, სიცალიერეთა ამოკვებისათვის და იდენტობის დასამტკიცებლად? ჯერჯერობით შეუძლებელია ამის განსაზღვრა. შეიძლება, არსებობდეს ცენტრალური მოვლენა, რომელიც სხივებს მოჰფენს არამარტო არსებულს, არამედ ყველა მათაც, რომლებიც დროთა განმავლობაში იქნებიან აღმოჩენილი და რომელნიც შეიძლება შეაკავშირებენ მათ ყველას და შექმნიან სისტემას. მაგრამ ასეთი საყოველთაო გამაერთიანებელი ცენტრის უქონლობისას, ისინი იზოლირებული დარჩებიან; ცდისეული ფიზიკის ყველა აღმოჩენები მხოლოდ ხელს შეუწყობენ მათ დაახლოებას, როგორც მათი შუამავალნი, შეერთებით კი ვერასოდეს ვერ შეაერთებენ მათ; მაგრამ ეს აღმოჩენები კიდევ რომ შესძლებდნენ მათ შეერთებას, მაშინ შე-

იქმნებოდა მოვლენების განუწყვეტელი წრედი, რომელშიაც შეუძლებელი იქნებოდა იმისი გარკვევა, თუ სადაა პირველი მოვლენა და სადაა უკანასკნელი. ასეთი საკვირველი შემთხვევა, როდესაც ცდილული ფიზიკა, თავისი შრომების მეოხებით, ლაბორინტის შექმნიდა, რომელშიაც რაციონალური ფიზიკა გზააბნეული დაუღალავად იტრიალებდა, შესაძლებელია ბუნებაში, მაგრამ შეუძლებელია მათემატიკაში. სინთეზის ან ანალიზის დახმარებით, მათემატიკაში ყოველთვის შეიძლება მონახვა შუალედ წინადადებებისა, რომლებიც გამოყოფენ მრუდეს ძირითად თვისებას მის ყველაზე უფრო შორეულ თვისებიდან.

XLVI

არიან შეცდომაში შემყვანი მოვლენები, რომლებიც პირველი შეხედვით, თითქო უკუაგდებენ სისტემას, მაგრამ რომლებიც, უკეთ გაცნობილნი, საბოლოოდ ადასტურებენ მას. ეს მოვლენები ნამდვილ უბედურებას წარმოადგენენ ფილოსოფოსისათვის, განსაკუთრებით, როდესაც მას წინაგრძობა აქვს, რომ ბუნება მას თავზე ახვევს მათ, თვითონ კი გაურბის მის ვარაუდებს რაღაც არაჩვეულებრივი და საიდუმლო საშუალებებით. ასეთ საძნელო შემთხვევას ადგილი ექნება ყოველთვის, როდესაც მოვლენა შედეგი იქნება მრავალი ერთმანეთის დამხმარე ან ხელისშემშლელი მიზეზებისა. თუ ისინი ეხმარებიან, მოვლენის რიცხვობრივი მხარე მეტისმეტად დიდდება ჩამოსაყალიბებელი ჰიპოთეზისათვის; თუ კი ისინი ხელს უშლიან, ეს რიცხვობრივი მხარე მეტისმეტად მცირე ხდება, და ზოგჯერ კი სრულეზბით ნულამდე დადის; და მოვლენა გაქრება, ასე რომ არ იცი რას მიაწერო ბუნების ეს უზიაკი ღუმილი. ნუ თუ ამასი ბუნებას დავდოთ ბრალი? მაგრამ ეს ერთი ნაბიჯითაც არ წაგვწევს წინ. საჭიროა მუშაობა მიზეზთა განცალკევებაზე, საჭიროა ჩამოაშორო შედეგი მოქმედებას და ძლიერ რთული მოვლენა მარტივ მოვლენამდე ჩამოიყვანო; ან, უკიდურეს შემთხვევაში, გამოარკვიო რომელიმე ახალი ცდის საშუალებით მიზეზთა სირთულე, მათი დამხმარებლობა ან ხელისშემშლლობა; ოპერაცია, რომელიც ხშირად საძნელოა, ზოგჯერ კი შეუძლებელი; მაშინ სისტემა რყევას განიცდის; ფილოსოფოსები ჯგუფებად იყოფიან; ერთნი მის მომხრეებად რჩებიან; სხვები გატაცებული არიან ცდით, რომელიც თვალსაჩინოდ ეწინააღმდეგება მას; და შეიქნება დავა, რომელიც გრძელდება მანამდე, სანამ გამჭრიახობა ან შემთხვევა, რომელიც არასოდეს არ ისვენებს და უფრო ნაყოფიერია, ვიდრე გამჭრიახობა, არ მოსპობენ წინააღმდეგობას, და არ აღადგენენ იდეების ღირსებას, რომელნიც თითქმის მიტოვებული იყვნენ.

თავისუფლება უნდა მიეცეს ცდას; ცდის ჩვენება იმ მხრიდან, რომელიც ამტკიცებს, და დაფარვა იმ მხრიდან, რომელიც ეწინააღმდეგება, ნიშნავს მის ტყვედ ყოლას. უხერხულობა იმაში კი არაა, რომ წარმოდგენები გექნეს, არამედ მასში, რომ თვალები არ აიხვიო ამ წარმოდგენებით როდესაც ცდას აწარმოებ. სასტიკი ხარ ხოლმე საკუთარ გამოკვლევაში მხოლოდ მაშინ, როდესაც შედეგი ეწინააღმდეგება სისტემას. მაშინ არაფერი არ გავიწყდება ისეთი, რასაც შეუძლია დაეხმაროს მოვლენას და შეუცვალოს მას თავისი სახე, ან ბუნებას—თავისი ენა. წინააღმდეგ შემთხვევაში დამკვირვებელი ლმობიერი; ის ზერელედ ეხება გარემოებებს; ის თითქმის არც ფიქრობს ბუნებას გამოედევოს; ის იჯერებს ბუნების პირველსავე სიტყვას; ეჭვიც არ ებადება მის ორჭოფობაში, და ასეთი მკვლევარისათვის ღირსი იქნებოდა გვეთქვა: „შენი ხელობაა დაკითხო ბუნებას, შენ კი აიძულე მას სიცრუე თქვას, ან გეშინია აიძულო იგი ახსნა-განმარტება მოგცეს“.

უკუღმართ გზაზე რაც უფრო ჩქარა მიდიხარ, მით უფრო იბნევი. და როგორ დაბრუნდები, როდესაც უშველებელი გზა გაიარე? ძალთა სისუსტე არ იძლევა ამის ნებას; პატივმოყვარეობა ეწინააღმდეგება ამას შენთვისავე შეუშინებლად; გაჯიუტებული ერთგულება პრინციპებისადმი მიმზიდველობით ფარავს ყოველივეს შენს გარშემო და ამიხინჯებს საგნებს. შენ უკვე ხედავ მათ ისეთებად, კი არა; როგორც ისინი სინამდვილეში არიან, არამედ ისეთებად, როგორც შენთვის ხელსაყრელია რომ ისინი იყვნენ. მის მაგიერ, რომ შენ შესცვალო შენი წარმოდგენანი არსებათა მიმართ, თითქოს სცდილობ შესცვალო არსებანი შენი წარმოდგენათა შესაბამისად. ყველა ფილოსოფოსთა შორის ეს ჟინი ყველაზე თვალსაჩინოდ მეთოდისტებში ბატონობს. თუ რომ მეთოდისტმა თავის სისტემაში მოათავსა ადამიანი ოთხფეხათა რიგში, ისევე უმზერს მას სინამდვილეშიც მხოლოდ ოთხი ფეხის მქონე ცხოველად. ამაოდ ღალატებს უმაღლესი გონება, რომლითაც ადამიანია დაჯილდოებული, რხოველის წოდების წინააღმდეგ, რომ ადამიანის ორგანიზაცია ეწინააღმდეგება ოთხფეხას ორგანიზაციას; ბუნებამ ტყუილუბრალოდ შეაბრუნა მისი მხედველობა ცისაკენ: სისტემისადმი რწმენამ მიწისაკენ დაჰხარა მისი სხეული. გონება სისტემის მიხედვით, მხოლოდ უფრო სრულყოფილი ინსტიტუტია; მას სერიოზულად სწამს, რომ თუ ადამიანი მაშინვე ჰკარავს ფეხებით სარგებლობის უნარს, როგორც კი ხელების ფეხებად გადაქცევას განიზრახავს, ამის მიზეზი მხოლოდ ჩვევის ნაკლებობაა.

ზოგიერთი მეთოდისტი დიალექტიკა იმდენად უცნაური რამაა, რომ არ შეიძლება მისი ნიმუში არ მოვიყვანოთ. ადამიანი, — ამბობს ლინეუსი ⁴⁵, — არაა არც ქვა, არც მცენარე. მაშასადამე, ეს ცხოველია. ის ერთფეროვანი არაა; მაშასადამე, ის ჭია არაა. ის არაა მწერი, ვინაიდან მას უღვაშები არა აქვს. მას ფარფლები არა აქვს; მაშასადამე, ის თევზი არაა. არც ფრინველია ის, რადგან მას ბუმბული არა აქვს. მაშ რაღაა ადამიანი? მას პირი ოთხფეხასი აქვს, ოთხი ფეხი აქვს; ორი ზედა შეხებისათვის აქვს, ორი (ქვედა) კი სასიარულოდ. მაშასადამე, ის ოთხფეხაა. „მართლაც, — განაგრძობს მეთოდისტი, — ჩემი საბუნებისმეტყველო პრინციპების მიხედვით, ვერასოდეს ვერ ვარჩევდი ადამიანს მაიმუნისაგან; რადგან არიან ზოგიერთი მაიმუნები, რომელთაც ტანზე ბალანი ნაკლები აქვთ, ვიდრე ზოგიერთ ადამიანებს; ეს მაიმუნები ორ ფეხზე დადიან, ფეხებს და ხელებს ისევე ხმარობენ როგორც ადამიანები. მეტყველება ხომ ჩემთვის გადამწყვეტი ნიშანი არ არის; ჩემი მეთოდების თანახმად, მე დასაშვებად მიმაჩნია მხოლოდ ისეთი ნიშნები, რომლებიც გამომდინარეობენ რიცხვიდან, ფიგურიდან, პროპორციიდან და მდგომარეობიდან“. „მაშასადამე, თქვენი მეთოდი ცუდია“, — ამბობს ლოლიკა, „მაშასადამე, ადამიანი ოთხფეხი ცხოველია“, — ამბობს ნატურალისტი.

L

ჰიპოთეზის შერყევისათვის ზოგჯერ საკმარისია გააერცულო იგი რაც შეიძლება უფრო შორს. მაგალისათვის ავიღოთ ჰიპოთეზი, რომელიც ეკუთვნის დოქტორს ერლანგენიდან ⁴⁶, რომლის ნაწარმოები, არის რა სავსე ახალი და არაჩვეულებრივი იდეებით, ბევრ ტანჯვას არგუნებს ჩვენს ფილოსოფოსებს. მისი საგანი უდიდესია ყველა იმათგან, რომლებიც კი ადამიანის გონებას შეუძლია წარმოიდგინოს; ის ბუნების უნივერსალური სისტემაა. ავტორი იწყებს თავის წინამორბედთა აზრების ზერელე მიმოხილვიდან და მიუთითებს მათი პრინციპების უკმარისობაზე მოვლენათა ზოგადი განვითარების ასახსნელად. ზოგი სივრცეში და მოძრაობაში ეძებდა ყოველივეს დასაწყისს. სხვები ფიქრობდნენ, რომ სივრცეს უნდა მიემატოს უქვენობა, ძვრადობა და ინერცია. ცის სხეულებზე დაკვირვებამ, ან, უფრო ზოგადად, დიდი სხეულების ფიზიკამ, დაამტკიცა აუცილებლობა იმ ძალის არსებობისა, რომლის მეოხებითაც ყველა ნაწილები გარკვეული კანონის მიხედვით მისწრაფვიან ან მიიზიდვიან ერთიმეორისაკენ; და მიზიდულობა

აქ პირდაპირ პროპორციულია მასასთან და უკუპროპორციული მანძილის კვადრატთან. უმარტივესმა ქიმიურმა ოპერაციებმა ან მცირე სხეულების ელემენტარულმა ფიზიკამ აიძულეს მიემართათ მიზიდულობისათვის, რომელიც სხვა კანონებს ემორჩილება; და შეუძლებლობამ კი იმისა, რომ მიზიდულობის, ინერციის, ძვრადობის, უფენობის, მოძრაობის, მატერიის ან სივრცის შემწეობით აეხსნა მცენარის ან ცხოველის წარმოშობა—მიიყვანა ფილოსოფოსი ბაუმანი⁴⁷ კიდევ სხვა თვისებების დაშვებამდე ბუნებაში. იყო რა უკმაყოფილო პლასტიკური ძალებით, რომლებსაც დაკისრებული ჰქონდათ ბუნების ყველა სასწაულების მოხდენა უმატერიოდ და უგონებოდ; და ქვემდებარებული გონიერი სუბსტანციებით, რომელთა მატერიაზე მოქმედება გაუგებარია; ისეთ სუბსტანციათა შექმნის და გაჩენის ერთდროულობით, რომლებიც, შეიცავენ რა ერთიმეორეს, ვითარდებიან დროთა მიმდინარეობაში პირველი სასწაულის განუწყვეტლობით და მათი წარმოშობის წინასწარ განუზრახველობით, რაც წარმოადგენს ჯაჭვს დროის თითოეულ მომენტში განმეორებული სასწაულებისას,—ბაუმანი ფიქრობდა, რომ ყველა ამ ნაკლებად ფილოსოფიურ სისტემებს ადგილი არ ექნებოდათ, ჩვენ რომ არ გვაკავებდეს უსაფუძვლო შიში იმისა, რომ კარგად ცნობილი მოდიფიკაციები მივაწეროთ ისეთ არსებას, რომლის არსი ჩვენ არ ვიცით, და რომელიც სწორედ ამიტომ, მიუხედავად ჩვენი ცრურწმენისა, ეგებ სავსებით ეგუებოდეს ამ მოდიფიკაციებს. მაგრამ რა არსებაა ეს? რა მოდიფიკაციებია ეს? შემოძლია მე ამაზე ვუპასუხო? უეჭველადო,—ამბობს დოქტორი ბაუმანი. სხეულოვანი არსება არის ეს არსება; ეს მოდიფიკაციები არიან სურვილი, ზიზღი, მეხსიერება და გონება და, ერთი სიტყვით, ყველა თვისებები, რომელთაც ჩვენ ვცნობთ ცხოველებში (ამ უკანასკნელს ძველად მგრძობიარე სულის სახელწოდებით იცნობდნენ) და რომელნიც დ-რ ბაუმანს დასაშვებად მიაჩნია შესაფერ ფორმებში და ზომებში, როგორც მატერიის უუმცირეს ნაწილაკში, ისე უდიდეს ცხოველშიც. სახიფათო რომ ყოფილიყო, ამბობს ის, მატერიის მოლეკულებში გონიერების რომელიღაც ხარისხის დაშვება, მაშინ ეს ხიფათი ერთნაირად დიდი იქნებოდა დაფუძვებით გონების არსებობას მაიონში ან სპილოში თუ სილის მარცვალშიაც კი.

აქ ფილოსოფოსი—აკადემიკოსი ერლანგენიდან, უკანასკნელ ძალებს იკრებს, რომ თავიდან აიშოროს ათეისტობის ყოველივე ეჭვები; და, აშკარაა, მხოლოდ იმიტომ იცავს ასეთის გულმოდგინებით თავის ჰიპოთეზს, რომ ის მას ეჩვენება ღამაკმაყოფი-

ლებლად უძნელესი მოვლენების ასახსნელად, მატერიალიზმის მისგან გამომდინარეობის გარეშე. საჭიროა მისი ნაწარმოების წაკითხვა, რომ ისწავლო შეგუება ყველაზე უფრო გაბედული ფილოსოფიური იდეების არელიგიისადმი უღრმეს პატივისცემასთან. ღმერთმა შეჰქმნა სამყარო, ამბობს დოქტორი ბაუმანი; და ჩვენი საქმეა, თუ ეს შესაძლებელია, მოვნახოთ კანონები, რომელთა შემწვობითაც ღვთაება თავისი არსებობასაც შეინარჩუნებდა, და იმ საშუალებებსაც, რომელნიც მის მიერვე გამიზნულია ინდივიდთა გასამრავლებლად. ჩვენს წინაშე თავისუფალი ასპარეზია ამ მხრივ; ჩვენ შეგვიძლია საკუთარი იდეები წამოვაყენოთ; და აი დოქტორის მთავარი იდეები.

სათესლე ელემენტს, გამოტანილს სხეულის ნაწილიდან, რომელიც მსგავსია ამ ელემენტთა წარმოშობი, აზრით და გრძნობით დაჯილდოებული არსებებსა, იგი იქნება ერთგვარი გამოკრთობა თავისი თავდაპირველადი მდგომარეობისა; აქედან, სახეობათა შენახვა და შშობლებთან მსგავსება.

შეიძლება მოხდეს, რომ სათესლე სითხე ჭარბად შეიცავდეს ან მოკლებული იყოს ზოგიერთ ელემენტებს, რომ ამ ელემენტებს არ ძალუძდეთ შეერთება გულმაფიწყობის მიზეზით, ან ადგილი ექნეს თავისებურ შეერთებას ზეკომპლექტური ელემენტებისას; აქედან ან ჩასახვის შეუძლებლობა, ან ყოველგვარი შესაძლებელი მახინჯი ჩანასახები.

ზოგი ელემენტი გასაოცარის აუცილებლობით ითვისებს სიადვილით ყოველთვის ერთნაირად შეერთების ნიქს; აქედან, თუ ისინი სხვადასხვანაირნი არიან, დაუსრულებელია სხვადასხვა მიკროსკოპულ ცხოველთა წარმოქმნა; აქედან, თუ ისინი ერთმანეთის მსგავსნი არიან როგორც პოლიპები, რომლებიც შეიძლება დაუსრულებლად მცირე ფუტკრების მტევანს შევადაროთ, რომელთაც, აქვთ რა ცოცხალი მოგონება მხოლოდ ერთი მდგომარეობის შესახებ,—გადაებმინ და დარჩებიან გადაბმული იმ ერთ მდგომარეობაში, რომელიც მათ მიერ ყველაზე უკეთაა ათვისებული.

როდესაც აწინდელ მდგომარეობიდან მიღებული შთაბეჭდილება გააწონასწორებს ან ჩააქრობს წარსული მდგომარეობის მოგონებას, ისე რომ იყოს უგრძობლობა ყოველგვარი მდგომარეობისადმი, მაშინ ადგილი ექნება უნაყოფობას; აქედან, ჯორების უნაყოფობა.

ვინ შეუშლის ხელს ელემენტარულ, გონიერ, და გრძნობიერებით დაჯილდოებულ ნაწილებს დაუსრულებლად არღვიონ წესი, რომელიც სახეობას ჰქმნის? აქედან, პირველცხოველიდან წარმომდგარ ცხოველთა სახეობის დაუსრულებელი სიმრავლე; პირველი არსებიდან

წარმოშობილი არსებების დაუსრულებელი რაოდენობა; ეს არის ერთად-ერთი მოქმედება ბუნებაში.

განა აკუმულირებისა და კომბინირების დროს დაჰკარგავს ყოველი ელემენტი თავის მცირეოდენ ხარისხს გრძნობისას და პერცეპციისას? არავითარ შემთხვევაში, ამბობს დოქტორი ბაუმანი. ეს თვისებები მისთვის არსებითია. მაშ რა იქნება? აი რა: შეკრებილი და კომბინირებული ელემენტების ამ პერცეპციებიდან წარმოიშვება ერთი პერცეპცია, პროპორციული მასასა და განლაგებასთან; და პერცეპციათა ეს სისტემა, სადაც თითოეული ელემენტი დაკარგავს თავის მე-ს მახსოვრობას და ხელს შეუწყობს მთელის შეგნების წარმოშობას, იქმნება ცხოველის სული. „როგორც სჩანს, ელემენტთა ყველა პერცეპცია ერთიანდება და ჰქმნის ერთ უფრო ძლიერ და სრულყოფილ პერცეპციას. ეს უკანასკნელი ისეთივე დამოკიდებულებაშია ცალკეულ პერცეპციებთან როგორც ორგანიზებული სხეული ელემენტთან. მას შემდეგ, რაც თითოეული ელემენტი თავიანთი, შეურთდა რა სხვებს, შეურთა თავისი პერცეპცია დანარჩენების პერცეპციებს და დაკარგა თავისი შეგნება—ხსოვნა ელემენტების პირველყოფილ მდგომარეობაზე ქრება, და ჩვენგან დაფარული რჩება ჩვენივე წარმოშობა“⁴⁸).

აი სწორედ აქ გვაოცებს ჩვენი ის, რომ ავტორმა, ან ვერ შეამჩნია თავისივე ჰიპოთეზიდან გამომდინარე საშინელი დასკვნები, ანდა შეამჩნია, მაგრამ არ ინება განშორებოდა თავის ჰიპოთეზს. ახლა ჩვენ უნდა შევეუდგეთ ჩვენი მეთოდებით მისე პრინციპების განხილვას. ამრიგად, მე შევეკითხები მას, შეადგენს თუ არა სამყარო, ან ყველა მოაზროვნე და მგრძნობიერ მოლექულათა ერთობლიობა რაიმე მთელს? თუ ის მიპასუხებს, რომ იგი მთელს არ შეადგენს, ის მაშინვე შეარყევს ღვთის არსებობას, შეიტანს რა უწესრიგობას ბუნებაში, და გასწყვეტს რა ჯაჭვს, ყველა არსებათა დამაკავშირებელს და ძირს გამოუთხრის ფილოსოფიას. თუ კი ის დასთანხმდება, რომ სამყარო მთლიანობას წარმოადგენს, სადაც ელემენტთა შორის ბატონობს არა ნაკლები წესრიგი, ვიდრე რეალურად დასანახ, ან გონებით შესაცნობ ნაწილებს შორის, ან ცხოველში მყოფ ელემენტებს შორის, მაშინ აუცილებელი შეიქნება აღიარება, რომ ამ მსოფლიო გადაბმულობის შედეგად უზარმაზარი ცხოველის მსგავს ქვეყანას, აქვს სული; რომ თუ კი ქვეყანა შეიძლება დაუსრულებელი იყოს, ქვეყნის სული, მე არ ვამბობ არის, მაგრამ შეიძლება იყოს პერცეპციათა დაუსრულებელი სისტემა, და რომ ქვეყანა შეიძლება ღმერთი იყოს. დაე, რამდენიც უნდა იმდენი უკმაყოფილობა გამოსთქვას მან ამ დასკვნების გამო, ისინი მაინც თავის სისწორეს არ დაჰკარგავენ,

და როგორი სინათლეც არ უნდა შეიტანონ ამ მაღალმა იდეებმა ბუნების სიღრმეებში, ისინი ამით მაინც არ იქნებიან ნაკლებ შემადრწუნებელნი. საჭირო იყო მხოლოდ მათი განზოგადოება, რომ ეს შესაძინევი გამხდარიყო. განზოგადოების აქტს ისეთივე მნიშვნელობა აქვს მეტაფიზიკოსის ჰიპოთეზისათვის, როგორც ცდების და დაკვირვებათა განმეორებას ფიზიკოსის ვარაუდებისათვის. სწორი არიან ვარაუდები? რამდენადაც მეტი ცდა კეთდება, ვარაუდები მით უფრო დასტურდებიან. სწორი არიან ჰიპოთეზები? რამდენადაც უფრო გაფართოვდებიან დასკვნები, იმდენად მეტ ქეშმარიტებებს შემოსწვდებიან ჰიპოთეზები, მით უფრო მეტ ძალას და დამაჯერებლობას იძენენ ისინი. პირიქით, თუ ვარაუდები და ჰიპოთეზები უხეში და ცუდად დასაბუთებულნი არიან, მაშინ ან რაიმე ფაქტი წამოიჭრება, ან კიდევ მოინახება ესა თუ ის ქეშმარიტებანი, რომელთა წინააღმდეგ ისინი უძლურნი აღმოჩნდებიან. დოქტორ ბაუმანის ჰიპოთეზმა იქნება ახსნას ბუნების ყველაზე უფრო მიუწვდომელი საიდუმლოება, ცხოველების წარმოშობა, ან უფრო ზოგადად რომ ვთქვათ, ყველა ორგანიზებულ სხეულთა წარმოშობა, მოვლენათა საყოველთაობა, ერთობლიობა და ღვთის არსებობა იქნებიან მისი შებრკოლების ლოდები. მაგრამ ალბათ ჩვენ უარვეყოფით იდეებს დარისა ერლანგენიდან, და მეტისმეტად ცუდ შეფასებას მივსცემდით მოვლენათა მთელ დახლართულობას, რომლის ახსნაც მან განიზრახა, და მის მიერ წამოყენებული ჰიპოთეზის ნაყოფიერების მოულოდნელ დასკვნებს, რომლებიც მათგანვე გამომდინარეობენ, ახალი ვარაუდების დამსახურებას ისეთი საგნის მიმართ, რომელზედაც საუკეთესო ადამიანები მუშაობდნენ საუკუნოების განმავლობაში და თავისი ჰიპოთეზების წარმატებით დაცვის სიძნელეს—ჩვენ რომ მათ არ ვუყურებდეთ, როგორც ღრმა აზროვნების ნაყოფს, როგორც დიდ სიმამაცეს ბუნების უნივერსალური სისტემის შექმნის საქმეში და როგორც დიდი ფილოსოფოსის ცდას.

LI

შეგრძნობის იმპულსზე

დ-რ ბაუმანს რომ მართებულ ფარტლებში ჩაეყენებია თავისი სისტემა და მისი იდეები მხოლოდ ცხოველების წარმოშობაზე გამოეყენებია, ისე რომ არ გაეგრცელებია ისინი სულის ბუნებაზე, საიდანაც, როგორც მე ეს, ჩემის აზრით, შევძელი ზემოთმეზვენებია, ისინი შესაძლოა გადატანილი ყოფილიყვნენ ღვთის არსებობის აღიარებამდე, ის არ ჩავარდებოდა ყველაზე უფრო მაცდური სახის მატერიალიზმში ორგანული მოლეკულებისადმი სურვილის, ზიზღის, გრძნობისა და აზრის მიწერით. ის უნდა დაკმაყოფილებულიყო

მათში ათასჯერ უფრო ნაკლები გრძნობიერების დაშვებით, ვიდრე ის გრძნობიერებაა, რომლითაც ყოვლისშემძლემ დააჯილდოვა მკვდარ ბუნებასთან ყველაზე უფრო ახლო მდგარი ცხოველებიც კი. ამ ფარულ გრძნობიერებასა და კონფიგურაციაში განსხვავების მეოხებით ყოველგვარი ორგანული მოლეკულისათვის იარსებებდა მხოლოდ ერთი, ყველაზე უფრო მოხერხებული მდგომარეობა, რომლისკენაც ის განუწყვეტლად ისწრაფებოდა ავტომატური მოუსვენრობით, მსგავსად ცხოველებისა, რომლებიც შფოთავენ ძილში, როდესაც შეჩერებულია მათი თითქმის ყველა უნარის გამოვლინება, სანამ არ მონახავენ მდგომარეობას, ყველაზე უფრო მოხერხებულს დასვენებისათვის. ეს ერთი პრინციპიც საკმარისი იქნებოდა ასახსნელად (უმარტივესი საშუალებით და სახიფათო დასკვნების გარეშე გაუკეთებლად) იმ მოვლენებისა, რომელთა ახსნაც მან განიზრახა, და იმ აურაცხელ სასწაულებისა, რომლებიც ასე აოცებენ მწერებზე ყველა ჩვენს დამკვირვებლებს; და ეს პრინციპი განსაზღვრავდა ცხოველს საზოგადოდ როგორც სისტემას სხვადასხვა ორგანული მოლეკულებისას, რომლებიც შეგრობის იმპულსის ზეგავლენით ჩლუნგ და დახშულ შეხებას ემსგავსებიან (ეს თვისება კი მინიჭებულ აქვთ მათ მის მიერ, ვინც საერთოდ შეჰქმნა მატერია; და ეს მოლეკულები კომბინირდებიან მანამდე, სანამ თითოეული მათგანი ჰპოვებდეს ალაგს, ყველაზე უფრო შესაფერისს მისი ფიგურისათვის და მისი მყარობისათვის.

LII

ხელსაწყობისა და საზომებზე

როგორც ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რამდენადაც გრძნობები ყოველივე ჩვენი ცოდნის წყაროს წარმოადგენენ, იმდენად მეტად მნიშვნელოვანია ვაგება იმისა, თუ რაოდენ შესაძლებელია ჩვენთვის მათზე დაყრდნობა; დაუშვათ აქ, რომ არანაკლებ საჭიროა განხილვაც ჩვენი გრძნობების დამატებების, ან ხელსაწყობისა. ცდის ახალი გამოყენება ახალი წყაროა ხანგრძლივი, მძიმე და საძნელო დაკვირვებებისა. გვექნებოდა, ვგონებ, ერთი საშუალება შრომის შემცირებისა; ესაა რაციონალური ფილოსოფიის სინიდიისანობისათვის ყურის წაყრუება (რადგან რაციონალურ ფილოსოფიას აქვს თავისი სინიდიისანობა) და ნათელი წარმოდგენის ქონა იმაზე, თუ სახელდობრ რომელ ხარისხამდეა საჭირო საზომთა სიზუსტე გაზომვის დროს. რამდენია დაკარგული გაზომვაზე ხერხი, შრომა და დრო, რაც გამოგონებას უნდა მოხმარდებოდა!

ხელსაწყობების გამოგონებაში ან გაუმჯობესებაში საჭიროა და-
ქინებით მოეთხოვოს ფიზიკოსს წინდახედულება; ის უნდა მოერიდოს
ანალოგიებს, არასოდეს არ დაასკვნას არც უმეტესიდან უმცირესისა-
კენ, არც უმცირესიდან უმეტესისაკენ; მან უნდა განიხილოს ყველა
ფიზიკური თვისებები მოცემულ ნივთიერებებისა. ფიზიკოსს არასოდეს
არ ექნება წარმატება, თუ ეს მან უგულველჰყო; და როდესაც ის
მიიღებს ყოველივე ზომას, კიდევ რამდენჯერმე წააწყდება იგი რაიმე
მცირეოდენ დაბრკოლებას, რომელიც მას არ გაუთვალისწინებია, ან
უგულველუყვია, მაგრამ რომელიც განთიშავს მას ბუნებისაგაგან, იძუ-
ლებულს გახდის მას ხელი აიღოს ისეთ მუშაობაზე, რომელიც დამ-
თავრებულად მიაჩნდა.

LIV

საგნების განსხვავებაზე

რადგან გონებას არ შეუძლია ყველაფერი გაიგოს, წარმოსა-
ხვას—ყოველივე გაითვალისწინოს, გრძნობას—ყოველივე შეამჩნიოს,
და მესხიერებას—ყოველფერი დაიტოს, და ვინაიდან დიდებული ადა-
მიანები დიდის ხანგამოშვებით იბადებიან, მეცნიერული ცოდნის
პროგრესი კი ისე ხშირად ბრკოლდება გადატრიალებებით, რომ მეც-
ნიერული მოღვაწეობის მთელი საუკუნოები იხარჯებიან მასზე, რომ
გაველილი საუკუნოების ცოდნა იქნას აღდგენილი, ამიტომ განურ-
ჩევლად დაკვირვების წარმოება ყველაფერზე ეს იქნებოდა საკუთარი
მოვალეობის არ შესრულება კაცობრიობის წინაშე. არაჩვეულებრივი
ნიჰის ადამიანებმა ისე უნდა დახარჯონ თავიანთი დრო, როგორც
ამას მოითხოვს თავისთავისა და შთამომავლობის პატივისცემა.
რას იფიქრებდა ჩვენზე შთამომავლობა, ჩვენ რომ არაფერი არ დაგ-
ვეტოვებია მისთვის, გარდა სრული ენტომოლოგიისა და მიკრო-
სკოპულ ცხოველთა ვეებერთელა ისტორიისა? დიდ გონებისათვის—
დიდი საგნები, მცირეთათვის—მცირე. უკანასკნელებმა უკეთესია
ამას მოჰკიდონ ხელი, ვიდრე სრულებით არაფერი გააკეთონ.

LV

დ ა ბ რ კ ო დ ე ბ ე ზ ე

ვინაიდან საკმარისი არაა მარტო სურვილი რომელიმე საგნისა
და საჭიროა აგრეთვე შერიგება ყველაფერთან, რაც სასურველ საგანს
თითქმის განუყოფლად უკავშირდება, ამიტომ ადამიანი, რომელიც
გადასწყვეტს ფილოსოფიის შესწავლას მიჰყოს ხელი, უნდა მოელოდეს

არამარტო ფიზიკურ დაბრკოლებებს, დამახასიათებლებს მისი საგნის ბუნებისათვის, არამედ მორალური ხასიათის მრავალ დაბრკოლებებსაც, რომლებიც აუცილებლად შეხვდებიან მას ისე, როგორც მანამდე ხვდებოდნენ ყველა ფილოსოფოსს. ამიტომ, როდესაც მას დაბრკოლება შეემთხვევა, ან მას ცუდად გაიგებენ, ცილს დასწამებენ, გალანძღავენ, შეაჩვენებენ, დაე, მან უთხრას თავის თავს: „განა მარტო ჩემს დროს ან მხოლოდ მე მხვდა წილად შეხვედრა უმეტარ და ბოროტ ადამიანებთან, შურით შეპყრობილ სულებთან, ცრუმორწმუნეობით გონებადამნებულ არსებებთან?“ თუ ის ხანდისხან გაიფიქრებს ჩივილს თავის თანამოქალაქეებზე, დაე, მან ასე სთქვას: „მე ვუჩივი ჩემს თანამოქალაქეებს, მაგრამ რომ შესაძლებელი იყოს ერთად ყველა მათთვის შეკითხვის მიცემა და თითოეული მათგანისათვის კითხვის დასმა—რას უფრო ისურვებდა იგი—ეკლეზიასტური ახალი ამბების ავტორი იყოს, თუ მონტესკიე იყოს, ამერიკული წერილების ავტორი იყოს თუ ბიუფონი იყოს, განა მოინახებოდა მათში თუნდაც ერთი, ცოტადთუბევრად გონიერი ადამიანი, რომელშიაც ამ არჩევანს ყოყმანი შეეძლო გამოეწვია? მე დარწმუნებული ვარ, რომ დადგება დრო, როდესაც მივიღებ იმ ერთადერთ მოწონებას, რომელსაც ვაფასებ, თუ კი მე იმის ღირსი ვარ“.

თქვენ კი, რომლებსაც მიგითვისებიათ ფილოსოფოსების ან მახვილმოაზროვნეთა სახელი და არც კი გრცხვენიათ ემსგავსოთ იმ აბეზარ მწერებს, რომლებიც თავის უღლეური არსებობის წუთებს ატარებენ მასში, რომ აწუხებენ ადამიანებს მუშაობის და დასვენების დროს, რაა თქვენი მიზანი? რას გამოეღოთ თქვენ თქვენივე გააფთრებიდან, როდესაც წადილს უსპობთ სახელოვან ავტორებს და საუცხოვო ნიქს, რომლებიც კიდევ რჩებიან ქვეყანას, რას მისცემდით თქვენ მათ სამაგიეროდ? როგორი საკვირველი ნაწარმოებებით აუნაზღაურებდით თქვენ ადამიანთა მოდგმას იმას, რასაც ამ ადამიანებმა მიაღწიეს?... თქვენი სურვილის წინააღმდეგ, სახელები დიუკლოსი, დალამბერისა და რუსსოსი, ვოლტერისა, მოპერტუის და მონტესკიესი, ბიუფონისა და დობანტონის პატივცემული იქნებიან ჩვენგან და ჩვენი შვილისშვილებიდან; და თუ კი ვინმეს გაახსენდება ოდესმე თქვენი სახელები, ის იტყვის: „ისინი სდევნიდნენ თავიანთი დროის საუკეთესო ადამიანებს; და თუ ჩვენ ვვაქვს ენციკლოპედიასზე დართული წინასიტყვაობა, ლიუდოვიკო XIV საუკუნის ისტორია, კანონთა სული და ბუნების ისტორია, მხოლოდ იმიტომ, რომ, საბედნიეროდ, მათ არ ჰქონდათ შესაძლებლობა წაერთმიათ ჩვენთვის ესენი“.

მ ი ზ ე ზ ე ბ ზ ე

1. თუ დავეყრდნობოდით მხოლოდ ფილოსოფიის უნაყოფო ვარაუდებს და სუსტ სინათლეს ჩვენი გონებისას, შეიძლება გვეფიქრა, რომ მიზეზთა ჯაჭვს დასაბამი, და შედეგთა ჯაჭვს დასასრული არ ექნება. წარმოიდგინეთ, რომ რომელიმე მოლექულა დაიძრა; რომ ის დაიძრა არა თავისით; მისი დაძვრის გამომწვევ მიზეზს, კიდევ სხვა მიზეზი აქვს, ამ უკანასკნელს კიდევ სხვა და ასე შემდეგ, ასე რომ შეუძლებელია მონახვა დროის თითოეულ წინამავალ მომენტში მიზეზებისათვის ბუნებრივი საზღვრებისა. აიღეთ ამოძრავებული მოლექულა, ეს ამოძრავება გამოიწვევს განსაზღვრულ შედეგს; ამ უკანასკნელს მოყვება მეორე, და ასე შემდეგ, ასე რომ შეუძლებელია მონახვა დროის თითოეულ შემდგომ მომენტში შედეგებისათვის ბუნებრივი საზღვრებისა. გონება, დამფრთხალი უშუალოდ მიზეზთა და უმნიშვნელო შედეგთა დაუსრულებელი რიგით, უკუაგდება ამ ვარაუდს და ზოგიერთ სხვა ასეთივეებს მარტო იმ ცრუაზრისა გამო, რომლის თანახმად ჩვენი გრძნობების ფარგლებს გარეშე არაა არაფერი და ყოველივე ისპობა იქ, სადაც ჩვენ უკვე ველარაფერს ვხედავთ; მაგრამ ერთი მთავარი განსხვავებათაგანი ბუნების მეთვალყურესა და მის განმმარტებელთ შორის იმაში მდგომარეობს, რომ უკანასკნელი იწყებს იმ წერტილიდან, სადაც პირველს სტოვებენ გრძნობები და ხელსაწყობები; იმით, რაც არის, ის ვარაუდობს იმას, რაც კიდევ უნდა იყოს; საგნების წყობიდან მას გამოყავს ზოგადი და განყენებული დასკვნები, რომელთაც მის თვალში ხელსახეებ და თავისებურ კემარტებათა სიაშკარავე აქვთ; ის წესრიგის არსებამდეც კი აღის; ის ხედავს, რომ მისთვის საკმარისი არაა მგრძნობელი და მოაზროვნე არსების უთუშუალო თანაარსებობა მიზეზთა და შედეგთა რომელიმე ჯაჭვში, რომ აბსოლუტური მსვლელობა გამოიტანოს მათზე; ის ჩერდება აქ; კიდევ ერთი ნაბიჯი და ის გამოვიდოდა ბუნების ფარგლებიდან.

საბოლოო მიზეზებზე

2. ვინ ვართ ჩვენ, რომ ბუნების მიზნები ავხსნათ? განა ჩვენ ვერ ვატყობთ, რომ თითქმის ყოველთვის მის სიბრძნეს ჩვენ მისივე სიძლიერის ხარჯზე ვაქებ-ვადიდებთ; და რომ ჩვენ ვართმევთ მას საშუალებებს მეტს, ვიდრე შეგვიძლიან დავუთმოთ მის განზრახვებს? ბუნების ასეთი განმარტება არადამაკმაყოფილებელია ბუნე-

ბრივ თეოლოგიაშიც კი. ეს ნიშნავს ღვთის ქმნილების შეცვლას ადამიანის ვარაუდით; ეს ნიშნავს უმნიშვნელოვანესი თეოლოგიური ქე-
 შმარიტების დაკავშირებას ჰიპოთეზის ბედთან. მაგრამ სრულიად ჩვეუ-
 ლებრივი მოვლენაც კი საკმარისია იმის საჩვენებლად, თუ რამდენად
 ეწინააღმდეგება ამ მიზეზთა კვლევა ნამდვილ მეცნიერებას. მე ვფიქ-
 რობ, რომ, თუ ფიზიკოსს შეეკითხნენ. რძის ბუნების შესახებ, ის უპა-
 სუხებს, რომ რძე—საკვები პროდუქტია, რომელიც დედალში იწყებს
 გამომუშავებას ჩანასახის გაჩენისთანავე და რომ ის წინასწარაა ბუ-
 ნების მიერ დანიშნული მომავალი ცხოველის საკვებად; რას მას-
 წავლის მე ასეთი განსაზღვრა რძის წარმოშობის შესახებ? რა შე-
 მიძლია მე ვიფიქრო ამ სითხის წინასწარ დანიშნულებაზე, ან სხვა,
 ფიზიოლოგიურ წარმოდგენებზე, რომელნიც მას თან ეახლებიან,
 როდესაც მე ვიცი, რომ იყენენ მამაკაცები, რომელთაც ძუძუებიდან
 რძე გადმოდიოდათ: რომ ძუძუსა და მუცლის ზედა არტერიების
 ანასტომოზი⁴⁹ ამტკიცებს, რომ ძუძუს ამობერვას რძე აწარმოებს,
 რომელიც ზოგჯერ ქალებსაც კი აწუხებს ხოლმე თვიურის მოახლო-
 ვების პერიოდში; რომ თითქმის არაა ისეთი ქალწული, რომელიც
 ვერ შესძლებდა მეძუძურად გახდომას, თუ ძუძუს მისცემდა საწოფ-
 რად; და რომ მე თვალწინ მყავს ერთი პატარა დედალი, რომლის-
 თვისაც შესაფერისი მამალი არ მოინახა, რომელიც ამიტომ არ დაგ-
 რილებულა; არ დაორსულებულა და რომელსაც, მიუხედავად ამისა,
 ძუძუები ისე ჰქონდა გაჭედილი რძით, რომ საჭირო გახდა ჩვეულებ-
 რივი საშუალებებისათვის მიმართვა მის შესამსუბუქებლად? სასა-
 ცილო არაა მოსმენა ანატომისტების, ბუნების მორცხვობას რომ
 აწერენ საფარს, რომლითაც იგი ერთნაირად ფარავს ჩვენი სხეუ-
 ლის ნაწილებს, სადაც არაფერია ისეთი უმართებულო, რის დაფარ-
 ვაც საჭირო ყოფილიყო? დანიშნულება, რომელსაც ამ საფარს
 აწერენ სხვა ანატომისტები ცოტა უფრო ნაკლებ პატივს დებს ბუ-
 ნების მორცხვობას, მაგრამ მეტ პატივს არ დებს ანატომისტების
 გამჭირახობას. ფიზიკოსი, რომლის პროფესია სწავლენაა და არა
 შექმნა, უარს იტყვის კითხვაზე: რატომ? და წაეტანება მხო-
 ლოდ კითხვას: როგორ? როგორ გამომდინარეობს არსებათა-
 გან, რატომ — ჩვენი გაგებიდან; ის დაკავშირებულია ჩვენს სის-
 ტემებთან. ის დამრკიდებულია ჩვენი ცოდნის წინსვლაზე. რამდენი
 აბსურდული წარმოდგენები, მკდარი ვარაუდები, ქიმერული ცნებე-
 ბია იმ ჰიმნებში, რომლებსაც გაბედულად სთხზავს გამჩენის საქებ-
 სადიდებლად ზოგი უფნური ქომაგი საბოლოო მიზეზებისა! იმის მა-
 გიერ, რომ გაეზიარებიათ ალტაცებული განცვიფრება წინასწარმეტ-
 ყველისა და წამოგძახებით ღამით ცის მანათობელ უთვალავ ვარსკე-

ლავთა დანახვისას, Coeli enarrant gloriam Dei⁵⁰, ისინი გაიტაცა ცრურწმენამ მათივე ვარაუდებისა. მის მაგიერ, რომ თვით ბუნების არსებებში გაელმერთებიათ ყოვლისშემძლე, ისინი განერთხენ თავისივე წარმოსახვით შექმნილი ფანტომების წინაშე. თუ ვინმე, ცრურწმენათა დამჯერე, დაექვედება ჩემი საყვედურის საფუძვლიანობაში, მე წინააღმდეგას მივსცემ მას შეადაროს გალენის ტრაქტატი—ადამიანის სხეულის ნაწილების დანიშნულებაზე—ბურჰავის ფიზიოლოგიას; და ბურჰავის ფიზიოლოგია კი—ჰალერის ფიზიოლოგიას: მე მოვუწოდებ შთამომავლობას შეადაროს ამ უკანასკნელ ნაწარმოებში მოთავსებული სისტემატური და გარდამავალი შეხედულებები მას, რადაც ფიზიოლოგია იქცევა მომავალ საუკუნეებში. ადამიანი, თავისი ვიწრო განზრახვებიდან გამომდინარე, აღიღებს მარადმყოფს; მარადმყოფი კი უსმენს მას თავის ტახტის სიმაღლიდან და, იცის რა თავისივე განზრახვები, აღიარებს ადამიანის სულელურ ქებათაქებას და დასცინის მის მედიდურობას.

LVII

ზოგიერთ ცრუაზრებზე

არც ბუნების მოვლენებში, არც ცხოვრების პირობებში; არაა არაფერი ისეთი, რასაც მახედ გახდომა არ შეეძლებოდა ჩვენს წინდაუხედაობათათვის. აქ მე მხედველობაში მაქვს უმეტესი ნაწილი იმ საყოველთაოდ ცნობილი აქსიომებისა, რომელთაც ხალხთა კეთილგონიერებას მიაწერენ ხოლმე. ამბობენ, არა არს რა ახალი ცის ქვეშეთზე; და ეს სწორია იმისთვის, ვინც უხეშ გარეგნულობას ემყარება. მაგრამ რა მნიშვნელობა აქვს ამ სენტენციას ფილოსოფოსისათვის, რომლის ყოველდღიური სამუშაო წარმოადგენს უუფაქიზეს განსხვავებათა შერჩევას? რა უნდა ეფიქრა ამაზე იმას, რომელიც ამტკიცებდა, რომ მთელ ხეზე, არ შეიძლება მოინახოს შესამჩნევლად ერთი და იგივე მწვანე ფერის ორი ფოთოლიც კი? რას იტყოდა ამაზე ის, ვინც, დაუფიქრებოდა რა უამრავ ცნობილ მიზეზებსაც კი, რომლებიც ხელს უნდა უწყობდნენ ფერის განსაზღვრული იერის წარმოშობას, იტყოდა (ისე რომ არც იფიქრებდა ლეიბნიცის აზრის გადამეტებაზე), რომ დამტკიცებულია—(სივრცის წერტილთა განლაგებაში არსებულ განსხვავებათა გამო, აურიცხავ სხვა მიზეზებთან დაკავშირებით), რომ შეიძლება, არასოდეს არ არსებობდა და, არასოდეს არც იარსებებს აბსოლუტურად ერთდამავ მწვანე ფერის ორი პატარა ბალახის ღერო? თუ არსებანი თანმიმდევრობით შეიცვლებიან უფუმჩნეველ საფეხურთა გავლით, მაშინ უწ-

ყვეტ დროს ბოლოსდაბოლოს უნდა დაემყარებია უდიდესი განსხვავება უკვე გარდასულ ფორმებსა, დღეს არსებულ ფორმებსა და იმ ფორმებს შორის, რომლებიც მომავალ საუკუნოებში იარსებებენ. ამრიგად *nil sub sole novum*⁵¹ ცრუ აზრია, ჩვენი ხელსაწყობის უსრულობაზე და ჩვენი სიცოცხლის ხანმოკლეობაზე დამყარებული. მორალური ამბობს: *quot capita, tot sensus*⁵²; მაგრამ სწორია წინააღმდეგი აზრი: მრავალია თავი, მაგრამ იშვიათი მოვლენაა გონება. ლიტერატურაში ამბობენ: არ შეიძლება გემოვნებაზე დავა, თუ იგულისხმება, რომ არ შეიძლება დავა იმაზე, რომ ამათუიმი ადამიანს ასეთი გემოვნება აქვს, მაშინ ეს სისულელეა. მაგრამ თუ კი იგულისხმება, რომ გემოვნებაში არც კარგი და არც ცუდი არ არსებობენ, ეს სიცრუეა. ფილოსოფოსი მკაცრად განიხილავს ხალხური სიბრძნის ყველა ამ აქსიომას.

LVIII

კ ი თ ხ ვ ე ბ ი

არის მხოლოდ ერთი საშუალება ჰომოგენური იქნე. არსებობს დაუსრულებელი სიმრავლე ყოველნაირი საშუალებებისა, რომ ჰეტეროგენური იქნე. მე ისეთივე შეუძლებელი მგონია ის, რომ ბუნების ყველა არსება სავსებით ჰომოგენური მასალიდან ყოფილიყო გაკეთებული, როგორც შეუძლებელი იქნებოდა იმის წარმოდგენა, რომ ყველა ისინი ერთისა და იმავე ფერის ყოფილიყვნენ. მე კიდევ ვფიქრობ, რომ მოვლენათა სხვადასხვაობა არ შეიძლებოდა შედეგი ყოფილიყო რაიმე ჰეტეროგენობის. ამიტომ მე ელემენტებს ვუწოდებ სხვადასხვა, ბუნების ყველა მოვლენათა საერთო შექმნისათვის აუცილებელ, ჰეტეროგენურ ნივთიერებებს; და ვუწოდებ ბუნებას—ზოგად აქტუალურ შედეგს, ან ელემენტთა კომბინაციების ზოგად თანამიმდევრულ შედეგებს. ელემენტებში არსებითი განსხვავება უნდა იყოს; უამისოდ ჰომოგენობიდან შესძლება ყოველივე წარმოშობას, რადგან ყოველივე მასშივე დაბრუნებას შესძლება. არსებობს, არსებობდა ან იარსებებს ბუნებრივი კომბინაცია ან ხელოვნური კომბინაცია, რომელშიაც ელემენტი იყო, არის და იქნება მიყვანილი დაყოფის უუკიდურეს ხარისხამდე. მოლეკულა ელემენტისა, რომელიც დაყოფის ასეთი უუკიდურეს ხარისხში გამოიხატება, განუყოფელია, აბსოლუტურად განუყოფელი, ვინაიდან მისი შემდგომი გაყოფა ბუნების კანონთა და ხელოვნების ძალთა ფარგლებიდან გამოდის და შეიძლება წარმოდგენილ იქნას მხოლოდ გონებით. რადგან დაყოფის უკიდურეს ხარისხში მყოფობის მდგომა-

რობა ბუნებაში, ან ცდაში, როგორც ვხედავთ, სხვადასხვანაირია ხოლმე არსებითად ჰეტეროგენურ ნივთიერებათათვის, ამიტომ აქედან გამოდის, რომ არიან მოლეკულები, არსებითად სხვადასხვანაირნი მასის მხრივ და მიიწვ თავისთავად აბსოლუტურად განუყოფელნი. რამდენია არსებითად ჰეტეროგენური, ან ელემენტური ნივთიერება? ჩვენ ეს არ ვიცით. რა არსებითი განსხვავებაა ნივთიერებებში, რომელთაც ჩვენ აბსოლუტურად ჰეტეროგენურ, ან ელემენტურ ნივთიერებებად ვაჯლით? ჩვენ ეს არ ვიცით. რომელ ხარისხამდე შეიძლება დაყვანა ელემენტური ნივთიერებებისა ბუნებრივად და ხელოვნურად? ჩვენ ეს არ ვიცით, და სხვა და სხვა. ხელოვნურსა და ბუნებრივ კომბინაციებს მე ვაკავშირებ ერთმანეთთან; იმიტომ, რომ ჩვენთვის დღეს უცნობი და მომავალშიაც გამოუცნობი ფაქტების დაუსრულებელ სიმრავლეში არის კიდევ ერთი ჩვენთვის დაფარული, სახელდობრ: ხომ არ ნახულა, არ მიდის, ან არ წავა ელემენტარული მატერიის ხელოვნური ოპერაციებით დაყოფა უფრო შორს, ვიდრე ეს იყო, არის ან იქნება ყველა კომბინაციებში თავის ნებაზე მიშვებულ ბუნებაში? პირველი, ქვემოთმოყვანილი კითხვიდან გამოჩნდება, თუ რატომ შევიტანე მე ჩემს პრობლემებში წარსულის, აწმყოს, მომავლის მცნება; და რატომ ჩაურთე მე თანამიმდევრობის იდეა ბუნების ჩემს მიერ მოცემულ განსახვდრაში.

1.

თუ კი მოვლენებს შორის ურთიერთკავშირი არ არსებობს, ადგილი არა აქვს ფილოსოფიას. აგრეთვე შეიძლება დაშვებულ იქნას, რომ თითოეული ამ მოვლენათაგანის მდგომარეობა, შესაძლებელია, წარმავალი იყოს მათ შორის კავშირის თანაყოფის შემთხვევაშიაც. მაგრამ თუ არსებათა მდგომარეობა განუწყვეტელ რყევაშია; თუ ბუნებას ჯერ არ დაუმთავრებია მუშაობა, მაშინ, მიუხედავად მოვლენების დამაკავშირებელი ჯაჭვისა, ადგილი არა აქვს ფილოსოფიას. მთელი ჩვენი ბუნების მეცნიერება ისეთივე წარმავალი ხდება, როგორც სიტყვები. ის, რაც ჩვენ ბუნების ისტორიად მიგვაჩნია, არის მეტად უსრული ისტორია ერთი მომენტისა. ამიტომ მე ვსვამ კითხვას, ხომ ყოველთვის ისეთივენი იყვნენ და იქნებიან ლითონები, როგორიც ახლა არიან, ხომ ყოველთვის ისეთივე იყვნენ და იქნებიან მცენარეები, როგორიც ახლა არიან; ყოველთვის ისეთივენი იყვნენ და იქნებიან ცხოველები, როგორიც ახლა არიან, და სხვ.? ცნობილ მოვლენებზე ღრმა დაფიქრების შემდეგ ჩვენ გვებადება ეჭვი, რომელიც თქვენ, ოჰ, სკეპტიკოსებო, შეიძლება გეპატიოთ, ეჭვი, არაა

იმისა, რომ ქვეყანა არ გაჩენილა, არამედ იმისა, რომ ის ისეთივე იქნება როგორც იყო - და აწიც ისეთივე იქნება.

2.

ხრმ იგივე არ ემართება მთელ სახეობებს, რაც ცხოველთა და მცენარეთა სამეფოებში ცალკეულ ინდივიდს, რომელიც წარმოიშობა, ასე ვთქვათ, იზრდება, არსებობს, იშლება და იღუპება? სარწმუნოებას რომ არ ესწავლებია ჩვენთვის ის, რომ ცხოველები გამოვიდნენ შემომქმედის ხელიდან ისეთი სახით, როგორებადაც ისინი ჩვენ ამჟამად გვევლინებიან; რომ ნებადართული ყოფილიყო ოდნავი დაეკვება მათი წარმოშობისა და დასასრულის შესახებ, ხომ შეეძლებოდა ფილოსოფოსს საკუთარ მოსაზრობათა საფუძველზე ევარაუდნა, რომ ყოველივე ცოცხალს მარადიულად ჰქონდა განსაკუთრებული, გაბნეული და მატერიის მასაში არეული ელემენტები, რომ ყველა ეს ელემენტები შემთხვევით შეერთდნენ, იმიტომ, რომ შესაძლებელი იყო ასეთი შეერთება, რომ ამ ელემენტებიდან შემდგარმა ემბრიონმა განვითარების და ორგანიზაციის დაუსრულებელი საფეხურები გაიარა, რომ მას თანმიმდევრობით ჰქონდა მოძრაობა, შეგრძნობა, წარმოდგენები, აზრი, აზროვნება, შეგნება, გრძნობები, ენებები, ნიშნები, ექსტები, დანაწევრებული ბგერები, ენა, კანონები, მეცნიერებანი და ხელოვნებანი, რომ მილიონმა წლებმა გაიარა თითოეულს განვითარებათა შორის, რომ მას, შეიძლება, მოელის გავლა განვითარებისა და ზრდის კიდევ სხვა, ჩვენთვის უცნობი საფეხურებისა, რომ მას ჰქონდა ან ექნება სტაციონური მდგომარეობა, რომ ის შორდება, ან განშორდება ამ მდგომარეობას მუდმივი რღვევის გამო, რომლის დროს მას მიატოვებენ მისი ნიჭნი როგორც მას ისინი მიუღია, რომ ის სამუდამოდ გაჰქრება ბუნებიდან, ან, უფრო მოსალოდნელია, იარსებებს მასში, მაგრამ სულ სხვა ფორმით და სხვ. ნიჭით, შედარებით იმათთან, რომლებიც დროის ზოცემულ მომენტში არიან მასში? რელიგიას რომ არაფერი აეხსნა ჩვენთვის სამყაროს წარმოშობის, არსებათა უნივერსალური სისტემის შესახებ, რამდენი სხვადასხვა ჰიპოთეზის მიღება მოგვიხდებოდა ბუნების საიდუმლოებათა ასახსნელად? ეს ჰიპოთეზები, ყველა ერთნაირად მცდარნი, ჩვენს წარმოდგენაში თითქმის ყველა ერთნაირად მიახლოებული იქნებოდა ჭეშმარიტებასთან. კითხვა, რატომ არსებობს რაიმე, უუძნელესია შედარებით ყველა იმ კითხვებთან, რომლებიც ფილოსოფიას შეუძლია წარმოიდგინოს; და მარტო ზემთაგონება იძლევა მასზე პასუხს.

3.

თუ თვალს გადავაგლებთ ცხოველებს და უხეშ დედამიწას, რომელსაც ისინი ფეხებით თელავენ, ორგანულ მოლეკულებს და სითხეს, რომელშიაც ისინი მოძრაობენ, მიკროსკოპულ მწერებს და ნივთიერებას, რომელიც მათ ჰქმნის და გარსერტყმის, აშკარა გახდება, რომ საზოგადოდ მატერია ცოცხალ და მკვდარ მატერიებად განიყოფება. მაგრამ როგორ შეიძლება, რომ მატერია ერთიანი არაა: ან მთლიანად ცოცხალი ან მთლიანად მკვდარი? ცოცხალი მატერია მუდამ ცოცხალია? და მკვდარი მატერია მუდამ და მართლა მკვდარი? განა ცოცხალი მატერია არ კვდება? განა მკვდარი მატერია არასოდეს არ იწყებს სიცოცხლეს?

4.

არის თუ არა სხვა რაიმე შესამჩნევი განსხვავება ცოცხალ და მკვდარ მატერიებს შორის, გარდა ორგანიზაციისა და მოძრაობის რეალური ან მოჩვენებითი სპონტანურობისა?

5.

ის, რასაც ცოცხალ მატერიას უწოდებენ, მარტო თავისთავად მოძრავი მატერია ხომ არაა? და ის, რასაც მკვდარ მატერიას უწოდებენ, სხვა მატერიის მიერ ამოძრავებული მატერია ხომ არაა?

6.

თუ ცოცხალი მატერია თავისთავად მოძრავი მატერიაა, როგორ შეუძლია მას შესწყვიტოს მოძრაობა ისე, რომ არ მოკვდეს?

7.

თუ არსებობენ თავისთავად ცოცხალი და თავისთავად მკვდარი მატერიები, საკმარისია თუ არა ეს ორი პრინციპი ყველა მოვლენისა და ყველა ფორმის შესაქმნელად?

8.

გეომეტრიაში რეალური სიდიდე, წარმოსახვითი სიდიდეს მიმატებული, წარმოსახვით მთელს იძლევა; ბუნებაში, თუ ცოცხალი მატერიის მოლეკულა შეერთვის მკვდარი მატერიის მოლეკულას, ცოცხალი მთელი იქნება, თუ მკვდარი?

9.

თუ აგრეგატს შეუძლია ან ცოცხალი ან მკვდარი იყოს, როდის და რატომ იქნება ის ცოცხალი? როდის და რატომ იქნება ის მკვდარი?

10.

ცოცხალი, თუ მკვდარი არსებობს რომელიმე ფორმით. რა ფორმითაც არ უნდა არსებობდეს იგი, როგორია მისი პრინციპი?

11.

პირველსახეობანი ფორმების პრინციპები ხომ არ არიან? რა არის პირველსახეობა? არის ეს წინარეარსებული და რეალური არსება? თუ არის ეს მხოლოდ გონებით მისაწვდომი ფარგლები, ცოცხალ ან მკვდარ მატერიასთან შეერთებული ცოცხალი მოლეკულის ენერჯისა; ფარგლები, განსაზღვრულნი ყოველივე მიმართულების ენერჯით ყველა მიმართულების წინააღმდეგობასთან შეფარდებით? თუ ეს არსება რეალური და წინარეარსებულია, როგორ შეიქმნა იგი?

12.

ცოცხალი მოლეკულის ენერჯია ცვალებადობს თავისთავად, თუ ის ცვალებადობს მხოლოდ იმ ცოცხალი, ან მკვდარი მატერიის რაოდენობის, ხარისხისა და ფორმების მიხედვით, რომელსაც ის უერთდება?

13.

არსებობენ თუ არა ცოცხალი მატერიები, სხვა ცოცხალ მატერიათაგან სპეციფიკურად განსხვავებულნი? თუ ყოველგვარი ცოცხალი მატერია არსებითად ერთია და გამოსადეგი ყოველივეში? იგივე კითხვა მკვდარ მატერიასაც ეხება.

14.

ცოცხალი მატერია კომბინირდება ცოცხალ მატერიასთან? როგორ ხდება ეს კომბინირება? როგორია მისი შედეგი? იგივე კითხვა ეხება მკვდარ მატერიასაც.

15.

შესაძლებელი რომ იყოს დაშვება იმისა, რომ ყოველი მატერია ცოცხალია, ან ყოველი მატერია მკვდარია, მაშინ, იქნებოდა თუ არა ოდესმე რაიმე სხვა, გარდა მკვდარი ან ცოცხალი მატერიისა? ანდა შეეძლებოდათ თუ არა ცოცხალ მოლეკულებს სიცოცხლის დაკარგვის შემდეგ სიცოცხლის ისევ დაბრუნება, რათა შემდეგ კიდევ დაკარგონ იგი; და ასე დაუსრულებლობამდე?

„როდესაც მე ვაკვირდები ადამიანთა მოქმედებას და ყოველგვან ვხედავ მათგან დაარსებულ ქალაქებს, მათ მიერ საქმედ ქცეულ ბუნების ელემენტებს, დამკვიდრებულ ენებს, განათლებულ ხალხებს, აშე-
8. დენი დიდრო

ნებულ ნავსადგურებს, გადალახულ ზღვებს, გაზომილ ცას და დედა-
მიწას—მე სამყარო დიდად ხნიერი მეჩვენება. როდესაც წავაწყდები
ადამიანებს, რომლებიც არ იცნობენ მედიცინისა და აგრიკულტურის
პირველ პრინციპებს, უმარტივეს ნივთიერებათა თვისებებს, საკუთარ
დაავადებებს, თუ როგორ უნდა გასხლან ხეები, როგორია თავის
გარეგნობით გუთანი—ქვეყანა მე გუშინდელი დასახლებული მეჩვე-
ნება. და რომ ბრძენნი ყოფილიყვნენ ადამიანები, ისინი შეუდგებო-
დნენ, ბოლოს და ბოლოს, მათი კეთილდღეობისათვის საჭირო გა-
მოკვლევენ და პასუხს გაცემდნენ ჩემს უქმ კითხვებზე არა უადრეს
ათასი წლისა; ან შეიძლება არასოდეს არ ეკადრათ მათზე პასუხის
გაცემა—დროსა და სივრცეში მათ მიერ დაკავებულ ადგილის უმ-
ნიშვნელობისა გამო.

ლ ო ს ვ ა

მე დავიწყე ბუნებიდან, რომელსაც შენი ქმნილება უწოდეს; და დავამთავრებ შენით, რომლის სახელი ქვეყანაზე — ღმერთია.

ღმერთო! მე არ ვიცი, არსებობ შენ თუ არა; მაგრამ მე ვი-
აზროვნებ ისე, თითქოს შენ ჩემს სულში იხედებოდე, ვიმოქმედე-
ბისე, თითქოს მე შენს წინაშე ვიყო.

თუ მე ზოგჯერ ცოდვები ჩამიდენია ჩემი გონებისა ან შენი
კანონის წინაშე, მაშინ მე ნაკლებ კმაყოფილი ვიქნები ჩემი წარ-
სული ცხოვრებით; მაგრამ, მიუხედავად ამისა, სრულიად დამშვი-
დებულად მომლოდინე ვარ ჩემი მომავალი სვე-ბედისა, რადგან შენ
მაშინვე დავივიწყე ჩემი დანაშაული, როგორც კი მე ვალიარე იგი.

მე არაფერს არ გთხოვ ამ ქვეყნად, რადგან გარემოებათა მიმ-
დინარეობა აუცილებელია თავისთავად, თუ შენ კიდევაც არ არსე-
ბობდე, ანდა აუცილებელია ის შენივენებით, თუ შენ არსებობ.

მე იმედი მაქვს დასაჩუქრებული ვიქნები შენგან იმ ქვეყნად,
თუ კი ის არსებობს; თუმცა ყოველივეს, რასაც მე ამ ქვეყნად ვაკე-
თებ, მხოლოდ ჩემთვისვე ვაკეთებ.

თუ მე სიკეთის გზაზე მივდივარ, მე ამას სრულიად ძალდაუ-
ტანებლად ვიქმ; თუ მე ბოროტების გზას ვცილდები, არა იმიტომ,
რომ შენზე ვფიქრობ.

მე ვერ დაუშლიდი ჩემს თავს ჭეშმარიტებისა და კეთილსაქმიან-
ობის სიყვარულს, და სიცრუისა და ბიწიერების სიძულვილს კი-
დეც რომ მცოდნოდა, რომ შენ არ არსებობ, ან კიდევ მჯეროდეს,
რომ შენ არსებობ და კოველივე ეს არ მოგწონს.

და აი, მე ვარ ის, რაც ვარ, ვარ აუცილებლად ორგანიზებული
ნაწილი მარადიული და აუცილებელი მატერიისა ან, შეიძლება, ვიყო
შენი ქმნილება.

მაგრამ, თუ მე კეთილი და სათნო ვარ, რა საქმე აქვთ ჩემ
მსგავსებს იმასთან, კეთილი ორგანიზაციიდან წარმომდინარეობს ეს,
ჩემი ნებისყოფის თავისუფალი აქტებიდან, ან თუ შენივე წყალობით?

და ყოველთვის, როდესაც გაიმეორებ ამ ჩვენი ფილოსოფიის სიმბოლოს, შენ წაიკითხავ (ახალგაზრდავ) აგრეთვე შემდეგსაც:

მხოლოდ პატიოსანი ადამიანი შეიძლება ათეისტი იყოს.

კუდი ადამიანი, ღვთის არსებობის მგმობი, მსაჯულია თვის საკუთარ საქმეში: ეს ისეთი ადამიანია, რომელსაც, ეშინია და რომელმაც იცის, რომ უნდა ეშინოდეს მომავალშიაც შურისმძიებლისა თავისი საქციელისა გამო.

პირიქით, კეთილისმქნელი ადამიანი, რომელსაც სასიამოვნოდ დაურჩებოდა ფიქრი, რომ მომავალში მას დააჯილდოებენ თვის სიკეთისათვის, თავის საკუთარ ინტერესების წინააღმდეგ გამოდის.

პირველი თავის სასარგებლოდ იქცევა, მეორე თავის წინააღმდეგ. პირველს არასოდეს არ შეუძლია დარწმუნებული იყოს მისი ფილოსოფიური პოზიციის განსაზღვრულ კემარიტ მოტივებში. მეორეს არ შეუძლია დაეჭვდეს მასში, რომ აშკარა ფაქტები აიძულებენ მას მიიღოს თავისი უტკბესი და უძვირფასესი იმედების პირდაპირ საწინააღმდეგო შეხედულებები.

რადგან ან ღმერთმა ნება მოგვცა, ან ბედისწერად წოდებულმა უნივერსალურმა მექანიზმმა მოისურვა, რომ ჩვენ ყოველგვარი შემთხვევები გამოგვეცადა ჩვენი ცხოვრების განმავლობაში, ამიტომ, თუ შენ კეთილგონიერი ადამიანი ხარ და ჩემზე უფრო მოყვარული მამა, შენ შეეცდები პატარაობიდანვე დაარწმუნო შენი შვილი, რომ ის ბატონ-პატრონია თავისივე სიცოცხლის, რათა მან ჩივილი არ დამიწყოს შენზე, მისთვის სიცოცხლის მიცემისათვის.

ფილოსოფიური პრინციპები

მატიერისა და მოძრაობაზე

მე არ ვიცი რა აზრით ივარაუდეს ფილოსოფოსებმა, რომ მატერია ინდიფერენტულია მოძრაობისა და უძრაობის მიმართ. უეჭველია, რომ სხეულები ყველანი ერთმანეთს იზიდავენ, რომ სხეულის ყველა ნაწილები ერთმანეთს იზიდავენ, რომ ყოველივე ამ სამყაროში იმყოფება გადანაცვლების მდგომარეობაში, ან in nisu-ში, ან გადანაცვლებაში და in nisu-ში ერთდროულად.

ფილოსოფოსების ეს ვარაუდი შეიძლება მივამსგავსოთ გეომეტრიების ვარაუდს, რომლებიც უშვებენ ისეთი წერტილების არსებობას, რომელთაც არავითარი განზომილება არა აქვთ, ისეთი ხაზების არსებობას, რომელთაც არც სივანე და არც სიღრმე არა აქვთ, ისეთი სიბრტყის არსებობას, რომელსაც სისქე არა აქვს; ან, შეიძლება, ისინი ლაპარაკობენ ერთი მასის რელატიურ უძრაობაზე მეორე მასის მიმართ. ყველაფერი რელატიურ უძრაობაში იმყოფება მღელვარე ზღვაში მყოფ გემზე. არაფერი იქ აბსოლუტურ უძრაობაში არ არის, გემისა და მასში მყოფი სხეულების შემადგენელი მოლეკულებიც კი.

თუ გეომეტრები ფიქრობენ, რომ ყოველ სხეულში ერთნაირია ტენდენცია როგორც უძრაობისადმი, ისე მოძრაობისადმი, მაშინ, აშკარაა, რომ ისინი თვლიან მატერიას ჰომოგენურად; ისინი განაყენებენ მატერიისაგან ყველა მის არსებითს თვისებებს, უყურებენ რა მათ როგორც უცვლელს გონებით მათი კვრეტის თითქმის განუყოფელ მომენტში; მსჯელობენ რელატიურ უძრაობაზე ერთი აგრეგატისა მეორე აგრეგატის მიმართ; ავიწყდებათ, რომ თავიანთი მსჯელობით სხეულის ინდიფერენტობაზე მოძრაობისა ან უძრაობის მიმართ (მაშინ, როცა მარმარილოს ლოდშიაც კი დაშლის მიდრეკილება არსებობს) სპობენ აზრობრივად საყოველთაო მოძრაობასაც, რომელიც ყველა სხეულსაც ასულდგმულებს და ამ სხეულთა თავისებურ იმ ურთიერთმოქმედებასაც, რომელიც მათ ყველას არღვევს; ეს ინდიფერენტობა, თუმცა თავისთავადი უნამდვილო, მაგრამ წუთიერი, მოძრაობის კანონებს მცდარად არ წარმოქმნის.

სხეული, ზოგიერთი ფილოსოფოსის მიხედვით, არაა დაჯილდოვებული თავისთავად არც ძალით და არც მოქმედებით; ეს საშინელი შეცდომაა, რომელიც პირდაპირ ეწინააღმდეგება ყოველ სწორ ფიზიკას, ყოველ სწორ ქიმიას: თავისთავად, ბუნებით მინიჭებული არსებითი თვისებების გამო, სხეული სავსეა ძალით და მოქმედებით, სულერთია მოლექულებში განიხილავ მას თუ მასაში.

რომ წარმოიდგინოთ მოძრაობა, — დასძენენ ისინი, — არსებული მატერიის გარეშე, საჭიროა წარმოისახოს ძალი, რომელიც ამ მატერიაზე მოქმედობს. ეს ასე არაა: მოლექულა, დაჯილდოვებული მისი თანაარსი თვისებით, თავისთავადაა აქტიური ძალი. ის ზემოქმედებას ახდენს მეორე მოლექულაზე, რომელიც თავის მხრივ მოქმედობს პირველზე. ყველა ამ პარალოგიზმებს საფუძვლად უდევთ მცდარი წარმოდგენა ჰომოგენური მატერიის შესახებ. თქვენ, ესოდენ კარგად რომ წარმოიდგენიათ უძრავი მატერია, შეგიძლიან წარმოიდგინოთ უძრავი ცეცხლი? მსგავსად მოლექულათა იმ ერთობლიობისა, რომელსაც თქვენ ცეცხლს უწოდებთ, ბუნებაში ყველაფერი სხვადასხვანაირ მოქმედებაშია. ამ ერთობლიობაში, რომელსაც თქვენ ცეცხლს უწოდებთ, თითოეულ მოლექულას თავისი ბუნება, თავისი ქმედება აქვს.

აი ჭეშმარიტი განსხვავება მოძრაობასა და უძრავობას შორის; აბსოლუტური უძრავობა — ბუნებაში არ არსებული აბსტრაქტული მცნებაა, და მოძრაობა ისეთივე რეალური თვისებაა, როგორც სიგრძე, სიგანე და სიღრმე. რა მესაქმება იმასთან, რაც თქვენს თავში ხდება? რა მესაქმება მე, განიხილავთ თქვენ მატერიას როგორც ჰომოგენურს, თუ როგორც ჰეტეროგენურს? რა მესაქმება მე, რომ, ახდენთ რა აბსტრაქციას მატერიის თვისებებისაგან და, იღებთ რა მხედველობაში მხოლოდ მის არსებობას, თქვენ მას უძრავად ხედავთ? რა მესაქმება მე, რომ ამის გამო თქვენ ეძებთ მიზეზს, რომელიც მას ამოძრავებს? რამდენიც გნებავთ იმდენი ივარჯიშეთ გეომეტრიასა და მეტაფიზიკაში, მაგრამ მე, როგორც ქიმიკოსი და ფიზიკოსი, ვღებულობ რა სხეულებს ისე როგორც ისინი არიან ბუნებაში და არა ჩემს თავში, ვხედავ მათ არსებულად ნაირსახეობაში, დაჯილდოვებულად თვისებებით, ქმედუნარიანობით და მოძრაობით, როგორც მთელს სამყაროში, ასევე ლაბორატორიუმში, სადაც ნაპერწყალი, შეერთებული გვარჯილის, ნახშირისა და გოგირდის მოლექულებთან, აუცილებლად აფეთქებას იწვევს.

სიმძიმე უძრავობისადმი ტენდენცია არაა; ის ტენდენციაა ლოკალური მოძრაობისადმი.

რომ მატერია ამოძრავდეს, დასძენენ კიდევ, საჭიროა მოქმედება, ძალა. დიახ, ხოლო ძალა ან გარეშეა მოლეკულის მიმართ, ან მისი თანაარსია, ან არსებითი და ინტიმურია მოლეკულისათვის, რომელიც ჰქმნის ცეცხლის, წყლის, აზოტის, ტუტის, გოგირდის მოლეკულების ბუნებას: როგორც არ უნდა იყოს მისი ბუნება, მისგან გამომდინარე ძალა მოქმედებს მის გარეშე, აგრეთვე სხვა მოლეკულებიდანაც გამოდიან მასზე მოქმედი ძალები.

მოლეკულაზე მოქმედი ძალა ილევა; მოლეკულის ინტიმური ძალა არ ილევა. ის უცვლელია, მარადიულია. ამ ორ ძალას შეუძლია წარმოშვას ორგვარი nisus-ი: პირველია nisus-ი, რომელიც წყდება; მეორეა nisus--ი, რომელიც არასოდეს არ წყდება. მამასადამე, უაზრობაა იმის თქმა, რომ მატერია რეალურ წინააღმდეგობაშია მოძრაობასთან.

ბუნებაში ძალთა რაოდენობა მუდმივია; მაგრამ ჯამი nisus-ებისა და ტრანსლაციის ჯამი—ცვალებადია. რამდენადაც ჯამი nisus-ებისა მეტია, იმდენად ნაკლებია ტრანსლაციის ჯამი; და, პირიქით, რამდენადაც მეტია ტრანსლაციის ჯამი, იმდენად ნაკლებია ჯამი nisus-ებისა. ხანძარი, მოდებული მთელს ქალაქს, ანაზღად ზრდის ტრანსლაციის ჯამს საშინელი სიდიდით.

ატომი ამოძრავებს ქვეყანას; არაფერია ამ დებულებაზე უფრო სწორი; ეს ისევე სწორია, როგორც ის, რომ ატომს ქვეყანა ამოძრავებს. რამდენადაც ატომს საკუთარი ძალა აქვს, ამ უკანასკნელს არ შეუძლია უშედეგოდ ყოფნა.

ფიზიკოსმა არასოდეს არ უნდა თქვას: სხეული—როგორც სხეული, რადგან მაშინ ფიზიკა უგულვებელყოფილია; ეს იქნება აბსტრაქციის ნაყოფი, რომელსაც არაფრამდე არ მივყევართ.

მოქმედება და მასა ერთმანეთში არ უნდა აფუროთ. შესაძლებელია დიდი მასა და მცირე მოქმედება. შესაძლებელია მცირე მასა და დიდი მოქმედება. ჰაერის მოლეკულა ფოლადის ლოდს გახეთქს. ოთხი გრამი თოფიწ წამალი საკმარისია კლდის გასახეთქად.

რასაკვირველია, როდესაც ჰომოგენურ აგრეგატს ადარებენ სხვა, ისეთივე ჰომოგენური მატერიის აგრეგატს, როდესაც ლაპარაკობენ ამ ორი აგრეგატის მოქმედებაზე და უკუქმედებაზე, მაშინ მათი რელატიური ენერგიები პირდაპირ პროპორციულნი არიან მასებთან. მაგრამ თუ საუბარი შეეხება ჰეტეროგენურ აგრეგატებს, ჰეტეროგენურ მოლეკულებს, მაშინ არ იგივე კანონები მოქმედებენ. იმდენი სხვადასხვანაირი კანონი არსებობს, რამდენი სხვადასხვაობაც აქვს სხეულთა თითოეული, ელემენტარული, კონსტიტუირებული მოლეკულის ინტიმურ და თანაარს ძალას.

სხეული ეწინააღმდეგება ჰორიზონტალურ მოძრაობას. რას ნიშნავს ეს? ცნობილია, რომ არსებობს ჩვენი პლანეტის ყველა მოლეკულებისათვის საერთო საყოველთაო ძალა, რომელიც ზედაწოლას ახდენს დედამიწის სფეროს ზედაპირის მიმართ პერპენდიკულარული, ან თითქმის პერპენდიკულარული მიმართულებით; მაგრამ საერთო და საყოველთაო ძალას ეწინააღმდეგება ასიათასი სხვა ძალა. გაცხელებული შუშის მილი აფარფარებს ოქროს პატარა ფურცლებს. გრივალი მტვერით ავსებს ჰაერს; სიცხე აორთქლებს წყალს; აორთქლებულ წყალს თან მიჰყვება მარილის მოლეკულები; იმ დროს, როდესაც ბრინჯაოს მასა აწვება მიწას, ჰაერი მოქმედობს ბრინჯაოზე და აქცევს მის ზედაპირს ლითონის კირად, რის გამოც იწყება ამ სხეულის დაშლა; ჩემს მიერ მასებზე თქმული, მოლეკულებსაც ეხება.

ყოველი მოლეკულა უნდა განხილულ იქნას, როგორც სამგვარი მოქმედებით ასულდგმულზეული: სიმძიმის, ან მიზიდვის მოქმედებით; მისი ინტიმური ძალის მოქმედებით, რომელიც არსებითია მისი ბუნებისათვის, როგორიცაა — წყლის, ცეცხლის, ჰაერის, გოგირდის მოლეკულები, და მასზე ყველა სხვა მოლეკულების მოქმედებით. შესაძლოა მოხდეს, რომ ეს სამი მოქმედება კონვერგირებული ან დივერგირებული იყვნენ. თუ ისინი — კონვერგირებულნი არიან, მაშინ მოლეკულა დაჯილდოებული იქნება უძლიერესი მოქმედებით, როგორც კი მას შეუძლია ჰქონდეს. რომ შეგვედგინათ წარმოდგენა ამ უდიდეს მოქმედებაზე, საჭირო იქნებოდა წარმოსახვა, ასე ვთქვათ, აბსურდული ვარაუდების მთელი გროვისა, ე. ი. საჭირო იქნებოდა მოლეკულის ჩაყენება სავსებით მეტაფიზიკურ მდგომარეობაში.

რა აზრით შეიძლება ითქვას, რომ სხეული იმდენად უფრო ეწინააღმდეგება მოძრაობას, რამდენადაც მეტია მისი მასა? არა იმ აზრით, რომ რამდენადაც მეტია მისი მასა, იმდენად სუსტია მისი ზემოქმედება წინააღმდეგობაზე; არა ისეთი ტვირთის მზიდველი მუშა, რომ არ იცოდეს, რომ ეს ასე არაა. ეს ასეა მხოლოდ მისი ზედაწოლის მოწინააღმდეგე მიმართულებისადმი. ამ მიმართულებით ის, რასაკვირველია, იმდენად უფრო ეწინააღმდეგება მოძრაობას, რამდენადაც მეტია მისი მასა. უეჭველია აგრეთვე, რომ იმ მიმართულებით, რომლითაც სიმძიმე აწვება, მისი ზემოქმედება, ძალა, ან ტენდენცია მოძრაობისადმი იზრდება პროპორციულად მისი მასის მიმართ. რა მნიშვნელობა აქვს ყველა ამას? არავითარი.

მე არ მიკვირს, როდესაც ვხედავ, თუ როგორ ეცემა ძირს სხეული, როგორ ადის ზევით ალი, როგორ აწვება წყალი ყოველი მხრით და აწვება, ფუძესა და სიმაღლესთან დაკავშირებით ისეთის

ძლიერებით, რომ მცირეოდენი სითხით მე შემძლია დავამტვრიო ძლიერ მაგარი ლარნაკები, ისევე როგორ აღნობს გაფართოებული ორთქლი უმაგრეს სხეულებს პაპენის ქვაბში და მალლა სწევს უმძიმეს სხეულებს ორთქლის მანქანებში. მაგრამ მე ვაჩერებ ჩემს ყურადღებას სხეულთა საერთო გროვაზე; ყოველივეს ვხედავ მოქმედების და უქუქმედების მდგომარეობაში; ყოველივე იღუპება ერთ ფორმაში; ყოველივე აღდგება მეორე ფორმაში; ყოველგან მოიპოვება ყოველგვარი სუბლიმაციები, დისოლუციები, კომბინაციები, მოვლენები, შეუთავსებელი მატერიის ჰომოგენურობასთან; აქედან მე ის დასკვნა გამომაქვს, რომ მატერია ჰეტეროგენურია; რომ ბუნებაში არსებობს სხვადასხვა ელემენტების დაუსრულებელი რაოდენობა; რომ თითოეულ ამ ელემენტთაგანს, მისი მრავალსახეობისა გამო, აქვს თავისი განსაკუთრებული, შინაგანი, გარკვეული, მარადიული, ურღვევი ძალა და რომ სხეულის ამ ინტიმურ ძალებს აქვთ თავისი მოქმედება სხეულის გარეშე: აქედან წარმოიშობა მოძრაობა, ან საყოველთაო დუღილი სამყაროში.

რას აკეთებენ ფილოსოფოსები, რომელთა შეცდომებსა და პარალოგიზმებს მე აქ ვარღვევ? ისინი ხელს სჭიდებენ ერთადერთ ძალას, შეიძლება მატერიის ყველა მოლეკულებისათვის საერთოს; მე ვამბობ: შეიძლება, რადგან არ გამოიკვირდება, რომ ბუნებაში ყოფილიყო ისეთი მოლეკულა, რომელიც, შეუერთდებოდა რა მეორეს, გაამჩატებდა ამ შეერთების შედეგად მიღებულ ნარევს. ყოველდღიურად აორთქლებენ ლაბორატორიაში ერთ ინერტულ სხეულს მეორე ინერტული სხეულის შემწეობით: და როდესაც ისინი, რომლებიც, განიხილობენ რა სამყაროში მხოლოდ-ღა მიზიდულობის მოქმედებას, დაასკენიან მოძრაობის თუ უძრაობის მდგომარეობაში მყოფი მატერიის ინდიფერენტობაზე, ან, უკეთ რომ ვთქვათ, მატერიის ტენდენციაზე უძრაობისადმი, და ფიქრობენ, რომ მათ ამით ჭადაჭრეს კითხვა, — ჩვენ კი ვიტყვით, რომ ნამდვილად ისინი ამ კითხვას არც კი შეზებიან.

როდესაც სხეულს განიხილავენ, როგორც მეტად ან ნაკლებად რეზისტენტულს, და არა როგორც სიმძიმის, ან მიზიდულობის ცენტრისაკენ მისწრაფებულს, ამით მასში უკვე სცნობენ თანაყოფას ძალისა, აგრეთვე მის თანაარს და ინტიმურს მოქმედებას; მაგრამ არის მრავალი სხვა ძალა და მოქმედებები, რომლებიდანაც ერთნი ახდენენ ყოველმხრივ ზემოქმედებას, სხვებს კი განსაკუთრებული მიმართულებები აქვთ.

დაშვება მატერიალური მსოფლიოს გარეშე მყოფი რომელიმე არსებისა შეუძლებელია. არასოდეს არ უნდა დაუშვა ასეთი ვა-

რაულები, იმიტომ რომ იმათგან ვერასოდეს ვერავითარ დასკვნას ვერ გამოიტან.

ყველაფერი, რასაც ამბობენ მოძრაობის ან სიჩქარის ზრდის შეუძლებლობაზე, ეწინააღმდეგება ჰიპოთეზს მატერიის ჰომოგენურობის შესახებ. მაგრამ რა სურთ ამით მათ, რომელთაც მატერიაში მოძრაობა გამოყავთ მისი ჰეტეროგენურობიდან? ვარაუდი მატერიის ჰომოგენურობის შესახებ სავსეა მრავალი სხვა შეუსაბამობით.

როდესაც ადამიანები უარს არ იტყვიან საგნების თავისივე თავში განხილვაზე და შეუდგებიან მათ განხილვას სამყაროში, მაშინ ისინი მოვლენების სხვადასხვაობის საფუძველზე დარწმუნდებიან ელემენტარულ ნივთიერებათა სხვადასხვაობაში, ძალთა სხვადასხვაობაში, მოქმედებათა და უკუქმედებათა სხვადასხვაობაში, მოძრაობის აუცილებლობაში: ხოლო, დაუშვებენ რა ყველა ამ ჰემმარიტებას, ისინი უკვე აღარ იტყვიან: მე ვხედავ მატერიას არსებულად, მაგრამ მე ვხედავ მას ჯერ უძრაობაში; მაშინ ისინი იგრძნობენ, რომ ეს ნიშნავს დაშვებას აბსტრაქციისა, რომლიდანაც არავითარი დასკვნების გაკეთება არ შეიძლება. არსებობა არ იწვევს არც უძრაობას, არც მოძრაობას; მაგრამ არსებობა არაა სხეულთა ერთად ერთი თვისება:

ყველა ფიზიკოსს, რომლებიც ვარაუდობენ მატერიის ინდიფერენტობას ნოძრაობასა და უძრაობისადმი, არა აქვთ ნათელი წარმოდგენა წინააღმდეგობაზე. იმისათვის, რომ შესაძლებლობა მისცემოდათ მათ რაიმე დასკვნა გაეკეთებიათ წინააღმდეგობიდან, საჭირო იქნებოდა, რომ ეს თვისება მქლავდებოდეს განურჩევლად ყველა მიმართულებით და რომ მისი ენერჯია თანაბარი რჩებოდა ყოველგვარი მიმართულებით. მაშინ ეს იქნებოდა სხეულის ინტიმური ძალა, ისეთი, როგორიც აქვს ყოველ მოლეკულას; მაგრამ ეს წინააღმდეგობა ვარიირდება იმ მიმართულების მიხედვით, რომლებისკენაც შეუძლიათ სხეულს ბიძგი კრან; ის მეტია ვერტიკალური, ვიდრე ჰორიზონტალური მიმართულებით.

განსხვავება სიმძიმესა და ინერციის ძალას შორის მასშია, რომ სიმძიმე არაერთნაირ წინააღმდეგობას წევს ყველა მიმართულებით; ინერციის ძალა კი ერთნაირ წინააღმდეგობას წევს ყველა მიმართულებით.

რატომ არ უნდა გამოეწვია ინერციის ძალას სხეულის მოძრაობის ან უძრაობის მდგომარეობაში შეჩერების ეფექტი მართო მატერიის რაოდენობის მიმართ პროპორციული წინააღმდეგობის ცნების მეოხებით? წმინდა წინააღმდეგობის ცნება ერთნაირად უდგება მოძრაობასაც და უძრაობასაც; უძრაობას, როდესაც სხეული

მოძრაობაშია; მოძრაობას, როდესაც სხეული უძრაობაშია, ასეთი წინააღმდეგობის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა ბიძგი ამოძრავების წინ და შეჩერება წაბიძგების შემდეგ, ვინაიდან სხეული არაა-რაობა იქნებოდა.

დაფზე დაკიდებული ბურთის ცდის მიხედვით მტკიცდება, რომ ბურთი სიმძიმეს კარგავს. ბურთი ეწევა დაფს ისეთივე ძალით, როგორი ძალითაც დაფი ეწევა ბურთს. მაშასადამე, სხეულის წინააღმდეგობა მხოლოდ ინერციის ძალასთანაა დაკავშირებული.

დაფს რომ მეტის ძალით ეწია ბურთი, ვიდრე უკანასკნელის სიმძიმეა, ბურთი ზევით ავიდოდა. სიმძიმეს რომ დაფზე მეტის ძალით ეწია ბურთი, ის ძირს დაიწვედა და სხვ. და სხვ.

ფილოსოფიური აზრები

Piscis hic non est omnium.⁵³

მე ღმერთზე ვწერ; ვვარაუდობ მკითხველთა მცირე რაოდენობას და ვეძიებ მხოლოდ მცირეთა ცნობას. თუ ეს ფილოსოფიური აზრები არავის მოეწონება, ისინი ყოფილან მხოლოდ უბადრუკნი; მაგრამ მე ამ აზრებს ბილწად მივიჩნევდი, თუ ისინი ყველას მოეწონებოდა.

I.

მუდმივ ილაშქრებენ ვნებათა წინააღმდეგ; მათ აწერენ ადამიანის ყოველ ტანჯვას და ავიწყდებათ, რომ ისინი აგრეთვე წარმოადგენენ ადამიანის ყოველი განცხრომის წყაროს. ვნება ადამიანის კონსტიტუციის ელემენტია, და ის არ შეიძლება გადაფასებულ იქნას თავისი სიკარგის თუ სიცუდის მხრივ. მაგრამ ჩემში ის იწვევს ჯავრს, რომ მის განხილვას ყოველთვის მხოლოდ სიცუდის მხრივ უღდებათ. თითქო ეშინოდეთ, რომ გონებას შეურაცხყოფა არ მიაყენონ მის მოქიშპეთა სასარგებლოდ დაცდენილი ერთი სიტყვითაც კი; ამავე დროს, მარტო ვნებებს და ისიც დიად ვნებებს ძალუძთ დიად საქმეებამდე აამაღლონ სული. ვნებათა გარეშე ბოლო ედება ყოველივე დიადს როგორც ზნეჩვეულებაში, ისე შემოქმედებაში; ვნებათა გარეშე ხელოვნება პრიმიტიული ხდება, ხოლო სიკეთე—წვრილმანდება.

II.

ზომიერი ვნებანი ქმნიან უფერულ ადამიანებს. თუ მე მტერს თავდასხმას ვაცლიდი და დროულად არ ვეცდებოდი ჩემი სამშობლო განსაცდელიდან მეხსნა, მაშინ მე მხოლოდ-ღა ჩვეულებრივი მოქალაქე ვიქნებოდი. ასევე ჩემი მეგობრობაც უანგარო არ იქნება, თუ მეგობრის საფრთხე ჩემს საკუთარ საფრთხეს არ დამავიწყებს. თუ მე ჩემი სიცოცხლე უფრო ძვირად მიღირს, ვიდრე ჩემი სატრფო, მე მაშინ მხოლოდ-ღა ჩვეულებრივი მოტრფიალე ვარ.

III.

დაცხრომილი ვნებანი ამცირებენ დიდ ადამიანებს. ძალდატანება ანადგურებს ბუნების ძალას და სიღიადეს. შეხედეთ ამ ხეს; მხოლოდ მის ხშირ ფოთლებს უნდა ვუმაღლოდეთ გაშლილ ჩრდილს და სიგრილეს: თქვენ ის სიამოვნებას გგვრით მანამ, სანამ ზამთარი არ ჩამოხსნის მას სამოსელს.

და მოისპობოდა ყოველგვარი კაზმულობა პოეზიაში, მხატვრობაში, მუსიკაში თუ რომ ცრუმორწმუნეობა სიბერისამებრ გაანადგურებდა ტემპერამენტს.

IV

მაშ ეს ბედნიერება იქნებოდა,—მეტყვიან მე,—თუ გვექნებოდა ძლიერი ვნებანი? დიახ, უეჭველად, თუ ყველა ვნებანი ერთმანეთთან იქნებოდნენ შეთანხმებულნი. დაამყარეთ მათს შორის სწორი ჰარმონია და არ გექნებათ უწესობის საშიშროება. თუ იმედი გაწონასწორებული იქნება შიშით, პატივმოყვარეობა—სიცოცხლის სიყვარულით, დატკბობისადმი მიდრეკილება—ჯანმრთელობაზე ზრუნვით, მაშინ არ იქნებიან არც გარყვნილნი, არც მხდალნი, არც გამბედავნი.

V

ვნებათა მოსპობის მიზნად დასახვა უკიდურესი სიგიჟეა. რა იქნებოდა ის ღვთის მლოცველი, რომელიც მთელს თავის ძალღონეს მოანდომებდა ყოველგვარი სურვილის, სიყვარულისა და გრძნობის ჩაკვლას და რომელიც ნამდვილ საფრთხობელად იქცეოდა, რომ თავისი მიზნისათვის მიეღწია?

VI

ის, რასაც მე პატივსა ვსცემ ერთ ადამიანში, შეიძლება მძულდეს მეორეში? რასაკვირველია, არა. ჭეშმარიტება, ჩემს სურვილებზე დამოუკიდებელი, ჩემი მსჯელობის კანონიც უნდა იყოს; და ერთს ბოროტმოქმედებად მე არ ჩავუთვლიდი იმას, რაც მეორეს მიმართ ჩემს აღფრთოვანებას იწვევს როგორც სათნოება. ნუთუ დავიჯერო, რომ მარტო ზოგიერთებს მიეკუთვნება უპირატესობა შეასრულონ ნამდვილად კეთილი საქმეები, რომლებსაც ბუნება და რელიგია განურჩევლად ყველასაგან შოითხოვენ? არაფითარ შემთხვევაში. საიდან უნდა აღებულიყო მათთვის ეს განსაკუთრებული პრივილეგია? თუ პაქომი⁵⁴ კარგად მოიქცა, როდესაც ის ადამიანებს გაეყარა და გან-

მარტოებაში დაიმარხა, ჩემთვისაც აკრძალული არაა მისი წაბაძვა: მისი წაბაძვით მე ისეთივე კეთილმომქმედი ვიქნები, როგორც იგი; და მე არ მესმის რატომ სხვა ასეულ ადამიანებსაც არ ექნებოდა იგივე უფლება, რაც მე? მაგრამ წარმოიდგინეთ მთელი მხარე, რომლის მოსახლეობაც, დაშინებული საზოგადოების საფრთხეებით, ტყეებში გაფანტულიყო: ისინი იქ იცხოვრებდნენ როგორც მხეცები და ამით მოიწადინებდნენ განწმენდას; ყველა საზოგადოებრივ მიღრეკილებათა ნანგრევებზე ათასობით იმართება ბურჯები; სტილიტების⁵⁵ ახალი ტომი, სარწმუნოებრივი უინის გამო იხშობს ბუნებრივ გრძობებს, კარგავს ადამიანობას და უსიცოცხლო ქანდაკებად იქცევა, რომ ამით ნამდვილი ქრისტიანი გახდეს!

VII

რა ხმებია! რა აურზაური! რა გოდება! ვინ ჩაამწყვდია ამ საპყრობილეებში ეს მგმინავი ლეშები? რა ბოროტმოქმედება ჩაიდინეს ამ საცოდავებმა? ერთნი ქვებს იცემენ მკერდში; მეორენი რკინის ბრჭყალებით იგლეჯენ სხეულს; სინანული, წუხილი და სიკვდილი ჩაბუდებულია ყველას თვალებში. ვინ მიუსაჯა მათ ასეთი ტანჯვა?.. ღმერთმა, რომელიც მათ შეურაცხვეს... მაშ, ღმერთი? ეს—სიკეთით აღსავსე ღმერთია... გამოდის, რომ სიკეთით აღსავსე ღმერთს, ცრემლში ბანაობა ჰყვარებია? საშინელების ეს გმინვა არ არის შეურაცხყოფა მისი მოწყალებისა? ბოროტმომქმედო რომ გააფთრებული ტირანის გულის მოღობობა განეზრახათ, განა უარესს რას ჩაიდენდნენ ისინი?

VIII

არიან ადამიანები, რომელთა შესახებ კი არ უნდა ითქვას, რომ მათ ეშინიათ ღმერთის, არამედ, რომ ისინი ლაჩრობენ.

IX

გამგონე იმისა, თუ როგორ სახავენ ზენაარსს, როგორ ახასიათებენ მის მიღრეკილებას მრისხანებისაკენ, შურისძიების სისასტიკეს, გამგონე იმ ცნობილ შედარებებისა, რომლებიც რიცხვობრივ შეფარდებებს იძლევიან ღვთის მიერ დასაღუპად განწირულთა და მისგანვე დახმარების ღირსად მიჩნეულთა შესახებ, თვით უპატიონესიც კი მოისურვებდა, რომ ღმერთი არ არსებულიყო. ადამიანები საკმაო სიმშვიდით იცხოვრებდნენ ამ ქვეყანაზე, თუ სრული იმედი ექნებოდათ, რომ იმ ქვეყანაში მათ არავითარი საფრთხე არ მოელოთ: ჯერ არა-

ვინ არ შეუშინებია იმ აზრს, რომ ღმერთი არ არსებობს, მაგრამ რამდენი შეძრწუნებულა იმ წარმოდგენით, რომ არსებობს ისეთი ღმერთი, როგორსაც მე მისახავენ.

X

არ უნდა წარმოიდგინო ღმერთი არც ზედმეტად კეთილ, არც ზედმეტად ბოროტ არსებად. სამართლიანობა იმყოფება ზედმეტ მოწყალებასა და სისასტიკეს შორის, როგორც შეზღუდული სასჯელები იმყოფებიან დაუსჯელობასა და მარადიულ სასჯელს შორის.

XI

მე ვიცი, რომ ცრუმორწმუნეობის ბნელ წარმოდგენებს სიტყვით უფრო ხშირად ცნობენ, ვიდრე საქმით; რომ არსებობს ღვთისმორწმუნე ადამიანები, რომლებიც არ სთვლიან საჭიროდ სასტიკად შეიძულონ თავისი თავი, რომ ჭეშმარიტად შეიყვარონ ღმერთი და სასოწარკვეთილებას მიეცნენ, რომ იყვნენ ღვთისმოსაენი: მათი ღვთისმოყვარეობა მზიარულია, მათი სიბრძნე—ღრმა ადამიანური; მაგრამ, საიდან წარმოიშვება ეს გრძობათა სხვაობა ადამიანთა შორის, რომელნიც ერთსადიამავე საკურთხეველის წინ იდრეკენ მუხლებს? ნუ თუ კეთილმსახურეობაც წყეული ტემპერამენტის კანონებს ემორჩილება? ოღონდაც! განა შეიძლება ამაზე დავა? ტემპერამენტის გავლენა ზედმეტი სიაშკარავით მელაენდება თითოეულ მორწმუნეში: მისი განწყობილების მიხედვით მას თვალწინ უდგება ხან შურისძიების, ხან მოწყალების ღმერთი, ხან ჯოჯოხეთი, ხან ცახსნილიც; ის ან თრთის შიშისაგან ან იწვის სიყვარულით; ეს ციებცხელებაა. სიცხესიცივის შეტევებით.

XII

ღიახ, მე ვამტკიცებ, რომ ცრუმორწმუნეობა უფრო შეურაცხმყოფელია ღვთისათვის, ვიდრე ათეიზმი. „მე მირჩენია,—ამბობს პლუტარქი,—ეფიქრათ, რომ პლუტარქი სრულიად არ არსებობდა ამ ქვეყანაზე, ვინემ ჩათვალათ იგი უსამართლოდ, ადამიანად მრისხანედ, მერყევად, ეჭვიანად, შურისძიებლად—ერთი სიტყვით, ისეთად, როგორადაც ყოფნა მას საწყენად დაურჩებოდა.

XIII

მხოლოდ დეისტს შეუძლია ათეისტის შემოტყვევას გაუძლოს. ცრუმორწმუნეს კი არ ძალუძს ასეთი შემოტყვევის უკუგდება. მისი ღმერთი მარტო მის წარმოდგენაშია. გარდა ამ საგნის სიძნელეთა, იგი

განწყობილია ყველა სიძნელეთა წინაშე, რომელნიც გამომდინარეობენ მისი ცოდნის სიყალბისაგან. რომელიმე C....⁵⁶ ან S....⁵⁷ ათასჯერ უფრო სახიფათო იქნებოდნენ ვანიისათვის, ვიდრე მთელი მსოფლიოს ყველა ნიკოლი⁵⁸ და პასკალი⁵⁹.

XIV

პასკალს სამართლიანობა ახასიათებდა; მაგრამ ის მშვიდარა და გულუბრყვილო იყო. მოხდენილი მწერალი და ღრმა მოაზროვნე, ის უეჭველად შუქს მოჰფენდა მსოფლიოს, რომ განგებას ისეთი ადამიანების ხელში არ ჩაეგდო, რომელთაც მისი ნიჭი თავიანთი გაბოროტების მსხვერპლად შეიწირეს. რა კარგი იქნებოდა, რომ ის, მისი თანამედროვე თეოლოგთა დავაში არ ჩარეულიყო; რომ ის ჭეშმარიტების ძიების დროს ღმერთისადმი შეურაცხყოფის მიყენებაში ყოფილიყო მოურიდებელი და უშიშარი, მთელი იმ ნიჭის გამოყენებით, რომელიც მან ღვთისგანვე მიიღო, ხოლო უმთავრესად კი არ მიეღო მასწავლებლობა იმ ხალხისა, რომლებიც მისი მოწაფეობის ღირსნიც კი არ იყვნენ! მასზე ზედგამოჭრილია ის, რაც ენამახვილმა ლამოთმა სთქვა ლაფონტენის შესახებ: რომ ის საკმაოდ სულელი იყო იმისათვის, რომ არნო, დე-სასი და ნიკოლი უფრო მნიშვნელოვან ადამიანებად ჩაეთვალა, ვიდრე თვითონ იყო.

XV

„მე გეუბნებით თქვენ, რომ არავითარი ღმერთი არ არსებობს; რომ ქვეყნის გაჩენა—ცარიელი ქიმერაა; რომ მსოფლიოს მარადიულობა უფრო ძნელი წარმოსადგენი არ არის აზროვნებისათვის, ვიდრე სულის; იმისათვის, რომ მე არა მაქვს შესაძლებლობა ჩავსწვდე თუ როგორ შეეძლო მოძრაობას წარმოეშვა ეს სამყარო, რომელსაც მოძრაობა ასე მშვენიერად ინახავს, სასაცილო იქნებოდა ამ სიძნელის გადალახვა ისეთი არსების ყოფიერების ვარაუდით, რომელიც ჩემთვის ასეთივე მიუწვდომელი იქნებოდა; რომ, თუ ფიზიკური ქვეყნის სასწაულებში მართლაც მკლავნდება რაღაც გონიერება, სამაგიეროდ ზნეობრივი ქვეყნის უმსგავსებანი სრულიად უარყოფენ ყოველგვარ განგებას. მე გეუბნებით თქვენ, რომ თუ ყოველივე ღვთის შექმნილია, მაშინ ყოველივე იმდენად სრულყოფილი უნდა იყოს, რამდენადაც ეს შესაძლებელია: რადგან თუ ყოველივე არ არის სრულყოფილი, რამდენადაც ეს შესაძლებელია, ეს ღმერთის უძლურება ან ბოროტი ნება იქნება. ამგვარად უკეთესია, რომ მე ღმერთის არსებობის შესახებ შეტი არა ვიცი—რა: ვადგენთ რა ამას, რაში შემძილია

გამოვიყენო მე თქვენი განმარტებანი? რომ ეს იმდენად ყოფილიყო დამტკიცებული, რამდენადაც იგი არ არის დამტკიცებული, რომ ყოველივე ბოროტება წარმოადგენს სიკეთის წყაროს; რომ საუკეთესო ხელმწიფის ბრიტანიკუსის დაღუპვა სამართლიანი იყო; რომ ნერონს, ამ უბოროტეს ადამიანს არ ემეფა; როგორ უნდა დამტკიცდეს, რომ არ შეიძლებოდა იმავე მიზნის მიღწევა სხვაგვარი საშუალებებით? მანკიერების დაშვება მართო იმიტომ, რომ სიკეთეს ბრწყინვალეობა მოემატოს, ეს ხომ მძიმე უბედურების ფუქსავატურა უპირატესობით ანაზღაურებას ნიშნავს“. აი ის, რაშია ც მე თქვენ გეწინააღმდეგებით, ამბობს ათეისტი; რა შეგიძლიათ ამაზე მითხრათ? „რომ მე, როგორც ბოროტ მომქმედს, ღვთის არ მემშინოდეს, მაშინ მე არ უარვყოფდი მის არსებობას“. ასეთი ფრაზა შეჰფერის ოქროპირებს; ეს ფრაზა სიმართლის შეურაცხყოფელია, თავაზიანობა მას კრძალავს და დიდი სიყვარული არ ამოწმებს. თუ ადამიანი ცდება, როდესაც მას ღმერთი არ სწამს, გვაძლევს ეს ჩვენ მისი შეურაცხყოფის უფლებას? შეურაცხყოფას მიმართავენ ხოლმე, როდესაც დამამტკიცებელ საბუთებს ვერ ნახულობენ. სანაძლეოს დადება შეიძლება იმის შესახებ, რომ ორი მოკამათიდან გული მას მოუვა, ვინც სტყუის. „შენ ქუხილს მიმართავ პასუხის მაგიერ,—უთხრა მენაპმა იუპიტერს,—მაშასადამე, შენ სტყუიხარ?“

XVI

ერთ კაცს როგორღაც ჰკითხეს, არსებობენ თუ არა ნამდვილი ათეისტებიო. თქვენ რას ჰფიქრობთო, უპასუხა მან, არსებობენ ნამდვილი ქრისტიანები?

XVII

მეტაფიზიკის მთელი ჩხირკედალაობა არ ღირს ერთ არგუმენტად ad hominem-ად. რომ დაარწმუნო, ზოგჯერ საკმარისია ან ფიზიკური, ან მორალური განცდის გამოწვევა. ჯოხის საშუალებით დაარწმუნეს ერთი პირონისტი, რომ ის სცდებოდა, როდესაც ჯოხის არსებობას უარყოფდა. კარტუსს, დამბაჩით ხელში შეეძლო ჰობსისათვის მიეცა ამგვარი გაკვეთილი: „ქისა ან სიცოცხლე; ჩვენ აქ მარტონი ვართ, მე შენზე ძლიერი ვარ და ჩვენს შორის არ შეიძლება დავას ჰქონდეს ადგილი რაიმე სამართლიანობის შესახებ“.

XVIII

მთავარი დარტყმები ათეიზმს მეტაფიზიკის ხელით არ მიუღია. მალბრანშის და დეკარტის მაღალი აზრები ისე ვერ შეარყევდნენ მატერიალიზმს, როგორც მალბიგის ერთი დაკვირვება. თუ ეს საშიში ჰიპოთეზი მერყეობს ჩვენს დროში, ამისი საპატიო მიზეზია ექსპერიმენტალური ფიზიკა. საბუთები, რომლებიც დამაჯერებლად ამტკიცებენ ყოვლად ბრძენი არსების ყოფნას, მარტო ნიუტონის, მუშენბროკის, ჰარტცეკერის და ნიუვენტიტის ნაწარმოებებში მოიპოვებიან. ამ დიდ ადამიანთა შრომების მეოხებით სამყარო ღმერთი კი აღარ არის, მანქანაა, რომელსაც აქვს თავისი ბორბლები, თოკები, კოჭონაქები, ზამბარები და სასწორები.

XIX

ონტოლოგიის დახვეწილობამ უკიდურეს შემთხვევაში წარმოშვა სკეპტიკოსები. ნამდვილი დეისტების შექმნა ბუნებისმცოდნეობას ხვდა წილად. ჩანასახების აღმოჩენა უკვე საკმარისი იყო ათეიზმის ერთერთი უძლიერესი არგუმენტის გასანიავებლად. სულერთია, მოძრაობა შემთხვევითი თვისებაა მატერიის თუ არსებითი, მე ახლა დარწმუნებული ვარ, რომ მისი მოქმედება განშლის პროცესებით განისაზღვრება: ყველა დაკვირვებები ერთხმად მოწმობენ, რომ ლაზარს თავისთავად არ შეუძლია რაიმე ორგანიზებული წარმოშვას; მე შემიძლია დავუშვა, რომ უუმცირესი მწერის მექანიზმიც ადამიანის მექანიზმზე არანაკლებ სასწაულებრივია და მე არ უნდა მეშინოდეს იმ დასკვნის, რომ თუ მოლეკულათა შინაგან მოძრაობას პირველი მექანიზმის შექმნა შეუძლია, მას, ალბათ, არც მეორე მექანიზმის შექმნა გაუჭირდებოდა. ორასი წლის წინათ რომ ვინმე ათეისტს გაეცხადებია—ოდესმე შეიძლება ადამიანებმა პირდაპირ მიწის სიღრმიდან იწყონ ამოსვლა დამთავრებულის სახით ისე როგორც მწერთა გუნდები სკვივიან ჩვენს თვალწინ დამპალი ხორციდანო, საინტერესოა თუ რა პახუხს გასცემდა მას ამაზე მეტაფიზიკოსი.

XX

ერთს ათეისტთან კამათის დროს მე ამაოდ ვიშველიებდი სასკოლო ფილოსოფიის ყოველგვარ ხერხებს. ამ მსჯელობის სისუსტიდან მან საკმაო ძლიერი არგუმენტიც გამოიტანა. „ბევრი უსარგებლო ჭეშმარიტება დამიმტკიცდა მე უდავოდ,—მითხრა მან,—მაგრამ ღვთის არსებობა, ზნეობრივი სიკეთისა და სიბოროტის რეალურობა, სულის უკვდავება, ჩემთვის კიდევ პრობლემებს წარმოადგენენ. ნუთუ

ჩემთვის ნაკლებმნიშვნელოვანია ამ საგნებზე ჭეშმარიტების გაგება, ვიდრე იმის ცოდნა, რომ სამკუთხედის სამივე კუთხე ორ სწორ კუთხეს ეთანაბრება?“ და იმის შემდეგ, რაც მარჯვე რიტორის ხერხიანობით მან ბოლომდე შემასვა ამ მოსაზრების სიმაღლე, მე გავანახლე ბრძოლა კითხვით, რომელიც გამარჯვებით დამთვრალ ადამიანს უცნაურად უნდა მოსჩვენებოდა... „თქვენ მოაზროვნე არსება ხართ?“ შევეკითხე მე მას... „ეჭვი გეპარებათ ამაში?“ მიპასუხა მან — თვითკმაყოფილების გამომეტყველებით... რატომაც არა?—რა დავინახე ისეთი რომ დარწმუნებული ვყოფილიყავი ამაში?.. ხმები და მოძრაობანი?.. მაგრამ ფილოსოფოსი ამასვე ამჩნევს ცხოველებში, რომლებშიაც ის აზროვნების ნიჭს უარყოფს: რატომ უნდა ვსცნო მე თქვენში ის, რასაც დეკარტი უარყოფს ჭიანჭველაში? თქვენ აწარმოებთ ისეთ გარეშე მოქმედებებს, რომლებიც აზრიანობის შთაბეჭდილებას იძლევიან; მე უკვე მზად ვიყავი მეთქვა, რომ თქვენ მართლა აზროვნებთ; მაგრამ გონებამ შეაჩერა ჩემი მსჯელობა. „გარეშე მოქმედებებსა და აზრს შორის არ არის არავითარი არსებითი კავშირი, — მეუბნება მე ის; შეიძლება შენი მოწინააღმდეგე ისევე არ აზროვნებს როგორც მისი საათი; ნუ თუ დასაშვებია მოაზროვნე არსებად ჩაითვალოს პირველი შეხვედრილი ცხოველი, რომელსაც ლაპარაკი დაასწავლეს? ვინ გამცნო შენ, რომ ადამიანები შენს გარეშე განსწავლული თუთიყუშები არ არიან?.. ეს შედარება, უკეთეს შემთხვევაში, ჭკუამახვილურია, მიპასუხა ჩემმა მოსაუბრემ; მოძრაობით და ხმებით კი არა, აზრგამბულობით, ფრაზათა ლოლიკური თანამიმდევრობით და მსჯელობათა კავშირგამბულობით უნდა დავასკვნა, როს ესა თუ ის არსება აზროვნობს: რომ მოიპოვებოდეს ისეთი თუთიყუში, რომელიც ყველაფერზე მიპასუხებდა, ურყევად ვიტყოდი, რომ ის მოაზროვნე არსება არის... მაგრამ რა—დამოკიდებულება აქვს ამას ღვთის არსებობის საკითხთან? ვთქვათ, თქვენ მე დამიმტკიცეთ, რომ ადამიანი, რომელშიაც მე უშუალოდ გონიერების ნაპერწკალს ვამჩნევ, უბრალო ავტომატია, — მაიძულებს მე ეს ვსცნო უშუალოდ გონიერება ბუნებაში?“.. ეს უკვე ჩემი საქმეა, — გუპასუხე მე: მაგრამ დამეთანხმეთ, რომ სიგიჟე იქნებოდა თქვენს მსგავსებში აზროვნების ნიჭის უარყოფა. „უსათუოდ; მაგრამ რა გამოდის აქედან?..“ აქედან გამომდინარეობს, რომ თუ მსოფლიო, რას ვამბობ მსოფლიო!, თუ პეპლის ფრთაც კი გონიერების ათასჯერ უფრო აშკარა ნიშნებს ატარებს, ვიდრე ჩვენს განკარგულებაში მყოფი მოწმობები იმისა, რომ თქვენი მსგავსი აზროვნების ნიჭით არის დაჯილდოებული, მაშინ ხომ ღვთის არსებობის უარყოფა ათასჯერ მეტი უაზრობა იქნებოდა, ვიდრე უარყოფა იმისა, რომ თქვენი მსგავსი აზროვნობს. რომ ეს ასე არ იყოს, მე

თქვენს გონიერებას, შეგნებას მივმართავდი: შევინიშნავთ თქვენ ოდეს-
 მე ამათუიმ ადამიანის მსჯელობაში, მოქმედებაში და ყოფაქცევაში მე-
 ტი გონიერება, წესი, შორსმჭკრეტელობა, თანამიმდევრობა, ვიდრე
 რომელიმე მწერის შექანიზმში? განა ღვთაება იმდენადვე არ არის აღ-
 ბეჭდილი ტკიპის თვალში, რამდენადაც აზროვნების ნიჭი ღიღი ნიჭ-
 ტონის ნაწარმოებებში? როგორ! ნუთუ რეალური ქვეყანა ნაკლებ
 გონიერებას იჩენს, ვიდრე ადამიანის მიერ გამოცნობილი ქვეყანა?..
 უცნაური მტკიცებაა!.. „მაგრამ — მიპასუხებთ თქვენ მე: ასე ადვი-
 ლად მიტომ ვცნობ სხვებში აზროვნების შესაძლებლობას, რომ თვი-
 თონ მე ვაზროვნობ...“ აი მე გეთანხმებით, რომ ეს თვითრწმენა მე არა
 მაქვს; მაგრამ განა ჩემი მტკივნეულობათა უპირატესობა, თქვენს არგუ-
 მენტებთან შედარებით, არ მინაწლავურებს მე ამ თვითრწმენას? განა
 პირველარსების გონიერება უფრო დამაჯერებელი არ არის თავის
 ნაწარმოებით ბუნებაში, ვიდრე ფოლოსოფოსის ნაწარმოებში აზ-
 როვნების შესაძლებლობა? მიაქციეთ ყურადღება, რომ მე თქვენს წი-
 ნააღმდეგ მარტო პეპლის ფრთა, მარტო ტკიპის თვალი წამოვყავნე;
 მაშინ როდესაც მე შემეძლო სამყაროს სიმძიმით თქვენი გასრესა.
 ან მე ძალზე ვცდები, ანდა ამ მტკიცებას უფრო მეტი ფასი აქვს,
 ვიდრე სასკოლო ფილოსოფიის ყველაზე უფრო მძლავრ არგუმენტს.
 ამ მსჯელობით და ზოგიერთი სხვა ასეთივე სიმარტივის მტკიცე-
 ბაზე ემყარება ჩემი რწმენა ღვთის არსებობის შესახებ და არა მშრალი
 მეტაფიზიკური აზრების ქსოვილზე, რომელსაც ჭეშმარიტების გახსნა
 იმდენად არ ეხერხება, რამდენადაც ამ ჭეშმარიტებისათვის სიცრუის
 სახის მიცემა.

XXI

მე ვშლი ერთი ცნობილი პროფესორის ⁵⁹ რვეულს და ვკითხუ-
 ლობ: „ათეისტებო, მე თქვენ გეთანხმებით, რომ მოძრაობა არსებითი
 თვისებაა მატერიის; მაგრამ რა დასკვნა გამოგყავთ თქვენ აქედან?
 რომ ქვეყანა ატომების შემთხვევითი ტყორცნიდან წარმოიშვა? მე ვამ-
 ჯობინებდი, რომ თქვენ ჩემთვის გეთქვათ, რომ ჰომეროსის ილიადა
 ან ვოლტერის ჰენრიადა წარმოადგენენ ასოების შემთხვევითი აჩ-
 ხორვის შედეგს“. მე ვერ გავბედავდი ასეთი არგუმენტით გამოს-
 ვლას ათეისტის წინააღმდეგ: ეს შედარება ხელსაყრელი მხოლოდ
 ათეისტისათვისავე იქნებოდა. თანახმად შესაძლებლობათა თეორიის
 ანალიზისა — მიპასუხებდა მე იგი — მე სრულებითაც არ უნდა გამი-
 კვირდეს, როდესაც რაიმე მოვლენა წარმოიშობა, თუ კი ის შესა-
 ძლებელია და თუ რომ ამ წარმოშობათა სიძნელე კომპენსირებულია
 ტყორცნათა რაოდენობით. არსებობს გათამაშებათა ისეთი განსაზღვ-

რული რიცხვი, რომელიც მაძლევს მე საშუალებას წარმატებით ღაე-
 დო სანაძლეო, რომ ასი ათასი ცალი კამათლის გადაყრით, ასი
 ათას შაშს გავაგორებ. როგორიც არ უნდა იყოს საბოლოო რიცხვი
 ასობის, რომლის საშუალებით მოეთხოვათ ჩემთვის ილიადას შემთ-
 ხვევითი აღდგენა, არსებობს ამ ტყორცნათა ისეთი გარკვეული რა-
 ოდენობა, რომლის საშუალებით ჩემდამი წამოყენებული მოთხოვნი-
 ლება ხელსაყრელი გახდება: ჩემი სარგებლიანობა დაუბოლოვებელი
 იქნებოდა, თუ თქვენ მე მეთანხმებით მასში, იტყოდა ჩემი ათეისტი,
 რომ მატერია მუდმივ არსებობდა და მოძრაობა განუყოფელია მის-
 გან. რომ ასეთივე თავაზიანობით გიპასუხოთ, მე თქვენთან ერთად
 დავუშვებ, რომ სამყარო უსაზღვროა, რომ ატომთა რიცხვი განუ-
 საზღვრელია და რომ მსოფლიოში არსებული ის წესრიგი, რომელიც
 თქვენში განცვიფრებას იწვევს, არსად არ ირღვევა: ასეთი ურთი-
 ერთის მიმართ დაშვებული დათმობებიდან გამომდინარეობს მხოლოდ
 ის, რომ შესაძლებლობა სამყაროს შემთხვევითი წარმოშობისა უკი-
 დურესად მცირეა, და ტყორცნების რიცხვი—დაუსრულებელია, ესე-
 ნიგი ჩვენს განხილვაში მყოფი მოვლენის წარმოშობის სიძნელე გარდა-
 მეტებით კომპენსირებულია ტყორცნის სიმრავლით. ამგვარად, თუ
 რაიმე ეწინააღმდეგება გონებას, ეს არის ის განზრახვა, რომ მა-
 ტერია მარადიულ მოძრაობაშია, და რომ ალბად ამ მოძრაობის
 დროს მას შეეძლო მიეღო დაუბოლოვებელი ჯამი წარმტაც გან-
 ლაგებათა, კომბინაციათა შესაძლებლობის დაუსრულებელ ჯამში,
 მაგრამ ის ვერც ერთ ამ წარმტაც განლაგებათაგანს ვერ წააწყდა იმ
 დაუსრულებელ მრავალფეროვნებაში, რომელშიაც ის თანამიმდევრ-
 ბით იმყოფებოდა. ასე, ამგვარად, გონება კიდევ უფრო მეტად უნდა
 იყოს გაკვირვებული ქაოსის ჰიპოთეტიკური ხანგრძლივობით, ვიდრე
 სამყაროს რეალური წარმოშობით.

XXII

ათეისტებს მე სამ ჯგუფად ვყოფ. ერთნი პირდაპირ ამბობენ,
 რომ ღმერთი არ არსებობს და მართლაც ასე ჭეიქრობენ; ეს ნამ-
 დვილი ათეისტებია; მეორენი საკმაოდ მრავალრიცხოვანნი,
 ვერ გარკვეულან ამ საკითხში, არ იციან რა იფიქრონ მის შესახებ
 და სიამოვნებით გადასჭრიდნენ მას წილის ყრით; ესენი სკეპტი-
 კი-ათეისტებია; მესამენი—უფრო მრავალნი, რომელთაც სურთ,
 რომ ღმერთი არ არსებობდეს და რომლენიც განგებ აჩვენებენ თავს
 დარწმუნებულად მის არ არსებობაში და ცხოვრობენ ისე თითქოს
 მართლაც იყონ. ამაში დარწმუნებული; ესენი ათეიზმის ფანტა-

რონები ა. მე მძაგს ფანთარონები; ისინი მატყუარებია; ჩემში სიბრაღულს იწვევენ ნამდვილი ათეისტები; ვფიქრობ, რომ მათთვის არავითარი ნუგეში არ არსებობს; და მე ვავედრებ ღმერთს სკეპტიკოსებს; ცოდნის შუქს მათამღი ვერ მიუღწევია.

XXIII

დეისტი ამტკიცებს ღვთის არსებობას, სულის უკვდავებას და ყოველივეს, რაც ამასთან დაკავშირებულია; სკეპტიკოსს არა აქვს მტკიცე აზრი ამ საგნების შესახებ; ათეისტი უარყოფს მათ. მაშასადამე, სკეპტიკოსს უფრო მეტი მოტივები აქვს კეთილმყოფელი ცხოვრებისათვის, ვიდრე ათეისტს და უფრო ნაკლები, ვიდრე დეისტს. კანონის წინაშე შიშისა, ტემპერამენტის მადრეკილებისა და სიკეთის თანამედროვე სარგებლიანობის ცოდნის გარეშე ათეისტის პატიოსნება უსაფუძვლო იქნებოდა, ხოლო სკეპტიკოსისა კი დაემყარებოდა ეგებობას.

XXIV

სკეპტიციზმი, უკვლას არ უხდება. ის ღრმა და უანგარო კვლევას გულისხმობს; ვინც მარტო იმიტომ ეჭვობს, რომ არ იცნობს უეჭველობის საფუძვლებს, ის მხოლოდ უვიცია. ნამდვილი სკეპტიკოსი ის არის, ვინც გამოითვალა და ასწონა საფუძვლები. მაგრამ არც ისე ადვილი საქმეა ყველა ამ დასაბუთებათა აწონდაწონა. რომელ ჩვენგანს შეუძლია მათი სრულიად ზუსტად შეფასება?

ასი სხვადასხვა მტკიცება რომ წამოაყენო ერთი და იმავე ქეშმარიტების შესახებ, თითოეული მათგანი მომხრეს მონახავს. ყოველგონებას თავისი ტელესკოპი აქვს. ის აზრი, რომელიც თქვეხების სრულებით უმნიშვნელოა, მე შეიძლება უდიდესად მეჩვენოს. თქვენ მჩაბედ თვლით არგუმენტს, რომელიც ჩემთვის უუძძიმესია. თუ ჩვენ ერთსულოვნება არ გვაქვს არსებობის შეფასებაში, როგორ შევძლებთ ჩვენ შევთანხმდეთ შეფარდებითი წონის შესახებ? მითხარით, რამდენი მორალური მტკიცებაა საჭირო იმისათვის, რომ ერთი მეტაფიზიკური დასკვნა გააწონასწორო? ჩემი სათვალეები სტყუიან თუ თქვენი? თუ ასე ძნელია არგუმენტების აწონა, და თუ ყოველი საკითხის შესახებ შეიძლება როგორც დანამტკიცებელი, ისე უარყოფელი არგუმენტების მოყვანა და თითქმის ყოველთვის თანაბრად, მაშ რატომ ვწყვეტთ ჩვენ საკითხებს ასე ჩქარა? საიდან ავიღეთ ეს გადამწყვეტი ტონი? რამდენ ას შემთხვევაში დავრწმუნებულვართ ჩვენ, რომ დოგმატური თვითკმაყოფილება აღშფოთებას იწვევს? „მე ვიწ-

ყებ სიმართლისმაგვარ უარყოფას, — ამბობს ცდების ავტორი*), — როდესაც მე მათ შემთავაზებენ, როგორც უეჭველს. მე მიყვარს ის სიტყვები, რომელნიც არბილებენ და ზომიერყოფენ მტკიცებას: „შეიძლება“, „ნაწილობრივ“, „ამბობენ“, „ვფიქრობ“ და სხვა, და რომ მე ბავშვების აღზრდა მომიხდეს, ისე ხშირად ჩავაგონებდი მათ ამგვარი პასუხის გაცემას, შეკითხვის ფორმით და არა კატეგორიულით: რას ნიშნავს ეს? არ მესმის, ალბად, ასეა თუ არა? რომ ისინი სამოცი წლისანიც კი უფრო მოწაბუბებს მსგავსებოდნენ, ვინემ ათი წლისანი დოქტორებს, როგორიც ისინი ახლა არიან“.

XXV

რა არის ღმერთი? აი ის კითხვა, რომელსაც ბავშვებს აძლევენ და რომელზედაც პასუხის მიცემა ფილოსოფოსებისათვისაც კი ადვილი არ არის. ყველამ იცის თუ რომელ ასაკში უნდა ასწავლო ბავშვს კითხვა, სიმღერა, ცეკვა, რომელში — გეომეტრია და ლათინური ენა. მარტო რელიგიურ დარგში არ უწევენ ანგარიშს მის განვითარებას; როგორც კი ოდნავ გაგებას დაიწყებს, მას უკვე ეკითხებიან: რა არის ღმერთი? ერთსა და იმავე დროს და ერთსა და იმავე ბავთაგან ტყობილობს ის, რომ არსებობენ ჭინკები, ქაჯები, მოჩენებები და ღმერთი. მას შთააგონებენ ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან ჭეშმარიტებას ისეთი საშუალებით, რომ ის ერთს მშვენიერ დღეს ადვილად შესძლებს გააყაღოს ეს ჭეშმარიტება საკუთარი გონების სამსჯავროს წინაშე. მართლაც რა გასაკვირველი იქნება, თუ მან ოცი წლისამ, როდესაც ის შეხედავს, რომ ღვთის რწმენა არეულია მის თავში მთელ გროვა უმსგავსო ცრუმორწმუნოებებთან, არ მოისურვა ეს რწმენა და მოეპყრო მას ისე, როგორც ჩვენი დროის მსაჯულები ეპყრობიან პატიოსან კაცს, შემთხვევით გარეულს თალღითთა ბრბოში.

XXVI

თუ ძლიერ ადრე იწყებენ ჩვენში ღმერთზე ლაპარაკს, ესეც ერთგვარი დეფექტია, ვინაიდან საკმაო სიმტკიცეს ვერ იჩენენ მისი არსებობის ჩაგონებაში. ადამიანებმა გააძვეეს ღვთაება თავის წრიდან; ის მათ დაატყვევეს სამლოცველოში; მისი როლი ეკლესიის კედლებითაა შემოფარგლული. ამ კედლების გარეშე ის არ არსებობს. თქვე უგუხურებო! დაანგრეთ თქვენი აზრის. შემავიწროებელი კედლები; გაანთავისუთლეთ ღმერთი; უცქირეთ მას ყველგან, სადაც ის არის, ან პირდაპირ თქვით, რომ ის არ არსებობს. მე რომ ბავშვის

*) მონტენი.

აღზრდა მომიხდეს, ღვთაების არსებობას მისთვის ისეთ სინამდვილედ გავხდინდი, რომ უფრო ათენისტობა გამხდარიყო მისთვის შესაძლებელი, ვიდრე ღვთაების დავიწყება. იმის მაგიერ, რომ მიმეთითებია მისთვის სხვა ადამიანის მაგალითზე, რომელიც მისივე დაკვირვებით, ზოგჯერ მასზე უფრო ბოროტია, მე მას გადაჭრით ვეტყობდი: ღმერთი გისმენს, შენ კისტუყი. ახალგაზრდობაზე გრძნობით უნდა იმოქმედო. ამიტომ მე გავამრავლებდი მის გარშემო ღვთის არსებობის დამადასტურებელ ნიშნებს. მაგალითად, როდესაც ჩემთან სტუმრები შეიკრიბებოდნენ, მე დატოვებდი განსაკუთრებულ ადგილს ღმერთისთვის და შევაჩვევდი ჩემს მოწაფეს ასეთ ლაპარაკს: ჩვენ ოთხნი ვიყავით — ღმერთი, ჩემი მეგობარი, ჩემი აღმზრდელი და მე.

XXVII

უმეცრება და ცნობისმოყვარეობის უქონლობა — ეს არის ორი ძლიერ რბილი ბალიში; მაგრამ მათი სირბილე რომ იგრძნო, ისეთივე კარგი თავი უნდა გქონდეს, როგორც მონტენს ჰქონდა.

XXVIII

დაუცხოოშელი გონება და მახვილი წარმოსახვანი ვერ ეგუებიან სკეპტიკოსის გულცივობას. ყოველივე არჩევანზე უარის თქმას სკეპტიკოსები ალალებდნენ არჩევანს ამჯობინებენ; მათ მცდარ აზრზე დადგომა ურჩევნიათ მერყეობაში ყოფნას: ისინი, არ ენდობიან რა თავიანთ მკლავებს, ეწინიან რა წყალის სიღრმისა, ყოველთვის ეჭიდებიან რომელიმე ტოტს, რომლის სისუსტეს თვითონვეც კარგად გრძნობენ, და ამ ტოტზე დაკიდება ურჩევნიათ ნიაღვრით წალეკვას. ისინი ყველაფერს ამტკიცებენ, თუმც გულდასმით არაფერი გამოუკვლევიათ: არაფერში მათ ეჭვი არ ეპარებათ, რადგან ამისათვის მათ არც მოთმინება ჰყოფნიან და არც გამბედაობა. ზეშთაგონებისადმი მიდრეკილების საფუძველზე სწვევტენ ისინი ყოველივე საკითხს და თუ შემთხვევით წააწყდებიან ჰეშმარიტებას, ეს იქნება არა ხელით შეხებითი, არამედ უეცარი ზეშთაგონებითი ჰეშმარიტება. დოგმატიკოსების წრეში ესენი ის არიან, ვისაც ღვთის მორწმუნენი ილუმინატებს უწოდებენ. მე მინახავს ამ მოუსვენარი ჯიშის წარმომადგენლები, რომლებსაც არ ესმოდათ თუ როგორ შეიძლება სულის სიმშვიდე დაურწმუნებლობას ეუღლებოდეს. „ბედნიერი ცხოვრების შესაძლებლობა გექნება, თუ არ იცი ვინ ხარ, საიდან მოსულხარ, საით მიხვალ, რისთვის არსებობ“. მე ვამაყობ რმით, რომ

არ ვიცი ყოველივე ეს და ამით უფრო უბედური არა ვარ,—გულ-
ცივად უპასუხებს სკეპტიკოსი: ჩემი რა ბრალია თუ ჩემი გონება
სდუმდა, როდესაც მე მას ჩემის ბედის შესახებ ვეკითხებოდი. მთელი
ჩემი სიცოცხლე მე უცოდინარი ვიქნები, უღარდელიც, იმის მიმართ,
რისი გამოცნობაც მე არ შემიძლია. ღირს კი ვიდარდო იმ ცოდნის
შეუძენლობაზე, რომლის შეძენაც მე არ შემეძლო და რომელიც, ალ-
ბად, არც ისე აუცილებელია ჩემთვის, თუ მე მას მოკლებული ვარ
დღეს? მე მირჩევნია,—სთქვა ჩვენი საუკუნის ერთმა ყველაზე უფრო
დიდმა გენიოსმა⁶⁹,—უფრო საწყენად გავიხადო ის გარემოება, რომ
ოთხი თვალი, ოთხი ფეხი და ორი ფრთა არა მაქვს.

XXIX

მე მომეთხოვება ვეძიო ქეშმარიტება, მაგრამ არ ვარ მოვალე
ის მოვნახო. განა არ შეიძლება რომელიმე სოფიზმმა უფრო ძლიერი
შთაბეჭდილება მოახდინოს ჩემზე, ვიდრე სერიოზულმა მტკიცებამ?
მაშინ ხომ მე იძულებული ვარ დავიჯერო სიცრუე, რომელიც ქეშმა-
რიტებად მიმაჩნია, და უარყო ქეშმარიტება, რომელიც სიცრუედ
მივიჩინე: მაგრამ რისი უნდა მეშინოდეს თუ ეს შეცდომა უდანაშაუ-
ლოა? საიქიოს ადამიანს არ აჯილდოებენ იმისათვის, რომ ის სააქაო-
ში ბრწყინავდა გონებით: ნუთუ მას უგუნურობისათვის დასჯიდნენ?
ცუდი მსჯელობისათვის ადამიანის შეჩვენება ნიშნავს იმის დავიწყებას,
რომ ის უქკუთა და შენ კი ეპყრობი მას როგორც ბოროტს.

XXX

რა არის სკეპტიკოსი? ეს—ფილოსოფოსია, რომელიც დაეკვდა
ყოველივე იმაში, რაც სწამდა და რომელსაც სჯერა ის, რასაც იგი
თავისი გრძნობისა და გონების კანონიერი გამოყენებით ქეშმარიტე-
ბად თვლის. თქვენ უფრო ზუსტი განსაზღვრა გნებავთ? გახადეთ
პირონისტი გულწრფელი და თქვენ მისგან სკეპტიკოსს მიიღებთ.

XXXI

რაც არასოდეს კითხვის ქვეშ არ ყოფილა, არ შეიძლება დამ-
ტკიცებულად ჩაითვალოს. რაც მიუდგომლად არ გამოკვლეულა, ის
არასოდეს არ ყოფილა ჯეროვანად გამოკვლეული. მაშასადამე, სკეპ-
ტიციზმი პირველი ნაბიჯია ქეშმარიტებისაკენ. ის ყოველივეზე უნდა
გავრცელდეს, რადგანაც ის ქეშმარიტების საშინჯი ქვაა. თუ ფი-

ლოსოფოსი ღვთის არსებობაში დარწმუნების მიზნით იწყებს მისს. არსებობაში დაეჭვებიდან, განა შეიძლება მოიძებნოს თუნდაც ერთი ისეთი დებულება, რომელსაც ეს შემოწმება არ ესაჭიროებოდეს?

XXXII

ურწმუნოება ზრგჯერ უგნურის მანკია, ხრლო სწრაფლდამჯე-
რობა კი—ჭკვიანი ადამიანის ნაკლულოვანება. ჭკვიანი ადამიანი
ითვალისწინებს შესაძლებლობის განუზომელ სივრცეს; უგნური კი
შესაძლებლად თვის მხოლოდ იმას, რაც არსებობს. შეიძლება ეს
იყოს მიზეზი იმისა, რომ ერთი მხდალია, მეორე კა გამბედავი.

XXXIII

მეტისმეტად დიდი რწმენა ისეთივე სახითათოა, როგორც მე-
ტისმეტად მცირე. პოლითეისტობა არც მეტი და არც ნაკლები სა-
ხითათოა, ვიდრე ათეისტობა: და მარტო სკეპტიციზმს შეუძლია
ყველგან და ყოველთვის ამ ორი მოწინააღმდეგე უკიდურესობიდან
თავის დაღწევა:

XXXIV

ნახევრად სკეპტიციზმი სუსტი გონების ნიშანია; ის ააშკარავებს
მხდლდ მოაზროვნეს, რომელსაც თავისივე დასკვნები აშინებს, ცრუ-
მორწმუნეს, რომელიც გონების დახშობით ლამობს თავის ღმერთს
პატივი სცეს, ადამიანს, რომელსაც რწმენის უნარი არა აქვს და აში-
ნებს თავისივე თავის წინაშე ნილაბის ახდა: მართლაც, თუ ჭეშმარი-
ტება არაფერს დაჰკარგავს გამოკვლევიდან, რაშიაც ნახევრად სკეპ-
ტიკოსი დარწმუნებულა, მაშ რას ფიქრობს ის თავისი სულის სიღრ-
მეში იმ პრივილეგიებულ მცნებებზე, რომელთა გარჩევასაც ის
გაურბის და რომლებიც მისი ტვინის განსაკუთრებულ კუნჭულში
არიან მოთავსებულნი, როგორც შეუვალ საკუთხეველში?

XXXV

ყოველი მხრიდან მომესმის ყვირილი ურჯულოებაზე. ქრისტიანი
ულფთოა—აზიაში, მაჰმადიანი—ევროპაში, პაპისტი—ლონდონში, კალ-
ვინისტი—პარიზში, იანსენისტი სენ-ჟაკ-ის ქუჩის მაღლობზე, მოლი-
ნისტი სენ-მედარის გარე უბნის ბოლოში. მაშ ვინ არის ურჯულო?
ყველა, თუ არავინ?

XXXVI

როდესაც მორწმუნეები ილაშქრებენ სკეპტიციზმის წინააღმდეგ, ისინი, ჩემის აზრით, ან საკუთარ ინტერესებში ვერ გარკვეულან, ანდა თავის თავს ეწინააღმდეგებიან. თუ ის მართალია, რომ ქეშმარიტ და ცრუ სარწმუნოებათა შესწავლა სრულიად საკმარისი იმისათვის, რომ პირველი მიიღო და მეორე კი უკუაგდო, მაშინ ალბად სასურველი უნდა იყოს საერთო დაეჭვების გავრცელება მთელი დედამიწის ზურგზე და ყველა ხალხების მიერ თავთავიანთი რელიგიის მართებულების კითხვის ქვეშ დაყენება; მაშინ ჩვენი მისიონერებისათვის ნახევარი საქმე უკვე მოგვარებული იქნებოდა.

XXXVII

ადამიანი, რომელიც თავის რელიგიას ჩაბლაუჭებია მარტო იმიტომ, რომ ამ რელიგიაზე აღზრდილა, იმდენად არ შეუძლია იამაყოს იმით, რომ ქრისტიანი ან მაჰმადიანია, რამდენათაც იმით, რომ ის ბრმა ან კოჭლი არ არის. ეს კი ბედნიერებაა და არა დამსახურება..

XXXVIII

ადამიანი, რომელიც თავს დასდებდა ისეთი რელიგიისათვის, რომლის სიყალბე მას შეუგნია, გიჟი იქნებოდა.

ადამიანს, რომელიც თავს სდებს ცრუ, მაგრამ მის მიერ ქეშმარიტებად მიჩნეულ რელიგიისათვის, ან ქეშმარიტ რელიგიისათვის, რომლის ქეშმარიტება მისთვის დამტკიცებული ად იქნება, მე ფანატიკოსს ვუწოდებ.

ნამდვილი წამებული მხოლოდ ისაა, რომელიც თავს სწირავს ისეთ რელიგიას, რომლის ქეშმარიტებაც მისთვის დასაბუთებულია.

XXIX

ნამდვილი წამებული სიკვდილს ელის; ფანატიკოსი კი ისწრაფვის მის შესახვედრად.

XL

ის ადამიანი, რომელიც მექაში ყოფნის დროს მაჰომედის საფლავს შეურახყოფდა, მისი საკურთხევლების დაქცევას შეუდგებოდა, მეჩეთებში აღრევას შეიტანდა, უსათუოდ სარზე იქნებოდა წა-

მოცმული და ვეკვობ, რომ ის წმინდანებში ჩაერიცხათ. ასეთი რელიგიური გულმოდგინეობა ახლა მოდაში აღარაა. პოლიევქტი ჩვენს დროში უბრალო გიჟად ჩაითვლებოდა.

XLI

ზეშთაგონებათა, სასწაულთა და არაჩვეულებრივი მოწოდებების დრო წასულია. ქრისტიანობას უკვე აღარ სჭარდება ასეთი ბიჯგი. ვინმეს რომ დღეს აზრად მოუვიდეს იონას როლის გათამაშება ჩვენს შორის და ქუჩებში ყვირილი შორთოს: „კიდევ სამი დღე და პარიზი აღარ იქნება: პარიზელებო, ცოდვები მოინანიეთ, დაიფარეთ თავი და სხეული ნაცრით და ძაძით, თორემ სამ-დღეში დაილუპებით-ო“, მას უსათუოდ იქვე დაიქერდნენ და პასუხისგებაში მისცემდნენ და წაათრევდნენ მოსამართლესთან, რომელიც დაუყონებლივ, საგიჟეში გაგზავნიდა მას. ამოოდ დაიძახებდა ის: „ხალხნო, ნუთუ ღმერთს თქვენ ნინევიტელებზე ნაკლებ უყვარხართ? განა თქვენ მათზე ნაკლებ ცოდვილნი ხართ?“ არავენ მას ამ კითხვაზე პასუხს არ გაცემდა; მას გიჟად ჩასთვლიდნენ მანამ, სანამ მისი წინასწარმეტყველების ვადა შესრულდებოდა.

ელისა შეუძლია დაბრუნდეს საიქიოდან, როდესაც ის მოისურვებს; ადამიანები კი ისეთნი არიან, რომ ელია დიდ სასწაულებს მოახდენს, თუ სააქაოში კარგად იქნება მიღებული.

XLII

როდესაც ხალხს რაიმე დოგმატს უქადაგებენ, რომელიც გაბატონებულ რელიგიას ეწინააღმდეგება, ან საზოგადოებრივ მყუდროებას არღვევს, თუნდაც ეს მისია გამართლებული იყოს სასწაულებით, მთავრობას უფლება რჩება მიიღოს უკიდურესად სასტიკი ზომები, ხალხს კი ყვირილი ასტეხოს: „ჯვარს აცვით იგი“. განა სახიფათო არაა გონების მიტოვება მატყუარათა საცდურების ან კუჟადასულთა ოცნებობის გავლენის ქვეშ? თუ იესო ქრისტეს სისხლი შურისძიებაზე ღალადებდა ებრაელების წინააღმდეგ, ეს იმიტომ, რომ მისი დანთხევის დროს მათ ყური არ უგდეს მოსეს და წინასწარმეტყველებს, რომელთაც იესო მესიად გამოაცხადეს. ანგელოზიც რომ ჩამოვიდეს და სასწაულით დაასაბუთოს თავისი სიტყვები, ის, პავლე მოციქულის აზრით, განკიცხული უნდა იქნეს, თუ კი იესო ქრისტეს სჯულის წინააღმდეგ იქადაგებს. მაშასადამე, მსჯელობა ადამიანის მოწოდების შესახებ მის მიერ ჩადენილი სასწაულების მიხედვით კი არ

უნდა ვიქონიოთ, არამედ იმის, თუ რამდენად ეთანხმება მისი დოქტრინა იმ ხალხის რწმენას, რომელსაც ის მიმართავს, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ამ ხალხის დოქტრინა მიჩნეულია კეშმარიტებად.

XLIII

ყოველივე ახალი შიშს ჰგვრის ხელისუფლებას. ქრისტიანობამაც კი, სარწმუნოებათა შორის ყველაზე უფრო წმინდამ და სათნომ, ვერ შესძლო დამკვიდრება ისე, რომ ზოგიერთი მღვლევარება არ გამოეწვია. ეკლესიის პირველი შვილები არაერთხელ გამოსულან მათთვის სავალდებულო ზომიერების და მოთმინების ფარგლებიდან. ნება მომეცით მოვიყვანო აქ რამდენიმე ნაწყვეტი იმპერატორ იულიანეს ერთერთი ედიქტიდან; ისინი მშვენივრად დაახასიათებენ ამ ფილოსოფოს ხელმწიფის გენიოსობას და მისი დროის ქრისტიანობისათვის თავგამოდებულთა სულიერ განწყობილებას.

„მე მეგონა, —ამბობს იულიანე, —რომ გალილეველთა მეთაურები შეამჩნევდნენ თუ რამდენად განსხვავდება ჩემი მოპყრობა ჩემი წინამორბედის მოპყრობიდან და ამით ჩემი მადლიერი გახდებოდნენ: ჩემი წინამორბედის მეფობის დროს გალილეველებს სული ხდებოდათ გადასახლება და სატუსალოებში; და მრავალი მათგანი, ვისაც ისინი ერთმანეთს შორის მწვალებლებს უწოდებდნენ, სიკვდილით იქნენ დასჯილნი... ჩემს მეფობაში, განდევნილნი დაბრუნდნენ, დატუსალებულნი განთავისუფლდნენ და გადასახლებულებს აღუდგინეს თავიანთი ქონება. მაგრამ ამგვარი ხალხის გააფთრება და დაუდგრომლობა ისეთია, რომ იმის შემდეგ, რაც მათ მოესპოთ ერთმანეთის შეკმის შესაძლებლობა, ისინი აწამებენ მორწმუნეთ და აგრეთვე ნებადართული რელიგიის მიმდევართ, ისინი არავითარ საშუალებას არ ერიდებიან და ყოველივე საბაბს იყენებენ არეულობის მოსაწყობად; მათ არ იციან პატივისცემა არც ნამდვილი ღვთის მოშიშობის, არც ჩვენი დაწესებულებების... მიუხედავად ამისა, ჩვენ არ მოვიტხოვთ მათს მოთრევას ჩვენს საკუროთხევლებში, ან რაიმე ძალდატანების მოხდენას მათზე... რაც შეეხება უბრალო ხალხს, მათში, როგორც ჩანს, მათი უფროსები აღვივებენ აჯანყების სულს, არიან რა გაბოროტებულნი იმით, რომ ჩვენ შევზღუდეთ მათი ძალაუფლება; რადგან გამოვდენეთ ისინი ჩვენი სასამართლოებიდან და მათ ახლა უკვე აღარ აქვთ საშუალება ანდერძებით განკარგულების, კანონიერ მემკვიდრეთა გადაყენების და სხვის მემკვიდრეობათა დაუფლების... ამიტომ ვუკრძალავთ ჩვენ ამ ხალხს თავის მოყრას ალიაქოთით და ხრიკების მოწყობას თავიანთი მემამოხე საზღვდელოე-

ბასთან... დაე ამ ედიქტმა დაუბრუნოს სიმშვიდე ჩვენს მაგისტრატორებს, რომელთათვისაც არაერთხელ მიუყენებიათ შეურაცხყოფა ამ მემამოხეთ და რომლებიც არაერთხელ თითქმის ქვებითაც ჩაუქოლიათ... მშვიდობიანად მივიდნენ ისინი თავის უფროსებთან, ილოცონ მათთან, ისწავლონ მათთან, და შეასრულონ თავისი სარწმუნოებრივი მოვალეობანი; ჩვენ ვაძლეეთ მათ ამის ნებას; მაგრამ უარი სთქვან მემამოხურ განზრახვებზე... თუ სხდომები აჯანყების საბაბი გახდება, ისინი ამაზე პასუხს აგებენ; მე ისინი გავაფრთხილე... მცირეწმენიანო, იცხოვრეთ მშვიდობიანად... თქვენ კი ვინც დარჩით თქვენივე ქვეყნის სარწმუნოების და თქვენი წინაპრების ღმერთების ერთგულნი, ნუ სდევნით მგზობლებს, თანამოქალაქეებს, რომელთა უვიცობა უფრო საცოდავია, ვინემ გასაკიცხავი ბოროტება... გონიერებით და არა ძალდატანებით უნდა დაუბრუნოთ ხალხი ქვეშარიტებას. ამიტომ ჩვენ გიბრძანებთ, თქვენ, ყველას, ჩვენო ერთგულო ქვეშევრდომნო, თავი დაანებოთ გალილეველთა“.

ასეთი იყო შეხედულებანი ამ მეფისა, რომელსაც შეგვიძლია უსაყვედუროთ წარმართობა, მაგრამ არა მოღალატეობა: თავისი ცხოვრების პირველი წლები მან გაატარა სხვადასხვა მასწავლებლებთან და სხვადასხვა სკოლებში; ხანში შესულმა კი მცდარი ნაბიჯი გადადგა: მან, საუბედუროდ, თავისი წინაპრების სარწმუნოება ამოირჩია და თავისი ქვეყნის ღმერთები იწამა.

XLIV

მე მაოცებს მხოლოდ, რომ ამ განსვენებული მეფის ნაწერებმა ჩვენამდე მოაღწია. მათში თუმცა ისეთი არაფერია, ქრისტიანულ ქვეშარიტებას რომ აენებდეს, მაგრამ არის იქ ზოგიერთი რამ ისეთი, რაც იმდროინდელი ქრისტიანებისათვის არახელსაყრელია და სრულიად საკმარისი ეკლესიის მამათა იმ განსაკუთრებული ყურადღების გამოსაწვევად, რომლითაც ისინი თავიანთ მოწინააღმდეგეების ნაწერებს ანადგურებდნენ. წმინდა გრიგოლ დიდმა თავისი ბარბაროსული გააფრთხევა ხელოვნებისა და ლიტერატურის წინააღმდეგ, რასაკვირველია, თავისივე წინაპრებისაგან მიიღო მემკვიდრეობად. რომ ამ მღვდელმთავარზე ყოფილიყო დამოკიდებული ყოველივე, ჩვენ ახლა იმავე მდგომარეობაში ვიქნებოდით, როგორშიაც მაჰმადიანები არიან, ყურანის მეტი წიგნი რომ არ დარჩათ საკითხავი. მართლაც და რაღა დარჩებოდა იმ ძველი მწერლობიდან, ისინი რომ ხელში მოხვედროდნენ იმ კაცს, რომელიც გრამატიკული შეცდომებით ავსებდა თა-

ვის ნალაპარაკებს, რომელიც ფიქრობდა, რომ გრამატიკული კანონების დაცვა იესო ქრისტეს დონატზე დაქვემდებარებად მიაჩნდა და რომელიც ძველად ნაწარმოები განადგურების დასრულებას თავის ზნეობრივ მოვალეობად თვლიდა.

XLV

ამავე დროს ზეშთაგონება ნაწერისა ხომ ისეთი სიაშკარავით არაა მათზე აღბეჭდილი, რომ წმინდა მოთხრობათა მწერლების ავტორიტეტი სრულიად დამოუკიდებელი იყოს საერო ავტორთა მოწმობებზე. სადამდე მივიდოდით ჩვენ, რომ იძულებული გავმხდარიყავით ღვთის ხელი გვეცნო საღვთო წერილის თხრობის ფორმაში! რა საცოდავია მისი ლათინური თარგმანი! მაგრამ არც თვითონ ღვთის ხელი წარმოადგენენ ლიტერატურულ შედეგებს. წინასწარმეტყველები, ქრისტეს მოციქულები და მახარობელნი, როგორც ეხერხებოდათ ისე სწერდნენ. ჩვენ რომ ნება მოგვეცეს ებრაელთა ისტორიას შევხედოთ, როგორც ადამიანის უბრალო გონების ქმნილებას, მოსე და მისი გამგრძელებლები ვერ გაუძლებდნენ შედარებას ტიტ ლივიუსთან, სალუსტისთან, იულიოს კეისართან და იოსებ ფლავიუსთან—ადამიანებთან, რომელთა ნაწერებს, რასაკვირველია, ვერავინ ზეშთაგონებულს ვერ უწოდებს. განა ზოგიერთს იეზუიტი ბერუიე არ უჩვენია მოსეს? ჩვენს ეკლესიაში ინახება სურათები, როგორც გვარწმუნებენ, ანგელოსების და თვითონ ღვთის მიერ ნახატი; ლესიუერის ან ლებრენის ხელიდან რომ გამოსულიყვნენ ეს ნაწარმოებნი, რა შემძლო მე მეთქვა ამ უხსოვარი დროიდან გადმოცემის წინააღმდეგ? შეიძლება სრულიად არაფერი. მაგრამ, როდესაც ვრწმუნდები, რომ ამ ციურ ქმნილებებში მხატვრობის წესები ყოველ ნაბიჯზე ირღვევა, როგორც სურათში, ისე მის შესრულებაში, როდესაც ვხედავ რომ აქ—მხატვრული სიმართლე არ არის, მაშინ, ვინაიდან მე არ შემიძლია მხატვარს უვიცობა დავწამო, იძულებული ვხდები გადმოცემა უარყო, როგორც მოგონილი ამბავი. რა აღვილად შემეძლო საღვთო წერილზედაც გამეგრეცელებია მე ეს დასკვნა, რომ საესებით უმნიშვნელო არ იყოს ამ შემთხვევაში საკითხი—კარგად თუ ცუდათაა იქ მოთხრობილი ის, რასაც იგი შეიცავს? წინასწარმეტყველები ამაცობდნენ იმით, რომ სიმართლეს ლაპარაკობდნენ, და არა თავის ნალაპარაკევის სილამაზით. რისთვის იღებდნენ სიკვდილს მოციქულები თუ არა მარტო თავის ნაწერ-ნათქვამის ჭეშმარიტებისათვის? მაგრამ ვუბრუნდები რა ჩემს მიერ აღებულ თემას, მე გეკითხებით: ნუთუ უკიდურესად მნიშვნელოვანი არ იყო საერო მწერალთა წიგ-

ნების დაცვა, რომლებიც, რასაკვირველია, არ შეიძლებოდა არ დამთხვევოდ საეკლესიო ავტორებს იმაში მაინც, რაც იესო ქრისტეს ცხოვრებას, პონტიუს პილატუს პიროვნებას და პირველ ქრისტიანეთა ნამდვილ გამირობას შეეხება?

XLVI

თქვენ მეტყვით, მთელმა ხალხმა დაამოწმა ეს ფაქტი და ნუ-თუ თქვენ გაბედავთ მის უარყოფასო? დიან, გავბედავ, სანამ მას, თქვენი პარტიის გარეშე მდგომი, ავტორიტეტული პიროვნება არ დაადასტურებს და სანამ მე არ მეცოდინება, რომ ეს პიროვნება შეუძლებელია ფანატიკოსი ან მატყუარა ყოფილიყო. კიდევ მეტს ვიტყვი: ვთქვათ მე ვკითხულობ ჩემს მიერ თავის კეთილსინდისიანობით ცნობილი ავტორის ასეთ მოთხრობას: ერთი ქალაქის შუაგულში გაჩნდა უზარმაზარი ხრამი და ამ ამბის გამო მიცემულ შეკითხვაზე ღმერთებმა უპასუხეს, რომ ეს ხრამი მხოლოდ მაშინ დაიხურება თუ შიგ ისეთი რამ ჩავარდება, რაც ამ ქალაქისათვის ყველაზე უფრო უძვირფასესიაო. მაშინ, ერთი მამაცი პიროვნება გაბედულად გადაიჭრა ხრამში და წინასწარმეტყველება აღსრულდა. ასეთი შოთხრობა გაცილებით უფრო ნაკლებ დამაჯერებელია ჩემთვის, ვიდრე ის უბრალო ამბავი, რომ ქალაქში ხრამი გაჩნდა და დიდი შრომა და დრო მოუხდა მის ამოვსებას. რამდენადაც უფრო ნაკლებად ჰგავს სიმართლეს ესათვის ფაქტი, ისტორიის მოწმობა მის შესახებ იმდენად მეტს ჰკარგავს თავის წონაში. მე მაშინვე დაუჯერებდი მართო ერთ პატიოსან კაცსაც კი, რომელიც მე შემატყობინებდა, რომ მისმა უდიდებულესობამ სრული გამაჯვეება მიიღო მოკავშირეებზე; მაგრამ მთელმა პარიზმაც, რომ დამიწყოს რწმუნება, პასიში მკვდარი გაცოცხლდაო, მე ამას ცოტაოდნავადაც კი ვერ დავიჯერებდი. გვატყუებს ჩვენ რომელიმე ისტორიკოსი, თუ ტყუედება თვითონ მთელი ხალხი—არაფერი ზესთაბუნებრივი არ არის არც პირველ და არც მეორე შემთხვევაში.

XLVII

ტარქვინიუსმა განიზრახა ახალი რაზმები მიემატებია რომულის მიერ შექმნილი ცხენოსანი ჯარისათვის. ერთმა ავგურმა მას მტკიცება დაუწყო, რომ ახალი რამის შეტანა ჯარის არსებულ წყობილებაში, ღმერთებიდან წინასწარი თანხმობის მიუღებლად, რელიგიის შებღალვა იქნებოდაო. ღვთის მსახურის ასეთი თავისუფალი მსჯელობით გულმოსულმა ტარქვინიუსმა უბრძანა მას მოედანზე მოსვლა

იმ განზრახვით, რომ იგი შეერცხვინა და მისი სახით საჯაროდ გაეშაგებია ფრინველმკითხაობის ხელოვნება, უთხრა: „ჯადოქარო, შესაძლოა იმის შესრულება, რაზედაც მე ახლა ვფიქრობ? თუ შენი მეცნიერება ისეთია, როგორც შენ გვიქვბ, ის ალბად შეგაძლებინებს ამაზე პასუხი მომცე“. ავგურმა წარბიც არ შეიხარა, ფრინველთ ქცევას დააკვირდა და უთხრა: „ღიახ, ხელმწიფევე, რაზედაც შენ ჰფიქრობ, იმის შესრულება შესაძლებელია“. მაშინ ტარქვინიუსმა ამოიღო კალთის ქვეშ დამალული სამართებელი, ხელში აიღო ქვა და ავგურს უთხრა: „მოდი აქ, და ეს ქვა ამ სამართებლით გასქერი: მე სწორედ ამაზე ვფიქრობდი“-ო. ნავიუსმა, — ასე ქვიოდა ავგურს, — ხალხს მიმართა და აუღელვებლად განაცხადა: „მიადევით ქვას ეს სამართებელი და თუ ქვა მაშინვე ორად არ გაიყოს, მე აქვე სიკვდილით ვიქნე დასჯილი“-ო. და სრულიად მოულოდნელად ხალხმა მართლაც დაინახა როგორ გაირღვა სამართებლის პირქვეშ მაგარი ქვა; ისე სწრაფად განიყო მისი ნაწილები, რომ სამართებელი ტარქვინიუსის ხელს შეეხო და სისხლით შეიღება იგი. მთელი მოედანი ანმაურდა ვაოცებული ხალხის მხიარული ყიფინით; ტარქვინიუსმა უარი სთქვა თავის განზრახვაზე და ავგურების მფარველად გამოაცხადა თავისი თავი; სამართებელი და ქვის ნაჭრები სამსხვერპლოს ქვეშ მიწაში ჩამარხეს. ჯადოქარს აუგეს ძეგლი, რომელიც ავგუსტუსის მეფობის დროს კიდევ არსებობდა; ამ ამბის ქეშმარიტება დაადასტურა როგორც წარმართობამ, ისე ქრისტიანობის ძველმა დრომ ლაქტანციის, დიონისე ჰალიკარნასის და წმინდა ავგუსტინის ნაწერებში.

თქვენ უკვე მოისმინეთ თუ რას ლაპარაკობს ისტორია; ახლა ყური დაუგდეთ ცრუმორწმუნეობის ხმას. „რას უპასუხებ შენ ამაზე? საჭიროა, — ეუბნება ცრუმორწმუნე ქვინტუსი თავის ძმას ციკერონს, — ან თავიანთებებიანად გადავარდე საშინელ პირონიზმში, იდიოტებად ჩათვალო როგორც ხალხი, ისე ისტორიკოსები და დაწვა მატრიანე, ანდა სცნო ეს ფაქტი. ნუ თუ შენ ყოველივეს დაგმობ მარტო იმიტომ, რომ ჩვენს საქმეებში ღმერთების ჩარევის შესაძლებლობა არ დაუშვა?

— „მე ვფიქრობ, არ შეეფერება ფილოსოფოსს დაყრდნობა მოწმეებზე, რომელთაც შეუძლიათ ან შემთხვევით სიმართლის თქმა ანდა ბოროტგანზრახვით — სიცრუის. ამათუიმ დებულების დასამტკიცებლად საჭიროა მოყვანა კვკვიანური საფუძვლების და არა ფაქტების, განსაკუთრებით თუ ისინი ისეთი არიან, რომ მე მათ ვერ დაუუჯერებ... მაშასადამე, დავანებოთ თავი რომულუს კვერთხს, რომელიც, როგორც შენ ამ-

ბობ, თვით უდიდესი ცეცხლის ალშიაც კი არ შეიძლებოდა დამ-
წვარიყო? თავი დავანებოთ აქციუს ნავიუსის სამართებელს? დიახ,
ფილოსოფიაში ადგილი არ უნდა ექნეს უმსგავსო კორებს. საქ-
მეზე ფილოსოფიური მიდგომა უნდა გამოიხატოს იმაში, რომ
ჯერ გაიგო თვითონ ბუნება ფრინველმკითხაობის, შემდეგ-გა-
მოარკვიო თუ როგორ იყო ის გამოგონებული და, ბოლოს კი
აჩვენო, თუ როგორ შეინარჩუნა მან თავისი სახე დღემდე...
იღუმალ სწავლათა წინაპრად ეტრუსკები ბავშვს სთვლიან, რო-
მელიც ანახდეულად წარმოიშვა დახული მიწიდან. ჩვენ კი ვინ
გვყავს? აქციუს ნავიუსი?.. ესე იგი ჩვენ თანახმა ვართ ჩავთვა-
ლოთ ადამიანთა საქმეების არმცოდნე ხალხი საღმრთო ცოდ-
ნათა წინაპრად?"

მაგრამ ყოველივე ეს სჯერა მეფეებს, ხალხებს, მთელს ქვე-
ყანას!

„თითქოს იყოს რაიმე უფრო სარწმუნო, ვიდრე ბრბოს
უქუობა. და თითქო შენ იზიარებდე ბრბოს აზრს“⁶¹. აი ფი-
ლოსოფოსის პასუხი.

დამისახელეთ თქვენ თუნდაც ერთი სასწაული, რომელზედაც
არ შეიძლებოდეს ამ პასუხის გავრცელება! ეკლესიის მამებმა, რომ-
ლებისთვისაც ციცერონის პრინციპებით სარგებლობა არც მაინცა-
დამაინც ხელსაყრელი იყო, ამჯობინეს ტარქვინიუსის ისტორიის და-
ჯერება და ნავიუსის ხელოვნების ეშმაკზე მიწერა. საოცარი გამო-
გონებაა ეს ეშმაკი!

XLVIII

ყველა ხალხს აქვს ისეთი ამბები, რომლებიც მართლაც სას-
წაულებრივი იქნებოდნენ, რომ ჭეშმარიტებას წარმოადგენდნენ; მათი
საშუალებით ყველაფერს ამტკიცებენ, მაშინ როდესაც თვითონ ისინი
დაუმტკიცებელი რჩებიან; უარყოფა მათი არ შეიძლება, ისე თუ
ურჯულობა არ ჩაიდინე, მაგრამ მათი დაჯერებაც შეუძლებელია გა-
მოუტყენებლად.

XLIX

მეხით თუ სენატორების მიერ მოკლულუსი რომულუსი გაჰქრა
რომიდან. ამან ჩოჩქოლი გამოიწვია ხალხში და ჯარში. სახელმწიფოს
სხვადასხვა წოდებები ერთმანეთში აიშალნენ; და ახლახან შექმნილი
რომი, შიგნით გათიშული და გარედან მტრებით გარშემორტყმული,
უფსკრულის პირას იდგა. ამ დროს ვინმე პროკულეიუსი დინჯად წამოი-
წია წინ და განაცხადა: „რომაელებო, ხელმწიფე, რომელზედაც თქვენ

სტირით, არ მომკვდარა; ის ცად აღმალდა და იქ იუპიტერის გვერდით ზის. წადიო, მითხრა მან, დააწყნარე შენი თანამოქალაქენი, განუცხადე მათ, რომ რომულუსი ღმერთთა გუნდშია; დაარწმუნე ისინი, რომ მე მათ მფარველობას გაუწევ, დაე, იცოდნენ, რომ ვერავითარი მტერი მათ ვერ სძლევს; ბედმა მათ მიუსაჯა მთელ მსოფლიოზე გაბატონება მომავალში. ოლონდ შთამომავლობიდან შთამომავლობას გადასცენ მათ ეს წინასწარმეტყველება, შორეულ მემკვიდრეებამდე“. ხდება ხანდახან გარემოებათა შეხამება, მოტყუებისათვის ხელსაყრელი; და თუ რომის მაშინდელ მდგომარეობას ჩაუფიქრებდი, არ შეიძლება არ დამეთანხმო, რომ პროკულეუსი ჭკვიანი კაცი იყო და და თავის თანამედროვეებს კარგად იცნობდა. მან ისეთი სიცრუე ჩაუნერგა ხალხს გონებაში, რომელიც არც თუ უსარგებლო გახდა მისი სამშობლოს მომავალი სიდიადისათვის...

„საოცარია, როგორი ნდობით მოეპყრნენ ასეთი ცნობის მომტან კაცს და რაიგ შენელდა მწუხარება ხალხისა რომულუსზე, როდესაც იგი მის უკვდავებაში დარწმუნდა. მუხლმოდრეკამ განსვენებული ხელმწიფის წინაშე და არსებულმა დაბნეულობამ ხელი შეუწყო სწრაფ გავრცელებას იმ ხმისა, რომელიც დასაწყისში მხოლოდ რამდენიმე კაცმა იცოდა და მალე მთელმა ხალხმა აღიარა რომულუსი ღვთაებად, ღვთისაგან შობილად“.

სხენაირად რომ ვთქვათ, ხალხმა ირწმუნა, რომულუსის გამოცხადება; სენატორებმა ვითომ დაიჯერეს ეს, რომულუსმა კი მსხვერპლის მიღება დაიწყო. მაგრამ საქმე ამაზედაც არ შეჩერებულა. მალე აღმოჩნდა, რომ რომულუსი მარტო ერთ კაცს არ გამოცხადებია. ის ათას კაცზე მეტმა ნახა ერთ დღეს. ის სრულიადაც არ მოუკლავს არც მეხს და არც სენატორებს, არამედ ის აღმალდა ცად, მთელი ხალხის თვალწინ, ელვის ბრწყინვალეებაში და ქვეა-ქუხილში. და ეს ამბავი დროთა სრბოლაში შეივსო იმდენი წვრილმანებით, რომ შემდეგ შთამომავლობათა თავისუფალ მოაზროვნეთ მხოლოდ განკვირება-ლა შეეძლოთ.

I

ერთადერთი მტკიცება მე უფრო მაჯერებს, ვიდრე ორმოცდაათი ფაქტი. საკუთარ გონებისადმი ჩემი უკიდურესი ნდობის მიზეზით ჩემი რწმენა აღარაა დამოკიდებული რომელიმე ვიგინდარას თვალთმაქცობაზე. მაჰომედის მღვდელმსახურო, შენ შეგიძლია კოკლს სიარულის საშუალება მისცე, მუნჯს ლაპარაკი დააწყებო და ბრმას — თვალთახედვა, დავრდომილნი განკურნო, მკვდრები გააცოცხ-

ლო, აღადგინო დანაკლისი ორგანოები დასახიჩრებულთა სხეულზე, მოახდინო სასწაული, რომელიც ჯერ არავის მოუხდენია, და ამით, შენდა განსაკვიფრებლად, მაინც ვერ შეარყევ ჩემს რწმენას. შენ გინდა, რომ მე შენი შიმიდეგარი ვიყო? დაანებე თავი ყველა ამ თვალთმაქცობას და მოდი ვიმსჯელოთ. მე ჩემს მსჯელობას უფრო ვუჯერებ, ვიდრე საკუთარ თვალებს.

თუ შენ მიერ ნაქადაგები რელიგია ჭეშმარიტია, მისი ჭეშმარიტება შესაძლებელია თვალდასანახი შეიქნეს და დაუმარცხებელი არგუმენტებით დამტკიცდეს. მონახე ეს არგუმენტები. რატომ მამბებრებ თავს ამდენი სასწაულებით, როდესაც შეგიძლია გამანადგურო ერთი სილოგიზმით? ნუ თუ კოჭლის განკურნება უფრო ადვილია შენთვის, ვიდრე ჩემი გონების განათლება?

LI

აი კაცი, გართხმული მიწაზე, უხმოდ, უგრძნობლად, უსიტფოდ, უმოძრაოდ. მას აქეთ-იქეთ ატრიალებენ, ანჯღრევენ, ცეცხლით სწვავენ—არაფერი მას არ აღვიძებს; გახურებული რკინაც კი სიცოცხლის არავითარ ნიშანს არ იწვევს მასში; ყველა დარწმუნებულია, რომ ის მკვდარია; მაგრამ ასეა კი ეს? არა. ეს კაცი, ემსგავსება კალმის ეკლესიის მღვდელს: „ზოგჯერ, როდესაც მოეპრიანებოდა, ის ვინმეს ტირილის წამბაძვ ხმაზე, იმდენად გადვიდოდა უგრძნობლობაში და სრულიად მკვდარის მსგავსად იწვა, რომ არამცთუ არაფერს არ განიცდიდა, როდესაც მას პწკენდნენ და ჩხვლეტდნენ, ცეცხლითაც რომ სწვავდნენ არავითარ ტკივილს არ გრძნობდა, და რჩებოდა მხოლოდ წყლულები და სხ.“⁶² ჩვენს დროს რომ ვინმეს შეხვედროდა ასეთი სუბიექტი, ის კარგად გამოიყენებდა მას. ჩვენ ჩვენივე თვალთ დავინახავდით, თუ როგორ ცოცხლდება ლეში რომელიმე წმინდანის ნაშთზე. იანსენისტების სასამართლოს მოღვაწის⁶³ კრებული გამდიდრდებოდა მკვდრეთით აღდგომის ახალი შემთხვევით და ოფიციალური ეკლესიის წარმომადგენელს, შეიძლება, დარცხვენლიად ეგრძნო თავი.

LVII

უნდა ვსცნოთ,—ამბობს პორტ-რუაილის ავტორი,⁶⁴—წმ. ავგუსტინეს სიმართლე, როდესაც ის პლატონთან ერთად ამტკიცებს, რომ ჭეშმარიტების მსჯელობა გრძნობებში კი არა, გონებაში იმყოფებაო (*non est veritatis iudicium in sensibus*). ის იმასაც ამტკიცებდა, რომ გრძნობების საშუალებით მიღებულ შთაბეჭდილებებზე

დამყარებული რწმენა შორს ვერ მიდის, და რომ ზოგიერთ საგნებში, რომელთაც ჩვენ თითქო ამ შთაბეჭდილებების დახმარებით შევიგნებთ, სავესებით დარწმუნებული არ ვართ. მაშასადამე, როდესაც გრძნობათა ჩვენებანი გონების ავტორიტეტს ეწინააღმდეგება, ან ვერ უწონასწორებს მას, არჩევანს ადგილი აღარ რჩება: ლოლიკა გვიბრძანებს გონების ხმას გავყვეთ.

LIII

აღფრთოვანებულმა ხმაურმა მოიკვა პარიზის ერთერთი განაპირა კუთხე: იქ ერთი წმინდანის⁶⁵ ნაშთმა ანახლად სასწაულმოქმედება დაიწყო და იმდენი სასწაული მოახდინა, რამდენიც ქრისტეს მთელ თავის სიცოცხლეში არ მოუხდენია. დიდძალი ხალხი აწყდებოდა იმ კუთხეს და მეც იქით მივრბივარ. მიველ თუ არა, აღფრთოვანებული ყრიაშული მომესმა: სასწაული! სასწაული! მივუახლოვდი, და ვუკვირდი და ვხედავ კოკლს,⁶⁶ რომელიც დასეირნობს სამ თუ ოთხ გულშემატკივარ კაცზე დაყრდნობილი; მის გარშემო კი არ სწყდება გაოცებული ხალხის გუგუნი: სასწაული! სასწაული! უგუნურნო, სადაა აქ სასწაული? ვერ ხედავთ, რომ ამ მატყუარას მხოლოდ ყავარჯნები გამოუცვლია? სასწაულების მიმართ მომხდარიყო ამ შემთხვევაშიაც იგივე, რაც ყოველი მოჩვენების მიმართ ხდება ხოლმე. მზად ვარ დავიფიცო, რომ ყველა, ვისაც მოჩვენებები უნახავს, წინასწარვე განუცდია შიში მათ მიმართ და რომ ყველას, ვინც აქაც სასწაული დაინახა, მტკიცედ გადაწყვეტილი ჰქონდა მისი დანახვა.

LIV

ჩვენ გვაქვს ამ ცრუსასწაულების შესახებ სქელტომიანი წიგნი, რომელსაც შეუძლია თვით უმტკიცესი ურწმუნოებაც კი ჩიხში მოამწყვდიოს. მისი ავტორი—სენატის წევრი და პატიოსანი კაცია,⁶⁷ რომელიც მატერიალიზმის, თუმცა ცუდად გაგებულის, მომხრე იყო და რწმენას დაუბრუნდა ყოველშემთხვევაში უანგაროდ: მან თვალით ნახა ის ამბები, რომლებზედაც მოგვითხრობს და რომელთა შესახებაც მას შეეძლო სალი და მოუდგომელი მსჯელობა. მისი მოწმობა ათასი სხვა მოწმობებითაც დასტურდება. ყველა მოწმე აცხადებს, რომ იგივე ნახეს და მათ ჩვენებას სრული და ურყევი ძალა აქვს: სათანადო საბუთები სახელმწიფო არქივებში ინახება. რა უნდა უპასუხო ამაზე? მე ვუპასუხებ, რომ ეს სასწაულები სრულიად არაფერს არ ამტკიცებენ, სანამ გადაჭრილი არაა საკითხი ამ თვალთმანხველების აზრთაწყობის შესახებ.

ყოველი მსჯელობა, რომელიც ამტკიცებს სიმართლეს ორივე მოწინააღმდეგე მხარისას, ვერცერთი სიმართლეს ვერ დაამტკიცებს. თუ ფანატიზმს ისეთივე წამებული ყავს, როგორიც ჭეშმარიტ რელიგიას და თუ ჭეშმარიტი რელიგიისათვის წამებულნი ასეთივე ფანატიკოსები იყვნენ, მაშინ ორში ერთი დაგვრჩენია: ან წამებულთა რიცხვი ვიანგარიშით, თუ ეს შესაძლებელია და ვიწამით, ანდა სხვა საფუძველი ვეძიოთ ჩვენი რწმენისათვის.

არაფერს არ შეუძლია ისეთი განმტკიცება ურწმუნოებაში, როგორც რჯულზე მოქცევის ცრუ მოტივებს. დღე არ გავა, რომ ურწმუნოებს ასეთი სიტყვით არ მიმართონ: თქვენ ვინა ხართ, რომ ბედავთ გალაშქრებას იმ რელიგიის წინააღმდეგ, რომელსაც ასეთი მამაცად იცავდნენ პავლეები, ტერტულიანები, ათანასეები, ოქროპირები, ავგუსტინები, კიპრიანები და რამდენი კიდევ სხვა სახელოვანი ადამიანები? თქვენ ალბად შენიშნეთ რაიმე სიძნელები, რომელნიც ამ დიდგონებიან ხალხს გამოორჩა; გვიჩვენეთ, რომ თქვენ მეტი გესმით, ვიდრე მათ; ანდა, დაუმორჩილეთ მათ სიტყვას თქვენი ეჭვები, თუ სცნობთ, რომ მათ თქვენზე მეტი ესმოდათო! სუსტი მსჯელობაა, რომელიმე რელიგიის მსახურთა განათლებულობა სრულიადაც არ ამტკიცებს ამ რელიგიის ჭეშმარიტებას. როგორ უმსგავსო იყო ეგვიპტელების რელიგია და როგორი განათლებული იყვნენ მისი მსახურნი!.. არა, მე არ შემიძლია თაყვანი ვსცე ამ ხაზვს. რით არის ის მეტი სხვა ბოსტნეულზე? მე გიჟი ვიქნებოდი, რომ თაყვანი მეცა ისეთი საგნებისათვის, რომლებსაც თავის დანიშნულებად ჩემი კვება აქვთ! როგორი ღვთიურობა უნდა ჰქონდეს იმ მცენარეს, რომელსაც მე ვრწყავ და რომელიც ჩემს ბოსტანშივე იზრდება და კვდება!... „დაჩუმდი, უბედურო, შენი ღვთისშეურაცხყოფელი სიტყვები მე განუზომელ შიშში მაგდებენ. რა შენი საქმეა მსჯელობა! ნუ თუ შენ მეტი გესმის ამ საქმეში, ვიდრე ფარულ კრებულს? ვინ ხარ, რომ ბედავ შენ ღმერთებზე გალაშქრებას და მათ მსახურთა ჭკუის სწავლებას? ან შენ უფრო განათლებული, ხარ ვიდრე ის ორაკულები, რომელთაც მთელი ქვეყანა ეკითხება? რაც არ უნდა მიპასუხო შენ ამაზე, მე შენში დავინახავ განუზომელი კადნიერების ან უუდიდესი სიგიჟის ნიშნებს...“ ნუ თუ ქრისტიანები არასოდეს არ შეიგნებენ მთელ თავის ძლიერებას და არ მიუგდებენ ამ საცოდავ სოფიზმებს მათ, ვისაც მეტი არავითარი მარაგი არ გააჩნიათ? „Omittamus ista communia

quae ex utraque parte dici possunt, quamquam vere ex utraque parte dici non possint“.⁶⁸ დავსტოვოთ საერთო ხასიათის მსჯელობა, რომელიც შესაძლებელია გამოითქვას ორივე მხარის მიერ, თუმცა ნამდვილად კი არ შეუძლია გამოსთქვას მხოლოდ ერთმა მხარემ. მაგალითის, სასწაულთ და ავტორიტეტს შეუძლიათ შექმნან სულელები; ან თვალთმაქცები; მარტო გონიერება ჰქმნის ღვთის მორწმუნეებს.

LVII

ყველა თანახმაა მასზე, რომ ამა თუ იმ რელიგიის დაცვის საქმეში უკიდურესად საჭიროა მარტო სერიოზული არგუმენტების ხმარება; ამავე დროს გულდასმით სდევნიან ხალხს, რომელთაც მიზნად დაუსახავთ უფარგისი არგუმენტების გაწვილება. მაშ რა? საკმარისი არაა ქრისტიანე იყვე; ნუ თუ საჭიროა, რომ შენი ქრისტიანობა აუცილებლად უფარგის საფუძვლებს ემყარებოდეს? ფარისევლებო, მე თქვენ ჰირდაპირ გეუბნებით: მე ქრისტიანი ვარ იმიტომ კი არა, რომ წმინდა ავგუსტინე ქრისტიანი იყო, არამედ იმიტომ, რომ ამას ჩემი გონება მოითხოვს.

LVIII

მე ვიცნობ ამ ფარისევლებს: განგაშის ასატეხად მათთვის ცოტა კმარა. თუ გადაწყვიტეს, რომ ამ ნაწარმოებში ისეთი რამ არც, რაც მათს აზრებს ეწინააღმდეგება, ისინი არავითარ ცილისწამებას არ მოერიდებიან, ისე, როგორც ათას სხვას ჩემზე უფრო ღირსეულს დასწამეს მათ ცილი. თუ მე მხოლოდ დეისტი და ბოროტმომქმედი ვარ, მე იოლად გადავრჩები. უკვე დიდი ხანია, რაც დეკარტი, მონტენი, ლოკი და ბეილი დასწყევლეს; და ვფიქრობ კიდევ ბევრ სხვასაც შეაჩვენებენ. მანამდე კი მე მათ ვუცხადებ, რომ მე არ ვცდილობ უფრო პატიოსანი ადამიანი და ერთგული ქრისტიანი ვიყო, ვიდრე ამ ფილოსოფოსთა უმრავლესობა იყო. მე რომის კათოლიკური სამოციქულო ეკლესიის წიაღში დავიბადე; მთელი სულით და გულით ემორჩილები მის დადგენილებებს. მსურს ჩემს წანაპართა სარწმუნოებაში მოგვედე და ქეშმარიტ სარწმუნოებად ვთვლი მას იმდენად, რამდენადაც ეს შეუძლია განსაჯოს ადამიანმა, რომელიც ღმერთთან არასოდეს უშუალოდ დამოკიდებულებაში არ ყოფილა და რომელსაც არასოდეს თავისი საკუთარი თვალთ არცერთი სასწაული არ უნახავს. ასეთია ჩემი სარწმუნოების სიმბოლო; მე თითქმის დარწმუნებული ვარ, რომ მათ ეს არ დააკმაყოფილებს, თუმცა შეიძლება მათში არ არის არცერთი, რომელსაც უკეთეს სიმბოლოს მოცემა შეეძლოს.

მე წაკითხული მაქვს ზოგი რამ აბბადის, ჰუეტის და სხვების. მე არცთუ ცუდად ვიცნობ ჩემი სარწმუნოების სასარგებლოდ მოლაპარაკე საბუთებს და სრულიად არ უარვყოფ მათ ძლიერებას; მაგრამ ასჯერ უფრო ძლიერი რომ იყვნენ ისინი, მე მაინც ვერ ჩავთვლიდი ქრისტიანობას დამტკიცებულად. რისთვის გპირდებით მომთხოვით მე, რომ ისევე მტკიცედ მწამდეს ღვთის სამპიროვნება, როგორც მწამს ის, რომ სამკუთხედის სამივე კუთხე ორ სწორ კუთხეს უდრის? ყოველმა მტკიცებამ უნდა შექმნას ჩემში რწმენა, ტოლფარდი ამ მტკიცების ძლიერებისა; და გავლენა ჩემს გონებაზე სხვადასხვა მტკიცებისა — გეომეტრიულის, მორალურისა თუ ფიზიკურის სხვადასხვა უნდა იყოს, თუარადა ეს განსხვავებანი კარგავენ თავიანთ აზრს.

თქვენ აძლევთ ურწმუნო ადამიანს საღმრთო წერილს, რომლის ღვთაებრივობა თქვენ ფიქრობთ მას დაუმტკიცოთ, მაგრამ სანამ თქვენი საბუთების გარჩევაში შევიდოდეს, ის უსათუოდ რამდენიმე კითხვას დასვამს თქვენს წინაშე ამ კრებულის შესახებ. ასეთი იყო ყოველთვის ეს კრებული? შეიგეკითხებათ ის. რატომაა ის ახლა არა იმდენად ვრცელი; როგორც რამდენიმე საუკუნის წინ იყო? რა უფლებით ამოგადეს იქედან ნაწერები, რომელნიც მეორე სექტას სწამს, და დასტოვეს ის, რაც მის მიერ უარყოფილია? რა საბუთით მიეციოთ თქვენ უპირატესობა ამ ხელთნაწერს? რით ხელმძღვანელობდით თქვენ ერთი ტექსტის ამორჩევის დროს ამდენ სხვადასხვა გადანაწერებიდან, რომლებიც თვალსაჩინოდ ამტკიცებენ, რომ წმინდანი ავტორები არ მოსულან თქვენამდე თავისი პირველადი და ორიგინალური სიწმინდით? მაგრამ თუ, როგორც ეს იძულებული ხაროთ სცნოთ, — ისინი წარყენილან გადამწერთა უშეცრებით და მწვალებელთა ბოროტგანზრახვით, მაშინ, აშკარაა, თქვენ მოვალე ხაროთ აღადგინოთ პირვანდელი სახე, სანამ იმის მტკიცებას შეუდგებოდეთ, რომ ისინი ღვთაებრივი არიან; თქვენი მტკიცება ხომ დასახიჩრებულ ნაწერთა კრებულს ვერ შეეხება, ისე როგორც ჩემი სარწმუნოება ვერ დაემყარება მას. ვის დააპირებთ თქვენ ასეთ შესწორებაზე შრომის გაწევას? ეკლესიას. მაგრამ მე არ შემიძლია ეკლესიის უცდომელობა მივიღო, სანამ ჩემთვის საღმრთო წერილების ღვთაებრიობა არ დაუმტკიცებიათ. ამრიგად მე ვვარდები იძულებულ სკეპტიციზმში. ამ სიძნელიდან თავის ხსნის ერთადერთი საშუალებაა ვსცნოთ,

რომ სარწმუნოების პირველ საფუძვლებს წმინდა ადამიანური ხასიათი აქვთ. რომ ხელთნაწერების არჩევა, მათში ზოგიერთი ადგილების გასწორება და, დასასრულ, კანონიერი კრებულის შედგენა მოხდენილია კრიტიკის ყოველივე წესების დაცვით და მე საწინააღმდეგო არაფერი მაქვს საღვთო წიგნების ღვთაებრიობას იმდენადვე ვერწმუნო, რამდენადაც ხსენებული წესები სიმტკიცით იქნა დაცული და შესრულებული.

LXI

სწორედ დასაბუთების ძეგლის დროს მე სიძნელეებს გადავეჩეხე. იმ წიგნებში, სადაც ჩემი სარწმუნოების საფუძვლებია როცემული, მე ვნახულვობ მათთან ერთად ურწმუნოების საბუთებსაც. ეს წიგნები—საერთო არსენალია (იარაღთსაცავი). ჩემს თვალწინ დეისტმა აილო იქედან იარაღი ათეისტის წინააღმდეგ; დეისტი და ათეისტი შეებრძოლნენ ებრაელს; ათეისტი, დეისტი და ებრაელი შეერთდნენ ქრისტიანის წინააღმდეგ; ქრისტიანი, ებრაელი, დეისტი და ათეისტი ეკვეთნენ მაჰმადიანს; ათეისტი, დეისტი, ებრაელი, მაჰმადიანი და აუარებელი ქრისტიანული სექტები თავს დაესხნენ ქრისტიანს; და მხოლოდ სკეპტიკოსი ერთი ილაშქრებდა ყველა მათ წინააღმდეგ. მე ვიყავი მათი შეტაკების მსაჯული: მეკავა სასწორი მებრძოლთა შორის; სასწორი ზევით ან ქვევით იწეოდა იმისდამიხედვით, თუ რა სიმძიმით იტვირთებოდა ის. ხანგრძლივი მერყეობის შემდეგ სასწორი ქრისტიანეს მხარესაკენ გადაიხარა, მაგრამ მხოლოდ დიდი წინააღმდეგობის დაძლევის შემდეგ, თავისი შედარებით მეტი სიმძიმის გამო. მე შემიძლია აღვნიშნო ჩემი სრული მიუდგომლობა. ხომ ჩემზე არ არის დამოკიდებული, რომ ხსენებული განსხვავება სიმძიმეში მე არ მომეჩვენა მაინცადამაინც დიდად. ღმერთი ხედავს ჩემს გულახდილობას.

LXII

აზრთა ამ აუარებელმა სხვადასვავობამ აფიქრებინა დეისტებს მიემართათ ერთი არგუმენტაციისათვის, რომელიც შესაძლებელია უფრო თავისებური იყოს, ვინემ საფუძვლიანი. ციცერონმა იმის დასამტკიცებლად, რომ რომაელები მთელს დედაშიწის ზურგზე ყველაზე უფრო მეომარი ხალხიაო, მოხერხებულად გამოსტყუა ეს ცნობა რომის მოწინააღმდეგეებს. გალებო, ვის უთმობთ თქვენ პირველობას მხნეობაში, თუკი უთმობთ ვისმე? რომაელებს. პართელებო, ვინ არის თქვენს შემდეგ ყველაზე უფრო მამაცი ხალხი ქვეყანაზე? რომაელები. აფრიკელებო, ვის წინაშე ათრთოლდებოდით თქვენ,

რომ თრთოლა შეგძლებოდათ? რომაელების წინაშე. ციცერონის მაგალითისამებრ, — ამბობენ დეისტები, — შევეკითხოთ სხვა რელიგიურ სისტემათა მიმდევრებს. ჩინელებო, რომელი რელიგია იქნებოდა უმჯობესი, რომ თქვენი რელიგია არ იყოს ასეთი? ბუნებრივი რელიგია. მაჰმადიანებო, რომელ კულტს მიემხრობოდით თქვენ, მოჰამედის რელიგია რომ დაგეტოვებიათ? ბუნებრივის. ქრისტიანებო, რომელი რელიგია იქნებოდა უფრო ჭეშმარიტი, თუ ქრისტიანობა არ არის ასეთი? ებრაელთა რელიგია. თქვენ კი ებრაელებო, რომელ რელიგიას სცნობდით ჭეშმარიტ რელიგიათ თუ იდეალიზმი სიცრუე აღმოჩნდებოდა? ბუნებრივ რელიგიას. მაგრამ მათ, განაგრძობს ციცერონი, ვისაც ყველამ მეორე ადგილი მიაკუთვნა, და თვით კი არავის უთმობს პირველობას, უსათუოდ დამსახურებული აქვთ პირველობა.

ფილოსოფიური აზრების დამავება

ან სხვადასხვა გაბაზანება სხვადასხვა ღვთისმეტყველთა
ნაწიკებთან

I

ექვები რელიგიის საკითხებში არამცთუ ბიწიერების გამომ-
ქლავნებას არ მოასწავებენ, პირიქით, უნდა ჩაითვალოს კეთილ საქ-
მედ როდესაც მათ გამოსთქვამს ადამიანი, თავმდაბლურად აღმას-
რულებელი თავისივე უვიცობისა და როდესაც ისინი წარმოიშობიან
იმისი შიშისაგან, რომ ღმერთი არ, განარისხონ გონების სიმძლავრის
ბორბტად გამოყენებით.

II

რომ ერთგვარი შესაბამისობა დაუშვა ადამიანის გონებასა და
მარადიულ გონებას, ე. ი. ღვთის შორის, და ამასთანავე ფიქრობდე, რომ
ღმერთი ითხოვს ადამიანის გონების უარყოფას, ეს ნიშნავს—ამტკიცებ-
დე, რომ ღმერთს ერთსა და იმავე დროს კიდევ სურს და არც სურს.

III

თუ ღმერთი, რომლისაგანაც ჩვენ გონება მივიღეთ, მოითხოვს
ამ გონების შეწირვას, მაშინ ის თვალთმაქცი ყოფილა და თვითვე
ართმევს მას, რაც თვითონვე მისცა.

IV

გონების უარყოფის შემდეგ მე დავკარგავ მეგზურს; მე მაშინ
ძსულეებული გავხდები ბრმად მივიღო რომელიმე მეორადი პრინციპი
და დამტკიცებულად ჩავთვალო ის, რაც კითხვის ქვეშ იმყოფება.

V

თუ გონება ზეცამ გვიბოძა და თუ იგივე ითქმის რწმენაზედაც,
მაშინ ზეცას ჩვენ ერთიმეორესთან შეუთავსებელი და ერთიმეორის
მოწინააღმდეგე საჩუქრით დავუჯილდოვებთ.

VI

ამ სიძნელის თავიდან ასაშორებლად საჭიროა აღიარება, რომ რწმენა ქიმერული პრინციპია, რომელიც ბუნებაში არ არსებობს.

VII

პასკალი, ნიკოლი და სხვები ამტკიცებენ: „ის დებულება, რომ ღმერთი ერთი დამნაშავე მამის ცოდვებისა გამო დაუსრულებელი ტანჯვით სჯის ყველა მის უცოდველ შვილებს, გონებას აღემატება, მაგრამ არ ეწინააღმდეგება“-ო. მაგრამ მოიძებნება კი დებულება, რომ ეწინააღმდეგებოდეს გონებას, თუ მას არ ეწინააღმდეგება ის, რომელიც ღვთის აშკარად შებილწვას შეიცავს?

VIII

მე გზა დამებნა ღამით უღრან ტყეში და სუსტი სანათური, ჩემს ხელთ მყოფი, ჩემი ერთადერთი გზის მაჩვენებელია. ანაზღაღ მხვდება უცნობი და მეუბნება: „მე გობარო, ჩააქრე სანთელი, რომ გზის გამონახვა გაიადვილო“. ეს უცნობი ღვთის მეტყველია.

IX

თუ გონება ზენაარსიდან მაქვს ნაბოძები, ალბად მე ზეცა მელაპარაკება მისი საშუალებით; მოვალე ვარ მას ვუსმინო.

X

ღირსეული და უღირსი ცნებანი ერთად არ შეიძლება გამოყენებულ იქნას გონების მიერ, რადგან ვერავითარი კეთილი სურვილი ქვეყანაზე ვერ შეეწევა ბრმას ფერების გარჩევაში. მე იძულებული ვარ იქ დავინახო სიაშკარავე, სადაც ის არის და მისი არყოფნა იქ, სადაც ის არ არის, თუ გონების სისუსტე არ მჭირს; მაგრამ გონების სისუსტე ხომ უბედურებაა და არა ბიწიერება.

XI

თუ ბუნების შემქმნელი არ დამაჯილდოებს მე ჩემი კჳუის გამო, მაშ ის არც უჳკუობისათვის შემაჩვენებს.

XII

ის შენ არც იმისათვის დაგწყევლის, რომ ბოროტი იყავი. განა შენმა ბოროტებამ საკმაოდ უბედური არ გაგხადა?

XIII

ყოველ კეთილ საქმეს თან ახლავს შინაგანი კმაყოფილების გრძობა; ყოველ დანაშაულს—სინანული; მაგრამ ჭკუა უსირცხვილოდ და უსინანულოდ სცნობს თავის უარყოფით დამოკიდებულებას ამათუიმ წინადადებათა მიმართ; მაშასადამე, არ არის არც დანაშაულობა და არც სიკეთე იმაში, სცნობს თუ უარყოფ წინადადებებს.

XIV

თუ სიწმინდისათვის კიდევ მაღლია საქირო, მაშინ იესო ქრისტეს სიკვდილს რა აზრი ჰქონდა?

XV

თუ ერთ ცხონებულზე ასიათასი დაღუპული მოდის, მაშინ ეშმაკი ხომ ყოველთვის მოგებულნი დარჩენილა ისე, რომ თავისი შვილიც სასიკვდილოდ არ მიუტოვებია.

XVI

ქრისტიანების ღმერთი, ეს—მამაა, რომელიც ძალიან დიდად აფასებს თავის ვაშლებს და ძალიან იაფად თავის შვილებს.

XVII

წაართვით ქრისტიანს ჯოჯოხეთის შიში და თქვენ მას ამით სარწმუნოებას წაართმევთ.

XVIII

ქეშმარიტი სარწმუნოება, ყველა ადამიანისათვის მნიშვნელოვანი ყველგან და ყოველთვის, უნდა ყოფილიყო მარადიული, საყოველთაო და თვალსაჩინო, მაგრამ არცერთს სარწმუნოებას არ გააჩნია ეს სამი თვისება. ამით უკვე სამჯერ დამტკიცებულია ყველა ამ სარწმუნოებათა სიმტყუენე.

XIX

მოვლენები, რომელთა დამოწმება მხოლოდ რამდენიმე ადამიანს შეუძლია, საკმაო არაა იმ სარწმუნოების ქეშმარიტების დასამტკიცებლად, რომელიც ყველას ერთნაირად უნდა სწამდეს.

XX

მოვლენები, რომელნიც რელიგიის საფუძველნი არიან, ძველი და სასწაულებრივია, ე. ი. ყველაზე უფრო საეჭვო რამ, რაც კი ქვეყნად შეიძლება იყოს, მოყავთ იმის დასამტკიცებლად, რაც ყველაზე უფრო დაუჯერებელია.

XXI

სასწაულის საშუალებით სახარების დამტკიცება ეს არაბუნებრივი მოვლენის საშუალებით უაზრობის მტკიცებას ნიშნავს.

XXII

მაგრამ, რას უქადის ღმერთი მათ, რომელთაც მისი ძის შესახებ არაფერი სმენიათ? ნუ თუ ის დასჯის ყრუებს, იმიტომ რომ მათ არ სმენიათ?

XXIII

რას უქადის იგი მათ, რომელთაც გაუგონიათ მისი სარწმუნოების შესახებ, მაგრამ ვერ შეიგნეს იგი? ნუ თუ ის დასჯის ქონდრის კაცებს მისთვის, რომ ისინი ბუმბერაზთა ნაბიჯით ვერ დადიან?

XXIV

რატომ უნდა იყოს ისეო ქრისტეს სასწაულები ნამდვილი და ესკულაპის, აპოლონიუს თიანელის და მოჰამედის კი—სიცრუე?

XXV

ყველა ებრაელმა, რომელიც იერუსალიმში იყო და მისი სასწაულები ნახა, განა ირწმუნა ქრისტე? სრულიადაც არა! მათ არამცთუ არ იწამეს იგი, ჯვარსაცვეს. უნდა ვსცნოთ, რომ ეს ებრაელები ისეთი ხალხია, როგორც არ მოიპოვება; ყველა სხვა ხალხები თავებს კარგავდნენ ერთადერთ და ისიც ცრუ სასწაულთ, იესო ქრისტემ კი ვერაფერი ჩააგონა ებრაელებს, მიუხედავად აუარებელი ნამდვილი სასწაულებისა.

XXVI

აი სწორედ ებრაელთა ეს სასწაულისადმი ურწმუნოებაა დასაფიქრებელი და არა იესო ქრისტეს მკვდრეთით აღდგენის სასწაული.

XXVII

უეჭველია, როგორც ორჯერ ორი—ოთხია, რომ ცეზარი არსებობდა; იესო ქრისტეს არსებობა ისევე უეჭველია, როგორც ცეზარის. მაშასადამე, იესო ქრისტეს მკვდრეთით აღდგომა იმდენადვე უეჭველია, როგორც ის, რომ ის, ან ცეზარი, არსებობდნენ. რა ლოლიკაა! ცეზარის და იესო ქრისტეს არსებობა ხომ სასწაული არ არის.

XXVIII

მ. დე-ტიურენის ცხოვრების აღწერაში ჩვენ ვკითხულობთ, რომ, როდესაც ერთ სახლს ცეცხლი მოედო, ხანძარი შეაჩერა იმ სახლში მყოფმა წმინდა ნაწილებმაო. თანახმა ვარ. მაგრამ ისტორიაში ჩვენ ვკითხულობთ აგრეთვე, რომ როდესაც ერთმა რომელიღაც ბერმა მოსწამლა წმინდა ზიარება, გერმანელი იმპერატორი გარდაიცვალა ამ ზიარების გადაყლაპვისთანავე.

XXIX

აქ უსათუოდ იყო რაღაც უფრო მეტი, ვიდრე პურისა და ღვინოს გამოხატულება, ანდა იძულებული ვიქნებით ვიფიქროთ, რომ საწამლავე იესო ქრისტეს სისხლში და ხორცში იყო გაბჯენილი.

XXX

ამ ხორცს ობი ეკვრის, ეს სისხლი მძაღლებს. ამ ღმერთს ტკიპები ანადგურებენ თავისივე საკურთხეველზე. თვალახვეულო ხალხო, ქუუდასუსტებულო ეგვიპტელო, აახილე თვალი!

XXXI

იესო ქრისტეს სარწმუნოებამ, უვიცების მიერ ნაქადაგებმა, შექმნა პირველი ქრისტიანები. იგივე სარწმუნოება, რომელსაც მეცნიერები და დოქტორები ქადაგებენ, ჰქმნის ახლა მარტო ურწმუნოებს.

XXXII

დაობენ, რომ საკანონმდებლო ძალაუფლებაზე დაქვემდებარება გვანთავისუფლებს მსჯელობის აუცილებლობიდანო. მაგრამ სადაა მთელ დედამიწის ზურგზე რელიგია ასეთი ძალაუფლების გარეშე?

XXXIII

ბავშვის აღმზრდელობის წესები მონათვლის ნებას არ აძლევენ მაჰმადიანს; ბავშვის აღმზრდელობის წესები უკრძალავენ ქრისტიანებს წინადაცვეთის წესის შესრულებას; მომწიფებული ადამიანის გონება ერთნაირად დასცინის, როგორც ნათელას, ისე წინადაცვეთასაც.

XXXIV

წმ. ლუკას უწერია, რომ მამა-ღმერთი ძე-ღმერთზე უფრო დიდიაო (*pater major me est*). ამავე დროს, წინააღმდეგ ასეთი გარკვეული განცხადებისა, ეკლესია ანათემას უცხადებს იმ ზედმეტად პატიოსან ღვთისმორწმუნეს, რომელსაც თავისი პირდაპირი მნიშვნელობით გაუგია ამ ეკლესიის დამაარსებლის მიერ დატოვებულ ანდერძში დაწერილი სიტყვები.

XXXV

თუ საეკლესიო ძალაუფლებამ შესძლო გადაეკეთებია თავის სურვილისამებრ აზრი იმ ადგილისა, რომელიც ყველაზე უფრო აშკარა და გასაგებია მთელს ნაწერში, მაშინ არ ყოფილა საღმრთო წერილში ისეთი ადგილი, რომლის გაგების იმედი დაგრჩენოდეს და რომლის მიმართაც ეკლესიას არ შეეძლებოდა გაეკეთებია ის, რაც მას სურდა.

XXXVI

Tu es Patrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam—რა არის ეს—ღვთის ენა თუ ოხუნჯობა, რომელიც ბატონ აკორდას შეშვენიის?⁶⁹

XXXVII

In dolore paries. წამებით შობდე, უთხრა ღმერთმა ცოდვის ჩამდენ ქალს. მაგრამ რა დაუშავეს მას დედალმა ცხოველებმა, რომლებიც ასევე წამებით შობენ?

XXXVIII

თუ პირდაპირი მნიშვნელობით გავიგებთ წინადადებას *pater major me est*, მაშინ იესო ქრისტე ღმერთი არ არის. თუ პირდაპირი მნიშვნელობით გავიგებთ სიტყვებს *hoc est corpus*:

meum, გამოდის, რომ ის თავის სხეულს საკუთარი ხელებით აძლევდა მოციქულებს. მაგრამ ეს ისეთივე სისულელეა, როგორც მოთხრობა იმის შესახებ, თუ როგორ გადაჰკოცნა წმინდა დიონისემ თავისივე მოკვეთილი თავა.

XXXIX.

დაწერილია, რომ ქრისტე ელეონის მთაზე ავიდა და იქ ლოცულობდა. ვისი წინაშე ლოცულობდა? თავისივე თავის წინაშე.

XL

ღმერთი, რომელმაც სასიკვდილოდ გაგზავნა ღმერთი, რომ ამით ღმერთივე მოემადლიერებია — საუცხოვო გამოთქმა ბარონ დე-ლაჰონტანისათვის⁷⁰. ქრისტიანობის საწინააღმდეგოდ, ან მის სასარგებლოდ დაწერილი ასი ფოლიანტი იმდენ დამაჯერებლობას არ შეიცავს, რამდენსაც სიცილის მომგვრელი ეს ორი სტრიქონი.

XLI

თქმა იმისა, რომ ადამიანი შესდგება ძალისა და უძლურებისაგან, შეგნებისა და სიბრმავისაგან, არარაობისა და სიდიადისაგან, ეს მისი გონების კი არაა, მისი არსის განსაზღვრას ნიშნავს.

XLII

ადამიანი ისეთია, როგორიც ის შექმნა ღმერთმა ან ბუნებამ; ღმერთი ან ბუნება კი არაფერს ცუდს არ ჰქმნიან.

XLIII

რასაც ჩვენ თავდაპირველ ცოდვას ვეძახით, ნინონ დე-ლანკლოარიგინალურ ცოდვას ეძახდა.

XLIV.

უმავალითო ურცხვობაა სახარებათა შეთანხმებულობაზე მითითება. როგორც ცნობილია, ზოგიერთ სახარებაში მოთხრობილია ძლიერ დიდმნიშვნელოვანი ამბები, რომელთა შესახებ სხვებში ერთი სიტყვაც არაა ნათქვამი.

XLV

პლატონს ღთაება სამი სახით ჰყავდა წარმოდგენილი—სიკეთის, სიბრძნისა და ძლიერების. განგებ უნდა დახუჭო თვალები, რომ ამაში ქრისტიანული სამება არ დაინახო. დაახლოებით სამიათასი წლის წინათ ათენის ფილოსოფოსი ლოგოსს უწოდებდა იმას, რასაც ჩვენ დღეს სიტყვას ვუწოდებთ.

XLVI

ღვთიური სამება, ეს ან სამი აქციდენციაა, ან სამი სუბსტანცია. არავითარი მესამე აქ არ შეიძლება იყოს. თუ ის სამი აქციდენციაა, ჩვენ მაშინ ათეისტები ან დეისტები ვართ; თუ იგი სამი სუბსტანციაა, ჩვენ მაშინ წარმართები ვყოფილვართ.

XLVII

მამა-ღმერთი ადამიანებს დაუსრულებელი სასჯელის ღირსად სთვლის; ძე-ღმერთი ცნობს მათ დაუსრულებელი სიბრალულის ღირსად; სული-წმინდა ნეიტრალური რჩება. როგორ შევათანხმოთ ეს კათოლიკური ცარიელსიტყვაობა ღვთის ნებისყოფის ერთიანობასთან?

XLVIII

დიდხანია სთხოვენ ღვთისმეტყველებს შეათანხმონ დაუსრულებელი სასჯელის დოგმატი ღვთის დაუსრულებელი სიბრალულთან; ისინი კი ადგილიდან არ იძვრიან.

XLXX

რალასთვის სჯიან დამნაშავეთ, როდესაც მათი დასჯისაგან უკვე არავითარი სარგებლობის მიღება აღარ შეიძლება?

L

ძლიერ უხეში და ბოროტი უნდა იყვე, რომ მარტო შენი გულიათვის დასაჯო ვინმე.

LI

არცერთი კეთილი მამა არ მოისურვებდა დამსგავსებოდა ჩვენს ზეციერ მამას.

LII

არის რაიმე თანაშეზომილება შეურაცყოფილსა და შეურაცხყოფელს შორის? არის რაიმე თანაშეზომილება შეურაცხყოფასა და დასჯას შორის? ეს სისულელისა და სიმხეტის ნიმუშებია!

LIII

და რაა, რომ ასე ამძვინვარებს ამ ღმერთს? ხომ არ გავს იმას, რომ თითქოს მე შემეძლოს ხელი შეუწყო, ან ხელი შეუშალო მის სახელს, მყუდროებასა და სათნოებას?

LIV

თქვენ ამბობთ, რომ ღმერთი აიძულებს ცოდვილს, სრულიად უძლურს მის წინაშე, მარად იწოდეს დაუქრობელ ცეცხლში; ხოლო არა მგონია ადამიანს ვინმემ ნება მისცეს სიკვდილით დასაჯოს საკუთარი შვილი, რომელმაც შეარცხვინა მისი ღირსება, მისი ქონება, მისი სიცოცხლე!

LV

ო, ქრისტიანებო? მაშ თქვენ ორი სხვადასხვა წარმოდგენა გქონიათ სიკეთესა და სიბოროტეზე, ქეშმარიტებასა და სიყალბეზე. მაშ თქვენ ან სრულიად უაზრო დოგმატიკოსები ხართ, ანდა ყველაზე უფრო აღვირახსნილი პიროვნებები.

LVI

ყველა ბოროტება, რომელთა ჩადენა ჩვენ ძალგვიძს, ვერ ამოსწურავს ყველა შესაძლებელ ბოროტებას: მხოლოდ ის, ვინც შესაძლებდა ყველა შესაძლებელი ბოროტების ჩადენას, დაიმსახურებდა მარადიულ სასჯელს. იმისათვის, რომ ღმერთი წარმოიდგინოთ უსაზღვრო შურისმძიებელ არსებად, თქვენ წარმოისახავთ მიწის ქიას უსაზღვრო ძლიერების მქონე არსებად.

LVII

როდესაც ისმენ ღვთისმეტყველს, რომელიც გადაჭარბებით გვისახავს ღვთის მიერ გარყვნილად შექმნილი ადამიანის საქციელს, რომელსაც ღამე გაუტარებია თავის მეზობლის ქალთან, იმავე ღვთის მიერ აღერსიანობით და სილამაზით დაჯილდოვებულთან— გეგონებათ საქმე სულ ცოტა; მთელი მსოფლიოს ხანძრით ამობუგ-

ვას მაინც შეეხებო! ეჰ! ჩემო კარგო, მოუსმინე მარკ ავრელიუსს და გაიგებ, რომ შენი ღმერთი ასეთნაირად გაუაფთრებია მხოლოდ ორი ლორწოვანის ნებადაურთველ და სასიამოვნო ხახუნს ერთიმეორეზე.

LVIII

ის, რაც სასტიკ ქრისტიანებს უთარგმნიათ სიტყვით—სამუდამო, ებრაულად—ხანგრძლივს ნიშნავს. რომელიღაც ჰებრაისტის უვიცობა და ვინმე მთარგმნელის მძვინვარე სისასტიკე—აი საიდან წარმომდინარეობს სამუდამო სასჯელის დოგმატი.

LIX

პასკალმა სთქვა: „თუ თქვენი სარწმუნოება მცდარია, თქვენ არავითარ რისკს არ ეწევით იმით, რომ მას ჭეშმარიტად თვლით; მაგრამ თუ კი ის ჭეშმარიტებაა, თქვენ ყველაფერს რისკ ქვეშ აყენებთ, როდესაც იგი მცდარად მიგაჩნიათ“-ო. რომელიმე იმამს შეეძლო იგივე ეთქვა.

LX

რომ ვითომ ეშმაკი ცდილობდა შეეცდინა ღმერთი იესო ქრისტე, ეს ზღაპარია, რომელიც მარტო ათას ერთ ღამეს შეეფერება.

LXI

მე დიდი სურვილი მექნებოდა, რომ რომელიმე ქრისტიანს და განსაკუთრებით კი—იანსენისტს აეხსნა ჩემთვის, ხორცშესხმის *cui bono*. ყოველ შემთხვევაში, საჭირო არ იყო საუკუნოდ დასჯილთა რიცხვის გადიდება, თუ მხედველობაში ჰქონდათ რაიმე სარგებლობის შილება ამ დოგმატიდან.

LXII

ერთი ახალგაზრდა ქალწული ძლიერ განმარტოებით ცხოვრობდა: ერთხელ ახალგაზრდა ყმაწვილი ეწვია მას ჩიტით ხელში და ის დაორსულდა. ვკითხულობთ: ვინაა ბავშვის შემქმნელი? რა საკითხავია! რასაკვირველია, ჩიტი.

LIII

მაგრამ, რატომ იწვევენ სიცილს ლედას გედი და კასტორ და პოლუქსის ცეცხლები, როდესაც სახარების მტრედებს და ცეცხლის ენებს ჩვენ არ დაესცინით?

LIX

პირველ საუკუნეებში არსებობდა თანასწორად აღიარებული სამოცი სახარება. ორმოცდათექვსმეტი მათგანი უკუგდებულ იქნა, როგორც ბავშვური და მოჩმახული. შეიძლება რაიმე ასეთი იმათ-შიაც დარჩა, რომლებიც დაგვრჩა.

LXV

ღმერთი პირველად აძლევს ადამიანებს კანონს, შემდეგ კი თვითვე აუქმებს მას. არ მოგავგონებთ ეს ოდნავ მაინც იმ კანონმდებლის საქციელს, რომელიც შეცდა და დროთა განმავლობაში მიხვდა თავის შეცდომას? სრულყოფილ არსებას შეუძლია კი გადაფიქრება?

LXVI

ქვეყანაზე რწმენის იმდენივე სახე არსებობს, რამდენიც რელიგია არის.

LXII

ყველა სექტანტი მთელს ქვეყანაზე არაფერს სხვას არ წარმოადგენს, გარდა ერეტიკოსი დეისტებისა.

LXVIII

თუ უდანაშაულოდ შობილი ადამიანი უბედურია, განა ის ღირსი არ არის საუკუნო ბედნიერებისა, რომელსაც, მიუხედავად ამისა, ვერასოდეს ვერ დაიმსახურებს თავისი ბუნებისა გამო?

LXIX

აი მე რას ვფიქრობ ქრისტიანულ დოგმატზე; მხოლოდ ორ სიტყვას ვიტყვი ქრისტიანულ ზნეობაზე. ავიღოთ მამა, კათოლიკე, დარწმუნებული, რომ სიტყვა-სიტყვით უნდა შესრულდეს სახარების დარიგება ეგრეთწოდებული ჯოჯოხეთის თავიდან ასაცილებლად. ვინაიდან უკიდურესად ძნელია და ადამიანის სისუსტესთან შეუთავ-

სებელი უნაკლობის ასეთ ხარისხამდე მიღწევა, შე ვერ ვხედავ ამ მამისათვის სხვა გამოსავალს, გარდა იმისა, რომ მან წაავლოს ხელი თავის შვილს ფეხებში, დაანარცხოს მიწაზე და გაუჭეჭყოს თავი ან დაახრჩოს იგი დაბადებისთანავე. ამით ის გაანთავისუფლებს მას ჯოჯოხეთის წამებიდან და მიანიჭებს საუკუნო ნეტარებას. და მე ვამტიციებ, რომ ეს მოქმედება ბოროტებად კი არა, დიდ მადლად უნდა ჩაითვალოს, როგორც დამყარებული მამობრივ სიყვარულზე, რომელიც მოითხოვს, რომ ყოველმა კარგმა მამამ მიანიჭოს თავის შვილებს ყოველგვარი შესაძლებელი სიკეთე.

LXX

სარწმუნოების მცნება და საზოგადოების კანონი, რომლითაც უდანაშაულო ადამიანის მოკვლა აკრძალულია, ხომ უზრონი და უკიდურესად სასტიკი ყოფილან, თუ სიცოცხლის შენარჩუნებით ჩვენ თითქმის უქველ სამუდამო ტანჯვას ვუმზადებთ ჩვენთ შვილთ, მოკვლით კი საუკუნო ნეტარებას ვანიჭებთ მათ?

LXXI

როგორ, ბატონო დე ლაკონდამინ! შეიძლება აუცრა საკუთარ შვილს, რომ უზრუნველყო ის ყვაფილიდან, და არ შეიძლება მისი მოკვლა, რომ ამით უზრუნველყო იგი ჯოჯოხეთიდან? თქვენ პირდაპირ გვეცინით.

ქეუმარიტებისათვის ნამდვილი ტრიუმფია, როდესაც მას ცოტანი, მაგრამ ღირსეულნი იზიარებენ; ყველასათვის მოსაწონად გახდომა—მისი ხვედრი არაა.

სკავშიკოსის გასაჩინება ანუ ხაივნაუი

წინასიტყვაობა

ლიტერატურის ვითარსი მკოდნეები ამაოდ შეეცდებიან ჩემი სახის გამორკვევას. მე არავითარი ადგილი არ მიკავია ცნობილ მწერალთა შორის. შემთხვევით მოვკიდე მე კალამს ხელი; და მწერლის მდგომარეობაში იმდენი არამიმზიდველი რამ არის, რომ მომავალში ჩვეულებად არ გავიხდი წერას. აი ამ შემთხვევაში რა გარემოებამ ამაღებინა ხელში კალამი.

წარმოშობით და საზოგადოებრივი მდგომარეობით წინასწარვე დანიშნულმა სამხედრო კარიერისათვის, მე ეს კარიერა ვარჩიე, მიუხედავად ჩემი თანდაყოლილი მიდრეკილებისა კაზმული სიტყვიერებისა და ფილოსოფიისადმი. მე მონაწილეობა მივიღე 1745 წლის ლაშქრობაში და ვამაყობ ამით; ფონტენუსთან მე საშიში კრილობა მივიღე, მაგრამ ომი ვნახე; ვნახე თუ როგორ იწვევდა ჩემი მეფე, ომში მონაწილეობისა გამო, თავისი ლენერლების აღტაცებას, თუ რაოვად გადასცემდა ლენერალი ამ აღტაცებას ოფიცერს და როგორ ანმტიციტებდა ოფიცერი ჯარისკაცში მხნეობას, მე ვნახე ჰოლანდიელის შეტევის შეჩერება, ავსტრიელის უკანდახევა, ინგლისელის ლტოლვა და ჩემი ხალხის გამარჯვება.

ფონტენუდან დაბრუნების შემდეგ დანარჩენი შემოდგომა მე გავატარე პროვინციაში, ერთს საკმაოდ განმარტოებულ სოფელში. მტკიცედ გადაწყვიტე არავინ მენახა, იმ რეჟიმის დასაცავად, რომელსაც ჩემი განკურნება საჭიროებდა; მაგრამ ჩემი მსგავსები ისეთი არ არიან, განმარტოებით რომ იცხოვრონ და შეუმჩნეველი დარჩენენ; ამაშია ჩვენი მდგომარეობის უკუღმართობა. როგორც ვაიგეს, რომ მე C...ში ვარ, მნახველებმა იწყეს ჩემთან დენა ყოველი მხრიდან. ეს იყო ნამდვილი დენა და მე არ შემეძლო არასოდეს მარტო დარჩენა.

მხოლოდ თქვენ, ჩემო ძვირფასო კლეობულ, ჩემო დიდად პატივცემულო მეგობარო, ერთხელაც არ მეწვიეთ. მგონი მთელი ქვეყანა მეწვია, გარდა იმ ერთი ადამიანისა, რომელიც მე მჭირდებოდა. მე არ შემეძლია ამისათვის საყვედური გითხრათ: განა ბუ-

ნებრივი იქნებოდა უარი ვეთქვათ თქვენი სანატრელი განმარტოების. სიამოვნებაზე და მოწყენილობის სატანჯველი მიგვლოთ უსაქმურთა ბრბოში, რომელიც მე მღევენიდა?

კლეობული იცნობს ხალხს და ხალხი ზიზღს იწვევს მასში; ის აღრევე მიიძალა თავის პატარა მამულში, რომელიც მას შერჩა საკმაოდ დიდი ქონების ნარჩენებიდან; ის იქ ცხოვრობს, როგორც ბრძენი და ბედნიერად გრძნობს თავს. „მალე მე ორმოცდაათი წელი შემისრულდება, მითხრა მან ერთხელ; ვნებათა მღელვარება ჩემში შეწყდა და მე მდიდარი ვარ, თუმცა ასჯერ ნაკლები მაქვს იმ შემოსავალზე, რომელიც არც კი მყოფნიდა ოცდახუთი წლის რომ ვიყავი“.

თუ ბედნიერმა შემთხვევამ ოდესმე მიგიყვანათ კლეობულის მყუდრო სავანეში, თქვენ იქ დაინახავთ სერიოზული, მაგრამ ლაზათიანი გარეგნობის კაცს; ის თქვენ არ შემოგვხდებოდათ ალერსიანი ფრაზეებით, მაგრამ შეგიძლიათ ყოველთვის დააწმუნებულ იყოთ მისი ნათქვამის გულწრფელობაში. მისი მუსნაიფი გაცხოველებულია, მაგრამ არა ფუქსავატი; ის სიამოვნებით ლაპარაკობს სათნოებაზე; მაგრამ ლაპარაკის კილოზე თქვენ შეიტყობთ, რომ სათნოება მისთვის ცარიელი სიტყვა არაა. მისი ხასიათი სრულიად შეესაბამება ღვთაებრივობის ყველა ნიშანს: ის კეთილსაქმიანობს, ლაპარაკობს სიმართლეს, უყვარს კეთილისმქმნელი და კმაყოფილია თავისივე თავის.

მისი პატარა თავშესაფარისაკენ მიმავალი გზა შემოქობილია დაბერებული ხეებით, რომელნიც მებაღის მაკრატელსა და მზრუნველობას ჯერ არ იცნობენ. მისი სახლი კარგი გემოვნებითაა ნაგები; ოთახები შიგ არცთუ დიდია, მაგრამ საკმაოდ ზომისანი არიან, ავეჯი უბრალო, მაგრამ ფაქიზი. მას აქვს მცირეოდენი წიგნები. სოკრატეს, პლატონის, ატიკისა და ციცერონის ბიუსტებით მორთული წინათახიდან გამოდინხართ მიწის ნაკვეთზე, რომელსაც არ შეიძლება უწოდოთ არც ტყე, არც მინდორი, არც ბაღი; ის ნარევია ერთის, მეორისა და მესამისაც. ყოველთვის ახალ უწესრიგობას ის უპირატესობას აძლევს ყოველთვის ერთსა და იმავე მტკიცე სიმეტრიულობის მიმართ; მას სურდა ყოველ ნაბიჯზე თავის ბაღში ბუნება დაენახა; და მართლაც, თუ იქ არაბუნებრივ რაიმეს შეხვდები, ეს უსათუოდ იმავე ბუნების შემთხვევითი კომბინაცია იქნება. ერთადერთი, რაც ამ ბაღში ადამიანის ხელით გაკეთებულად გვეჩვენება, ეს არც ძალიან დიდი და მეტრისმეტი მშვენიერი ყვავილნარია, რომელთანაც თავს იყრის რამდენიმე ხეივანი.

სწორედ იქ მრავალჯერ დავმსტკბარეარ მე მომხიბლავი მუსაიფით კლუბოლთან და რამდენიმე მეგობართან, რომლებიც მასთან იკრიბებიან; მას ჰყავს მეგობრები და არ ეშინია მათი დაკარგვის. აი, მისი საიდუმლოება მეგობრების შენარჩუნებაში; მას არასოდეს ძალდატანებით არ მოუხვევია მათთვის თავისი აზრები, არ შეუზღუდავს ისინი მათს გემოვნება-შეხედულებებში: სწორედ იქ მინახავს თუ როგორ ეხვეოდნენ ერთიმეორეს პირონისტი და სკეპტიკოსი, როგორ უხაროდა სკეპტიკოსს ათეისტის გამარჯვება, როგორ ეხმარებოდა ფულით ათეისტი დეისტს, როგორ სთავაზობდა თავის მომსახურებას დეისტი სპინოზისტს; ერთი სიტყვით, მეგობრული გაერთიანება ყველა ფილოსოფიური სექტებისა. სწორედ იქ სუფევს თანხმობა, ქეშმარიტების სიყვარული, ქეშმარიტება, გულახდილობა და მშვიდობიანობა. და სწორედ აქ არასოდეს ფეხი არ შეუდგამს არც პედანტს, არც ცრუმორწმუნეს, არც ღვთისმოსავს, არც დოქტორს, არც მღვდელს, არც ბერს.

აღტაცებული კლუბოლის გულწრფელი სიტყვებით და იმ გარკვეული წესრიგით, რომელიც მე მათში შევამჩნიე, მე დავიწყე მისი შესწავლა და მალე დავრწმუნდი, რომ მის საუბართა თემები თითქმის ყოველთვის იმ საგნებს ენათესავენოდნენ, რომელნიც მის თვალწინ იზღებოდნენ.

ერთგვარ ლაბირინთში, შექმნილში რცხილის ახალშენით, მაღალ და ხშირ ტოტიან ნაძვებით გადასერილში, ის ყოველთვის მესაუბრებოდა ადამიანის გონების მკდარობაზე, ჩვენი ცოდნის შეუმოწმებლობაზე, ფიზიკური თეორიების სიმჩატეზე და მეტაფიზიკური მაღალი განსკვრეტის ამაოებაზე.

როდესაც პატარა მდინარის ნაპირზე მჯდარი შეამჩნევდა თუ როგორ მოსწყდა მახლობელი ხიდან ფოთოლი, რომელიც ნიავმა წყლის აუზისაკენ წაიღო და დაარღვია მისი ბროლისებური გამსჭვირვალობა, ის დამიწყებდა საუბარს ჩვენს გულმოდრეკილებათა ცვალებადობაზე, ჩვენი კეთილსაქმიანობის სისუსტეზე. ვნებათა ძლიერებაზე, სულის მღელვარებაზე, უწინაზრახვო თვითხილვადობაზე და სწორი თვითშეგნების მნიშვნელობასა და სიძნელეზე.

როდესაც ჩვენ ვიდექით გორაკის მწვერვალზე, რომელიც მთელს ახლომახლო სოფლებსა და მიდამოებზე მბრძანებლობდა, ის სიძულვილს მინერგავდა ყოველივე იმის მიმართ, რაც ადამიანს განადიდებს და კი არ ასრულქმნილებს; ის მითითებდა ჩემს ზევით მყოფ სივრცისაკენ, რომელიც ათასჯერ უფრო დიდია, ვიდრე ჩემს ქვემოთ მყოფი, და ჩემს სიამაყეს ამდაბლებდა ჩემს მიერ დაკავებული წერტის უმ-

ნიშვნელობით იმ განუზომელ სიერცესთან შედარებით, რომელიც ჩემს თვალწინ იშლებოდა.

როდესაც ველზე დავეშვებოდი, ის მელაპარაკებოდა ადამიანის მდგომარეობასთან განუყოფელ უბედურებათა შესახებ, და მარწმუნებდა სულერი წონასწორობა არ დამრღვეოდა მათი მოლოდინში და სისუსტე არ გამომეჩინა მათი განცდის დროს.

გზაზე შეხვედრილი ყვავილი მოაგონებდა მას რაიმე მსუბუქ აზრს ან ფაქიზ გრძობას. ბებერი მუხის ქვეშ ან გამოქვაბულის სიღრმეში ის მე მიზიარებდა თავის სერიოზულ და მტკიცე ნაფიქრ-ნააზრებს, მაღალ იდეებს, ღრმა შენიშვნებს.

მე მივხვდი, რომ კლეობულმა შეჰქმნა თავისთვის ადგილგარემოს ერთგვარი ფილოსოფია; რომ მთელი გარემო განცოცხლებული მოსაუბრე იყო მისთვის, რომ ყოველი საგანი განსაკუთრებულ აზრებს იწვევდა მასში და რომ ბუნების ნაწარმოებნი მისთვის რაღაც ისეთ ალეგორიულ წიგნს წარმოადგენდნენ, რომლიდანაც ის ათასნაირ, სხვებისათვის მიუწვდომელ ჭეშმარიტებას ამოიკითხავს.

რომ უფრო დავრწმუნებულიყავი ჩემს აღმოჩენაში, მე ერთხელ ის მოვიყვანე ზემოაღნიშნულ ადგილთან, რომელთანაც რამდენიმე ხეივანი ხვდებოდა ერთიმეორეს. ნე გამახსენდა, რომ ამ ადგილზე ის როგორღაც შეეხო საკითხს იმ სხვადასხვა გზების შესახებ, რომლებიც საშუალებითაც ადამიანები უაზლოვდებიან თავის უკანასკნელ მიზანს, და მე მიხლოდა გამეგო, დაუბრუნდება თუ არა ის ამ ადგილზე იმავე თემას. როგორი კმაყოფილი დავრჩი ჩემი ცდით! რამდენი ახალი და დიდმნიშვნელოვანი ჭეშმარიტება მოვისმინე მეორ საათში, რომლის განმავლობაშიაც ჩვენ გავიარეთ ეკლის ხეივანიდან წაბლის ხეივანში, ამ უკანასკნელიდან კი ყვავილნარში, მან ამოწურა რელიგიათა ბოდვები ფილოსოფიურ სისტემათა შეუმოწმებლობაზე, და მაღალი საზოგადოების სიამოვნებათა ამოებაზე! მე მას დავემშვიდობე, განცვიფრებული მისი ცნებათა სისწორით, მსჯელობის მკაფიოობით, და ცოდნის განუზომლობით; და როგორც კი მინ დავბრუნდი, მაშინვე შევუდექი მისი სიტყვების ჩაწერას, რაც ჩემთვის ამ შემთხვევაში განსაკუთრებულ სიადვილეს წარმოადგენდა, რადგან კლეობულმა, რომ უფრო გასაგები გაეხადა მისი აზრი ჩემთვის, სიამოვნებით ისესხა შედარებები და გამოთქმები ჩემივე პროფესიიდან.

მე სრულიად არ ვეკვობ, რომ მისმა სიტყვებმა, ჩემს კალამში გავლის დროს დაჰკარგეს მნიშვნელოვანი ნაწილი იმ ენერჯიისა და სიცოცხლის, რომელიც მათ, მის ბაგეთაგან აღმოსვლის დროს ჰქონდათ; მაგრამ ამ სიტყვების ძირითადი შინაარსის დაცვა, ვფიქრობ,

მე შევძელი. სწორედ ეს სიტყვებია, რომ ვაქვეყნებ მე დღეს სა-
თაურით: სკეპტიკოსის გასეირნება ან საუბარი რელი-
გიასზე, ფილოსოფიასზე და ქვეყნიერებაზე.

მე უკვე დავარიგე რამდენიმე ასლი ჩემი ხელთნაწერისა; ისინი-
გამრავლებულ იქნენ და ზოგიერთ მათგანში მე ისეთი დამახინჯებები
ვნახე, რომ კლეობულის უქმაცოფილების გამოწვევის შიშით—თუ ის
ჩემს კანდიერებას გაიგებდა—მე წავედი მასთან, რომ მიეცნობებია ამ
შემთხვევის შესახებ, პატიება მეთხოვა და მისი აზრების გამოქვეყ-
ნების ნებათვაც მიმეღო. მე ვკრთოდი, ჩემი სტუმრობის მიზანს
რომ ვუმკლავნებდი მას; გამახსენდა წარწერა მის სახლის კარებზე
მიკრულ 'მავე მარმარილოს დაფაზე: beatus qui moriens fefellit⁷¹ და
უკვე თითქმის დავკარგე ჩემი განზრახვის სისრულეში მოყვანის
იმედი; მაგრამ მან დამაწყნარა, ხელი მომკიდა, გამიყვანა თავის წაბ-
ლებ ქვეშ და შემდეგი სიტყვით მომმართა:

„მე სრულიადაც არ გსაყვედურობთ იმისათვის, რომ ხალხის
გონების განათლებაზე მუშაობთ; ეს ყველაზე უფრო დიდმნიშვნე-
ლოვანი სამსახურია, რომლის გაწვევაც კი მისთვის შეიძლებოდა,
მაგრამ, როდესაც მას არასოდეს არ გაუწევინ. ერთმა ჩვენმა მეგო-
ბარმა, რომელსაც მე ერთხელ ამავე ხეების ჩრდილში ვესაუბრე-
ბოდი, მოსწრებულად თქვა, რომ ჭეშმარიტების გადაცემა ზოგი-
ერთისათვის, ეს იგივე იქნებოდა, რაც სინათლის შეშუქება ქოტთა-
ბუდეში; ის მხოლოდ თვალებს მოსჭრის და აახმაურებს მათ. ხალხი
რომ მარტო იმისთვის ყოფილიყო უმეცარი, რომ არაფერი არ უს-
წავლია, მათი განათლება, იქნებ, კიდევ შესაძლებელი ყოფილიყო.
მაგრამ მათი სიბრძნე სისტემატურია. არისტო, თქვენ საქმე გაქვთ
ისეთ ხალხთან, რომელმაც არამცთუ არაფერი იცის, არც სურს
იცოდეს. უნებლიედ შემცდარი შეიძლება გონზე მოიყვანოთ; მაგრამ
რომელი მხრიდან გინდათ შეუტოოთ იმ ადამიანს, რომელიც თავს
იცავს საღ გონიერებისაგან? ნუ მოელთ, რომ თქვენი შრომა
სხვა ვინმეს სარგებლობას მოუტანს; გეშინოდეთ მხოლოდ იმის, რომ
მან თქვენვე არ მოგაყენოთ დაუსრულებელი ზიანი. რელიგია და
მთავრობა—წმინდა საგნებია და მათი შეხება აკრძალულია. იმათ,
ვისაც ეკლესიისა და სახელმწიფოს საქე უკავიათ, ძალიან გაუძნელ-
დებოდათ დამაკმაყოფილებელი პასუხის მოცემა მასზე, თუ რატომ
მოითხოვენ ისინი ჩვენგან ასე ღრმა მღუმარებას; მაგრამ კეთილგო-
ნიერება მოითხოვს, რომ დავმორჩილდეთ და ხმა გავკმინდოთ, თუ
კი, რასაკვირველია, ისეთ მწვერვალზე არ ვიმყოფებით, რომელიც
მათი ისრებისათვის მოუწდომელი იქნებოდა და საიდანაც ჩვენ შე-
გვეძლებოდა მათთვის ჭეშმარიტება გვემცნო“.

— მესმის, ვუპასუხე მე.—მთელი სიბრძნე თქვენი დარიგების; მაგრამ მისი ასრულების დაუპირებლად, ნებას ვაძლევ ჩემს თავს, შეგეკითხოთ, თუ რატომ არის აკრძალული მთავრობისა და რელიგიის შესახებ წერა? თუ სამართლიანობა და ქვეყნის მშობლივან მოიგებდნენ ჩემი კვლევითი მუშაობისაგან, სასაცილო იქნებოდა ჩემთვის ასეთი მუშაობის აკრძალვა. ნუთუ რელიგიის შესახებ თავისუფალი მსჯელობა უფრო სახიფათო ლაზვარი იქნებოდა მისთვის, ვიდრე მასზე ლაპარაკის სრული აღკრძალვა? რომ ცნობილ კომუნს⁷², როდესაც მან სასამართლოს თავის საბუთები და მოსაზრებები გადასცა, დასასრულ მოეთხოვა მოწინააღმდეგე მხარეს აუკრძალეთ პასუხის გაცემაო, რაირე უცნაური შთაბეჭდილება შეიქნებოდა მისი ალაღმართლობის შესახებ? დაე, მაჰმადიანები ასულდგმოლოს რელიგიური მოუთმენლობის ჟინმა; დაე, მათ დაიცვან ცეცხლითა და მახვილით თავისი რელიგია, ისინი ამით არ დალატობენ ლოლიკურ თანმიმდევრობას; მაგრამ, როდესაც ადამიანები, რომლებიც თავის თავს იმის მიმდევრებად სთვლიან, ვინც ქვეყნად სიყვარულის, სათნოებისა და მშვიდობიანობის კანონი მოიტანა, შეიარაღებული ხელით იცავენ ამ კანონს, ეს სრულიად აუტანელია. მათ ალბად დაივიწყეს თუ როგორი სიმკაცრით გაჰკიცხა ქრისტემ თავის გულფიცხი მოწაფეები, ზეციდან ცეცხლის მოვლინება რომ სთხოვეს მას იმ ქალაქების გადასაბუგავად, რომლების მოქცევაც მათ ვერ მოახერხეს? თუ დამოუკიდებელი გონების მსჯელობა საფუძველია, შეცდომა იქნებოდა მის წინააღმდეგ ბრძოლა; თუ კი ის უვარგისია—სასაცილოა შიში მის წინაშე.

— თქვენს წინააღმდეგ იმის თქმა შეიძლება,—მიპასუხა კლეობულმა, რომ არიან ისეთი ცრურწმენანი, რომლებიც ხალხს ესაჭიროებიან.

— რომელნი? გავაწყვეტინე მე. თუ ადამიანი სცნობს ღვთის არსებობას, ზნეობრივი ავკარგის რეალობას, სულის უკვდაობას, ჯილდოს და სასჯელს იმ ქვეყნად, მაშინ რად სჭირდება მას ცრურწმენები? თუ დამატებით ამისა მას კიდევ აზიარებენ უღრმეს საიდუმლოებას გარდაქმნისას, მოქცევისას, სამებისას, ჰიპოსტაზური ერთ-არსებობისას, წინასწარ განსაზღვრულობისას, განხორციელებისას და სხ., განა ის ამით უკეთესი მოქალაქე შეიქნება? ასჯერ უკეთესადაც რომ იცოდეს მან, ვიდრე სობრონისტმა⁷³ დახელოვნებულმა მოკამათემ, საში სხვადასხვა სუბსტანციაა ღვთიური სამება თუ არა, ყოვლისშემძლეა ძე და სულიწმინდა, თუ ისინი მამადმერთს არიან დაქვემდებარებულნი, სამების ერთარსებობა გამოიხატება ყველა მათ მიერ თითოეული მათგანის შინაგან აზრთა და სურვილთა ცოდნაში

თუ არა; ანდა შესაძლოა ისიც იყოს, რომ ღმერთი სამპიროვანი არაა; ხომ არ არიან მამა, ძე და სულიწმინდა ღვთის სამი სხვადასხვა ატრიბუტები, მისი ნადლიანობა, სიბრძნე და ყოვლისშემძლეობა; ღვთის ნებისყოფის სამ სხვადასხვა გამოვლინებას ხომ არ წარმოადგენენ ისინი; ხომ არ წარმოადგენენ ისინი ქმნილებას, ცოდვის გამოსყიდვას და პატიებას; ან მამაღმერთის ორ ქმედებას ან ორ ატრიბუტს: მის თვითშეგნებას, რომლიდანაც ძე იბადება, და მის სიყვარულს ძის მიმართ, რომლიდანაც სულიწმინდა გადმოდის; ანდა ერთიდაიმავე სუბსტანციის სამს ურთიერთდამოკიდებულებას ხომ არ წარმოადგენენ ეს სუბსტანციები, სახელდობრ, ხომ არაა ღმერთი ხელქმნილი, წარმოშობილი და შექმნილი; ან, მხოლოდ სამი უბრალო სახელწოდება ხომ არაა აქ? ყველაფერი ეს რომ მან გაიგოს გახდება ის ამით უფრო პატიოსანი ადამიანი? არა, ჩემო ძვირფასო კლეობულ, რომ შეიგნოს კიდევ ყოველივე საიდუმლოება სამ პიროვნების, თანაარსების, ერთარსებობის, ჰიპოსტაზის—ის ამასთან ერთად შეიძლება დარჩეს ჩვეულებრივ ქარაფშუტად. ქრისტემ სთქვა: გიყვარდეთ ღმერთი მთელი თქვენი სულით და გულით და თქვენი მოყვასი, ისე როგორც საკუთარი თავი; აი ნამდვილი ჭეშმარიტება. ის საკმაოდ გონიერი და სამართლიანი იყო იმისათვის, რომ ადამიანთა ხსნა და მადლი უაზრო და უშინაარსო სიტყვებთან არ დაეკავშირებია. კლეობულ, უდიდეს ჭეშმარიტებებს არ შეეძლო სისხლით აესება ქვეყნისა. ადამიანები ერთმანეთს ელეტდნენ მხოლოდ იმისათვის, რაც მათ არ გაეგებოდათ. გადაათვალიერეთ ეკლესიის ისტორია და ის დაგარწმუნებთ, რომ ქრისტიანულ რელიგიას პირველყოფილი სიმარტივე რომ შეენახა; მართო ღვთისცნობა და მოყვასის სიყვარული რომ მოეთხოვათ ხალხისაგან; ქრისტიანობა რომ არ დაეტვირთათ უთვალავი ცრუმორწმუნეობებით, რომლებმაც შემდეგში ღმერთთან შეუფერებლად გახადეს იგი ყოველი გონიერი ადამიანის თვალში; ერთი სიტყვით, ხალხისათვის რომ მხოლოდ ერთი ღვთისმსახურება ექადაგებიათ, რომელსაც ყოველი ადამიანის სულში შეეძლო მოენახა თავის დასაყრდენი, ის არასოდეს არ უკუაგდებდა მას და არც შეებრძოლებოდა ერთიმეორეს იმის აღიარების შემდეგ. ანგარებამ შვა ხუცები, ხუცებმა—ცრუმორწმუნეები, ცრუმორწმუნეებმა—ომები და ომები იარსებებენ მანამ, სანამ იარსებებენ ცრუმორწმუნეობები, ცრუმორწმუნეები—სანამ ხუცები იქნებიან, და ხუცები კი იქნებიან მანამ, სანამ ხუცობა მათთვის ხელსაყრელი იქნება.

— მე პირდაპირ მეჩვენება, — ჩამომართვა სიტყვა კლეობულმა, რომ თითქო პავლე მოციქულის დროინდელ ეფესში ვარ და ჩემს გარშემო ხუცებს ისეთივე ღმუილი აუტეხიათ, როგორიც პავლე მო-

ციქულს აუტეხეს. „თუ ეს კაცი მართალია, იყვირებენ წმინდა ნაშთებით მოვაჭრენი, მაშინ ჩვენს ვაჭრობას ბოლო ელება, ჩვენ მხოლოდ ის-ღა გვრჩება, რომ მივკეტოთ დუქნები და შიმშილით გავწყდეთ“. არისტ, დამიჯერეთ, თავიდან აიშორეთ ეს აფეთქებები გულსწყრომის, ჩაკეტეთ თქვენი ხელთნაწერი და ჩვენი მეგობრების გარდა არავის აჩვენოთ იგი. თუ თქვენ დიდად აფასებთ მწერლის და მოაზროვნის სახელს, ისინი იძულებული იქნებიან მოგანიჭონ თქვენ ეს პატივი. მაგრამ, თუ უფრო ფართო სახელის მოხვეჭა გწყურიათ და არ გაქმაყოფილებთ გულახდილი ქება და პატივისცემა ფილოსოფოსთა მცირე საზოგადოებისა, მაშინ გამოეცით შრომა, რომელსაც თქვენ უშიშრად შესძლებთ იცნოთ საკუთრებად. მოჰკიდეთ ხელი რაიმე სხვა საკითხს, თქვენ მონახავთ ათას და მეტს თემას, რომლებიც მდიდარ მასალას მისცემენ თქვენს მსუბუქ კალამს.

— რაც მე მეხება, კლეობულ, — ვუპასუხე მე, — რამდენიც არ ვუკვირდები ჩემს გარშემო მყოფ საგნებს, მათში მხოლოდ ორს, ჩემი ყურადღების ღირსს ვამჩნევ და ეს სწორედ ისინია, რომლებზედაც თქვენ მე ლაპარაკს მიკრძალავთ. თუ რელიგიაზე და ხელისუფლებაზე გამაჩუმებთ, მე სალაპარაკო არაფერი დამრჩება. მართლა და რა საინტერესოა ის, რომ ვინმე აკადემიკოსმა უმსგავსო რომანი დასწერა; რომ ვინმე ხუცმა ტაძარში აკადემიური სიტყვა წარმოსთქვა; რომ ამათუიმ აზნაურმა აგვაგვო თავისი უბადრუკი ბროშურებით; რომ ჰერცოგის ცოლი თავისი პაჟების ყურადღებას მათხოვრობს? თუ ვინაა ჰერცოგის ვაჟის ნამდვილი მამა; ან D თვითონ სწერს თავის რომანებს, თუ სხვები უწერენ? ყოველივე ეს ფუჭი და უმნიშვნელოა. ამ სისულელეებს არ შეუძლიათ რაიმე გავლენა იქონიონ არც თქვენს და არც ჩემს კეთილდღეობაზე. შეუძლებელია, მაგრამ დავუშვათ, რომ ვინმესთან დაკავშირებული საზიზღარი ისტორია ოთხჯერ კიდევ უფრო საზიზღარი აღმოჩენილიყო — სახელმწიფოს მართვაგამგეობა ამით არ გახდებოდა უფრო კარგი ან უფრო ცუდი. ეჰ, ძვირფასო კლეობულ, მოგვინახეთ უფრო საინტერესო თემები, ან ნება გვიბოძეთ გულხელდაკრეფილი ვისხდეთ.

— არაფერი საწინააღმდეგო არა მაქვს, — მიპასუხა კლეობულმა, — ისხედით გულხელდაკრეფილი, რამდენიც გსურდეთ. ხოლო ნურასოდეს ნუ დასწერთ ნურაფერს, თუ თქვენ მიერ დაწერილი თქვენვე დაგლუპავთ; მაგრამ თუ ხალხის ხარჯზე გინდათ თქვენ მაინცადამაინც თავისუფალი დროის გამოყენება, რატომ არ მიჰბაძავთ ახალ ავტორს, ცრუმორწმუნეებზე რომ დასწერა?

— მე გაგიგეთ, კლეობულ; თქვენ მირჩევთ იმგვარად ვილაპარაკო ხალხის ცრუმორწმუნეობაზე, რომ ყველას ვაფიქრებოთ თითქო

მე მათ სავსებით ვიზიარებ. განა ეს გაქვთ მხედველობაში? ამას მი-
სახავთ მისაბამ მაგალითად?

„როდესაც შემატყობიეს ამ წიგნის გამოსვლა, ვიფიქრე: აი
წიგნი, რომელსაც მე მოველოდი! საღ იყიდება?—ვიკითხე ჩურჩუ-
ლით. G-სთან, წმინდა იაკობის ქუჩაზე, მიპასუხეს სრულიად დაუფა-
რავად. როგორ მოხდა, განვაგრძობდი მე ჩემთვის ფიქრს, ნუთუ
მონიხა პატიოსანი ცენზორი, რომელმაც მსხვერპლად შესწირა თა-
ვისი ჯამაგირი ჭეშმარიტებას, ან შეიძლება წიგნი ისე ცუდად იყო
დაწერილი, რომ ცენზორს შეეძლო მისი გაშვება სრულიად უხიფა-
თოდ? მე გადავიკითხე ეს წიგნი და დაურწმუნდი, რომ ცენზორს
არავითარი რისკი არ გაუწევია. ამრიგად თქვენ მიჩრევთ, კლეო-
ბულ, ან არაფერი ვწერო, ანდა ცუდი წიგნი დავწერო.

— რასაკვირველია, — მიპასუხა კლეობულმა, — სჯობია ცუდი ავ-
ტორი იქნე და დაზღვეული, ვიდრე კარგი და დევნილი. საერთოდ,
თქვა ერთმა, სხვათა შორის, ფუქსავატმა მწერალმა, რომ მთქნარების
გაძომწვევი წიგნი არავის არაფერს არ უშავებსო.

— მე შევეცდები, — ვუთხარი მე, — კარგი წიგნი დავწერო და
დევნა თავიდან ავიშორო.

— გისურვებთ წარმატებას. მაგრამ ერთადერთ სწორ საშუა-
ლებად ვინმეს გაულიზიანებლად თქვენი მიზნების შესრულებისათვის
მე მიმაჩნია — გრძელი ისტორიული, დოგმატური და კრიტიკული
თხზულების შედგენა, რომელსაც არავინ წაიკითხავს და ცრუმორ-
წმუნეთ შეეძლებათ მისი უპასუხოდ დატოვება. თქვენ პატივი გექ-
ნებოდათ ერთსა და იმავე თაროზე ყოფილიყავით გამოქიბული იან-
ჰუსთან, სოსენთან, ცვინგლისთან, ლიუთერთან და კალვინთან ერთად
და ერთი წლის შემდეგ არავის ეხსომებოდა კიდევ, რომ თქვენ წიგნი
დასწერეთ. პირიქით, თუ თქვენ ბეილის, მონტენის, ვოლტერის,
ბერკლის, ვულსტონის, სვაიფტისა და მონტესკიეს კილოს შეითვი-
სებთ, რასაკვირველია, თქვენ მეტი ხანგრძლივობის შანსები მოგეცე-
მათ; მაგრამ რა ძვირად დაგიჯდებათ ეს უპირატესობა! ძვირფასო
არისტ, კარგად გყავთ გაცნობილი ისინი, ვისიცი დაცივნვას თქვენ
აპირებთ? საკმარისია წამოგცდეთ, რომ ერთარსება უაზრო სიტყვაა,
უმაღვე თქვენ ათეისტად გამოგაცხადებენ; მაგრამ ყოველი ათეის-
ტი ხომ დაწყევლილია, ხოლო ყოველი ასეთი დაწყევლილი კი
ცეცხლში დასაწვავია, როგორც საიქიოში, ისე სააქაოში. ამ გულ-
შემატკივარი დასკვნის საფუძველზე დაიწყება თქვენი სჯა და დევნა.
სატანა — ღვთის წყრომის მსახურია, ეს ხალხი კი, როგორც ერთი
წვენი მეგობართაგანი ამბობდა, უარს არ იტყოდა სატანის წყრომის

მომსახურებაზე. მაღალწოდების ხალხი სიამოვნებით ამოიკითხავს თქვენი წიგნიდან თავის საკუთარი ზნეობის სატირულ აღწერას; ფილოსოფოსები გაიცინებენ იმ მოსწრებულ სიტყვებზე, რომლების საშუალებითაც თქვენ მათ აზრებს ანადგურებთ. მაგრამ ღვთისმსახურებმა ხუმრობა არ იციან, მაგათ უფროთხილდით. ისინი ყოველივეს სერიოზულად ლებულობენ და უფრო ადვილად გაპატიებენ ასწინააღმდეგ თქმულს, ვიდრე ერთ მახვილ სიტყვას.

— მაგრამ, არ შეგიძლიათ ამიხსნათ, ძვირფასო კლეობულ, რატომ ასე სძულთ თეოლოგებს ხუმრობა? ხომ ცნობილია, რომ არაფერი ისე სასარგებლო არაა, როგორც მოსწრებული სიტყვა; რაც შეეხება კი უხეიროს, არაფერი შეიძლება, ვფიქრობ, ისეთი უდანაშაულო იყვეს. ცუდად დასცინო, ეს იგივეა, სარკეს რომ სული უბერო. ორთქლი თავისთავად ჩამოეცილება უმაღვე მის ზედაპირს და ისევე დაუბრუნდება მისი კრისტალური სიწმინდე. არა, გადაჭრით უნდა ითქვას, რომ ამ ზედმეტად სერიოზულ ბატონებს ან თვითონ არ ეხერხებათ ხუმრობა, ან არ ესმით, რომ კეშმარიტებას, სიკეთეს და სილამაზეს ვერ დასცინებ, ან, დასასრულ ისინი ზედმეტი გარკვეულობით გრძნობენ, რომ ეს თვისებები მათთვის სავსებით უცნობია.

— მართალია, რასაკვირველია, პირველი,—თქვა კლეობულმა, ვინაიდან რა შეიძლება უფრო აუტანელი იყოს, ვინემ ღვთისმეტყველი, რომელიც ოხუნჯობას ჩემობს, ხოლო თუ ის არ არის ახალგაზრდასამხედრო პირი, რომელსაც ღვთისმეტყველად წარმოუდგენია თავისი თავი. ძვირფასო არისტო, თქვენ საპატიო მდგომარეობა გაქვთ უმაღლეს საზოგადოებაში; თქვენი სახელი ცნობილია; თქვენ მსახურობდით წარჩინებულად; საქმით დაამტკიცეთ თქვენი უმწიკვლო პატიოსნება; არავის ფიქრადაც არ მოსვლია და ვიმედოვნებ, არც მოუვა, თქვენი ნიჭის და სასიამოვნო გარეგნობის უარყოფა: ეს თქვენი ღირსებები იძულებულია სცნოს ყველამ და თქვენ უნდა გიცნობდეთ ყველა, ვისაც სურს მოდას მისდიოს. ასეთ პირობებში კარგი მწერლის სახელი იმდენად მცირე უპირატესობას შეგმატებთ, რომ თავისუფლად შეიძლებოდა მისი მხედველობაში არ მიღება. მაგრამ თუ გათვალისწინებული გაქვთ რა საშიშროებაში გაგდებთ მდაბიო მწერლის რეპუტაცია? იცით, რომ დაბალსულთა ათასები, თქვენი ღირსებათა მოშურნენი, მოუთმენლად ელიან ერთს თქვენს მცდარ ნაბიჯს, რომ ჩირქი მოსცხონ მთელს თქვენს ბრწყინვალე ხარისხს? ნუ გაახარებთ შურს ამ საცოდავი ნუგეშით: დაე, თქვენი წარმატება მას აკვირებდეს, აჭკნობდეს და აღუშმებდეს“.

ჩვენ საუბრის გაგრძელებას ვაპირებდით და კლეობული, რომელმაც უკვე შემარყია თავისი პირველი მსჯელობით, ალბად ბო-

ლოსდაბოლოს უსათუოდ ჩაახრჩობდა ჩემში სამწერლო განდიდების სურვილს და ამრიგად, ჩემი, ან უფრო სწორედ რომ ვთქვათ, მისი ნაწარმოები სამუდამოდ დამრჩებოდა ჩაკეტილი, რომ ამ დროს უეცრად გამოჩნდა ახალგაზრდა სკეპტიკოსი ალციფრონი; მან ჩვენი კამათის არბიტრობა იკისრა და გადასწყვიტა, რომ, ვინაიდან კლეობულის ჩემ მიერ ჩაწერილი აზრები რელიგიაზე, ფილოსოფიაზე და საზოგადოებაზე ხელთნაწერის სახით უკვე გავრცელებულია და რომ უფრო მეტი აზრი ექნებოდა ამ ხელთნაწერის დაბეჭდვას. „მაგრამ ყველა იმ უსიამოვნებათა თავიდან ასაშორებლად, კლეობულს რომ ასე აშინებენ,—დაუმატა მან,—მე გირჩევთ მიმართოთ ამ საქმის გამო რომელიმე ქვეშევრდომს იმ პრინცი-ფილოსოფოსისა, რომელიც სეირნობს ხანდისხან დაფნის გვირგვინით შუბლშეკრული ჩვენს ხეივანებში და ისვენებს თავისი კეთილშობილი შრომიდან ჩვენი წაბლნარის ჩრდილში, რომელმაც ესოდენ მჭერმეტყველურად და ჭკვიანად შეახურა ამასწინათ მაკიაველი. მის სამფლობელოს შეაფარეთ თავი თქვენი ხელთნაწერით და დაე, მერმე, რამდენიც უნდათ, იმდენი იუბედონ ფარისეველებმა“.

ეს რჩევა სრულიად ეთანხმებოდა ჩემი სიმშვიდის პირობებს, ჩემს ინტერესებს და ჩემს ცოდვებს; და მე მივსდიე მას.

Punitis ingeniis, gliscit auctoritas.

Tacit., Ann.⁷³

სქავვიკოსის განკირება ან ხეივანები

Velut sylvis, ubi passim
Palantes error certo de tramite pellit;
Ille sinistrorsum, hic dextrorsum abit; unus utrique
Error, sed variis illudit partibus. Hoc te
Credo modo insanum: nihilo ut sapientior ille
Qui te deridet, caudam trahat..

Horat., Sat. Lib. II, sat. III.⁷⁴

ქალწარის ხეივანი

Quone molo mentem concussa? Timore deorum.

Horat., Sat. Lib. II sat. III.⁷⁵

1. შური მე ბრალს არ დამდებს მასში, რომ მე მილიონობით გაგფლანგე სახელმწიფო საშუალებები პერუში მოგზაურობაზე ოქროსათვის, ან ლაპლანდიაში—სიასამურებზე სანადიროდ. ის პირები, რომელთაც ლუდოვიკომ უბრძანა დიდებული ნიუტონის გამოანგარიშებათა შემოწმება და ტუაზებით*) ჩვენი პლანეტის გაზომვა, უჩემოდ აპყვენენ მდინარე ტორნოს და მე მათთან ერთად არ დავყოლივარ ამაზონის მდინარეს. ამიტომ მე შენ არ მოგიყვები, ძვირფასო არისტ, იმ ხიფათებზე, რომლებიც მე განვიცადე ჩრდილოეთის ყინულებში, ან სამხრეთის მზურვალე უდაბნოებში: და მით უფრო არ გეტყვი იმ სარგებლობაზე, რომელსაც ოდესმე მიიღებენ, ორი ან სამი ათასი წლის შემდეგ, გეოგრაფია, მეზღვაურობა და ასტრონომია ჩემი კუთხსაზომის სასწაულებიდან და ჩემი იშვიათი ღურბინდიდან. მე უფრო კეთილშობილ მიზანს ვისახავ, უფრო ხელმისაწვდომ სარგებლობას. მე მინდა გავანათლო და გავაუმჯობესო ადამიანის გონება უბრალო გასეირნების ამბით. ნუთუ ბრძენს ცივილიზებულ ხალხთა გასანათლებლად ზღვების გადალახვა და ბარბაროსული სახელების ან ველურთა შეუკავებელი ვნებების რეგისტრირება სჭირდება? ყველაფერი, რაც ჩვენს გარ-

*) ტუაზი—სიგრიძის საზომი. მთარგმნ.

შემოა, დაკვირვების მასალაა. ყველაზე უფრო ჩვეულებრივი საგნები შეიძლება ჩვენთვის სასწაულები იყვნენ. ჩვენ თვალთახედვაზე ყოველივე დამოკიდებული. თუ თვალთახედვა გაბნეულია—თვალი გვატყვილებს; თუ ის მახვილი და გამჭვირავია—გვაახლოვებს ქეშმარიტებას.

2. შენ იცნობ ჩვენს დედამიწას: თითონ მიხვდი, რომელი მერიდიანის ქვეშ არის მოთავსებული პატარა მხარე, რომელსაც მე ავიწერ და რომელიც მე ამასწინათ გამოვიკვლიე როგორც ფილოსოფოსმა, იმის შემდეგ, რაც დრო დავკარგე მის შემოვლაში როგორც გეოგრაფმა. მე შენ განდობ მისცე მის სხვადასხვა მცხოვრებლებს ისეთი სახელწოდებები, როგორც მათს ხასიათსა და ზნეჩვეულებებს შეეფერება. როგორ განცვიფრდები, როდესაც გაიგებ, რომ შენც მათს შორის ცხოვრობ! მაგრამ, ვინაიდან ეს უცნაური ხალხი სხვადასხვა კლასებიდან შესდგება, შეიძლება არც იცოდე, რომელ მათგანს ეკუთვნი და მე წინასწარ მეცინება შენს მძიმე მდგომარეობაზე თუ ვერ შესძელი შენი ვინაობა მითხრა, ან შენს სირცხვილზე, თუ გამოირკვა, რომ შენ უვიცთა ბრბოში იმყოფები.

3. სამეფოს, რომელზედაც მე ვლაპარაკობ, ისეთი ხელმწიფე განაგებს, რომლის სახელი თითქმის არაავითარ უთანხმოებას არ იწვევს მის ქვეშევრდომთა შორის; მაგრამ არ შეიძლება იგივე ითქვას მისი არსებობის შესახებ. ის არავის არ უნახავს; მასთან დაახლოვებულმა იმ პირებმა კი, რომელთაც თითქო უსაუბრნიათ მასთან, ისეთი ბუნდოვანი წინადადებებით გამოთქვეს თავისი აზრი მის შესახებ, იმდენი უცნაური და ერთიმეორის საწინააღმდეგო თვისებები მიაწერეს მას, რომ იმ დღიდან ხალხის ერთს ნაწილს არ შეუწყვეტია სხვადასხვა სისტემების შემეშავება ამ ამოცანის ამოსახსნელად და ურთიერთშორის ბრძოლა თავდავიანთ შეხედულებათა გასამარჯვებლად; მეორე ნაწილმა კი აირჩია დაეჭვება ყველაფერში, რასაც ხელმწიფეზე ლაპარაკობდნენ, ზოგმა ისიც კი გადასწყვიტა, რომ არაფერს ასეთს სრულიად არ დაუჯეროს.

4. მიუხედავად ამისა, ამ ხელმწიფეს სთვლიან გახუზომელი სიბრძნის მქონედ, განათლებულად, აღვსილად ყოველივე სათნოებით თავის ქვეშევრდომთა მიმართ; მაგრამ, რადგანაც მას გადაწყვეტილი აქვს მიუწვდომელი იყოს, დროებით მაინც, და ვინაიდან მას ყოველივე ურთიერთობა ხალხთან, ალბად, დაამცირებდა, ამიტომ, საშუალება, რომელიც მან აირჩია თავისი კანონებისა და ნებისყოფის გამოსაქვეყნებლად, მეტისმეტად ბუნდოვანია. ისინი, რომელნიც, ამბობენ, რომ ვითომდა მისგან შთავონებულნი არიან, ისე ხშირად ფანტაზიორები ან თაღლითები აღმოჩენილან, რომ უნებლიედ გებადებათ აზრი, რომ

ისინი მართლაც, ასეთები არიან და მომავალშიაც ყოველთვის ასეთებივე იქნებიან. ორი სქელი ტომი, სასწაულებით და დადგენილებით გატენილი, ხან ფრიად უცნაურით, ხან კი სრულიად გონიერით, შეიცავენ ხელმწიფის ნებისყოფის გამომჟღავნებას. ეს წიგნები ისე უთავბოლოდ არიან დაწერილნი, რომ გაფიქრებინებთ კიდევ, რომ ხელმწიფე უყურადღებობას იჩენდა გადამწერთა შერჩევის დროს ანდა ეს უკანასკნელნი ხშირად ბოროტად იყენებდნენ მის ნდობას. პირველი ტომი შეიცავს უცნაურ წესდებებს, დასაბუთებულს სასწაულების გრძელი რიგით; მეორე ტომი კი აუქმებს ამ პირველის პრივილეგიებს და შემოაქვს ახალი, დამყარებული ისევ სასწაულებზე: აქედან—შული პრივილეგიურთა შორის. ახალ პრივილეგიებულთ ხელმწიფის ერთადერთი წყალობის ღირსად მიაჩნიათ თავი და სძულთ ძველები, როგორც დაბრმავებულნი; უკანასკნელთ კი სძულთ პირველნი როგორც თვალთმაქცნი და ძალით მიმთვისებელნი. მაგრამ შემდეგში მე უფრო დაწვრილებით გადმოგცემ ამ ორმაგი კოდექსის შინაარსს. ახლა ისევ ხელმწიფეს დავუბრუნდეთ.

5. ამბობენ, რომ ხელმწიფე სცხოვრობს განსხივოსნებულ. წარმტაც და განსაცხრომ ადგილზე, რომელიც სულ სხვადასხვანაირად არის აღწერილი იმისდამიხედვით, თუ რომელ აღმწერს როგორი სიძლიერის ფანტაზია ჰქონდა. ეს ის ადგილია, საითკენაც ყველა ჩვენგანი მიდის. ხელმწიფის დარბაზი -- შეხვედრათა საერთო ადგილია, რომელსაც ჩვენ განუწყვეტლივ ვუახლოვდებით; და ამბობენ, რომ იქ ჩვენ დაგვაჯილდობენ ან დაგვსჯიან იმისდამიხედვით, კეთილი თუ ავი მოქცევა გვქონდა გზაში.

6. ჩვენ ვიბადებით ჯარისკაცებად; მაგრამ ჯარში ჩვენი ჩარიცხვის წესი სწორედ რომ ახირებულია: როდესაც ისეთ ღრმა ძილში ვართ, რომ არცერთ ჩვენგანს არცკი ამახსოვრდება ძილში იყო ის იმ დროს, თუ ღვიძავდა, ჩვენ მოგვიყენებენ ორ მოწმეს; შემდეგ, მძინარესვე შეეკითხებიან, უნდა თუ არა მას ჯარში ჩარიცხვა; მოწმეები მის მაგიერ აძლევენ დადებით პასუხს, ხელს აწერენ ვალდებულებას და ის ჯარისკაცად ხდება.

7. ყოველ სამხედრო სახელმწიფოში დაწესებულია სამხედრო ნიშნები, რომლებიც შესაძლებლად ჰხდიან სამხედრო პროფესიის მქონე პირების გამოცნობას და მათზე სასჯელის დადებას, როგორც დეზერტირებზე, თუ ისინი სამსახურს გაექცევიან ბრძანების ან აუცილებლობის გარეშე. მაგალითად, რომაელები ახალწვეულებს ადგებდნენ დაღს, რომელიც მიაჯაჰკავდა მათ სამხედრო სამსახურს სიკვდილით დასჯის შიშით. ასეთივე ზომა იყო მიღებული ჩვენს სახელმწიფოშიაც; და კოდექსის პირველ ტომში მოთავსებული იყო ბრძა-

ნება—ნიშანი დაედვით ყველა ჯარისკაცისათვის სხეულის სწორედ იმ ნაწილზე, რომელიც მამრობით სქესს აღნიშნავს. მაგრამ ან ჩვენმა ხელმწიფემ გადაიფიქრა, ან იმ სქესმა, რომელსაც ზნედ აქვს ჩვენს უპირატესობათა წინააღმდეგ ცილობა, ჩათვალა თავი სამხედრო საქმისათვის არანაკლებ გამოსადეგად და პროტესტი განაცხადა; ყოველ შემთხვევაში, მეორე ტომში ეს ბოროტმოქმედება შეიცვალა. შარვალი აღარ ანსხვავებდა სამხედროებს. გამოჩნდნენ კაბებში გამოწყობილი ჯარებიც; და ხელმწიფის ჯარი შესდგებოდა როგორც გმირი კაცებიდან, ისე ამორძალებიდანაც, რომლებიც ყველა ერთ ფორმაში იყო გამოწყობილი. სამხედრო მინისტრი, რომელსაც დავალებული ჰქონდა ამ ფორმის განსაზღვრა, შეჩერდა თვალსახვევზე და კაბაზე ან თეთრ წამოსასხამზე. ეს სამხედრო ტანსაცმელია და ის, უფკველია, უფრო შეეფერება ორივე სქესს, ვიდრე პირველი, რაც განსაცვიფრებელი საშუალებაა ჯარისკაცთა რიცხვის გაორკეცებისათვის. უნდა აღინიშნოს სხვათა შორის, ქალთა სქესის პატივსაცემლად, რომ ძალიან ცოტაა მამაკაცები, რომელთაც ისეთივე მოხდენილად შეეძლოთ თვალსახვევის ტარება, როგორც ქალებს.

8. ჯარისკაცის მოვალეობას შეადგენს კარგად ატაროს თავისი თვალსახვევი და ულაქოდ შეინახოს ტანსაცმელი. ხმარებისაგან თვალსახვევი ან სქელდება ან თხელდება. ზოგის ხელში ის გადაიქცევა სქელი მასალის ნაჭრად; ზოგისაშიც კიდევ—თხელ დოლბანდად, რომელიც ყოველწამს მზადაა გასახვევად. ლაქდაუსმელი ტანსაცმელი და ორი ერთიდაიმავე სისქის თვალსახვევი: აი, რაც ჯერ არავის უნახავს. თქვენ მხდლად ჩაითვლებით თუ თქვენი ტანსაცმელი ვისმეს გაასვრევენთ; თუ კი თქვენი თვალსახვევი გაიხა ან ჩამოვარდა, დეზერტირად ჩაითვლებით. ჩემს ტანსაცმელზე, მე ერთ სიტყვასაც არ გეტყვი, ჩემო მეგობარო. ამბობენ, რომ მისი ქება, მისი დალაქვა იქნებოდა, ზიზლით მისს მოხსენებას კი შენში შეიძლება მისი გაჭუჭყიანების ფიქრი გამოეწვია. რაც შეეხება ჩემს თვალსახვევს, შე დიდი ხანია მოვიშორე იგი. თვითონ არ იყო კარგად დამაგრებული თუ ჩემმან მეცადინეობამ ჰქმნა ეს, ყოველ შემთხვევაში, ის ჩამოვარდა.

9. გვარწმუნებენ, რომ ჩვენი ხელმწიფე ყოველმხრივ განათლებულიაო; მაგრამ ჩვენი კოდექსი, თითქო მის მიერ გამოცემული, არაჩვეულებრივ ბნელია. რამდენადაც გონიერია ყოველივე ის, რაც შემორის ტანსაცმელის შესახებ სწერია, იმდენადვე სასაცილონი არიან თვალსახვევის ნაწილები. ამტკიცებენ, მაგალითად, რომ თუ ეს თვალსახვევი სქელი მატერიიდან გაკეთდა, ის არამცთუ ხელს არ შეუშლის მხედველობას, წინააღმდეგ, ის შესაძლებელსაც კი გახდის,

უამრავი ისეთი სასწაულები დაინახო, რომელთაც უბრალო თვალი ვერ დაინახავს; ამასთან ერთად, მას აქვს ერთი თვისება, — ის წახნაგოვანი პრიზმაა, რომელსაც ძალუძს ერთი და იგივე საგანი ერთდროულად რამდენიმე ადგილას მოგაჩვენოთ; ამ უაზრობის დასამტკიცებლად იმდენი სხვადასხვა აბდაუბდაა იქ მოყვანილი, რომ ზოგიერთ დეზერტირებს თავში ფიქრმა გაუარა მოკლე ჭკუის პატრონებმა ხომ არ ჩააგონეს ჩვენს კანონმდებელს თავისი აზრები და შეატანინეს ახალ კოდექსში იმდენი ბავშური ჩმახი, რომლის ნატამალიც კი არ გვხვდება ძველ კოდექსშიო. მაგრამ განსაცვიფრებელია მათ მიერ ის დამატება, რომ ამ ბოდვების ცოდნა სრულიად აუცილებელია ჩვენი მონარქის სასახლეში შესასვლელადო. შენ, რასაკვირველია, მკითხავ, თუ რა ბედი ეწვია ყველა მას, ვინც ახალი კოდექსის გამოქვეყნებამდე ცხოვრობდა. უნდა გამოგტყდე, რომ ამის შესახებ არაფერი ვიცი... ის პირები, რომლებიც გვარწმუნებენ, რომ ამ საქმეში გარკვეული არიან, ამბობენ ხელმწიფის გასამართლებლად, რომ მან თითქო ყოველივე ეს აცნობა საიდუმლოდ თავის ძველ დენერლებს; მაგრამ ისინი ვერ ხსნიან იმას თუ, რატომ დაითხოვა მან თავისი ჯარისკაცები, რომლებიც თავისთვის წყნარად ცხოვრობდნენ და, რასაკვირველია, ძლიერ განცვიფრებულნი დარჩნენ, როდესაც სასახლეში გამოცხადებისას ასეთი საძაგელი შეხვედრა მიიღეს იმ საგნების უცოდინარობისა გამო, რომლებიც მათ არც შეიძლებოდა სკოდნოდათ.

10. ჯარები დაბანაკებული არიან ნაკლებად ცნობილ ადგილებზე. ამაოდ დალადებენ ისინი თითქოსდა იქ ყველაფერი ჭარბად მონიპოვებოდეს: საფიქრებელია, რომ იქ ცუდი საცხოვრებელი უნდა იყოს, რადგანაც თვით ისინი, ვინც ჯარში ჩვენს ჩარიცხვას აწარმოებენ, გარკვეულს არაფერს გვეუბნებიან, საერთო ფრაზებით მიდიან იოლად, ეშინიათ მეტი სიტყვის დაცდენისა და ცდილობენ რაც შეიძლება დაგვიანებით უკან გაბრუნებას.

11. სამ გზას მიყევართ ხელმწიფის სასახლისაკენ. ერთი, რომელიც მარცხნივია, ყველაზე საიმედოთ ითვლება, თუმცა ნამდვილად კი ყველაზე უფრო საწვალებელია. ეს, გრძელი, ვიწრო ლორღოვანი, ქვიანი და ნარეკლით მოზაზნარებული ბილიკია. ის აშინებს მგზავრს; უგუნებოდ მიჰყვება მას მგზავრი და ყოველთვის მზადაა გვერდზე გადაუხვიოს.

12. წინ მეორე გზაა, გაქიბული, განიერი, მიწშიდველი, სულ ყვავილებით მოფენილი; მას სასიამოვნო დაქანება ემჩნევა; უნებლიედ ამ გზით წასვლის სურვილი იბადება; ის მანძილსაც ამოკლებს, თუმცა ეს არცთუ ღირსებაა მისი, რადგან სასიამოვნოცაა და, არავის

არ ეწყინებოდა, რომ ის გრძელი ყოფილიყო. მაგრამ, თუ მგზავრი ფრთხილია და ყურადღებით ათვალეირებს ამ გზას, ის მალე დარწმუნდება, რომ ეს გზაც უსწორმასწორო, მიხვეულ-მოხვეული და სახიფათოა. ის ამჩნევს, რომ გზა სწრაფად ეშვება თავქვე; ის ხედება, რომ ყვავილებს ქვეშ ჯურღმულებია; მას ეშინია ფეხი არ დაუცდეს; ის გვერდზე უხვევს, მაგრამ უნდღილად სჩადის ამას; ოდნავი თავდავიწყებისას ის უკანვე ბრუნდება; და არაა ისეთი ადამიანი, რომელიც ერთი წუთით მაინც თავდავიწყებას არ მისცემოდეს.

13. მარჯვნივ მიდის პატარა ბნელი ხეივანი, წაბლნარით შემოქობილი და ქვიშით მოფენილი. უფრო მოხერხებული, ვიდრე ეკლნარი ხეივანი, ნაკლებ სასასიამოვნო, ვიდრე ყვავილთა ხეივანი, უფრო საიმედო, ვიდრე პირველი ან მეორე, მაგრამ ძნელია მასზე ბოლომდე გავლა, რადგან მისი ქვიშა სულ უფრო და უფრო მერყევი ხდება.

14. ეკლნარ ხეივანში შეხვდებით შოლტებს, ნიღბებს, ღვთისმრწამს ფიქრთა კრებულს, მისტიკურ მევენებს, დარიგებებს თუ როგორ ასცდე ტანსაცმელის გასვრას ან რა საშუალებები უნდა იხმარო მის გასაწმენდად, და უამრავ სწავლა-დარიგებებს, თუ როგორ უნდა ატარო მტკიცედ თვალსახვევი, რომ ის არ ჩამოგდვრეს, ისეთ რჩევებს, რომლებიც სრულიად ზედმეტია სულელთათვის და რომლებშიაც არ მონახება არცერთი კარგი, გონიერ ადამიანს რომ რამეში გამოადგეს.

15. ყვავილების ხეივანი მოფენილია ბანქოებით, კამათლით, ფულით, ძვირფასი ქვებით, სამკაულებით. ზღაპრებით და რომანებით: საითეხნაც გაიხედავ მწვანე მოლით გაკეთებული საწოლებია და ზედ ფერიები, რომელთა მშვენიერებაც, დასთმობ მათ თუ გამოიყენებ სულ ერთია, არავითარ საფრთხეს არ გიმზადებს.

16. წაბლნარ ხეივანში ნახავ სფეროებს, გლობუსებს, ტელესკოპებს, წიგნებს, ჩრდილს და მღუმარებას.

17. იმ ღრმა ძილიდან გამოსვლის შემდეგ, რომლის დროსაც ჯარში ჩარიცხვა ხდება, ადამიანი ეკლიან ბილიკზე ხედავს თავის თავს, ჩაცმულს თეთრ მოსასხამში, თვალახვეულს სახვევით. ადვილი წარმოსადგენია თუ რა უხერხული იქნება მათთვის ეკლიან ბუჩქებში ძრომა. მიუხედავად ამისა, არიან ისეთი ჯარისკაცები, რომლებიც ყოველ ნაბიჯზე აღიღებენ განგებას იმისათვის, რომ მან ისინი ამ გზაზე დააყენა, მათ გულახდილად ახარებთ განუწყვეტელი ჩხვლეტა, ისინი იშვიათად ემორჩილებიან თავის ტანსაცმელის დასვრის საცთურს და არასოდეს არ ცდილან თვალთსაბურავის ან ახლას ან დაგლეჯას; მათ მტკიცედ სწამთ, რომ რამდენადაც უფრო

ცულად ხედავ, მით უფრო სისწორით მიდიხარ, რისთვისაც ხელმწიფე მადლობას უძღვნის მათ, როგორც საკუთარი თვალების გამოყენებლად დატოვებისთვის, ისე გულმოდგინე ზრუნვისათვის საკუთარ ტანსაცმელზე.

18. და ვინ დაიჯერებს? ეს გააფთრებულნი ბედნიერნი არიან. ისინი სრულებითაც არ ნანობენ იმ ორგანოს გაუქმებაზე, რომლის ფასიც არ იციან; თვალსაბურველი მათ ძვირფას სამკაულად მიაჩნიათ; უმალ თავის სისხლს დაღვრიან ისინი უკანასკნელ წვეთამდე, ვიდრე ამ საბურავს დასთმობენ; მათ ახარებთ, რომ თავიანთი ტანსაცმელი თეთრი ეგულეებათ; ჩვეულება უგრძობელს ხდის მათ ეკლების მიმართ, და ისინი მიდიან თავის გზაზე და მღვრიან თავიანთი ხელმწიფის სადიდებლად, ძველისძველს, მაგრამ უაღრესად წარმტაც სიმღერებს.

19. დაე, დავსტოვოთ ისინი თავიანთი ცრურწმენაში: მეტისმეტად სახიფათო იქნებოდა მათი იქედან გამოყვანა; შეიძლება, მთელი მათი სიკეთე, მათივე სიბრმაგიდან წარმომდინარეობდეს. თვალსაბურავი რომ მოხსნა მათ, ვინ იცის, იზრუნებენ თუ არა ისინი ძველებურად თავიანთ ტანსაცმელზე? ზოგიერთი ადამიანი, ეკლნარ ხეივანში სახელგანთქმული, შეიძლება, მწყობრში ყოფილიყო გატარებული წაბლნარ ან ყუავილნარ ხეივანში; და, პირიქით, შეიძლება ადამიანს, ორ უკანასკნელ ხეივანებში წარჩინებულს, გამათრახება დაემსახურებია პირველში.

20. ამ სევდიანი ბილიკისაკებ მიმავალი გზები დაკავებულია ისეთი ხალხით, რომელთაც ზედმიწევნით შეუსწავლიათ იგი; მის მკოდნებად სთვლიან თავის თავს, აცნობენ მას მიმავალთ, მაგრამ ისეთი გულუბრყვილონი არ არიან, რომ თვითონაც აჰყენენ მას.

21. საერთოდ, რამდენადაც ვიცი, ისინი ყველაზე უფრო ბილწი ჯიშის ადამიანებია. მედიდურნი, ძუნწნი, პირმოთენნი, ცბიერნი, შურისმაძიებელნი და, რაც მთავარია, უხიაკნი, ჭირვეულნი, მათ მემკვიდრეობად აქვთ მიღებული ნეტარხსენებული ძმის, იან ანტომერელის საიდუმლოება იმისა, თუ როგორ უნდა დახოცო შენი მტრები დროშის ტარით; არიან მომენტები, როდესაც ერთმანეთს ამოკლეტდნენ ისინი თუნდაც ერთი სიტყვისათვის, რომ ამის ნება ებოძებინათ მათთვის. არ ვიცი, როგორ, მაგრამ მათ შესძლეს ახალწვეულთა დარწმუნება, რომ მარტო მათი პრივილეგიაა ტანსაცმელების გაწმენდა, რის გამო ისინი უკიდურესად საჭირო შეიქნენ იმ ადამიანებისათვის, რომელთაც თვალები კარგად აქვთ აფარებული და ადვილად იჯერებენ, რომ მათი ტანსაცმელი დასკრილია.

22. ეს ფარისეველი დღისით დასეირნობენ და ქადაგებენ ეკლნარ ხეივანში, ლამებს კი მშვიდობიანად ატარებენ ყვავილების ხეივანში. ისინი ამტკიცებენ, რომ ხელმწიფის კანონებით, მათ ვითომ, აკრძალული აქვთ საკუთარი ცოლების ყოლა. მათ დაავიწყდათ ამოკითხვა იმავე კანონებიდან, რომ ასევე აკრძალულია მათთვის სხვისი ცოლების ხელხება, ამიტომ დიდი ხალისით ეალერსებიან ისინი მგზავრთა ცოლებს. ვერ დაიჯერებენ რა ძნელია მათთვის ასეთი ფათერაკების დაფარვა მათი მსგავსებისაგან, რადგან ისინი გულმოდგინედ გლეჯენ ნიღბებს ერთიმეორეს. ყოველ იმ ხშირ შემთხვევაში, როდესაც მათ ასეთის შესაძლებლობა მიეცემათ, მათს ხეივანში ამის გამო გაისმოს ღვთისმოშიშური სულთქმა-ოხვრა, ყვავილების ხეივანში—ხმამალალი ხარხარი, ჩვენსაში კი—დაბალხმინანი ეშმაკური ხითხითი. თუ მათი ოინების გამო ხელიდან ვამოგვგლიჯს თითოთოროლა ჩვენგანი, ამას ჩვენ გვინაზღაურობს მათი სასაცილო მდგომარეობა, რადგან, ადამიანის სასირცხოდ, მწვავე ოხუნჯობა, მეტად სახიფათოა მათთვის, ვიდრე გონიერი მსჯელობა.

23. რომ უფრო ზუსტი წარმოდგენა გვექნეს მათზე, მე ახლანდა აგისნა, თუ ამ წინამძღვართა მეტად მრავალრიცხოვან კორპორაციას როგორ აქვს შექმნილი ერთგვარი მთავარი შტაბი, უფროს და უმცროსხარისხოვანი მოხელეებით, მეტ ან ნაკლებ ჯამაგირებით — ხარისხის მიხედვით, სხვადასხვა ფორმა-მუნდირებით: მრავალფეროვნება აქ დაუსრულებელია.

24. პირველყოვლისა, არსებობს მეფის მოადგილე რომელიც იმის შიშით, რომ გასათუთებული ფეხისგულები არ დაუხვიწიანდეს, მხოლოდ ეტლით, ან ტახტრევანით დაბრძანდება, დიდი თავმდაბლობით უწოდებს ის თავის თავს მთელი ქვეყნის მორჩილ მოსამსახურეს; მაგრამ ამასთანავე ერთად იგი ნებას აძლევს თავისივე მხლებლებს განაცხადონ, რომ მთელი მსოფლიო მისი მონა უნდა იქნესო; და ამას ისე ხშირად იმეორებენ ისინი, რომ სავსებით დაარწმუნეს მასში სულელები, და, მაშასადამე, დიდძალი ხალხი. მართალია, ეკლნარ ხეივანის ზოგიერთ კუთხეში გვხვდება ისეთი ჯარისკაცებიც, რომელთაც თვალთსაბურავი დაცრეციათ და მეფის მოადგილის დესპოტიზმის ვითარსიუფლება არა სჯერათ, მის წინააღმდეგ ისინი უთითებენ ძველ საბუთებში, რომლებზედაც გენერალური შტატების კრებულის დადგენილება აღნიშნული; მაგრამ, ყოველივე პასუხის მაგიერ, ის სწერს მათ, რომ ისინი სცდებიან; შემდეგ ამისა ის უთანხმდება თავის ფავორიტებს, და თუ აჯანყებულებმა მაინც თავისი არ დაიშალეს—ჯამაგირებს და პენსიებს უსპობს მათ, ართმევს. ყოველივე საქურველს და ზოგიერთ შემთხვევებში უფრო სას-

ტიკადაც უსწორდება. არიან ისეთი ყოჩაღლებიც, რომლებიც მან ბავშვებივით გაწკებლა. მათ ხარჯზე მან შეჰქმნა საკმაოდ მსხვილი მეურნეობა, რომლის ძირითად პროდუქციას საპონი და ველენის ქაღალდი შეადგენდნენ, ვანაიდან ის მთელს მსოფლიოში პირველი გამომყვანია ლაქების იმ განსაკუთრებული უპირატესობის გამო, რომელსაც ის ყოველთვის დიდის ხალისით იყენებს, როდესაც ფულს აძლევენ. მისი პირველი წინაპრები ქვეითად დადიოდნენ ეკლნარ ხეივანში; ზოგიერთი მისი მემკვიდრეები ყვავილების ხეივანში შეხეტიალდა, ზოგს ჩვენს წაბლნარშიაც უსეირნებია.

25. ამ შეფის ხელქვეით (რომელიც შენ სომხების მამა იაფეტად მოგეჩვენებოდა, იმდენად მანჭიაა ის და ისე კობტაობს თავისი ქულებით) გუბერნატორები და მათი თანაწემწეები იმყოფებიან. მათგან, ერთი წყება—გამხდარი და გაყვითლებულია; მეორე—სავსე და გალავლაკებული, მესამე—ტანადი და მოქნილი. ისინი განსაკუთრებულ კეთილშობილ წოდებას ეკუთვნიან, რომლის განმასხვავებელ ნიშნებს შეადგენენ—გრძელი მოკაუჭებული ჯოხი და თავსახურავი, გადმოღებული კიბელის ქურუმებიდან, რომლებსაც ისინი, სხვა რამეში სრულიადაც არ ემსგავსებიან; ეს მათ საქმით დაამტკიცეს. ისინი მეფის ლეიტენანტის ფუნქციებს ასრულებენ, და მეფის მოადგილე მათ თავის მოსამსახურეებს უწოდებს. ისინიც იმავე საპნით ვაჭრობენ, მაგრამ ეს საპონი უფრო მდარე ხარისხისაა და ამიტომ უფრო იაფი, ვიდრე მეფის მოადგილის საპონი, მათ იციან, ყველაზე უფრო სასწაულთმოქმედი მურის (ბალხამის) გაკეთების საიდუმლოება.

26. მათ შემდეგ მოდის ოფიცერთა დიდძალი კადრები, გაბნეულნი სხვადასხვა საგუშაგოებზე, თითოეულ მათგანს ეძლევა, როგორც სიპაებს ოსმალეთში, კოტადთუბევრად შემოსავლიანი გარემეურნეობა. ამიტომ მათი უმრავლესობა—ქვეითად დადის, ზოგი მათგანი ცხენით დაბრძანდება და სულ ცოტანი—ეტლით. მათი მოვალეობაა, ახალწვეულთა წვრთნა და დარწმუნება მასში, რომ საჭიროა ატარო თვალსაბურავი და არამც და არამც არ დაისვარო ტანსაცმელი. ორი ამოცანა, რომლებსაც ისინი თვითონ უგულოდ ეკიდებიან. ალბად, იმიტომ, რომ ძლიერ გატაცებული არიან სხვების თვალსაკრავების შესწორებით და ტანსაცმელის გაწმენდით, რადგან ესეც მათი მოვალეობაა.

27. თითქმის დამავიწყდა მომეხსენებია იმ მცირე განსაკუთრებული რაზმის შესახებ, რომლის წევრები პეონით მორთულ პატარა ქულებს ატარებენ და კატის ტყავიდან გაკეთებულ წამოსახამებს. ისინი ხელმწიფის უფლებების ოფიციალურ დამამტკიცებლად

აცხადებენ თავს, თუმცა მის არსებობას მათი უმრავლესობა არ სცნობს. ამ რაზმში ამასწინათ ერთი ადგილი განთავისუფლდა. სამი მაძიებელი გამოვიდა მის დასაკავებლად: ერთი სულელი, ერთი მხდალი და ერთი დეზერტირი; სხვანაირად რომ მეთქვა, უვიცი, გარყვნილი და ათეისტი; ადგილი დეზერტირს. ერგო. ისინი განუწყვეტლივ დაობენ ბარბაროსული ენით კოდექსის შესახებ, რომელსაც წაღმაუკულმა მარტავენ და აშკარად მასხარად ივლებენ. დიჯერებ, რომ ერთი მათი უფროსთაგანი ამტკიცებდა, რომ, როდესაც ხელმწიფის შვილი მამის ქვეშევრდომთა გენერალურ დათვალეირებას აწარმოებს, მას ისეთივე წარმატებით შეუძლია ძროხის სახის მიღება, როგორც ადამიანის. მოხუცებულები ამ რაზმიდან ისე ხერხიანად ჩმახვენ ლათაიებს, თითქო მთელი თავისი სიცოცხლე მეტი არაფერი არ უკეთებიათ. ახალგაზრდობას უკვე ბეზრდება მათი თვალსახვევი; მისგან, მათ მარტო თხელი ირიბანა დარჩენიათ, ზოგს კი აღარც ის აქვს. ისინი საკმარისად თავისუფლად დასეირნობენ ყვავილნარში და ჩვენთანაც ურთიერთობა აქვთ წაბლნარებში, მაგრამ ყოველთვის შეღამებისას და ფარულად.

28. დასასრულ, არიან კიდევ დამხმარე ჯარები, ფრიად მდიდარი სარდლების მბრძანებლობის ქვეშ. ესენი ნამდვილი ავაზაკები არიან, მგზავრთა ძარცვა-გლეჯით მცხოვრებნი. მათ უმრავლესობაზე ამბობენ, რომ ისინი მოხერხებულად სძარცვავდნენ იმ პირთ, რომლებიც ბანაკში მიყავდათ,—ერთს სასახლეს წაართმევდნენ, მეორეს—ფერმას, მესამეს—ტყეს, მეოთხეს—გუბურს და ამ გზით შექმნეს მათ თავისთავისათვის ვრცელი და მყუდრო თავშესაფარი, რომლებიც ეკლნარისა და ყვავილნარის შუა მდებარეობენ. ზოგი მათგანი, მოხუცებული ხელგაშვებული დაიარება სახლიდან სახლში ან განაგრძობს მგზავრების ძარცვას. ეს საზიზღარი ჯარები—ლეგიონებად არიან დაყოფილნი, თითოეულ ლეგიონს თავის დროშა აქვს, უცნაური ფორმა და კიდევ უფრო უცნაური წესდება. ნუ ელი ჩემგან მათი მრავალფეროვანი შეიარაღების აღწერას. ყველა ისინი, ჩაჩქნების მაგიერ, სამერცხულის მაგვარ რაიმეს ატარებენ, ან კონუსური ფორმის სარქმელებს, რომლებიც ხან მარტო თავს უფარავს მათ, ხან კი ბეჭებამდე ეშვება. მათ შეუნარჩუნებიათ სარაციონების უღვაშები და რომაელების სანდლები. სწორედ ამ ლეგიონიდან არიან ამოკრებილი ეკლების ხეივნის ზოგიერთ ადგილებში, მსაჯულნი, მსროლელნი და ჯალათნი ჯარისა. ეს სამხედრო საბჭო მეტისმეტად სასტიკია: ცოცხლად უნდა დასწვან მგზავრები, რომლებიც უარს ამბობენ თვალსახვევის ტარებაზე, ან არ ატარებენ მას, როგორც წესია, აგრეთვე დეზერტირები, რომლებიც თვალსახვევს იხსნიან; და ყოვე-

ლივე ეს გულშემატკივრობის საფუძველზე კეთდება. ამავე ჯარიდან, განსაკუთრებით კი ერთი დიდი შავი რაზმიდან, გამოდიან ბრბოები შემკრებლების, რომლებიც აცხადებენ თითქო მეფეს დაევალების მათთვის საზღვარგარეთ მუშაობა, უცხო ქვეყნებში ჯარისკაცების შეკრება და სხვა მონარქების ქვეშევრდომთა რწმუნება—თქვენზე მიკუთვნებული ტანსაცმელი, ქუდები, კოკარდები და თვალთსახვევები გადაადგეთ და ისეთი ფორმა ჩაიცვით, როგორც ეკლების ხეივანშია მიღებული. როდესაც ეს შემკრებნი ხელში ჩაუვარდებიან, ისინი სახრჩობელაზე აყავთ, იმ შემთხვევაში, რასაკვირველია, თუ თითონვე დეზერტირებად არ გახდნენ; და ჩვეულებრივად ისინი დეზერტირობას არჩევენ, ვიდრე სახრჩობელაზე ასვლას.

29. ასეთი ყოჩალი ყველა არაა, და ხიფათს არ ეძებს შორეულ ბარბაროსულ ქვეყნებში. ბევრი მათგანი, უფრო ვიწრო სფეროში მოქცეული, ირჩევს ხელობას, ნიჭის მიხედვით და იმ უწუროების დავალებათა თანახმად, რომლებმაც იციან მათი ხერხიანად გამოყენება თავისი რაზმების სასარგებლოდ. ის, ვინც ბუნებას ჯეროვანი შესიერებით, ლამაზი ხმით და საკმაო თავხედობით დაუჯილდოებია, დაულალავად უქაქანებს მგზავრთ, რომ ისინი არა სწორი გზით მიდიან, სწორ გზას კი არ უთითებს. ის ფულებს ხვეტავს ამ თავის დარიგებებით, თუმცა მთელი მისი ღვაწლი გამოიხატება მხოლოდ იმის განმეორებაში, რაც მანამდე ათასჯერ უთქვამს სხვებს, ისეთივე უვიცებს, როგორც ის არის. ის, ვისაც მიხვედრა აქვს და შეუძლია სისულელეების როშვა და ოინბაზობა, ამოირჩევს ბინად ყუთის მსგავს სადგომს, სადაც ნახევარ სიცოცხლეს ისეთ აღსარებათა მოსმენას მოანდომებს, რომლებიც საინტერესო იშვიათად არიან, უმეტეს შემთხვევაში—სიცრუეს წარმოადგენენ, მაგრამ ყოველთვის—სარფიანი არიან. სევდა და ჭმუნვარებაა ამ სადგომებში გამეფებული. თუმცა ყოფილან შემთხვევები, რომ იქ ფარულად შეჭრილა გადაცმული სიყვარული, დაუფლებია უბიწო გულთ და წარუტაცნია მლოცველი ნორჩი ქალები ყვავილნარში, რომელსაც მათ იმ საბამით აჩვენებდნენ, რომ მისი გაცნობის შემდეგ, ვითომ უფრო იოლი გახდება ეკლნარბილიკებით სიარული. ყუთების მსგავს ამ სადგომებში ყოველივე მელანდება: საიდუმლოება, სიმდიდრეები, ყოველგვარი საქმეები, მიჯნურობანი, ინტრიგები, სიყვარულის მწვავე ეჭვები. ყოველივე ამას იყენებენ და დარიგებას ტყვილა არ იძლევიან. ვისაც არა აქვს არც ნიჭი და არც წარმოსახვის უნარი, რიცხვაა შეცნიერებას დაეწაფება ან სხვათა ნააზროვნების გადაწერას მიყოფს ხელს. ზოგი თვალებს დაიბრმავებს ბრინჯაოს დაეანგულ ნატეხზე, რომ გამოარკვიოს, თუ როდის დაარსდა ქალაქი; რომლის შესახებაც

ათასი წელიწადია, რაც არაფერი ისმის;—ან ათ წელს იწვალებს, რომ გამოაყეყეჩოს ვინმე დაბადებიდან ნიჭიერი ბავშვი და ბოლოს კიდევ მიადწევს თავის მიზანს. ზოგიერთს ემარჯვება სამხატვრო ყალბი, ბარი, ქლიბი ან სალაშინი; ბევრ მათგანს უმჯობესად მიაჩნია სრულიად არაფერი არ აკეთოს და მხოლოდ ყურები გამოჟურჯოს ყველას თავის უდიდეს მნიშვნელობაზე ლაპარაკით. ვინც ამ ხალხს იცნობს, უფროხილდება და გაურბის მათ; ბევრს გონია, რომ იცნობს მათ; მაგრამ იშვიათად თუ იცნობს მათ ვინმე მთლიანად.

30. გასაოცარია თუ როგორი ნდობით და აღფრთოვანებით ეპყრობიან ამ ყუთებში მცხოვრებთ. ისინი ტრიაბახით იძახიან, რომ აქვთ ყოველი სნეულების მოსარჩენი წამალი; ეს წამალი კი გამოიხატება იმაში, რომ იქვიან ქმარს ისინი ეუბნებიან, რომ მისი ცოლი მოკეკლუცე არ არის, ანდა მას ის უნდა უყვარდეს, მიუხედავად კეკლუცობისა; თავისუფალი მოქცევის ქალს ისინი არწმუნებენ, რომ ის ვალდებულია თავისი სამოცი წლის ქმრით დაკმაყოფილდეს; მინისტრს, რომ ის პატიოსანი უნდა იქნეს; ვაჭარს, რომ ის ტყუილად ეწევა მევახშეობას, ურწმუნოს, — რომ საჭიროა რწმენა და სხვ. შენ გინდა განიკურნო — ეკითხება ექიმბაში ავადმყოფს. დიახ, მინდა — უპასუხებს იგი. მაშ წადი, შენ განკურნებული ხარ. გულუბრყვილონი სრულიად კმაყოფილი მიდიან და თითქოს მართლაც უკეთ გრძნობენ თავს.

31. არცთუ დიდი ხანია მას აქვთ, რაც ხელმძღვანელთა შორის შეიქმნა საკმაოდ მრავალრიცხოვანი სექტა უკიდურესად სასტიკი ადამიანებისა, რომლებმაც იწყეს მგზავრების დაშინება იმით, რომ მოსთხოვეს მათ ტანსაცმელის სრული სიწმინდე, და რომლებმაც ასტეხეს ყაყანი ტაძრებში, ქუჩაზე, სახლებში, სახურავებიდან, რომ ცოტაოდენი ლაქაც კი — გამოუსწორებელი დანაშაულიაო; რომ მეფის მოადგილის და გუბერნატორების საპონი არაფრად არ ვარგაო; რომ საპონი უშუალოდ მეფის საწყობებიდან უნდა იშოვნოთ და საკუთარ ცრემლებში უნდა გახსნათო; რომ მეფე უფასოდ იძლევა ამ საპონს, მხოლოდ ძლიერ მცირე რაოდენობით და მისი ღირება ყველას არ შეუძლიაო; და თითქო არ კმაროდა ის ეკლები, რომლებითაც გზაიყო მოზაბმული, ამ ცოფიანებმა აავსო ეს გზა კიდევ ბარდებით და ხაფანგებით, ისე, რომ შეუძლებელი გახდა მასზე სიარული. მგზავრები სასოწარკვეთილებას მიეცნენ; ყოველი მხრიდან გაისმა კენესა და ოხვრა. ვინაიდან შეუძლებელი გახდა ასეთ გასაწამებელ გზაზე სიარული, ბევრი უკვე მზად იყო ყვავილნარში გადაერბინა, ან ჩვენს წაბლნარში გადმოსულიყო, — მაგრამ შავმა რაზმმა დაიწყო

ლინლგამოდებული ფეხსაცმელებისა და ხავერდის ხელთათმანების დარჩება. ამ ზომამ შეაჩერა საერთო ოტვა.

32. აქაიქ გვხვდებიან ფრინველთა დიდი გალიები, სადაც მხოლოდ დედლებია მოთავსებული. აქ ღეთის მლოცავი დედალი თუთიყუშები მრგობობიარე სიტყვებს ლულუნებენ, ან გალობენ ისეთ ჟარგონზე, რომელიც თვითონაც არ ესმით; აქვე კენესიან ნორჩი დედალი გვრიტები და გლოვენ დაკარგულ თავისუფლებას; სხვაგან ფრთხილობენ და განუწყვეტლივ ჭიკჭიკობენ კვინტა ჩიტები, რომელთაც თვითგართობის მიზნით, წამლაუწუმ აღიზიანებენ წინამძღოლნი მათი გალის რიკულთან სტვენით. წინამძღოლების ან მოხეტიალე არღნების ის ნაწილი, რომელსაც რაიმე ნაცნობობა აქვს ყვავილნარში, უზიდავს მათ აქედან ვარდის და შროშანის თაიგულებს. ამ ტყვეების მთავარი ტანჯვა იმაშია, რომ კარგად ესმით თუ როგორ მიდიან მათ ახლოს მგზავრები, მათ კი საშუალება არა აქვთ გაყვენ უკან და შეუერთდნენ მათ. თუმცა, მათი გალიები ფართო, სუფთა და უხვად მომარაგებელი არიან ფეტვით და შაქარ-ყინულით.

33. შენ ახლა უკვე გაქვს წარმოდგენა ჯარზე და მის უფროსებზე. შეუდგეთ სამხედრო კოდექსს.

34. ეს ერთგვარი მოზაიკაა, ასრ სხვადასხვა ოსტატის მიერ გაკეთებული, თითოეულ მათგანს თავისი კენჭი შეჭქონდა იქ საკუთარი გემოვნების მიხედვით: თუ როგორი იყო ეს გემოვნება, თვით შენ განსაჯე.

35. ჩვენი კოდექსი ორი ტომიდან შესდგება. პირველ მათგანის შედგენა ჩინეთის ერის 45,317 წლის ახლო ხანებში დაიწყო, ერთი მოხუცი მწყემსის მეოხებით, რომელმაც ჩინებულად იცოდა კვერთხის ხმარება, დიდი ჯადოქარის სახელი ჰქონდა მოხვეჭილი, რაც მან დაუმტკიცა თავის ბატონს, რომელსაც არ სურდა არც ღალა შეემცირებია მისთვის, არც ბეგარიდან გაენთავისუფლებია ის და მისი ნათესაები. მისრეების მიერ დევნილმა, მან დასტოვა სამშობლო მხარე და თავი შეაფარა ერთ მემამულეს, რომელთანაც ორმოცი წლის განმავლობაში ცხვარს წყესავდა უდაბნოში და ამავე დროს ჯადოქრობდა. ის არწმუნებს ყველას პატიოსანი სიტყვით, რომ ერთ მზვენიერ დღეს ხელმწიფე ნახა, (სინამდვილეში კი არ უნახავს) და მან იგი დანიშნა თავის მთავარმართებლად და სამარშლო კვერთხი მიაკუთვნა. ასეთი რწმუნებულებებით აღჭურვილი, ის ბრუნდება სამშობლოში, აჯანყებს თავის მეგობარ-ნათესაებს და მოუწოდებს გაყვნენ მას იმ ქვეყანაში, რომელიც მისი სიტყვით, ოდესღაც მათ წინაპრებს ეკუთვნოდათ და სადაც მათ, სწორედ ვთქვათ, ერთ დროს

ვაუვლით. მის მოწოდებაზე მსწრაფლ იკრიბებიან აჯანყებულნი და მათი უფროსი მამულის პატრონს ატყობინებს თავის განზრახვას. პატრონი უარს ამბობს გაშვებაზე და ის ექცევა მათ, როგორც აჯანყებულებს. მაშინ მოხუცი მწყემსი წაიბურტყუნებს თავის რამდენიმე სიტყვას და ბ. ბარონის ყველა გუბურები იწამლება. მეორე დღეს ის მას ცხვრის ფარას და ცხენების ჯოგს უნადგურებს, კიდევ რამდენიმე დღის შემდეგ ის მუცელას და შირიმს უსევს მემამულეს და მის შინამყოფელებს. რამდენიმე ასეთი ოინის შემდეგ, ის მომაკვდინებელ კირს უჩენს მემამულის უფროს ვაჟარს და იმ სოფლის ყველა მოზრდილ ყმაწვილს. მაშინ მემამულე თანხმდება აჯანყებულების გაშვებაზე: ისინი მიდიან, მაგრამ წინასწარ აოხრებენ მემამულის სასახლეს და სძარცვავენ დანარჩენ მოსახლეობას. ამ უკანასკნელი გარემოებით აღშფოთებული კეთილშობილი ჯდება ცხენზე და მისდევს მათ უკან მთელი თავისი ამალით. მაგრამ მძარცველებმა უკვე მოასწრეს რომელიღაც მდინარის ფონზე ბედნიერად გასვლა და მათ საბედნიეროდ, როდესაც ყოფილმა მათმა პატრონმა, რომელიც ამ მდინარეს არ იცნობდა, გააპირა მასზე გასვლა, ცოტა ქვევით, თვითონ დაიხრჩო და ყველა მხლებელნიც დაეღუპა.

36. აღთქმულ ქვეყანაში მისვლამდე, მათ დიდხანს იხეტიალეს უდაბნოში, სადაც მათი წინამძღოლი ართობდა მათ თავისი ჯადოქრული ოინბაზობით, სანამ ყველა არ დაწყდა. სწორედ ამ დროს, მოწყენილობისა გამო, მან ხელი მიჰყო თავისი ხალხის ისტორიის შეთხზვას და კოდექსის პირველი ნაწილის შედგენას.

37. მისი დაწერილი ისტორია მთლიანად ემყარება იმ მოთხრობებს, რომელთაც ბუხრის პირას ბაბუები გადასცემდნენ შვილებს და შვილიშვილებს და რომლებიც მათაც ისევ თავიანთი ბაბუებიდან ჰქონდათ გაგონილი და ასე—პირველ წინაპრამდე. აი ყველაზე უფრო სწორი საშუალება თუ როგორ არ უნდა დამახინჯდეს მომხდარ ამბავთა სისწორე!

38. ის მოგვითხრობს, თუ როგორ აიღო ჩვენმა ხელმწიფემ თავის სახელმწიფოს შექმნის შემდეგ ცოტაოდენი ტალახი, მთაბერა მას, აასულდგმულა და გააჩინა პირველი ჯარისკაცი; როგორ შეჰამა ამ ჯარისკაცის ცოლმა (რომელიც თვითონვე მისცა მას ხელმწიფემ) საძაგელი საკმელი და ისეთი შავი ლაქა მოსცხო ამით თავის შვილებს და მათი ყველა ნაშიერს, რომ ისინი საზიზღარნი შეიქნენ ხელმწიფისათვის; როგორ იწყო გამრავლება ჯარმა; როგორ გაცუდნენ ჯარისკაცები იმდენად, რომ ხელმწიფემ ისინი წყალში ჩაახრჩო ყველა, გარდა ერთი მცირე ჯგუფისა, რომლის უფროსი პატიოსანი კაცი იყო; როგორ მოამრავლეს ისევ ამის შვილებმა ქვეყანა და გავრ-

ცელდნენ მთელს დედამიწის ზურგზე; როგორ—ჩვენმა ხელმწიფემ, ყოველივე მიკერძობის გარეშე მყოფმა, მინც შეიყვარა კაცობრიობის მარტო ერთი ნაწილი და სცნო ის თავის ხალხად და როგორ, თანახმად მისი სურვილისა, გაჩნდა ეს ხალხი ისეთ ქალისაგან, რომელსაც შვილოსნობის უნარი უკვე დაკარგული ჰქონდა და ისეთი მოხუცი კაციდან, რომელსაც ხანდახან თავის მოსამსახურე ქალთან ეძინა. აი აქ იწყება სწორედ ისტორია იმ პირველჩრეულთა, რომელთა შესახებაც მე ზევით უკვე ვილაპარაკე;—და შეედივართ ჩვენ მათი გვარტომობის და თავგადასავლის დეტალებში.

39. ერთ-ერთის შესახებ, მაგალითად, ამბობენ, რომ მეფემ მას უბრძანა საკუთარი შვილის დაკვლა, და როდესაც ის უკვე მზად იყო ეს ბრძანება შეესრულებია, უცბად გამოეცხადა შიკრიკი და ამცნო, რომ უმანკო ბავშვს სიკვდილით დასჯა ებატივად; მეორეს შესახებ,—რომ მისმა დედამ მშვენიერი საყვარელ უშონა მას იმ დროს, როდესაც ცხენს წყალს ასმევდა; მესამეზე—რომ ის ატყუებდა ჯერ მამას და ძმას, შემდეგ კი—თავის მომავალ სიმამრს; რომ ის ორივე დას და მათ ორ მოსამსახურე ქალს ყვარობდა; მეოთხეზე—რომ ის საკუთარი შვილის ცოლთან ცხოვრობდა; მეხუთეზე—რომ მან დიდი ქონება შეიძინა გამოცანების ახსნით და ჩინებულად მოაწყო თავისი ოჯახი ერთი დიდი მებატონის მამულში, სადაც ის მოურავად იყო; და თითქმის ყველაზე—რომ მათ სასწაულებრივი სიზმრები ევლინებოდათ. ხედავდნენ ვარსკვლავებს შუა-ღამისას, პირისპირ ხედებოდნენ ხორცშეუსხმელ სულებს და მამაცად ებრძოდნენ ალქაჯთ. ასეთია ის დიდებული ამბები, რომელთა შესახებაც მოხუცმა მწყემსმა ამცნო შთამომავლობას.

40. რაც შეეხება კოდექსს, აი მისი მთავარი მუხლები. მე უკვე ვთქვი იმ შავი ლაქის შესახებ, რომლისათვისაც ხელმწიფემ შეგვიძულა. გამოიცანინი, რა ზომები იყო მიღებული მისი, ასე უცნაურად დაკარგული, წყალობის დასაბრუნებლად? უფრო უცნაური რამ, ყველა ბავშვს წინ თითო ნამცეცა ხორცი ჩამოაპრეს, მე უკვე ვილაპარაკე ამ ოპერაციის შესახებ, და ვალდებულემა მიიღეს—ყოველწლივ ექამა მთელს ოჯახს პურის ხშიაღი უერბოვოდ და უმარილოდ, გამხმარ ბაბუაწვერადან უზეთოდ გაკეთებულ სალათთან ერთად. მეორე ვალდებულემა გამოიხატებოდა იმაში, რომ კვირაში ერთი დღე ზურგზე ხელებგაკრული გაეტარებიათ. თითოეულს ნაბრძანებში ჰქონდა—ეშონა თვალსახვევი და თეთრი ტანსაცმელი და ერეცხა უკანასკნელი—სიკვდილით დასჯის მუქარის ქვეშ—ბატონების სისხლში და სუფთა წყალში; როგორც ჰხედავ, თვალსახვევებისა და თეთრტანსაცმელების წარმოშობა ძველისძველ დროს ეკუთვნის. ამ მიზნებისა-

თვის ჯარებში შექმნილი იყვნენ ყასაბთა და მეთულუხეთა ასეულები. ხელმწიფის ყველა ბრძანებები ათ პატარა სტრიქონში იყო მოთავსებული; ჩვენმა ლტოლვილთა ხელმძღვანელმა გამოაქვეყნა ისინი და შემდეგ დამალა იაკარანდას ხიდან გაკეთებულ ყუთში, რომელიც წინასწარმეტყველების საქმეში არ ჩამოუყარდებოდა დელფოსის მისნის სამფეხს. დანარჩენი კი წარმოადგენდა დადგენილებების გროვას ლაბადა-წამოსასხამების ფორმაზე, კვების განაწესზე, სხვადასხვა ღირსების ღვინოებზე, ამათუიმ ხარისხის ხორცის მეტ თუ ნაკლებ ადვილ მოსანელებლობაზე, ძილის, სეირნობისა და სხვა ისეთი მოქმედების ჟამზე, რომელსაც ადამიანი ასრულებს მაშინ, როდესაც არ ძინავს.

41. მოხუცმა მწყემსმა, ერთერთი ძმის დახმარებით, რომელიც მან დიდძალი, შემდეგ სამემკვიდრეოდ ქცეული, შემოსავლით უზრუნველყო, მოინდომა ძალდატანების საშუალებით დაემორჩილებია თავისი თანამგზავრები ამ დადგენილებებს. მაგრამ აქ ატყდა დრტვინვა, ხალხი ჯგუფად შეგროვდა, შეიქმნა დავა მისი ძალაუფლების წინააღმდეგ და ის უსათუოდ სამუდამოდ დაჰკარგავდა ამ ძალაუფლებას, რომ შეამბოხებები არ გაენადგურებია, ნალმის გაკეთებით მიწის იმ ნაკვეთის ქვეშ, რომელზედაც ისინი ცხოვრობდნენ. ხალხმა ეს გაიგო, როგორც ცის წყრომა და ჩვენ სასწაულთმოქმედსაც არვინ არ დაურწმუნებია ამაში.

42. მთელ რიგ თავგადასავალთა შემდეგ, მიუახლოვდნენ იმ მხარეს, რომელიც უნდა დაეპყროთ. ხელმძღვანელი, რომელსაც არ სურდა ამ საქმეზე პასუხისმგებლობა ეკისრა და ომი მხოლოდ შორი მანძილიდან უყვარდა, განშორდა თავის ქვეშევრდომთ, შეიხიზნა გამოქვაბულში და იქ შიმშილით მოკვდა. მხოლოდ წინასწარ მტკიცედ უანდერძა მათ უღმობლობა მტრების მიმართ და განუზომელი შევანშეობა—ორი დავალება, რომელნიც მათ განსაკუთრებით ბრწყინვალედ შეასრულეს.

43. მე არ შევჩერდები არც მათ გამარჯვებებზე, არც იმაზე თუ როგორ შეჰქმნეს მათ ახალი სახელმწიფო, არც სხვადასხვა გადატრიალებებზე. ყოველივე ეს შენ უნდა წაიკითხო თვითონ წიგნში, რომელშიაც, თუ შესძელ, გაეცნობი ისტორიკოსებს, პოეტებს, მუსიკოსებს, რომანისტებს და მქადაგებლებს, რომელნიც წინასწარმეტყველებდნენ მეფის შვილის მოვლინებას მომავალში და კანონმდებლობის რეფორმას.

44. ბოლოს ის მართლა გამოცხადდა—მაგრამ არა დიდებული ეტლით და გარემოცულობით, რომელიც მის მაღალ წარმოშობას შეეფერებოდა, არამედ როგორც ფათერაკთა ისეთი მაძიებელთაგანი, 13. დენი დიდრო.

რომლებიც ერთმუჟა გამბედავი და თავდადებული თანამოსანგრეებით ახერხებდნენ ზოგჯერ სახელმწიფოების შექმნას ან დაპყრობას. ასეთი იყო მაშინ მოდა. მის თანამემამულეებს ის დიდხანს მიაჩნდათ ჩვეულებრივ ადამიანად: მაგრამ ერთ მშვენიერ დღეს მათ გაცოცებით გაიგონეს, რომ ის ხელმწიფის ძის წოდებას იკუთვნებს და აგრეთვე უფლებას სრულიად გააუქმოს ძველი კოდექსი, გარდა მასში მოთავსებული ათი სტრიქონისა და ახალი კოდექსით შესცვალოს იგი. ის მარტივი იყო თავის ზნეჩვეულებებსა და წარმოთქმულ სიტყვებში. მან ხელახლად დააკანონა, სიკვდილით დასჯის შიშქვეშ, თვალსახვევის და თეთრი ტანსაცმელის ხმარება. უკანასკნელის შესახებ მან ჩინებული განკარგულება გასცა, გაცილებით უფრო ძნელი ასასრულებელი; მაგრამ თვალსახვევის შესახებ კი უცნაური აზრები გამოთქვა. ზოგი მათგანი მე უკვე გაცნობე; ახლა მოისმინე სხვები. ის ამტკიცებდა, მაგალითად, რომ ამ თვალსახვევის საშუალებით შეიძლება ცხადად დანახვა იმისა, თუ როგორ შერთულან ერთ განუყოფელ მთლიანობად მისი მამა—ხელმწიფე, თვით ის და კიდევ მესამე პიროვნება, რომელიც ერთსა და იმავე დროს მისი ძმაც არის და შვილიც. შენ აქ, რასაკვირველია, გერიონის შესახებ ძველთაგან თქმული ამბავი გაგახსენდება. მაგრამ მე გაპატივებ შენ, იგავის საშუალებით, სასწაულის ახსნის ცდას. უბედურო, შენ არ იცი წრიული ბრუნვის საიდუმლოება. შენ არაფერი არ გსმენია იმ ღვთაებრივ ცეკვაზე, სადაც სამი ხელმწიფე მარადიულ შაბაშს მართავს ერთიმეორის გარშემო. ძე იმასაც კი ამბობდა, რომ ის ოდესმე ფრიად საპატიო დიდი კაცი გახდებოდა და რომ მისი რწმუნებულები ლხინ-ნაღიმებს გამართავენ. ეს წინასწარმეტყველება გამართლდა. პირველი მათგანნი, რომლებმაც ეს საპატიო წოდება მიიღეს, ჩინებულ სადილებს მართავდნენ და ლაზათიანად სვამდნენ მის სადღეგრძელოს; მაგრამ მათი მემკვიდრეები უფრო ხელმოჭერილი შეიქმნენ. არ ვიცი როგორ, მაგრამ მათ აღმოაჩინეს, რომ მათ ბატონს პურის პატარა ნამცეცში ჩატევის ნიჭი აქვს, და რომ მაშინ ის შეუძლიათ ერთდროულად მთლიანად ჩაყლაპონ ერთმა მილიონმა მისმა მეგობრებმა ისე, რომ არცერთს არ მოეწლება კუჭი, თუნდაც მათ 5 ფუტისა და 6 დიუმის სიმაღლე ჰქონდეთ, და ამასთან დაკავშირებით გადაწყდა, რომ სადილების მაგნერ უბრალო საუზმეები ყოფილიყო უღვინოდ. ზოგი სმის მოყვარული ჯარისკაცი აბუზღუნდა. საქმე ერთმანეთის შეურაცხყოფამდე, შემდეგ კი—ჩხუბამდე მივიდა: დიდძალი სისხლი დაიღვარა; და ამ შუღლმა, რომელმაც ორი კიდე სხვა გამოიწვია, გაანახევრა ეკლნარი ხეივნის მოსახლეობა და სრულ მოსპობას უქადის მას. ეს გარემოება მე მოვიყვანე იმ მშვიდობიანობის ნიმუშად,

რომელიც ახალმა კანონმდებელმა მოიტანა მამა მისის სამეფოში, და დანარჩენი მისი აზრების შესახებ ვიტყვი მხოლოდ რამდენიმე სიტყვას; ისინი ნაჩქარევად ჩასწერეს მისმა მიმდევრებმა, რომლებიდანაც უმთავრესნი იყვნენ ერთი ზღვის ახალი თევზის გამყიდველი, და მეორე მეწაღე, ყოფილი აზნაური.

45. ამ უკანასკნელმა, ბუნებით ყბედმა, გაუგონარი რამ მოჩმახა იმ რალაც უხილავი საბიჯგი ჯოხის სასწაულქმედ თვისებებზე, რომელსაც, მისი სიტყვით, ხელმწიფე ურიგებს ყველა თავის მეგობარს. ტომები შეიქმნებოდა საჭირო იმისათვისაც კი, რომ მოკლედ გადმომეცა შენთვის ყველა ის, რაც გამოიგონეს, დასწერეს და ილაპარაკეს ამ საბიჯგი ჯოხის ბუნების, მოქმედი ძალისა და თვისებების შესახებ წინამძღოლებმა და როგორ ერთმანეთს მუშტიკრივით უსწორებდნენ ანგირიშს. ზოგი ამბობდა, რომ უამისოდ ნაბიჯის გადადგმა არ შეიძლებაო; სხვები კი ამტკიცებდნენ, რომ ის სრულიად უსარგებლოა, თუ ადამიანს კარგი ფეხები და სიარულის დიდი სურვილი აქვს; ზოგი აცხადებდა, რომ ხსენებული ჯოხი უდრეკი და მოქნილია, ძლიერია ან სუსტია. მოკლე ან გრძელია იმისდა მიხედვით თუ რა ზომისაა ხელები და რამდენად საძნელოა გზა და, რომ ის ადამიანი, ვისაც ეს ჯოხი არა აქვს, თვითონვეა ამაში დამნაშავეო; სხვები კი არწმუნებდნენ, რომ ხელმწიფე მოვალე არაა ის ყველას მისცეს, რომ ბევრს უარს ეუბნება მის მიცემასზე, ზოგჯერ კი ართმევს კიდევ, ვისაც წინათ მისცაო. ყველა ეს შეხედულებანი ემყარებოდა საბიჯგი ჯოხების შესახებ რიტორიკის ერთი ყოფილი მასწავლებლის მიერ შედგენილ ვრცელ ტრაქტატს, რომელიც განმარტებას წარმოადგენს იმისა, რაც ახალი თევზით მოვაჭრემ დასწერა ყავარჯნების მნიშვნელობის შესახებ.

46. მეორე არანაკლები აზრთა სხვადასხვაობის გამომწვევი საკითხია ამბავი ჩვენი მეფის დაუსრულებელი სიკეთის შესახებ, რომელიც ხსენებულმა რიტორმა თითქო შეარიგა მეფის მიერ წინასწარ მიღებულ შეუდრეკელ გადაწყვეტილებასთან მით, რომ სამუდამოდ გააძევეს სასახლიდან და უიმედოდ ჩააგდეს ბნელ საპყრობილეში ყველა ისინი; ვინც მის ჯარში არ ჩაწერილა, ე. ი. აურაცხელი ხალხები, რომელთაც არასოდეს არაფერი არ გაუგონიათ და არც შეეძლოთ გაეგონათ მის შესახებ და აგრეთვე ბევრი ცალკე პირები, რომელნიც მან თავის მწყალობელი შეხედვის ღირსი არ გახადა ან ბაბუა მათის ურჩობისათვის შერისხა; იმ დროს, როდესაც სხვებს, არანაკლებ დამნაშავეებს, მიუალერსა ისე, ვითომც იგი, ადამიანების ბედით როგორც კამათლით თამაშობდეს, ჩვენმა წინამძღოლმა თვითონვე იგრძნო თავისი აზრების სისულელე და მხოლოდ ღმერთმა იცის,

თუ როგორ აღწევს იგი თავს, მის მიერ შექმნილ, საშინელ სიძნელეებს. როდესაც ის სავსებით იბნევა და აღარ იცის სადამდე მივიდა, უცბათ წამოიძახებს: ჰეი, ფრთხილად იყავით და ყველანი, ვინც მასზე აღევნებული, ჩვენს მეფეს ამგვარ თვითნება ბარბაროსად ხატავს, ერთხმად იმეორებს: ჰეი, ფრთხილად იყავით! ყველა ეს უხიაკობა და მრავალი კიდევ სხვა ასეთივე ღირსებები დიდად პატივდებულია ეკლნარის ხეივანში. ამ ხეივანით მიმავალი მგზავრები ჭეშმარიტებად სთვლიან და დაწმუნებულნიც არიან, რომ თუ ერთი მათგანი სიცრუეა, ყველა სიცრუე იქნება.

47. მაგრამ ძველი კოდექსის დამცველები აღშფოთდნენ ხელმწიფის ძის წინააღმდეგ და მოსთხოვეს მას საგვარტომო ნუსხა და სათანადო დამამტკიცებელი საბუთები. „ჩემმა საქმეებმა — ამაყად მიუგო მან — უნდა დაამტკიცონ ჩემი წარმოშობა“. საუცხოვო პასუხია, მხოლოდ ბევრ კეთილშობილს არ დააკმაყოფილებს. ამასობაში დაიწყო მითქმა-მოთქმა, რომ ის შეურაცხყოფას აყენებს მოხუცი მწყემსის ხსოვნას და ამ საბაბით, ყასბების და მეთულუხეების ასეულებმა, რომელთაც ის გაუქმებით და მაუდის მთელავთა და ლაქას გამომყვანთა რაზმებით შეცვლით ემუქრებოდა, მოაწყვეს შეთქმულება მის წინააღმდეგ. შეთქმულებმა მოისყიდეს მისი ხაზინადარი; თვით ის შეიპყრეს, სიკვდილით დასჯა მიუსაჯეს და, რაც უარესია, მართლაც სიკვდილით დასაჯეს. მისმა მეგობრებმა გამოაცხადეს, რომ ის მოკვდა და არც მოკვდა, რომ მისი გარდაცვალებიდან სამი დღის შემდეგ ის ხელახლა გამოცხადდა; მაგრამ განცდილის მოგონებამ შეაკავა იგი მამა მისის სასახლეში, ასე რომ მის შემდეგ ის აღარავის უნახავს. წასვლისას მან დაავალა თავის მეგობრებს შეეკრიბათ და გამოექვეყნებიათ მისი კანონები და მოთხოვათ მათი დაუყოვნებლივი შესრულება.

48. შენ, რასაკვირველია, იცი, რომ ლუნჯ კანონებს როგორც გინდა ისე განმარტავ; ასე დაემართა მის კანონებსაც. ზოგმა იქ ზედმეტი ლმობიერება დაინახა; ზოგმა — მეტისმეტი სიმკაცრე; ზოგმა — კი სისულელეებიც შეამჩნია. ახალი კორპორაცია, შექმნასა და ზრდასთან ერთად, შინაგან განხეთქილებებს და გარეშე დაბრკოლებებს წააწყდა. შეამბოხებები არავითარ სიბრაღულს არ იჩენდნენ თავიანთ თანამგზავრთა მიმართ, საერთო მათი მტრები კი უღმობელნი იყვნენ ორივეს მიმართ. მიუხედავად ამისა, დრო, ცრუმორწმუნეობა, აღზრდა და აკრძალული სიხალის მტკიცე მიმდევრობა თანდათანობით ზრდინდნენ ამ აღფრთოვანებულთა რიცხვს. მალე მათ დაიწყეს ბრბოებად დაგროვება და თავიანთ ბატონების შეურაცხყოფა. დასაწყისში მათ სჯიდნენ, როგორც სულთამხილავებს, შემდეგ კი — როგორც შეამბო-

ხეებს. მაგრამ მათი უმრავლესობა, იმ ღრმა რწმენით, რომ ხელმწიფეს ყველაზე უფრო ასიამოვნებ თუ თავს გასწირავ იმისათვის, რაც შენ ვერ გაგიგია, უშიშრად ხედებოდა ყოვლად სამარცხვინო და ფრიად მძიმე წამებას და მალე ამ შეამბოხებებმა და სულელებმა გმირობის სახელი გაითქვეს: აი, წინამძღოლთა მჭერმეტყველობის გასაოცარი შედეგი! აი ამგვარად იწყო თანდათანობით დასახლება ეკლნარის ხეივანმა. დასაწყისში აქ დიდი სიცალიერე იყო და მხოლოდ ხელმწიფის ძის სიკვდილიდან, მრავალი წლის შემდეგ ხეივანს ჯარი გაუჩნდა და მასზე ლაპარაკი იწყეს.

49. ჩემი ნათქვამიდან შენ უკვე შეგიძლია იმ დასკვნის გამოტანა, რომ მსოფლიოში არავის არ შეუსრულებია უფრო დიდი საქმეები. მაგრამ, იცოდე ისიც, რომ არავის მთელს მსოფლიოში უფრო შეუმჩნევლად არ უცხოვრია და არ მომკვდარა. მე შემედლო ახლავე ამეხსნა შენთვის თუ რაშია აქ საქმე; მაგრამ ვარჩევ გადმოგცე წაბლნარის ხეივნის ერთი ძველი მცხოვრებთაგანის ბაასი ზოგიერთ იმ პირებთან, რომელთაც ეკლის ხეივანი დარგეს. მე ეს ვიცი ერთი მწერლისგან, რომელიც იმ დროის ამბებთან კარგად გაცნობილად მომეჩვენა. ის მოგვითხრობს, რომ წაბლის ხეივენლმა ჯერ მიმართა ჩვენი ხელმწიფის ცრუ ძის თანამემამულეებს და რომ მათ უპასუხეს მას, რომ შეიქმნა სულთამხილავთა სექტა, რომელთაც უკვდავი და დიდებული სულის ძედ და მოციქულად აღიარეს ვიღაც მატყუარა და შეამბოხე, ჯვარცმული ადგილობრივ მოსამართლეთა დადგენილების თანახმად. მაშინ მენიპმა—ასე ეწოდებოდა ჩვენი წაბლნარის ხეივნელს—დაუწყო გამოკითხვა იმათ, რომელნიც ეკლნარის ხეივანს რგავდნენ. დიახ—უპასუხეს მათ—ჩვენი წინამძღოლი ჯვარს აცვეს, როგორც შეამბოხე; მაგრამ ის ღვთაება იყო, რომლის ყოველავე ნამოქმედარი სასწაულებრივია. ის კურნავდა დავრდომილთ, განუღვენინდა ეშმაკს; მხედველობას უბრუნებდა ბრმებს; აღადგენდა მიცვალებულთ; მკვდრეთით აღდგა თვით; აღმალდა ზეცად. ბევრმა ჩვენგანმა იხილა იგი და მთელი მხარე მოწმე იყო მისი ცხოვრებისა და სასწაულებრივი ღვაწლის“.

50.—ეს მართლაც საუცხოვოა,—შეესიტყვა მენიპი: ყველა, ამდენ სასწაულთა მნახველი, რასაკვირველია, მის სამსახურში გადავიდოდა; იმ ქვეყნის ყველა მცხოვრებმა ხომ დაჩქარებით შეიძინა თეთრი ლაბადა და თვალსახვევი?.. სამწუხაროდ, არა!—უპასუხეს მათ,—რიცხვი, მათი, ვინც მას გაყვა, უმნიშვნელო იყო დანარჩენთან შედარებით. მათ ჰქონდათ თვალები, მაგრამ ვერ ხედვიდნენ, ჰქონდათ ყურები, მაგრამ არ ესმოდათ...—აჰა!—სთქვა პირველი შეკრთომის შემდეგ მენიპმა,—ახლა მესმის, რაშია საქმე; აქ ალბათ ადგილი ჰქონდა

გრძნეულობას, რომელიც ასე ჩვეულებრივია თქვენს ხალხში. მაგრამ გულახდილად მითხარით: ყოველივე მართლაც ისე იყო, როგორც თქვენ ამბობთ? ნამდვილად მთელმა მოსახლეობამ იცოდა თქვენი უფროსის დიადი ღვაწლი?.. ოღონდაც! — უპასუხეს მათ, — ის მთელი ხალხის თვალწინ სწარმოებდა. ყველა, რა სენითაც არ უნდა ყოფილიყო ის შეპყრობილი, მაშინვე ინკუბნებოდა, თუ კი შესძლებდა შეხებოდა მისი ტანსაცმლის კალთას. მან რამდენიმეჯერ გააძლო ხუთი თუ ექვსი ათასი მოხალისე იმ საქმელით, რომელიც ხუთ თუ ექვს კაცს ძლივს ყოფნიდა. რომ სხვა სასწაულთა განუსაზღვრელი სიმრავლე არ ვახსენოთ, ვთქვათ მარტო ის, რომ ერთხელ მან მკვდარი გააცოცხლა, რომელიც დასასაფლავებად მიჰქონდათ. მეორე შემთხვევაში მან გააცოცხლა ოთხი დღის დასაფლავებული.

51. ამ უკანასკნელი სასწაულსას — სთქვა მენიპმა — მე დარწმუნებული ვარ, რომ ყველა მისმა მნახველმა მუხლმოდრეკით თაყვანი სცა მას, როგორც ღმერთს... დიახ, ზოგიერთმა ირწმუნა და გადვიდა მასთან, მაგრამ ყველამ არა. უმრავლესობა მაშინვე გაეშურა, რომ ეამბო ნახული მისი დაუძინებელი მტრების, ყასბებისა, და მეთუღუხეებისათვის, რომ ამით გაეაფთრებინა ისინი მის წინააღმდეგ. მუდმივ ასეთს შედეგს იძლეოდნენ დანარჩენი მისი საქმეებიც. თუ მცირე რაოდენობა დამსწრეთაგან მიჰყვებოდა მას, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ მან საუკუნების წინ დანიშნა ისინი ამ გზისათვის. აქ მის მოქცევას თან ახლდა ერთგვარი უცნაურობაც; მას განსაკუთრებულად უყვარდა დად-ნალარის კვრა სწორედ იმ ადგილებში, სადაც, მისივე განჭვრეტით, არავითარი სურვილი მასთან სამსახურში გადასვლისა არ მელაენებოდა.

52. სიმართლე რომ ვთქვათ, — უპასუხა მენიპმა, — ან თქვენ თითონ ძლიერ გულუბრიყვილონი ხართ, ან თქვენი მოწინააღმდეგებია სრულიად გამოსულტლებულნი. მე ადვილად დავიჯერებ (და თქვენი მაგალითი კიდევ უფრო მარწმუნებს ამ აზრის სისწორეში), რომ შეიძლება საკმარისად სულელი ხალხი მოიძებნოს, რომ წარმოიდგინოს თავი მის მიერ არნახული სასწაულების მნახველად; მაგრამ შეუძლებელია წარმოდგენა ისეთი ჩლუნგგონებიანი ხალხისა, რომელსაც უარფ ვთქვას იმ გასაოცარი სასწაულების დაჯერებაზე, თქვენ რომ გვიამბეთ. საჭიროა ვსცნოთ, რომ თქვენს ქვეყანაში წარმოშობილი ხალხი არაფრად არ ემსგავსება სხვა ქვეყნების ხალხს. თქვენთან ხდება ის, რაც არსად მთელს დედამიწის ზურგზე არ ხდება.

53. მენიპს აოცებდა ადვილმორწმუნეობა ამ მოსულელო ადამიანებისა, რომლებიც მას პირველხარისხის ფანატიკოსებად ეჩვენებოდა. მაგრამ თავის ცნობისმოყვარეობა რომ სავესებით დაეკმაყო-

ფილებია, მან დაუმატა ისეთი კილოთი თითქო თავის უკანასკნელი სიტყვების უკანვე დაბრუნება სურდა; „ის რაც თქვენგან გავიგონე, იმდენად სასწაულებრივი, უცნაური და ახალია, რომ ძლიერ ვისურვებდი უფრო დაწვრილებით გამეგო ყველაფერი, რაც თქვენს ბელადს შეეხება. დიდად დამავალდებით რომ ვაგეზიარებიათ ჩემთვის ის, რაც თქვენ მის შესახებ იცით. ასეთი ღვთიური ადამიანი, რასაკვირველია, ღირსია, რომ მისი ცხოვრების უმცირესი ამბებიც კი მთელმა ქვეყანამ გაიგოს“...

54. მაშინათვე მარკოზმა, ეკლნარი ხეივნის ერთერთმა პირველ მოსახლეთაგანმა, შეიძლება იმ იმედით, რომ მენიპი თავისი ჯარისკაცად გაეხადა, დაიწყო დაწვრილებით მოთხოვა თავისი უფროსის ყოველივე ოინებზე, თუ როგორ დაიბადა იგი ქალწულიდან, თუ როგორ სცნეს მოგვებმა და მწყემსებმა მისი ღვთიურობა მაშინ, როდესაც ის ჯერ კიდევ ჩვრებში იყო გახვეული, მის მიერ ჯერ ბავშვობის დროს, შემდეგ კი სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში მოხდენილ სასწაულებზე, მის ცხოვრებაზე, სიკვდილზე და მკვდრეთით აღდგომაზე ისე, რომ არაფერი არ იქნა დავიწყებული, ამავე დროს მარკოზი არ დაკმაყოფილდა ადამიანის შვილის (ასე უწოდებდა მისი უფროსი თავის თავს ხანდისხან, განსაკუთრებით ისეთ შემთხვევებში, როდესაც სახიფათო იყო უფრო ამპარტავნული ტიტულით თავის განდიდება) მარტო საქმეებით, მან აგრეთვე აღადგინა მის მიერ წარმოქმული სიტყვები, ქადაგებები და მცნებები; ერთი სიტყვით, ეს იყო ამომწურავი გადმოცემა, როგორც ისტორიაზე, ისე კანონებზე.

55. როდესაც მარკოზმა გაათავა, მენიპმა, რომელიც ყურადღებით უსმენდა მას და ერთხელაც არ გაუწყვეტინებია ლაპარაკი, აიღო სიტყვა და დაიწყო ლაპარაკი, მაგრამ ისეთი კილოთი, რომლიდანაც გარკვეულად სჩანდა, რომ მას არცთუ ისე დიდი განზრახვა აქვს მარკოზის ჯარში გადავიდეს... „თქვენი ბელადის წესები—სთქვა მან—მე მომწონს. ისინი, როგორც მე ვხედავ, სავსებით ემთხვევიან იმ კანონებს, რომლებსაც ჰქვიანი ხალხი ქადაგობდა არანაკლებ ოთხასი წლით ადრე. თქვენ ისინი ახლად მიგაჩნიათ და შეიძლება მართლაც ახალი იყვნენ უხეში და განუვითარებელი ხალხისათვის; დანარჩენებისათვის კი ისინი ძველნი არიან. მაგრამ, აი წაინტრა აზრმა გამიარა მე თავში მათ შესახებ: ვასაოცარია, რომ ადამიანი, რომელიც ამ კანონებს ქადაგობდა, ასეთი ულოდიკო და არაბუნებრივი იყო თავის მოქმედებაში. მე არ მესმის, თუ როგორ შეეძლო თქვენს უფროსს, ზნეობრივ კითხვებზე აგრე ჩინებულად მოაზროვნეს, ამდენი სასწაულების ჩადენა.“

56. „მაგრამ თუ მისი მორალი ჩემთვის ახალი არაა,—განაგრძობდა მენიპი,—უნდა გამოვიტყდეთ, რომ იგივე არ შემძლია ვთქვა მის სასწაულებზე; ისინი ჩემთვის ყველა ახალია და ეს იმ დროს, როდესაც მათში არაფერი ახალი არ უნდა ყოფილიყო არც ჩემთვის და არც სხვა ვინმესათვის. თქვენი უფროსი რომ ცხოვრობდა, მას შემდეგ სულ ცოტა ხანმა გაიარა; ყველა მოხუცი—მისი თანამედროვე იყო. ნუთუ თქვენ მართლა შესაძლებლად მიგაჩნიათ, რომ იმპერიის ასეთ ხშირ წვეულ პროვინციაში, როგორც ურიასტანია, სამი ოთხი წლის განმავლობაში განუწყვეტლივ ხდებოდეს ამგვარი არაჩვეულებრივი ამბავი და არავის მის შესახებ არაფერი არ გაეგონოს? იერუსალიმში ჩვენ გყავს გუბერნატორი და დიდძალი გარნიზონი; ჩვენი ქვეყანა საესეა რომაელებით; რომსა და იოფას შორის მუდმივ ვაჭრობა სწარმოებს,—ჩვენ კი თქვენი ბელადის არსებობის შესახებაც კი არაფერი ვიცოდით. მის თანამეტომეთ შეეძლოთ დაენახათ ან არ დაენახათ, სასწაულები ისე, როგორც მათ სურდათ; მაგრამ დანარჩენი ხალხი ხედავს ჩვეულებრივ იმას, რაც მის თვალთა წინაშე ხდება და მხოლოდ მას ჰხედავს. თქვენ მე მეუბნებით, რომ ჩვენმა ჯარისკაცებმა დაამოწმეს მისი სიკვდილის და მკვდრეთით აღდგომის დროს მომხდარი სასწაულები, მიწის ძვრა, მზის დაბნელება სამი საათის განმავლობაში და სხვ. მაგრამ, როდესაც თქვენ მომიტხრობთ, რომ ისინი თავზარდაცემულმა შიშმა შეიპყრო, მიწაზე განერთხენ და მისი საფლავის ქვის გადასაბრუნებლად ზეციდან ხილვადი ნების ჩამოსვლისთანავე, გაიქცნენ; როდესაც შემდეგ მარწმუნებთ, რომ იმავე ჯარისკაცებმა, ანგარების მიზნით, უარყვეს ისეთი სასწაულები, რომლებმაც ისეთი განცვიფრება გამოიწვია მათში, რომ ისინი კილამ შიშით დაიხოცნენ,—თქვენ გავიწყდებათ, რომ ეს ჯარისკაცები ადამიანები იყვნენ, ანდა იუდეველებად ხდით მათ, თითქოდა თქვენი სამშობლოს ჰაერს თვისებად ჰქონდეს თვალეზზე ბანდის გადაკვრა და ტვინის შერყევა ყველა უცხოელისათვის, რომელიც ამ ჰაერს ისუნთქავს. მერწმუნეთ, რომ უმეცირესი ნაწილიც რომ ჩაედინა თქვენს ბელადს იმისა, რასაც თქვენს მას აწერთ, ამას გაიგებდნენ: იმპერატორი, რომი, სენატი და მთელი ქვეყანა. ეს ღვთიური ადამიანი გახდებოდა ჩვენი საუბრების თემად და საყოველთაო გაოცების საგნად, მის შესახებ კი ჯერაც არაფერი გაუგონიათ. მთელი ეს მხარე, ერთი მუჰა ხალხის გამოკლებით, მატყუარად სთვლის მას. ეს მაინც გაიგეთ, მარკოზ, რომ საჭირო შეიქნა თქვენი ბელადის ყველა სასწაულებზე უფრო დიდი სასწაული, რომ წყვდიადში ჩაფლულიყო ასეთი აშკარა, ასეთი ბრწყინვალე, ასეთი არაჩვეულებრივი სიკაცხლე, როგორიც მას წილად ხვდა. სცანით თქვე-

ნი შეცდომა და მიატოვებთ თქვენი ქიმერული აზრები, ვინაიდან აშკარაა, რომ ყოველი სასწაულებრივი თვისებები, რომლებითაც თქვენ მის ისტორიას ალამაზებთ, მხოლოდ თქვენი წარმოსახვის ნაყოფია“.

57. მარკოზი რამდენიმე წუთით დაჩუმებულიყო მენიპის სიტყვებით შემკრთალი, მაგრამ შემდეგ ისევ წამოიძახა აღფრთოვანების კილოთი: „ჩვენი ბელადი—ძეა ყოვლისშემძლისა; ის ჩვენი მესიაა, ჩვენი მხსნელი, ჩვენი მეფე. ჩვენ ვიცით, რომ ის მოკვდა და აღსდგა. ნეტარნი არიან, ვინც ის ნახა და ირწმუნა; მაგრამ, უფრო ნეტარნი იქნებიან ისინი, ვინც მას უნახავად ირწმუნებს. რომო; უარყავ შენი ურწმუნობა. მედიდურო ბაბილონო, ფერფლით და ძაძით დაიფარე თავი; მოინანიე, იჩქარე, დრო ცოტა გაქვს, შენი დაცემა მოახლოებულია, შენი ბატონობა დასასრულისაკენ მიილტვის. მაგრამ რაღა შენს ბატონობაზე ვლაპარაკობ? მთელი მსოფლიო შეიცვლის თავის სახეს, ადამიანის ძე გამოჩნდება ღრუბლებში და გაასამართლებს ცოცხალთა და მკვდართ. ის მოდის; ის უკვე კარებს უახლოვდება. ბევრი დღევანდელი მცხოვრებთაგანი თვალთ იხილავს ამ ამბებს“.

58. მენიპი, რომელსაც ასეთი პასუხი არ ეპიტნავა, გამოემშვიდობა აღფრთოვანებულთა ჯგუფს, დასტოვა ეკლნარის ხეივანი და საშუალება მისცა მარკოზს—ემპერმეტყველებია რამდენიც სურდა და ეკრიბა ახალი მიმდევრები.

59. მაშ, როგორ, არისტ, შენ რას ჰფიქრობ ამ საუბრის შესახებ? მე წინასწარ ვგრძნობ შენს პასუხს. „გეთანხმები—იტყვი შენ,—რომ ეს იუდეველნი მართლაც დიდი სულელები იყვნენ ალბათ; მაგრამ შეუძლებელია, რომ მთელს ხალხში რამდენიმე თავიანი კაცი მაინც არ გამოჩენილიყო. თებელებს, ამ ყველაზე უფრო ჩლუნგგონებიან ტომს ბერძნებისას, თავის ეპამინონდი, პელოპიდი და პინდარი ჰყავდათ; და მე უფრო ვირჩევდი მომესმინა მენიპის ბაასი იოსებ ისტორიკოსთან ან ფილონ ფილოსოფოსთან, ვიდრე იოანე მოციქულთან ან მარკოზ მახარობელთან. სულელთა ბრბოს ყოველთვის ნება ჰქონდა დაეჯერებია ის, რის მიღება გონიერი ხალხის მცირე რიცხვსაც კი არ შერცხვებოდა; და პირველთა უტყვინო მინდობილობას სრულებითაც არ შეუძლია გააბათილოს მეორეთა განათლებული დამოწმება: მაშ მაუწყე: რას ამბობდა ფილონი ეკალთა ხეივანის უფროსზე? არაფერს. რას ფიქრობდა მასზე იოსები? არაფერს. რას მოგვითხრობს მასზე იუსტუს ტიბერიადელი? არაფერს“. და როგორ-ღა გინდა შენ, რომ ამ ადამიანის ცხოვრებაზე და საქმეზე ესაუბროს მენიპი ისეთ პირთ, რომელნიც, თუმცა დიდად განათლებულნი იყვნენ, მაგრამ მის შესახებ არაფერი გაუგო-

ნიათ? მათ არაფერი არ დავიწყებიათ არც იუდა გალილეველზე, არც ფანატიკოს იონათანზე, არც მემამბოხე თევდაზე; მაგრამ—არაფერს ამბობენ, შენი ხელმწიფის ძეზე. როგორ მოხდა ეს? ნუთუ მათ ვერ გამოიცნეს იგი იმ მატყუარათა ბრბოში, რომელთაც თანამიმდევრობით წამოყვეს თავი და გამოჩინისთანავე უკვალოდ იკარგებოდნენ?

60. ეკლნარის ხეივნის მოსახლეობა ნაწყენი იყო იმდროინდელი ისტორიკოსების დამამცირებელი ღუმილით მათ ბელადზე და კიდევ უფრო იმ სიძულვილით, რომელსაც წაბლნარის ხეივნის ძველი მოსახლეობა განიცდიდა მათ მიმართ. რა შიფიქრეს მათ ამ მძიმე მდგომარეობაში? მათ გადასწყვიტეს მოესპოთ შედეგი მიზეზის მოსპობით. „როგორ თუ!—წამოიყვირებ შენ,—მიზეზის მოსპობით! მე შენი არ მესმის. ნუთუ სიკვდილის შემდეგ ალაპარაკეს იოსები! წარმოიდგინე, რომ შენ მიხვდი: მის ისტორიაში თავისი უფროსის ქება შეიტანეს; მაგრამ, დახე მათ ხელუმარჯვობას: ვინაიდან ვერ შესძლეს სიმართლისათვის დაემსგავსებიათ მათივე შეთხზული ნაწყვეტი ან შესაფერი ადგილი მოენაზათ მისთვის, სიყალბე აშკარა გახდა. ებრაელ ისტორიკოსს, იოსებს, სასულიერო წოდების კაცს, ერთგულ მომხრეს თავისი ხალხის რელიგიური კანონებისა, მათ ჩაუღვეს პირში თავიანთივე წინამძღოლთა სიტყვები; და როგორ გგონიათ, სად ჩაურთეს ეს სიტყვები? ისეთ ადგილას, სადაც ისინი საესებით არღვევენ ავტორის სიტყვების შთელ აზრს. „მაგრამ თაღლით—მატყუარებს ყოველთვის არ ესმით თავისი საკუთარი ინტერესები,—ამბობს ავტორი, რომლიდანაც მე ვისესხე მენიპის გაბაასება მარკოზთან,—მეტისშეტად ბევრს გამოდევნებულნი, ისინი ხშირად ხელცარიელნი რჩებიან. მეტ სარგებლობას მოუტანდა მათ ორი სტრიქონი, ჭკვიანურად ჩართული სხვა ალაგზე. იროდის ბოროტ-მოქმედებისათვის, რომელიც ასე დაწვრილებით აქვს აღწერილი მის მაძულარ ებრაელ ისტორიკოსს, მათ უნდა მიემატებიათ ბეთლემის ბავშვთა გაყლეტა, რომლის შესახებ ის ერთ სიტყვასაც არ ამბობს“.

61. შენ თითონ შიფიქრებ ყოველივე ამას; ჯერ კი ერთხელ კიდევ დაბრუნდი ჩემთან ერთად ეკლნარის ხეივანში.

62. იმათ რიცხვში, რომლებიც დღეს იქ დაბობლავენ, არიან ზოგიერთები, რომელთაც ორივე ხელით უჭირავთ თვალსახვევი, თითქო ეს უკანასკნელი შთელი თავისი ძალღონით სცდილობდეს გასხლტომას. ამ ნიშნით შენ მაშინვე გამოაჩნევ კარგი თავების მქონე ხალხს: რადგან ძველთაგანვე ცნობილია, რომ თვალსახვევი მით უკეთ ადგება ამათუიმ შუბლს, რამდენადაც ეს შუბლი უფრო

კიწრო და მახინჯია. მაგრამ რა შედეგი მოაქვს თვალსახვევისათვის წინააღმდეგობის გაწევას? ორიდან ერთი: ან მისი დამპერი ხელები იღლება და ის ძირს ვარდება; ანდა ადამიანი ჯიუტობს საბურველის თვალბზე შეკავების ცდაში და ბოლოს მიზანს აღწევს. ისინი, ვისაც ხელები ეღლება, იმ მდგომარეობაში ვარდება, რომელშიაც ბრმად დაბადებული ჩავარდებოდა უცებ თვალელები რომ ახელოდა. ყოველი გარეშე საგანი მას სულ სხვა სახით წარმოუდგებოდა, ვიდრე ისინი მას წარმოსახული ჰქონდა. ეს თვალახელიანი ჩვენს ხეივანში გადმოდიან. როგორის ნეტარებით ისვენებენ ისინი ჩვენს წაბლნარის ქვეშ და სუნთქავენ ჩვენს წმინდა ჰაერს! რა სიხარულით ადვენებენ ისინი თვალყურს თუ როგორ ყოველდღე უფრო და უფრო უშუშდებათ მათ საკუთრივ ხელით მიყენებული საშინელი კრილობები! როგორი თანაგრძნობით ამოიხრებენ ხოლმე ისინი ეკლნარის ხეივანში დატოვებულ უბედურთა ვედრებაზე. მაგრამ ხელის გაწევას მათთვის ისინი ვერ ბედავენ. მათ ეშინიათ, რომ იმოდენა ძალას თავის საკუთარ არსებაში ისინი ვერ მონახავენ და კიდევ უფრო გაუვალ ტევრში გაიზიდავს მათ ხელახლა საკუთარი სიმძიმე ან წინამძღოლთა ძალდატანება. არასოდეს არ მომხდარა, რომ ამ გადმომრბენთ ჩვენ დავეტოვებოთ. სიბერემდე ისინი ჩვენი ხეების ჩრდილქვეშ რჩებიან; მაგრამ, როდესაც დგება დრო საერთო პაიმანზე მათი გამგზავრებისა, ისინი ხედავენ თავს მრავალ წინამძღვრებით გარსშემორტყმულს; და ვინაიდან ზოგჯერ ისინი სულელნი არიან, წინამძღვრები სარგებლობენ ამ მდგომარეობით ანდა სალათა ძილის ჟამით, რომ თვალსახვევი გაუსწოროს მათ შუბლზე ან ოდნავ გაუწმინდონ ტანსაცმელი; ამით, ვითომ ისინი დიდ სამსახურს უწევენ მათ. ყველა ჩვენგანი, ვისი გონებაც მთელს თავის ძალას ინარჩუნებს, ცდილობს არ შეუშალოს ხელი წინამძღოლებს ამ საქმეში, რადგან მათ დაარწმუნეს მთელი ქვეყანა, რომ უზრდელობაა ხელმწიფესთან გამოცხადება თვალსახვევი და გაურეცხავ და გაუუთოვებელ ტანსაცმელში. ზრდილობიან ადამიანებში ამას მოგზაურობის ზრდილობიანად დასრულება ეწოდება; ჩვენს საუკუნეს კი ზრდილობა უყვარს.

63. მე გადავედი ეკლნარის ხეივიდან ყვავილნარის ხეივანში, სადაც დიდხანს არ დავრჩენილვარ და იქედან წაბლნარის ჩრდილში გადავედი. მაგრამ მე არ ვატყუებ ჩემს თავს იმ რწმენით, თითქოსდა უკანასსნელ წუთებამდე არ დავრჩები: არაფერზე არ შეიძლება თავდებობა. სავსებით შესაძლებელია, რომ მე ჩემი გზა ხელისცეცებით დავამთავრო, როგორც ბევრმა სხვამ. მაგრამ როგორადაც არ უნდა იყოს ეს, მე ახლა მაინც დარწმუნებული ვარ, რომ ჩვენი

ხელმწიფე უსაზღვროდ კეთილია და ის მეტ ყურადღებას მიაქცევს ჩემს ტანსაცმელს, ვიდრე ჩემს თვალსახვევს. მან იცის, რომ ჩვენ, როგორც წესი, უფრო სუსტნი ვართ, ვიდრე ბოროტნი. ამასთან ერთად, სიბრძნე მის მიერ დადგენილი კანონებისა იმდენად დიდია, რომ ჩვენ არ შეგვიძლია დაუსჯელად მათი განრიდება. თუ მართალია ის, რაშიაც ეკლნარის ხეივანში ერთს დროს ცდილობდნენ დავერწმუნებიეთ (იქაური გამგენი კი თუმცა საძაგლად ცხოვრობენ, მაგრამ ზოგჯერ საუცხოვო რამეებს ლაპარაკობენ), მაშინ მე ვამბობ, რომ ჩვენი კეთილმოქმედების ხარისხი ჩვენი დღევანდელი ბედნიერების ზუსტი საზომია, მაშინ ჩვენს ხელმწიფეს შეეძლებოდა მოვესპეტე ჩვენ ყველანი და ამით არცერთი ჩვენთაგანის მიმართ უსამართლობა არ ჩაედინა. მაგრამ, უნდა გამოვტყდე, რომ მე პირადად სულ სხვა რამეს ვისურვებდი; მე უხალისოდ მივდივარ მოსპობის შესახვედრად; მე მოვისურვებდი განმეგრძო არსებობა იმ რწმენით, რომ მე შემძლიან მხოლოდ კარგად ყოფილი ვიქნებოდი, რომ ჩვენი ხელმწიფე, რომელიც არა ნაკლებ ბრძენია, ვიდრე კეთილი, არაფერს მოუფიქრებლად არ აკეთებს; ჰოდა, რა შეეძლო მას მხედველობაში ჰქონოდა ცუდი ჯარისკაცის დასჯის დროს? თავისივე საკუთარი დაკმაყოფილება? არა მგონია; მე უხეშ შეურაცხყოფას მივაყენებდი მას, რომ ჩემზე უფრო ბოროტად იგი მეგულვებია. კეთილი ადამიანების დაკმაყოფილება? ეს იქნებოდა დაშვება მათში შურისძიების გრძობისა, რომელიც მათს სიკეთესთან შეუთავსებელია და რომელსაც ჩვენი ხელმწიფე, სხვების ახირებულსურვილებს არამყოლი, არასოდეს ანგარიშს არ გაუწევდა. არ შეიძლება აგრეთვე თქმა, რომ ის მავალითისათვის დასჯიდა; ვინაიდან მაშინ ხომ აღარ დარჩებოდა ხალხი, რომელიც შესძლებდა დამნაშავეს დასჯას დაეშინებია. თუ ბატონები სჯიან ვისმეს დანაშაულისათვის, მართო იმ იმედით, რომ სხვები დაშინდნენ და დამნაშავეებს არ წაბადონ.

64. მაგრამ, სანამ ეკლნარის ხეივანს დასტოვებდე, შენ უნდა გაიგო კიდევ, რომ ამ ხეივნის მგზავრები ყველანი ერთ უცნაურ მოჩვენებას ხედავენ. მათ ჰკონიათ, რომ შეპყრობილნი არიან რომელიღაც ცბიერი მაცდურისაგან და ეს ძველი, როგორც სამყარო, მაცდური, მოსისხარი მტერი ხელმწიფისა და მისი ქვეშევრდომების, უხილავად დაფარფაშობს მათ ახლო, ცდილობს გზა აუბნოს და განუწყვეტლივ ჩასჩურჩულებს მათ ყურში, რომ ჯოხები დაყარონ, ტანსაცმელი დაისვარონ, დაჰფხრიწონ თვალსახვევი და გადაინაცვლონ ან ყვავილთა ხეივანში, ანდა ჩვენს წაბლნარში. როცა ისინი გრძნობენ, რომ მეტისმეტი სურვილი აქვთ მის რჩევაზე გავლის,

მაშინვე მარჯვენა ხელით სიმბოლურ ჟესტს აკეთებენ; რომელიც უკუაქცევს მაცდურს, განსაკუთრებით მაშინ, თუ თითის წვერს ჩაუშვებენ განსაკუთრებულ წყალში, რომლის მომზადების უფლება მართო წინამძღვრებს ეკუთვნის.

65. მე ვერასოდეს ვერ გავათავებდი, დაწვრილებით რომ მომეთხრო ამ წყლის თვისებებზე და ამ ნიშნის არაჩვეულებრივ მოქმედებაზე. თითონ მაცდურზე დაწვრილია ათასი ტომები, რომლებიც ერთხმად ადასტურებენ, რომ ჩვენი ხელმწიფე სულელია მასთან შედარებით, რომ მისთვის მას გაუკეთებია ათასი ოინი, და რომ ის ათასჯერ უფრო დახლოვნებულია მეფის ქვეშევრდომთა მოტაცებაში, ვიდრე თვითონ ამ ქვეშევრდომთა შენარჩუნებაში. მაგრამ საყვედური რომ არ გამოვიწვიო მილტონის მსგავსად და რომ ეს წყეული მაცდური ჩემი თხზულების გმირად არ გადაიქცეს, რომლის ავტორობა უეჭველად მას მიეკუთვნება, აღვნიშნავ კიდევ მხოლოდ, რომ მას დაახლოებით ისეთივე საზიზღარი სახით ხატავენ, როგორიც მომაჯადოებელ ფრესტონს მიაკუთვნეს მედოკის ჰერცოგთან, სერვანტესის საჟცხოო რომანის ფრიად მოსაწყენ გაგრძელებაში; და ეკლნარის ხეივანში ფიქრობენ, რომ ვინც გზაში მას დაუჯერებს, მასვე გადაეცემა ხელში ბანაკის კიშკართან და მასთან ერთად გაინაწილებს საუკუნოების დასასრულამდე ცეცხლის მორევში მისთვის გამზადებულ საშინელ ხვედრს. თუ ეს მართალია, ეს ისეთი ფრიად აქრელებული ყრილობა იქნება პატიოსან ხალხისა და არამზადების, როგორიც ჯერ არასოდეს ნახულა, და მასთან ერთად ძლიერ ცუდ ადგილზე შეკრებილის.

წაბლნარის ხეივანი

Dum doceo insanire, omnes,
vos ordine adite
Horat., Sat. Lib. II, sat. III 75.

1. წაბლნარის ხეივანი მყუდრო თავშესაფარს წარმოადგენს და ძველ აკადემიას წააგავს. მე უკვე ვთქვი, რომ მის გასწვრივ გაბნეულია ჩრდილოვანი ჭალები და მყუდრო კუნძულები, სადაც სიწყნარე და მშვიდობიანობა სუფევს. მისი მოსახლეობა დარბაისელი და სერიოზულია, მაგრამ არც მდუმარება და არც სიმკაცრე მათ არ ახასიათებთ. მოწოდებით რეზონერებს მათ უფრო უყვართ საუბარი და კამათიც, მაგრამ არა იმ სიფიცხით და სიჯიუტით, როგორაც წკავწკავობენ თავიანთ სისულელეებზე მათ მეზობლად. შეხედულვბათა სხვადასხვაობა არ არღვევს აქ მეგობრულ ურთიერთობას და ხელს არ უშლის კეთილსაქმიანობის გამოჩენას. მოწინააღმდეგეებს შეუტევენ უმძულვარებოდ და თუმცა სრულის უღმობელოებით აყენებენ მათ გამოუვალ მდგომარეობაში, მაგრამ მედიდურობას არ იჩენენ მათზე გამარჯვების დროს. იქ ქვიშაზე დახაზულია სამკუთხედები, წრეები და სხვა მათემატიკური ფიგურები. იქ მუშაობენ სისტემების შექმნაზე, მაგრამ ლექსებს ცოტას სწერენ. მიმართვა ურანისადმი აღმოცენდა, მე ვფიქრობ, ყვავილნარში შამპანურისა და ტოკაიურის აზარტეშასთან.

2. უმრავლესობა ამ გზით მიმავალ ჯარისკაცებისა ქვეითია. ისინი ფარულად დადიან; და მათი მგზავრობა საკმაოდ მშვიდობიანი იქნებოდა, რომ დროგამოშვებით, მათ არ აწუხებდნენ ეკლნარის ხეივნის წინამძღოლები, რომლებიც მათ თავის ყველაზე უფრო სახიფათო მტრებად სთვლიან. უნდა გითხრათ, რომ ეს ხეივანი, საზოგადოდ, ხალხმრავალი არაა და ის კიდევ უფრო ნაკლებ ხალხმრავალი იქნებოდა, რომ იქ მარტო ისინი გვხვდებოდნენ, ვისაც უწერია ამ ხეივნით ბოლომდე სიარული. ეტლებისათვის ის არც ისე მოხერხებულია, როგორც ყვავილნარი; მათთვის კი, ვისაც უჯოხოდ არ შეუძლია სიარული, ის სრულიად გამოუსადეგარია.

3. დიდმნიშვნელოვანი იქნებოდა საკითხის გადაწყვეტა იმის შესახებ, წარმოადგენს თუ არა ჯარის ეს ნაწილი ერთ მთლიან რაზმს და შეუძლია თუ არა მას საზოგადოების შედგენა? რადგან აქ არ არის არც ტაძარი, არც საკუროთხეველი, არც მსხვერპლის შეწირვა, არც წინამძღოლი, არ არის საერთო დროშა, რომელსაც ყველა მიყვებოდეს; არ არსებობენ ყველასათვის სავალდებულო დადგენილებები, — ხახლი დაყოფილია მეტ ან ნაკლებ მრავალრიცხოვან ჯგუფებად, რომლებიდანაც თითოეული გულმოდგინეთ იცავს თავის დამოკიდებულებას. ცხოვრება ისეა მოწყობილი, როგორც ძველ სახელმწიფოებში, სადაც თითოეული ოლქი თავის საკუთარ წარმომადგენლებს აგზავნიდა ცენტრალურ საბჭოში თანაბარი რწმუნებულობით. შენ გადაწყვეტ ამ პრობლემას, როდესაც მე დაგისურათებ მეომართა ხასიათს.

4. პირველი რაზმი, რომლის წარმოშობა ძველისძველ დროს ეკუთვნის, შესდგება ხალხისაგან, რომელიც პირდაპირ აცხადებს, რომ არ არსებობს არც ხეივანი, არც ხეები, არც მოგზაურნი; რომ ყოველივე, რასაც ჩვენ ვხედავთ, თანაბარი წარმატებით შეიძლება წარმოადგენდეს რაიმეს და შეიძლება აგრეთვე არაფერს წარმოადგენდეს. მათ, როგორც ამბობენ, განსაცვიფრებელი უპირატესობა აქვთ ომში; თავდაცვაზე ყოველგვარი ზრუნვის უარყოფელნი, ისინი მარტო თავდასხმაზე ფიქრობენ. მათ არა აქვთ არც მუზარადი, არც ფარი, არც ჯავშანი; აქვთ მხოლოდ მოკლე, ორივე მხრივ მკრეული ხმალი, რომელსაც მეტისმეტი ოსტატობით ხმარობენ. ისინი თავსესხმიან ყველას, საკუთარ ამხანაგებსაც კი: და თქვენთვის ღრმა ჭრილობების მიყენების დროს ან როდესაც თვითონ არიან ღრმა ჭრილობებით დაფარული, საშინელი გულცივობით აცხადებენ, რომ ყოველივე ეს უბრალო თამაში იყო, რომ მათ არც უფიქრნიათ თქვენთვის ჭრილობების მოყენება, ვინაიდან მათ ხმალი არა აქვთ, თქვენ კი — სხეული; რომ ბოლოს და ბოლოს მათ შეეძლოთ შეცდომაში შესულიყვნენ; რომ ამიტომ საჭიროა, როგორც მათთვის, ისე თქვენთვისაც, პირველყოელისა იმის გამორკვევა — მართლა შეიარაღებული არიან ისინი თუ არა და თვით ეს შეტაკება, რომელმაც თქვენ ასე გაგამწარათ, მათი თქვენდამი მეგობრული განწყობილების გამოვლადგინება. ხომ არ არის?

მათ პირველ მეთაურზე მოგვითხრობენ, რომ ხეივანში ის დასერილობდა ყოველგვარი მიმართულებით, ხან თავდაყირა, ხშირად პირუკულმა; რომ ის ეხეთქებოდა ხან მგზავრთ, ხან ხეებს, ვარდებოდა ორმოებში, იღრძობდა სახსრებს, მაგრამ სიარულში დახმარების ყოველივე წინადადებაზე უპასუხებდა, რომ მას არც კი უფიქ-

რია ადგილიდან დაძვრა და რომ ის მშვენიერად გრძნობს თავს. საუბრის დროს ერთმანეთის მოწინააღმდეგე აზრებიდან ის რომელიც გინდოდა იმას დაიცავდა, გამოთქვამდა რომელიმე შეხედულებას და იქვე უარყოფდა მას, ერთი ხელით მოგეფერებოდათ, მეორე ხელით კი სილებს გაგაწნევდათ და ყოველივე ასეთს ხუმრობას დაასრულებდა შეკითხვით: ნუთუ მე თქვენ დაგარტყით? ამ რაზმს თავისი საკუთარი დროშა დიდი ხნის განმავლობაში არ ჰქონია, მაგრამ ასი წლის წინათ ერთმა მისმა მეომარმა გამოიგონა მისთვის დროშა. ესაა ოქროს, ვერცხლის, მატყლისა და აბრეშუმის ძაფებით მოქარგული სასწორი, შემდეგი სიტყვებით დევიზად: აბა მე რა ვიცი? მისმა ფანტასტიკურმა და ფრიად აბდაუბდა ნაწერებმა, თავისი მიმდევრები ჰპოვეს. ყველა ეს ჯარისკაცები კარგნი არიან ჩასაფრებისათვის და სტრატეგიული ოპერაციებისათვის.

5. მეორე რაზმი, არა ნაკლებ ძველი, თუმცა ნაკლებ მრავალრიცხოვანი, შესდგება პირველი რაზმის აჯანყებულ ჯარისკაცებისაგან. ესენი სცნობენ, როგორც თავის თავის, ისე ხეივნის და ხეების არსებობას; მაგრამ ჰგონიან, რომ ჯარზე და ბანაკზე ფიქრი სასაცილოა და თვით ხელმწიფეც კი—ცარიელი ქიშკია; რომ თვალსახვევი ბრიყვთა სამკაულია და დასჯის შიში—ერთადერთი გონიერი მოტივია ტანსაცმელის სუფთად შენახვისათვის. ისინი უშიშრად მიიწვევენ ხეივნის დასასრულისაკენ, სადაც, მათი ფიქრით, ქვიშა განიბნევა. მარფერხთა ქვეშ და ისინი უფსკრულში შთაინთქმებიან.

6. ისინი, ვინც უკან მისდევენ, სულ სხვანაირად აზროვნებენ. ბანაკის არსებობაში დარწმუნებულნი, ისინი ჰფიქრობენ, რომ მეფის განუსაზღვრელ სიბრძნეს ჟსინათლოდ ისინი არ დაუტოვებია, რომ გონება, მისგან ნაბოძები, საკმარისია გზის გასაგებად; რომ საჭიროა თაყვანისცემა მეფისადმი და ის ცუდად ან კარგად მიგიღებთ იმისდა მიხედვით, კარგად თუ ცუდად ემსახურებოდით თქვენ მას გზაზე; რომ ის, მაინც, მეტისმეტი სასტიკი არ იქნება და დაუსრულებელი სასჯელით არავის დასჯის; და რომ პაემანზე, ერთხელ მისული უკვე არასოდეს არ დასტოვებს მას. ისინი ემორჩილებიან საზოგადოების კანონებს, სცნობენ და ჰქმნიან სიკეთეს, სძულთ დანაშაული და ზომიერი ვნებანი ბედნიერებისათვის აუცილებელ პირობად მიაჩნიათ. მიუხედავად მათი მშვიდობიანობისა, ისინი სძაგთ ეკლების ხეივანში. რატომ? მკითხავ შენ. მიტომ, რომ ისინი თვალსახვევს არატარებენ; მიტომ, რომ ისინი ამტკიცებენ, რომ კარგი ყოფაქცევებისათვის ორი კარგი თვალი საკმარისიაო და უსაბუთოდ არ იჯერებენ, რომ სამხედრო კოლექსი მართლა ხელმწიფესაგან წარმომდინარეობს, ვინაიდან ამ კოლექსიში ნახულობენ ნიშნებს, შეუთავსებელს

მის სიბრძნესა და მადიანობასთან. „ჩვენი ხელმწიფე,—ამბობენ ისინი,— იმდენად სამართლიანია, რომ ცნობისმოყვარეობისათვის არ დაგვსჯის: რას ვეძიებთ ჩვენ თუ არა მისი ნებისყოფის შეგნებას? წარმოვიდგენენ მის მიერ დაწერილ წერილს იმ დროს, როდესაც ჩვენ თვალწინ მისი ნამუშევარი გვაქვს. ჩვენ ვადარებთ ერთს მეორესთან და არ ძალგვიძს გავიგოთ, თუ როგორ შეეძლო ესოდენ დიად ოსტატს ასეთი ცუდი მწერალი ყოფილიყო. ნუ თუ ეს წინააღმდეგობა საკმაოდ თვალსაჩინო არაა, რომ ჩვენი გაკვირება გვეპატიოს?“

7. მეოთხე ბანდა გეტყვის, რომ ხეივანი ჩვენი მეფის ზურგზეა გადაჭიმულიო, რაც ფანტაზიაა და ისიც უფრო უაზრო, ვიდრე ძველი პოეტების ატლანტი. უკანასკნელს მხრებზე ედგა ცის თალი, და სიჩქური ამკობდა შეცდომას. აქ კი გონებას დასცინიან და რამდენიმე ორაზროვანი წინადადების შემწეობით სურთ გაათრიონ ის აზრი, რომ ხელმწიფე ხილული ქვეყნის ნაწილს წარმოადგენს, რომ მსოფლიო და ის ერთი და იგივეა და რომ ჩვენ თითონ ძისი უზარმაზარი სხეულის ნაწილი ვართ. ამ გიჟების ბელადი ერთგვარი მოთარეშე იყო, რომელიც ხშირად აფორიაქებდა თავისი თავდასხმებით ეკლების ხეივანს.

8. ამ მეომრებთან სრულიად უწესრიგოდ მხარდამხარ მიდიან უფრო უცნაური მეომრები. ეს ის ხალხია, თითოეული რომელთაგანაც ამტკიცებს, რომ ქვეყანაზე მის მეტი არავინ არსებობს. ისინი მხოლოდ ერთი არსების ყოფნას სცნობენ; მაგრამ ეს მოაზროვნე არსება თვით ისინი არიან: ვინაიდან, ყოველივე, რაც ჩვენში ხდება, მხოლოდ შთაბეჭდილებაა, ვინაიდან, ისინი აქედან ასკვნიან, რომ არათფერი არ არსებობს მათსა და ამ შთაბეჭდილებებს გარდა. ამიტომ თითოეული მათგანი ერთსა და იმავე დროს საყვარელიცაა და შეყვარებულიც. მამაც და შვილიც, ყვავილების კვალიც და ისინიც, ვინც მას ფეხით თელავს. რამდენიმე დღის წინათ მე შეგხვდი ერთ მათგანს, რომელიც მარწმუნებდა, რომ ის ვირგილიუსია. „რა ბედნიერი ხარო,—ვუპასუხე მე მას,—რომ უკვდავება მოიპოვეთ თქვენი ღვთიური ენეიდათი!—ვინ? მე!—გაკვირვებით შემომძახა მან—მე ამ მხრივ თქვენზე ბედნიერი არა ვარ.—რას ლაპარაკობთ!—მიუგე მე—თუ თქვენ ნამდვილად ლათინთა პოეტი ხართ (და ისევ სჯობს რომ თქვენ იყოთ ის, ვიდრე სხვა), მაშინ, დამეთანხმეთ, რომ ღირსი ხართ უმაღლესი ქებადიდებისა თქვენი უკვდავი ქმნილების გამო. როგორი ცეცხლი! როგორი ჰარმონია! როგორი ენა! როგორი აღწერა! როგორი სიმწყობრე!—თქვენ რა სიმწყობრეზე ლაპარაკობთ!—გამაწყვეტია მან,—მისი კვალიც კი არაა ამ ნაწარმოებში: ეს უმ-

სგავს. წარმოდგენათა გროვია, და მე რომ თავის ქება შემძღოს იმ თერთმეტი წლის შრომისათვის, რომელიც ათი ათას სალექსო სტრიქონის შეთხზვაზე დაიხარჯა, ეს მხოლოდ იმ ჩინებული ქათინაურებისათვის, რომლებიც მე ამ ლექსებში, გზა და გზა, ჩემს თავს ვუძღვენი, ჩემივე თანამოქალაქეების ხერხიანად დამორჩილებისათვის პროსკრაპციების საშუალებით და სამშობლოს საპატიო სახელწოდების მიღებისათვის, მაშინ როდესაც მე მისი ტირანი ვიყავი“. — მე თვალები დავაჭყიტე ამ სისულელეების გაგონებაზე და ვცილობდი მთლიანობა მომენახა ამ აბდაუბდაში. ჩემმა ვირგილიუსმა შენიშნა ჩემი შეკრთომა. „თქვენთვის ძნელია ჩემი გაგება, — განაგრძნო მან; — საქმე აი რაშია: მე ვიყავი ერთსა და იმავე დროს ვირგილიუსიც და ავგუსტუსიც, ავგუსტუსიც და ცინაც. მაგრამ ეს ყველაფერი არაა, ახლა მე ის ვარ, ვინც მე მინდა ვიყო, და მე ახლავ დაგიმტკიცებ, რომ შესაძლებელია მე ვარ ის, რაც ხართ თქვენ, თქვენ კი — არარაობა ხართ; ავშორდები მე ღრუბლებს, თუ ჩავიკარგები უფსკრულში, მე არასოდეს არ გამოვალ ჩემი საკუთარი არსებიდან და ყოველივე, რასაც მე ვამჩნევ, ჩემივე საკუთარი აზრია“. ამ სიტყვებზე, რომლებიც მან განსაკუთრებული მახვილდასმით წარმოსთქვა, მისი საუბარი შესწყვიტა ახმაურებულმა ბრბომ, რომელიც ერთადერთი მიზეზია ყველა უწესრიგობისა, ჩვენს ხეივანში რომ ხდება.

9. ესენი იყვნენ ახალგაზრდა ქარაფშუტები, რომლებიც დიდხანს ყვავილნარ ხეივანში ყოფნის შემდეგ სულ კიდევ ცეკვით ჩვენს ხეივანში გადმოვიდნენ. ისინი ისეთ გაშმაგებულ ბორგვაში იყვნენ, ისე იქცეოდნენ და ლაპარაკობდნენ, რომ მთვრალები გეგონებოდათ. ყვიროდნენ, რომ არც ხელმწიფე და არც ბანაკი არ არსებობენ და ხეივნის დასასრულში ყველანი სვებედნიერად მოისპობიანო, მაგრამ ამ ბოდვის დასამტკიცებლად — არცერთი საქმიანი სიტყვა, არცერთი დალაგებული აზრი. იმ ხალხის მსგავსად, ღამით ქუჩაში რომ იმღერიან და ამით სცდილობენ სხვები, ან, შეიძლება თავის თავიც დაარწმუნონ, რომ ვითომ მათ არ ეშინიათ, ისინი კმაყოფილებოდნენ თავისივე ხმაურობით და თუ ამ ხმაურს სწყვეტდნენ რამდენიმე წუთით, მარტო იმიტომ, რომ სხვების ლაპარაკისათვის მიეგდოთ ყური, ცალკე ნაწყვეტები დაემახსოვრებიათ იქედან და შემდეგ ემეორებიან, როგორც ვითომ საკუთარი ქონება, მათზე რაიმე სისულელის დართვით.

10. ჩვენთ ბრძენთ სძაგთ ეს ბაქიები და მართალნიც არიან: მათ არა აქვთ გარკვეული გზა და წამდაუწუმ გადადიან ერთი ხეივნიდან მეორეში. როდესაც ნიკრისის ქარები ემართებათ, ისინი ეკლ-

ნარის ხეივანში გადაყვანილებენ თავს. ქარების გავლისთანავე ყვავილნარ ხეივანს მიაშურებენ, საიდანაც რომელიმე სხვა ავადმყოფობა ისევ გვიბრუნებს მათ, მაგრამ არა დიდი ხნით. მალე მოძღვართა ნიშანზე დამხობილნი, ისინი გმობას დაუწყებენ ყოველივეს, რაც ჩვენს შორის უთქვამთ, მაგრამ მაშინვე დასტოვებენ მათ, თუ მიღებულია წამლებმა ახალი სიმთვრალე მოჰგვარათ. ჯანმრთელობის კარგი ან ცუდი მდგომარეობა შეადგენს მთელს მათ ფილოსოფიას.

11. სანამ მე ამ ცრუ მამაცებს ვათვალისწინებდი, ჩემი გიჟი გაჰქრა და დაუწყე თვალყურის დევნება მის ამხანაგებს, რომელნიც დასცინიან ყველა მგზავრს, თვითონ არა აქვთ რა არავითარი გარკვეული აზრი, და ჰგონიან რა, რომ ჭკვიანური აზრების არსებობა საზოგადოდ შეუძლებელია. მათ არ იციან, საიდან მოვიდნენ, რისთვის მოვიდნენ, საითკენ უძევთ გზა და ძლიერ ნაკლებად აინტერესებთ ყოველივე ეს; მათი საომარი ძახილია: ყველაფერი — ამაოება!

12. ამ მეომრებიდან ზოგიერთები ერთიანდებიან ხოლმე სათარეშო სამხედრო მოქმედებისათვის და თუ შესძლეს, მოჰყავთ ტყვეები ან გადარბენილნი: მათი თავდასხმების ადგილი — ეკლნარის ხეივანია; ისინი აქ ფართოდ შეძვრიბიან ტყე-ღრეების, ნისლის ან სხვა რაიმე სტრატეგიის შემწვობით, რომელიც ხელს უწყობს მათი საიდუმლო გამოსვლას, დაატყდებიან თავს გზაზე შეხვედრილ ბრმებს, აოტებენ მათ წინამძღოლთ, მიმოაბნევენ მოწოდებებს ხელმწიფისა ან სატირებს ხელმწიფის მოადგილის წინააღმდეგ, ართმევენ კვერთხებს, აგლეჯენ თვალსახვევებს და დაჰქრებიან. ვერ წარმოიდგენ რა სასაცილონი არიან უჯოხოდ დარჩენილი ბრმები: არმცოდნენი იმისა, თუ საითკენ წავიდნენ და რა გზას დაადგნენ, ისინი ხელის ცეცებით ბოდილობენ, ყვირიან, სასოწარკვეთილებას ეძლევიან, წამდაუწყუმ ყველას ეკითხებიან გზას და ყოველი ნაბიჯით შორდებიან მას: უნდო ნაბიჯები ყოველწუთს აშორებენ მათ იმ დიდი გზიდან, რომლისკენაც ჩვეულება ეზიდებათ.

13. როდესაც ამ არეულობის მომწყობთ დაიქერენ, სამხედრო საბჭო მათ ეპყრობა ისე, როგორც უსახლკარო და სუფულებო ავაზაკებს. მოპყრობა, რომელიც სრულიად არა ჰგავს ჩვენსას. ჩვენს წაბლებს ქვეშ დაშვილებულად მოუსმენენ ეკლნარის ხეივის მოძღვრებს, — პასუხს აძლევენ დარტყმევაზე, მიაწყვედვენ კედელზე, ასწორებენ მიწასთან, ანათლებენ მათ გონებას, თუ ეს შესაძლებელია; ან, უკიდურეს შემთხვევაში, დასტირიან მათ სიბრმავეს. თავმდაბლობით და მშვიდობის მოყვარულობითაა აღსაესე ჩვენი ფანდები; მათნი კი —

გააფთრებით არიან შთაგონებულნი. ჩვენ არგუმენტებს ვხმარობთ; ისინი კი წკეპლებს იმარაგებენ. ისინი სიყვარულს ქადაგობენ, მაგრამ სისხლის წყურვილს განიცდიან. მათი მეტყველება ადამიანურია, მაგრამ გული—ბოროტი. თუ ჩვენი ხელმწიფე შეუბრალებელ ტირანად ჰყავთ მათ წარმოდგენლი, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ თავიანთი უღმობელობა გაამართლონ.

14. ამასწინათ მე მოწამე ვიყავი ეკლნიარის ხეივნის ერთერთი მობინადრის საუბარისა ერთს ჩვენს ამხანაგთან. თვალებახვეული იგი მიუახლოვდა პირველ მწვანე ტალავერს, რომელშიაც მეორე ოცნებობდა. მათ ანცალკევებდა ერთმანეთისაგან მხოლოდ ცოცხალი ლობე, რომელიც ხელს უშლიდა მარტო მათს შეერთებას და არა ერთმანეთის მოსმენას. ჩვენმა ამხანაგმა, მთელი რიგი აზრების შედეგად ხმამალა წამოიძახა როგორც ეს მოსდით ადამიანებს, რომელთაც არ ჰგონიათ რომ ვინმე უსმენს: „არა, არავითარი ხელმწიფე არ არსებობს; არაფერი არ ამტკიცებს თვალსაჩინოდ მის არსებობას“. — ბრმას ეს სიტყვები ბუნდოვანად ჩასწვდა ყურში, ერთერთ თავის ამხანაგად მიიღო იგი და სუნთქვადანშობილი ხმით დაუწყო მას გამოკითხვა: „ძმავ, გზა ხომ არ ამრევია? ხომ სწორად მივდივარ და შორს თუა კიდევ, შენი აზრით, ჩვენი გზის დასასრული“?

15. აფსუს, საცოდავო შეშლილო,—უპასუხა მან, ტყუილად ითმენ და იტანჯები: სხვისი ბოდვების უბედურო მსხვერპლო, შენ შეგიძლია იარო, რამდენიც გინდა და, სულერთია, ვერასოდეს ვერ მიაღწევ იმ ადგილს, რომელსაც ისინი გპირდებიან, და მაგ ჩვარში რომ არ იყოს შენი თავი გახვეული, შენ ჩვენსავით დაინახავდი, რომ არ არსებობს ოცნებანი, უფრო სულელურნი, ვიდრე ის უცნაური ცბიერხლართულობანი, რომლებითაც შენ გაბრუებენ. მართლაც და, მითხარი: რატომ გწამს შენ ხელმწიფის არსებობა? შენი რწმენა, შენი საკუთარი გონებისა და აზროვნების ნაყოფია, თუ შენს წინამძღოლთა ცრუმორწმუნეობით და დარიგებით წარმოშობილი? შენ მათ ეთანხმები მასში, რომ ვერაფერს ვერ ხედავ და ამავე დროს კი ძლიერ თამამად მსჯელობ ყოველივეზე. სცადე ჯერ გაერკვე საკითხში, ასწონდასწონე საბუთები, რომ უფრო სწორი აზრი შეადგინო. როგორი სიამოვნებით გამოგათრევდი იმ ლაბირინთიდან, რომელშიაც შენ დაეხეტები! მთიწი ჩემკენ, რომ მოგაცილო ეგ თვალსახვევი.—ვიფიცებ ხელმწიფეს, ეს არ მოხდება—მიუგო ყურადღება გამახვილებულმა ბრმამ და სამი ნაბიჯით უკან დაიხია. რას მეტყვის ის და რა დამემართება მე, რომ უთვალსახვეოდ და ღია თვალებით წარვსდგე მის წინაშე? მაგრამ, თუ გნებავს მოდი ვისაუბროთ. შეიძლება შენ გამომიყვანო ცდომილებიდან; მე კი, თავის მხრივ, შენი

კემარიტ გზაზე დაყენების იმედს არ ვკარგავ. თუ მე ეს მოვახერხებ, ჩვენ შემდეგ ერთად განვარდობთ გზას; და როგორც მოგზაურობის ყოველივე სიძნელეები, ისე, შემდეგ, პაემანის სიამოვნებანიც ერთმანეთს გაუზიაროთ. დაიწყე; მე გისმენ შენ.

16. უკვე ოცდაათი წელიწოდი, დაიწყო თავის სიტყვა წაბლნარის ხეივნის მობინადრემ, რაც შენ შიშით და სევდით დაეხეტები მაგ წყეულ გზაზე; განა უფრო ახლოს ხარ მიზანთან ახლა, ვიდრე პირველ დღეს იყავი? ჰხედავ თუ არა ახლა უფრო აშკარად, ვიდრე მანამდე, შესავლელს ან რომელიმე დარბაზს თუ პავილიონს შენი მბრძანებლის სასახლისას? არჩევ თუ არა აქედან მისი ტახტის ერთს საფეხურს მაინც? ყოველთვის ერთნაირად დაშორებული მასზე, შენ ვერასოდეს მას ვერ მიუახლოვდები. დამეთანხმე, რომ შენ საფუძვლების გაუსინჯავად გაპყევი ამ გზას მარტო იმიტომ, რომ ამ გზით მიდიოდნენ, და ასევე უსაფუძვლოდ, შენი წინაპრები, შენი მეგობრები, შენი მსგავსები, რომლებიდანაც არცერთს არ მოუტანია შენთვის ცნობები იმ სანეტარო ქვეყნიდან, სადაც შენ იმედი გაქვს ოდესმე იცხოვრო. ნუთუ საგიჟეთის ღირსად არ ჩათვლიდი შენ იმ ვაჟარს, რომელიც დასტოვებდა თავის სახლს და გადალახავდა, რომელიმე მატყუარაზე ან უვიცზე მინდობილი, ათასგვარ ხიფათს, უცნობ და მღელვარე ზღვებს, სიციხით გადაშვარ უდაბნოებს განძის მოსანახავად ისეთ ქვეყანაში, რომელსაც ის იცნობს მეორე ისეთივე უვიცი და გაიძვერა მოგზაურის ვარაუდიდან, როგორიც თვითონ არის? შენ ხარ ეს ვაჟარი. შენ უცნობ გზაზე დაეხეტები და აწყდები ეკლიან ბუჩქებს. თითქმის არავითარი წარმოდგენა არ გაქვს შენ მასზე, რასაც ეძებ; და მის მაგიერ, რომ შენი გზა გამოიკვლიო, კანონად მიიჩნიე ბრმად იარო, თვალედახვეული. მაგრამ მითხარი, თუ შენი მეფე გონიერი, ბრძენი და კეთილია, შეუძლია მას კმაყოფილი იყოს იმ სიბნელით, რომელშიაც შენ ცხოვრობ? რომ ეს ხელმწიფე ოდესმე შენს წინაშე გამოცხადებულიყო, როგორ შესძლებდი შენ მის ცნობას იმ სიბნელეში, რომელიც შენ შემოგვიკრავს შენს გარშემო? რა შეგიშლის შენ ხელს, რომ ვინმე მატყუარაში არ აურიო? რა გრძნობა უნდა გამოიწვიოს მასში შენმა დაოგნებულმა შეხედულებამ? ზიზღი ან შეცოდება? მაგრამ თუ კი ის სრულებით არ არსებობს, რა აზრი აქვს მაშინ შენს მიერ შენივე თავისადმი მიყენებულ დაკაწვრებს და ეკლებს? თუ სიკვდილის შემდეგ ადამიანს შეგრძნობის უნარი რჩება, შენ ხომ სამუდამო ქენჯნა და სინანული მოგელის იმის მოთქმერებაზე, რომ შენ თითონ ანადგურებდი საკუთარ თავს იმ მცირე დროის განმავლობაში, რომელიც მოცემული გქონდა შენ ყოფით დატკობისათვის

და რომ საკუთარი ხელმწიფე შენ საკმარისად მკაცრად გყავდა წარ-
მოდგენილი როგორც სისხლის, ოხვრა-გმინვისა და ყოველგვარ სა-
შინელებათა მოსურნე.

17. საშინელებათა!—გააწყვეტინა მას ბრმამ,—შენი ბავენია
სწორედ საშინელებით აღესილნი, ბიწიერო! როგორ ჰბედავ შენ ხელ-
მწიფის არსებობის ეჭვქვეშ დაყენებას და უარყოფასაც კი? ნუთუ
ყოველივე ის, რაც შენში, ან შენს გარეშე ხდება, არ გარწმუნებს მის
არსებობაში? ქვეყანა უთითებს მასზე შენს თვალებს, გონება შენს
ჰკუას, დანაშაული—შენს გულს. დიახ, მე ვეძიებ განძს, რომელიც
არასოდეს არ მინახავს; მაგრამ შენ კი საითკენ მიდიხარ? მოსპობი-
საკენ; რა საუცხოვრო მიზანია! შენ უიმედო ხარ; შენი ხვედრი—სა-
შინელებაა და საშინელებას შენ მიჰყევხარ სასოწარკვეთილებამდე.
რა დიდი რამაა, თუ მე ორმოცდაათი წლის განმავლობაში ნარ-
ეკლით ვიკაწრავდი ჩემს თავს, სანამ შენ შენდა სასიამოვნოდ სცხოვ-
რობდი? მე ხომ ვიცი, რომ, როდესაც შენ წარსდგები მეფის წინაშე
უთვალსახვევოდ, უტანისამოსოდ და უკვერთხოდ, დაისჯები დაუს-
რულებლად უფრო მძიმე და აუტანელი ტანჯვით, ვიდრე ჩემს მიერ
ჩემივე თავისთვის მიყენებული წარმავალი უსიამოვნებანი? მე მცირე
რისკს ვწევ, რომ ბევრი მოვიგო, შენ კი არ გინდა რისკზე წახვიდე
და იმავე დროს შეიძლება ყოველივე დაჰკარგო.

18. მოითმინეთ მეგობარო,—მიუგო წაბლნარის ხეივნის მო-
ბინადრემ,—თქვენ დამტკიცებულად მიგაჩნიათ სწორედ ის, რაც
კითხვის ქვეშ დგას: ხელმწიფის და მისი სასახლის არსებობა, გარ-
კვეული ფორმის ტარების აუცილებლობა, მოვალეობა იმისა, რომ
საკუთარი თვალსახვევი გექნეთ და ერთი ლაქაც არ ეცხოს თქვენს
ტანსაცმელს. მაგრამ იცოდეთ, რომ მე ყოველივე ამას უარყოფ; თუ
ყოველივე ეს სიცრუეა, მაშინ ყოველივე დასკვნები, რომელიც თქვენ
იმათგან გამოგყავთ, ხომ თავისთავად იმსხვერვიან. თუ მატერია
მარადიულია, თუ მოძრაობამ დაალაგა ის და დასაბამიდან მიანიჭა
ყველა ის ფორმირებანი, რომლებსაც იგივე მოძრაობა, როგორც
ჩვენ ვხედავთ, ღღემდე უნარჩუნებს მას, მაშინ რაში მესაჭიროება
თქვენი ხელმწიფე?

არ არსებობს არავითარი პაემანი, თუ ის, რასაც თქვენ სულს
ჭწოდებთ, ორგანიზაციის მხოლოდ შედეგია. სანამ შინაგანი კავშირი
არსებობს ჩვენს ორგანოებს შორის, ჩვენ ვაზროვნობთ; და გონებას
ვკარგავთ როდესაც ეს კავშირი იშლება. რა ემართება სულს ამ კავშირის
მოსპობის შემდეგ? გარდა ამისა ვინ გითხრათ თქვენ, რომ სული, სხეულს
განშორებული, შესძლებს აზროვნებას, წარმოსახვას, გრძნობას? მაგ-
რამ გადავიდეთ თქვენს წესებზე: თვითნებურ დადგენილებებზე დამ-

ყარებულნი, ისინი თქვენი პირველი წინამძღვრების და არა გონების მიერ არიან შექმნილნი, გონებისა, რომელიც, საერთოა რა ყველა ადამიანისათვის, უჩვენებდა მათ, რა დროსა და რომელ ალაგსაც გინდათ, ერთსა და იმავე გზას, უკრძალავდა ერთ და იმავე ვალდებულებებსა და მოქმედებებს. მართლაც და, რატომ უნდა ვიფიქროთ, რომ ის უფრო მოწყალებით მოექცა ხალხს ზოგიერთი, გონების განსაკვერტი ქეშმარიტების მიმართ, ვიდრე—მორალურის? მაგრამ ყველა უგამონაკლისოდ სცნობს პირველის უექველობას; რაც შეეხება მეორეს, გადადით მდინარის ერთი ნაპირიდან მეორეზე, შემოუარეთ მთას, გადაუხვიეთ მიჯნის სვეტთან, გაემართეთ მათემატიკურად სწორი ხაზით და თქვენ შეხედავთ, რომ თეთრი შავად გადაქცეულა. თავდაპირველად განაბნიეთ ეს ნისლი, თუ გინდათ, რომ მე რაიმე დავინახო.

19. დიდი სიამოვნებით, უპასუხა ბრმამ; მაგრამ მე მოვისურვებდი დროგამოშვებით ჩვენი კოდექსის ავტორიტეტისათვის მიმემართა. სკით თქვენ იგი? ის ღვთიური ქმნილებაა. მასში არ არის ისეთი მტკიცება, რომელიც არ ემყარებოდეს ზესთაბუნებრივ ფაქტებს და, მაშასადამე, გაცილებით უფრო დამაჯერებელს, შედარებით იმ ფაქტებთან, რომელნიც გონებას ძალუძს წარმოიდგინოს.

20. — ეჰ, თავი დაანებეთ თქვენს კოდექსს,—უთხრა ფილოსოფოსმა. მოდით თანასწორი იარაღით ვიბრძოლოთ. მე უაბჯროდ და კეთილი ნებით გამოვდივარ თქვენს წინაშე, თქვენ კი შეიშლისთ ჯავშნით, რომელსაც ადამიანის დასუსტება და გასრეხა უმაღლესად, ვიდრე მისი დაცვა. მე კი შემრცხვებოდა ასეთი უპირატესობა მიმელო თქვენზე. იფიქრეთ თქვენ ამაზე? და საიდან აიღეთ თქვენ, რომ თქვენი კოდექსი ღვთიურია? მართლა ასე სერიოზულად სჯერათ ეს თქვენს ხეივანშიაც კი? ერთი თქვენი ხელმძღვანელთაგანი არ იყო, რომ ვითომ პორაციუსის და ვირგილიუსის სამხელად... მაგრამ მეტს არაფერს ვიტყვი: თქვენ ისედაც გამიგეთ: მე მეტისმეტად მძაგს თქვენი წინამძღვრები, რომ მათი ავტორიტეტი გამოვიყენო თქვენს წინააღმდეგ. რა სარგებლობის მიღება შეგიძლიათ თქვენ იმ საარაკო მოთხრობებიდან, რომლებითაც ეს წიგნია გატენილი? როგორ? თქვენ გწამთ და გინდათ სხვა დაარწმუნოთ იმ დაუჯერებელ ფაქტებში, რომლებიც ორი ათასი წლის წინათ დახოცილ მწერლებს მოუხსენებიათ, თუმცა კარგად იცით, რომ თქვენივე მოთანამედროვენი ყოველდღე გატყუილებენ თქვენ იმ ამბებებს გადამოცემისას, რომლებიც თქვენს ცხვირწინ ხდება და რომელთა შემოწმებაც თქვენ თვითვეც შეგიძლიათ! თქვენ თვითონ, როდესაც მრავალჯერ უამბობთ სხვებს თქვენთვის ცნობილ საინტერესო ფაქტს, უმატებთ, აკლებთ, დაუსრულებლად ცვლით, წვრიბილებს; ასე რომ

თქვენი ნათქვამი თქვენივე ნათქვამის წინააღმდეგ მოყავთ და ძლიერ-ძლივობით ერკვევიან თქვენს ერთიმეორის საწინააღმდეგო მტკიცებებში; და ამის შემდეგ თქვენ იკვებებით, რომ შეგძლიათ ზუსტად ამოიკითხოთ წარსულ საუკუნეთა წყვილადში და გაუჭირვებლად შეათანხმეთ თქვენ პირველ წინამძღოლთა საქვეოცნობები! ეს ხომ იმას ნიშნავს, რომ თქვენ მათ მეტის პატივისცემით ეპყრობით, ვიდრე თქვენ თქვენივე მიმართ შეგეძლოთ მოგეთხოვათ, და სრულებით არ უწევთ ანგარიშს თქვენს თავმოყვარეობას.

21. ოჰ, რა საშინელება ახსენე შენ მანდ?—წამოიყვირა ბრმამ; ის მთავარი მიზეზია იმ ლაქებისა, რომელსაც შენ ჩვენს ტანსაცმელზე ხედავ; შენშია ეს განდიდების შხამიანი თესლი, რომელიც გიშლის ხელს შენი გონების ალაგმვაში. ოჰ, შენ რომ მისი მოთოკვა შეგეძლოს, ისე როგორც ჩვენ! ხედავ ამ შოლტსა და გრეხილს? ხომ არ გინდა გასინჯო იგი? ეს შოლტი მეფის ერთი დიდებულის მსახურისაა; ნება მომეცი გადაგკრა იგი შენივე სულის სიკეთისათვის. შენ რომ ამ წამებათა სიტკბოება იცოდე! როგორი სასარგებლო არიან ისინი ჯარისკაცებისათვის! განწმენდის საშუალებით მათ ისინი მიყავთ გაცნობიერებისაკენ, აქედან კი—გაერთიანებისაკენ. მაგრამ განა გიყი არა ვარ გმირების ენით რომ გელაპარაკები; და რომ ამ უფიცობისათვის დავსაჯო ჩემი თავი და შეგნების ნაპერწკალი გავაღვიძო შენში...»

22. აქ ჰაერში გაიშხულია შოლტმა, და ღვარებად წამოვიდა სისხლი.—«უბედურო! წამოიყვირა მოწინააღმდეგემ, —რა სიგოქემ შე გიპყრო შენ? მე რომ ნაკლებ შემბრაღე ვიყო გადავიხარხარებდი ამგვარ სანახაობაზე. შენ მე შემოგხედავდი როგორც ბრმას, რომელიც აწვალებს თავის სხეულს, რომ დაუბრუნოს ჟანდრონის პაციენტს მხედველობა, ან როგორც სანჩოს, რომელიც თავის თავს შოლტავდა, რომ ამით დულციენას მომჯადოებლობა დაერღვია. მაგრამ შენ ადამიანი ხარ და აგრეთვე მეც. შეჩერდი, მეგობარო; შენი თავმოყვარეობა, რომლის დაცხრობას შენ ფიქრობ ამ ბარბაროსული ეგზეკუციით, დაკმაყოფილებას პოულობს მასში და იდრიკება შენს შოლტ ქვეშ. შეაჩერე ხელი და მომისმინე. როგორ გგონია, დიდი პატივისცემა გვექნებოდა მეფის მოადგილის მიმართ, შენ რომ მისი სურათები დაგემახინჯებია? და რომ ამ საქმისათვის მოგეკიდებია შენ ხელი, ხომ მაშინვე დაგაპატიმრებდნენ სამხედრო საბჭოს ქეშიკები და საპყრობილეში ჩავადებდნენ შენი სიცოცხლის დასასრულამდე? ხომ ხედავ, რომ მე შენი პრინციპებიდან გამოვდივარ და ისე ვმსჯელობ. გვირგვინოსნების პატივისცემის გარეგან ნიშნებს თავის ერთადერთ საფუძვლად ამ გვირგვინოსანთა სიამაყე აქვთ, რომელსაც უნდა ეპირ-

ფერო, თუმც იგი შეიძლება წარმოადგენდეს მათი მღვთმარობის. ჰეშმარიტ სიბეჩავეს, რომლიდანაც საჭიროა მათი ხსნა. მაგრამ შენი ხელმწიფე ხომ აბსოლუტური ნეტარებით სტკებება. თუ ის თავის თავს აკმაყოფილებს, როგორც შენ ამტკიცებ, მაშინ რის მაქნისია შენი ალტკებები, შენი ლოცვები და შენი კლაკენა? ან წინასწარვე იცის მან შენი სურვილები, ანდა სავეებით უტნობია ისინი მისთვის; და თუ მან ისინი იცის, მას გადაწყვეტილი აქვს ერთხელ და სამუდამოდ, ან დააკმაყოფილოს ისინი ან უარყოს. შენი მომბებზრებელი ხვეწნა-მუდარაჰმას ხელებიდან ვერ გამოსტაცებს საბოძვარს, და შენი ოხვრა-გმინვა ვერ დააჩქარებს მის ზეგარდმოვლენას.

23. მე უკვე ვხვდები ვინა ხარ შენ!—წამოიძახა ბრმამ.—შენი სისტემა ცდილობს გაანგრიოს მილიონი დიდებული შენობა, ჩვენი საქათმეების კარები შეამტერიოს, გადააქციოს ჩვენი წინამძღვრები მიწის მუშად ან ჯარისკაცებად, გაამათხოვროს რომი, ანკონა და კომპოსტელა: აქედან კი მე ის დასკვნა გამომყავს, რომ იგი ყოველი საზოგადოების გამანადგურებელია.

24. შენი დასკვნა არაა სწორი—უპასუხა ჩვენმა მეგობარმა;— ის მხოლოდ ბოროტმომქმედთ სპობს. გვინახავს დიდი საზოგადოებანი, რომელნიც არსებობდნენ ყოველგვარ ამ ბრწყინვალებათა გარეშე, ახლაც კი მოინახება არაერთი კეთილმოწყობილი საზოგადოება, რომელმაც მათი სახელწოდებებიც კი არ იცის. შეადარებ ყველა ამ ხალხს მათ, რომლებიც, მათივე რწმუნებით, იცნობენ შენს ხელმწიფეს, და თუ გაერკვევი შეცდომებსა და წინააღმდეგობაში ყოველი იმისა, რასაც უკანასკნელნი მასზე ლაპარაკობენ, შენ უფრო სწორ დასკვნას გამოიტან, სახელდობრ, იმას, რომ არავითარი ხელმწიფე არ არსებობს. მართლაცდა, გეცოდინებოდა შენ შენი მამა, მას რომ ყოველთვის კუსკოში ეცხოვრა, შენ კი მადრიდში, და რომ მას შენთვის მარტო ყოვლად საეჭვო ცნობები მოეცა თავისი არსებობის შესახებ?

25. მაგრამ რას ვიფიქრებდი მე მასზე—უპასუხა ბრმამ—მას რომ ჩემს სარგებლობაში გადმოეცა რომელიმე ნაწილი თავის ქონების? შენ კი დამეთანხმები, რომ მე საჩუქრად მივიღე უდიდეს სულისაგან აზროვნებისა და მსჯელობის ნიჭი! მე ვაზროვნობ, მაშასადამე, ვარსებობ. მე თვით არ მიმიცია ჩემი თავისათვის ჩემივე ყოფიერება. მაშასადამე, მე ის სხვისაგან მივიღე და ეს სხვა არის სწორედ ხელმწიფე.

26. სწორედ ამ თვალსაზრისით—სთქვა ფილოსოფოსმა გაციებით,—ეტყობა შენმა მამამ უწილოდ დაგტოვა. მაგრამ გონება, რომლითაც შენ ასე თავს იქებ,—რა მოსახმარია შენთვის? შენს

ხელთ ის სრულიად უსარგებლო იარაღია. შენ წინამძღოლმა მუდმივი მეურვეობის ქვეშ მყოფი, ის გამოსადეგია მარტო იმისათვის, რომ სასოწირკვეთილებამდე მიგიყვანოს. მათი სიტყვებიდან, რომელიც ჯადოქრობად მიგიჩნევია, შენი გონება ტყობილობს რომელიღაც ფანტასტიკურ მბრძანებელზე, რომელსაც შენ ამაოდ სცილობ გული მოუღბო შეუდრეკელი ბრძოლით ამ ეკლებთან, კლდეებთან და ქანჭრობთან. რადგან, ვინ იცის—ეგებ წინასწარ განსაზღვრამან, რომ ბილიკის ბოლოში შენ დაკარგავ მოთმინებას, ცნობისმოყვარეობით ასწევ შენი თვალსახვევის ერთ კუთხეს და მეტად თუ ნაკლებად დაისვრი ტანსაცმელს? თუ ასეთია მისი წინასწარდასახულობა, შენ აუტრლებლად დაეცემა და მაშინ სამუდამოდ დაღუპული ხარ.

27. არა, უპასუხა მეორემ, საუცხოვო საჩუქრების მოლოდინი გამამაგრებს.—მაგრამ რაში გამოიხატებიან ეს საუცხოვო საჩუქრები?—რაში? ხელმწიფის ხილვაში; კიდევ ხილვაში; დაუსრულებელ ხილვაში, სადაც ყოველთვის განიცდი ისეთ აღფრთოვანებას, თითქოს მას პირველად ხედავდე.—როგორ მოხდება ეს?—როგორ?—მაღული ფარნის საშუალებით, რომელსაც პინეალურ ჯირკვალეზე ან კორძიან სხეულზე, არ ვიცი კარგად რომელზე, მიგვამაგრებენ, რაც საშუალებას მოგვცემს ვიხილოთ ყოველივე ისეთის სიაშკარავით, რომ...

28. გიხაროდეთ,—სთქვა ჩვენმა ამხანაგმა,—მაგრამ ჯერჯერობით კი შენი ფარანი საშინლად დაჭვარტლული მეჩვენება. შენი სიტყვებიდან მხოლოდ ის გამომდინარეობს, რომ შენ მხოლოდ შიშის გამო ემსახურები შენს ბატონს და შენი ერთგულება ანგარებაზეა დამყარებული, დაბალ გრძნობაზე, რომელიც მარტო მონებს შეშვენის. ამრიგად, თავმოყვარეობა, რომელსაც რამდენიმე წუთის წინათ ქოქოლას აყრიდი, ერთად-ერთი მოტივი ყოფილა შენი მოქმედების; და შენ გინდა ახლა, რომ შენმა ხელმწიფემ იგისაჩუქრით დაავიროგვინოს. არა, შენ მხოლოდ მოიგებდი ჩვენს ბანაკში რომ გადმოსულიყავი: შიშიდან და ყოველივე ანგარებიდან თავისუფალი, შენ წყნარად მაინც იცხოვრებდი და უუღიდესი ხიფათი, რომელიც შენ შეიძლება შეგმთხვეოდა—ეს შენი ყოფნის შეწყვეტა იქნებოდა გზის დასასრულს.

29. სატანას მოციქულო, აყვირდა ბრა, vade retro. მე ვხედავ, რომ უძლიერესი საბუთებიც კი არ მოქმედებენ შენზე, მომთმინე, მე მივმართავ ახლა უფრო ძლიერ იარაღს.

30. და ის მოყვა ყვირილს: ღვთის მგმობი! დეზერტირი! ამ ყვირილზე ყოველი მხრიდან დაიწყო დენა გააფთრებულმა. წინამძღვრებმა, ერთი კონა ფიჩხით ილღიის ქვეშ და ჩირაღდანით ხელში ჩენი მეგობარი ჩუმად განშორდა იმ ალაგს შემოსავლელი ბილიკე-

ბით, ბრამ კი ამ დროს უკვე აიღო კვერთხი, განაგრძო თავისი გზა და უამბობდა ამ განსაცდელს თავის ამხანაგებს, რომელნიც ულოცავდნენ გამარჯვებას. ქება-დიდებას სიტყვათა გრძელი რიგის შემდეგ გადაწყვიდეს დაებეჭდათ მისი არგუმენტაცია შემდეგი სათაურით: სინათლის არსებობისა და თვისებათა ფიზიკური და მორალური თეორია. ერთი ესპანელი ბრმის თხზულება; თარგმნილია კომენტარების და სქოლიოების თანდართვით ბრმათა საავადმყოფოს მნათეს მიერ. ამ წიგნის შესწავლას ურჩევნ ყველას, ვინც ორმოცი და მეტი წლის განმავლობაში, თავის თავს თვლის ნათელი მხედველობის მქონეთ, არაფერ უწყის — რატომ. იმ პირთა სანუგეშოდ, რომლებიც მის შოვნას ვერ შესძლებენ, აღვნიშნავ, რომ მასში არაფერი არაა გარდა ზემოხსენებული ბაასისა, რომელიც გაბერილია და გადაკეთებული, რომ მოგვცეს გამოძეგმლის ფურცლების იმდენი რაოდენობა, რამდენიც სათანადო სიდიდის ტომის შესადგენად იყო საჭირო.

31. მიაღწია რა ამ სცენით გამოწვეულმა ხმაურმა ჩვენი ხეივანის უუშორეს კუნჭულებამდე, გადაწყდა უფრო დაახლოებით გაცნობა ამ ამბავისა და საერთო კრების მოწყობა ბრმის და ათეოსის (ასე ეწოდებოდა ჩვენს მეგობარს) არგუმენტების გასარჩევად. დაადგინეს, რომ ამ დისპუტის რომელიმე დამსწრეს აეღო ბრმის როლი და გადმოეცა მის მიერ გამოთქმული მოსაზრებანი ისე, რომ არც მათ შესუსტებას და არც სასაცილო სახით წარმოდგენას, ადგილი არ ჰქონოდა. ზოგიერთებს შეემჩნიათ, რომ მე იმ დროს ახლო ვიყავი შეტაკების ადგილთან და თუმცა მაინცდამაინც არ მინდოდა ასეთი სუსტი მხარის დამცველად გამოვსულიყავი, ჩემს ვალდებულებად მივიჩნეე ჩამედინა ეს კეშმარტების გულისათვის. ჩვენმა მებრძოლმა გაიმეორა თავისი მოსაზრებები, მე კი უუდიდესი სიზუსტით აღვადგინე ბრმის შეპასუხება; მსმენელთა აზრი, როგორც ეს ყოველთვის ხდება ჩვენში, გაიყო. ერთნი ამბობდნენ, რომ ორივე მხრივ სუსტი მოსაზრებანი ყოფილა წამოყენებულიო; მეორენი კი — რომ ამ პირველ პაექრობას შეუძლია სასარგებლო გარკვევანი მოგვცეს საერთო საქმისათვის. ათეოსის მეგობრები ზეიმობდნენ და ყველა დანარჩენი რაზმების თანდათან მათ მხარეზე გადასვლას ვარაუდობდნენ. მე და ჩემი ამხანაგები ვამტკიცებდით, რომ მათი ზეიმი ნაადრევია და მათ ყოველად უვარგისი მსჯელობის დამარცხება შესძლეს და ეს კიდევ არ ნიშნავს, რომ შესძლებენ ისეთი მოწინააღმდეგის განადგურებას, რომელიც უფრო საფუძვლიანი არგუმენტებით არის აღჭურვილი. ვინაიდან აზრთა სხვადასხვაობამ იჩინა თავი, ერთმა ჩვენგანმა წინადადება შემოიტანა შექმნილიყო რაზმი ორ-ორი კაცი-

საგან თითოეულ მხარეთაგან, გაეშვათ ეს რაზმი წინ ხეივანში და შემდგომ, მიღებული ცნობების საფუძველზე, გადაეწყვიტათ რომელი მხარე უნდა იყოს მოწინავე და რომელ დროშას უნდა გაყოლოდნენ. ეს წინადადება გონივრული მოეჩვენათ და მიღებულ იქნა. პირველმა რაზმმა ზენოკლესი და დამისი ამოირჩია; მეორემ—ათეოსი, ბრმასთან შეტაკების გმირი, ქსანთუსით; ფილოქსენი და მე ჩვენი რაზმის წარმომადგენელი ვიყავით, მეოთხემ ამოირჩია ორიბაზი და ალკმეონი; მეხუთემ—დიფილი და ნერესტორი; მეექვსეშიდაც დაიწყეს არჩევნები და ყველა მისი წევრები თანაბრად სთვლიან თავს ამორჩევის ღირსად, მაგრამ ჩვენ განვაცხადეთ, რომ არ დაუშვებთ მზვერავ პიკეტებში ხალხს, ცნობილს თავისი ცულზნიანობით, პირუტყვიცობით, უფიცობით და ფრიად საეჭვო კეთილსაიმედობით... ისინი ბურტყუნით დამორჩილდნენ. პაროლად ავირჩიეთ ჭეშმარიტება და გავუდევით გზას. მთავარი ძალები დაბანაკდა ისე, რომ ჩვენთვის წინ წასვლის საშუალება მოეცა და თავისი სვლა ჩვენი მოძრაობისათვის შეეფარდებია.

32. ჩვენ გამოვედით ერთ ისეთ საუცხოვო ღამეში, რომელსაც რომანების მწერალი მჭერმეტყველურად ასწერდა. მაგრამ მე უბრალო ისტორიკოსი ვარ და ვიტყვი მხოლოდ, რომ მთვარე ზენიტზე იყო, ცას ერთი ღრუბელიც არ ეკრა, და ვარსკვლავები კაშკაშებდნენ. შემთხვევით მე ათეოსის გვერდით მოვხვდი და ჯერ მდუმარედ მივდიოდი, მაგრამ შეიძლება ერთად დიდხანს მოგზაურობა ხმის ამოუღებელი? მე პირველმა დავილაპარაკე და ჩემს თანამგზავრს გუთხარი: „თქვენ ხელავთ ამ მნათობთა ბრწყინვალებას; უცვლელ მოძრაობას—ერთთა, მუდმივ უძრობას—მეორეთა, ერთმანეთისადმი მათს დახმარებას, მათს მარგებლობას ჩვენი პლანეტისათვის? რა დაგვემართებოდა რომ, ეს ღამპარები არ ყოფილიყო? ვისმა კეთილშობილმა ხელმა აანთო ისინი და ეხმარება, რომ მათი სინათლე არ შესუსტდეს? ჩვენ ვსარგებლობთ აქ სინათლით; ნუთუ ჩვენ ისეთი უმადურნი ვიქნებით, რომ შემთხვევას მივაწეროთ მათი გაჩენა? ნუთუ მათი არსებობა და განსაცვიფრებელი წესრიგი არ მიგვიყვანს მათი შემქმნელის აღმოჩენამდე?

33.—არაფრამდე ეს არ მიგვიყვანს, ჩემო ძვირფასო, მიპასუხა მან,—თქვენ უყურებთ ამ ილუმინაციას, არ ვიცი, როგორი ენთუზიასტის თვალებით. თქვენი დაძაბული წარმოსახვა აქცევს მას ხელოვნების საუცხოვო ქმნილებად, რომლისთვისაც ქება-დიდებას უძღვნით თქვენს არსებას, რომელსაც არცკი უფიქრია ყოველივე ამაზე. ესაა გულუბრყვილობა ახლადჩამოსული პროვინციელისა, რომელსაც გონია, რომ სერვანდონიმ მხოლოდ მისთვის დახატა არმიდის ბალები ან ააშენა მზის სასახლე. ჩვენს წინაშეა—უცნობი მანქანა, რომლის შე-

სახებ ნაწარმოებია დაკვირვებანი; ეს უკანასკნელი ამტკიცებენ, ზოგის აზრით, მის მოძრაობათა კანონზომიერებას, სხვების რწმუნებით კი—ამ მოძრაობათა უწყსრიგობას. უვიცნი, რომელთაც მისი მხოლოდ ერთი ბორბალი ნახეს და ისიც მის რამდენიმე კბილს გაეცნენ, თავიანთი ჭკუით ვარაუდობენ, თუ როგორ უკავშირდება იგი ასი-ათას სხვა, მათთვის სრულებით უცნობ, ბორბლებს, და დასასრულ როგორც ხელოსნები, წარმოების ავტორის სახელს აღნიშნავენ. განვადგროთ შედარება, ვუპასუხე მე; ნუთუ თანაზომიერი ქანქარა ან საათი თავისი ბრუნვით არ ამჟღავნებს იმ მესაათის ჭკუას, რომელმაც ის გააკეთა და ნუთუ თქვენ გაბედავთ მტკიცებას, რომ ეს შემთხვევის შედეგია?

34.—ფრთხილად იყავი,—თქვა ჩემმა თანამგზავრმა,—ეს სრულიად არაა ერთიდაიგივე. თქვენ აღარებთ დასრულებულ ნივთს, რომლის შესახებაც თქვენ იცით, ვინ და როგორ გააკეთა იგი, დაუსრულებელ კომპოზიციასთან, რომლის წარმოშობა, ახლანდელი მდგომარეობა და დასასრული თქვენ არ იცით და რომლის ავტორზე თქვენ მხოლოდ ვარაუდების გამოთქმა შეგიძლიათ:

35.—რა მნიშვნელობა აქვს—მიუგე მე—როდის წარმოიშვა იგი და ვინ ააშენა? ნუთუ მე ვერ ვხედავ როგორია ის? და განა თავისი აღნაგობით არ გვაუწყებს ის ავტორს?

36.—არა!—მიპასუხა ათეოსმა,—თქვენ სრულებით ვერ ხედავთ, როგორია იგი. ვინ ვითხრად, რომ ის წესრიგი, რომელსაც თქვენ ასეთ აღტაცებაში მოჰყავხართ აქ, რომელიმე სხვა ადგილას არ ირღვევა? რა უფლება გაქვთ სივრცის ერთი წერტილის მიხედვით, მთელი დაუსრულებელი სივრცის შესახებ დაასკვნათ? აი უწყსრიგოდ დაყრილი ქვიშის და ძუძვის გროვა, მაგრამ ქიები და ქიანჭველები პოულობენ ამ გროვაში მათთვის მეტად ხელსაყრელ ბინებს. რას იფიქრებდით თქვენ ამ მწერებზე, რომ მათ თქვენი მსჯელობისმაგვარად, აღფრთოვანება გამოეთქვათ იმ მებაღის ჭკუის შესახებ, რომელმაც დაალაგა მათთვის ეს მასალები?

37.—თქვენ არაფერი არ გაგეგებათ, ბატონებო,—უცებ გაგვაწყვეტია სიტყვა და გვითხრა ალკმონმა; ჩემი კოლეგა ორიბაზი დაგიმტკიცებთ თქვენ, რომ დიდსხივოსანი მნათობი, რომელიც არ დაიგვიანებს გამოჩენას, თვალია ჩვენი ხელმწიფისა; აი ის მოციმიციმე წერტილები კი—მისი გვირგვინის ალმასებია ან ლილები მისი ტანსაცმელის, რომელიც დღეს ზუქი ლურჯი ფერისაა. თქვენ კამათობთ მის სამოსელზე; მაგრამ ნვალ შეიძლება მან გამოიცივალოს იგი; მისი თვალი შეიძლება ლულით აივსოს; მისი სამოსელი კი, დღეს ასეთი ბრწყინვალე, ჭუჭყიანი და უსუფთაო გახდეს; მაშინ რა ნიშ-

ნით იცნობთ თქვენ მას? ჰო, სჯობია, ეძიეთ იგი თქვენშივე. თქვენ მისი არსებობის ნაწილი ხართ; ის—თქვენშია და თქვენ მასში. მისი სუბსტანცია ერთადერთია, უსაზომოა, საყოველთაოა; იგი ერთი არსებობს; დანარჩენი ყოველივე მისი მოდუსებია.

38. თუ ეს აგრეთა—თქვა ფილოქსენმა,—თქვენი ხელმწიფე უცნაურადაა ნაგები; ის ტირის და იცინის, ძინავს და ღვიძავს, დადის და ისვენებს, ბედნიერია და უბედური, დარდიანია და მხიარული, გულგრილია და ტანჯვას განიცდის; ის განიცდის ერთსადაიმამდე დროს ყოველად შეუთავსებელ გრძნობასა და მდგომარეობას. ერთსადაიმამდე პიროვნებაში ის პატიოსანიცაა და გაიძვერაც, ბრძენიცაა და გიჟიც, თავშეკავებულიცაა და თავაშეგებულიც, გულკეთილიცაა და სასტიკიც, ის აერთიანებს ყოველივე ბიწიერებას ყოველგვარ სიკეთესთან; მე ვერ გამოვიარო როგორ შეარიგებთ ყველა ამ წინააღმდეგობას*. დამისი და ნერესტორი ფილოქსენის მხარეზე დადგნენ ალკმეონის წინააღმდეგ და, ცვლიდნენ რა ერთმანეთს, მოიყვანეს ათასი მოსაზრება, ჯერ ალკმეონის წინააღმდეგ, შემდეგ თავს დაატყდნენ ფილოქსენს, დასასრულ დაუბრუნდნენ იმ საუბარს, მე რომ ათეოსთან დავიწყე, ბოლოს კი დაფიქრებული სახით გვიპასუხეს: Vedremo.

39. ამასობაში გათენდა, და ამომავალი მზის სხივებში ჩვენ დავინახეთ ფართო მდინარე, რომელიც თითქოს გზას გვიჭრიდა თავისი ხეულებით. მისი წყალი გამსჭვირვალე იყო, მაგრამ ჩქარი; ღრმა და ვერცერთი ჩვენგანი ვერ ბედავდა მასზე გადასვლას. ფილოქსენი და დიფილი გავაგზავნეთ ფონის მოსანახად, ჩვენ კი განვლაგდით წყლის პირას მწვანე მინდორზე ტირიფების და ალვის ხეების ჩრდილთ ქვეშ. ჩვენს წინ გაქიმულიყო ჯაჭვი ნაძვის ხეებით შემოსილი ფრიალო მთებისა. „გულში მადლობას არ სწირავთ თქვენს ხელმწიფეს,—ირონიულად მკითხა ათეოსმა—იმისათვის, რომ მან შექმნა თქვენდა სასიამოვნოდ ორი საგანი, რომელიც განუზომლად აბრაზებს ახლა ამდენ პატიოსან ადამიანს,—მდინარე, რომელზედაც შეუძლებელია გადასვლა ისე, რომ დაბრჩობის საშიშროების წინაშე არ დადგე და მის უკან ციცაბო კლდეები, რომელთა შუა უფრო აღრე დავწყდებით შიმშილ დაღლილობით, ვინემ მათ გადავლახავთ? გონიერი ადამიანი ბაღს თუ ააშენებდა თავისთვის და თავის მეგობრებისათვის, ვეჭვობ, რომ მას ასეთი სახიფათო სასეირნოები მოეწყო მათთვის. სამყარო, ამბობთ თქვენ, ქმნილებაა თქვენი მეფისა; ამაში მაინც დამეთანხმებით, რომ ეს ორი მოვლენა, არცთუ კარგად ახასიათებს მის გემოვნებას. რის მაქნისია აქ ამდენი წყალი? რამდენიმე ღელე საკმარისი იქნებოდა ამ ადგილების გასამწვანებლად და გასანოყიერებლად; და ეს ვეებერთელა გროვა შემოუთლელი

ქვებისა—თქვენ, ალბათ გირჩევნიათ ლამაზ დაბლობს? არა, კიდევ ერთხელ ვიმეორებ, ყველა ეს გიჟის ხუსტურს უფრო წააგავს, ვიდრე ბრძენი გონების რჩევას.

40. მაგრამ, რას იფიქრებდით თქვენ, ვუპასუხე მე მას, სოფელ პოლიტიკოსზე, რომელიც არასოდეს მეფის საბჭოში არ ყოფილა, არავითარი წარმოდგენა არა აქვს მის მიზეზებზე და რიხიანად გამოდის გადასახადების, ჯარის მოძრაობის ან უმოქმედობის, ფლოტის ოპერაციების წინააღმდეგ და უბრალო შემთხვევით ხსნის რომელიმე ბრძოლის მოგებას, რაიმე დიპლომატიური მოლაპარაკების კეთილად დამთავრებას, ანდა საზღვაო ლაშქრობის ამათუიმ გამარჯვებას? თქვენ, ცხადია; გაწითლდებოდით მის მაგიერ, თუმცა მასზე ნაკლებ არ სცდებით. თქვენ ამ მდინარის და მთების მდებარეობის წინააღმდეგი ხართ, ვინაიდან ახლა ისინი ხელს გიშლიან; მაგრამ თქვენ ხომ ერთი არა ხართ მთელს ამ ქვეყანაზე? ასწონდასწონეთ თქვენ იმ ორი საგნის დამოკიდებულება მთელი მსოფლიო სისტემის კეთილდღეობასთან? რა იცით თქვენ, ეგებ დიდი რაოდენობა წყლისა ამ მდინარეში საჭიროა სხვა ადგილების გასანაყოფიერებლად, რომელთაც ის რწყავს თავისი შორეული მიმდინარეობის დროს; ეგებ ის სავაჭრო კავშირს აბამს მის ნაპირებზე გაშლილ დიდ ქალაქებს შორის? რა სარგებლობას მოიტანდა აქ თქვენი ღელევები, რომელნიც მზეს შეეძლო თვალისდახამხამებაში ამოეშრო? ეს კლდეები, თქვენ თვალს რომ გჭრიან, დაფარულია, თავის სარგებელიანობით ყველასაგან ცნობილი მცენარეებითა და ხეებით. ამ კლდეთა წიაღიდან ამოაქვთ ლითონი და მინერალები. მათ მწვერვალებზე უზარმაზარი წყალთსაცავებია, რომლებიც ივსებიან წვიმების, ნისლის, თოვლის და ცვრის საშუალებით და რომლებიდანაც შემდეგ სისწორით ნაწილდება წყალი შორეულ ღელევებს, წყაროებს, პატარა და დიდ მდინარეებს შორის. ასეთია, ჩემო ძვირფასო, მეფის მიზნები. გონებას თქვენ მიჰყევხართ მის კაბინეტში შესასვლელ კარებთან; და თქვენ ძლიერ ჭბევრი გსმენიათ მის შესახებ, რომ კიდევ ეჭვი დავგრჩენოდით მასში, რომ სწორედ უკვდავმა ხელმა შექმნა ეს წყალთსაცავები და არხები.

41. ზენოკლესმა შეატყო რომ დავა თანდათან ღვივდებოდა და ხელით გვანიშნა. ის თითქო საომარი მოქმედების შეჩერებისაკენ მოგვიწოდებდა. „მე ვფიქრობ, რომ თქვენ ორივე მეტისმეტად ჩქარობთ. ხომ მდინარე და კლდეებია, თქვენის აზრით, ჩვენს წინაშე? მე კი ვამტკიცებ, რომ ის, რასაც თქვენ მდინარეს უწოდებთ,—მაგარი კრისტალია, რომელზედაც სრულიად უშიშრად შეიძლება სიარული და რომ თქვენი ვითომდა კლდეები მხოლოდ სქელ, მაგრამ

ადვილად გასასვლელ ნისლს წარმოადგენენ. დახეთ, დაუმატა მან, მართალი ვარ მე თუ არა“. ამ სიტყვებისათანავე ის ხტება მდინარეში და იძირება ექვსი ფუტით წყალ ქვეშ. ჩვენ ყველანი მისი დალუპვის შიშმა შეგვიპყრო; მაგრამ, საბედნიეროდ, ორიბაზი, კარგი მცურავი, უკან გადაყვა მას, კალთაში ჩაავლო და ნაპირზე გამოათრია. ჩვენი შიში შეიცვალა ხარხარით, რომელიც არ შეიძლებოდა მის გარეგნობას არ გამოეწვია. მან კი დაიბერტყა ტანსაცმელი, რომელსაც წყალი წურწურით გასდიოდა, ფართოდ დააქყიტა თვალები და შეგვეკითხა, რამ გავგამხიარულა ასე და რა მოხდა ახალიო.

42. ამასობაში დაბრუნდნენ ჩვენი მხვერავეები და ჩქარის ნაბიჯით გვიახლოვდებოდნენ. მათ გვაცნობეს, რომ მდინარის ქვემოთ, ჩვენს ახლო, მათ მონახეს თვით ბუნების მიერ გაკეთებული ხიდი. ეს საკმაოდ დიდი კლდე იყო, რომლის ქვეშაც წყალს გაერღვია თავისთვის გასავალი. ჩვენ გადავედით მეორე ნაპირზე, და დაახლოებით სამი მილი გავიარეთ მთების გასწვრივ ისე, რომ მდინარე მარცხენა მხრიდან გვექონდა. ხანგამოშვებით ზენოკლესს სურვილი მოსდიოდა პირდაპირ ჰკვეთებოდა სიმაღლეებს, რომელნიც გვილობავდნენ მარჯვნივ გზას და ასე, მისი თქმით, ნისლი გაერღვია.

43. ბოლოს მივალწიეთ მშვენიერ ვაკეს, რომელიც სჭრადა მთებს და ფართო, ხეხილით სავსე დაბლობში გადადიოდა. ხეხილი უმთავრესად თუთის ხეებიდან შესდგებოდა, რომლის ფოთლები აბრეშუმის ქიით იყვნენ დატვირთულნი. ბებერი მუხების ფულუროებიდან ფუტკრების გუგუნის ისმოდა. დაუღალავად შრომობდნენ ეს მწერები და ჩვენ ყურადღებით უთვალთალებდით მათ; ფილოქსენი შეეკითხა ათეოსს,—თვლით თუ არა თქვენ ამ შრომისმოყვარე ცხოველებს ავტომატებათო.

44. „მე რომ მტკიცება დავიწყო,—უპასუხა ათეოსმა,—რომ ესენი პატარა ჯადოქრებია, ზოგი მუხლუხის რგოლში, სხვა კი ბუხის სხეულში მოთავსებულნი, როგორც ამასწინათ ერთი ჩვენი მეგობარი ამტკიცებდა, თქვენ, ალბათ მომისმენდით, თუ სიამოვნებით არა, ყოველ შემთხვევაში, აუშფოთებლად და მომექცეოდით მეტის მოწყალებით, ვიდრე ჩვენს მეგობარს ეკლების ხეივანში მოექცნენ.

45.—თქვენ სწორედ გამიგეთ,—თავმდაბლად უთხრა ფილოქსენმა,—მე სრულიად არ ვგრძნობ მიდრეკილებას რაიმე საშინელება დაინახო მსუბუქ და უმანკო მასლაათში. შორსაა ჩვენგან დევნის სული; ერთნაირად როგორც კეთილსათნოებისა, ისე გონიერებისაც; მაგრამ თუ უბრალო მანქანებად ჩავთვალეთ ეს მწერები, მაშინ ხომ მათი ასეთის დიდი ხელოვნებით გამკეთებელი ოსტატი...—მივხვდი,

სად უმიზნებთ—შეაწყვეტია მას ათეოსმა;—ეს თქვენი ხელმწიფეა? კაი საქმე კია ასეთი დიდებული მეფისათვის—ხელოვნების გამოჩენა მუხლუნის ფეხის ან ბუზის ფრთის მოკაზმვაში.

46. — ათვალწუნებას უკელით, — მიუგო ფილოქსენმა, — რაც ადამიანში აღფრთოვანებას იწვევს, მას სავსებით შეეძლო შემომქმედის ყურადღება მიექცია. ქვეყანაზე არაფერია უმიზნოდ განლაგებული და შექმნილი... — ოჰ! ისევ მიზანი! — წამოიყვირა ათეოსმა, — ეს აუტანელია. — ეს ვაჯბატონები დიდებული მშენებლის საიდუმლოებას არიან ნაზიარები, — შენიშნა დამისმა, — ისე როგორც მეცნიერები განზრახვას მათ მიერ კომენტირებული ავტორისას, რომელსაც ისინი აიძულებენ თქვას ის, რაზედაც არასოდეს არ უფიქრია.

47. არც მთლად ასეა — ჩამოართვა სიტყვა ფილოქსენმა. — მას შემდეგ, რაც აბრეშუმის ქიაში მიკროსკოპმა აღმოაჩინა ტვინი, გული, ნაწლავები, ფილტვები, შესწავლილ იქნა ამ ნაწილების მექანიზმი და მოქმედება, მოძრაობა და ფილტრაცია მათში მიმომქცევი სითხეებისა და როცა უკვე შესწავლილია ამ მწერების მუშაობა, განა შეიძლება კიდევ, თქვენის აზრით, ლაპარაკი შემთხვევაზე? მაგრამ, ფუტკრების ხელოვნებაც რომ მხედველობაში არ მივიღოთ, ვფიქრობ, მარტო მათი ზორთუმისა და ისრის მოწყობილობაში დაინახავს სასწაულებს მოაზროვნე ადამიანი, რომელიც არასოდეს არ დაუწყებს მათ ახსნას მატერიის შემთხვევითი მოძრაობით. — ამ ვაჯბატონებს, — გააწყვეტია მას ორიბაზმა, — არასოდეს არ წაუკითხავთ ვირგილიუსი, ერთი ჩვენი პატრიარქთაგანი, რომელიც ამტკიცებს, რომ ფუტკრებმა ღვთაების ერთი შუქი მიიღეს ხვედრად და ისინი დიადი სულის ნაწილს წარმოადგენენო. — თქვენ და თქვენს პოეტს, — შევნიშნე მე, — არ მიგიღიათ მხედველობაში, რომ თქვენ აღმერთებთ არა მარტო ბუზებს, არამედ წყლის ყოველივე წვეთს და ზღვის ქვიშის თითოეულ მარცვალს, რაც აშკარა აბსურდული პრეტენზიაა. მაგრამ დავუბრუნდეთ ფილოქსენის პრეტენზიას. თუ თავისი დაკვირვებებიდან ზოგიერთ მწერებზე მას ჩვენი მეფის არსებობის შესახებ გამოაქვს დასკვნა, რის გამოტანა არ შეეძლო მას ადამიანის სხეულის ანატომიიდან და ბუნების სხვა მოვლენების გაცნობიდან! — „მეტის არაფრის, — მტკიცედ განაცხადა ათეოსმა, — გარდა იმ ფაქტისა, რომ მატერია ორგანიზებულია“. სხვა ჩვენმა ამხანაგებმა, რომ შეამჩნიეს მისი ცული მდგომარეობა, ანუგეშეს იგი მით, რომ „შეიძლება, ის მართალია, მაგრამ სიმართლის მსგავსობა ჩემს მხარეზეა“.

48. — თუ ფილოქსენის მხარემ ვადაწონა, დამნაშავეა ამაში თვითონ ათეოსი, მკვირცხლად მიუგო ორიბაზმა; — მას სჭირდებოდა კიდევ მხოლოდ ერთი ნაბიჯის გადადგმა და გამარჯვების შანსები უკი-

ღურეს შემთხვევაში, გათანაბრდებოდნენ. ფილოქსენის სიტყვებიდან გამომდინარეობს მხოლოდ ის, — წარმოსთქვა მან, — რომ მატერია ორგანიზებულია; მაგრამ თუ შეიძლება დამტკიცდეს, რომ მატერია, და შეიძლება მისი წყობილებაც, მარადიულია, მაშინ რაღა დარჩებოდა ფილოქსენის მჭერმეტყველობიდან? შეეძლო მას დაემატებია.

49. — არსი რომ არასოდეს არ ყოფილიყო, ის არასოდეს არ იქნებოდა, — მედიდურად განაგრძო ორიბაზმა, რადგან იმისათვის, რომ შესთავსოს არსებობა მისცე; საჭიროა იმოქმედო; და რომ იმოქმედო, ამისათვის საჭიროა არსებობდე.

50. მარტო მატერიალური არსებები რომ ყოფილიყვნენ; არასოდეს მოაზროვნე არსებები არ იქნებოდნენ; მართლაცდა: მოაზროვნე არსებებს შეეძლოთ ან თვითონვე მიეცათ ყოფიერება თავის თავისათვის, ან მიეღოთ იგი მატერიალური არსთაგან; თუ მათ თავიანთი თავისთვის მიუციათ არსებობა, მაშინ მათ უნდა ემოქმედათ მანამ, სანამ არსებობას დაიწყებდნენ; თუ მათ ის მიიღეს მატერიისაგან, ისინი მატერიის შედეგი იქნებოდნენ, მაგრამ ამითვე ისინი დაყვანილი იქნებოდნენ მოღუსების ხარისხამდე, რაც ფილოქსენის ანგარიშში სრულიად არ შედის.

51. მარტო მოაზროვნე არსებები რომ ყოფილიყვნენ, არასოდეს მატერიალური არსებები არ იქნებოდნენ, რადგან სულის ყოველივე ნიჭიერება მხოლოდ აზროვნებასა და სურვილშია. მაგრამ, ვინაიდან მე სრულებით ვერ გამიგია, თუ რანაირად შეუძლიათ აზრს, და ნებისყოფას იმოქმედონ შექმნილ არსებებზე, და მით უმეტეს არარაობაზე, ამიტომ მე შემძლია ვივარაუდო, რომ ეს შეუძლებელია ყოველ შემთხვევაში მანამდე, სანამ ფილოქსენი წინააღმდეგს არ დაამტკიცებს.

52. მას ჰგონია, რომ მოაზროვნე არსება არამც და არამც მოღუსი არაა სხეულოვანი არსებისა. ჩემის აზრით, არავითარი საფუძველი არაა სხეულოვანი არსება მოაზროვნე არსების შედეგად მივიჩნით. ამგვარად მისი შეხედულებიდან და ჩემი მოსაზრებიდან გამოდის, რომ მოაზროვნე არსება და სხეულოვანი არსება მარადიული არიან, რომ ამ ორი სუბსტანციიდან შესდგება სამყარო და რომ სამყარო ღმერთია.

53. დაე, თავი გაანებოს ფილოქსენმა აბუჩად ამგდებ კილოს, რომელიც არავის უხდება და კიდევ უფრო ნაკლებ ფილოსოფოსებს და მან იძახოს რამდენიც უნდა: „თქვენ აღმერთებთ პეპლებს, მწერებს, ბუზებს, წყლის წვეთებს და მატერიის ყველა მოლეკულებს“. მე არაფერს არ ვაღმერთებ — ვუპასუხებ მე მას, — თუ თქვენ ოდნავ მაინც გამიგებთ, დანახავთ, რომ, პირიქით, მე ვცდილობ განვდევნოქვეყნიდან წინაზრახვა, სიცრუე და ღმერთები.

54. ფილოქსენი, რომელიც არ მოელოდა ასეთ ენერგიულ თავდასხმას ისეთი მტრიდან, რომელსაც ის ნაკლებ ანგარიშს უწევდა, აშკარად შედრკა. სანამ ის გამბედაობას იკრებდა და პასუხს აწვდებდა, ყველასი სახეზე გამოხატული იყო ცოტაოდენი ნიშნისგება, გამოწვეული, ცხადია, ფარული იქვიანობით, რომლიდან თვით ბრძენიც კი არ არიან ყოველთვის დაზღვეულნი. ამ წუთამდე ფილოქსენი გამარჯვებას ზეიმობდა და სასიამოვნო იყო ყურება, რომ ის გაჭირვებულ მდგომარეობაში მოხვდა და ისიც ისეთი მოწინააღმდეგის მეოხებით, რომელსაც თავხედურად ეპყრობოდა. ფილოქსენის პასუხზე არაფერს არ გეტყვი. როგორც კი დაიწყო მან ლაპარაკი, ცა მოილუშა და ჩამობნელდა; უზარმაზარმა ღრუბლებმა დაჰფარა ყველაფერი ჩვენს გარშემო და ღრმა წყვილიაღში ამოყვავით თავი, რამაც გვაიძულა შეგვეწყვიტა ჩვენი დავა და მიგვენდო მისი გადაჭრა მათთვის, ვინც ჩვენ დასაზვერავედ გამოგვგზავნა.

55. ასე დავბრუნდით ჩვენს საკუთარ ხეივანში. იქ მოისმინეს ამბავი ჩვენი მოგზაურობისა და საუბრების შესახებ. ამჟამად იქ ასწონდასწონავენ ჩვენს არგუმენტებს; და თუ ოდესმე საბოლოო გადაწყვეტილება გამოვიდა, მე შენ გაცნობებ ამის შესახებ.

56. აღენიშნავ მხოლოდ, რომ დაბრუნებულმა ათეოსმა შეიტყო, რომ მისი ცოლი მოეტაცათ, ბავშვები ამოეყლიტათ და სახლი გაეძარცვათ. ეჭვი აიღეს ბრმაზე, რომელთანაც ათეოსს კამათი ჰქონდა და რომელსაც ის არწმუნებდა ანგარიში არ გაეწია სინიდისის ხმისა და საზოგადოების კანონებისათვის, ვინაიდან უხიფათოდ შესაძლებელია მათი არად მიჩნევა; გადასწყვიტეს, რომ სახელდობრ, ის გადაძვრა ფარულად ეკლნარის ხეივიდან და ჩაიდინა ეს ბოროტმოქმედება იმ იმედით, რომ ათეოსის სხვაგან ყოფნა და მოწმეების დაუსწრებლობა დაუსჯელობის გარანტიას აძლევდა მას. საბრალო ათეოსისათვის ამ ისტორიაში ყველაზე უფრო გულსატკენი ის იყო, რომ მას ხმამაღალი ჩივილის გაბედვაც კი არ შეეძლო, რადგან ბრმამ ბოლოს და ბოლოს, მხროლედ ლოდიკური თანამიმდევრობა გამოიჩინა.

ყ ვ ა ვ ი ლ ნ ა რ ი

Qui species alias veris, scelerisque tumultu
Permixtas capiet, commotus habebitur...

Horat., Sat. Lib. II, sat. III. 76

1. თუმცა ყვავილნარის ხშირი და ხანგრძლივი სტუმარი მე არ ვყოფილვარ, მე მას მაინც საკმარისად ვიცნობ, რომ შენ წარმოდგენა მოგცე მის მდებარეობაზე და მკვიდრთა ნიჭზე. ეს იმდენად ხეივანი არაა, რამდენადაც უზარმაზარი ბაღია, რომელშიაც შეიძლება მონახო ყოველივე, რაც გრძნობებს ანებივრებს. თვალწარმტაც ყვავილნარს სცვლიან აქ ხავსის ფართო ნოხები და მწვანე მოლები, რომელთაც ნაკადულთა ასეულები რწყავენ. აქ დაბურული ტყეებია, სადაც ბილიკთა ათასეულები ერთმანეთზეა გადაჯვარედინებული, აქ ლაბირინთებია, რომლებშიდაც სასიამოვნოა ხეტიალი, აქ ჭალებია, სადაც შეიძლება თავი შეაფარო, აქ ხშირფოთლიანი ხეებიდან გაკეთებული ტალავრებია, რომლებშიდაც შეიძლება ვანმარტოებას ასეცე.

2. აქ აგებულია კაბინეტები სხვადასხვა მიზნებისათვის განკუთვნილნი. ერთში შენ ნახავ საუცხოვო საქმელებით დატვირთულ სუფრებს და რჩეული ღვინოებითა და ლიქიორებით სავსე განჯინებს, მეორეში—ბანქოს სათამაშო მაგიდებს, მარკებს, ეტონებს, რულეტებს და სხვა ისეთ მოწყობილებებს, რომლებიც საშუალებას იძლევიან გართობა-მხიარულებაში გაგაკოტრონ.

3. აქ იკრიბებიან ადამიანები, ჩაფიქრებული გულმავიწყური სახის მიღება რომ უყვართ, იშვიათად რომ ამბობენ იმას, რასაც ჰფიქრობენ, და ქათინაურებით რომ უმასპინძლდებიან ერთიზეორეს, მაშინაც კი, როდესაც ერთმანეთი სძულთ, ან არ იცნობენ. აქ ეწყობა ხოლმე მომაჯადოვებელი საღამოები, რომლებიც თავდება კიდე უფრო მომაჯადოვებელი ვახშმებით, სადაც ქირდაობენ რომელიმე ქალის შესახებ, აქებ-ადიდებენ რომელიმე კერძს, მოუთხრობენ გამოგონილ შემთხვევებს და დასცინიან ერთიმეორეს.

4. უფრო დაშორებით დაინახავ ნათელ და ბრწყინვალე უშველებელ დარბაზებს. ერთში იცინიან და სტირიან; მეორეში—ციკვა-

ვენ და მღერიან; ყველგან მსჯელობენ, კამათობენ, ყრიაშულობენ, აკრიტიკებენ,—და უმეტეს შემთხვევაში თვითონაც არ იციან—რა-ტომ.

5. აქ არშიყობამ დაიმკვიდრა თავისი სამეფო. აქ ეინიანი სიყვარული და პრანქია კეკლუცობაა. ყველგან ტკბობა სუფევს, მაგრამ ყველგანვე ამ ტკბობას სასტიკი მოწყენილობა ამოჰფარებია უკან. რა ხშირი არიან აქ საყვარლები! რა იშვიათია შეყვარებულთა ერთგულება! გრძნობაზე აქ ყოველდღე ლაპარაკობენ; მაგრამ გული ერთი წუთითაც კი არ იღებს ლაპარაკში მონაწილეობას.

6. მე შენ არაფერს გეტყვი უფრო ბნელ ოთახებზე, სადაც ფართო სავარძლები და რბილი ტახტებია მოწყობილი,—მათი დანიშნულება შენც კარგად გესმის. ამ ავეჯს ისე ხშირად იცვლიან, თითქო მათი გაცვითის მეტს არაფერს არ აკეთებენ.

7. საზოგადო სამკითხველო შესდგება ყოველივე იმისაგან, რაც სიყვარულზე და მის საიდუმლოებაზე დაწერილა ანაკრეონიდან მარივომდე. ეს — კიპრიდას არქივებია. მათ შემნახველად ტან-ზაის ავტორი ითვლება. იქ მოინახება დაფნის გვირგვინებით მორთული ქანდაკებები ნავარიელი დედოფლის, მერსიუსის, ბოკაჩო-ოსი და ლათონტენისა. მკითხველები სულს ლევენ მარიანაზე, წითელ ხეზე და სხვა ამგვარ უმნიშვნელო რამეზე, ვაჟები კითხულობენ, ქალიშვილები კი ყლაპავენ მამა სატურნინის მიჯნურულ თავგადასავალთა ისტორიას, რადგან აქ საერთო წესადაა შემოღებული, რომ რაც უფრო ადრე გაანათლებ შენს გონებას, მით უკეთესია.

8. თუმცა პრაქტიკას უფრო ეწაფვიან აქ, ვიდრე თეორიას, მაინც ჰფიქრობენ, რომ არც თეორიის განაპირება ვარგა. იმდენად ხშირად საჭირო ხდება ცხოვრებაში დედის ნიფრთხილე რომ მიაცუქო, ქმრის ეკვიანობა მოატყუილო, საყვარლის უნდობლობა მიადინო, რომ ამისათვის საჭიროა წინასწარ შესწავლა მთელი ამ მეცნიერებისა. დაყვავილთა ხეივანში ბევრმა დიდი სახელი მოიხვეჭა ამ სარბიელზე. საერთოდ კი იქ ბევრს იცინიან,—იმდენად მეტს, რამდენადაც ნაკლებს ჰფიქრობენ. ეს რალაც ქარიშხალია, რომელიც წარმოუდგენელის სისწრაფით მიჰქრის. ყველა მარტო იმაზე ზრუნავს, რომ ისიამოვნოს, ან სხვის სიამოვნებას ხელი შეუშალოს.

9. ამ ხეივანში მგზავრები ყველანი უკან-უკან იხევენ. უკვე გაეღილი გზაზე ნაკლებად მზრუნავნი, ისინი მარტო იმას ჰფიქრობენ, რომ უდიდესი რაიმე სიამოვნებით დაასრულონ იგი. ზოგნი უკვე ზედმიდგომით მისულან ბანაკის კიშკართან, მაგრამ მაინც მზად არი-

ან დაგარწმუნონ, რომ ერთი წუთიც არ გასულა მას შემდეგ, რაც ისინი გზას შეუდგნენ.

10. ამ ქარაფშუტა ხალხში ტონს იძლევიან მთელი რიგი ქალები, მოწონების სურვილითა და ცოდნით მომხიბლავნი. ერთი ამაცობს თავისი მოტრფიალეთა დიდი სიმრავლით და უნდა, რომ ყველამ იცოდეს ამის შესახებ; მეორეს ძლიერ უყვარს ბევრის გაბედნიერება; მაგრამ ისე, კი, რომ მათი გაბედნიერება საიდუმლოდ დარჩეს. ზოგი წყალობას ჰპირდება ათას მოტრფიალეს, მაგრამ ნამდვილად მხოლოდ ერთის მწყალობელი შეიქნება; ზოგი კი მარტო ერთს დააიმედებს, მაგრამ სხვებსაც არ აწყენინებს;—და ყოველივე ეს ფრიად საიდუმლოდ, რომელსაც არავიან არ ინახავს; რადგან სასაცილოდ ითვლება არცოდნა ლამაზი ქალის თავგადასავლების და, პირიქით, მიღებულია ამ თავგადასავალთა რიცხვის გადაწეტებაც საქიროების მიხედვით.

11. ბულღარისათვის შეიძლებოდა შეხვედრების საერთო ადგილი გვეწოდებია, რომ ქმარი არ ყოფილიყო იქედან გამორიცხული. იქ იკრიბებიან თავქარიანი და ზოგჯერ გამბედავი ახალგაზრდები, რომლებიც ყველაფერზე საუბრობენ და არაფერი არ იციან, სახეზე ღრმავარების გამომეტყველებით სისულელეს რომავენ, დახელოვნებული არიან ლამაზი ქალის გადაცდენაში, რაყიფთა გაკილვის საშუალებით, მსწრაფლ გადადიან მათ მიერ დაწყებული სერიოზული მსჯელობიდან სატრფიალო შემთხვევის რაიმე ამბავზე, შემდეგ, უცებ რაიმე სიმღერას წამოიწყებენ და მაშინვე შესწყვეტენ, რათა ორიოდე სიტყვით შეეხონ პოლიტიკას და დასასრულ ღრმავარები გამოსთქვან სხვადასხვა ვარცხნილობებზე, ტანსაცმელებზე, ჩინეთის კერპზე, კლინშტედის რომელიმე ტიტველ ფიგურაზე, ფაიფურის ფრანჯანზე, დედოფალაზე, ბუშეს სურათზე, ებერის წვრილმან რამეზე და ქულეტის ან მარტენის კოლოფზე.

12. ასეთია დაახლოვებით ეს ბრბო, ყვავილნარში რომ დაცულკობს. ვინაიდან თავის დროზე ეს ხალხი ეკლნარის ხეივნიდან გამოიქცა, მათ შეუძრწუნებლად არ შეუძლიათ წინამძღოლთა ხმის გაგონებაც კი, და ამიტომ მომაჯადოებელი ბალი წელიწადის განსაზღვრულ დროს თითქმის ცალიერდება. მისი მკვიდრნი ცოდვების მოსანანიებლად მიდიან ეკლნარის ხეივანში, საიდანაც მალე უკანვე ბრუნდებიან, რომ რამდენიმე ხნის შემდეგ ისევ წავიდნენ კიდევ ცოდვების მოსანანიებლად.

13. თვალსახვევი ძლიერ აწუხებთ მათ. თავის სიცოცხლის ერთ ნაწილს ისინი ამ თვალსახვევის უგნებელსაყოფ საშუალების გამოძებნაში ატარებენ. ეს თავისებური ვარჯიშობა ეხმარება მათ სინათლის

ცოტაოდენი გამონაშუქი დაინახონ, მაგრამ იგი მალე ქრება. მათი მხედველობა იმდენად განვითარებული არაა, რომ დიდი სინათლე აიტანოს; ამიტომ ისინი მხოლოდ ხანდახან თითქო მალულად შეხედავენ მას. არავითარი სერიოზული და თანამიმდევრული აზრი არ შედის მათს თავში; მარტო სიტყვა—„სისტემა“-ს ხსენებაც კი შიშსა ჰგვრის მათ. თუ კი ისინი მეფის არსებობას უშვებენ, აქედან ყოველ შემთხვევაში არავითარ ისეთ დასკვნას არ აკეთებენ, რომელსაც შეეძლოს ხელი შეუშალოს მათ დატკობას. ფილოსოფოსი, რომელიც მსჯელობს და ჰსურს საკითხის სიღრმეს ჩასწვდეს, მათს თვალში მიძიმე და აბეზარი ცხოველია. ერთხელ მე განვიზრახე თემიზი გამერთო ღვთიურ აზრებზე მუსაიფით; ის მაშინვე შეწუხდა და, მომაპყრო რა მე თავისი მიბნედილი თვალები, მითხრა: „ნუ მაწამებ, სჯობია შეეცადო, რომ მეც ბედნიერი გამხადო და შენც ბედნიერი გახდე“-ო. მე დავემორჩილე და ვნახე, რომ ის იმდენად კმაყოფილი. დარჩა მამაკაცის, რამდენადაც უკმაყოფილო იყო ფილოსოფოსისა.

14. მათი ტანსაცმელი სრულიად ბეჩავ მდგომარეობაშია; დროგამოშვებით მას მრეცხავს აძლევენ; მაგრამ ამ რეცხვას ძლიერ ცოტა სარგებლობა მოაქვს; ეს მარტო პირსაფეროდ ხდება. იტყოდი თითქო მათი მთავარი მიზანია—იმდენად დალაქონ თავიანთი ტანსაცმელი, რომ მისი პირველადი ფერი გამოუცნობი შეიქნეს. ასეთი საქციელი არ შეიძლება ხელმწიფის მოსაწონი იყოს, და, მიუხედავად თავბრუდამხვევ ტკობისა, ბევრი უკვე ხვდება ამას ყვავილნარში; ვინაიდან ეს ხეივანი ყველაზე მეტადაა დასახლებული და ყველაზე უფრო მეტი ხალხი უნდა მიდიოდეს მის გზა-ბილიკებზე, მაინც უკანასკნელი თავის მესამედში თანდათანობით იწყებს დაცალირებას, სულ ბოლოში კი შენ უკვე ველარავის ვერ ნახავ, გარდა ორი-სამი წესიერი ადამიანისა, ისიც ჩვენებიდან, რომლებიც ერთი წუთით მოსულან აქ დასასვენებლად; და მართლაც ძლიერ სასიამოვნოა ეს ხეივანი; მაგრამ მასში დიდხანს დარჩენა არ ვარგა, თავბრუ დამხვევია იქ ყოველივე, და ადამიანები, რომლებიც იქ იხოცებიან, უგუნურად იხოცებიან.

15. ნუ გიკვირს, რომ მათთვის დრო ასეთის სიჩქარით მიჰქრის და ასე ენანებათ მათ თავიანთ ხეივანს დაემშვიდობონ; მე უკვე გითხარი, რომ შესახებდავად ის საუცხოვოა; ყოველივეს იქ მომაჯადოებელი ხასიათი აწვს; ეს სამეფოა ალერსიანობისა, სიმსუბუქისა და თავაზიანობისა. თითქმის ყველა მისი მცხოვრები შეიძლება პატიოსან და ზნეობრივად უმწყილო ადამიანად გეჩვენოს. მაგრამ მხოლოდ გამოცდილება აქარწყლებს ამ ილუზიას; გამოცდილება კი ხანდახან მეტისმეტად გვიან მოდის. გამოგიტყდე, მეგო-

ბარო? ასჯერ მოვტყუედი მე ამ ხალხში, სანამ არ გამოვიცანი იგი და სიფხიზლე არ გამოვიჩინე; მხოლოდ მას შემდეგ, რაც გავეცან ჯურიცხავ მაგალითებს თაღლითობისას, სიმდაბლისას, უმადურობისას და გამცემლობისას, მე თავიდან მოვიშორე სულელური ჩვეულება, ყველა წესიერი ადამიანის თვისებას რომ შეადგენს, ე. ი. თავისი თავის მიხედვით სხვების განსჯა. ვინაიდან მე შენ პატიოსან ადამიანად გთვლი და ვფიქრობ, რომ შეიძლება სადმე შენც შეგემთხვევს ისეთივე გასულელება, როგორც მე განვიცადე, მე შენ გიამბობ რამდენიმე ეპიზოდს, რომლებიც, დარწმუნებული ვარ, ჭკუას გასწავლიან და იქნებ კიდევ გაგართონ: მომისმინე და შემდეგ ამის მიხედვით იმსჯელე შენს სატრფოზე, მეგობრებზე და ნაცნობებზე.

16. რამდენიმე ხნის წინ მე ვნახე ორი პიროვნება, რომელნიც ყვავილნარის ერთ განცალკევებულ ჭალაში სახლობდნენ; ესენი იყვნენ კარისკაცი აჟენორი და ახალგაზრდა ქალი ფედიმა. აჟენორს, მეფის კარზე გულგატეხილს და იმედგაცრუებულს, უარი ეთქვა, — ამბობს ის, — პატივმოყვარულ ოცნებებზე; ხელმწიფის თვითნებობას და მინისტრების უსამართლობას აედუღებია იგი გაქცეოდა იმ ორომტრიალს, რომელშიდაც ის ტყვილად ცდილობდა წინ წაწევას; ერთი სიტყვით მან დაინახა დიდების ამაოება. თავისი მხრივ, ფედიმასაც უარეყო არშიყობა და მარტო აჟენორის მიმართ შეენარჩუნებია ერთგულება. ორივე განშორებოდა ქვეყანას და გადაეწყვიტათ განმარტოებით დამტკბარიყვნენ საუკუნო სიყვარულით. მე მოვისმინე მათი აღფრთოვანებული სიტყვები: „რა ბედნიერი ვართ! რომელი ბედნიერება შეედრება ჩვენსას. აქ ყოველივე განცხრომით და სილალით სუნთქვას. სანეტარო კუნჭულო, რა რიგ წყნარი და უმანკო სიხარულით გვასაჩუქრებ! ჩვენს მიერ დატოვებული მდიდრული დარბაზები უდრიან შენი ხეების ჩრდილს? ო, ოქროს ჯაჭვებო, რომლებშიაც ჩვენ ამდენი ხანია ილაჯს ვიწყვეტდით, მთელ თქვენ სიმძიმეს მხოლოდ ის გრძნობს, ვინც თქვენ თავი დაგალწიათ! ო, ბრწყინვალე კირთებო, რომელთაც ასეთის მედიდურობით ატარებენ, რა შვებაა თქვენი გადაგდება კისრიდან! მღელვარება-წუხილს განშორებულნი ჩვენ დავცურავთ განცხრომის ოკეანეში. ჩვენი სიამოვნებანი, ასე ადვილად ხელმისაწდომნი მაინც, არანაკლებ მიმზიდველნი არიან. სიამენი სცვლიან სიამეთ და მოწყენილობას ერთხელაც კი არ მოუწამლავს ისინი თავისი შხამით. წარსული არ დაბრუნდება: აუცილებელი მოვალეობები, ნაძალადევი დარბაზობანი, თითილბაზური ყურადღება — ვერასოდეს ველარ დაგვეუფლება ჩვენ. გონებამ მოგვიყვანა ჩვენ ამ ადგილებში და მარტო ერთმა სიყვარულმა გამოგვზღია უკან... როგორ არ ჰგვანან ჩვენი სიცოცხლის წუ-

თები იმ დღეებს, რომლებიც სასაცილო ჩვეულებებს და უაზრო გემოვნებებს ვამსხვერპლეთ! რატომ უფრო ადრე არ დაგვეწყო ეს ახალი დღეები, რატომ არ შეიძლება იყონ ისინი მარადიულნი! მაგრამ ღირს კი ფიქრი იმ წუთზე, რომელიც მათ შესწყევტს? დავაჩქაროთ დატკობა ამ დღეებით.

17. ჩემი ბედნიერება,—ეუბნებოდა აქენორი ფედიმას,—შენს თვალეში წერია: არასოდეს არ გავეყრები მე ჩემს ძვირფას ფედიმას, არა, არასოდეს, ვფიცავ მაგ თვალებს. მომჯადოებელია ეს განმარტობა; შენში ჩაიკეტებიან ყველა ჩემი სურვილები; აყვავებულ საარეცლო, რომელსაც მე და ფედიმა ვინაწილებთ, შენ—სიყვარულის ტახტი ხარ და მეფის ტახტზე უფრო სანეტარო.

18.—ძვირფასო აქერონ,—უპასუხებდა ფედიმა,—არაფერი არაა, ჩემთვის ისე საამო, როგორც შენი გულის დაუფლება. ყველა კარისკაცებიდან მარტო შენ შესძელ ჩემი აღლვება და დასძლიე განმარტოებულ ცხოვრებისადმი ჩემი სიძულვილი. მე დავინახე შენი გაოგნებული ვნება, შენი ერთგულება, შენი სიმტკიცე, მე დავტოვე ყოველივე და მაშინ დავრწმუნდი თუ რა ცოტა რამ დამიტოვებია, ნაზო აქენორ, ძვირფასო და ღირსეულო მეგობარო, შენს მეტი მე არაფერს მინდა; მე მსურს შენთან ვიცოცხლო და შენთანვე მოკვდეთ. ეს განმარტობა რომ იმდენადვე საშინელი იყოს რამდენადაც ის დღეს წარმტაცია, ეს ჯადოქრული ბალები რომ უდაბნოებად იქცნენ,—ფედიმა მათში შენ დაგინახავდა, და შენი ფედიმა ბედნიერი იქნებოდა. ო, რომ შეეძლოს ჩემს ალერსს, ჩემს ერთგულებას, ჩემს გულს და ერთმანეთის სიყვარულს, სიამოვნებას ანაზღაურება შენთვის ყოველივე იმისა, რაც შენ ჩემი გულისათვის დაჰქარგე! მაგრამ, ვაი, რომ ამ სიხარულს ბოლო მიეცემა,—და საბედისწერო წუთში მე ნუგეშად ის ტკბილი შეგნება მაინც დამრჩება, რომ შენი ხელი დამიხუჭავს თვალებს და შენს ხელში აღმოიხლება სული“.

19. როგორ ჰფიქრობ, მეგობარო, რით დამთავრდა ყოველივე ეს? აქენორმა, მას შემდეგ, რაც ფედიმას გულმკერდში ჩაქრულმა განსაკუთრებულად თავბრუდამხვევი აღტაცება განიცადა, დასტოვა იგი. ის განშორდა ნხოლოდ ერთი წუთით. ის იმ წუთშივე უკან უნდა დაბრუნებულიყო. მაგრამ დილიყანსმა, რომელიც მას უცდიდა, ელვასავით გააქროლა ის სასახლისაკენ. ის იქ დიდაზნიდანვე სცილობდა მიელო ერთი ფრიად თვალსაჩინო ადგილი. მისი გავლენა, ინტრიგები, მისი ოჯახის მიერ გადადგმული ნაბიჯები, მინისტრების ან მათი საყვარლებისათვის მიძღვნილი ძვირფასი საჩუქრები, ოინები რამდენიმე ქალის, რომელთაც სურვილი დაებადათ წაერთმიათ იგი

ფედიმასათვის, ყოველივე ამან შეჰქმნა ისეთი ზღვომარეობა, რომ მან მიიღო სასურველი ადგილი და წერილობით ეუწყა ამ მიღწევის შესახებ ერთი წუთითაც აღრე იმ ტკბილ ალერსიან საუბრისა, — რომელიც ჩვენ ზემოთ მოვისმინეთ.

20. აქენორი შორდებოდა; და ამ დროს ერთი მისი მეტოქე, რომელიც მხოლოდ მის წასვლას უცდიდა, გამოჩნდა ხეებიდან, რომელთაც ის ამოფარებოდა და ფედიმას გულმკერდზე მისი ადგილი დაიკავა. ეს ახალი მისული ლაღობდა როგორც ყოველი სხვა; ალერსით ქანცვილებული ის სხვა საყვარლებმა შესცვალეს.

21. შენ ხედავ ახლა, როგორია ჭეშმარიტი სიყვარული. ახლა მოისმინე და განსაჯე, თუ რას წარმოადგენს მეგობრული გულახდილობა.

22. ბელიზა უახლოესი მეგობარი იყო კალისტოსი; ორივენი ახალგაზრდანი იყვნენ და გაუთხოვარნი, გაღმერთებული ათასი მოტრფიალეთა მიერ და სიამოვნებით მცხოვრებნი. მათ ერთად ხედავდნენ მეჯლისებზე, საღამოებზე, სეირნობაზე, ოპერაში. ისინი განუწყრელნი იყვნენ. თავიანთ უმნიშვნელოვანეს საქმეებზედაც კი ისინი რჩევა-დარიგებას კითხავდნენ ერთიმეორეს. ბელიზა არავითარ შემთხვევაში არ იყიდდა სატანსაცმელო მატერიის ერთ ნაჭერსაც კი, თუ ის კალისტას არ მოეწონებოდა; კალისტო არაფრის გზით არ წავიდოდა თავის ოქრომჭედელთან უბელიზოდ. რაღა გითხრა მეტი? თამაში, გასართობები, ვახშმებ — ყოველივე მათ საერთო ჰქონდათ.

23. სწორედ ასევე მეგობარი იყო კრიტონი ალსიპისა, ძველის ძველი მეგობარი; ერთნაირი გემოვნება, ერთნაირი ნიჭი, ერთნაირი მიდრეკილება; ერთმანეთის მუდმივი პატივისცემა, საერთო ქისა, — ყველა ამან, როგორც სჩანს, მოამზადა და უაღრესად განამტკიცა მათი გულითადი კავშირი. ალსიპი ცოლიანი იყო; კრიტონი უცოლო რჩებოდა.

24. ბელიზა და კრიტონი იცნობდნენ ერთიმეორეს. ერთხელ როდესაც კრიტონი მასთან სტუმრად იყო, მათ შორის სერიოზული საუბარი გაიბა მეგობრობის შესახებ. მკერმეტყველურად აღწერდნენ ისინი ამ გრძნობას, არჩევდნენ მას, აგებინებდნენ ერთიმეორეს, რომ დიდად განსხვავდებიან სხვებისაგან თავიანთი გრძნობებით და არაჩვეულებრივი სიფაქიზით. „რა დიდი სიამოვნებაა, — ამბობდა ბელიზა, — როდესაც შესაძლებლობა გაქვს შენს თავს უთხრა, რომ შენ მეგობრები გყავს და რომ შენ დაიმსახურე მათი მეგობრობა ცოცხალი და ნაზი ყურადღებით ყოველივე იმისადმი, რაც მათ შეეხებათ, მაგრამ ეს სიამოვნება ზოგჯერ ძვირი ჯდება. პირადად მე, — დაუმატა მან, — ძლიერ ხშირად ვრწმუნდები, თუ რა ძნელია ასეთი გული

გქონდეს, როგორც მე მაქვს. რამდენ შიშს, რამდენ მღელვარებას და სიმწარეს განიცდი სხვაზე! შეუძლებელია ეს სულიერი მდგომარეობა დასძლიო.

25. ოჰ, ქალბატონო,— უპასუხა კრიტონმა,— ნუთუ კიდევ უკმაყოფილო ხართ იმით, რომ თქვენ ასეთი მშვენიერი სული გაქვთ? მე რომ საკუთრივ ჩემზე ლაპარაკის ნება მომეცეს, ვიტყვოდი, რომ მე, ისევე, როგორც თქვენ, არ შემიძლია, არაფრისგზავთ არ შემიძლია, დაეთრგუნო ჩემში უუცხოველესი თანაგრძნობა მეგობრისადმი. მაგრამ უნდა გამოვტყდებ,— და ეს, შეიძლება, თქვენ უცნაურობად მოგეჩვენოთ,— მე სიამოვნებას განვიცდი, როდესაც ჩემს სულს გლეჯს და სწეწავს ყოველივე, რაც მეგობრის ინტერესებს შეეხება. ჩვენს შორის იყოს და, განა დარღვევა არ იქნებოდა მეგობრული მოვალეობისა, რომ ზოგიერთ ცნობილ წუთებში დაგვეგვიანებია ჩვენი სულიერი თანაგრძნობით?..

26.— ერთი რამ ყოველთვის გაუგებარი იყო ჩემთვის,— გააწყვეტინა მას ბელიზამ,— როგორ არსებობს ქვეყნად ამდენი შავბნელი სული, რომელიც ზნეობის, პატიოსნებისა და მეგობრობის მომჯადოებელ ხილვადობით ფარავს მოლაღატეობას, სიბოროტეს, ანგარებას, გამცემლობას და სხვა უამრავ მანკს. მე ცუდ განწყობილებაში ვვარდები ხოლმე, როდესაც ვხედავ, თუ რა ხდება ჩემს გარშემო, და მაშინ თითქმის ჩემს მეგობარზედაც ეჭვი მებადება.

27. მე დაშორებული ვარ,— სთქვა კრიტონმა— მაგვარ უკიდურესობებს; მე უფრო სიამოვნებით ვინმე გაიძვირას მოვატყუებიანებ თავს, ვიდრე ჩემს მეგობარს შეურაცხყოფ. მაგრამ ორივე ამ უსიამოვნების თავიდან ასაშორებლად, მე შევისწავლი ხოლმე, ღრმად შევისწავლი ადამიანებს, სანამ მათ ჩემს სულს მივანდობდე, და მე განსაკუთრებით ვუფროთხი ყველა იმ ზედმეტად ალერსიან ფრანტებს, რომლებიც ერთბაშად ჩაგეკვრიბიან ხოლმე გულში, რომლებმაც გამამანკიანეს მეგობრის გრძნობა მისი მუდმივ ბოროტად გამოყენებით, რომელთაც სურთ აუცილებლად თქვენი მეგობარი გახდნენ და ამავე დროს თქვენს შესახებ იციან მხოლოდ ის, რომ თქვენ მდიდარი და ხელგაშლილი ხართ, ან რომ თქვენ კარგი მზარეული გყავთ, სასიამოვნო საყვარელი, ლამაზი და ახალგაზრდა ცოლი ან ქალიშვილი... შეძრომა ადამიანის ოჯახში, რომ მისი ცოლი გადააცდინო, ეს სრულებით ჩვეულებრივი მოვლენაა;— შესაძლებელია კი ამაზე უკროსაშინელი რამ? მე არ ვამბობ, რომ თითქო არ შეიძლებოდეს დაშვება საგულითადო რამე საქმეების, ვთქვათ, ვინმეზე ადევნება; მაღალ საზოგადოებაში არც შეიძლება ჯეროვანის სიაგტკბილობით ცხოვრება ასეთი გართობების დაუშვებლად; მაგრამ შენი მეგობარის ცო-

ლი ამოიღო ნიშანში, ეს—სიმდაბლეს, ეს—სრულყოფილი სისაძაგლეს, პირველი—სისუსტეს, რომელსაც აპატიებენ; მეორე კი—ბოროტმოქმედება, უმსგავსო რამ საშინელება.

28. ბოღიშს ვიხდი, — შეაწყვეტინა ბელიზამ, — მე შემძლია, მგონი, შევადარო ეს ზოგიერთ რასმეს. არის ბოროტება, რომელიც მე არა ნაკლებ მძაგს და რომელიც პატიოსნებისა და ზნეობრივ ღირსების სრულიად დაკარგვას ამოწმებს: ეს ისაა, როდესაც ქალი წაართმევს თავის მეგობარს საყვარელს და თვითონ გახდება მის საყვარლად. რაღაც ჯოჯოხეთურია ამაში; გულიდან უნდა ამოიგლიჯო ყოველივე გრძნობა. უარი უნდა სთქვა ყოველგვარ სირცხვილზე, ამავე დროს კი ჩვენ ვხედავთ მაგალითებს...

29. მაგრამ, ქალბატონო, — მიუგო კრიტონმა, — თქვენ ხომ იცით, თუ როგორ ეპყრობიან ამ დაბალ ქმნილებებს.

30. მათ მშვენივრად ეპყრობიან. — უთხრა ბელიზამ, — ხედებიან, ჯიღებენ, ესალმებიან და იმაზე, რაც მათ ჩაიღინეს, არც კი ფიქრობენ.

31. ჩემი დაკვირვებით კი, ქალბატონო, — უპასუხა კრიტონმა, — მაღალ საზოგადოებას არც ისე მოკლე მხსიერება აქვს, როგორც თქვენ ამტკიცებთ და ასეთი საშინელი ადამიანები იღვევებიან ყოველივე საზოგადოებიდან, რომელსაც სიკეთე უღევს საფუძველად და რომელშიდაც გულის სიწმინდე და პირდაპირობაა გამეფებული. ასეთი საზოგადოებები კი არსებობენ.

32. გეთანხმებით, — თქვა ბელიზამ, — მე არ ვფიქრობ, მაგალითად, რომ შესაძლებელია აქ ასეთი ქალების შეხვედრა. ო, ჩვენ ყველა არაჩვეულებრივად ვგვეართ ერთმანეთს.

33. მას შემდეგ, რაც თქვენ მოწყალება მოიღეთ და მიმიღეთ თქვენს წრეში — სთქვა კრიტონმა, — მე ვცდილობდი გამემართლებია ჩემს მიმართ აქ შექმნილი კეთილი დამოკიდებულება განსაკუთრებით კი, თქვენი, ქალბატონო, ზნეობრივი წესების ურყევი დაცვით. ჩემს გრძნობებს ყოველთვის ჩემი გონება სინჯავს. მე პრინციპების მიხედვით ვმოქმედებ. დიახ, პრინციპები, აი რას ვცემ მე პატივს, ისინი აუცილებლად საჭირო არიან ყოველი პირობის გარეშე და ადამიანს, რომელსაც პრინციპები არა აქვს, არ შეუძლია მეგობრობა და არცაა იმის ღირსი.

34. აი ამას ვუწოდებ მე აზროვნებას! — წამოიძახა ბელიზამ, — რა იშვიათია თქვენისთანა მეგობრები, და რა რიგ საჭიროა ზრუნვა მათს შესანარჩუნებლად, თუ ოდესმე ბედნიერება მოგეცა მათი პოვნის! თუმცა, უნდა გითხრათ, რომ თქვენი გრძნობები მე არ მაკვირვებს; მე მხოლოდ აღტაცებული ვარ იმით, რომ ისინი ასეთნაირად ემთხვევიან ჩემსას. მე ოდნავ ეჭვებიც კი აღმეძრებოდა.

რომ არ მცოდნოდა, რომ სიკეთენი არაფერს არ ჰკარგავენ იმით, რომ მრავალთა კუთვნილებად ხდებიან. მე, შეიძლება, ოდნავ ექვიც მიმეტანა, რომ არ ვიცოდე, რომ სიკეთენი არაფერს არ ჰკარგავენ, როდესაც მრავალთა კუთვნილებაში გადადიან,—ისინი მოგებაშიც კი რჩებიან, როდესაც მათ გაუზიარებ სხვას ისეთი საუბრისას, როგორიც ჩვენია.

35. ეს წრფელი და ძალდაუტანებელი მუსაიფი, რომელშიაც უფაქიზესი სულები გულის კარს უღებენ ერთიმეორეს—სთქვა კრიტონმა, შეიცავს იმ უდიდეს სიმშვენიერეს მეგობრობისას, რომელსაც მხოლოდ-ღა მეგობრები გრძნობენ“.

36. მე ვისურვებდი გამეგო, რას ჰფიქრობ, შენ, ამ ადამიანების შესახებ. მაგრამ მე ვხედავ, რომ შენ ფედიმასი და აჟენორის ისტორია გაიძულე სიფრთხილე გამოიჩინო. შენ აღარ გწამს საზეიმო ფრაზები და მართალიცა ხარ. მოთმინება, მეგობარო; ჩემი მოთხრობა, შენ, როგორც ვხედავ, თუ არ გართობს, სარგებლობას მაინც გაძლევს.

37. დაემშვიდობა თუ არა კრიტონი ბელიზას, უკანასკნელთან შემოვიდა დამისი. ეს სასიამოვნო გარეგნობის მდიდარი ახალგაზრდა იყო, რომელსაც კალისტოს ხელი და გული ჰქონდა დაპირებული. „თქვენ იცით,—უთხრა მან ბელიზას,—რომ წარმტაცი კალისტო ორი დღის შემდეგ გამაბედნიერებს? ყველაფერი მზადაა გარდა საჩუქრებისა, რომელიც მე მას მინდა მივართვა. თქვენ კარგად გესმით ეს საქმე; შემიძლია გთხოვოთ, რომ წამომყვეთ ლაფრენისთან? ჩემი ეტლი ეზოში გელისთ.“

38. „სიამოვნებით“—უბასუხებს ბელიზა,—და ისინი სხდებიან ეტლში. გზაში ბელიზა ჯერ ყოველგვარად აქებს კალისტოს, „ოჰ, თქვენ რომ იმას იცნობდეთ ისე, როგორც, მე. ეს ყველაზე უკეთესი არსებაა მთელს ქვეყანაზე; ის სრულქმნილება იქნებოდა, რომ...—რომ ნაკლები სიანცე ჰქონდეს,—გააწყვეტია დამისმა. ოჰ, გაცილებით მეტია უბრალო ზედმეტ სიანცეზე,—შეუბრუნა სიტყვა ბელიზამ,—მაგრამ ვინაა უნაკლო? ვიმეორებ, ის მშვენიერებაა და მისი ხასიათის უსწორმასწორობას, მუდმივ გვემულობას, ყოველ უბრალო რაიმე შემთხვევის გამო, ხელი არ შეუშლიათ ჩვენი ათი წლის მეგობრობისათვის. მე უთმობ მას ამ წვრილმანებში; მაგრამ მსურველი ვიქნებოდი გამენთავისუფლებია ის ზოგი ქარაფშუტობისაგან, რომელმაც მას ზიანი მიაყენა, რადგან მე ის გულწრფელად მიყვარს.“

39. რომელმაც მას ზიანი მიაყენა!—წამოიყვირა დამისმა. და ესე იგი, როგორ ეს?...—ისე,—თქვა ბელიზამ,—რომ ამ ქარაფშუტობამ, რომელიც უნიჭია ვისმე ღრმა პატივისცემა ჩააგონოს თქვენდამი, დაასაჩუქრა რამდენიმე არამზადა არამარტო იმედებთ...“

40.—რა შესმის ეს?—ჩაილაპარაკა დამისმა, უკვე მოღრუბლულმა მწვავე ეჭვით.—არამარტო იმედებით! მაშ, კალისტო მზრლოდ თვალთმაქცობს, როდესაც უბიწოდ მოაქვს თავი.

41.—მე ამას არ ვამბობ,—უპასუხა ბელიზამ,—მაგრამ ჩემს ზიტყვას ნუ დაუჯერებთ; თქვენ თითონ შეხედეთ, დაუკვირდით. სხვა აღამიანთან სამულამოდ დაკავშირება,—ეს ისეთი ნაბიჯია, რომ დაფიქრებად ღირდეს!

42.—ქალბატონო,—სთქვა დამისმა;—თუ მე რაიმეთი დავიმსახურე თქვენი კეთილი დამოკიდებულება, გემუდარებით, ნუ დამტოვებთ უმეცრებაში შესახებ იმისა, რაც ასე დიდმნიშვნელოვანია ჩემი ბედნიერებისათვის. ნუთუ კალისტოს შეეძლო ასეთ თავდავიწყებამდე მისვლა?

43.—მე ამას არ ვამბობ,—უპასუხა ბელიზამ,—მაგრამ ხმები იყო, და მე გაკვირვებული ვარ, რომ თქვენ არაფერი არ იცით... საშინელება ამ პირველ დაკავშირებებში,—დაუმატა მან უგულისყურობის გამომეტყველებით სახეზე,—მაგრამ დაქორწინება ზოგჯერ კურნავს იმ ნაკლულოვანებიდან, რომლებიდან არ ძალუძს ხსნა არავითარ გონიერებას და არავითარ ჭკუას; კალისტოს კი აქვს ერკთიც და მეორეც; და ნამეტნავადაც აქვს“.

44. ამასობაში ისინი უკვე მივიდნენ ლაფრენისთან: ბელიზამ ამოიჩრია ძვირფასეულობა და დამისმა ისე გადაიხადა მათი ფასი, რომ არ უვაჭრია. სულ სხვა ფიქრებით იყო იგი შეპყრობილი. მის გულს ეჭვები დაეფულნენ და კალისტოს ხატება მისდა შეუმჩნეველად ირყუნებოდა მის სახეში. „აქ, უეჭველია, რაღაცა არის,—ამბობდა ის თავის გულში,—თუ კი მის საუკეთესო მეგობარსაც არ შეუძლია დუმილი“. კეთილგონიერება მოითხოვდა, რასაკვირველია, რომ ის ყურადღებით გარკვეულიყო ყოველიფერში; მაგრამ იქვიანობას განაოღდესმე ყური მიუგდია კეთილგონიერებისათვის? როგორც კი ეტლში ჩაჯდნენ, ბელიზამ უკვე დაიწყო მასთან კეკლუცობა, ამოქმედა მთელი თავისი რესურსები, უკვე დაუზოგავად მიჰყო ხელი კალისტოს ძაგებას, უსირცხვილოდ კეკლუცობდა, თავბრუ დაახვია დამისს, გამოტაცა მას დაპირებები, რომლებიც პირველად პირფერულად უარყო, დიდი ხვეწნა-მუდარის შემდეგ, მიიღო მისგან წინასწარ. კალისტოსათვის დანიშნული საჩუქრები და მისივე სატრფოს მეუღლე გახდა.

45. ამავე დროს, კრიტონს, ჩვენს პატიოსან კრიტონს, გაეგო თუ არა სოფელს ალსიპის წასვლა, მისულიყო თავის მეგობრის ოჯახში, გაეტარებია იქ ორი-სამი ღამე მის ცოლთან ჩახუტებული და დილას მასთან ერთად გაძვავრებულიყო ალსიპის შესახვედრად,

რასაკვირველია, ორივეს ყელთამდი ავესოთ ის ალერსით. ასეთი არიან ჩვენი კეთილი მეგობრები.

46. მე დაგპირდი შენ, გიჩვენო, რის ღირსნი არიან ჩვენი ნაცნობები და ამ დაპირებას ავასრულებ.

47. მე ერთხელ ეროსთან ვიყავი. ის — ნაცნობია შენი. შენ იცი, რამდენი შრომა, მეცადინეობა, ჭაბანწყვეტა და ფული დაუჯდა მას კამერგერის ადგილი, რომელიც მან მაინც ვერ მიიღო; რომელ კარებს არ მიაღდა ის, რა პროტექციებს არ მიმართა, რა არ სცადა, რომ თავის მიზნისათვის მიეღწია! მაგრამ, ეგებ შენ არ იცი, თუ როგორ გამოაცალეს მას ხელიდან ეს ადგილი. მაშ მომისმინე და განსაჯე ყვავილნარის მცხოვრებნი.

48. ჩვენ ვსეირნობდით ეროსთან ერთად, და ის მე მიამბობდა თავის ურვაზე, როდესაც ნარსესი შემოგვიერთდა. იმ ალერსიანი სიტყვებისა და თავაზიანობის მიხედვით, რომლებითაც ისინი უხვად გაუმასპინძლდნენ ერთმანეთს, მე გადავწყვიტე, რომ ისინი უახლოესი მეგობრები იყვნენ ერთიმეორის. — „კი მაგრამ, — უთხრა ნარსესმა, — პირველი მისალმების შემდეგ, — რა მდგომარეობაშია თქვენი საქმე? — ის არსებითად უკვე გაკეთებულია, — უპასუხა ეროსმა, — მე ყოველიფერი მოვაწყე და ვვარაუდობ სიგელის ხვალვე მიღებას. — მე სრულიად ალტაცებული ვარ, — უპასუხა ნარსესმა, — საკვირველია, როგორ უხნაუროდ იცით ხოლმე საკუთარი საქმეების მოწყობა. მე თუმცა გავიგონე, რომ თქვენ მინისტრიდან მიიღეთ დაპირება და რომ თქვენზე დაულაპარაკია ჰერცოგის მეუღლეს ვიქტორიას; მაგრამ საბოლოო გამარჯვება, ვერ დაგიფარავთ, არ მჯეროდა. მე უამრავ დაბრკოლებებს ვხედავდი წინ; მაგრამ მითხარით, როგორ შესძელით ამ ლაბირინთიდან გამოსვლა?

49. აი როგორ, — გულუბრყვილოდ უთხრა ეროსმა, — მე უფლებამოსილად ვთვლი ზაეს მეზრუნა იმ ადგილის მოსაპოვებლად, რომელიც ასე დიდხანს ეჭირა მამაჩემს და რომელიც ჩვენმა ოჯახმა დაკარგა მარტო იმიტომ, რომ მამის გარდაცვალების მომენტში მე ძლიერ პატარა ვიყავი ამ თანამდებობის შესასრულებლად. მე უღარაჯებდი, მომარჯვებულ შემთხვევებს ვეძებდი და რამდენიმე ისეთი შემთხვევა მომეცა, რომ მოვახერხე მინისტრის ფარეშის დაინტერესება და ამით მივალწიე იმას, რომ მინისტრმა იწყო ჩემი მოსმენა. მე გაჯიუტებით გამყავდა ჩემი ხაზი და უკვე ვფიქრობდი, რომ ბევრს მივალწიე, თუმცა ჯერ არაფერი არ მქონია. ასეთნაირი იყო მდგომარეობა, როდესაც მოულოდნელად მეოსტრისი კვდება. მე ვიგებ, რომ განთავისუფლებული ადგილის გარშემო ინტრიგები შეიქმნა, მეტოქეთა რიცხვში, მივდი-მოვდივარ აქეთ-იქით და ვხვდები ერთ

პროვინციელს, პრინცის ძიძის მსახურის ბიძაშვილს; ვაწყდები იქით, ვალწევ ძიძამდე, ის მპირდება, რომ ჩემს შესახებ დაილაპარაკებს, მაგრამ, ირკვევა, რომ მას უკვე სხვის შესახებ უთხოვია. მაშინ მე პატარა ჟოკონდას ვებლაუჭები: გაგონილი მქონდა, რომ ის მინისტრთან სცხოვრობდა. მივრბივარ მასთან და ვიგებ, რომ იქ ყოველიფერი დამთავრებულია და რომ მას უკვე მონაცვლე ყავს—მოცეკვავე ქალი ასტერია. აი ის კარები, ვეუბნები მე ჩემს თავს, რომელსაც უნდა მიაღვე. ეს სავესებით ახალი კაეშანია და მინისტრი, ალბათ, მონილომებს თავისი საყვარლის პირველი თხოვნის ასრულებას. მაშასადამე, საჭიროა ამ ქალის დაინტერესება.

50. — ეს ჭკვიანურად იყო მოფიქრებული,—სთქვა ნარსესმა,— და გამოვიდა თუ არა რამე?

51. — ყველაფერი, რასაც მოველოდი,—უპასუხა ეროსმა.—ერთი ჩემი მეგობართავანი მიდის ასტერიასთან და შეაძლევს მას ორას ლუილორს; ის მოითხოვს ოთხასს, ეს ეთანხმება და ასტერია ჰპირდება, რომ სთხოვს ჩემს შესახებ. აი, როგორაა, ჩემო ძვირფასო საქმეები.

52. აჰა!—წამოიძახა ნარსესმა,—ადგილი თქვენია! გილოცავთ, ბატონო კამერგერო. თქვენ უსათუოდ კამერგერი იქნებით, თუ ვინმე სხვამ არ მოგასწროთ მეტის მიცემა.

53. — ეს შეუძლებელია მოხდეს,—სთქვა ეროსმა,—თქვენ ერთდ-ერთი ადამიანი ხართ, რომელსაც მე ვენდე და მე ვიცი თქვენი თავდაპერილობა... თქვენ შეგიძლიათ ამაში იმედი იქონიოთ,—ჩამოართვა სიტყვა ნარსესმა,— მაგრამ თქვენ თავდაპერილობა გმართებთ. ძალიან გირჩევთ, რომ უფრო კარგად იქონიოთ საკინძი შეკრული. ჩვენ ხომ უფრო ხშირად არ ვიცით ვის ვენდეთ, და ყველა ის ხალხი, ჩვენ რომ მეგობრებად მიგვაჩნია... თქვენ გესმით ჩემი ნათქვამი... ნახვამდის, მე დავპირდი თქვენთვის ცნობილ ტურფა მარკიხას კავალიონზე ვიქნებითქო და უნდა გავიქცე“.

54. ნარსესი დაგვემზიდობა და გაჰქრა. მისი რჩევა საუცხოვო იყო, მაგრამ რა სამწუხაროა, რომ ეროსმა იგი რომელიმე პატიოსანი კაციდან არ მოისმინა და არ შეასრულა იგი თვით ნარსესთან დამოკიდებულებაში. ეს მოლაღატე გაემგზავრა პირდაპირ ასტერიასთან, შეაძლია მას ექვსასი ლუილორი და ამრიგად წაართვა ადგილი ეროსს.

55. შენ ახლა იცი ყვავილნარის სასაცილო მხარეები და მანკები; იცი აგრეთვე მისი მიმზიდველი მხარეებიც. იქ შესვლა არაა ჩვენთვის აკრძალული. ეს გასეირნება ჩვენ გვიცავს იმ ზედმე-

ტად ცივი ჰაერის გავლენისაგან, რომლითაც ჩვენ ვსუნთქავთ ჩვენს ხეების ჩრდილში.

56. ერთს საღამოს, როდესაც მე იქ დასვენებას და გართობას ვლამობდი, გადავეყარე რამდენიმე ქალს, რომლებიც ირიბულად მიყურებდნენ სახეზე აფარებული თხელი პირბადიდან; მე ისინი თუმცა ლამაზებად, მაგრამ არც ისე ძალიან მიმზიდველებად მეჩვენა. მივუახლოვდი ერთს შევეგვრემან ქალს, რომელიც მალვით ხედებოდა ჩემს თვალებს თავისი შავი, დიდრონი თვალებით. ამ სიყვარულით განცხრომის სამეფოში, ასეთი სახით, როგორც თქვენ გაქვთ, ალბათ, თქვენ გამარჯვებას გამარჯვებაზე პოულობთ,— ვუთხარი მქმას... —ოჰ, გამეცალეთ აქედან,—წამოიყვირა მან,—მე არ შემიძლია წყნარად მოვისმინო თქვენი ფუქსავატური სიტყვები... ხელმწიფე მიყურებს, მე თვალყურე უთვალთვალებს ყოველს ჩემს ნაბიჯს; მე უნდა ვიფიქრო ჩემს სახელზე, ჩემს მომავალზე, ჩემი ტანსაცმელის სიწმინდეზე. გამშორდით, გემუდარებით, ან შესცვალეთ საუბრის საგანი.

57. — მაგრამ რა უცნაურობაა, — ვუპასუხე მე, — რომ ასეთი მგრძობიარე სინიღისით თქვენ ეკლნარის ხეივნიდან წამოსულხართ. ნება მიბოძეთ, ქალბატონო, შეგეკითხოთ, რის კეთება გაქვთ აქ განზრახული? — კეთილ გზაზე დაყენება, შეძლებისდაგვარად, — მითხრა მან გაღიმებით, — ისეთი არამზადების, როგორც თქვენა ხართ. იმ წუთშივე მან შეამჩნია, რომ ვიღაცა გვიახლოვდება; მან სწრაფლ მიიღო პირვანდელი სერიოზულობის და კდემამოსილების გამომეტყველება; დადუმდა, თვალები დაჰხარა, ღრმა რევერანსი გამიკეთა და გაჰქრა; დავრჩი ახალგაზრდა ტურფა ქალებს შორის, რომლებიც კისკისებდნენ გამვლელებთან და თვალს ჩაუკრავდნენ გზაში შეხვედრილ ყველა მამაკაცს.

58. ისინი შეჯიბრებით ცდილობდნენ ჩემს დაპატრონებას; — ან, უფრო სწორედ რომ ვთქვათ, ჩემს მოტყუებას. მე გავყევი მათ და მაშინვე დამიწყეს იმედების მოცემა. „ხედავთ ამ ხეს? — მითხრა მე ერთმა მათგანმა, — აი, იმას რომ მიუახლოვდებით...“ ამავე დროს მან მეორე ადგილზე მიუთითა ერთს ახალგაზრდა კაცს, რომელიც შორიდან მოჰყავდა. როდესაც მივედი დაპირებულ ხესთან, მან მეორესკენ წამიყვანა; მეორიდან მესამესკენ, აქედან ქალისაკენ, რომელიც მისი სიტყვით, ძლიერ მოხერხებული ადგილი უნდა ყოფილიყო. ამ ქალიდან მეორე, უფრო მოხერხებულ ქალაში გადავედი: „მაგრამ, ასეთი სიარულით, — გავიფიქრე მე — ერთი ხიდან მეორემდე, ერთი ქალიდან მეორე ქალამდე, ხომ შეიძლება ამ ქარაფშტებთან ერთად ხეივნის ბოლოში ამოვყო თავი ისე, რომ ვერავინ

თარი გასამრჯელო ვერ მივიღო ჩემს მიერ გაწეულ შრომაში“. ეს რომ გავიფიქრე, უცებ მივატოვე ისინი და მივედი ერთს ახალ-გაზრდა ტურფა ქალთან, რომელიც მომხიბლავი იყო ნაკვთთა სისწორით კი არა, არამედ მათი სიტურფით. ეს ქერა ქალი იყო, მაგრამ ერთი ისეთთაგანი, რომლებსაც ფილოსოფოსი უნდა გაექცეს. მსუბუქ და წვრილ წელთან ერთად მას სასიამოვნო სისრულეც ახასიათებდა: მე ჩემს ცხოვრებაში არასოდეს არ მინახავს ასეთი ცოცხალი ფერები, ასეთი ნორჩი კანი, ასეთი ლამაზი სხეული.

უბრალოდ გადავარცხნილ თვალზე მას ჩალის კოპწია, ვარდისფერ სარჩულიანი ქუდი ეხურა. ქუდქვეშიდან ელვარებდნენ დამატკობელი ვენებით გაბრწყინებული თვალები. მის საუბარში ლაზათიანი გონება სჩანდა; მას უყვარდა მსჯელობა; ის ლოლიკურიც კი იყო თავის აზრებში. ჯერ არ დაწყებულყო ჩვენს შორის საუბარი, რომ უკვე ტკობაზე ვლაპარაკობდით: ეს, საყოველთაო და ამოუწურავი საგანია აქაური საუბრისა.

59. მე მედიდურად ვამტკიცებდი, რომ ხელმწიფემ ჩვენ აღგვიკრძალა ტკობა და თვით ბუნებამაც დაგვიდო საზღვარი. მე არაფერი არ ვიცი შენს ხელმწიფეზე, — მითხრა მან საპასუხოდ. — მაგრამ თუ ყოველი არსების შემქმნელი და მამოძრავებელი კეთილი და ბრძენია, როგორც ამას ამტკიცებენ, ნუთუ მან ჩვენ მარტო იმიტომ ჩავგინერგა ამდენი სასიამოვნო განცდები, რომ გვაწამოს? ამბობენ, რომ მიზანდაუსახავად ის არაფერს არ შვრება; რაში უნდა გამოიხატოს მოთხოვნილებათა და მათთან დაკავშირებულ სურვილთა მიზანი და დანიშნულება, თუ არა მათს დაკმაყოფილებაში?

60. მე ვუპასუხე, თუმცა არცთუ ძალიან მტკიცედ, რომ ხელმწიფეს შეეძლო გარს შემოერტყა ჩვენთვის ეს ცდუნებანი, მისთვის, რომ ჩვენ დაგვეძლია ისინი და ამით ჯილდო დაგვემსახურებია. — „დასდევნი სასწორის ერთ მხარეზე, — მიპასუხა მან, — სინამდვილე, რომლითაც შე ვტკებები, მეორეზე კი საეჭვო მომავალი, რომელსაც შენ მპირდები, და თვითონვე გადაწყვიტე, რომელი გადასწონის“. — მე ვმერყეობდი და მან ეს შემატყო. — „როგორ? — განაგრძობდა ის, — შენ მირჩევ უბედური ვიყო იმ ბედნიერების მოლოდინში, რომელიც, შეიძლება არასოდეს არ ასრულდეს? გონიერების ნაკარნახევი მაინც იყოს კანონები, რომელთაც, შენის აზრით, მე მსხვერპლად უნდა შევეწირო! მაგრამ არა, ეს უცნაური ნარევია სისულელეების, რომელთა ერთადერთი მიზანი, როგორც ჩანს, ის უნდა იყოს, რომ ყველა ჩემს სურვილებს გადააბიჯოს და ჩემი გამჩენი წინააღმდეგობაში ჩააყენოს თავისივე თავთან... მე მაერთებენ, მე სამუდამოდ მაკავშირებენ ერთადერთ კაცთან, — განაგრძობდა ის ცოტა შესვენების შემდეგ, —

მე ყველაფერს ჩავდივარ, რათა ის სასოწარკვეთილებამდე მივიყვანო, მაგრამ რა აზრი აქვს ამას? ის სცნობს თავის უმწეობას, მაგრამ უარს მაინც არ ამბობს ჩემზე. ის არ უარყოფს თავის დამარცხებას, მაგრამ გაგონებაც კი არ სურს იმ დახმარების შესახებ, რომელსაც შეეძლო მისთვის გამარჯვება მოეპოვებია. რას შვრება ის როდესაც ძალღონე ელევა? ცრუმორწმუნეობას მიმართავს ჩემს წინააღმდეგ, მაშინ, როცა მე სულ სხვა მოწინააღმდეგე მესაჭიროება...“ — აქ ის შეჩერდა და ვნებიანი თვალები მომაპყრო. მე ხელი მივეც მას, შევიყვანე მწვანე ტალავერში და იქ იძულებული გავხადე დარწმუნებულიყო, რომ მისი არგუმენტები გაცილებით უკეთესია, ვიდრე ეს თვითონ მას წარმოედგინა.

61. ჩვენ სავსებით დაფარულად ვთვლიდით თავს გარეშე თვალთაგან, რომ უცებ შევამჩნიეთ ფოთლებს შორის რამდენიმე მანჭია ქალი ორ-სამ მეთვალყურესთან ერთად, რომლებიც გულდასმით გვათვალიერებდნენ. ჩემი ტურფა გაწითლდა. — „რის გეშინიათ?“ წავესჩურსულე მე მას.

— „ეს წმინდანიანი ქალები თავიანთ ცრურწმენას თავისივე სურვილებს უქვემდებარებენ, ისე როგორც თქვენ, და თქვენი ბედნიერების მაცქერალნი, ისინი განიცდიან გულის სიღრმეში იმდენად აღშფოთებას კი არა, რამდენადაც შურს. ვერ დაგპირდებით, მაინც, რომ ისინი არ შეეცდებიან ვნება მიაყენონ იმ ხალხს, რომელიც არც მათზე უფრო სულელია. მაგრამ ჩვენ დავემუქრებით, რომ ნიღაბს ჩამოვხდით მათ თანამგზავრთ და მაშინ, მერწმუნეთ, ისინი დადუმდებიან“. — სეფიზამ დაადასტურა ჩემი აზრი და გაიღიმა; მე ვაკოცე მას ხელზე, და გავშორდით ერთმანეთს. ის გაფრინდა ახალ სიამოვნებათა შესახვედრად, მე კი წაველი ჩვენი ხეების ჩრდილში საოცნებოდ.

ნარილი ბრძეზა

თვალსილულთა ზაჟის სასწავლებლად

Possunt, nec posse videntur.

Virg. Aeneid. Lib. v. vers. 231. 17

მე ვეჭვობდი, ქალბატონო, რომ ბრმათშობილი, რომელსაც ბ. დე-რეომიურმა ამასწინათ კატარაქტი მოაცილა, არ გვამცნობდა. ჩვენ იმას, რაც თქვენ გსურდათ, ვაგეგოთ; მაგრამ მე აზრად არ მომსვლია რომ ეს ან მისი და ან თქვენი ბრალი იქნებოდა. მე მივმართე მის კეთილმყოფელს პირადად, ჩემი საუკეთესო მეგობრების საშუალებით, ვსცადე ისეთი ღონისძიება, როგორც ქათინაურია, მაგრამ ვერაფერს ვაგზნით, და პირველი არტახი ჩამოიხსნება უთქვენოდ. ყველაზე დიდად ცნობილ პირებს ჰქონდათ პატივი მიეღოთ იგივე უარი, როგორც ფილოსოფოსებმა მიიღეს; ერთი სიტყვით, მან მოისურვა ფარდა აეხსნა მხოლოდ რამდენიმე უვიცი პირებისათვის. თუ თქვენ მოისურვებთ გაიგოთ, თუ რატომ აწარმოებს ეს დახელოვნებული აკადემიკოსი ასე საიდუმლოდ თავის ცდებს, რომელთათვისაც, თქვენის აზრით, განათლებული დამსწრენი არასოდეს არ შეიძლება ზედმეტად მრავალრიცხოვანი იქნენ, მე გიპასუხებთ, რომ ასეთი ცნობილი ადამიანის დაკვირვებები საჭიროებენ იმდენად მაყურებლებს კი არა, როდესაც ეს დაკვირვებები სწავრობენ, რამდენადაც მსმენელებს,—მას შემდეგ, რაც ისინი დამთავრდებიან. ამიტომ მე დავუბრუნდი, ქალბატონო, ჩემს პირვანდელ განზრახვას და, იძულებული, უარი მეთქვა ცდაზე, რომელსაც არ შეეძლო არც ჩემი, არც თქვენი განსწავლა, მაგრამ რომლისაგანაც, უეჭველია, ბ. დე-რეომიური გამოიტანს გაცილებით უფრო ძვირფას დასკვნებს, მე დავიწყე ჩემს მეგობრებთან ერთად ფილოსოფოსობა საკითხზე, რომელიც ამ ცდის ობიექტს წარმოადგენს. რა ბედნიერი ვიქნებოდი, რომ ამბავს ერთ-ერთი რომელიმე ჩვენი საუბრის შესახებ, შესძლებოდა იმ სანახაობის მაგიერობა გაეწია თქვენს ავჯალში, რომელიც მე თქვენ ძლიერ მოუფიქრებლად დაგპირდით!

იმავე დღეს, როდესაც პრუსიელი⁷⁸ კატარაქტს აცილებდა სიმონოს ქალიშვილს, ჩვენ გავეზგზავრეთ პუიზოელი⁷⁹ ბრმათშო-

ბილის მოსანახულებლად; ის უკუჟო კაცი არაა; მას ბევრი იცნობენ; ის ქიმიასთან ცოტაოდნად გაცნობილია და ბოტანიკის კურსიც მოუსმენია ერთგვარის წარმატებით სამეფო ბაღში. მამამისი ფილოსოფოსია, რომელიც დიდის წარმატებით ასწავლიდა პარიზის უნივერსიტეტში. ის პატრონი იყო კარგა მოზრდილი ქონებისა, რომლის საშუალებითაც თავისუფლად შეეძლო ჯერ კიდევ გრძნობათა დაუზიანებელ ორგანოებში შენარჩუნებული მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება; მაგრამ ახალგაზრდობაში ის გაიტაცა ტკობის წყურვილმა; ახლობლებმა ბოროტად გამოიყენეს მისი მიდრეკილებანი; შინაური საქმეები მას აეწეწა და ის იძულებული შეიქნა გადასულიყო საცხოვრებლად ერთს პატარა ქროვიციულ ქალაქში, საიდანაც ყოველწლივ ჩამოდის ხოლმე პარიზში. მას ჩამოაქვს მის მიერ გამოხდილი ლიქიორები, რომლებითაც აქ ძლიერ კმაყოფილნი არიან. ყოველივე ეს, ქალბატონო, ვარემოებანია, რომელიც ფილოსოფიისაგან საკმაოდ დაშორებულნი არიან; მაგრამ სწორედ ამიტომ, თქვენ მათ უნდა ჩაგაგონონ ის აზრი, რომ პიროვნება, რომლის შესახებაც მე გესაუბრებით, მოგონილი არაა.

ჩვენ მივედით ჩვენს ბრმასთან საღამოს ხუთ საათზე, იმ დროს, როდესაც ის თავის ვაჟს ამოზურცული ასოების კითხვას ასწავლიდა; ის ერთი საათის წინ ამდგარი იყო; ალბათ თქვენც გეცოდინებათ, რომ დღე მისთვის იწყება მაშინ, როდესაც ის ჩვენთვის თავდება. ჩვეულები-სამებრ, ოჯახურ საქმიანობასა და ყოველგვარ მუშაობას ის აწარმოებს მაშინ, როდესაც სხვები ისვენებენ. შუალამისას არაფერი მას ხელს არ უშლის; და არც ის უშლის ვისმეს ხელს. პირველყოვლისა მას წესრიგში მოჰყავს ის, რაც დღის განმავლობაში დადგმულ-გადმოდგმული იქნა; და როდესაც ცოლი გამოიღვიძებს, ის რწმუნდება, რომ სახლში ყველაფერი წესრიგშია. ვინაიდან ბრმებისათვის საძნელოა დაკარგული საგნების მონახვა, ისინი დიდი მეგობრები არიან წესრიგისა; და მე შევამჩნიე, რომ მათ ახლობლებსაც იგივე თვისება აქვთ ძათი კარგი მაგალითის ზეგავლენით, ანდა შეიძლება იმ თანაგრძნობისა გამო, რომელსაც ისინი მათ მიმართ განიცდიან. რა უბედურები იქნებოდნენ ბრმები, რომ ახლობლები ყურადღებას არ იჩენდნენ მათ მიმართ სხვადასხვა წვრილმანებში! რა უბედური ვიქნებოდით ამ შემთხვევებში ჩვენც! დიდი სამსახური—ეს თითქმის ოქროს ან ვერცხლის მსხვილი ფულია, რომელსაც იშვიათად ვხმარობთ; მაგრამ წვრილმან საქმეებში ყურადღების გამოჩენა—ეს მუდმივ ხმარებაში მყოფი ხურდა ფულია.

ჩვენი ბრმა საუცხოოდ ერკვევა სიმეტრიის საკითხებში. სიმეტრია, რომელსაც შეიძლება ჩვენთვის წმინდა პირობითი მნიშვნელობა

ჰქონდეს, უსათოოდ ასეთივეა ბევრი მხრით ბრმისა და თვალბილუ-
ლისათვისაც. ბრმა, რომელიც შეხების საშუალებით სწავლობს ნაწი-
ლების განლაგებას იმ მთელისას, რომელსაც ჩვენ ლამაზს ვუწო-
დებთ, თანდათან ეჩვევა ამ ტერმინის სწორ შეფარდებას. მაგრამ, რო-
დესაც ის ამბობს: ეს ლამაზიაო, ამით ის თვით კი არ მსჯელობს,
არამედ მხოლოდ თვალბილულთა მსჯელობას გადმოგვცემს... მაგრამ,
განა ასევე არ იქცევა სამი მეოთხედი იმათგანი, რომლებიც თავიანთ
შეხედულებას გამოთქვამენ ამათუიმ, მათ მიერ ნახულ, თეატრალურ
პიესაზე, ან წაკითხულ წიგნზე? ბრმისათვის, სილამაზე, თუ ის გან-
ყენებულია სარგებლობიდან, ცარიელი სიტყვაა; და ვინაიდან მას
გრძნობათა ორგანოების რიცხვი ერთით ნაკლები აქვს, რამდენი საგ-
ნის სარგებლობაა მისთვის მიუწოდმელი! ნუთუ შებრალების ღირსი
არ არიან ბრმები, რომ ისინი ლამაზად თვლიან მხოლოდ იმას, რაც
მხოლოდ კარგია? რამდენი საუცხოო საგანია მათთვის სრულებით და-
კარგული! მხოლოდ ერთს საკითხს შეუძლია აუნაზღაუროს მათ და-
ნაკარგი, სახელდობრ; იმას, რომ, თუ ისე სრულიად არა აქვთ გან-
ვითარებული მათ სილამაზის იდეები, სამაგიეროდ ამ იდეებში ისინი
უფრო გარკვეულნი არიან, ვიდრე თვალბილული ფილოსოფოსები,
ძალიან ვრცლად რომ განმარტავენ მას.

ჩვენი ბრმა ყოველ წუთს ლაპარაკობს სარკის შესახებ. თქვენ,
რასაკვირველია, გესმით, რომ მან არ იცის, საკუთრივ, რას ნიშნავს
სიტყვა—სარკე; მიუხედავად ამისა, ის არასოდეს სარკეს სინათლის
პირდაპირ არ დადგამს. ის მსჯელობს ისევე გონივრულად, როგორც
ჩვენ, იმ ორგანოს ღირსება-ნაკლოვანებაზე, რომელიც მას არა აქვს:
თუ ნახმარ სიტყვებს ის არავითარ წარმოდგენას არ უკავშირებს,
სამაგიეროდ მას ადამიანთა უმრავლესობასთან შედარებით ის უპი-
რატესობა მაინც აქვს, რომ არასოდეს სიტყვებს უალაგოდ არ ამბობს.
ის იმდენად სწორად და საღად მსჯელობს უამრავ, მისთვის სრულებით
უცნობ საგნებზე, რომ მასთან ურთიერთობა დიდად უკარგავს ძალას
იმ დასკვნას, რომელსაც ჩვენ ყველანი, არ ვიცით რატომ, ვაკეთებთ
იქედან, რაც ჩვენში ხდება, იმისაქენ, რაც სხვებში ხდება.

მე შევეჩვიებ, თუ რა გაგებას აძლევს ის სიტყვა—სარკეს.
„ხელსაწყო,—მიპასუხა მან, რომელიც რელიეფს აძლევს საგნებს, მათ-
გან დაშორებულს, თუ ისინი ამ ხელსაწყოს მიმართ სათანადოდ
განლაგებულნი არიან. ეს ისეა როგორც ჩემი ხელი, რომლის დადება
არაა საჭირო რომელიმე საგნის გვერდით, რომ მე ის საგანი ვიგრძნო.“
თუ დეკარტი, ბრმათშობილი ყოფილიყო, მე მგონია, უნდა აღტაცე-
ბულიყო ასეთი განსაზღვრით. მართლაც და დაუკვირდით, გეთაყვა,
თუ როგორი სიმახვილით უნდა შეეკოწიწებია მას ზოგიერთი იდეები,

რომ ასეთი განსაზღვრა მიეღო. ჩვენი ბრმა იცნობს საგნებს მარტო შეხების საშუალებით. სხვების სიტყვებიდან იცის მან, რომ მხედველობის შემწეობით შეიძლება იცოდეს საგნები ისე, როგორც მან იცის ისინი შეხების შემწეობით; ყოველ შემთხვევაში მხედველობაზე მარტო ასეთი წარმოდგენის შედგენა შეუძლია მას. მან იცის, აგრეთვე, რომ საკუთარი სახის დანახვა შეუძლებელია, თუმცა მისი შეხება შეიძლება. აქედან მან უნდა დაასკვნას, რომ მხედველობა ეს შეხების განსაკუთრებული სახეა, რომელიც ვრცელდება ჩვენი სახიდან განსხვავებულ და ჩვენზე დაშორებულ საგნებზე. ამასთანავე, შეხება მას აძლევს წარმოდგენას მხოლოდ რელიეფზე. მაშასადამეო, გვეტყვის ის, სარკე—ისეთი ხელსაწყოა, რომელიც ჩვენ რელიეფურად გვხდის თვით ჩვენს გარეშე. რამდენი სახელოვანი ფილოსოფოსია, რომელთაც უჯრო ნაკლები აზრის სიმახვილე გამოუჩინიათ და ასეთივე მცდარ გაგებამდე მისულან! მაგრამ რა განსაკუთრებული რამ უნდა იყოს სარკე ჩვენი ბრმისათვის! რა რიგ უნდა ემატა მის გააცუებას, როდესაც ჩვენ მას ვაცნობეთ, რომ არსებობენ იმგვარი ხელსაწყოები, რომლებიც აღიღებენ საგნებს; რომ არსებობენ სხვა ხელსაწყოებიც, რომლებსაც საგნების გაუორებლად ერთი ადგილიდან მეორეზე გადააქვთ ისანი, აახლოებენ, აშორებენ, დასანახს ხდიან მათ, ხსნიან ნატურალისტების თვალთ; წინაშე ამ საგნების სულ მცირეოდენ შემადგენელ ნაწილებს; რომ არიან ისეთი ხელსაწყოებიც, რომლებიც შთააჯერ აღიღებენ საგნებს, რომ, დასასრულ არიან ისეთიც, რომლებიც თითქო ამახინჯებენ კიდევ მათ. ასეთი უცნაური კითხვა მოგვცა მან ჩვენ ამ მოვლენაზე. მან გვკითხა, მაგალითად, თუ მარტო იმით, ვისაც ნატურალისტებს უწოდებენ შეუძლიათ მიკროსკოპით დანახვა და თუ მარტო ასტრონომებს შეუძლიათ შეხედვა ტელესკოპის საშუალებით; ხელსაწყო, რომელიც აღიღებს საგნებს, უფრო დიდია, თუ ის, რომელიც მათ ამცირებს, თუ ის, რომელიც მათ აახლოებს უფრო ნოკლეა, ვიდრე ის, რომელიც მათ აშორებს; და ვეო გაიგო ოა, ოატომ არ ხერხდება შეხება იმ მეორე მე-სი, რომელსაც, მისი აზრით, სარკე რელიეფით ილიორებს, მან თქვა: „აი ოჩი გრძნობა, რომელთაც პატარა ხელსაწყო აიძულებს ერთმანეთს ეწინააღმდეგონ. უფრო სრულყოფილი ხელსაწყო, შეიძლება, შეათანხმებდა მათ თუმცა საგნები ამით უფრო რეალური არ გახდებოდნენ; მაგრამ შეიძლება მესამე კიდევ უფრო სრულყოფილ და ნაკლებ მუხანათ ხელსაწყოს აეძულებია ისინი სრულიად გამჭრალიყვენ და წინასწარ ემცნო ჩვენთვის ჩვენივე შეცდომა“.

რას წარმოადგენენ, თქვენის აზრით, თვალები? შეეკითხა მას ბატონი დე. „ეს, უპასუხა მას ბრმამ, ისეთი ორგანოა, რომელზე-

დაც ჰაერი იმგვარადვე მოქმედობს, როგორც ჩემი ჯოხი ჩემს ხელზე“. ამ პასუხმა ჩვენ გაგვანცვიფრა, და იმ დროს, როდესაც ჩვენ გაოცებულად ერთმანეთს უყურებდით, ის განაგრძობდა: „ეს იმდენად სწორია, რომ, თუ მე ჩემი ხელი თქვენს თვალებსა და რომელიმე საგნის შუა მოვთავსე, ჩემი ხელი იარსებებს თქვენთვის, მაგრამ საგანი არ იარსებებს. იგივე მემართება მე, როდესაც ვეძებ ჩემი ჯოხით რაიმე საგანს და მის მაგიერ სხვა საგანს წააფუყლები“.

ქალბატონო, გადაშალეთ დეკარტის დიოპტრიკა და თქვენ დაინახავთ, რომ იქ მხედველობის მოვლენები შეხების მოვლენებამდე დაყვანილი, და თქვენ იქ შეხედებით ოპტიკურ ცხრილებს, რომლებზედაც დახატულია ადამიანები, რომელნიც ჯოხებით სცილილობენ შეხედვას. დეკარტმა და მისმა ყველა მომდევნოებმა ვერ მოგვცეს უფრო ნათელი წარმოდგენა მხედველობაზე; და ჩვენი ბრძის წინაშე ამ დიდ ფილოსოფოსს მეტი უპირატესობა არ ჰქონია, ვიდრე თვალხილულ ხალხს.

არცერთ ჩვენგანს არ მოუვიდა აზრად ეკითხა მისთვის მხატვრობაზე და წერაზე. მაგრამ, ცხადია, არ არის ისეთი კითხვა, რომელზედაც მას დამაკმაყოფილებელი შედარების მოცემა არ შესძლებოდა; უეჭველია, ჩვენ ის გვიპასუხებდა, რომ უთვალოდ შეხედვის ან წაკითხვის ცდა იგივეა, რაც მსხვილი ჯოხის საშუალებით ქინძისთავის ძებნა. ჩვენ ვუამბეთ მას მხოლოდ ისეთი სახის პერსპექტივაზე, რომელიც რელიეფობას აძლევს საგნებს და რომელსაც ერთსადიამვე დროს ამდენი მსგავსება და განსხვავება აქვს სარკესთან; და ჩვენ შევნიშნეთ, რომ ეს იმდენადვე ეხმარებოდა, რამდენადაც ხელს უშლიდა მის მიერ შექმნილ წარმოდგენას სარკეზე და რომ ის მზად იყო ეფიქრა, რომ, ვინაიდან სარკე ხატავს, ასევე მხატვარიც საგნების დახატვის მიზნით შეიძლება სარკეს ხატავს.

ჩვენ ვნახეთ, რომ მას შეეძლო ძაფის გაყრა ძლიერ წვრილ ნემსში. არ შეიძლება გთხოვოთ, ქალბატონო, დროებით შესწყვიტოთ აქ წერილის კითხვა და შეეცადოთ იმის მოფიქრებას, თუ როგორ მოიქცეოდით თქვენ მის ადგილზე? ყოველ შემთხვევისათვის, თუ თქვენ ვერ მონახავთ ვერავითარ შესაფერ საშუალებას, მე ავიხსნით თუ რა საშუალებას მიმართავს აქ ჩვენი ბრმა. ის აიღებს ნემსს და ჩაიდებს ტუჩებს შუა, გარდი-გარდმო, მაგრამ ისე, რომ ნემსის ყუნწი პირში იქნეს მოთავსებული; შემდეგ ენის და შეწოვის საშუალებით ის მიიზიდავს ძაფს, რომელიც მის სუნთქვას გაყვება თუ ზედმეტად მსხვილი არაა ნემსის ყურწისთვის; მაგრამ ამ შემთხვევაში არც თვალხილულია ბრმასთან შედარებით უკეთეს მდგომარეობაში.

გასაოცრად განვითარებული აქვს ამ ბრმას მეხსიერება ხმებზე; ჩვენთვის სახეები იმდენ მრავალფეროვნობას არ წარმოადგენენ როგორც მისთვის ხმები. ის არჩევს ხმებში დაუსრულებელ სიმრავლეს უმცირესი ნიუანსებისას, რომლებიც ჩვენთვის შეუძნეველნი რჩებიან, რადგან მათი გათვალისწინება ჩვენთვის ისეთ საჭიროებას არ წარმოადგენს, როგორც მისთვის. ჩვენთვის ხმის ამ ელფერების მნიშვნელობის შესახებ შეიძლება იგივე ითქვას, რაც ჩვენი საკუთარი სახის შესახებ. ყველა ჩვენს მიერ ნახული ადამიანებიდან, ყველაზე უფრო ცუდად ჩვენი საკუთარი თავი გვახსოვს. ჩვენ შევისწავლით სახეებს მხოლოდ იმიტომ, რომ ხალხი ვიცნოთ; და თუ ჩვენი საკუთარი სახე არ რჩება ჩვენს მეხსიერებაში, ეს მარტო იმ მიზეზით, რომ არასოდეს ჩვენ არ შეგვმთხვევია საშიშროება ჩვენი თავი სხვა ვინმედ მიგველო, ან სხვა ვინმე ჩვენს საკუთარ თავად. გარდა ამისა, დახმარება, რომელსაც ჩვენი გრძნობები უწყევნენ ერთიმეორეს, ხელს უშლიან ამავე გრძნობების განვითარების დასრულებას. ამას მე კიდევ არაერთხელ გავიმეორებ.

ჩვენმა ბრმამ გვითხრა ამის შესახებ, რომ, ჩვენს უპირატესობებს მოკლებული, ის ჩავარდებოდა ცდუნებაში და მზად იქნებოდა ვეცენეთ ჩვენ უმაღლეს ქმნილებად, რომ ასჯერ არ დარწმუნებულყო იმაში, თუ სხვა მხრივ რამდენად ჩამოვრჩებით ჩვენ მას. ამ შეხიშვნამ ჩვენ მეორე აზრამდე მიგვიყვანა. ეს ბრმა, ვთქვით ჩვენ, იმავე დონეზე და შეიძლება უფრო მაღლაც აყენებს თავის თავს, ვიდრე ჩვენ, თვალხილულნი: მაშ რატომ არ შეუძლიან ცხოველს,—თუ მას მსჯელობის უნარი აქვს, რაც უდავოა,—აწონდაწონოს თავისი ის უპირატესობანი ადამიანების მიმართ, რომლებიც მან უკეთ იცის, ვიდრე ადამიანის უპირატესობანი მის მიმართ და ასეთსავე მსჯელობას დაადგეს? ადამიანს აქვს ხელები იტყვის, შესაძლებელია, ბუზი; მაგრამ მე მაქვს ფრთები. თუ მას იარაღი აქვს,—იტყვის ლომი,—განა ჩვენ ბრჭყალები არა გვაქვს? სპილოს ჩვენ ვეჩვენებით მწერებად; და ყველა ცხოველები, სიამოვნებით დაგვითმობენ რა გონიერებას, რომლის ქონა ჩვენ არ გვანთავისუფლებს მათი ინსტიქტის საჭიროებისაგან, დაიწყებდნენ ქებას თავიანთი ინსტიქტებისას, რომლებიც მშვენიერ საშუალებას აძლევენ მათ ჩვენი გონიერების დაუხმარებლად იოლად წავიდნენ. ჩვენ ისეთი ძლიერი მიდრეკილება გვაქვს საკუთარი ნაკლულოვანებების შეუფასებლობისა და ღირსების გადაფასებისა, რომ იფიქრებთ, —ტრაქტატები ძლიერებაზე ადამიანმა უნდა წეროს, ხოლო გონიერებაზე კი—ცხოველებმა.

რომელიღაც ჩვენგანმა კითხა ჩვენს ბრმას, კმაყოფილი იქნებოდა ის თუ არა, თვალეები რომ ჰქონოდა. „მე რომ ცნობისმოყვარეობა არ მძლევდეს, ვამჯობინებდი გრძელი ხელები მქონოდა; მე მგონია,

რომ ჩემი ხელები უკეთ მიაშობდნენ მე იმას, რაც მთვარეზე ხდება, ვიდრე თქვენი თვალები ან თქვენი ტელესკოპები; გარდა ამისა, თვალებს უფრო ადრე ეკარგება მხედველობა, ვიდრე ხელებს შეხების უნარი. ამიტომ, უკეთესი იქნებოდა, ჩემი დანაკლისი ორგანიზების მაგიერ გაეუმჯობესებიათ ის ორგანო, რომელიც უკვე მაქვს“.

ადამიანის ხმა და საზოგადოდ ყოველი ხმაურობა ისეთ სწორ გამოძახილს პოულობს ჩვენს ბრმაში, რომ ვარჯიშს ამ ზიზაროთუღებით, უეჭველია, შეეძლო მეტად დაეხელოვნებია და სახიფათო ადამიანებად გაეხალა ბრმები. მე თქვენ გაიმბობთ ამის შესახებ ერთს შემთხვევას ჩვენი ბრმის ცხოვრებედან, რომელიც თქვენ დაგარწმუნებთ, რომ საკმაო უგუნურება იქნებოდა მათ მიერ ნასროლი ქვის მშვიდი მოლოდინი, ან მათი დამბაჩისათვის მკერდის მიშვერა, თუ მათ ამ იარაღის ხმარება ეცოდინებოდათ. ერთხელ ახალგაზრდობაში მას ჩხუბი მოუვიდა ერთერთ თავის ძმასთან და ეს ჩხუბი სავალალოდ დამთავრდა უკანასკნელისათვის. გულმოსულმა, რაღაც არასასიამოვნო შენიშვნების გამო, მან წამოავლო ხელი პირველსავე საგანს, ესროლა იგი ძმას, მოარტყა შუბლში და წააქცია:

ამ ისტორიისა და რამდენიმე ასეთივე შემთხვევათა შემდეგ, ის პოლიციის სასამართლოში გაიწვიეს. ძალაუფლების გარეგანი ნიშნები, ასეთნაირად რომ მოქმედობენ ჩვენზე, არავითარ გავლენას არ ახდენენ ბრმებზე. ჩვენი ბრმა გამოცხადდა პოლიციის მოხელესთან, როგორც ვინმე თავის ტოლთან. მუქარამ ვერ შეაშინა იგი. „რა შეგიძლიათ თქვენ რომ მიქნათ?“ — თხრა მის ბატონ ჰეროს.⁹⁰ — „მე თქვენ ციხის ბნელ ორმოში ჩავაგდე“ — „პასუხა მას მოხელემ. — „ეჰ ბატონო, — შეესიტყვა მას ბრმა, — ოცდახუთი წელიწადია, რაც მე იქ ვხივარ“. როგორი პასუხია, ქალბატონო! და რა ტექსტია ის ადამიანისათვის, რომელსაც ჩემსავით, მირალზე საუბარი უყვარს! ჩვენ ვემშვიდობებით სიცოცხლეს, როგორც მომავალდობელ სანახაობას; ბრმა კი სტოვებს მას როგორც ბნელ სა„ანს“. თუ ჩვენ ცხოვრება მეტს გვსიამოვნებს, ვიდრე მას, საბავიეოლო, დამეთანხმეთ, სიკვდილის დროს მას გაცილებით ხაკლებ წყდება გული.

ბრმა პუიზოდან მსჯელობს ცეცხლის სიახლოვეზე სიკვდილის ძლიერების მიხედვით; ჭურჭლების სისაქეზე, — იმ ხმაურის შენწეობით, რომელსაც გამოსცემენ დაცემის დროს მის მიერ გადასხმული სითხეები, და სხეულთა სიახლოვეზე — მის სახეზე ჰერის მოქმედების მიხედვით. ის ისეთი მგრძობიარეა ჰერის სულ ცოტადენი ცვლილებების მიმართ, რომ შეუძლია ქუჩა გააჩიოს ჩიხიდან. ის გასაკვირველი სიხუსტით განსაზღვრავს სხეულთა წონას და ჭურჭლის ტევადობას; და თავის ხელებიდან მან ისეთი უტყუარი სასწორი

გაიკეთა და თავის თითებიდან კი—ისეთი მოხდენილი კომპასი, რომ ყველგან, სადაც ამგვარი სტატია გამოიყენება, მე მზად ვარ ჩვენი ბრმის მხარეზე დავსდო სანაძლეო ოცი თვალხილულის წინააღმდეგ. მისთვის სხეულთა ზედაპირი ელფერთა არანაკლებ რაოდენობას შეიცავს, ვიდრე ხმის ბგერა, და, თქვენ ნუ შიშობთ, რომ მან სხვა ქალი თავის ცოლად მიიჩნიოს, თუ, რასაკვირველია, ამ შეცდომით მოგებაში ის არ დარჩა. ადვილი დასაშვებია ისიც, რომ ბრმებიდან შემდგარი საზოგადოებას ცოლები საერთო მფლობელობაში იყოს, მაგრამ შესაძლებელია ისიც, რომ მათი კანონები მრუშობის წინააღმდეგ ძლიერ სასტიკი იქნენ. ქალებს იქ ისე ადვილად შეეძლებოდათ ქმრების მოტყუება, საყვარელთან შეთანხმებული რაიმე ნიშნების წყალობით!

სილამაზეზე ჩვენი ბრმა შეხების მეშვეობით მსჯელობს. ეს გასაგებია. მაგრამ არც ისე ადვილი გასაგებია ის, რომ სილამაზეზე მსჯელობაში მას გამოთქმა და ხმის ბგერა შეაქვს. ანატომების საქმეა აგვიხსნან, არის თუ არა რაიმე კავშირი ტუჩების და სახის ნაწილებსა და სახის გარეგან ფორმას შორის. ის აკეთებს წვრილმან სახარატო და სამკერვალო სამუშაოებს; ის ანიველირებს კუთხვარის შემწეობით; ის შლის და კრებს ჩვეულებრივ მექანიზმებს; მან იცის მუსიკა იმდენად, რომ შეუძლია შეასრულოს რომელიმე ნაწყვეტი თუ სათანადო ნოტებს და მათ ხანგრძლივობას შეატყობინებთ. ის ჩვენზე გაცილებით უფრო ზუსტად საზღვრავს დროის ხანგრძლივობას, აზრთა და მოქმედებათა ცვლას—მიმდინარეობის მიხედვით. ის ძლიერ აფასებს სხვა ადამიანებში კანის სილამაზეს, სხეულის სიმკვრივესა და სისრულეს, ტანის კარგ მოყვანილობას, სუნთქვის სინაზეს, ხმისა და გამოთქმის მომზიბლობას.

მან ცოლხ შეირთო, რომ საკუთარი თვალეები ჰქონოდა. წინათ მას აზრად ჰქონდა ერთ ყრუს დაკავშირებოდა, რომ თავისი ყურების საბადლოდ ყრუს თვალეები მიეღო. არაფერს მე ისე არ გაუკვირვებია, როგორც მის გასაოცარ დახელოვნებას უამრავ სხვადასხვა საგნების კეთებაში; და როდესაც ჩვენ გამოვთქვით მასთან ჩვენი გაოცება, მან სთქვა: „მე ვატყობ, ბატონებო, რომ თქვენ ბრმები არ ხართ: თქვენ გაკვირვებთ ის, რასაც მე ვაკეთებ; მაგრამ რატომ არ გაკვირვებთ აგრეთვე ისიც, რასაც მე ვლაპარაკობ? „ამ პასუხში, ჩემის აზრით, მეტი ფილოსოფიაა, ვიდრე ის თვითონ გულისხმობდა. საოცარია ის სიადვილე, რომლითაც ჩვენ ლაპარაკს ვსწავლობთ. ჩვენ ვტყვევით ცნობილი იდეების დაკავშირებას უამრავ ისეთ სიტყვებთან, რომლებიც არ შეიძლება წარმოდგენილი იქნან საგრძნობო საგნებით და; ასე ვთქვათ, უსხეულო არიან; ეს ხდება მხოლოდ იმ

ანალოგიათა ღრმა და ფაქიზი კომბინაციების წყალობით, რომელთაც ჩვენ ვამჩნევთ ამ უგრძობ საგნებსა და მათ მიერ გამოწვეულ იდეებს შორის; აქედან, მაშასადამე, უნდა დავასკვნათ, რომ ბრმად დაბადებულისათვის უფრო ძნელია ლაპარაკის შესწავლა, ვიდრე სხვისთვის, რადგან უგრძობი ობიექტების რიცხვი მას მეტი აქვს, ვიდრე ჩვენ. შედარებების და კომბინირების არე კი მას ნაკლები აქვს. მაგალითად, როგორ უნდა ჩაიბეჭდოს მის მეხსიერებაში სიტყვა ფიზიონომია. ეს ერთგვარი გარეგანი მიმზიდველობა ბრისათვის ისე ნაკლებად მგრძობიარე ობიექტებიდან შესდგება, რომ, ვინაიდან ჩვენთვისაც კი—თვალხილულებისათვის—საკმარისად გაუგებარია, ჩვენ ძლიერ გაგვიკვირდებოდა ზუსტად თქმა, თუ რას ნიშნავს, მართლა ფიზიონომიის ქონა. თუ ფიზიონომია უმთავრესად თვალეში გამოიხატება, შეხება აქ არაფერს უშველის; რას ნიშნავს ბრისათვის მკვდარი თვალეები, ცოცხალი თვალეები, ქვიანი თვალეები და სხვა?

აქედან მე გამოძყავს ის დასკვნა, რომ ჩვენ, უეჭველია, განუზომელ მომსახურებას ვღებულობთ ჩვენი გრძობებისა და ორგანოების თანამშრომლობიდან. მაგრამ სულ სხვა იქნებოდა, ჩვენ რომ თითოეული მათგანით ცალკე გვესარგებლა და არასოდეს არ მოგვეხმარა ორი ორგანო იმ შემთხვევებში, სადაც ერთის მოხმარება საკმარისი იქნებოდა. მხედველობისათვის შეხების მიმატება, როდესაც სამყოფია თვალეებით სარგებლობა, ეს იგივეა, რომ ორი, ისედაც ჭიქი ცხენის წინ შეაბათ მესამე, რომელიც ერთი მხრისაკენ გასწევს, ფე დროს როდესაც დანარჩენი ორი,—მეორე მხარისაკენ ეწევა.

რადგან არასოდეს ეჭვი არ შემპარვია, რომ ჩვენი ორგანოებისა და გრძობების მდგომარეობა დიდ გავლენას ახდენს ჩვენს მეტაფიზიკაზე და ზნეობაზე და რომ ჩვენი უაღრესად ინტელექტუალური, თუ მე ასეთ გამოთქმას მაპატიებთ, იდეები მტკიცედ არიან დაკავშირებული ჩვენი სხეულის აგებულებასთან,—მე დაუწყე ჩვენს ბრმას კითხვების მიცემა ბიწიერებათა და სათნოებათა შესახებ; მე ჯერ შევნიშნე, რომ საშინლად ეზიზღება მას ქურდობა; ეს ზიზღი ორი მიზეზით იყო გამოწვეული. სიადვილე, რომლითაც მისი გაქურდვა, მის შეუმჩნეველად შესაძლებელი იყო და, ალბათ, უფრო მეტად, იმ სიადვილისაგან, რომლითაც თვით მისი ქურდობა, ემჩნეოდა. ეს არ ნიშნავს, რომ მას არ შეეძლოს მშვენიერად დაიფაროს თავი იმ გრძობიდან, რომელიც ჩვენთვის უფრო ცნობილია, ვინემ მისთვის და რომ მან არ იცოდეს, როგორ დაფაროს ქურდობის გზა-კვალი. ის დიდ ყურადღებას არ აქცევს მორცხვობას. თუ არა აზინდის გავლენები, რომლებიდანაც მას ტანსაცმელი იცავს, მისთვის გაუგებარი იქნებოდა ამ უკანასკნელის დანიშნულება, და ის აშკარად აღიარებს,

რომ არ ესმის, რატომ სხეულის ერთ ნაწილს უფრო იფარავენ, ვიდრე მეორეს და კიდევ უფრო ნაკლებ ესმის უცნაური უპირატესობა, მიკუთვნებული სხეულის ზოგიერთ ისეთ ნაწილებსადმი, რომლებსაც სწორედ განსაკუთრებულად ესაჭიროებათ დაუფარაობა მათი ფუნქციების თავისებურების გამო და იმ ავადმყოფობის მიზეზით, რომელიც მათ ხშირად ემართებათ. ჩვენ თუმცა ისეთ საუკუნეში ვცხოვრობთ, როდესაც ფილოსოფიურმა სულმა ბევრ ცრუმორწმუნეობიდან გაგვანთავისუფლა, მე მაინც მეექვსება, რომ ოდესმე ისე სრულად, როგორც ჩვენმა ბრმამ, უარყოფილ იქნას სიოცხვილის უპირატესობანი. მისთვის დიოგენიც კი ფილოსოფოსი არ იქნებოდა.

ვინაიდან, გრძნობათა ყოველგვარ გარეგან გამომჟღავნებათაგან, რომელნიც თანაგრძნობასა და ტკივილის წარმოდგენას იწვევენ ჩვენში, ბრმაზე მხოლო ჩივილი მოქმედობს, მე ეჭვი მეპარება, რომ საზოგადოდ ისინი ადამიანობას მოკლებულნი არიან. რა განსხვავებაა ბრმისათვის იმ ორ კაცს შორის, რომლიდანაც ერთი შარდავს, მეორე კი სისხლს ღვრის უხმოდ და უჩიველად? განა ჩვენში კი არ ისპობა თანაგრძნობის განცდა, როდესაც მანძილი ან საგნების სიპატარავე ისეთივე გავლენას ახდენს ჩვენზე, როგორც ბრმებზე მხედველობის უქონლობა? აი, რამდენად ჩვენი სიკეთენი დამოკიდებულნი არიან იმაზე, თუ როგორ შევიგრძნობთ და თუ როგორის ძლიერებით მოქმედობენ ჩვენზე გარეშე საგნები! ამიტომ, დასჯის შიში რომ არ ქონებოდა მე ეჭვი არ მეპარება, რომ მრავალი ადამიანი შესძლებდა კაცის მოკვლას იმ მანძილზე, რომელზედაც მას იგი მერცხლის ტოლა მოეჩვენებოდა, როგორც საკუთარი ხელით ხარის დაკვლა. განა იმავე პრინციპით არ ვხელმძღვანელობთ ჩვენ, როდესაც თანაგრძნობას განვიცდით მომაკვდავი ცხენისადმი და სინდისის სრულებით უქნჯნელად ვკვლევთ კიანჭველას? ოჰ, ქალბატონო, რამდენად განსხვავდება ბრმების ზნეობა ჩვენი ზნეობისაგან! რამდენად უნდა განსხვავდებოდეს ყრუს მორალი ბრმის მორალიდან და რა რიგ უსრული, — რომ რაიმე უფრო ცუდი არა ვთქვა, — მოეჩვენებოდა ჩვენი ზნეობა იმ არსებას, რომელსაც ჩვენთან შედარებით ზედმეტი გრძნობა ექნებოდა?

არც ჩვენი მეტაფიზიკაა უკეთ შეთანხმებული ბრმის მეტაფიზიკასთან. რამდენი ასეთი პრინციპი აქვთ მათ, რომელნიც, ჩვენის აზრით, სისულელეა და პირიქით (ე. ი. რამდენი ისეთი პრინციპი გვაქვს ჩვენ, რომელიც ბრმას სისულელედ მიაჩნია!). მე შემეძლო აქ მომიყვანა ზოგი წყრილმანი ფაქტი, რომლებიც თქვენ, უქვევლია, გაგართობდათ, მაგრამ ამავე დროს საშუალებას მისცემდა ზოგიერთ ისეთ ადამიანებს, ყველგან რომ დანაშაულობას ეძებენ, ურწმუნოება

დაებრალებიათ ჩემთვის; თითქო ჩემზე იყოს დამოკიდებული, ვაიძულო ბრმებს—ისე არ უმზირონ საგნებს, როგორც უმზერენ. მე დავკმაყოფილდები ერთი დაკვირვებით, რომელსაც, ვფიქრობ ყველა დაეთანხმება; სახელდობრ, რომ ღიადი მტკიცება, აღებული ბუნების სასწაულებიდან, ძლიერ სუსტია ბრმებისათვის. ის სიადვილე, რომელითაც, ასე ვთქვათ, ჩვენ ახალ საგნებს ვკმნით პატარა სარკის დახმარებით, გაცილებით უფრო მიუწვდომელად მიაჩნიათ მათ, ვიდრე ცის მნათობები, რომელთაც ისინი ვერასოდეს ვერ შეხედავდნენ. ეს ცეცხლოვანი ბურთი, რომელიც აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ მიგორავს, ნაკლებ აოცებს მათ, ვიდრე პატარა ცეცხლი, რომელიც მათ შეუძლიათ შეამცირონ ან გააძლიერონ: ვინაიდან ისინი მატერიას უფრო განყენებულად უყურებენ, ვიდრე ჩვენ; მათთვის უფრო ადვილია იმის დაშვება, რომ მატერია აზროვნობს.

რომელიმე ისეთი ადამიანი, რომელსაც უსარგებლნია მხედველობით მხოლოდ ერთი-ორი დღის განმავლობაში, რომ მოხვედრილიყო ბრმების საზოგადოებაში, ის იძულებული იქნებოდა გაჩუმებულიყო, თორემ შესწლილად ჩათვლიდნენ. ის ყოველდღე გამოუცხადებდა მათ ახალახალ სასწაულს, რომელიც მარტო მათთვის იქნებოდა სასწაული და რომელსაც არ დაზიარებდნენ მათივე თავისუფლად მოაზროვნენი. არ შეეძლოთ რელიგიის დამცველებს თავის სასარგებლო საბუთები ამოეღოთ ასეთ გაჯიუტებულ, ზოგ მხრივ სამართლიან და მაინც მცირედ დასაბუთებულ, ურწმუნოებიდან? თუ ერთი წუთით მიიღებთ ამ აზრს, თქვენ მან უნდა მოგაგონოთ სხვა სახით ისტორია იმ ადამიანთა რბევისა, რომელთაც საუბედუროდ მათდა, ჭეშმარიტებას მიაგნეს შავბნელი უვიცობის საუკუნოებში და გაუფრთხილებლად ამცნეს ეს ჭეშმარიტება თავიანთ ბრმა თანამედროვეებს, რომელთა შორის ყველაზე უფრო გააფთრებულ მტრებად მათ მოველინენ ისინი, ვინც თავისი მდგომარეობით და აღზრდით ყველაზე ახლოს უნდა მდგარიყო მათს შეხედულეებთან.

მე ახლა გვერდზე გადაჭდებ ბრმების მორალსა და მეტაფიზიკას და გადავალ კითხვებზე, რომელთაც ნაკლები მნიშვნელობა აქვთ, მაგრამ უფრო ახლო დგანან იმ ცდადაკვირვებების ამოცანასთან, რომელთაც განუწყვეტლივ და ყოველმხრივ აწარმოებენ აქ პრუსიელის ჩამოსვლის შემდეგ. პირველი კითხვა: რანაირად ჰქმნის ბრმად დაბადებული თავის წარმოდგენას ფიგურებზე? მე ვფიქრობ, რომ მიმართულებაზე წარმოდგენას მას აძლევს მისი სხეულის მოძრაობანი, მისი ხელის თანამიმდევრობით ყოფნა სხვადასხვა ადგილზე, განუწყვეტელი შეგრძნობა სხეულის, რომელსაც ის თითებით არჩევს. რო-

დესაც ის თითს უსობს კარგად გაჭიმულ ძაფზე, ის სწორი ხაზის წარმოდგენას ღებულობს; თუ ის მიჰყვება სუსტად გაჭიმული ძაფის ხვეულებს, წარმოდგენას ღებულობს მრუდ ხაზზე. საზოგადოდ კი, შეხების განმეორებითი ცდების წყალობით, მას რჩება მოგონება იმ შეგრძნებებზე, რომელიც მან განიცადა სხვადასხვა წერტილებში: მასზეა დამოკიდებული ამ შეგრძნებების ან წერტილების კომბინირება და იმათგან ფიგურების შექმნა. სწორი ხაზი იმ ბრმისათვის, რომელიც გეომეტრი არ არის, სხვა არაფერია, თუ არა მოგონება შეხების შეგრძნებათა თანამიმდევრობისა დაჭიმული ძაფის მიმართულებით; მრუდი ხაზი, — მოგონებაა შეხების იმ შეგრძნებათა თანამიმდევრობისა, რომელიც გადატანილია რომელიმე ამოხეჩილ ან ჩახეჩილ მკვრივ სხეულზე. შესწავლა ასწორებს გეომეტრიის წარმოდგენას ამ ხაზების შესახებ, მათი თვისებების აღმოჩენით. მაგრამ ბრმადშობილს, გეომეტრიის მცოდნე იქნება იგი თუ არა, ყველაფერი თავისი თითების ბოლოებზე გადააქვს. ჩვენ ვაკომბინირებთ შეღებილ წერტილებს; ის კი აკომბინირებს მხოლოდ შეხების წერტილებს, ან, უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, მის მეხსიერებაში შენახული შეხების შეგრძნებებს. მის თავში არაფერი ხდება მსგავსი იმისა, რაც ჩვენს თავში ხდება: ის არ წარმოიდგენს, რადგან წარმოდგენისთვის საჭიროა გააფერადო ფონი და გამოჰყო ამ ფონზე უკანასკნელიდან განმასხვავებელი ფერის წერტილები. მიეცით ისეთივე ფერი ამ წერტილებს, როგორიც ფონს აქვს; მაშინვე ისინი შეერევიან მას და ფიგურა გაჰკრება; ყოველ შემთხვევაში ჩემს წარმოდგენაში ეს ასე ხდება; და მე ვვარაუდობ, რომ ალბათ ამგვარადვე წარმოიდგენენ სხვებიც. ამიტომ, როდესაც მე მსურს დავინახო ჩემს თავში სწორი ხაზი, მას თვისებათა დამოუკიდებელივ, მე ვიწყებ მის უკან თეთრი ცილის დაფენით და გამოვყოფ ზედ შავი წერტილების წყებას, ერთ და იმავე მიმართულებით დალაგებულს. რამდენადაც მეტია ფერების კონტრასტი ფონსა და წერტილებს შორის, იმდენად უფრო გამოკვეთილად და მკაფიოდ ვამჩნევ მე წერტილებს, და ჩემთვის არანაკლებ დამალავია ყურება ჩემივე წარმოდგენაში მყოფი ისეთი ფიგურისა, რომლის ფერი ძლიერ უახლოვდება ფონს. ფერს, ვიდრე ჩემს გარეშე ტილოზე მოთავსებულ ასეთივე ფიგურის ყურება.

ამრიგად, თქვენ ხედავთ, ქალბატონო, რომ შეიძლება რაღაც ნონების ჩვენება, რათა გაადვილებული ყოფილიყო რამდენიმე სხვადასხვანაირად გაფერადებული საგნის ერთდროული წარმოდგენა; მაგრამ ეს კანონები, უტყველია, არ ივარგებენ ბრმადშობილისათვის, ვინაიდან ბრმადშობილს არ შეუძლია გაფერადება და, მაშა-

სადამე, არ ძალუძს ფიგურის შედგენა ამ სიტყვის ჩვენებური გაგებით. მას აქვს მხოლოდ მოგონება შეხების საშუალებით მიღებულ შეგრძნობებზე, რომელნიც მას გადააქვს სხვადასხვა წერტილებზე, ადგილებზე ან მანძილებზე და რომლებიდანაც ის ფიგურებს ადგენს. ფიგურების ასახვა წარმოდგენაში, მათი გაფერადების გარეშე, იმდენად ურყევია, რომ ჩვენ ხელით შევხებოდით სიბნელეში პატარა ბურთულებს, რომელთა ნივთიერება და ფერი ჩვენ არ გვეცოდინებოდა, ჩვენ დაუყოვნებლივ წარმოვიდგენდით მათ თეთრებად და შავებად, ან რომელიმე სხვა ფერად; ან თუ ვერავითარ ფერს ჩვენ ვერ წარმოვიდგენდით, მაშინ, ბრმადშობილის მსგავსად, ჩვენ გვექნებოდა მხოლოდ მოგონება თითების ბოლოებში აღძრული უმნიშვნელო შეგრძნობაზე და ისეთი სახის შეგრძნებებზე, როგორი სახის შეგრძნობებსაც მხოლოდ პატარა და რგვალი სხეულები იწვევენ. თუ ეს მოგონება სწრაფწარმავალია ჩვენში, თუ ჩვენ არავითარი წარმოდგენა არა გვაქვს თუ როგორ ხდება, რომ ბრმადშობილნი იმახსოვრებენ, იგონებენ და აკომბინირებენ შეხებითი შეგრძნობებს, ეს ხდება მარტო იმ მიზეზით, რომ ჩვენში განმტკიცებულია მხედველობითი ჩვეულება ყოველივე წარმოდგენის მხოლოდ ფერების საშუალებით შექმნისა. მაგრამ მე პირადად, მაინც, შემთხვევები მქონია ძლიერი ვნებისაგან გამოწვეული მღელვარების დროს აღმძროდა თრთოლვა მთელს ხელში, მეგრძნო შთაბეჭდილება სხეულთაგან, რომელთაც დიდი ხნის წინათ შევხებივარ და განმეცადა ეს ისეთი სიცხადით, თითქო მათ იმ წუთს შევხე; და ამავე დროს მე გარკვეულად შემიინიშნავს, რომ შეგრძნობათა საზღვრები აქ ზუსტად ემთხვეოდნენ არმყოფ სხეულთა საზღვრებს. თუმცა შეგრძნობა თავისთავად განუყოფელია, ის იჭერს, თუ შეიძლება ასეთივე, გარკვეულ სივრცეს, რომელიც ბრმადშობილს შეუძლია წარმოსახვით კიდევ შეამციროს ან გაადიდოს—თუ შეამცირებს ან გაადიდებს შეხებულ ნაწილს. ამ საშუალებით ის ადგენს წერტილებს, ზედაპირებს, მოცულობებს; მას შეუძლიან ამ გზით მთელი დედამიწის ბურთის მოცულობა მიიღოს, თუ წარმოვიდგენს, რომ მისი თითის წვერი დედამიწის ოდენაა და აწარმოებს შეგრძნობას სიგრძის, სიგანის და სიღრმის მიხედვით.

მე არ ვიცი არაფერი ისეთი, რაც უკეთ ამტკიცებდეს შინაგანი გრძნობის რეალობას, ვიდრე ეს—ჩვენში სუსტი, მაგრამ ბრმადშობილებში ძლიერი ნიჭი—განიცადო ან გაიხსენო საგნებიდან მიღებული შეგრძნობები მაშინაც კი, როდესაც ეს საგნები აღარ არიან და, მაშასადამე, აღარც მოქმედობენ თქვენზე. ჩვენ არ შეგვიძლია გავაგებინოთ ბრმადშობილებს, თუ როგორ გვიხატავს ჩვენ წარმოდგენა

აწმყო საგნებს, ისე თითქო ისინი იმყოფებოდნენ; მაგრამ ჩვენ შეგვიძლია სავსებით დავრწმუნდეთ მასში, რომ ჩვენ გვაქვს ბრმადშობილთა ნიჭი—თითის წვერზე ვიგრძნოთ უკვე არარსებული სხეული. რომ მიაღწიოთ ამას, მიაჭირეთ თქვენი ცერი სალოკ; თითს; დახუჭეთ თვალები; მოაშორეთ თითები ერთმანეთს; დაუყოვნებლივ განიხილეთ ამის შემდეგ ის, რაც თქვენში ხდება, და მითხარით გრძელდება თუ არა შეგრძნობა კიდევ დიდხანს იმის შემდეგ, რაც თითების მოჭერა შეწყდა; არ გეჩვენებათ თქვენ, რომ მოჭერის დროს თქვენი სული უფრო თავშია, ვიდრე თითების წვერებში და გაძლევთ თუ არა თქვენ ეს მოჭერა წარმოდგენას ზედაპირზე, იმ სივრცის მეოხებით, რომელიც შეგრძნობას უკავია? ჩვენ ვარჩევთ არსებათა ყოფნას ჩვენს ვარეშე, და თ გამოსახულებას ჩვენს წარმოდგენაში მხოლოდ შთაბეჭდილების სიძლიერისა და სისუსტის მეოხებით: ბრმადშობილი ამგვარადვე არჩევს შეგრძნობას რომელიმე საგნის რეალური ყოფნისაგან მის თითის წვერზე მხოლოდ ფვით ამ შეგრძნობის სიძლიერის ან სისუსტის მერხებით.

თუ ოდესმე რომელიმე დაბადებიდან ბრმა და ყრუ ფილოსოფოსი შექმნიდა ადამიანს, დეკარტის ადამიანის მიბაძვით, ვბედავ დავარწმუნო, ქალბატონო, რომ ის მოათავსებდა სულს თითების წვერებში, რადგან იქედან წარმოსდგებიან ყველა მისი ძირითადი შეგრძნობანი და მთელი მისი ცოდნა. მართლაც და ვის შეეძლო ემცნო მისთვის, რომ მის ფიქრთა სავანე მისივე თავია? თუ გონებრივი მუშაობა ღლის ჩვენს თავს, ეს იმიტომ, რომ ამ შემთხვევაში ჩვენს მიერ ნაწარმოები დაძაბვა ძლიერ წააგავს იმ დაძაბვას, რომელსაც ჩვენ ვსწევთ მეტად მცირე ან ახლომდებარე საგნების ცქერის დროს. მაგრამ დაბადებით ყრუ ან ბრმა ადამიანზე ამის თქმა არ შეიძლება; მისთვის ხომ შეხების საშუალებით მიღებული შეგრძნობანი ფორმა ყველა მის მიერ შექმნილი წარმოდგენებისთვის; და მე სრულიად არ გამაკვირვებდა, რომ ღრმა აზროვნების შემდეგ მას ისეთივე დაღლილობა არ ეგრძნო თითებში, როგორსაც ჩვენ თავში ვგრძნობთ. მე არ მაშინებენ მოსაზრებები, რომელთაც ფილოსოფოსი წამოაყენებდა ამის საწინააღმდეგოდ და რომელთა თანახმად ჩვენი შეგრძნობათა მიზეზი ნერვებია; ხოლო ეს უკანასკნელნი კი ყველანი ტვინიდან გამოდიან: საბოლოოდ დამტკიცებულიც რომ იყოს ეს ორივე დებულება,—რის თქმაც არ შეიძლება განსაკუთრებით პირველზე,—მისთვის საკმარისი იქნებოდა, თავისი შეხედულების დასაცავად მოეთხოვათ განემარტათ ყოველივე ის, რაც ფიზიკოსებს უფიქრიათ ამ საკითხებზე.

მაგრამ თუ ბრმის წარმოდგენა მხოლოდ ნიჭია შეხების წერტილებიდან მიღებულ შეგრძნობათა განსხვავება-კომბინირებისა,

თვალხილული ადამიანის წარმოდგენა კი იგივე ნიჭია ხილულ და გაფერადებულ წერტილთა წარმოდგენისა და კომბინირებისა. აქედან გამომდინარეობს, რომ ბრმადშობილი ამჩნევს საგნებს უფრო განყნებული სახით, ვიდრე ჩვენ; და რომ წმინდა სპეკულაციურ კითხვებში ის შეიძლება ჩვენზე ნაკლებ სცდებოდეს, რადგან აბსტრაქცია გამოიხატება იმაში, რომ გამოყო აზროვნებაში სხეულთა მგრძობადი თვისებები ან ერთმანეთისაგან ან თვით იმ სხეულიდან, რომელიც მათ ფუძეს შეადგენს; შეცდომა წარმოიშობა მაშინ, თუ ეს გამოყოფა ცუდად, ან უდროოდ არის გაკეთებული: ცუდად — მეტაფიზიკურ საკითხებში, და უდროოდ — ფიზიკო-მათემატიკურ საკითხებში. უცდომელი საშუალებაა, რომ მეტაფიზიკაში შეცდომაში შეხვდეთ, არის არასაკმაო გამარტივება იმ საგნებისა, რომელთაც ხელს ჰკიდებ; ასეთივე უცდომელია შემდეგი საიდუმლოება იმისა, თუ როგორ უნდა მიიღოთ არადამაკმაყოფილებელი შედეგი ფიზიკო-მათემატიკურ საკითხებში. ესაა — იგულვო საგნები ნაკლებ რთულებად, ვიდრე ისინი სინამდვილეში არიან.

არსებობს აბსტრაქციის განსაკუთრებული სახე, რომლის უნარი ადამიანთა ისეთ მცირე რაოდენობას აქვს, რომ გეგონებათ თითქო ის მარტო წმინდა ინტელექტის ხვედრი იყოს; ეს ის სახეა, რომელშიაც ყოველივე უნდა იქნას დაყვანილი რიცხვობრივ ერთეულებამდე. უნდა ვალიაოთ, რომ ასეთი გეომეტრიის შედეგები ძალიან ზუსტი იქნებოდა და მისი ფორმულები კი ზოგადი; რადგან არც ბუნებაში, არც შესაძლებლობათა სამყაროში არ არიან ისეთი საგნები, — წერტილები, ხაზები, სივრცეები, აზრები, წარმოდგენები, შეგრძობები და სხვა, რომელთა წარმოდგენაც ამ უბრალო ერთეულებს არ შესაძლებლობათ და სხვ. რომ შემთხვევით ამაში მდგომარეობდეს პიოაგორის დოქტრინის საფუძველი, მაშინ შესაძლო იქნებოდა თქმა, რომ ის დამარცხდა თავის განზრახვაში, რადგან ფილოსოფოსობის ეს საშუალება მეტისმეტად მაღლა სდგას ჩვენთვის, და მეტისმეტად უახლოვდება აზროვნების საშუალებას უზენაესი არსებისას, რომელიც, ერთი ინგლისელი გეომეტრის⁸¹ კუჟამახვილური თქმით, მუდმივ გეომეტრობს სამყაროში.

წმინდა და მარტივი ერთიანობა ჩვენთვის მეტად ბუნდოვანი და ზოგადი სიმბოლოა. ჩვენი გრძობები საქაროებენ ნიშნებს, უფრო შეხამებულს ჩვენი ორგანოების აგებულებასა და ინტელექტის მოცულობასთან. ჩვენ შევთანხმდით იმაში, რომ ეს ნიშნები შეიძლებოდა საერთო ყოფილიყო ჩვენთვის და რომ ისინი, ასე ვთქვათ, მარაგი გამხდარიყო ურთიერთშორის აზრთა გაცვლა-გამოცვლისათვის. ჩვენ შევქმენით ამგვარი ნიშნები: თვალებისათვის — ასოები, ყურე-

ბისათვის—დანაწევრებული ხმები; მაგრამ ჩვენ არ შეგვიქმნია არავითარი ნიშნები შეხებისათვის, თუმცა არსებობს განსაკუთრებული საშუალება ამ გრძნობისადმი მიმართვისა და მისგან პასუხის მიღების. ამგვარი ენის უქონლობის მიზეზით სრულებით დარღვეულია ყოველგვარი ურთიერთობა ჩვენსა და იმათს შორის, ვინც ბრმად, მუნჯად და ყრუდ შობილა. ისინი იზრდებიან, მაგრამ გონებრივად ჩამორჩენილი რჩებიან. შეიძლება მათ შეეძინათ გარკვეული წარმოდგენები, რომ დაწყებული ბავშვობიდან, შესაძლებელი გამხდარიყო მათთან ურთიერთობის დაჭერა უცვლელი, გარკვეული, მუდმივი და ერთნაირი საშუალებით, რომ, მათ ხელზე მოეხაზათ იგივე ასოები, რომელთაც ჩვენ ქალაქდზე ვხაზავთ და რომ ამ ასოების მნიშვნელობა მუდმივ უცვლელი დარჩენილიყო.

არ გეჩვენებათ თქვენ, ქალბატონო, ეს ენა ისეთივე მომარჯვებულად როგორც ყველა სხვა? არ არსებობს კი იგი უკვე გამზადებული სახით? გაბედავდით თქვენ მტკიცებას, რომ არასოდეს თქვენთან ამ ენით არ ულაპარაკნიათ? ამიტომ რჩება მხოლოდ ამ ენის დაწესება და შედგენა მისი გრამატიკისა და სიტყვარის, თუ ჩვენს შიერ მიღებული ანბანი შეხების გრძნობის გამოთქმის საშუალებად არ ვარგა.

ცოდნა სამი კარიდან შედის ჩვენს სულში და ერთი მათგანი დახშულია ნიშნების უქონლობის მიზეზით. დანარჩენი ორიც რომ უყურადღებოდ დაგვეტოვებია, ჩვენ ცხოველების მდგომარეობაში ჩავვარდებოდით. მსგავსად იმისა, ჩვენ რომ მხოლოდ ხელის მოქერა გვაქვს შეხების გრძნობის მისამართავად, ჩვენ ამ შემთხვევაში მხოლოდ ყვირილი გვექნებოდა როგორც ყურთან ლაპარაკის საშუალება. საჭირო იყო, ქალბატონო, არ გქონოდათ გრძნობის ესა თუ ის ორგანო, რომ მიხვედრილიყავით დანარჩენი ორგანოებისათვის დანიშნული სიმბოლოების უპირატესობას; და ხალხი, რომელთაც უბედურება ექნებოდათ დაბადებულებიყვნენ ყრუებად, ბრმებად და მუნჯებად, ან რაიმე შემთხვევით დაჰკარგოდა ეს სამი გრძნობა, აღტაცებულნი იქნებოდნენ, რომ შეხებისათვის, ნათელი და ზუსტი ენა არსებობდეს.

გაცილებით ადვილია უკვე გამზადებული სიმბოლოებით სარგებლობა, ვიდრე მათი გამოგონება, როგორც ეს საჭირო ხდება იმ შემთხვევებში, თუ ამ მხრივ ჯერ არაფერი არა გაქვთ ხელთ. რა კარგი იქნებოდა საუნდერსონისათვის, რომ დაბადებიდან ხუთი წლისას მას დახვედროდა უკვე გამზადებული სახით შეხების არითმეტიკა, იმის მგაგიერ, რომ ოცდახუთი წლისას მას თვითონ გამოეგონებია იგი! ეს საუნდერსონიც, ქალბატონო, კიდევ ერთი ბრმაა, რომლის

შესახებაც ზოგი რამ თქვენთვის საყურადღებო იქნებოდა მოსასმენად. ყოველგვარ სასწაულებს მოგვითხრობენ მის შესახებ; და, მართლაც, მისი წარმატებანი სიტყვაკაზმულ მწერლობაში და დახელოვნება მათემატიკურ მეცნიერებაში, დამაჯერებლად ხდიან ყველა ამ სასწაულებს.

ის ერთი და იმავე ხელსაწყოთი სარგებლობდა როგორც ალგებრული გამოანგარიშებისათვის, ისე სწორხაზოვანი ფიგურების მოსახაზავადაც. თქვენ, რასაკვირველია, უკმაყოფილო არ იქნებით ამ ხელსაწყოს მოქმედება რომ აგიხსნათ, ოღონდ კი თქვენ შესძელით მისი გაგება; თქვენ დაინახავთ, რომ ეს ხელსაწყო არ საჭიროებს არავითარ განსაკუთრებულ ცოდნას და რომ ის თქვენთვის ძლიერ სასარგებლო გამოდგებოდა, თუ ოდესმე მოისურვებდით გრძელ გამოანგარიშებათა წარმოებას ხელის ცეცებით.

წარმოიდგინეთ, რომ კვადრატი, ისე როგორც ის დახატულია სურათ II-ზე, I და II ფიგურებზე — ოთხ თანაბარ ნაწილებდაა გაყოფილი მხარეების მიმართ პერპენდიკულარული ხაზებით, ისე რომ გამოდის ცხრა წერტილი: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. დაუშვათ, რომ ეს კვადრატი დართულია ცხრა ხვრელით, რომლებშიაც შეიძლება ჩასობა ორგვარი ქინძისთავის, სიგრძე-სიგანით თანაბარის, მაგრამ თავების სიმსხოთი ერთმანეთისაგან ოდნავ განსხვავებულის.

მსხვილთავიანი ქინძისთავები ყოველთვის მოთავსებული იყო მხოლოდ კვადრატის ცენტრში, წვრილთავიანი ქინძისთავები კი — ყოველთვის მხოლოდ კვადრატის გვერდებზე, გარდა ერთი შემთხვევისა — ნულის მიმართ. ნული ინიშნებოდა მსხვილთავიანი ქინძისთავით, რომელიც მოთავსებული იყო პატარა კვადრატის ცენტრში და ამ კვადრატის გვერდებზე სრულებით არ იყო სხვა ქინძისთავები. ციფრი 1 აღნიშნული იყო წვრილთავიანი ქინძისთავით, მოთავსებულით კვადრატის ცენტრში, რომლის გვერდებზე არავითარი ქინძისთავი არ იყო. ციფრი 2 — აღნიშნული იყო მსხვილთავიანი ქინძისთავით, ისევე კვადრატის ცენტრში მოთავსებულით, და აგრეთვე წვრილთავიანი ქინძისთავით, რომელიც იმავე კვადრატის ერთ მხარეზე იყო მოთავსებული, წერტილში — 1. ციფრი 3 — კვადრატის ცენტრში მოთავსებული მსხვილთავიანი ქინძისთავით და კვადრატის ერთ მხარეზე წერტილ 2-ში მოთავსებული წვრილთავიანი ქინძისთავით. ციფრი 4 — კვადრატის ცენტრში მოთავსებული მსხვილთავიანი ქინძისთავით და კვადრატის ერთ მხარეზე, წერტილ 3-ში, მოთავსებული წვრილთავიანი ქინძისთავით. ციფრი 5 — კვადრატის ცენტრში მოთავსებული მსხვილთავიანი ქინძისთავით და კვადრატის ერთ მხარეზე წერტილ 4-ში მოთავსებული წვრილთავიანი ქინძისთავით. ციფ-

რი 6—კვადრატის ცენტრში მოთავსებული მსხვილთავიანი ქინძის-
თავით და კვადრატის ერთ მხარეზე, წერტილ 5-ში, მოთავსებული
წვრილთავიანი ქინძისთავით. ციფრი 7—კვადრატის ცენტრში მო-
თავსებული მსხვილთავიანი ქინძისთავით და კვადრატის ერთ მხა-
რეზე, წერტილ 6-ში მოთავსებული წვრილთავიანი ქინძისთავით. ციფ-
რი 8—კვადრატის ცენტრში მოთავსებული მსხვილთავიანი ქინძის-
თავით და კვადრატის ერთ მხარეზე, წერტილ 7-ში მოთავსებული
წვრილთავიანი ქინძისთავით. ციფრი 9—კვადრატის ცენტრში მო-
თავსებული მსხვილთავიანი ქინძისთავით და კვადრატის ერთ მხა-
რეზე, წერტილ 8-ში მოთავსებული წვრილთავიანი ქინძისთავით.

აი, ათი სხვადასხვა გამოვლენა შეხების გრძნობისათვის, რო-
მელთაგანაც თითოეული შეესაბამება ერთ რომელიმე ჩვენს ათ არით-
მეტიკულ ციფრს. ახლა წარმოიდგინეთ, რა ზომისაც გინდათ, დაფა,
დაყოფილი პატარ პატარა, ჰორიზონტალურად განლაგებულ და
ერთნაირ მანძილთაგან დაშორებულ კვადრატებად,—
როგორც ეს III ფიგურაზეა ნაჩვენები,—და თქვენ მიიღებთ საუნ-
დერსონის ხელსაწყოს.

თქვენ აღვილად მიხვდებით, რომ არაა ისეთი რიცხვი, რომ-
ლის დაწერაც არ შეიძლებოდეს ამ დაფაზე, და მაშასადამე, არაა
არც ერთი ისეთი არითმეტიკული მოქმედება, რომლის გაკეთებაც
მასზე არ შეიძლებოდეს.

ვთქვათ, მაგალითად, რომ საჭიროა შემდეგი ცხრა რიცხვის
მიმატება ან ჯამის მონახვა:

1	2	3	4	5
2	3	4	5	6
3	4	5	6	7
4	5	6	7	8
5	6	7	8	9
6	7	8	9	0
7	8	9	0	1
8	9	0	1	2
9	0	1	2	3

მე ვწერ დაფაზე ამ რიცხვებს იმისდა მიხედვით, თუ როგორ
მისახელდებენ მე მათ; პირველ ციფრს პირველივე რიცხვის მარცხნივ
მე აღვნიშნავ პირველ კვადრატზე პირველი სტრიქონის მარცხნივ;
მეორე ციფრს მეორე რიცხვის მარცხნივ, მეორე კვადრატზე იმავე
სტრიქონის მარცხნივ და სხვ.

მე ვათავსებ მეორე რიცხვს კვადრატების მეორე სტრიქონზე; ერთეულებს ერთეულების ქვეშ; ათეულებს ათეულების ქვეშ და სხვ.

მე ვათავსებ მესამე რიცხვს კვადრატების მესამე სტრიქონზე და სხვ., როგორც ეს III ფიგურაზეა მოცემული. შემდეგ, გადავუსობ რა თითებს ყოველ ვერტიკალურ სვეტს, ქვევიდან ზევით დაწყებული ყველაზე მარცხნივ მოთავსებულიდან მე ვაჯამებ აქ მოთავსებულ რიცხვებს; და სვეტის ქვემოთ ვწერ ათეულების ნამატს. გადავდივარ შემდეგ მეორე სვეტზე მარცხნივ, და ვამოწმებ მასთან იმავე ოპერაციას; აქედან გადავდივარ მესამე სვეტზე და სხვ., სანამ მიმატებას არ დავამთავრებ.

აი როგორ სარგებლობდა ის ამავე დაფით, რომ სწორხაზიანი ფიგურების თვისებები დაემტკიცებია. ვთქვათ, რომ მას უნდოდა დაემტკიცებია, რომ პარალელოგრამებს, რომელთა საფუძვლები და მხარეები თანაბრულია, ფართობიც თანაბარი აქვთ. ამისათვის ის გაანაწილებდა თავის ქინძისთავეებს იმ სახით, როგორც ეს IV ფიგურაზეა მოცემული. ის განსაკუთრებულ სახელწოდებას აძლევდა კუთხეების წერტილებს და ამთავრებდა მტკიცებას თავის თითების დახმარებით.

საუნდერსონს რომ მარტო მსხვილთავიანი ქინძისთავეები ეხმარა თავისი ფიგურების შემოსაფარგლავად, მას შეეძლო წერილთავიანი ქინძისთავეების განწყობა მათ გარშემო ცხრა სხვადასხვა საშუალებით, რომელთაც ის ყველას ჩვეული იყო. სიძნელეები იწყებოდა მისთვის იქ, სადაც მეტისმეტად დიდი რიცხვია კუთხეების წერტილთა, რომლებსათვისაც სახელწოდება უნდა მიეცა მტკიცების დროს, აიძულებდნენ მას ანბანის ასოებისათვის მიემართა. ჩვენთვის უცნობია, თუ როგორ სარგებლობდა ის ამ ასოებით.

ჩვენ ვიცით მხოლოდ, რომ ის თავის დაფაზე განსაცვიფრებელი სიჩქარით ავლებდა თითებს; რომ ის წარმატებით აკეთებდა უგრძელეს გამოანგარიშებებს; რომ მას შეეძლო შეეწყვიტა იგი და გაეგო სად რა შეცდომა დაუშვა; რომ ის თავისუფლად ახერხებდა გამოანგარიშებათა შედეგების შემოწმებას და რომ ეს მუშაობა არ თხოულობდა მისგან, დაფის მოხერხებული დამზადების გამო, იმდენ დროს, რამდენიც შესაძლებელი იყო გვევარაუდნა.

დაფის დამზადება გამოიხატებოდა მასში, რომ მსხვილთავიანი ქინძისთავეები მოთავსებული ყოფილიყო ყველა კვადრატების ცენტრში. ამის შემდეგ მას რჩებოდა რომელიმე კვადრატთან შეფარდებული მნიშვნელობის გამორკვევა, წერილთავიანი ქინძისთავეების საშუალებით, გარდა იმ შემთხვევისა, როდესაც ერთეულთან ქონდა საქმე. ამ შემთხვევაში ის კვადრატის ცენტრში ათავსებდა წერილ-

თავიან ქინძისთავს, იქ მოთავსებული მსხვილთავიანი ქინძისთავის მაგიერ.

ზოგჯერ იმის მაგიერ, რომ თავის ქინძისთავებიდან შეედგინა მთელი ხაზი, ის კმაყოფილდებოდა იმით, რომ მოათავსებდა ქინძისთავებს ყველა კლთხეების ან გადაკვეთის წერტილებში, მათ გარშემო კი დაამაგრებდა აბრეშუმის ძაფებს, რომლებიც იძლეოდნენ ფიგურის საზღვრებს. იხილე ფიგ. V.

მან სხვა რამდენიმე ხელსაწყოც დატოვა, რომელიც უადვილებდა მას გეომეტრიაში მეცადინეობას. გამოურკვეველია, როგორ იყენებდა ის ამ ხელსაწყოებს; და, შეიძლება, მეტი კუყამახვილობა იყოს საჭირო ამ გამოყენების საშუალებათა აღმოსაჩენად, ვიდრე ინტეგრალური აღრიცხვის რომელიმე პრობლემის გადასაჭრელად. და, სცადოს რომელიმე გეომეტრმა ჩვენთვის იმის ახსნა, თუ რა დანიშნულებას აძლევდა ის ხის ოთხ ნაჭერს, სწორკუთხოვან პარალელოპიპედების სახით გამოკვეთილს, სიგრძით თერთმეტი დუიმი თითოეული, სიგანით—ხუთ ნახევარი დუიმი, სისქით კი ნახევარდუიმზე ცოტა მეტი,—რომელსაც ორივე დიდი და მოპირდაპირე ზედაპირი დაყოფილი ჰქონდა პატარაპატარა კვადრატებად, ზემოაღნიშნული საანგარიშო დაფის კვადრატების მსგავსად და მარტო იმ განსხვავებით, რომ რამდენიმე ნახვრეტები მათ მხოლოდ რამდენიმე ადგილზე ჰქონდა და შიგ ყელამდე იყვენ ჩარკობილი ქინძისთავები. თითოეული ზედაპირი წარმოადგენდა ცხრა პატარა არითმეტიკულ ცხრილს, თითოეული ცხრილი შეიცავდა ათ რიცხვს, თითოეული რიცხვი კი—ათ ციფრს. VI ფიგურაზე მოცემულია ერთი ასეთი ცხრილი; და აი რიცხვები, რომლებსაც ის შეიცავდა:

9	4	0	8	4
2	4	1	8	6
4	1	7	9	2
5	4	2	8	4
6	3	9	6	8
7	1	8	8	0
7	8	5	6	8
8	4	3	5	8
8	9	4	6	4
9	4	0	3	0

ის შესანიშნავი ავტორია ნაწარმოების თავისებური დარგისა. ესაა—ალგებრის ელემენტები,⁸² სადაც ავტორის სიბრძნევს, შეიძლება მიხედვით მხოლოდ ზოგიერთი მტკიცებათა თავისებუ-

რობიდან, რომელთაც თვალხილული ადამიანი, ალბათ, ვერ მიაგნებდა. მას ეკუთვნის კუბის დაყოფა ექვს თანაბარ პირამიდად, რომელთა მწვერვალი მოთავსებულია კუბის ცენტრში და ფუძედ თითოეულს კუბის ერთი რომელიმე გვერდი აქვს. ამ დაყოფის შემწეობით ძალიან ადვილად შეიძლება დამტკიცება, რომ ყოველი პირამიდი იმავე საფუძვლის და სიმაღლის მქონე პრიზმის მესამედს უდრის.

მათემატიკის სიყვარულმა იძულებული გახადა ამ საგნისათვის ხელი მოეკიდა, უსახსრობამ და მეგობრების რჩევამ კი აიძულეს ის საჯაროდ ესწავლებია ხსენებული საგანი. მათ ეჭვი არ ეპარებოდათ, რომ ის დიდი წარმატებით შეასრულებდა ამ საქმეს, რადგან გადაცემის განსაკუთრებული ნიჭით იყო დაჯილდოვებული. მართლაც, საუნდერსონი ესაუბრებოდა თავის მოწაფეებს ისე, თითქოს ისინი მხედველობას მოკლებულნი იყვნენ; მაგრამ ბრმა, რომელიც ბრმისთვის გასაგებად ლაპარაკობს, მით უმეტეს გასაგები იქნება თვალხილულებისათვის; მათ აქვთ ზედმეტი ერთი ტელესკოპი.

მისი ცხოვრების ამწერნი მოგვითხრობენ, რომ ის დახელოვნებული იყო მარჯვე გამოთქმებში და ეს ძალიან ჰგავს სიმართლეს. მაგრამ, შეიძლება მკითხოთ თქვენ, რას გულისხმობთ მარჯვე გამოთქმად? მოგახსენებთ, ქალბატონო, რომ ეს ისეთი გამოთქმაა, რომელიც თვისებითია ერთი რომელიმე გრძნობისათვის, მაგალითად, შეხებისათვის და იმავე დროს მეტაფორულია მეორესათვის, მაგალითად, თვალებისათვის; აქედან წარმოსდგება ორმაგი მნიშვნელობა იმისათვის, ვისაც მიმართავენ: გამოთქმის პირდაპირი და ქვეშაირი მნიშვნელობა და მეტაფორის ანარეკლი მნიშვნელობა. აშკარაა, რომ საუნდერსონს ასეთ შემთხვევაში, მიუხედავად მთელი მისი კუთხისა, ნახევრად ესმოდა თავისივე ნათქვამი, რადგან მისთვის მხოლოდ ნახევრად მისაწვდომი იყო მის მიერვე ნახმარ ტერმინებთან დაკავშირებული იდეები. მაგრამ რომელი ჩვენგანი არ ვარდება დროგამოშვებით ასეთსავე მდგომარეობაში? ეს ემართება როგორც იდიოტებს, რომლებიც ხანდიხან შესანიშნავად გაიხუმრებენ, ისე ფრიად გონება-მახვილ ადამიანებსაც, რომელთაც ზოგჯერ სისულელე წამოცდებათ, და ამასთანავე ვერც ერთნი და ვერც მეორენი თავიანთ ნათქვამს ვერ ამჩნევენ.

მე შემინიშნავს, რომ ასეთივე მოვლენას იწვევს სიტყვების მარაგის სიმცირე უცხოელებისათვის, რომელთაც ჯერ მთლიანად ვერ შეუთვისებიათ მათთვის ახალი ენა. ისინი იძულებულნი ხდებიან ილაპარაკონ ყველაფერზე ტერმინების ფრიად უმნიშველო რაოდენობის შემწეობით და ამიტომ ზოგიერთ მათგანს ძლიერ მომარჯვე-

ბულად ხმარობენ ხოლმე, მაგრამ, ვანაიდან საზოგადოდ ყოველი ენა ღარიბია ცოცხალი წარმოსახვის ნიჭით დაჯილდოებული მწერლებისათვის, უკანასკნელნი ისეთივე მდგომარეობაში არიან, როგორშიდაც დიდი მახვილგონიერების მქონე უცხოელები; მათგან მოფიქრებული მდგომარეობები, ადამიანთა თვისებებში მათ მიერ შემჩნეული გლუვი ელფერები, გულუბრყვილობა სურათებისა, რომლებიც უნდა დახატონ, აუქლებენ მათ ყოველ ცალკე შემთხვევებში დაშორდნენ გაპოტქმის ჩვეულებრივ საშუალებებს და გამოიგონონ სიტყვების ახალი საქცევები, რომელთაც ყოველთვის განცვიფრებაში მოყვევართ, თუ ისინი ნატიფნი და ბუნდოვანნი არ არიან; მაგრამ ეს ისეთი დეფექტებია, რომელნიც მათ მაინც ეპატიება ხოლმე, საკუთარი ქუჩისა და ენის ცოდნის მიხედვით. აი რატომაა, რომ ყველა ფრანგი ავტორებიდან ინგლისელებს ბ-ი დე-მ...⁸² უფრო მოსწონთ, ყველა ლათინელ ავტორებიდან კი მოაზროვნეები ყველაზე მალლა ტაციტს აყენებენ. აქ ჩვენს ყურადღებას იპყრობს ენის თავისუფალი გადამახინჯება, მხოლოდ ტერმინების განსაცვიფრებელი ჭეშმარიტება.

საუნდერსონი გასაოცარი წარმატებით ასწავლიდა მათემატიკას კემბრიჯის უნივერსიტეტში. ის ლექციებს კითხულობდა ოპტიკაზე; ის ლექციებს კითხულობდა სინათლისა და ფერების ბუნების შესახებ; ის უხსნიდა მსმენელთ მხედველობის თეორიას; ის მსჯელობდა მინების მოქმედებაზე, ცისარტყელას მოვლენებზე და მრავალ სხვა საკითხებზე, რომელნიც დაკავშირებულნი იყვნენ მხედველობასა და მის ორგანოსთან.

ეს ფაქტები, ქალბატონო, არც ისე გასაოცარია თუ ყურადღებას მივაქცევთ იმ გარემოებას, რომ ფიზიკისა და გეომეტრიის საკითხში საჭიროა განხილულ იქნას სამი მხარე: განსამარტაყი მოყვლენა, გეომეტრის ვარაუდები და ვარაუდებიდან გამომდინარე გამოანგარიშებანი. ამჟაარაა, რომ, რა განუზომელი სიღრმისაც არ უნდა იყოს ბრმის აზროვნება, ფერებისა და სინათლის მოვლენები მისთვის მაინც უცნობია. ის გაიგებს ვარაუდებს, რადგან მათ ყველას აქვს დამოკიდებულება შეხებით მიზეზებთან, მაგრამ ის ვერასოდეს ვერ გაიგებს თუ რატომ ირჩია გეომეტრმა ესა თუ ის ვარაუდი: რადგან ამისათვის მას საშუალება უნდა ქონოდა, შეედარებია თვით ვარაუდები მოვლენებთან. ამრიგად, ბრმა იღებს ვარაუდებს იმით, როგორადაც მას აწვდიან; სინათლის შუქს — მოქნილ წვრილ ძაფად ან რიგზე გაწყობილ პატარ-პატარა სხეულებად, რომლებიც დაუჯერებელი სისწრაფით მოქმედებენ ჩვენს თვალებზე; და ის, ამასთან შეფარდებით, აწარმოებს თავის გამოანგარიშებას.

ასე გადადის ფიზიკა გეომეტრიაში და საკითხი წმინდა მათემატიკურ ხასიათს ღებულობს.

მაგრამ რა უნდა ვიფიქროთ ჩვენ გამოანგარიშებათა შედეგებზე? 1. რომ ზოგჯერ ისინი უკიდურესად ძნელი მისაღწევი არიან და რომ ამოდ ცდილობს ფიზიკოსი ბუნებასთან სავსებით შეფარდებული ჰიპოთეზების მოფიქრებას, თუ მას არ ძალუძს გეომეტრიულად დაამტკიცოს ისინი: და მართლაც უდიდესი ფიზიკოსები გალილეი, დეკარტი, ნიუტონი უდიდესი გეომეტრები იყვნენ. 2. რომ ეს შედეგები მეტად თუ ნაკლებად უტყუარნი არიან დასაბამითი ჰიპოთეზის მეტ ან ნაკლებ სირთულესთან დაკავშირებით. როდესაც გამოანგარიშება მარტივი ჰიპოთეზის საფუძველზე ხდება, მაშინ დასკვნები გეომეტრიული მტკიცების ძალას იღებენ. როდესაც მრავალრიცხოვანი ვარაუდია, მაშინ, ერთი მხრით—სიმართლის მსგავსობა თითოეული ჰიპოთეზისა მცირდება პროპორციულად მათ რაოდენობასთან, მაგრამ მეორე მხრით, ეს სიმართლის მსგავსობა მატულობს, ვინაიდან ნაკლებ მოსალოდნელია, რომ ამდენ ყალბ ჰიპოთეზს შეეძლოს ერთიმეორის ზუსტი შესწორება და რომ მათგან შესაძლებელი იქნეს ისეთი შედეგების მიღება, რომელთაც მოვლენები დაადასტურებენ. ეს დაემსგავსებოდა იმ შეერთებას, რომლის საბოლოო ჯამი სწორი იქნებოდა, თუმცა ცალკე რიცხვების კერძო ჯამები—მცდარია. არ შეიძლება უარყოთ ასეთი გამოანგარიშების შესაძლებლობა; მაგრამ ამავე დროს თქვენ ხედავთ, რომ ის მეტის მეტად იშვიათი უნდა იყოს. რამდენადაც უფრო მეტი რიცხვების შეჯამება მოგიწევს, იმდენად მოიმატებს შეცდომის შესაძლებლობა თითოეული რიცხვის შეჯამებისას; მაგრამ, იმდენადვე მოიკლებს ეს შესაძლებლობა თუ მთელი მოქმედების შედეგი სწორია. არსებობს, ამრიგად, ჰიპოთეზათა ისეთი რაოდენობა, რომლისგან გამომდინარე ჭეშმარიტება უმცირესი უნდა იყოს. თუ ვამბობ, რომ $A + B + C = 50$, მაქვს თუ არა მე უფლება, მარტო იმ საფუძველით, რომ 50 ნამდვილად აღნიშნავენ მოვლენის რაოდენობის მხარეს, დავასკვნა, რომ ვარაუდები, მოცემული A, B, C -ში სწორი არიან? არავითარ შემთხვევაში; რადგან არსებობს აურიცხავი რაოდენობა საშუალებისა—შევამციროთ რომელიმე ამ ასოს მნიშვნელობა და გავადიდოთ მნიშვნელობა დანარჩენი ორისა, ისე რომ ჯამი მაინც ყოველთვის 50 უდრიდეს; მაგრამ სამი კომბინირებული ჰიპოთეზის შემთხვევაში შესაძლებელია ერთერთი ყველაზე მეტად არახელსაყრელი იყოს.

გამოანგარიშების ერთი უპირატესობა, რომელიც მე არ უნდა დავივიწყო, არის შესაძლებლობა მცდარი ჰიპოთეზების გამორიცხვისა იმ შემთხვევაში, თუ შედეგი მოვლენას ეწინააღმდეგება. თუ ფიზი-

კოსს მოესურვა სინათლის სხივის მრუდის გამოსახვა ატმოსფეროში გავლისას, ის იძულებული იქნება რაიმე ვარაუდები გააკეთოს ჰაერის ფენების სიმკვრივეზე, შუქტების კანონზე, სინათლის სხეულაკების ბუნებასა და მოხაზულობაზე და, შეიძლება ზოგიერთ სხვა მნიშვნელოვან ელემენტებზე, რომელნიც მას არ შეაქვს თავის გამოანგარიშებებში, ან იმიტომ, რომ შეგნებულად უხვევს მათ გვერდს ანდა იმიტომ, რომ ისინი მისთვის უცნობნი არიან. შემდეგ ის სხივის მრუდეს არკვევს. თუ ის განსხვავდება ბუნებაში მის მიერ მიღებული შედეგისაგან, მაშინ მისი ვარაუდები ან სრული არაა, ან მცდარია: შუქი მიიმართება გარკვეული მრუდით? მაშინ ორში ერთია: ან ვარაუდები შესწორდნენ, ანდა ისინი სწორი არიან; მაგრამ თუ რომელია ამ ორში. ეს ფიზიკოსმა არ იცის; ასეთია მთელი უცილობლობა, რომლის მიღწევაც მას შეუძლია.

მე გადავთვალა იერე საუნდერსონის ალგებრის ელემენტები იმ იმედით, რომ მომენახა იქ ის, რისი გაგებაც მე მინდოდა მის ახლობელთაგან, რომელთაც ზოგი რამ წვრილმანი გვაცნობეს მისი ცხოვრებიდან; მაგრამ იმედები გამიცრუვდა; და მე მივწვდი იმას, რომ მისი წესით დაწერილი გეომეტრიის ელემენტები უფრო თავისებური და ჩვენთვის სასარგებლო იქნებოდა. ჩვენ იქ ვნახავდით განსაზღვრებს, — წერტილის, ხაზის, ზედაპირის, მოცულობის, კუთხის, გადაკვეთილი ხაზებისა და სიბრტყეების შესახებ, რომლებშიდაც, შექველია, ის ისარგებლებდა მეტად განყენებული, იდეალისტებთან ახლო მდგარი, მეტაფიზიკის პრინციპებით. იდეალისტები ისეთ ფილოსოფოსებს ეწოდებათ, რომლებიც არაფერს სხვას, გარდა საკუთარი არსებობის შეგნებისა და თვით მათშივე მოთავსებული ცვალებადი შეგრძნობებისა, არ სცნობენ: ეს უცნაური სისტემაა, რომელიც, ჩემის აზრით, მარტო ბრძმებს შეეძლოთ შეექმნათ; მიუხედავად იმისა, რომ ეს სისტემა ყველა სისტემაზე უფრო აფსურდულია, მასთან ბრძოლა, ადამიანის გონებისა და ფილოსოფიის სამარცხვინოდ, განსაკუთრებულ სიძნელეს წარმოადგენს; ის სრული სიაშკარავით და გულახდილობითაა მოცემული დოქტორ ბერკლის, კლოინის ეფისკოპოსის, სამ დიალოგში: საჭირო იქნებოდა გვეთხოვა მოგვეწვია ავტორი ჩვენი შეგნების ცდისა ამ ნაწარმოების გასარჩევად; მასში ის იპოვიდა მასალას და საბაბს სასარგებლო, სასიამოვნო, გონებამახვილო დაკვირვებათათვის, ერთი სიტყვით, იმ დაკვირვებათათვის, რომლებშიაც ის ასე დახელოვნებულია. იდეალიზმი ღირსია იმისა, რომ მის მხილებაზე მიუთითოთ ხსენებულ ავტორს; ამ ჰიპოთეზმა ის უნდა დააინტერესოს იმდენად არა თავისი უცნაურობით, რამდენადაც მისივე პრინციპების უკუგდების სიძნელით, რადგან მას არსებითად იგივე

პრინციპები აქვს საფუძვლად, რაც ბერკლის, ერთისა და მეორის თანახმად, — და სალი გონების თანახმადაც, — ტერმინები არსი, მატერია, სუბსტანცია, შემწე და სხვანა თავისთავად ნათელი არ არიან ჩვენი გონებისათვის; გარდა ამისა, როგორც მართებულად შენიშნავს ავტორი — „ც დისა ადამიანის ცოდნათა წარმოშობაზე“ — ავმალდებით ჩვენ ცდამდე თუ უფსკრულს ჩავსწვდებით, ჩვენ ვერასოდეს ვერ ვტოვებთ ჩვენს საკუთარ თავს და მხოლოდ ჩვენს საკუთარ აზრს ვამჩნევთ: მაგრამ სწორედ ასეთია საბოლოო დასკვნა ბერკლის პირველი დიალოგისა და საფუძველი მთელი მისი სისტემისა. სასეირო არ იქნებოდა ყურება, თუ, როგორ შეეჯახებოდა ერთმანეთს ორი, თანაბარი იარაღის მქონე, მოწინააღმდეგე? თუ ერთერთ მათგანს დარჩებოდა გამარჯვება, ალბად, იმას, ვინც უკეთ იხმარდა ამ იარაღს; მაგრამ ავტორმა შრომისა — „ც და ადამიანის ცოდნათა წარმოშობაზე“, ამასწინად მოგვცა თავის ტრაქტატში სისტემების შესახებ ახალი საბუთი იმ ოსტატობისა, რომლითაც ის თავის იარაღს ხმარობს და გვიჩვენა თუ რამდენად საშიშია იგი სისტემების შემქნელთათვის.

თქვენ მეტყვიით, რომ ჩვენ საკმაოდ დავშორდით ჩვენს ბრმებს; მაგრამ მე თქვენ გთხოვთ, ქალბატონო, მაპატივით ყველა ასეთი გადახრა: მე საუბარს დაგპირდით და მე ვერ შევასრულებ ჩემს დაპირებას თუ ასეთი მოწყალება არ მექნა თვენგან.

მე გადავიკითხე მთელის ჩემი ყურადღებით ის, რაც საუნდერსონს უთქვას უსასრულობაზე; მე შემიძლია დაგარწმუნოთ, რომ მას ამ საკითხზე მეტად სწორი და ნათელი შეხედულებანი ჰქონდა, და რომ ჩვენი უსასრულობის ავტორთა უმრავლესობა მას ბრმებად უნდა მოჩვენებოდა. თქვენ თვითონ შეგიძლიათ ამის განსჯა: თუმცა ეს საკმაოდ ძნელი საკითხია და აღემატება რამდენადმე თქვენს მათემატიკურ ცოდნას, მაგრამ მე არ ვეჭვობ, რომ საკმაო მომხალეების შეზღვევ, შე შევსძლებდი მისაწდომი გამეხალა იგი თქვენთვის და შემეყვანეთ ამ უსასრულოდ მცირე ლოდიკაში.

ეს სახელგანთქმული ბრმა თავის მაგალითით ამტკიცებს, რომ შეხება შეიძლება უფრო ფაქიზ გრძობად გადაიქცეს, ვიდრე მხედველობა, თუ მას თანდათან გააუმჯობესებთ ვარჯიშობით; თითების შემწეობით ის არჩევდა ნამდვილ მედალთა ყალბებიდან,⁸⁴ თუმცა უკანასკნელნი ისე ოსტატურად იყვნენ გაკეთებული, რომ შეეძლოთ მოეტყუებიათ ამ საქმის კარგი თვალხილული სპეციალისტიც; მისთვის საკმარისი იყო თითები გადაესვა მათემატიკური ხელსაწყოს ქლებზე, რომ მის სიზუსტეზე ჰქონოდა წარმოდგენა. ეს, უეჭველია, უფრო ძნელია, ვიდრე შეხების საშუალებით გამოკრევეა იმისა, თუ

რამდენად ჰგავს ქანდაკება მასზე გამოსახულ ადამიანს; აქედან გამომდინარე, რომ ბრმების საზოგადოებას შეიძლება თავის მოქანდაკეები ეყოლოს და ძეგლებიდან იგივე უპირატესობანი მიიღოს როგორც ჩვენ, ესე იგი—ულამაზესი მოქმედების და ძვირფას ადამიანთა ხსოვნის გასამარადისებლად. მე ისიც კი არ მეეჭვება, რომ ამ ძეგლებთან შეხებით მათში გამოწვეული შეგრძნობები გაცილებით უფრო ცოცხალი იქნებოდნენ, ვინემ ჩვენი მხედველობითი შეგრძნობები. რა ბედნიერებაა სატრფოსათვის, რომელსაც ნაზად უყვარდა ხელის გადასობა მშვენიერებებზე, რომლებსაც ის იცნობს, ილუზიების (უფრო ძლიერის ბრმებში, ვინემ თვალხილულებში) გაცოცხლებისას! მაგრამ შესაძლებელია ისიც, რომ რამდენადაც მოგონება მეტ სიამოვნებას მისცემდა; იმდენად ნაკლებ სინანულს განიცდიდა იგი.

საუნდენსონი, ისე როგორც ბრმა პუიზოდან, გრძნობდა სულ მცირე ატმოსფერულ ცვლილებასაც კი, ამჩნევდა—განსაკუთრებით წყნარ ამინდში—ისეთ საგნებს, რომლებიდანაც ის რამდენიმე ნაბიჯით იყო დაშორებული. ამბობენ, როდესაც ერთხელ ის ასტრონომიულ დაკვირვებებს ესწრებოდა ბაღში, ღრუბლები, რომლებიც ხანგამოშვებით დაფარავდნენ ხოლმე დამკვირვებლიდან მხის დისკოს, საკმაოდ შესამჩნევ ცვლილებებს იწვევდნენ შუქის მოქმედებაში მის სახეზე; ასე, რომ, ის კარგად არჩევდა დაკვირვებისათვის ხელსაყრელ, ან არახელსაყრელ მომენტებს. თქვენ, შეიძლება, იფიქროთ, რომ მის თვალებში რაიმე ცვლილებები ხდებოდა, რომელთაც შეეძლოთ შეეცხოვინებიათ მისთვის სინათლის და არა საგნების თანაყოფიერება. მე მზად ვიქნებოდი, დაგთანხმებოდი ამასი, რომ სარწმუნოდ არ მკოდნოდა, რომ საუნდერსონი მოკლებული იყო არამარტო მხედველობას, არამედ შესატყვის ორგანოსაც.

ამრიგად, საუნდენსონი ხედავდა კანის შემწეობით. მის ამ გარსს ისეთი განსაკუთრებული გრძნობიერება ჰქონდა, რომ გადაჭრით შეიძლება იპის თქმა, რომ ცოტა გავარჯიშების შემდეგ ის შეიძლება შეჩვეოდა იმ მეგობრების გამოცნობას, რომელთა პორტრეტს მხატვარი მის ხელზე დახატავდა, და რომ ფანქრით გამოწვეულ შეგრძნობათა თანამიმდევრობის საფუძველზე ის შესძლებდა ეთქვა: ეს—ესა და ეს პიროვნებაა. მაშასადამე, არსებობს ფერწერის განსაკუთრებული სახე ბრმებისათვის, სადაც ტილოს მაგიერობა მათსაკუთარ კანს შეუძლია შეასრულოს. ეს აზრები არ არიან ქიმერული, და თქვენ ხელზე რომ ვინმეს მ . . . ს პატარა ტუჩები დაეხატა, მე ეჭვი არ მეპარება, რომ თქვენ მათ დაუყოვნებლივ გამოიცნობდით. მაგრამ, დამეთანხმეთ, რომ ეს გაცილებით უფრო ადვილი იქნებოდა ბრმადშობილთათვის, ვინემ თქვენთვის, მიუხედავად

იმისა, რომ თქვენ მათ ხშირად ჰხედავთ და უმშვენიერესად სთვლით. თქვენს მსჯელობაში ხომ ორი ან სამი საგანი შედის; თქვენს ხელზე დახატული სურათის შედარება იმ სურათთან, რომელიც თქვენი თვალების სიღრმეშია აღბეჭდილი; მახსოვრობა იმის შესახებ, თუ როგორ მოქმედობენ თქვენზე საგნები, რომელთაც ეხებით, და როგორ მოქმედობენ საგნები, რომელთაც მხოლოდ ხედავთ და რომლებითაც აღტაცებული ხართ; ბოლოს კი შეფარდება ამ ამოცანებისა მხატვარის მიერ დასმულ კითხვასთან, იმ მხატვარისა, რომელმაც დახატა თუ არა ტუჩები ფანქრის წვერით თქვენი ხელის კანზე, მაშინვე შეგეკითხათ: ვის ეკუთვნის იან ჩემ მიერ დახატული ტუჩები? ამავე დროს ტუჩების მიერ გამოწვეულ შეგრძნობათა ჯამი ხელზე იგივეა, რაც მხატვარის ფანქრით გამოწვეული თანამიმდევრობითი შეგრძნობების ჯამი.

საუნდერსონის და პუიზოელი ბრმის ისტორიისათვის მე შემეძლო მიმემატებია ისტორია დიდიმ ალექსანდრიელის, ევსევი აზიელის, ნიკეზ მექლანელისა და რამდენიმე სხვა პირთა, რომლებიც, ერთ-ერთ გრძნობას მოკლებულნი, მაინც იმდენად აღემატებოდნენ დანარჩენ კაცობრიობას, რომ პოეტებს გადაუმეტებლად შეეძლოთ ეთქვათ, რომ შურიანმა ღმერთებმა ერთ-ერთი გრძნობა მიტომ წაართვა მათ, რომ ეშინოდათ მოკვდავთა შორის თავიანთი ტოლი ჰყოლოდათო. აბა ვინ იყო ტირეზიასი, ღმერთების საიდუმლოება რომ იცოდა და წინასწარმეტყველების ნიჭით რომ იყო დაჯილდოვებული, თუ არა ბრმა ფილოსოფოსი, რომლის ხსენება ჩვენ ლეგენდამ შეგვინახა? მაგრამ ნულარ მოვშორდებით საუნდერსონს და საფლავის კარებამდე მივყვით ამ შესანიშნავ ადამიანს.

როდესაც ის კვდებოდა, მასთან მიიწვიეს ძალზე ჭკვიანი მღვდელმსახური, ბ. ჟერვეზი ჰოლმსი; მათ შორის გაიბა საუბარი ღმერთის არსებობის შესახებ; ამ საუბრიდან დარჩა რამდენიმე ნაწყვეტი, რომელთაც მე თქვენ შეძლებისდაგვარად გადმოგითარგმნით, რადგან ისინი ამის ღირსია. მღვდელმა დაიწყო იქედან, რომ მიუთითა მას ბუნების სასწაულზე: „ეჰ, ბატონო! შეესიტყვა მას ბრმა ფილოსოფოსი, თავი დაანებეთ ამ მშვენიერ სანახაობას, რომელიც არასოდეს ჩემთვის არ იყო შექმნილი! მე მისჯილი მქონდა მთელი ჩემი სიცოცხლის სიბნელეში გატარება, თქვენ კი მიმითითებთ სასწაულებზე, რომლების მე არაფერი გამეგება და რომელთაც დამაჯერებელი ძალა აქვთ მხოლოდ თქვენთვის და მათთვის, ვინც ხედავს. თუ გინდათ, რომ ღმერთისა მჯეროდეს, მოჰყვით მისი შეხების შესაძლებლობა“.

ბატონო, მოხერხებულად უპასუხა მღვდელმა, ხელი დაიდევით საკუთარ სხეულზე და თქვენ მონახავთ ღვთაებას თქვენივე ორგანოების განსაცვიფრებელ აღნაგობაში.

„ბატონო ჰოლმს, უპასუხა საუნდერსონმა, — ყოველივე ეს, გიმეორებთ ისეთი მშვენიერი არაა ჩემთვის, როგორც თქვენთვისაა. მაგრამ დაეუშვათ, რომ ცხოველური მექანიზმი ისე სრულყოფილია, როგორც თქვენ ამტკიცებთ, — მე მზად ვარ ეს დაგიჯეროთ, ვინაიდან პატიოსანი კაცი ხართ და ვიცი ჩემს მოტყუებას არ ინდომებთ, — რა დამოკიდებულება აქვს ამას უმაღლეს გონიერ არსებასთან? თუ თქვენ გაკვირვებთ ეს მექანიზმი, შეიძლება, იმიტომ, რომ მიჩვეული ხართ სასწაულად ჩათვალოთ ყოველივე, რაც თქვენს ძალას აღემატება. მე ისე ხშირად ვყოფილვარ თქვენი გაკვირვების საგანი, რომ ცუდი აზრი შევადგინე მასზე, რაც თქვენ გაკვირვებთ. მე მოვიზიდე ხალხი ინგლისის მიყრუებული კუთხეებიდან. მათ ვერ გაეგოთ თუ როგორ ვასწავლიდი მე გეომეტრიას: დამეთანხმეთ, რომ ამ ხალხს არ ჰქონდა სავსებით ზუსტი წარმოდგენა შესაძლებლობის შესახებ. თუ რომელიმე მოვლენა აღემატება, ჩვენი აზრით, ადამიანის ძალას, ჩვენ მაშინვე ვამბობთ: აქ ღვთის ხელია. ჩვენი პატივმოყვარეობა არ კმაყოფილდება ნაკლებით. უკეთესი არ იქნებოდა რომ ჩვენს მსჯელობაში ცოტად ნაკლები თავმოყვარეობა და ცოტათი მეტი ფილოსოფია შეგვეტანა? თუ ბუნება რაიმე, ძნელად გასახსნელ კვანძს წარმოგვიდგენს, დავტოვოთ ის ჩვენ ისე, როგორც არის; და ნუ შევეცდებით გავსჭრათ იგი იმ არსების ხელით, რომელიც შემდეგ ჩვენთვის ახალ კიდევ უფრო ძნელად გასახსნელ კვანძად გადაიქცევა. ჰკითხეთ ინდოელს, თუ როგორაა რომ დედამიწა ჰაერშია დაკიდებული. ის თქვენ გისასუხებთ, რომ დედამიწა სპილოს ზურგზეა დაყრდნობილი. მაგრამ თვითონ სპილო რაზე დგას? კუზე; და კუ რაზეა დაყრდნობილი?.. ეს ინდოელი თქვენში სიბრაალულს იწვევს; მაგრამ შეიძლებოდა თქვენთვის იგივე მეთქვა, რაც იმ ინდოელისათვის: „ბატონო ჰოლმს, ჩემო მეგობარო, სცანით ჯერ თქვენი უმეცრება და გამანათვისუფლეთ სპილოსა და კუსაგან“.

საუნდერსონი ერთი წუთით შეჩერდა: ის უცდიდა, ალბათ, პასუხს მღვდელმსახურისაგან; მაგრამ საიდან უნდა მიიტანო იერიში ბრმაზე? ბ-ნმა ჰოლმსმა ისარგებლა საუნდერსონის კარგი შეხედულებით მის პატიოსნებაზე და ნიუტონის, ლაიბნიცის, კლარკის და ზოგიერთი სხვა თავის თანამემამულის — მთელი ქვეყნის უდიდესი გენიოსების — შემეცნებაზე და რომლებმაც ყველამ, გაცილებულბმა ბუნების სასწაულებით, სცნეს მის შემქმნელად ვინმე გონიერი არსება. უეჭველია, ეს ყველაზე

უფრო ძლიერი საბუთი იყო, რომელიც ამ მღვდელმსახურს საუნდერ-სონის წინააღმდეგ შეეძლო წამოეყენებია. და, მართლაც, ჩვენი კეთი-ლი ბრმა დასთანხმდა, რომ თავხედობა იქნებოდა უარყოფა იმისა, რაც ვერ მიიჩნია არარაობად ისეთმა კაცმა, როგორც ნიუტონია: მაგრამ მან მაინც მიაქცია მღვდელმსახურის უზრადლება იმ გარემოებას, რომ ნიუტონის მოწმობა არ შეიძლებოდა ისე დამაჯერებელი ყოფი-ლიყო მისთვის, როგორც თვით ნიუტონისათვის იყო დამაჯერებელი მთელი ბუნების მოწმობა; და რომ ნიუტონი ემყარებოდა ღმერთის სიტყვას, ის კი იძულებული იყო ნიუტონის სიტყვას დამყარებოდა.

„მიიღეთ მხედველობაში, ბატონო ჰოლმს, დაუმატა მან, რა დიდი ნდობა უნდა მქონდეს მე თქვენი და ნიუტონის სიტყვებისადმი. მე ვერაფერს ვერ ვხედავ და მაინც დასაშვებად მიმაჩნია განსაცვიფ-რებელი წესრიგის არსებობა ყოველივეში; მაგრამ, იმედი მაქვს, მეტს არ მოითხოვთ ჩემგან. მე მზად ვარ დაგიტოვოთ შეხედულება მსოფ-ლიოს დღევანდელი მდგომარეობის შესახებ, მაგრამ სამაგიეროდ მე მოვითხოვ თქვენგან თავისუფლებას ვიფიქრო ის, რაც მე მინდა, მის თავდაპირველი და ძველი მდგომარეობის შესახებ, რომლის მიმართ თქვენც ისეთივე ბრმა ხართ როგორც მე. აქ თქვენ არავითარი მოწმე არ შეგიძლიათ ჩემს წინააღმდეგ წამოაყენოთ; და არც თქვენი თვალე-ბი მოგვხმარებთ რასმე. ამიტომ, იფიქრეთ, თუ გნებავთ, რომ ასეთი თქვენთვის გასაოცარი წესრიგი ყოველთვის არსებობდა; მაგრამ, ნება მომეცით ვიგულვო, რომ ასე არ არის და ჩვენ რომ დავვეწყო აღსვლა დროისა და საგნების წარმოშობისაკენ, დავვეწყო განხილვა იმისა, თუ როგორ ამოძრავდა მატერია და განიბნა ქაოსი, ჩვენ მხოლოდ რამდენიმე კარგად ორგანიზებულ არსებას წავაწყდებოდით უამრავ უფორმოთა შორის. თუ მე არაფერი შემიძლია თქვენს წინა-აღმდეგ წამოაყენო საგნების დღევანდელი მდგომარეობის შესახებ, მათ წარსულ მდგომარეობაზე ხომ მაინც შემიძლია კითხვა მოგცეთ. მე შემიძლია, მაგალითად, შეგეკითხოთ თქვენ, შეგეკითხო ლაიბნიცს, კლარკს, ნიუტონს—საიდან იცით, რომ ცხოველები თავის პირველ გაჩენისას არ იყვნენ ზოგი უთავო და ზოგი უფეხო? მე შემიძლია ვამტკიცო, რომ ზოგ მათგანს კუჭი არ ქონდა, სხვებს კი ნაწლავები; რომ ისეთებს, რომელთაც კუჭის, სასისა და კბილების ქონა თითქო ხანგრძლივ არსებობას უქადა, დაილუპნენ, ფილტვებში ან გულში რაიმე ნაკულულოვანების მიზებით; რომ თანდათან მოისპნენ ურჩხუ-ლები; რომ მატერიის ყველა უხეირო კომბინაცია გაქრა და რომ დარჩა მხოლოდ ისეთნი, რომელთა აღნაგობანიც სერიოზულ წინა-აღმდეგობებს არ შეიცავდნენ და რომელთაც შეეძლოთ თავისთავად არსებობა და თავისი მდგომარეობის გაგრძელება.

„დავუშვათ, რომ თუ პირველ ადამიანს სორხი დახურული ექნებოდა, თუ ის მოკლებული იქნებოდა სათანადო საკვებს, რაიმე ნაკლები აღმოაჩნდებოდა სქესობრივ ორგანოებში, ვერ მონახავდა მეუღლეს თავის მსგავს არსებათა შორის ან რომელიმე სხვა სახის ცხოველს დაუკავშირებოდა, მაშინ, ბატონო ჰოლმს, რა უნდა დამართოდა ადამიანთა მოდემას? იგი მოხვდებოდა სამყაროს საერთო განწმენდის პროცესში; და ის ამაყი არსება, რომელსაც ადამიანი ეწოდება, მატერიის მოლეკულებში გახსნილი და გაბნეული, შეიძლება სამუდამოდ დარჩენილიყო შესაძლებლობათა რიცხვში.

„რომ არასოდეს არ ყოფილიყვნენ უფორმო არსებანი, თქვენ, რასაკვირველია, შეგეძლოთ გემტკიცებიათ, რომ ისინი არც არასოდეს იქნებიან და რომ მე ფანტასტიკურ ჰიპოთეზებში ვვარდები; მაგრამ,— განაგრძობდა საუნდერსონი,—წესრიგი ჯერ არც ისეთი დასრულებულია, რომ ხანგამოშვებით მახინჯი ქმნილებები არ გამოჩნდნენ“. შემდეგ ამისა, შეაბრუნა რა სახე მღვდელმსახურისაკენ, მან დაუმატა: „შემომხედეთ კარგად, ბატონო ჰოლმს, მე თვალები არა მაქვს. რა დავუშავებთ ღმერთს ისეთი ან თქვენ ან მე, რომ თქვენ გქონოდათ ეს ორგანო, მე კი მას მოკლებული ვყოფილიყავი?“

როდესაც საუნდერსონი ამ სიტყვებს ამბობდა, მას ისეთი გულახდილობა და რწმენა ეწერა სახეზე, რომ მღვდელს და ყველა სხვა იქ დამსწრეებს არ შეეძლოთ არ გაენაწილებიათ მისი ქმუნვა-ნაღველი, და ცხარე ცრემლებით დაიტირეს მათ მისი ბედი. ბრამა შენიშნა ეს. „ბატონო ჰოლმს, უთხრა მან მღვდელმსახურს, თქვენი გულკეთილობა მე კარგად ვიცოდი და ძლიერადაც ვგრძობ მის დამამტკიცებელ საბუთს, რომელსაც თქვენ მე მაძლევთ ამ უკანასკნელ წუთებში: მაგრამ, თუ მე თქვენთვის ძვირფასი ვარ, სასიკვდილოდ გამზადებულს, მე ნუ მომისპობთ იმ სანუგეშო რწმენას, რომ მე არასოდეს არავისათვის არ მიწყენინებია“.

შემდეგ ამისა მან უფრო მტკიცე ხმით დაუმატა: „ამრიგად, მე ვვარაუდობ, რომ თავდაპირველად, როდესაც დულილში მყოფმა მატერიამ წარმოშვა მსოფლიო, ჩემი მსგავსები უხეშნი იყვნენ, მაგრამ ნუთუ მე უფლება არა მაქვს იგივე ვთქვა სამყაროებზე, რასაც ცალკეულ ცხოველებზე ვფიქრობ? რამდენი ულაზათო და მახინჯი სამყარო მოისპო, გარდაიქმნება და, შეიძლება ისპობა კიდევ ყოველ წუთს შორეულ სივრცეებში, რომელსაც მე ვერ ვაღწევ ჩემი შეხებით, თქვენ კი ვერ ჰხედავთ, მაგრამ, სადაც მოძრაობა განაგრძობს და არასოდეს არ შესწყვეტს მატერიის გროვათა კომბინირებას, სანამ ერთგვარად ჩამოყალიბებულ განლაგებას არ მიიღებს, რომლის, საშუალებითაც შესძლებდა ის არსებობის განგრძობას? ოჰ, ფი-

ლრსოფოსებო! გადაქროლდით ჩემთან ერთად ქვეყნიერების საზღვარისაკენ; გადასცილდით ჩემი შეხების საზღვარს, სადაც თქვენ სჭკრეტთ ორგანიზებულ არსებებს; თვალთ გასწვდით ამ ახალ ოკეანეს და სცადეთ მონახოთ მის უსწორ-მასწორო მღელვარებაში იმ გონიერი არსების ნატამალი, ვის სიბრძნესაც აქ თქვენ განცვიფრებაში მოჰყავხართ!

„მაგრამ გჭირდებათ კი თქვენი მშობლიური სტიქიის მიტოვება? რას წარმოადგენს ეს ქვეყანა, ბატონო ჰოლმს? ეს ცვლილებისაკენ მიდრეკილი შენაერთია, რომელსაც მუდმივ განადგურების ტენდენცია ახასიათებს; ეს იმ არსებათა დაჩქარებულ ცვლაა, რომლებიც ერთმანეთს მისდევენ, ერთიმეორეს ეხეთქებიან; და ჰქრებიან; ეს—წარამავალი სიმეტრიაა; ხანმოკლე წესრიგია. მე წელან გისაყვედურებდით, რომ საგნების სრულმყოფელობაზე თქვენ თქვენივე საკუთარი ნიჭის მიხედვით მსჯელობთ; მაგრამ მე ასევე შემედლო გამემტყუნებით ამაში, რომ თქვენ მათ ხანგრძლივობას თქვენივე საკუთარი სიცოცხლის ხანგრძლივობით ზომავთ, ქვეყნიერების განუწყვეტლივ არსებობაზე თქვენ ისე მსჯელობთ როგორც ბუზი-მედლეურა თქვენს არსებობაზე. ქვეყნიერება მარადიულია თქვენთვის ისე, როგორც თქვენ მარადიული ხართ იმ არსებისათვის, რომელიც მხოლოდ ერთს წამს ცოცხლობს; და შეიძლება, მწერი თქვენზე უფრო გონიერიც იყოს. ეფეშერთა თაობის როგორი უზარმაზარი რიგი მოწმობს თქვენს მარადიულობას! როგორი განუზომელი გადაცემია! მიუხედავად ამისა, ჩვენ ყველანი გარდავალთ და ვერაფერ ვერ შესძლებს მონახოს ვერც ის რეალური სივრცე, რომელიც ჩვენ გვეკავა, ვერც ის ზუსტი დრო, რომლის განმავლობაში ჩვენ ვიარსებებდით. დრო, მატერია და სივრცე, შეიძლება ძარტო ერთ წერტილს წარმოადგენდნენ“.

ამ საუბრის დროს საუნდერესონი უფრო მეტად ღელავდა, ვიდრე მდგომარეობა აძლევდა ამის ნებას; შემდეგ მან ბოღვა დაიწყო, რომელიც რამდენიმე საათს გაგრძელდა, რის შემდეგაც საუნდერესონი ისევ გონზე მოვიდა, მაგრამ მხოლოდ იმისათვის, რომ წამოეთქა: „ო, ნიუტონისა და კლარკის ღმერთო, შემიწყალე მე!“ და მაშინვე დალია სული.

ასე გათავდა საუნდერესონი. თქვენ ხედავთ, ქალბატონო, რომ ყველა იმ არგუმენტებისა გამო, რომელიც მან მღვდელმსახურის წინააღმდეგ წამოაყენა, ამ უკანასკნელმა ვერც კი შესძლო გაემხნეებია ბრმა. როგორი თავის მოჭრაა იმ ადამიანებისათვის, რომელთაც ამ ბრმაზე ჟვეთის საბუთები არა აქვთ, რომელიც ხედავენ და რომელთაც ბუნების განსაცვიფრებელი სანახაობა უმცნიათ—მზის ამოსვლიდან უმცირეს ვარსკვლავის ჩასვლამდე—მისი გაჩენის არსებობაზე და

დიდებაზე! მათ აქვთ თვალები, რომელთაც საუნდერსონი მოკლებული იყო; მაგრამ საუნდერსონს ჰქონდა წმინდა ზნეობა და კეთილმომქმედი ხასიათი, რასაც ესენი მოკლებული არიან. ამიტომ ისინი ცხოვრობენ, როგორც ბრმები; საუნდერსონი კი მოკვდა ისე თითქო თვალილული ყოფილიყო. ბუნების ხმა მას საკმაოდ სწვდებოდა დანარჩენი ორგანოების შემწეობით და მით უფრო ძლიერი უნდა იქნეს მისი მაგალითი იმ ადამიანების წინააღმდეგ, რომლებიც ჯიუტურად იყრუებენ და იბრმავებენ თავს. მე მხადა ვარ შეგეკითხოთ, ქეშმარიტი ღმერთი ნუთუ უფრო მეტად იყო დაფარული სოკრატესათვის წარმართობის წყვილიადით, ვიდრე საუნდერსონისათვის—მხედველობისა და ბუნების შესახებ წარმოდგენას მოკლებულობისა გამო?

ძალიან მწყინს, ქალბატონო, რომ ჩვენდა სამწუხაროდ არ გადმოუციათ კიდევ სხვა რაიმე საყურადღებო წერილმანები ამ სახელოვანი ბრმის შესახებ. მისი პასუხებიდან იქნებ მეტი განათლება მიგველო, ვიდრე სხვადასხვა განზრახული ცდებიდან. რა სამწუხაროა, რომ ისინი, ვინც მასთან ცხოვრობდნენ, ასე ნაკლებად ფილოსოფოსები იყვნენ! გამონაკლისს წარმოადგენს მისი მოწაფე ბ. ვილიამ ინჩლიფი, რომელმაც საუნდერსონი მისი სიცოცხლის უკანასკნელ წუთებში ნახა და შეაგროვა მისი უკანასკნელი სიტყვები, რომელთაც მე ვურჩევდი ყველას ინგლისური ენის ცოტათ თუ ბევრად მცოდნეს, წაეკითხა დედანში; შრომა დაბეჭდილია 1747 წ. ღუბლინში შემდეგი სათაურით: „ცხოვრება და ხასიათი განსვენებულ დ-რ ნიკოლოზ საუნდერსონის, კემბრიჯის უნივერსიტეტის მათემატიკის პროფესორის, ლუკასის მიერ დაფუძნებულ კათედრაზე, შედგენილია მისი მოწაფის და მეგობრის ვილიამ ინჩლიფის მიერ“.

ისინი ნახავენ ამ თხუზულებაში ისეთ სიამოვნებას, სიძლიერეს, სიმართლესა და ღმობიერებას, სასიამოვნო მოთხრობას, როგორიც არცერთ სხვა ნაწერში არ მოიპოვება და რომლის მთელი სილამაზის გადმოცემა მე ვერ შევსძელ, მიუხედავად იმისა, რომ ყოველი ღონე ვინმარე შემენახა იგი ჩემს თარგმანში.

1713 წ. მან შეირთო კემბრიჯის ოლქის ბოკსუორზის რექტორის ბ-ონ დიკონსის ქალი, რომლიდანაც ერთი ქალ-ვაჟი შეეძინა, რომელნიც ახლაც ცოცხლები არიან. მისი უკანასკნელი გამომშვიდობება ოჯახთან მეტად მგრძნობიარე იყო. „მე მივდივარ,—უთხრა მან ცოლშვილს,—იქ, სადაც ჩვენ ყველანი წავალთ; ამაშორეთ თქვენი ვაებაჩივილი, რომელიც მე მაუძღურებს. თქვენი მწუხარება აძლიერებს ჩემს გრძნობიერებას საკუთარი ტანჯვისადმი. მე გულუტკენლად ვემშვიდობები სიცოცხლეს, რომელიც ჩემთვის მხოლოდ ხანგრძლივი სურვილი და განუწყვეტელი გაჭირვება იყო. იცოცხლეთ და იყავით

ჩემსავით კეთილმეძენი, მაგრამ ჩემზე უფრო ბედნიერი, და ისწავლეთ ასევე წყნარად სიკვდილი“. ამის შემდეგ მან ცოლის ხელი აიღო და თავის ორივე ხელში მოიმწყვდია: სახე შემოაბრუნა და ცოლს მიაპყრო, თითქო მისი დანახვა უნდოდა, შემდეგ დალოცა თავისი ბავშვები, გადაჰკოცნა და სთხოვა წასულიყვნენ, რადგან ისინი უფრო ღრმა ტკივილს იწვევენ მის გულში, ვიდრე სიკვდილის მოახლოება.

ინგლისი ფილოსოფოსების, ცნობისმოყვარეებისა და სხვადასხვა სისტემების შემქნელი ხალხის ქყეყანაა; მიუხედავად ამისა, ბატონი ინჩლიფი რომ არ ყოფილიყო, საუნდერსონზე ჩვენ გვეცოდინებოდა მხოლოდ ის, რაც ჩვეულებრივ ადამიანებს შეეძლო ემცნოთ ჩვენთვის მის შესახებ; მაგალითად, რომ ის სცნობდა იმ ადგილებს, სადაც ერთხელ იყო ნამყოფი, კედლებისა და ქვაფენილის ხმაურობის მიხედვით, თუ ამ ხმაურობას გამოსცემდნენ,—და ასი სხვა ამგვარი რამ, რაც თითქმის ყველა ბრმისთვის ჩვეულებრივია. ნუთუ ასე ხშირია ინგლისში საუნდერსონის ყალიბის ბრმები; და განა ყოველდღე ხვდებიან ხალხს, რომელთაც სინათლე არასოდეს არ უხილავთ, და ამავე დროს ლექციები წაუკითხვით ოპტიკაზე?

ცილოზბენ მხედველობა დაუბრუნონ ბრმადშობილებს; მაგრამ თუ კარგად დაფუკვირდებით, დავინახავთ, მე მგონია, რომ ფილოსოფიისათვის უმჯობესია გამოჰკითხო გონიერ ბრმას. მისგან შეიძლება გავგება თუ როგორ ანარეკლს პოულობენ საგნები მის თავში; ეს შეიძლება იყოს შეგვედარება იმისათვის, თუ როგორია ამავე საგნების ანარეკლი ჩვენს თავში და ამ შედარების გზით, იქნებ გადაგველაზა ის სიძნელენი, რომლებიც ასე ართულებენ და უიმედოდ ხდიან მხედველობისა და გრძნობათა ორგანოების თეორიას: მაგრამ, უნდა გამოვტყდე, რომ ვერ გამიგია რა შედეგის მიღებას ვარაუდობენ ადამიანიდან, რომელსაც მტკივნეული ოპერაცია გაუკეთეს მის მეტისმეტად ნაზ ორგანოზე, რომელსაც სულ მცირე რამ შემთხვევა აავადებს და რომელიც ხშირად ატყუებს იმ ადამიანებსაც კი, რომელთაც ეს ორგანო სალი აქვთ და რომელნიც დიდი ხანია სარგებლობენ მისი უპირატესობით. მე პირადად უფრო სიამოვნებით მოუსმენდი გრძნობათა თეორიის შესახებ რომელიმე მეტაფიზიკოსს, რომელიც გაცნობილი იქნებოდა მეტაფიზიკის პრინციპებთან, მათემატიკის ელემენტებთან და ნაწილების აღნაგობასთან, ვიდრე უსწავლელ და უვიც ადამიანს, რომელსაც კატარაქტის ოპერაციით მხედველობა აღუდგინეს. მე ნაკლებ ვენდობოდი ახლადთვალახელილი ადამიანის პასუხებს, ვიდრე იმ ფილოსოფოსის აღმოჩენებს, რომელიც კარგად დაუფიქრდებოდა სიბნელეში ამ საკითხს; ან, პოეტურად რომ ვთქვათ,

თვალეbs ამოითხრიდა, რომ უკეთ გაეგო თუ როგორ სწარმოებbs მხედველობა.

თუ გსურთ, რომ ცდებს რაიმე ღირებულება ჰქონდეთ, დიდი ხნიდან მაინც უნდა შეამზადოთ ცდის პირი, აღზარდოთ იგი და შეიძლება ფილოსოფოსადაც გახადოთ: მაგრამ ერთი წუთის საქმე არაა ადამიანი ფილოსოფოსად აქციო, მაშინაც კი, რომ ის ასეთად თუნდაც ითვლებოდეს; და რალა უნდა იყოს მაშინ, როცა ადამიანი ფილოსოფოსი არ არის? ან კიდევ უფრო ბევრად უარესი, როდესაც ადამიანი თავის თავს ფილოსოფოსად სთვლის. ძალიან სასარგებლო იქნებოდა დაკვირვებების დაწყება ოპერაციის გაკეთების დიდი ხნის შემდეგ. ამისათვის საჭირო იქნებოდა ავადმყოფის სიბნელეში მოვლა და კარგად დარწმუნება მასში, რომ მისი კრილობა მორჩა და მისი თვალეbs სალია. მე წინამდღევი ვიქნებოდი იმის, რომ იგი ჯერ სინათლეზე გამოიყვანონ; ძლიერი სინათლე ჩვენ ცქერას გვიშლის: მაშ რა რიგ უნდა იმოქმედოს ასეთმა სინათლემ ორგანოზე, რომელიც უკიდურესად მგრძნობიერი უნდა იყოს, მით უმეტეს, თუ მას აქნობამდე არ მიუღია არცერთი ისეთი შთაბეჭდილება, რომელიც დამაბრმავებლად იმოქმედებდა მასზე!

მაგრამ საქმე ამით არ თავდება; მაინც საძნელო იქნებოდა მიღება ასეთნაირად მომზადებული სუბიექტიდანაც კი ყოველივესი, რაც საჭიროა და ისე ხერხიანად დასმა კითხვების, რომ მას ზუსტად ეამბნა მხოლოდ ის, რაც მასში ხდება. ეს დაკითხვა მთელი აკადემიის თანდასწრებით უნდა მოხდეს; ან უკეთესია, ზედმეტი მსყურებლების თავიდან ასაშორებლად, მხოლოდ ისეთი ხალხის მოწვევა, რომელნიც თავიანთი ფილოსოფიური, ანატომიური და სხ. ცოდნით ამისი ღირსნი იქნებოდნენ. ამისათვის დიდად გამოცდილი ხალხი და საუკეთესო ტვინები იქნებოდნენ საჭირო. ბრმადშობილის მომზადება და დაკითხვა სათაკილო არ იქნებოდა ნიუტონის, დეკარტის, ლოკისა და ლაიბნიცის შეერთებული ტალანტებისათვისაც კი.

მე დავამთავრებ ამ უამისოდაც უკვე გაჭიანურებულ წერილს ერთი კითხვით, რომელიც დიდი ხანია, რაც მოცემულია. საუნდერსონის განსაკუთრებულ მდგომარეობაზე დაფიქრებამ დამარწმუნა, რომ ეს საკითხი არასოდეს არ ყოფილა მთლიანად გადაჭრილი. დავუშვათ, რომ ჩვენს წინაშე ასაკოვანი ბრმადშობილია. და მისთვის უკვე უსწავლებიათ გამოცნობა შეხების საშუალებით კუბისა სფეროსაგან, რომელიც იმავე ლითონისაგან შესდგება და ისეთივე ზომისაა; ასე რომ ორივე ამ საგნებთან შეხების დროს მას შეუძლია სთქვას, თუ რომელი მათგანია კუბი და რომელი—სფერო. დავუშვათ, რომ ეს კუბი და სფერო მაგიდაზეა და ჩვენს ბრმას თვალეbs აეხი-

ლა; ისმის კითხვა: შესძლებდა ის მარტო მხედველობის საშუალებით და ამ საგნების ხელშეუხებლად გაერჩია ისინი ერთმანეთისაგან და ეთქვა, რომელი მათგანია კუბი და რომელი—სფერო?

ბატონმა მოლინემ, პირველმა დასვა ეს კითხვა, და სცადა პასუხის გაცემა ამაზე. ის ამტკიცებდა, რომ ბრმა ვერ შესძლებს სფეროს გამოცნობას კუბისაგან; „რადგან,—ამბობდა ის,—გამოცდილებით თუმცა მან გაიგო რა სახის ზეგავლენას ახდენს მის შეხებაზე სფერო და კუბი, მაგრამ მან არ იცის, რომ ის, რაც ამნაირი გარკვეულობით ახდენს ზეგავლენას მის შეხებაზე, უნდა სხვა რაღაცნაირ—გარკვეულობით ახდენდეს ზეგავლენას მის თვალებზე; და ასევე არ იცის მან, რომ კუბის წამოწეული კუთხე, რომელიც ასე უთანაბროდ აწვება მის ხელს, ისეთად უნდა ეჩვენებოდეს მის თვალებს, როგორადაც ეჩვენება“.

ლოკმა, რომელსაც ამის შესახებ შეეკითხეს, სთქვა: „მე სრულებით ვეთანხმები მოლინეს. მე ვფიქრობ, რომ ბრმა, მხედველობის მიღებისთანავე ვერ შესძლებდა გარკვეულის უეჭველობით ეთქვა რომელია კუბი და რომელი სფერო, თუ ის მარტო მხედველობას დაუჯერებდა, თუმცა შეხებისთანავე ის შესძლებდა, ალბათ, გაერჩია და დაესახელებია ისინი შეხების გრძნობის მიერ ფიგურებს შორის აღმოჩენილი განსხვავების მიხედვით“.

ბატონი აბატი კონდილაკი, რომლის—ცდა ადამიანის ცოდნათა წარმოშობაზე—თქვენ ასეთის სიამოვნებით და სარგებლობით წაიკითხეთ და რომლის საუცხოვო ტრაქტატს სისტემებზე მე გიგზავნით ამ წერილთან ერთად, განსაკუთრებულად აზრისაა ამის შესახებ. უსარგებლო იქნებოდა მოყვანა აქ ყველა იმ მოსაზრებათა, რომლებსაც ის ეყრდნობა; ამით მე მხოლოდ წაგართმევდით სიამოვნებას—თვითონვე წაგეკითხათ თხზულება, სადაც ისინი ასე წარმტაცად და ფილოსოფიურად არიან დალაგებული და ჩემი გადმოცემით, შეიძლება, სრულებით წაგიხდენდით შთაბეჭდილებას. ამიტომ მე აღვნიშნავ აქ მხოლოდ იმას, რომ ყველა ეს მოსაზრება რომელიც სკდილობს დაამტკიცოს, რომ ბრმადშობილი ან ვერაფერს ხედავს ან ხედავს განსხვავებას კუბსა და სფეროს შორის; და რომ ამ ამოცანაში რატომღაც ჩართულია პირობა, რომ ორივე ხსენებული საგანი თითქმის ერთი ზომის, ერთი ლითონიდან გაკეთებული უნდა ყოფილიყო, სრულებით ზედმეტია, და ეს მართალიცაა; რადგან—შეძლო მას ეთქვა,—თუ არსებითი კავშირი არაა მხედველობისა და შეხების შეგრძნობათა შორის, როგორც ამას ბ.ბ. ლოკი და მოლინე ამტკიცებენ, მაშინ მათ უნდა სცნონ, რომ შესაძლებელია ერთი ხელისდადებით დაფარული სხეული ორი

ფუტის დიამეტრის სხეულად დაინახოთ. მაგრამ ბ. დე-კონდილაკი დასძენს, რომ თუ ბრმაღშობილი უყურებს საგნებს, მათს ფიგურებში განსხვავებას ამჩნევს და მერყეობს თავისი აზრი გამოთქვას მათ შესახებ, ეს მხოლოდ იმ ძლიერ ჰკუამახვილურ მეტაფიზიკურ მოსახრებათა გამო, რომელთაც შე ახლავე ავიხსნით.

აი ორი სხვადასხვა შეხედულება ერთსა და იმავე საკითხზე, პირველხარისხოვანი ფილოსოფოსების მიერ გამოთქმული: თითქოს, მას შემდეგ, რაც ეს საკითხი ისეთმა ხალხმა გაარჩია როგორც ბ. ბ. მოლინე, ლოკი და აბატი დე-კონდილაკია, არაფერი არ უნდა დარჩენილიყო სათქმელი; მაგრამ ერთი და იგივე საგნის განხილვა იმდენი თვალსაზრისით შეიძლება, რომ გასაკვირველი არაა, თუ ის მათ ვერ ამოწურეს.

იმათ, ვინც აცხადებდა, რომ ბრმაღშობილთ შეუძლიათ კუბი სფეროსაგან გაარჩიონ გამოდიოდნენ იმ ფაქტიდან, რომელიც, შეიძლება, საჭირო იყო გამოკვლევლიყო. სახელდობრ, საჭიროა გამორკვევა შეუძლია თუ არა ბრმაღშობილს, რომელსაც კატარაქტს ჩამოაშორებენ, ოპერაციის შემდეგ, პირველსავე მომენტებში ისარგებლოს თავისი თვლებით. მათ თქვეს მხოლოდ შემდეგი: „ბრმაღშობილმა, შეადარებს რა სფეროსა და კუბის შეხების საშუალებით მიღებულ წარმოდგენას მხედველობის საშუალებით მიღებულ წარმოდგენასთან, უსათუოდ უნდა გაიგოს, რომ მას ერთსა და იმავე წარმოდგენასთან აქვს საქმე; და მისი მხრივ უცნაურობა იქნებოდა მტკიცება, რომ კუბი ვითომ სფეროს წარმოდგენას აძლევს მის მხედველობას, სფერო კი კუბის წარმოდგენას. ამიტომ, მხედველობით სარგებლობის დროს ის კუბად და სფეროდ შეიცნობს მას, რასაც კუბად და სფეროდ ცნობდა შეხებით სარგებლობის დროს“.

მაგრამ, როგორი იყო პასუხი და მსჯელობა მათი მოწინააღმდეგებისა? ისინიც ასევე ფიქრობდნენ, რომ ბრმაღშობილი თვალის გაჯანსაღებისთანავე დაინახავდა; მათ წარმოადგინეს, რომ თვალს, რომელსაც კატარაქტი ჩამოაცალეს, იგივე დაემართება, რაც ხელს, რომელსაც დამბლამ გაუარა: ისე, როგორც ხელს ვარჯიში არ სჭირდება იმისათვის, რომ იგრძნოს, თვალიც არ საჭიროებს ვარჯიშს, იმისათვის, რომ დაინახოს; და ამას მათ დაუმატეს: დავეშვათ, რომ ბრმაღშობილი რამდენადმე უფრო ფილოსოფოსია, ვიდრე თქვენ ამას სცნობთ; თქვენ ივე მსჯელობიდან გამომდინარე, ის განაგრძობს: რა ვიცი-ეგებ ახლოს რომ მივიდე ამ საგნებთან და ჩემი ხელები დავადო, იმედები არ გამართლდეს და კუბმა სფეროს შთაბეჭდილება მომცეს, სფერომ კი—კუბისა? მარტო გამოცდილებას შეუძლია მიჩვენოს; არის თუ არა შესატყვისობა მხედველობასა და

შეხებას შორის: ეს ორი გრძნობა, შეიძლება, ეწინააღმდეგებოდეს ერთმანეთს, და მე კი ამისი არაფერი ვიცი. შეიძლება უბრალო მოჩვენებად ჩავთვლიდი იმას, რაც ახლა ჩემს თვალწინ დგას, რომ ჩემთვის არ შეეცყობინებიათ, რომ ეს იგივე სხეულია, მე რომ მანამდი თითებით ვეხებოდი, სიმართლე გითხრათ, ეს სხეული მე მეჩვენება იმად, რასაც მე კუბს ვუწოდებდი; და ის კიდევე, რასაც მე სფეროს ვუწოდებდი,—კუბად. მაგრამ მე ხომ იმას არ მეკითხებოდნენ თუ რა მეჩვენება მე, არამედ იმას თუ რაა სინამდვილეში; და ამ კითხვაზე კი მე არ შემიძლია პასუხის გაცემა“.

ამ მსჯელობასო, ამბობს ავტორი „ცდისა აღამიანის ცოდნათა წარმოშობაზე“ შეუძლია დააბნიოს ბრმათშობილი; და მხოლოდ ცდას ძალუძს, ჩემის აზრით, მასზე პასუხის გაცემა. უეჭველია, რომ აქ აბატ დე-კონდილაკს მხედველობაში აქვს თვით ბრმათშობილის ის განმეორებითი ცდა, რომელიც გამოსაცადი სხეულების მეორედ ხელის შეხებაში გამოიხატება. თქვენ ახლავე მიხედვით, თუ რატომ ვაკეთებ მე ამ შენიშვნას. ამ ნიჭიერ მეტაფიზიკოსს შეეძლო დაემატებია თავის ნათქვამზე, რომ ბრმადშობილთათვის არავითარი უაზრობა არაა ორ ამ გრძნობათა შორის წინააღმდეგობის დაშვება, მით უმეტეს, რომ ისინი ფიქრობენ, როგორც ეს მე ზემოთ აღვნიშნე, ვითომ მართლაც სარკვე აგდებდეს მათ ასეთ წინააღმდეგობაში.

ბ. დე-კონდილაკი აღნიშნავს, რომ ბ. მოლინემ გაართულა საკითხი სხვადასხვა პირობებით, რომელთაც არ შეუძლიათ არც გააადვილონ, არც მოსპონ ის სიძნელე, რომელთაც მეტაფიზიკა შეიძლება ჰქმნიდეს ბრმადშობილისათვის. ეს შენიშვნა მით უფრო სწორია, რომ ბრმადშობილში მეტაფიზიკის დაშვება უადგილო არაა; რადგან ასეთ ფილოსოფიურ კითხვებში ცდები ყოველთვის ფილოსოფოსზე უნდა აწარმოონ, ე. ი. ისეთ პირზე, რომელიც გაიგებს დასმულ შეკითხვებში ყველაფერს, რასაც მისი მსჯელობა და მისი ორგანოების მდგომარეობა ნებას მისცემს შეამჩნიოს.

აი, ქალბატონო, მოკლედ ყველა მოსაზრება, დამადასტურებელიც და საწინააღმდეგოც,—ამ საკითხთან დაკავშირებით გამოთქმული: მე გავარჩევ ამ მოსაზრებათ და თქვენ დაინახავთ, თუ რამდენად არ ესმოდათ თავისი მოსაზრების სისწორე იმ პირებს, რომლებიც ამტკიცებდნენ, რომ ბრმათშობილს შეუძლია სხეულების დანახვა, ფიგურების ერთმანეთისაგან გარჩევა; და რამდენადაც ისინი, ვინც ამას ურყოფდნენ, მართალნი იყვნენ, როდესაც ფიქრობდნენ, რომ ისინი არ სცდებოდნენ.

საკითხში ბრმათშობილის შესახებ, თუ მას უფრო ფართო თვალსაზრისით მიუდგებით, ვიდრე ეს ბ-ნმა მოლინემ ქნა, ორი სხვა საკითხია მოთავსებული და ჩვენ თითოეულს მათგანს ცალკე-ცალკე განვიხილავთ. შეიძლება ვიკითხოთ: 1. ბრმადშობილი მაშინვე დაინახავს როგორც კი კატარაქტის ოპერაცია დამთავრდება თუ არა? 2. იმ შემთხვევაში კი თუ დაინახა, საკმარისია თუ არა, რომ ფიგურები გაარჩიოს; შესძლებს თუ არა ის, მათი დანახვის დროს, როგორც შეხების დროს, სრულიად დარწმუნებით უწოდოს მათ იგივე სახელები, როგორსაც შეხების დროს უწოდებდა; და შეიძლებს თუ არა ის დაამტკიცოს, რომ ეს სახელები სწორედ მათ შეეფერება.

დაუყოვნებლივ თვალების განკურნებისთანავე დაინახავს თუ არა ბრმადშობილი? ისინი, ვინც ამტკიცებენ, რომ ის ვერ დაინახავს, ამბობენ: „როგორც კი ბრმადშობილს თვალებით სარგებლობის საშუალება მიეცემა, მაშინვე მისი პერსპექტივაში მოქცეული მთელი სანახაობა აღიბეჭდება მისი თვალის ფსკერზე. ეს გამოსახულება, პაწაწიკბრტელა-სივრცეზე შექუჩული საგნების დაუსრულებელი სიმრავლიდან შემდგარი, წარმოადგენს ფიგურების ბუნდოვან ხროვას, რომელთაც ის ერთმანეთისაგან ვერ გაარჩევს. თითქმის ყველა აღიარებს, რომ მხოლოდ გამოცდილებას შეუძლია ასწავლოს მას მსჯელობა საგნებს შორის მანძილების შესახებ და რომ ის იძულებულია მიუახლოვდეს და ისევ შეეხოს, რათა სავსებით დარწმუნდეს, რომ ისინი მისი საკუთარი სხეულის ნაწილები არ არიან, რომ ისინი მის გარეშე დგანან და რომ ის ხან უახლოვდება ხან კი შორდება მათ: რატომ უნდა ვიფიქროთ, რომ გამოცდილება არაა მისთვის საჭირო ამ საგნების შესამჩნევლად? გამოცდილების გარეშე, მას, ვინც პირველად ხედავს საგნებს, უნდა ეფიქრა, (თუ კი ეს საგნები შორდებიან მას, ან თვით ის შორდება მათ), როცა ისინი მისი მხედველობის გარეშე რჩებიან, ისინი სწყვეტენ არსებობას, რადგან მხოლოდ ჩვენი გამოცდილება მუდმივი საგნების მიმართ, რომელთაც იმავე ალაგზე ვპოულობთ, სადაც დავტოვეთ, გვარწმუნებს ჩვენ მასში, რომ ისინი განაგრძობენ არსებობას ზაშინაც, როდესაც ჩვენ მათ ვშორდებით. შეიძლება ამიტომაც, რომ ბავშვები ასე სწრაფად პოულობენ ნუგეშს, როდესაც მათ სათამაშოებს მოაცილებენ. ვერ ითქმის რომ ისინი სწრაფად იფიწყებენ მათ: თუ მხედველობაში იქნება მიღებული ის, რომ არიან ორწლიანბავშვის ბავშვები, რომლებმაც სიტყვების მნიშვნელოვანი ნაწილი იციან და რომ სიტყვების გამოთქმა მათთვის უფრო ძნელია, ვიდრე დამახსოვრება, ადვილი იქნება დათანხმება მასზე, რომ ბავშვობის დრო, ეს მახსოვრობის დროა. ამიტომ განა უფრო ბუნებრივი არ იქნებოდა

გვეფიქრა, რომ ამ შემთხვევაში ბავშვები წარმოიდგენენ: ვითომ საგნებმა, რომელთაც ისინი ველარ ხედავენ, არსებობა შესწყვიტეს, მით უმეტეს, რომ მათი სიხარული თითქოს ალტაცებასთანაა შერეული, როდესაც ხელახლა გამოჩნდებიან მათ მხედველობიდან გამქრალი საგნები? მათი აღმზრდელები ეხმარებიან მათ არმყოფ არსებებზე წარმოდგენის შექმნაში, როდესაც ეთამაშებიან, რაც გამოიხატება იმაში, რომ ფარავენ სახეს და უცბად აიხდიან ხოლმე მას. ამის მეოხებით ბავშვები ასჯერ რწმუნდებიან ხუთმეტი წუთის განმავლობაში, რომ ის, რაც უჩინარი ხდება, ამით არსებობას არ სწყვეტს. აქედან გამოდის, რომ მხოლოდ გამოცდილება გვაძლევს ჩვენ წარმოდგენას საგნების განუწყვეტელ არსებობაზე; რომ შეხების საშუალებით ჩვენ წარმოდგენას ვიძენთ მათი მანძილის შესახებ; რომ, შეიძლება, თვალმა ისე უნდა ისწავლოს ხილვა, როგორც ენამ ლაპარაკი, რომ გასაკვირველი არაფერი იქნებოდა, რომ აუცილებელი გამხდარიყო ერთი ამ გრძნობათაგანის დახმარება მეორეზე და, რომ, შესაძლებელია, შეხების გრძნობა, რომელიც გვარწმუნებს საგნების ჩვენს გარეშე არსებობაში იმ დროს, როდესაც ისინი ჩვენს თვალწინ არიან, აგრეთვე იმ გრძნობასაც წარმოდგენდეს, რომელიც მოვალეა, მე არ ვამბობ დაგვიმოწმოს მათი მოხაზულობა და სხვა თვისებები, არამედ დაგვიდასტუროს მათი თანაყოფიერება“.

ამ მსჯელობათ ავსებენ ჩისლდენის სახელგანთქმული ცდებით. ახალგაზრდა კაცი, რომელსაც ამ დახელოვნებულმა დოსტაქარმა კატარაქტი ამოაცალა, დიდხანს ვერ არჩევდა ვერც სიდიდეს, ვერც მანძილებს, ვერც მდებარეობას და ვერც საგნების მოხაზულობას. როდესაც მის თვალწინ დგამდნენ ერთი დიუმის ოდენა საგანს, რომელიც ფარავდა მისგან სახლს, ის მას სახლის ოდენა ეჩვენებოდა. ყველა საგნები მას თითქოს თვალეზე ედო; და ასე ეგონა, რომ ისინი მიდებული არიან ამ ორგანოზე როგორც შეხების საგნები მიედებიან კანს. მას არ შეეძლო გაერჩია ის საგანი, რომელიც ხელების საშუალებით მრგვალად მიაჩნდა, იმისგან, რომელიც კუთხოვანად მიაჩნდა; ან თვალით გაერჩია, ზევით თუ ქვევითაა ნამდვილად ის, რაც შეხებით ათვისებული იყო, როგორც ზევით ან ქვევით მყოფი. დიდის გაკვირვების შემდეგ დარწმუნდა ის, რომ მისი სახლი მის ოთახზე დიდია, მაგრამ სრულებით ვერ გაიგო თუ რანაირად შეეძლო თვალს მიეცა ამის შესახებ წარმოდგენა. მრავალი განმეორებითი ცდების ჩატარება შეიქნა საჭირო რათა ის დარწმუნებულიყო, რომ ფერწერა მკვერივ საგნებს გამოხატავს; და როდესაც სურათების მრავალჯერ დათვალიერების შემდეგ დარწმუნდა, რომ თვალწინ ხედავს არა მარტო ზედაპირებს, დაადო ხელი და გაკვირვებული დარჩა, რომ

სრულიად გლუვ სიბრტყესთან ჰქონდა საქმე; მაშინ მან იკითხა, თუ რომელი ატყუებდა მას, შეხების გრძნობა, თუ მხედველობის გრძნობა. ასეთივე შთაბეჭდილება მოახდინა ფერწერამ იმ ველურებზედაც, რომელთაც პირველად ნახეს სურათები: მათ ცოცხალ ადამიანებად მიიჩნიეს დახატული ფიგურები, გამოკითხვა დაუწყეს მათ და ძლიერ გაკვირდნენ, როცა ვერაფერი პასუხი ვერ მიიღეს მათგან: რასაკვირველია, მათი შეცდომა არ წარმოდინარეობდა იმიდან, რომ ისინი ნაკლებად შეჩვეული იყვნენ ხედვას.

მაგრამ რა პასუხი უნდა მიეცეს სხვა სიძნელებებს? მართლაც, გამოცდილი თვალი ასაკოვან ადამიანს შესაძლებლობას აძლევს უკეთ უყუროს საგნებს, ვიდრე გამოუცდიელი, და უჭკუო თვალი ბავშვისა და ბრმადშობილისა, რომელსაც კატარაქტი ჩამოაცალეს. იხილეთ, ქალბატონო, აბატ დე-კონდილაკის ყველა მოსაზრებანი, რომლებიც მოყვანილია მისი შრომის — „ცდა ადამიანის ცოდნათა წარმოშობაზე“ — ბოლოში, სადაც ის, ბ-ნ დე-ვოლტერის მიერ გადმოცემულ ჩისლდენის ცდებს არჩევს. აქ გარკვეულობით და დამაჯერებლობით მოთხრობილია თუ როგორ მოქმედობს სინათლე თვალგებზე, რომლებიც მას პირველად განიცდიან და რა პირობებს უქმნიან მას ამ ორგანოში მოთავსებული სითხეები, რქოვანა გარსი, ბროლი. და ყოველივე ეს ექვს ალარ ტოვებს იმაში, რომ მხედველობა ძლიერ უსრული და ნაკლოვანია ხოლმე ბავშვში, რომელმაც პირველად გააჩილა თვალი, ან ბრმაში, რომელსაც ახლახან ოპერაცია გაუკეთეს.

ამ სახით უნდა ვალიაროთ, რომ ჩვენ ბევრს ისეთ რამეებს ვამჩნევთ საგნებში, რასაც ვერც ბავშვი და ვერც ბრმათშობილი ვერ ამჩნევენ, თუმცა მათ თვალთა სიღრმეში ეს საგნები სისრულით აღიბეჭდებიან; რომ საკმარისი არაა საგნების მარტო მოხვედრა ჩვენს მხედველობაში; რომ აუცილებლად საჭიროა კიდევ ყურადღების მიქცევა მათგან მიღებულ შთაბეჭდილებებზე; რომ, მაშასადამე, ვერაფერს ვერ ვხედავთ, როდესაც პირველად მოვიხმართ თვალბს; რომ პირველ ქომენტებში მხედველობა იწვევს მარტო ბუნდოვან შეგრძნობებს, რომელთაც მხოლოდ დროთა განმავლობაში ეძლევათ გარკვეულობა და მას შემდეგ, რაც მივეჩვიეთ დაფიქრებას იმაზე, რაც ჩვენს შიგნით ხდება; რომ მხოლოდ გამოცდილება გვასწავლის ჩვენ შეგრძნობების შედარებას მათ გამომწვევე მოვლენებთან; რომ, ვინაიდან შეგრძნობებს არსებითად არაფერი აქვთ რა საერთო საგნებთან, მხოლოდ გამოცდილებას მივყევართ იმ ანალოგიებამდე, რომლებიც, ალბათ, პირობითი ხასიათის არიან: ერთი სიტყვით, უეჭველია, რომ შეხება ძლიერ ეხმარება თვალს საგანსა და მისგან წარმოშობილ წარმოდ-

გენას შორის. გაარკვიოს ზუსტი შესაბამისობა; და მე ვფიქრობ, რომ თუ ბუნებაში ყოველივე დაუსრულებელ ზოგად კანონებთან შეუთანხმებლად წარმოებდეს; თუ, მაგალითად, მკვრივი სხეულით დაჩხვლეტა მტკივნეული ყოფილიყო და სხვა რომელიმე საგნებით კი — სასიამოვნო, ჩვენ ისე დავიხოცებოდით, რომ ას მემილიონდამდე ნაწილსაც კი ვერ მივიღებდით იმ გამოცდილებისას, რომელიც ჩვენ სხეულის დასაცავად და საკეთილდღეოდ გვჭირდება.

მაგრამ მე სრულებით არ ვფიქრობ, რომ თვალს თვითონ არ შეეძლოს შესწავლა, ან თუ შეიძლება ასე ვთქვათ, გამოცდილების მიღება, თავისივე თავიდან. რომ დარწმუნდე შეხების საშუალებით საგნების არსებობაში და მათ მოხაზულობაში, სრულიად არაა საჭირო დანახვა იმისა, თუ რატომაა აუცილებელი შეხება, რომ იმასწივე დარწმუნდე მხედველობის საშუალებით? მე ვიცი შეხების ყველა უპირატესობანი, და არც დამიფარავს ისინი, როდესაც ლაპარაკი გვქონდა საუნდერსონზე და ბრმაზე პუიზოდან; მაგრამ ახლა მათს ამ უპირატესობებს მე არ ვცნობ. ადვილად გასაგებია, რომ შესაძლებელია გაუმჯობესდეს და დაჩქარდეს ერთერთი გრძნობის ორგანოთი სარგებლობა, რომელიმე მეორე გრძნობის ორგანოს შემწეობით; მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ რაიმე არსებითი დამოკიდებულებაა მათ ფუნქციებს შორის. თავისთავად ცხადია, სხეულში არის ისეთი თვისებები, რომელთაც ჩვენ ხელშეუხებლად ვერასოდეს ვერ შევამჩნევდით: ასე, მხოლოდ შეხება მიგვითითებს ჩვენ ზოგიერთ ისეთ თავისებურობათა თანაყოფიერებაზე, რომელთაც თვალები მხოლოდ მაშინ შევამჩნევენ, როდესაც შეხება გააფრთხილებს მათ ამის შესახებ; მაგრამ ეს დახმარება ურთიერთულია; და იმათში, რომელთაც მხედველობა უფრო გამახვილებული აქვთ, ვიდრე შეხება, სწორედ პირველი ამ გრძნობათაგანი მიუთითებს მეორეს ისეთ საგანთა და თავისებურობათა არსებობაზე, რომლებიც თავის სიმცირის გამო ადვილად გამოეპარებოდნენ მას. თქვენ და შეუმჩნეველად რომ ჩაედოთ თქვენს ცერთა და სალოკ თითს შუა ქალაღი ან რაიმე სხვა გლუვი, თხელი და მოქნილი ნივთიერება, მარტო თქვენ თვალს შეეძლო ეცნობებოდა თქვენთვის, რომ ხსენებული თითები უშუალოდ არ ეხებიან ერთიმეორეს. გაკვრით აღვნიშნავ, რომ ამ შემთხვევაში გაცილებით უფრო ძნელი იქნებოდა ბრმის მოტყუება, ვიდრე თვალხილულისა.

ცოცხალსა და სულდგმულ თვალს, უეჭველია, ძლიერ გაუჭირდებოდა დაჯერება იმისა, რომ გარეშე საგნები მის საკუთარ ნაწილებს არ წარმოადგენენ, რომ ის ხან უახლოვდება და ხან კი შორდება მათ; რომ მათ გარკვეული მოხაზულობა აქვთ, რომ ისინი

შეტ-ნაკლები არიან ერთმანეთთან შედარებით, რომ მათ სიღრმე აქვთ და სხვ., მაგრამ მე არავითარი ეჭვი არ მეპარება, რომ დროთა განმავლობაში ის დაინახავდა მათ და დაინახავდა საკმარისად გარკვეულად რომ უხეშად მაინც გაერჩია თუ სად თავდება ერთი და სად იწყება მეორე. უარყოფა ამისა მოვლენათა დავიწყება იქნებოდა, ეს მხედველობის მთავარი ორგანოების დანიშნულებათა უგულვებელყოფა იქნებოდა; ეს იქნებოდა ვერ დანახვა იმისა, რომ არ არსებობს ისეთი დახელოვნებული მხატვარი, რომელსაც შეეძლოს აღდგენა ჩვენს თვალთა სიღრმეში აღბეჭდილ მინიატიურათა სიზუსტისა და სილამაზისა, რომ არაა არაფერი ისეთი ზუსტი, როგორც ამ ნახატის მსგავსება წარმოდგენილ საგნებთან; რომ ამ ნახატის ტილო არც ისე მცირეა; რომ არავითარი არეგ-დარევა არაა ფიგურებს შორის; რომ მათ დაახლოვებით ნახევარი დიუმის ოთხკუთხი უკავიათ; და რომ საზოგადოდ ზედმიწევნით ძნელია ახსნა იმისა, თუ როგორ შეიძლებოდა შეხებას შეესწავლებია თვალისათვის ხედვა თუ კი ამ უკანასკნელი ორგანოს მოხმარება სრულიად შეუძლებელი იქნებოდა პირველის დაუხმარებლად.

მაგრამ მე არ დავკმაყოფილდები უბრალო ვარაუდებით; და ვიკითხავ თუ ეს შეხება ასწავლის თვალს ფერების გამოცნობას. მე არ ვფიქრობ, რომ ასეთი არაჩვეულებრივი უპირატესობა მიაწეროს ვინმემ შეხებას: ეს რომ დავუშვათ, მაშინ საკმარისი იქნებოდა გვეჩვენებია ბრმისათვის, რომელსაც მხედველობა დაუბრუნეს, შავი კუბი და წითელი სფერო დიდ თეთრ ფონზე, რომ მას არ დაეყოვნებია ამ ფიგურათა საზღვრების გამოცნობა.

შეუძლიათ მიპასუხონ, რომ ის დაყოვნებს სწორეთ იმდენ ხანს, რამდენიც საჭიროა იმისათვის, რომ თვალის სითხეებმა სათანადო მდგომარეობა აითვისონ; რქოვანა გარსმა მხედველობისათვის საჭირო სიმრუდე მიიღოს; გუგა სათანადო გაფართოებასა და შევიწროვებას, რომელნიც მას ახასიათებენ, მიეჩვიოს; ბადურის ბოჭკოების შერძნობიარობა სინათლის მიმართ მეტისმეტად დიდი ან მცირე არ იყოს; ბროლმა ჯეროვნად აწარმოვოს ის წინა და უკან მოძრაობა, რომელსაც მას მიაწერენ; ან კუნთებმა წესიერად შეასრულონ თავიანთი ფუნქციები; მხედველობის ნერვები მიეჩვიონ შერძნობათა გადაცემას; თვალის მთელი კაკალი შეეგუოს სხვადასხვა აუცილებელ მდგომარეობათ და ყველა მისმა შემადგენელმა ნაწილებმა შეთანხმებულად ითანამშრომლონ იმ მინიატიურის მიღებაში, რომელიც ასე სასარგებლოა იმის დასამტკიცებლად, რომ თვალი ფვითონ თავის თავს ავარჯიშებს.

მე ვაღიარებ, რომ, რაც უნდა მარტივი იყოს სურათი, რომელსაც მე ბრმადშობილს ვაჩვენებ, ის მხოლოდ მაშინ შესძლებს გაარჩიოს მისი ნაწილები, როდესაც მხედველობის ორგანო ყველა აღნიშნულ პირობებს შეასრულებს; მაგრამ, შეიძლება, ერთი წამი იყოს საჭირო მათ შესასრულებლად; და ძნელი არ იქნებოდა, თუ რომელიმე რთულ მანქანას, მაგალითად, საათს შეუფარდებდით ზემოთმოყვანილ მსჯელობას, დაგვემტკიცებია, ყველა იმ მოძრაობათა ანალიზის საშუალებით, რომელიც ზამბარის შემცველ ყუთში, შპინდელში, ბორბლებში, ფირფიტებში, ქანქარაში და სხვ. სწარმოებს, რომ თხუთმეტი დღე დასჭირდება ისარს ერთი წამის მანძილის გასაგებლად. თუ მეტყვიან, რომ ეს მოძრაობანი ერთდროული არიან, მე ამაზე ვუპასუხებ, რომ შეიძლება, იგივე სწარმოებდეს თვალშიდაც, როდესაც ის პირველად აიხილება, და მსჯელობათა უმრავლესობისათვისაც, რომელნიც ამას შედეგად მოსდევენ. მაგრამ, რაც არ უნდა იყოს, გარკვეული პირობების დროს, რომელნიც თვალს მხედველობისათვის მოეთხოვება, უნდა ვსცნოთ, რომ ის იღებს მათ, არა შეხებიდან, არამედ თვითონ ითვისებს მათ და რომ, მაშასადამე, თვალი მიაღწევს ფიგურების გარჩევას, რომელნიც მასში აღიბეჭდებიან, მეორე გრძნობის დაუხმარებლად.

მაგრამ, იტყვიან, როდის მიაღწევს ის ამას? შეიძლება გაცილებით უფრო ადრე, ვინემ ამას ფიქრობენ. გახსოვთ თქვენ, ქალბატონო, ცდა ჩაზნექილ სარკეზე, როდესაც თქვენთან ერთად მეფის ბაღის კაბინეტს ვეწვიეთ, და რა შიში ნახეთ როდესაც დაინახეთ, რომ ისეთივე სისწრაფით გაიხლოვდებოდათ თქვენ დაშნის წვერი; როგორითაც სარკის ზედაპირს უახლოვდებოდა იგივე წვერი, რომელიც თქვენ ხელში გეკავათ? მაგრამ თქვენ ხომ უკვე მიჩვეული იყავით—სარკეში გამოხატული საგნების გადატანას მის გარეშე. ამრიგად, საგნები ან მათი გამოსახულება რომ შენიშნო იქ, სადაც ისინი სინამდვილეში არსებობენ, ცდა არც ისე აუცილებელი და უტყუარია, როგორც ამას ფიქრობენ. თქვენმა თუთიყუშმაც კი მომცა ამისი საბუთი. პირველად რომ თავის თავი სარკეში დაინახა, ნისკარტი მიაღო მას და, ვერ შეეხო რა თავის თავს, რომელიც მან სხვა თუთიყუშად მიიღო, სარკეს უქნიდან მოუარა. მე არ მსურს იმაზე მეტი ძალა მივაკუთვნო თუთიყუშის მოწმობას, რამდენიც მას სინამდვილეში ენიჭება; მაგრამ მაინც ეს ცდა ცხოველზეა ნაწარმოები, სადაც წინასწარ აზრს მონაწილეობა არ მიუღია.

მაგრამ, მე რომ მითხრან, ესა და ეს ბრმადშობილი ორი თვის განმავლობაში ვერ ამჩნევდა ვერაფერსო, მე ეს სრულებითაც არ გამიკვირდებოდა. მე მხოლოდ იმ დასკვნას გამოვიტანდი, რომ

აუცილებელია ორგანოს ვარჯიშობა, მაგრამ მისი გავარჯიშებისათვის სრულიად არაა აუცილებელი შეხება. მე კიდევ უფრო დავრწმუნდებოდი მასში, რომ საჭიროა ერთ ხანს ბნელ ოთახში მოთავსება ბრმაღშობილისა თუ სურთ მასზე დაკვირვებანი აწარმოონ; რომ საჭიროა თავისუფალი ვარჯიშობის შესაძლებლობა მისცენ მის თვალებს, როგორც ის უფრო მოხერხებულად მოიქცეოდა სიბნელეში, ვიდრე დღის სინათლეზე; და ამ ცდების დროს დასტოვებთ იგი ერთგვარ ბინდში ან, ყოველ შემთხვევაში თქვენს ნებაზე იქონიეთ სინათლის მომატების ან მოკლების შესაძლებლობა იმ ადგილას, სადაც ცდები იწარმოებს. კიდევ მომხრე ვიქნები, რომ ამგვარი ცდები ყოველთვის დიდად საძნელო და ფრიად არასაიმედო იქნებიან; და რომ ფაქტიურად ყველაზე უფრო მოკლე, — თუმცა პირველი შეხედვით ყველაზე უფრო გრძელი გზა, ეს არის ცდის პირს ის ფილოსოფიური ცოდნა მისცეთ, რომელიც საშუალებას აღმოუჩენდა მას შეედარებია ერთმანეთისათვის მის მიერ განცდილი ორივე პირობა და ეამბნა ჩვენთვის თუ რა განსხვავებაა ბრმისა და თვალხილული ადამიანის მდგომარეობათა შორის. კიდევ ერთხელ, რას უნდა მოელოდე ადამიანიდან, რომელიც დაფიქრებასა და საკუთარ განცდათა ანალიზს ჩვეული არაა და რომელსაც, ჩისლდენის ბრმის მსგავსად, არაფერი არ გაეგება მხედველობის უპირატესობათა შესახებ და ამიტომ არც თავის უბედურებას გრძნობს და არც ის ესმის თუ რამდენ სიამოვნებასაა მოკლებული მხედველობის უქონლობის მიზეზით? საუნდერსონს, რომელსაც, ვერ ეტყვიან უარს ფილოსოფოსის წოდებაზე, რასაკვირველია, არ გამოუჩენია ასეთი გულგრილობა; და ვეჭვობ, რომ ის იგივე აზრისა ყოფილიყო, რაც მშვენიერი ტრაქტატის სისტემებზე — ავტორი. ვფიქრობ, რომ ეს უკანასკნელი ფილოსოფოსი თვითონ გახდა რომელიმე პატარა სისტემის მსხვერპლი, როდესაც ამბობდა — „რომ, თუ ადამიანის ცხოვრება მხოლოდ სიამოვნებათა ან ტანჯვათა განუწყვეტელი შეგრძნობა ყოფილიყო, ბედნიერი პირველ შემთხვევაში უბედურების წარმოუდგენლად, უბედური მეორე შემთხვევაში — ბედნიერების წარმოუდგენლად, განცხრომაში ან ტანჯვაში იქნებოდა; და თითქოს თუ მისი ბუნება ამგვარი ყოფილიყო, არ დაიწყებდა აქეთ-იქეთ ცქერას იმისი გამოსარკვევად, ზრუნავს თუ არა რომელიმე არსება მისს კეთილდღეობაზე ან დაზარალებაზე; და რომ მხოლოდ შენაცვლებითმა გარდასვლამ ერთ ამ მდგომარეობიდან მეორეში ასწავლა მას აზროვნება და სხე.“

ნუთუ თქვენ ვფიქრობთ, ქალბატონო, რომ ერთი ნათელი პერცეპციიდან მეორე ნათელ პერცეპციაზე გადასვლით (რადგან ასეთია ჩვენი ავტორის ფილოსოფოსობის მეთოდი, რომელიც კარგია) ის როდესმე მივიდოდა ასეთ დასკვნამდე? ბედნიერება და უბედურება

ისეთივე დამოკიდებულებაში არ არიან ერთმანეთთან, როგორც სიბნელე და სინათლე: ერთი არაა მეორის უბრალოდ მოკლება. შეიძლება ჩვენ დავრწმუნებულებიყავით, რომ ბედნიერება ისევე აუცილებელია ჩვენთვის, როგორც აზრი და არსებობა, რომ დაუბრკოლებლივ შეგვძლებოდა ბედნიერებით დატკობა; მაგრამ ამას ვერ ვიტყვი მე უბედურობის შესახებ. ფრიად ბუნებრივი იქნებოდა, ჩაგვეთვალა ის როგორც იძულებითი მდგომარეობა—უდანაშაულოდ გვეგრძნო თავი, მაგრამ მაინც დანაშაულად ჩაგვეთვალა და ბუნებისათვის დაგვედო ბრალი ან გვეპატიებია, ისე როგორც ყველა იქცევა.

ნუთუ ბატონ დე-კონდილაკს ჰგონია თითქოს ბავშვი მიტომ ჩიოდეს ტანჯვის დროს, რომ დაბადების დღიდან განუწყვეტლივ ტანჯვა არ განუცდია? თუ ის მიპასუხებს; „რომ ყოველთვის ტანჯვაში მყოფი ადამიანისათვის არსებობა და ტანჯვა ერთიდაიგივე იქნებოდა და ის ვერ წარმოიდგენდა, რომ შესაძლებელია მისი ტანჯვის შეწყვეტა მისი არსებობის შეუწყვეტლად“—ო, შეიძლება—თქო, მივუგებდი მე მას: განუწყვეტლივ ტანჯული ადამიანი არ იტყვის;—რკვენი ისეთი, რომ ვიტანჯები?—მაგრამ ვინ დაუშლის სთქვას—რა კენი ისეთი, რომ ვარსებობ? მაგრამ მე ვერ ვხედავ მიზეზს თუ რატომ არ შეეძლებოდა მას ორივე სინონიმური ზმნის ხმარება—მე ვარსებობ და მე ვიტანჯები, ერთი მათგანისა—პროზისათვის, მეორე კი პოეზისათვის, ისე როგორც ჩვენ ვხმარობთ ორ გამოთქმას მე ვცხოვრობ და მე ვსუნთქავ. თუმცა თქვენ თვით დარწმუნდებით, ქალბატონო, და ჩემზე უკეთესადაც, რომ ეს სიტყვები, ბატონ აბატ დე-კონდილაკის წიგნიდან ამოღებული, საუცხოვოთაა დაწერილი, და ვშიშობ, რომ, შეადარებთ რა ჩემს კრიტიკას მის მსჯელობას, თქვენ არ სთქვათ, რომ გირჩევნიათ. მონტენის მიერ დაშვებული შეცდომა, შარონის ქეშმარიტებას.

კიდევ განზე გადაუხვიეთო, მეტყვით თქვენ. დიახ, ქალბატონო, მაგრამ ხომ ასეთია ჩვენი შეთანხმება? აი, ახლა ჩემი აზრი ზემოთდასმულ ორ კითხვაზე. მე ვფიქრობ, რომ თვალების პირველ ახელვის თანავე ბრმადშობილები ვერაფერს ვერ დაინახავენ; რომ მათს თვალებს რამდენიმე ხანი დასჭირდება გამოცდილების მისაღებად; მაგრამ ამ გამოცდილებას ის თავისთავადვე მიიღებს შეხების გრძნობის დაუხმარებლად; და რომ ის ისწავლის არამართო ფერების გარჩევას, არამედ საგნების ტლანქი საზღვრების გარჩევასაც. ახლა ენახოთ, შესძლებს თუ არა ის ამას იმ შემთხვევაში, თუ ჩვენ დავუშვებთ, რომ მან ეს ჩვეულება ძლიერ ჩქარა მიიღო ანდა მიიღო იგი თავის თვალების ვარჯიშობით სიბნელეში, რომელშიდაც ის მოათავსეს იმ

პირობებით, რომ ევარჯიშებია იქ რამდენიმე ხნის განმავლობაში ოპერაციის შემდეგ, სანამ მასზე ცდებს შეუდგებოდნენ; ვნახოთ, ვამბობ მე, შესძლებს თუ არა ის იცნოს მხედველობის საშუალებით საგნები, რომელსაც ის შეეხებოდა, და უწოდოს მათ, შესაფერი სახელები. მე მრჩება გადასატრელად ეს უქანასკნელი კითხვა.

მაქვს რა სურვილი ისე განვმარტო იგი, როგორც თქვენ მოგეწონებათ,—რადგან თქვენ მეთოდურობა გიყვართ,—მე გავარჩევ რამდენიმე ტიპს ადამიანებისას, რომლებზედაც ცდების გაკეთება შეიძლება. მე ვფიქრობ, რომ, თუ ჩვენ უხეშ, უეცრ, გაუნათლებელ და მოუმზადებელ პირებთან გვექნება საქმე, როდესაც კატარაქტის ოპერაცია მოსპობს ორგანოს ნაკლს, და თვალი სალი შეიქნება, საგნები მასში სავსებით მკაფიოდ აღიბეჭდებიან; მაგრამ, ეს პირნი სრულიად არ არიან შეჩვეულნი მსჯელობას, არ იციან რა მათ რა არის შეგრძნობა, წარმოდგენა, არ ძალუძთ რა შეადარონ შეხების საშუალებით მიღებული წარმოდგენები, მხედველობის საშუალებით მიღებულ წარმოდგენებს, ისინი იტყვიან: აი წრე, აი კვადრატი, და სრულებით შეუძლებელი იქნება მათ მსჯელობაზე დაყრდნობა; ან კიდევ ისინი გულუბრყვილოდ აღიარებენ, რომ ვერავითარ მსგავსებას ვერ ამჩნევენ დანახულ საგნებსა და იმ საგნებს შორის, რომელთაც ისინი წინათ ეხებოდნენ.

არიან სხვა პირნიც, რომლებიც, შეადარებენ რა მხედველობის საშუალებით შემჩნეული საგნების მოხაზულობას, ამავე საგნებიდან ხელის საშუალებით მიღებულ მოხაზულობას, და შეეხებიან რა აზრობრივად მათგან დაშორებულ ამ სხეულებს, იტყვიან ერთის შესახებ, რომ—ეს კვადრატია, მეორის შესახებ, რომ ეს წრეა. მაგრამ გარკვეულად არ ეცოდინებათ რატომ; რადგან შედარება შეხების გზით მიღებულ წარმოდგენისა, მხედველობის გზით მიღებულ წარმოდგენებთან, არ ხდება მათში იმდენად მკაფიოდ, რომ მათ შეეძლოთ თავიანთი მსჯელობის ჭეშმარიტებაში დარწმუნება.

მე გადავალ, ქალბატონო, პირდაპირ მეტაფიზიკოსზე, რომელზედაც ვთქვათ, ეს ცდები აწარმოეს. მე არავითარი ეჭვი არ მეპარება იმაში, რომ საგნების შემჩნევისთანავე ის დაიწყებდა მსჯელობას მათ შესახებ ისე, თითქო მთელი სიცოცხლე ხელავდა მათ; და რომ, შეადარებდა რა მხედველობის შემწეობით მიღებულ წარმოდგენებს შეხების გზით მიღებულ წარმოდგენებს, ის ისეთივე დარწმუნებით იტყოდა, როგორც თქვენ და მე: „მე სარწმუნოდ ვფიქრობ, რომ აი ეს ის სხეულია, რომელსაც მე ყოველთვის წრეს ვუწოდებდი, აი ის კი—სხეულია, რომელსაც მე ყოველთვის კვადრატს ვუწოდებდი; მაგრამ სიფრთხილის გამო მე მაინც ვერ ვიტყვი, რომ ეს ასეა.

საიდან ვიცი, რომ, თუ მე მათ მიუხალოვდი, ისინი ანაზღად არ გაჰქრებიან ჩემს ხელქვეშ? საიდან ვიცი, რომ ჩემი მხედველობის საგნები ჩემივე შეხების საგნებიც უნდა იქნენ? რა ვიცი, თუ ის, რაც ჩემთვის ხილვადია, აგრეთვე შეხებადია; მაგრამ ეს დაურწმუნებლობა კიდევ რომ არ მქონოდა, და რომ დამეჯვრებია მე ახლობლების სიტყვა, რომ, ის, რასაც მე ვხედავ, მართლაც ისაა, რასაც მე ვეხებოდი, ამით მე არ ვიქნებოდი მეტად წინ წასული. ამ საგნებს ძალიან კარგად შეეძლებოდათ გადასხვაფერებულიყვნენ ჩემს ხელქვეშ და შეხების მეშვეობით მოეცათ ჩემთვის მხედველობით მიღებული, სრულიად საწინააღმდეგო შეგრძობბანი. ბატონებო, დაუმატებდა ის, ეს სხეული მე წრედ მეჩვენება, ის კი—კვადრატად, მაგრამ მე არაფერი ვიცი, თუ ისინი ისეთივე არიან შეხებისათვის, როგორც—მხედველობისათვის*.

თუ ჩვენ მეტაფიზიკოსს გეომეტრით შეეცვლით, ლოკს—საუნდერსონით, უკანასკნელის მსგავსად ის იტყვის, რომ თუ თავისი თვალებისა სჯერა, მაშინ ორ ხილულ ფიგურიდან ამას უწოდებდა კვადრატს, იმას კიდევ წრეს: „რადგან, მე ვამჩნევ, დაუმატებდა იგი, რომ მხოლოდ პირველში შემიძლია მე ძაფების გაჭინვა და მსხვილთავიანი ქინძის თავის მოთავსება, რომელნიც აღნიშნავდნენ კვადრატის კუთხეების წერტილებს; და რომ მხოლოდ მეორეში შემიძლია მე ძაფების ჩახაზვა ან მის გარშემო შემოხაზვა, რომლებიც საჭირონი იყვნენ ჩემთვის წრის თვისებათა დასამტკიცებლად. აი, მაშასადამე, წრე, აი, მაშასადამე, კვადრატი! მაგრამ, შეეძლო დამატებია მას ლოკთან ერთად, შეიძლება, რომ, როდესაც მე ხელებს შევახებ ამ ფიგურებს, ისინი გარდაიქმნებიან ერთიმეორედ, ისე რომ ერთიდაიგივე ფიგურა შეიძლება გამომადგეს რომ ბრძებს წრის თვისებანი დავუმტკიცო, თვალხილულებს კი—კვადრატის თვისებანი. შეიძლება მე კვადრატი დავინახო და იმავე დროს ვიგრძნო წრე. არა,—გაუსწორებდა ის თავის თავს,—მე ვცდები. იმ პირებს, რომელთაც მე წრის და კვადრატის თვისებებს ვუტკიცებდი, ჩემს საანგარიშო დაჟაზე ხელები არ ეწყობთ და არ ეიებოდნენ ძაფებს, რომლებიც მე გავჭიმე და რომლებიც ჩემი ფიგურებს საზღვრავდნენ; მიუხედავად ამისა, ისინი მე მიგებდნენ. მაშასადამე, ისინი კვადრატს არ ხედავდნენ იმ შემთხვევაში როდესაც მე წრეს შევიგრძნობდი, უამისოდ ჩვენ ერთმანეთს ვერასოდეს ვერ შევეუთანხმდებოდით; მე მათ ამ შემთხვევაში ერთს ფიგურას დავუხაზავდი და მეორის თვისებებს კი დავუმტკიცებდი; მე მათ სწორ ხაზს წრეხაზის რკალად წარვუდგენდი, წრე ხაზის რკალს კი—სწორ ხაზად. მაგრამ, ვინაიდან ისინი ყველა მე მიგებდნენ, აქედან სჩანს, რომ აღამიანები ყველანი ერთნაირად ხედავენ, მაშასადამე, მე ვხედავ კვად-

რატს იქ, სადაც ისინი კვადრატს ხედავენ, და სიმრგვალეს იქ, სადაც ისინი სიმრგვალეს ხედავენ. ამრიგად, აი ის, რასაც მე ყოველთვის კვადრატს ვუწოდებდი, და აი ის, რასაც მე ყოველთვის წრეს ვუწოდებდი“.

მე წრეხაზი შევცვალე სფეროთი და კვადრატი კუბით, რადგან მანძილის შესახებ, როგორც სჩანს, ჩვენ ვმსჯელობთ მხოლოდ გამოცდილებით; და, მაშასადამე, ის ვინც თავის თვალებს პირველად მოიხმარს, ხედავს მხოლოდ ზედაპირებს და არ იცის თუ რას წარმოადგენენ—გამონაშვერები; მხედველობისათვის ამათუიმ სხეულის გამონაშვერი მდგომარეობს იმაში, რომ ამ სხეულის ზოგი წერტილი ჩვენ უფრო ახლო გვეჩვენება, ვიდრე დანარჩენები.

მაგრამ თვალის ახილების პირველივე მომენტიდან რომ შეძლებოდა ბრმადშობილს მსჯელობა გამონაშვერებზე და სხეულის სამზომიანობაზე და მას რომ მიცემოდა შესაძლებლობა ერთმანეთიდან გაერჩია არაბარტო წრე და კვადრატი, არამედ სფერო და კუბი, მე მაინც არ ვფიქრობ, რომ ის შესძლებდა ასე გარკვეულიყო სხვა რომელიმე უფრო რთულ საგნებში. ბატონ დე-რომბიურის ბრმა-შობილი ქალი, როგორც სჩანს, არჩევდა ფერებს, მაგრამ შეიძლება ოცდაათი სანაძლეოს დადება ერთის წინააღმდეგ, რომ ის სფეროსა და კუბის სახელწოდებებს ალალებდნე იტყოდა; მე დარწმუნებული ვარ, თუ, კი ზემთავონება არ იყო, ის ვერ შესძლებდა თავისი საკუთარი ხელთათმანის, წამოსასხამის და ფეხსაცმელის გამოცნობასაც კი. ამ საგნებში იმდენი დეტალებია, მათი მთლიანი ფორმასა და სხეულის იმ ნაწილების ფორმას შორის, რომელთაც ისინი ამკობენ ან ფარავენ, იმდენად ცოტაა საერთო, რომ საუნდერსონისათვის ასჯერ უფრო ძნელი იქნებოდა საკუთარი ოთხკუთხი არახინის დანიშნულების გამორკვევა, ვიდრე დალამბერისათვის ან კლეროსთვის მისი დაფების მნიშვნელობის გაგება.

საუნდერსონი მაშინვე ივარაუდებდა, რომ არსებობს ერთგვარი გეომეტრიული შეფარდება საგნებსა და მათს მოხმარებას შორის; ამიტომ, ორი ან სამი ანალოგიის საფუძველზე, ის დაასკვნოდა, რომ მისი არახინი გაკეთებულია მისი თავისათვის: აქ არაა არავითარი თვითნებური ფორმები, რომელთაც შესძლებოდათ მისი შეცდომაში შეყვანა. მაგრამ რა უნდა ეფიქრა მას თავისი ოთხკუთხი არახინის ფორმისა და კუთხეების შესახებ? რისთვისაა ეს კონა საჭირო? რატომაა ოთხი კუთხე და არა ექვსი? შეეძლო მას შეკითხოდა თავის თავს; და ეს ორი ცვლილება, რომელიც ჩვენთვის მშვენიერების საქმეა, მისთვის შეიქნებოდნენ უამრავ შეუსაბამო მსჯელობათა წყაროდ, ან,

უფრო სწორად, საბაბად საუცხოვო სატირისათვის. მასზე, რასაც ჩვენ კარგს გემოვნებას ვუწოდებთ.

თუ კითხვას ღრმად ჩაუკვირდებით, საჭიროდ დაინახავთ სცნოთ, რომ განსხვავება იმ ორ ადამიანს შორის, რომლიდანაც პირველი ყოველთვის ხედავდა ამათუიმ საგანს, მაგრამ მისი დანიშნულება არ იცოდა, მეორე კი თუმცა ვერ ხედავდა ხსენებულ საგანს, მაგრამ მისი დანიშნულება კი იცოდა—უკანასკნელისათვის სასარგებლო არაა მაინც: თქვენ როგორ ჰფიქრობთ, ქალბატონო, თქვენთვის რომ დღეს პირველად ეჩვენებიათ რომელიმე სამკაული? მიხვდებოდით თქვენ, რომ ეს—სამკაულია და ისიც თავის სამკაული მაგრამ თუ ბრმადშობილისათვის, რომელმაც პირველად გაახილს თვალი, მით უფრო ძნელია სწორი მსჯელობა საგნებზე, რამდენადაც მეტი ფორმებია ამ საგნებში; მაშ, რა შეუშლიდა მას ხელს უბრალო ავეჯად ან მანქანად მიეღო ჩაცმული და მის წინ სავარძელში უმოძრაოდ მჯდარი მეთვალყურე, და ხე კი, რომლის ფოთლები და შტოები ქართ ამოძრავებულ იქნებოდა—სულიერ, მოაზროვნე და მოძრავ არსებად? ქალბატონო, რამდენ რამეს გვაცნობებენ ჩვენ ჩვენი გრძნობები და რა ძნელი იქნებოდა ჩვენთვის უთვალოდ, გამორკვევა იმისა, რომ მარმარილოს ლოდი არც აზროვნობს და არც არაფერს განიცდის!

ამრიგად, შეიძლება დამტკიცებულად ჩავთვალოთ, რომ საუნდერსონი, ალბად, არ შეცდებოდა მარტო თავის მსჯელობაში წრის და კვადრატის შესახებ; და რომ არიან ისეთი შემთხვევებიც, სადაც სხვა ადამიანების მსჯელობას და გამოცდილებას შეუძლიათ დაეხმარონ მხედველობას მასში, რომ ის შეხების საშუალებით მიღებულ ჩვენებებში გაერკვეს და აკრეთვე აცნობონ მას, რომ, ის, რაც ასეთია თვალისათვის ასეთივეა შეხებისათვისაც.

მაინც დიდმნიშვნელოვანი იქნებოდა იმ შემთხვევებისათვის, როდესაც ეგრეთწოდებული მარადიული ჭეშმარიტების დამტკიცება სურთ, ამ მტკიცების შემოწმება გრძნობათა ჩვენებების უარყოფის გამო; რადგან თქვენ კარგად იცით, ქალბატონო, რომ თუ ვინმე მოისურვებდა დაემტკიცებია თქვენთვის, რომ დაფაზე პოეტიკა ორი პარალელური სწორი ხაზისა გადაიქცევა ორ შემხვედრ სწორ ხაზად, ბმიტომ, რომ ასეთად გვეჩვენება ჩვენ ორი ხეივანი, ის ალბათ დივიწყებდა, რომ ასეთი წინადადება იმდენადვე ჭეშმარიტულია ბრმისათვის, რამდენადაც მისთვის.

მაგრამ წინამავალი ვარაუდი ბრმადშობილზე იწვევს ორ სხვა ვარაუდს, ერთი ადამიანზე, რომელიც დაბადებიდანვე დაინახავდა მხოლოდ შეხების გრძნობას მოკლებული ყოლილიყო, და

მეორე ისეთ ადამიანზე, რომლის მხედველობა და შეხების გრძნობა მუდმივ წინააღმდეგობაში ყოფილიყვნენ ერთმანეთთან. პირველის შესახებ შესაძლებელი იქნებოდა კითხვის დასმა, გარჩევდა თუ არა იგი სხეულებს შეხების საშუალებით თუ კი მას აღუდგენდნენ ამ გრძნობას და ამავე დროს აუხვევდნენ თვალებს. აშკარაა, რომ, თუ მას გეომეტრია ეკოდინებოდა, იგი მას უტყუარ საშუალებას მისცემდა იმის შესამოწმებლად, იძლევა თუ არა ერთიმეორის საწინააღმდეგო ჩვენებებს ეს გრძნობა. მისთვის სრულიად საკმარისი იქნებოდა ამ შემოწმების ჩასატარებლად კუბისა ან სფეროს ხელში ალება, მისი თვისებების დამტკიცება ვისთვისმე და თქმა იმ ვარაუდით, რომ მისი მტკიცება მსმენელებს ესმით, რომ სხვები კუბად უნდა ხედავდნენ მას, რასაც ის, შეხების საშუალებით, კუბად გრძნობს და რომ, მაშასადამე, მას ხელში კუბი უკავია. რაც შეეხება იმ ადამიანს, რომელმაც გეომეტრია არ იცის, მე ვფიქრობ, რომ მისთვის უფრო ადვილი არ იქნებოდა შეხების საშუალებით კუბისა და სფეროს ერთმანეთიდან გარკვევა, ვიდრე ბატონ მოლინეს ბრმისათვის მხედველობის გზით კუბისა და სფეროს ერთმანეთისაგან გარჩევა.

რაც შეეხება ადამიანს, რომლის მხედველობა და შეხება მუდმივ წინააღმდეგობაში იქნებოდნენ, მე არ ვიცი რა წარმოდგენა ექნება მას ფორმებზე, წესრიგზე, სიმეტრიაზე, სილამაზეზე, სიმახინჯეზე და სხვ... როგორც სჩანს, ის იმავე მდგომარეობაში იქნებოდა ამ საგნების მიმართ, რომელშიაც ჩვენ ვიმყოფებით არსებათა რეალური ხანგრძლივობისა და განფენილობის მიმართ. ის იტყოდა საერთოდ, რომ ამა და ამ სხეულს ფორმა აქვს; მაგრამ იძულებული იქნებოდა გადახრილიყო იმ აზრისაკენ, რომ ეს არაა არც ის ფორმა, რომელსაც ხედავს და არც ის, რომელსაც შეხებით გრძნობს. ასეთი ადამიანი შეიძლება უკმაყოფილო დარჩებოდა თავისი გრძნობებით; მაგრამ მისი გრძნობები კი არ იქნებოდნენ არც კმაყოფილი და არც უკმაყოფილო თვით საგნებით. თუ ის მოისურვებდა ერთი მათგანისათვის ბრალი დაედო მატყუარობაში, მე ვფიქრობ ის თავს დაესხმოდა შეხების გრძნობას. ასი საბაბი ექნებოდა მას ეფიქრა, რომ საგნების ფიგურა იცვლება მისი ხელების მათზე მოქმედების ზეგავლენით, მაგრამ სწორედ ამ წინაზრახვის მიზეზით, განსხვავება სირბილესა და სიმკრივეში, რომელსაც ის სხვადასხვა სხეულში შენიშნავდა, ძალიან საძნელო იქნებოდა მისთვის.

მაგრამ რაკი ჩვენი გრძნობები ერთმანეთს არ ეწინააღმდეგებიან ფორმების საკითხში, განა ამიტომ ეს ფორმები ჩვენ უკეთ ვიცით? ვინ გვითხრა, რომ ჩვენ ცრუმოწმებთან არ გვაქვს საქმე? მიუხედავად ამისა, ჩვენ ვმსჯელობთ. ეჰ, ქალბატონო, როდესაც

მონტენის სასწორზე აწყობ ადამიანის ცოდნას, ძლიერ ახლო დგები მისივე დევიზის შეთვისებასთან; რადგან, განა ვიციტ ჩვენ, რა არის მატერია? სრულებითაც არა; რას წარმოადგენენ სული და აზრი? კიდევ უფრო ნაკლებ ვიციტ; რა არის მოძრაობა, სივრცე და დრო?—საგ-სებით არაფერი არ ვიციტ; გეომეტრიული ქეშმარიტებანი? გამო-კითხეთ კეთილსინდისიერ მათემატიკოსებს და ისინი თქვენ გამო-გიტყდებიან, რომ ყველა მათი თეორიები იგივეობას წარმოადგენენ და რომ ტომების აურაცხელი რაოდენობა, მაგალიტად, წრის შესახებ, დაუსრულებელი განმეორებაა სხვადასხვა ჰანგზე იმისა, რომ ეს—ფი-გურაა, რომელშიაც ცენტრიდან წრეხაზამდე გაყვანილი ხაზები თა-ნაბარნი არიან. ამრიგად, ჩვენ თითქმის არაფერი არ ვიციტ; მაგრამ დახეთ რამდენი თხულებაა დაწერილი, რომელთა ავტორები ამტკიცე-ბენ, რომ მათ ვითომ რალაც იციან. მე არ მესმის როგორ არ მო-ბეზრდება ხალხს კითხვა და არავითარი ცოდნის გამოტანა თუ ის არ-დავუშვით, რომ აქ საფუძვლად იგივე მოსაზრება სძევს, რომლის ძა-ლითაც მე პატივი მომეცა დღეს მთელი ორი საათი მესაუბრნა თქვენ-თან ისე, რომ, არც მე მომწყენია და არც თქვენთვის მითქვამს რაიმე.

*
*

ღრმა პატივისცემით ვრჩები, ქალბატონო, თქვენს უუმორჩილეს და უუმდაბლეს მსახურად.

ლაგავება წინა წერილის

მე განზრახვა მაქვს ქალაღზე უწესრიგოდ გადავიტანო წინათ ჩემთვის უცნობი მოვლენები, რომლებიც დაადასტუებენ ან გააბათილებენ ზოგიერთ მუხლებს ჩემი წერილისას ბრძებზე. ოცდაცამეტი თუ ოცდაათობზეტი წელია რაც მე იგი დავწერე; მიუდგომლად გადავიკითხე მე ის და არცთუ დიდად უკმაყოფილო დავრჩი. თუმცა მე მისი პირველი ნაწილი უფრო საინტერესოდ მეჩვენა, ვიდრე მეორე და ისიც კი ვიგრძენი, რომ შეიძლებოდა პირველის ოდნავ გაფართოვება, მეორის კი — საგრძნობლად შემცირება. მე მაინც უცვლელად დავტოვე ორივე იმისი შიშით, რომ ახალგაზრდას მიერ დაწერილ ფურცლებს ვერ გააუმჯობესებს მოხუცის შესწორება. მე მგონია, რომ დღეს ამაოდ დავიწყებდი ძებნას იმისა, რაც ზომიერია აზრებში და გამოსახვაში და ვშიშობ უძლური ვიყო შევასწორო ის, რაც გაკიცხვის ღირსია. ერთი სახელგანთქმული ჩვენი თანამედროვე მხატვარი ხარჯავს თავის სიცოცხლის უკანასკნელ წლებს მასზე, რომ გაათუქოს ახალგაზრდობაში შექმნილი შედეგები. მე არ ვიცი ნამდვილია თუ არა ის ნაკლულოვანებანი, რომელიც მას შეუნიშნავს მათში; მაგრამ ან მას არასოდეს არ ქონია ნიჭი, რომელიც საჭიროა ამ ნაკლულოვანებათა გამოსასწორებლად, თუ მან ბუნების მიძაბვაში ხელოვნების უკანასკნელ საზღვარს მიაღწია, ანდა, თუ ეს ნიჭი მას ჰქონდა, დაუკარგავს, ვინაიდან ყოველივე ადამიანური ადამიანთან ერთად იღუპება. დგება ადამიანისათვის ისეთი მომენტი, როდესაც გემოვნება უკარნახებს მას რჩევას, რომლის სისწორეც მას შეგნებული აქვს, მაგრამ რომელსაც უკვე ძალა აღარა აქვს გაყვეს.

სიჯაბანე, წარმოშობილი სისუსტის შეგნებიდან, ან სიზარმაყე, რომელიც სისუსტისა და სიჯაბანის ერთი შედეგთაგანია, იწვევენ ჩემში სიძულვილს ხელი მოვკიდო იმ მუშაობას, რომელსაც შეუძლია უფრო გააუარესოს, ვიდრე გააუმჯობესოს ჩემი ნაწარმოები.

Solve senescentem mature sanus equum, ne
Peccet ad extremum ridendus, et ilia ducat. ⁸⁸

I. ერთი მხატვარი, რომელმაც საფუძვლიანად იცოდა თავისი ხელოვნების თეორია, და არავის არ უთბობდა მას გამოყენების საქმეში, მარწმუნებდა, რომ ჯალღუზის სიმრგვალის შესახებ ის მსჯელობს არა მხედველობის, არამედ შეხების საშუალებით; ის ნელნელა ასორსალებს მას ცერსა და სალოკ თითშუა და შეგრძნობათა თანამიმდევრობის გზით არჩევს ერთმანეთისაგან იმ მცირე უსწორმასწორობებს, რომლებიც მის თვალებს შეუძინეველნი დაჩეხბოდა.

II. მე მიაშბეს ერთი ბრმის შესახებ, რომელიც ქსოვილის ფერს შეხების საშუალებით არჩევდა.

III. ჩე შემეძლო, მაგალითად, მომეყვანა ერთი ბრმა, რომელიც შაიგულებს არჩევდა ერთმანეთისაგან ისეთივე სიმღვივით, რომლითაც ჟან-ჟაკ-რუსსო იქებდა თავს, როდესაც ის, — ხუმრობით თუ სერიოზულად, — ეუბნებოდა ხოლმე თავის მეგობრებს, — რომ განზრახვა აქვს სკოლის გახსნა პარიზელი ჩეყვაილეების განსასწავლად.

IV. ქალაქ ამიენში ერთი ბრმა ხელოსანი ისე ჭკვიანად ხელმძღვანელობდა ხალხმრავალ სახელოსნოს, თითქო თვალხილული ყოფილიყო.

V. ერთ თვალხილულს მხედველობა აბრკოლებდა თავის ხელი ჯეროვანი სისწორით ემოქმედებია; თავი რომ მოეპარსა, ის სარკეს ჩამოიღებდა ხოლმე და ცარიელი კედლის წინ დადგებოდა. ვინაიდან ბრმა საფრთხეს ვერ უმზერს, ის ამიტომ უშიშარი ხდება, და მე არ ვეჭვობ, რომ ბრმა შესძლებდა გაბედული ნაბიჯით სიარულს უფსკრულზე ხილად გადებულ ვიწრო და მერყევ ფიცარზე. ცოტაა ისეთი ხალხი, დიდ სიმაღლეზე რომ თავბრუ არ ეხვეოდეს.

VI. ვინ არ იცნობს ან ვის არ გაუგონია სახელგანთქმული დავიელი? მე რამდენიმეჯერ დავესწარი მის ოპერაციებს. მან კატარაქტი ჩამოაშორა ერთ მჭედელს, რომელსაც იგი მიელო სამჭედლოს ცეცხლთან მუღმივი მუშაობის შედეგად; და ოცდახუთი წლის ბრმობაში ეს მჭედელი ისე მიჩვეოდა შეხებით მსჯელობას, რომ ძალდატანება შეიქმნა საჭირო იმისათვის, რომ ანუთლებიათ იგი აღდგენილი მხედველობის ორგანოთი ესარგებლა; დავიელი ხელს ურტყამდა მას და ეუბნებოდა: უყურე შე სისხლისმსმელო... ყოფილი ბრმა კი მიდიმოდიოდა, მოქმედობდა; აკეთებდა თვალდახუჭული ყოველივე იმას, რასაც ჩვენ თვალეზახელილი ვაკეთებთ.

აქედან შეიძლებოდა დასკვნა, რომ თვალეზი არც ისე საჭირონი არიან ჩვენი მოთხოვნილებებისათვის და აუცილებელნი ჩვენი ბედნიერებისათვის, როგორც ჩვენ ვფიქრობთ. არის კი ჭკვიანაზე

ისეთი რამ, რომლის დაკარგვას ჩვენ ვერ შეურიგდებოდით სრულიად უტანჯველი და ხანგრძლივი აღკვეთის წყალობით, თუ ბუნების სანახაობა უკვე არავითარ მიზიდველობას აღარ წარმოადგენდა დავიელის ბრმისათვის? ჩვენთვის საყვარელი ქალის მზერა? მე ეს სრულებით არა მჯერა, რა დასკვნებიც არ უნდა გამოიტანონ იმ ფაქტიდან, რომელსაც მე ახლა ვიამბობთ, ჰგონიათ, რომ თუ ვინმემ დიდი ხანი გაატარა უმხედველობით, უკანასკნელის აღდგენისთანავე ის მხერით აღარ დაიღლებს;—მაგრამ ეს არაა მართალი. რა დიდი განსხვავებაა ხანმოკლე სიბრმავესა და ჩვეულებად გადაქცეულ სიბრმავეს შორის!

VII. დავიელს, მისი გულკეთილობისა გამო, საფრანგეთის ყველა პროვინციებიდან მოაწყდა ღარიბი ავადმყოფები, რომლებიც მას შევლას ემუდარებოდნენ. მისი სახელი თავს უყრიდა მის სამუშაო ოთახში ცნობისმოყვარე, განათლებულსა და მრავალრიცხოვან საზოგადოებას. მახსენდება, რომ ერთხელ მე მის ოპერაციას დავესწარი ბატონ მარმონტელთან ერთად. ავადმყოფი იჯდა. აი მას უკვე ჩამოაყალიბეს კატარაქტი; დავიელმა დაადო მას ხელი თვალეზე, რომლებიც ეს ესაა რაც ახილულა სინათლისათვის. ავადმყოფის გვერდით, ვიღაც ღრმად მოხუცებული ქალი ცოცხალ ინტერესს ამჟღავნებდა ოპერაციისადმი; ოპერატორის თითოეულ მოძრაობაზე მთელი მისი სხეული კანკალებდა. ჩირუჭმა ანიშნა მას, რომ მიახლოვებოდა და ნაოპერაციებ ავადმყოფის წინაშე დააჩოქა; ნოაშორა თუ არა მან ხელეზი ავადმყოფს, უკანასკნელმა თვალეზი გაალო, შეხედა და იყვირა: აჰ, ეს დედაჩემია!.. მე არასოდეს არ გამიგონია უფრო პათეტიური შეკვივლება; თითქო იგი ახლაც მესმოდეს. მოხუც ქალს გრძნობა დაეკარგა, დამსწრეთ ცრემლები წასკდათ და მათი ქისები გულუხვად გაიხსნა მოწყალებისათვის.

VIII. იმ პირთ შორის, რომლებიც თითქმის დაბადებიდან ბრმა იყვნენ, ყველაზე უფრო განსაცვიფრებელი იყო,—და იქნება—ქალწული მელანია დე-სალინიაკი, ნათესავი სამეფო ჯარის ლენერალ-ლეიტენანტის ბატონ დე-ლაფარგის, ქრილობებით და პატივით შემოსილი მოხუცის, რომელიც 91 წლის იყო, რომ გარდაიცვალა; ის ასულია ქალბატონ დე-ბლასის, რომელიც ახლაც ცოცხალია და ერთ დღეს არ ატარებს ისე, რომ მწვავე დარდით არ გაიხსენოს ბავშვი, რომელიც მისი სოცოცხლის მთელ სიტკბოებას და ყველა მის ნაცნობ-მეგობრების განცვიფრების საგანს წარმოადგენდა. ქალბატონი დე-ბლასი—თავისი მაღალი ზნეობით ცნობილი ქალია, და შეგიძლიათ გამოჰკითხოთ მას—მართალია თუ არა ჩემი ნაამბობი. მე მისივე კარნახით დავწერე ქალწულ დე-სალინიაკის ცხოვრების

დეტალები, რომლებიც მე, შეიძლება, გამომჩემოდა, მასთან და მის ოჯახთან ახლო ნაცნობობის პერიოდში, — 1760 წლიდან, ვიდრე 1763 წლამდე, როდესაც ის გარდაიცვალა. ის მეტისმეტად ჰკვიანი იყო და საუცხოვო სათნო ხასიათი, გულუბრიყვილობა და აზროვნების იშვიათი სიმახვილე ახასიათებდა. ერთხელ მისმა ერთმა მამიდა-სთხოვა დედამისს დახმარებოდა სადილზე მიპატივებული ცხრა-მეტი ვანდალის კარგად მიღებაში. და, აი ძმისწულმა რა განუცხადა: „მე სრულებით ვერ გამიგია, ჩემო ძვირფასო მამიდა, რა საჭიროა ვიღაც 19 ვანდალის კარგად მიღება. რაც შემიხება მე, მე მსურს კარგად მივიღო მხოლოდ ის, ვინც მიყვარს“.

ხმის ბგერა ისეთივე აღფრთოვანებას ან ზიზღს იწვევდა მასში, როგორც სახის გამომეტყველება თვალხილულთათვის. ერთი იმის ნათესაეთაგანი, გადასახადების მთავარი ამკრები მოულოდნელად ცუდად მოექცა მის ოჯახს და ის გაკვირვებული ამბობდა: „ვინ იფიქრებდა ამას ასეთი ტკბილი ხმის პატრონზე?“ გალობის მოსმენის დროს ის არჩევდა შაგვრემან ხმებს და ქერა-ხმებს.

როდესაც მას ესაუბრებოდნენ, ის მსჯელობდა მოსაუბრის სიმალლეზე ხმის მიმართულებით, რომელიც ხვდებოდა მას ზევიდან ქვეით, თუ მოსაუბრე მაღალი იყო, ან ქვემოდან ზევიით, თუ ის დაბალი იყო.

მას სრულებითაც არ უნდოდა მხედველობის მიღება; როდესაც მას ერთხელ ამის მიზეზი ვკითხე, მან მიპასუხა: „საქმე იმაშია, რომ მე მაშინ მხოლოდ ჩემი თვალები მეჩნებოდა, ახლა კი მე ყველას თვალებით ვსარგებლობ; ჩემი ნაკლულოვანების მეოხებით მე დღეს გარემომცველთა მუდმივი ინტერესის და თანაგრძნობის საგანი ვარ; ყოველ წუთში მე დახმარებას მიწევინ და ყოველთვის მადლობელი ვარ; ეჰ! მე რომ მხედველობა მქონდეს, აღარავინ ყურადღებას არ მომაქცევდა“.

მხედველობის შეცდომები მის ფასს სცემდა მის თვალებში. „მე ვიმყოფები, — ამბობდა ის, გრძელი ხეივნის შესავალში; მის ბოლოში რომელიღაც საგანია: ერთი თქვენგანი მას მოძრავად ხედავს; მეორე კი — უძრავად. ერთი ამტკიცებს, რომ ეს ცხოველია, მეორე — რომ ეს ადამიანია, შიახლოვების შემდეგ კი ირკვევა, რომ ეს ჯირკვი ყოფილა. არავინ არ იცის მრგვალია თუ კვადრატული კოშკი, რომელიც შორიდან სჩანს. მე არ მეშინია მტვრის გრიგალის, ჩემი ახლოს მყოფნი კი თვალებს ხუჭავენ და ხშირად მთელი დღით უბედური ხდებიან იმიტომ, რომ თავის დროზე ვერ დახუჭეს. უმნიშვნე-
298

ლო ატომიც საკმარისია, რომ მათ ასეთი სასტიკი ტანჯვა განაცდევინოს...* ღამის მოახლოებისას ის ამბობდა ხოლმე, რომ ჩვენი სამეფო თავდება და მისი სამეფო იწყება. სიბნელეში მცხოვრები, შეჩვეული ფიქრს და მოქმედებას მუდმივ ღამის სრბოლაში, ის, რასაკვირველია, ტანჯვას არ განიცდიდა ჩვენთვის ასე მომარბეზრებელი უძილობისაგან. მან ვერ მაპატია იმის დაწერა, რომ უღმობელი ბრმები, მოკლებული ტანჯვის ნიშნებს, სასტიკნი უნდა იყვნენ. თქვენ თუ გგონიათ, მეუბნებოდა ის, რომ ისე გესმით ჩივილი როგორც მე?—არიან უბედურნი, რომლებიც უხმოდ იტანჯებიან. მე ვფიქრობ, დასძინა მან, რომ მე უცბად მივხვდებოდი ამას და მეტ სიბრაღულს ვიგრძნობი მათ მიმართ.

მას გატაცებით უყვარდა წიგნების კითხვა და გაგიჟებით—მუსიკა. „მე მგონია, ამბობდა ის, არასოდეს არ დამალავს სიმღერა ან რომელიმე ინსტრუმენტზე დაკვრის მოსმენა, და თუ ცაში მარტო ამ ერთი ბედნიერებით სტკბებიან, მე ძლიერ ვისურვებდი იქ ყოფნას. თქვენ მართალი იყავით, როდესაც ამტკიცებდით, რომ მუსიკა—ყველაზე უფრო წარმტაცია კაზმულ ხელოვნებებში, პოეზიისა და მკერმეტყველების გამოუკლებლივ; რომ რასინიც კი ვერ მეტყველებდა ისეთის სინაზით, როგორც ქნარი; რომ მისი მელოდია მძიმე და ერთფეროვანი იყო, რომელიმე ინსტრუმენტის მელოდიასთან შედარებით, და რომ თქვენ ხშირად მოგინდომებიათ მიგეცათ თქვენი სტილისათვის ბახის მუსიკა, სიმსუბუქე და ძლიერება. მე ვთვლი მუსიკას ულამაზეს ენად ყველა ჩემ მიერ ცნობილ ენებიდან. მეტყველ ენებში, რამდენადაც უკეთესია გამოთქმა, მით უფრო საჭირო ხდება მარცვლების დანაწილება; მუსიკურ ენაში კი ყველა ბგერა, დაწყებული უმდაბლესიდან, და გათავებული უმაღლესით, წყებად არიან განლაგებული და შეუძნეველად მისდევს ერთიმეორეს; ეს, ასე ვთქვათ, ერთი გრძელი და განუწყვეტელი მარცვალია, რომელიც ყოველ წუთში იცვლება ინტონაციისა და გამოთქმის მხრივ. იმ დროს, როდესაც მელოდიას ჩემს ყურთან მოაქვს ეს მარცვალი, ჰარმონია ასრულებს აურევლად უამრავ სხვადასხვა ინსტრუმენტებზე ორ, სამ, ოთხ ან ხუთ მარცვალს, რომლებიც ეხმარებიან პირველი მარცვლის გამომეტყველების გაძლიერებას, აკომპანიმენტის პარტია წარმოადგენს განმარტებას, ურომლისოდაც მე მშვენიერად შემიაქია იოლად წასვლა, თუ კომპოზიტორი—ტალანტით დაჯილდოვებული ადამიანია და შეუძლია დამახასიათებელი გამომეტყველება მისცეს თავის მელოდიას.

„მუსიკა განსაკუთრებულად გამომეტყველი და წარმტაცია ღამის ღუმელში.

„მე ვრწმუნდები, რომ თვალხილულებს, რომელთა ყურადღებაც მხედველობაზეა გადატანილი, არ შეუძლიათ არც მოსმენა, არც გაგება მუსიკის ისე, როგორც მე ვუსმენ და ვიკებ მას. რატომაა, რომ ყოველი მისი ქება, რომელიც კი მესმის, მე მკრთალად და სუსტად მერჩვენება? რატომაა, რომ მე არასოდეს არ შემიძლია გამოეთქვა მასზე ის, რასაც ვგრძნობ? რატომაა, რომ მე მასზე ლაპარაკის დროს ამაოდ ვეძებ სიტყვებს, რომელთაც შეედლებოდათ ჩემი განცდების ჯეროვანი გამოხატვა? ნუთუ ასეთი სიტყვები ჯერ მონახული არ არიან? მუსიკის მოქმედება მე შემიძლია შევადარო მხოლოდ იმ სიმთვრალეს, რომელსაც მე განვიცდი დიდი ხნის უნახავ დედას რომ ჩაევხუტები და როდესაც ხმა მეკარგება, მთელი სხეული მითრთის, ცრემლები ჩამომდის, მუხლები მეკეცება; და ისე ვგრძნობ თავს, თითქო ესაა მოგვცდები სიხარულისაგან“.

მას ძლიერ და სათუთად განვითარებული ჰქონდა სირცხვილის გრძნობა; და როდესაც მე შევეკითხე მიზეზების შესახებ, მან მიპასუხა: „ეს დედაჩემთან საუბრების შედეგია; ისე ხშირად მიმეორებდა მე ის სხეულის ზოგიერთი ნაწილების დანახვა ბიწიერებას იწვევსო, რომ გამბედაობა მქონდეს მე თქვენ გამოგიტყდებოდით, რომ მხოლოდ ახლახან ვავიგე მე ეს და რომ, შესაძლებელია, ამისათვის საჭირო იყო უბიწობა და მკარგოდა“.

ის გარდაიცვალა შიგნითა სასქესო ორგანოების სიმსივნით, რომლის შესახებაც მან დაიმორცხვა რაიმეს თქმა.

ტანსაცმელში, თეთრეულში, მთელს თავის პარადობაში ის მითუფრო სითაქიზეს იცავდა, რომ, მხედველობას მოკლებული, ის არასოდეს არ იყო სრული დარწმუნებული მასში, რომ რაც საჭიროა ყველაფერი გააკეთა, რომ თვალხილულებში ზიზღი არ გამოეწვია სიბინძურის გამომჟღავნებით.

როდესაც მას რაიმე სასმელს უსხამდნენ, სითხით გამოწვეული ხმაურობის მიხედვით ის ცნობდა სავსეა მისი ჭიქა თუ არა. საჭმელს ის გასაოცარი სიფრთხილით და ხელმარჯვობით იღებდა.

ის ხანდიხან, სახუმაროდ, სარკის წინ გაჩერდებოდა მოსაკაზმავად და ისე მოხდენილად დაუწყებდა ბაძვას ოინების სამზადისში მყოფი მოკვლუცის ყველა მანევრებისა, რომ შეუძლებელი იყო სიცილის შეკავება.

მშობლები შეეცადნენ ნორჩობიდანვე განვითარებით მასში დარჩენილი გრძნობები და დაუჯერებელ წარმატებას მიაღწიეს ამ მიმართულებით. შეხების საშუალებით ის იგებდა ისეთ დეტალებს სხეულთა ფორმებზე, რომლებიც ხშირად უცნობი რჩებოდათ ყველაზე უფრო თვალგამჭირიან ადამიანებს.

მას საოცარი სიფაქიზის სმენა და ყნოსვა ჰქონდა; ჰაერიდან მიღებული შთაბეჭდილების მიხედვით ის ამინდის მდგომარეობის შესახებ სჯიდა, მოწმენდილია ცა თუ მოღრუბლული, ქუჩაზე მიდის ის თუ მოედანზე, ქუჩაზე თუ ჩიხში, დახურულ თუ ღია ადგილზე, დიდ ბინაშია ის, თუ პატარა ოთახში.

რომელიმე შეზღუდული სივრცის სიდიდეს ის თავისი ფეხის ხმის ან თავისივე ხმაურობის გამოძახილის მიხედვით არკვედა. ერთი გავლით რომელიმე სახლში, ის იხსომებდა ამ სახლის მთელ ტოპოგრაფიას. ისე რომ ის აფრთხილებდა კიდეც სხვებს, იმ პატარა საფრთხეების შესახებ, რომელთაც ისინი, შეიძლება, გადაყროდნენ: გაუფრთხილდით,—ამბობდა ის,—აქ მეტი სმეტად დაბალი კარია, იქ კი საფეხურს წააწყდებით.

ხმებში ის ჩვენთვის უცნობ სხვადასხვაობას პოულობდა და როდესაც რამდენჯერმე ვისიმე ხმას გაიგონებდა, ის მას სამუდამოდ ამახსოვრდებოდა.

მას ნაკლებ იზიდავდა ახალგაზრდობის მშვენიერება და ნაკლებ აძრწუნებდა სიბერის ნაკლები. ის ამბობდა, რომ მისთვის სახიფათოა მხოლოდ გონების და გულის ღირსებები. ეს სიბრძნის კიდევე ერთი უპირატესობათაგანია, განსაკუთრებით ქალებისათვის: ვერასოდეს,—ამბობდა ის,—ლაშაზი მამაკაცი მე თავბრუს ვერ დამახვევს.

ის მეამიტი იყო. მეტისმეტად ადვილი იყო და მეტისმეტი დაცემულობა იქნებოდა მისი მოტყუება! შეუწყნარებელი ვერაგობა იქნებოდა იძულებული გაგება და იგი ეფიქრა, რომ მარტოა ოთახში.

მას არასოდეს არ განუცდია პანიკური შიში; მას იშვიათად აწუხებდა მოწყენილობა; მარტოობამ ასწავლა მას თავისივე თავით დაკმაყოფილება. მან შეამჩნია, რომ გზაში, დილიყანსებში, შეღამებისას ხალხი ჩუმდება. რაც შემეხება მე,—ამბობდა ის,—მე არ მჭირდება იმათი დანახვა, ვისთანაც საუბარი მე მაისიამოვნებს.

ყველა ღირსებებიდან, ის განსაკუთრებით აფასებდა საღ მსჯელობას, და სათნოებას, და ხასიათის სიმზიარულეს.

ის ცოტას ლაპარაკობდა და ბევრს უსმენდა: მე ჩიტებს ჭგევარ, ამბობდა ის, მე სიბნელეში ვსწავლობ გალობას.

ადარებდა რა ერთმანეთს სხვადასხვა დროს გაგონილს, ის აღშფოთებული იყო წინააღმდეგობებით ჩვენს მსჯელობაში: მისთვის თითქმის სულერთი იყო, ქებას თუ გინებას მოისმენდა ასეთ უთანამიმდევრო არსებათაგან.

მას კითხვა ასწავლეს ამოჭრილი ასოების შემწეობით. მას სა-
სიამოვნო ხმა ჰქონდა; ის ლამაზად მღეროდა; ის დიდის სიამოვნე-
ბით გაატარებდა მთელ თავის სიცოცხლეს საკონცერტო დარბაზში,
ან ოპერაში; არ სიამოვნებდა მას მხოლოდ ხმაურიანი მუსიკა. ის
წარმტაცად ცეკვავდა; ის საუცხოვოდ უკრავდა ალტ-ვიოლიონზე, და
ამიტომ მის საზოგადოებაში მოხვედრას სცდილობდა მისი ტოლი
ახალგაზრდობა, რომ ესწავლათ მისგან მოლაში შემოსული ცეკვები
და კადრილი.

ის გამორჩევით უყვარდათ დებსა და ძმებს: „აი, ამბობდა ის,
რა კარგ საქმეს მიშვება მე ჩემი დანაკლისი: მე მეთვისებიან იმ
სამსახურის მიზეზით, რომელსაც თვითონვე მიწვევენ და იმ კრძალვის
გამო, რომელსაც მე ვეწევი რომ ეს სამსახური ვიცნო და დავიმსა-
ხურო მათი სიყვარული. მიუმატეთ ამას ის, რომ ჩემი ძმები და
დეები ამისი მოშურნენი არ არიან. მე რომ მხედველობა მქონოდა, ეს
ზიანს მოუტანდა ჩემს გონებასა და ჩემს გულს. მე ამდენი საფუძ-
ველი მაქვს გულკეთილი ვიყო! რალა ვიქნებოდი მე, რომ ყურად-
ღება, რომელსაც მე ახლა ვიწვევ, შეწყვეტილიყო?“

როდესაც მისი შშობლები გაღარიბდნენ, ის ნანობდა მხოლოდ
იმას, რომ მასწავლებლებს კარგავდა; მაგრამ ისინი ისე შეთვისე-
ბული იყვნენ მასთან და იმდენი პატივისცემა ჰქონდათ მისი, რომ
გეომეტრი და მუსიკოსი დაჟინებით სთხოვდნენ მას უფასოდ მიეღო
მათგან გაკვეთილები, და ის ეუბნებოდა დედამის: დედა, რო-
გორ მოვიქცე? ისინი ხომ მდიდრები არ არიან, და
თვითონვე სჭირდებათ მთელი თავიანთი დრო.

მას ასწავლეს მუსიკა ამოზურცული ნოტების შემწეობით, რომ-
ლებიც განლაგებული იყვნენ დიდი მაგიდის ზედაპირზე ამალღებულ
ნახაზებზე. ის ხელით კითხულობდა ამ ნოტებს; ასრულებდა მათ
თავის ინსტრუმენტებზე და სწავლის მცირე ხანში ისწავლა ვრცელი
და ურთულესი მუსიკალური ნაწარმოების დაკვრა.

მან იცოდა ასტრონომიის, ალგებრისა და გეომეტრიის საწ-
ყისი. დედამისი, რომელიც მას აბატ დე-ლაკაილის წიგნს უკით-
ხავდა, ხანდისხან შეეკითხებოდა ხოლმე მას, ესმოდა თუ არა წაკით-
ხული. მშვენიერადო, უპასუხებდა ის.

ის ირწმუნებოდა, რომ გეომეტრია ნამდვილი ბრძების მეცნიე-
რებაა, რადგან ის დიდ ყურადღებას მოითხოვს და მასთან ერთად
შესაძლებლობას იძლევა მასში სხვისი დაუხმარებლად წარმატებისა-
თვის. გეომეტრია—დაუმატებდა ის, თითქმის მთელ თავის
ცხოვრებას თვალდახუჭული ატარებს.

მე ვნახე რუკები, რომლების საშუალებითაც ის გეოგრაფიას სწავლობდა. პარალელები და მერიდიანები იქ თითბერის მავთულგებით იყო გამოხატული; სახელმწიფოების და პროვინციის საზღვრები აღნიშნული იყვნენ ქალაქის, აბრეშუმის და მატყლის სხვადასხვა სიმსხვილის ძაფებით; მდინარეები, ლეღები და მთები, მეტ ან ნაკლებ მსხვილთავიანი ქინძისთავებით; ცოტად თუ ბევრად დიდი ქალაქები კი—სანთლის სხვადასხვა სადიდის წვეთებით.

ერთხელ მე მას ვუთხარი: ქალიწვილო, წარმოიდგინეთ კუბი.—მე უმზერ მას—წარმოიდგინეთ წერტილი კუბის ცენტრში.—მზათაა. გაიყვანეთ ამ წერტილიდან კუბის კუთხეებამდე სწორი ხაზები; ამით თქვენ გაყოფთ კუბს—ექვს თანასწორ პირამიდად, დაუმატა მან თვითონ, რომელთაც გვერდები თანაბარი აქვთ, საფუძვლად კუბის გვერდი და სიმაღლით—მისი ნახევარი.—ეს მართალია, მაგრამ სად ხედავთ თქვენ ამას? ჩემს თავში, ისევე, როგორც თქვენ.

უნდა ვალიარო, რომ მე ვერასოდეს ვერ გავიგე ხეირიანად, თუ როგორ წარმოიდგენდა ის ფიგურებს თავში, მათ გაუფერადებლად. ეგებ ეს კუბი შეიქმნა შეხების შეგრძნობათა მოგონებებიდან, ეგებ მისი ტვინი გარდაიქმნა თავისებურ ხელად, რომელიც თითქო შეხებით სინჯავს საგნებს? ეგებ, დროთა განმავლობაში, რალაც შესაბამისობა დამყარდა ორ სხვადასხვა გრძნობის შორის? რატომ ჩვენში არ არსებობს ეს კავშირი და რატომ მე ვერ ვხედავ ჩემს თავში ვერაფერს გაუფერადებლად? რა არის ბრმა ადამიანის წარმოდგენა? ეს მოვლენა არც ისე ადვილი ასახსნელია როგორც ამას ფიქრობენ.

ის წერდა ქინძისთავის საშუალებით, რომლითაც ის ჩხვლეტდა ქალაქის ფურცელს, გადაჭიმულს ორ მოძრავ, პარალელურ ფირფიტადან ისე, რომ ფირფიტებს შორის შუალედი რჩებოდა ერთი სტრიქონისათვის. ამავე ხერხით სარგებლობდა ის საპასუხო წერილებისათვის, რომლითაც ის კითხულობდა თითის წვერის გადავლებით იმ მცირე უსწორობაზე შექმნილი ქინძისთავით, ან ნემსით ქალაქის მეორე მხარეზე.

ის კითხულობდა მხოლოდ ცალ გვერდზე დაბეჭდილ წიგნს. პრემ ასეთნაირად დაბეჭდა მისთვის წიგნი. იმდროინდელ ჟურნალ „მერკიურში“ მოთავსებულ იქნა ერთი მისი წერილი.

მას ეყო მოთმინება ნემსის საშუალებით გადაეწერა მოკლე ისტორია პრეზიდენტ ენოსი, და მე მივიღე ქალბატონ დე-ბლასიდან, მისი დედიდან, ეს საყურადღებო ხელთნაწერი.

აი, ფაქტი, რომელსაც ძნელად თუ ვინმე დაიჯერებს, მიუხედავად იმისა, რომ ამას მთელი მისი ოჯახი, თვითონ მე და ოცამდე კიდევ სხვა ცოცხალი პიროვნება დაადასტურებენ; თუ კი მას თორ-

მეტ-თოთხმეტ სტროფიან ლექსიდან, პირველ ასოს ეტყოდნენ და აგრეთვე ასოების რაოდენობას, რომლიდანაც თითოეული სიტყვა შესდგებოდა, ის გამოიცნობდა მთელ მოცემულ ლექსს, როგორი უცნაურიც არ ყოფილიყო იგი. მე მასთან ცდა ვაწარმოვე კოლეს პაროდიებზე. ის წააწყდებოდა ხანდახან უფრო მოხდენილ გამოთქმებს, ვიდრე თვითონ პოეტს ჰქონდა.

ის ძლიერ სწრაფად უყრიდა ძაფს უუწვრილეს ნემსშიაც კი, გადაჭიმავდა რა ძაფს მარცხენა ხელის სალოკ თითზე და შემდეგ ამისა გააძვრენდა მას მეტისმეტად წვრილი წვეტის შემწეობით, პერპენდიკულარულად დადებული ნემსის ყურწში.

ის დიდად დახელოვნებული იყო ყოველგვარ პატარა ხელსაქმეში; აკეთებდა ნაწიბურებს, მთლიან ან სიმეტრიზებულ ქისებს, აჭურებს სხვადასხვა სახეებისა და ფერებისა, წვივსაკრავებს, სამაჯურებს, ყელსაკრავებს, მძივებიდან, წვრილებს, როგორც სტამბის ასოებს. მე ვფიქრობ, რომ ის საუცხოვო ასოთ-ამწყობი იქნებოდა; ვინაიდან ვისაც მეტის უნარი აქვს მას ნაკლების უნარიც ექნება.

ის შესანიშნავად თამაშობდა რევერსს, მედიატორს და კადრილს; ის თვითონვე აწყობდა თავის ბანტოებს, რომელთაც ის არჩევდა ერთიმეორისაგან მცირე ნიშნებით, რომელთაც ის შეხებით სცნობდა და რომელთაც სხვები ვერც თვალთ, ვერც შეხებით ვერ არჩევდნენ. რევერსის თამაშის დროს ის ნიშნებს უცვლიდა ტუზებს, განსაკუთრებით წვენტის ტუზს და კვინოლს. ერთადერთი დათმობა, რომელსაც მას აძლევდნენ, იყო ის, რომ თამაშის დროს კარტებს ასახელებდნენ. თუ მოხდებოდა ისე, რომ კვინოლს ხიფათი მოელოდა, მის ტუჩებზე ღიმილი ჩნდებოდა, რომელსაც ის ვერ იკავებდა, თუმცა იცოდა, რომ ეს მოურიდებლობა იყო.

ის ფატალისტი იყო; ის ჰფიქრობდა, რომ ყოველივე ჩვენ ცდას ბედისწერის ასაშორებლად მხოლოდ მიყევართ ამ ბედისწერისაკენ. მე არ ვიცი როგორი იყო მისი რელიგიური შეხედულებანი; ის იმას საიდუმლოდ ინახავდა თავის ღვთისნიერი დედის პატივისცემით.

მე მრჩება მხოლოდ გაგაცნოთ მის შეხედულებებს წერისა, ხატვისა, გრაფიკული ხელოვნებისა და ფერწერის შესახებ; ჩემის აზრით, ძნელია უფრო ახლო ყოფნა ჰქმნარიტებასთან, ვიდრე ის იყო; ყოველ შემთხვევაში, ასეთია დასკვნა, რომელიც გამომდინარეობს ქვემოთ მოყვანილ საუბრიდან, რომლის ერთერთი მონაწილე მეც ვიყავი. საუბარი დაიწყო მან.

„თქვენ რომ დანის წვერით დაგეხატათ ჩემს ხელზე ცხვირი, პირი, მამაკაცი, დედაკაცი, ხე, რასაკვირველია, მე მათში არ შევც-

დებოდი; არ ვეჭვობ, რომ მე შევძლებდი, თუ სურათი ზუსტი იქნებოდა, გამოცნობას იმისას, ვისაც თქვენ დამიხატავდით: ჩემი ხელი გარდაიქმნებოდა ჩემთვის გრძნობიერ სარკედ: მაგრამ განსხვავება მგრძნობელობაში ამ ტილოსა და მხედველობის ორგანოს შორის დიდია.

„ამრიგად, მე ვვარაუდობ, რომ თვალი ცოცხალი ტილოა, დაუსრულებადი სინაზისა; ჰაერი განმეხავს რაიმე საგანს, უკანასკნელიდან იგი აირეკლება თვალისაკენ, რომელიც მიიღებს ამისგან დაუსრულებელ სიმრავლეს შთაბეჭდილებებისას, რომლებიც სხვადასხვაა იმისდამიხედვით, თუ რა ბუნების, ფორმის და ფერისაა საგანი, ან შეიძლება იმის მიხედვითაც, თუ რა თვისებისაა ჰაერი, უცნობი როგორც ჩემთვის, ისე თქვენთვისაც; და სწორედ ამ ზეგრძნებათა მრავალფეროვნებით ლებულობთ თქვენ საგნის გამოსახულებას.

ჩემი ხელის კანი რომ ისეთივე მგრძნობიარე ყოფილიყო, როგორც თქვენი თვალები, მე ისევე დაეინახავდი ჩემი ხელით როგორც თქვენ თქვენი თვალებით ხედავთ, და მე ხანდახან წარმოვიდგენ ხოლმე, რომ არსებობენ ბრმა, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ნათელ-მჭკრეტი ცხოველები.

— რას იტყვით თქვენ სარკეზე?

„თუ ყველა სხეულები სარკეები არ არიან, ალბათ რაიმე ნაკლებლოვანების გამო თავიანთ აგებულობაში, რაც ხელს უშლის ჰაერის არეკლვას. მე მით უფრო მტკიცედ ვდგევარ იმ აზრზე, რომ გაკრიალეზულ ოქროს, ვერცხლს, რკინას, სპილენძს ჰაერის არეკლვის უნარი ეძლევა, მღვრიე წყალს და დაფხაჭნილ მინას კი ეს უნარი ეკარგება.

„ნაწერი განსხვავდება ნახატისაგან, ნახატი—ტვიფარიდან, ტვიფარი კი—სურათიდან, შეგრძნობის სხვადასხვაობით და, მაშასადამე, თქვენს მიერ ნახმარი მასალების, ჰაერის არეკლვის სხვადასხვა უნარიანობით.

„ნაწერი, ნახატი, ტვიფარი, ერთფეროვანი სურათი—თითქო გრავიურებია სხვადასხვა ხარისხების“.

— მაგრამ თუ მხოლოდ ერთი ფერია, მაშინ გამორჩეული უნდა ყოფილიყო მხოლოდ ეს ფერი.

„აშკარაა, ტილოს ფონს, საღებავის სისქეს და მისი ხმარების ხერხს შეაქვთ ჰაერის არეკლვაში რალაც განსხვავება, შესაფერი ფორმების სხვადასხვაობასთან. თუმცა ნურაფერს მეტს ნუ შემეკითხებით, მე მხოლოდ ეს-ლა ვიცი.

— მე კი ამოდ შევეცდებოდი თქვენთვის მეტი მესწავლება.
მე თქვენ ვერ გიამბეთ ამ ახალგაზრდა ბრმაზე ის, რაც მე შემძლო შემემჩნია უფრო ხშირად რომ მენახულებია იგი და ჯეროვანის მოხერხებულობით გამომეკითხა ყოველივე. მაგრამ პატროსან სიტყვას გაძლევთ, რომ ყველაფერი, რაც დავწერე, ჩემს პირად ცდაზე დამყარებული.

ის გარდაიცვალა დაბადებიდან 22 წლის. თავისი უდიდესი მესიერებისა და ასეთივე ვეებერთელა ნიჭის მეოხებით, რარიგ ბრწყინვალე მეცნიერულ გზას გაივლიდა იგი ასე ნაადრევად რომ არ შეწყვეტილიყო მიი სიცოცხლე! დედამისი ისტორიას უკითხავდა მას, და ეს მეცადინეობა ერთნაირად სასარგებლო და სასიამოვნო იყო ორივესათვის.

ს ა ზ ო გ ა ლ ო ე ბ ა

(თავი ენციკლოპედიკონი)

ადამიანები შექმნილია საზოგადოებაში საცხოვრებლად; თუ ღმერთს განზრახვა ჰქონოდა, რომ თითოეულ ადამიანს მხოლოდ თავისთავისათვის და სხვებისგან განმარტოებით ეცხოვრა, მაშინ ის ყოველ მათგანს მიანიჭებდა ასეთი განმარტოებული ცხოვრებისათვის დამაზახისათებელ და საჭირო თვისებებს. თუ შემოქმედი არ გაყვა ამ გზას, ეს, ცხადია, იმიტომ, რომ მას სურდა სისხლითა და დაბადებით შეკრული კავშირით დაწყებულიყო ადამიანებს შორის ის უფრო ფართო კავშირი, რომელიც მას სურდა დაემყარებია ადამიანთა შორის; უმეტესი ნაწილი ადამიანის თვისებებისა, მისი ბუნებრივი მიდრეკილებანი, მისი უმწეობა, მისი მოთხოვნილებანი ესოდენ ცხადლივ დამამტკიცებელია შემოქმედის ასეთი განზრახვისა. მართლაც ადამიანის ბუნება და კონსტიტუცია ისეთია, რომ საზოგადოების გარეშე ის ვერც სიცოცხლეს შეინარჩუნებდა, ვერც გაშლიდა თავის უნარსა და ნიჭს, ვერც მოიპოვებდა ქეშმარიტ და მტკიცე ბედნიერებას. აბა, გვითხარით, რა მოუვიდოდა ბავშვს, რომ მოწყალე და მფარველი ხელი არ ზრუნავდეს მის მოთხოვნილებებზე? ის დაიღუპებოდა რომ არავის ეზრუნა მასზე; და სწორედ მისი ასეთი უმწეო და უბაღრუკი მდგომარეობა მოითხოვს ერთობ ხანგძლივ მფარველობას; სამაგიეროდ დაუკვირდით მის კადნიერებას, ზვიცობას, ურცხვ აზრებს სიკბატუკის ჟამს; და თუ ის თავის ანაბარად იქნებოდა მიტოვებული, თქვენ მასში სხვას არას დაინახავდით თუ არა ნადირს, და შესაძლოა იმასაც მძინეარეს; უგულვებელმყოფელი წესიერად მოწყობილი ცხოვრებისა ის ჩაეფლობოდა უსაქმურსა და ფუჭ ცხოვრებაში, გახდებოდა რა მსხვერპლი სევდისა და გაუშაძლარი მოუსვენრობის. ხოლო მოხუცებულობის ჟამს კი თავს იჩენს უძღურებანი, რომელნიც გვხდიან ჩვენ სხვებზე დამოკიდებულს თითქმის იმდენადვე, რამდენადაც ამას ადგილი ჰქონდა უგუნური ბავშვობისას; სხვებზე ასეთი დამოკიდებულება უფრო საგრძნობი ხდება უბედურ შემთხვევებისას და ავადმყოფობის ჟამს; ეს საუცხოვოდ გამოხატა სენ ეკამ შემდეგ სიტყვებში:

„რახეა დამოკიდებული ჩვენი უზრუნველყოფილობა, თუ არა ურთიერთმომსახურეობაზე? მხოლოდ ასეთ კეთილქმედებას უნდა ვუმიდლოდეთ კეთილ ცხოვრებას და იმ მდგომარეობას, რომელიც გვიცავს უსამართლო შეურაცყოფისა და დევნისაგან; რა ბედი ეწეოდა ადამიანის მოდემას, რომ ყველას ცალკეცალკე ეცხოვრა? რამდენიც ადამიანია, იმდენი ნადავლი და მსხვერპლი იქნებოდა სხვა ცხოველთათვის, ადვილად დასადვრელი გახდებოდა ადამიანის სისხლი, ერთი სიტყვით, ნამდვილი უმწეობა გამეფდებოდა; ამავე დროს სხვა ცხოველნი საკმაოდ ძლიერნი არიან თავდასაცავად; ყველა მაწანწალა ცხოველი, რომელსაც თავისი მძვინვარე ხასიათისა გამო არ ძალუძს ჯოჯოფური ცხოვრება, ასე ვთქვათ, იბადება შეიარაღებული, მაშინ როცა ადამიანი ყოველმხრივ უმწეოა და იარაღად არ გააჩნია არც კბილები, არც კლანჭები; მაგრამ ძალნი, რომელნიც მარტოხელ ადამიანს არ გააჩნია, უმალ ვლინდებიან მასში, როცა ის თავისივე მსგავსთ უერთდება. ბუნებამ დააჯილდოვა ადამიანი ორი საგნით, რამაც მას მიანიჭა უპირატესობა ცხოველებზე: მე მხედველობაში მაქვს გონება და საზოგადოებრივობა, რომელთა მეოხებითაც ის, ვინც მარტოხელად ვერაფერს წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდა, ყველაფერი გახდა; საზოგადოებამ გააბატონა ადამიანი ცხოველთა სამეფოზე საზოგადოებაა, რომ არ აკმარებს ადამიანს იმ ელემენტზე ცხოვრებას, რომელზედაც ის იშვა და ავრცელებს მის ბატონობას ზღვაზედაც; სწორედ ასეთი კავშირია წამლებს რომ აწვდის მას ავადმყოფობისას, რომ მფარველ უბს მას მოხუცებულობის ჟამს, რომ უამებს მას ტკივილებსა და სევდას; სწორედ ისაა, რომ საშუალებას აძლევს მას, ასე ვთქვათ, მხნედ შეებრძოლოს ბედს. დაჰგმეთ საზოგადოებრივობა, და თქვენ ამით მოსპობთ ადამიანთა შორის იმ კავშირს, რომელზედაც დამოკიდებულია სიცოცხლისა და ყოველგვარი ბედნიერების შენარჩუნება“ (Senec. De Benef., lib. IV, cap. XVIII).

საზოგადოებას, რომელიც უსოდენ აუცილებელია ადამიანისათვის, ღმერთმა მიანიჭა აგრეთვე ისეთი კონსტიტუცია, უნართვისებებრ და ნიჭი, რომელნიც ესოდენ შეესატყვისებიან მის მდგომარეობას; ასეთია, მაგალითად, მეტყველების ნიჭი, რომელიც ჩვენ საშუალებას გვაძლევს ესოდენ ადვილად და სწრაფად გავუზიაროთ ჩვენი აზრები სხვებს, და რომელსაც საზოგადოების გარეშე არავითარი გამოყენება არ ექნებოდა. იგივე შეიძლებოდა გვეთქვა მიბაძვისადმი მიტრეკილებისა და იმ საუცხოვო მექანიზმის შესახებ, რომელიც ესოდენ მოხდენილად გადასცემს ადამიანის სულის აგზნებასა და შთაბეჭდილებას ერთი ადამიანიდან მეორეს; საკმარისია

რომ ადამიანი ჩნდეს გულაჩვილებული, რომ ჩვენც აგვაჩვილოს და გული მოგვიღობოს: homo sum, humani a the nihil alienum puto.⁸⁹ თუ რომ ჩვენ ვინმე გვიახლოვდება სახეზე ალტაცების გამომეტყველებით, ის ჩვენშიაც აღძრავს ალტაცების გრძნობას; უცნობის ცრემლი გულს გვიჩვილებს ჩვენ ჯერ კიდევ მანამდე, სანამ ჩვენ მისი სევდის მიზეზს შევიტყობდეთ, და კივილი ადამიანისა, რომელიც ჩვენთან მხოლოდ ადამიანურობითაა დაკავშირებული, გვაიძულებს ჩვენ ანგარიშიუცემლად და უნებლიედ გავექანოთ მის საშველად. კიდევ მეტიც; ჩვენ ვხედავთ, რომ ბუნებამ ინება სხვადასხვანაირად გაენაწილებია და განერიგებია ნიჭი ადამიანთა შორის, მისცა რა ერთს შესაძლებლობა უკეთ შეესრულებია ზოგი რამ, რაც პეორესათვის შეუძლებელია; ამავე დროს ამ უკანასკნელსაც გააჩნია რაიმე ისეთი უნარი, რომელზედაც პირველს ბუნებამ უარი უთხრა; ამრიგად, თუ რომ ბუნებრივი მოთხოვნილებანი ადამიანებს ურთიერთთაგან დამოკიდებულს ხდიან, უნარისა და ნიჭის მრავალფეროვნება ხელს უწყობს მათი ურთიერთშეკავშირებას, მათ გაერთიანებას. ყველაფერი ეს საკმაო თვალნათლივობით ამტკიცებს იმას, რომ ადამიანი განკუთვნილია საზოგადოებისათვის.

მაგრამ, თუ ჩვენ შევეცდებით დავსძლიოთ საზოგადოებრივობისაკენ. ჩვენი ბუნებრივი მიდრეკილება, დავინახავთ, რომ ჩვენდა უნებლიეთ ჩვენი გული ბუნებრივად მიისწრაფვის ჩვენივე მსგავსთა საზოგადოებისაკენ, უფრთხის რა სრულ მარტოობას როგორც მიტოვებულობისა და სევდის მდგომარეობას. თუ ჩვენ მოვისურვებდით იმის შეტყობას, თუ საიდან გაჩნდა ჩვენი მისწრაფება შეკავშირებისა და საზოგადოებრივობისაკენ, დავრწმუნდებოდით, რომ ჩვენ ის მონიჭებული გვაქვს სწორედ ჩვენი შემოქმედის მიერ, ვინაიდან სწორედ საზოგადოებაში კვავებს ადამიანი წამალს თავისი მოთხოვნილებათა უმეტესი ნაწილისათვის და საკუთარ უნართა უმეტესი ნაწილის გამოვლინებისათვის. უმთავრესად სწორედ აქ შეუძლია ადამიანს განიცადოს და გამოავლინოს თავისი გრძნობები, რომლებიც ბუნებამ დააჯილდოვა კეთილმსურველობისა, მეგობრობისა, თანაგრძნობისა და სულგრძელობისადმი ბუნებრივი სწრაფვით; საზოგადოებრივობისადმი სწრაფვის მომხიბლაობა ესოდენ ძლიერია, რომ მისგან წარმოიშობა ჩვენი უსათუთესი სურვილები; არაფერი არ იწვივს ჩვენში ისეთ კმაყოფილებას და ისე არ გვხიბლავს როგორც აზრი იმაზე, რომ დავიმსახურეთ სხვებისაგან პატივისცემა და მეგობრობა; მეცნიერებასაც მხოლოდ მაშინ აქვს უფრო მეტი ღირებულება, როცა ის საზოგადოებას ენსახურება; სიხარულიც უფრო წარმტაცია მაშინ, როცა მას გამოჰხატავს სხვის წინაშე ან მეგობრულ საზოგადოებაში; სხვე-

ბისადმი გაზიარებული სიხარული ორმაგად მეტი ღირებულების მქონეა, ვინაიდან ჩვენს საკუთარ კმაყოფილებას ემატება სასიამოვნო სიხარული იმის შესახებ, რომ ჩვენ სიხარულსავე ვგვრით აგრეთვე სხვებსაც და ამით კიდევ უფრო ვიზიდავთ მათ ჩვენდამი; ჭმუნვა კი, პირიქით, მცირდება და სუსტდება სხვისადმი მისი გაზიარებით, მსგავსად ტვირთისა, რომლის ზიდვაშიც თავაზიანად გვჭველიან. ამრიგად, ყველაფერი გვიზიდავს ჩვენ საზოგადოებისაკენ; საქიროება ხდის მას აუცილებელს, მისდამი სწრაფვა აქცევს მას სიხარულად, და განწყობილებანი, რომელნიც მასში შეგვაქვს, ბუნებრივად მიგვიტოებენ ჩვენ იმაზე, რომ ეს ჩვენი შემოქმედის ჭეშმარიტი განზრახვაა. თუ რომ ქრისტიანობა აკანონებს განდევნობას, ის ამით მოწყალებიანა და სამართლიანობის უდიდეს უფლებას გვანიჭებს და ამითვე გულისხმობს უდიდეს ურთიერთობას მოყვასთან; მაგრამ, არ შევჩერდებით რა ისეთ მდგომარეობაზე, როცა ადამიანები შეიძლება ამალდნენ ზებუნებრივი შემეცნების საშუალებით, ჩვენ მათ განვიხილავთ იმ სახით, რა სახითაც ისინი საწვდომი იქნებიან ჩვეულებრივი გონებისათვის.

ადამიანთა საზოგადოების მთელი ეკონომია ემყარება შემდგომ მარტივ და ზოგად პრინციპს: მე მინდა ბედნიერი ვიყო; მაგრამ მე ვსცხოვრობ ადამიანებთან, თითოეულ რომელთაგანსაც ისევე, როგორც მეც, აგრეთვე სურს თავისი მხრით იყოს ბედნიერი; ვეძებოთ ხერხი ჩვენი ბედნიერების მოსაპოვებლად, მაგრამ ისე, რომ სხვებსაც მოვუპოვოთ ასეთი, თუ არა და ყოველ შემთხვევაში ვნება მაინც არ მივაყენოთ მათ. ეს პრინციპი თითქოს ჩვენს გულშია გამონაკვეთული; თუ რომ ერთი მხრით შემოქმედმა შთანერგა ჩვენში ჩვენივე თავისადმი სიყვარული, მეორე მხრით მანვე ჩაგვაქსოვა გულში ნდომა კეთილსურვილებისა ჩვენისავე მსგავსთა მიმართ; ამავე დროს ამ ორ მიდრეკილებას, მიუხედავად ერთმანეთისაგან მათი განსხვავებისა, არაფერი ურთიერთ საწინააღმდეგო არა აქვთ; და ღმერთმა, რომელმაც ჩვენ ისინი გულს შთავიწინერგა, განგვიკუთვნა მათი შეთანხმებული ქმედება, და არა მათ მიერ ურთიერთგანადგურება; ამიტომაც კეთილი და სულგრძელი გული უზენაეს კმაყოფილებას პოულობს მაშინ, როცა სიკეთეს უშვრება სხვა ადამიანებს, ვინაიდან ის ამას სჩადის ბუნების მიერ მისდამი მინიჭებული სწრაფვისადმი გულისხმიერი მოპყრობით. კეთილმომსახურეობის ამ თესლს, რომელიც ვითარდება ადამიანებში, მორალისტებმა უწოდეს საზოგადოებრივობა. წყაროს მსგავსად საზოგადოებრივობის პრინციპიდან გამომდინარეობს საზოგადოების ყველა

კანონი და ყველა ჩვენი მოვალეობა სხვა ადამიანების მიმართ—როგორც კერძო, ისე საზოგადო ხასიათისა. სწორედ ესაა საფუძველი ადამიანის მთელი სიბრძნისა, წყარო ყველა წმინდა ბუნებრივი სათნოებისა, სწორედ ესაა ზოგადი პრინციპი მთელი მორალისა და მთელი სამოქალაქო საზოგადოებისა.

1. საერთო კეთილმდგომარეობა უნდა იყოს ჩვენი საქციელის უზენაესი წესი, და არასოდეს არ უნდა ვეძიოთ ჩვენი საკუთარი სარგებლობა საზოგადო სარგებლობის საზიანოდ; სწორედ ამას მოითხოვს ადამიანთა შორის ღვთის მიერ დამყარებული კავშირი.

2. საზოგადოებრივი სული უნივერსალური უნდა იყოს; ადამიანთა საზოგადოება მოიცავს ყველა ადამიანს, რომლებთანაც შეიძლება გვექონდეს ურთიერთობა, ვინაიდან ეს უკანასკნელი დამყარებულია იმ ურთიერთდამოკიდებულებაზე, რომელიც გააჩნია ყოველ ადამიანს მისი ბუნებისა და მდგომარეობის გამო. იხილეთ ჰუმანიურობა, ერთი გერმანელი თავადი, სახელდობრ, მფლობელი ვირტენბერგისა, თითქოს დარწმუნებული იყო ამაში, როცა შემდეგი სიტყვებით მიმართავდა ერთერთ თავის ქვეშევრდომს, რომელიც მას მადლობას უხდოდა მდევნელთაგან მისი მფარველობისათვის: „ჩემო შვილო,—უთხრა მას თავადმა,—ამასვე მოვიმოქმედებდი მე თურქისათვისაც; როგორ არ ჩავიდნდი ამას მე ჩემი ქვეშევრდომისათვის?“

3. ადამიანთა თანასწორბუნებოვანება წარმოადგენს პრინციპს, რომელიც ჩვენ არასოდეს არ უნდა გამოგვრჩეს მხედველობიდან. საზოგადოებაში ეს პრინციპი დაფუძნებულია ფილოსოფიითა და რელიგიით: ის ერთგვარი უთანასწორობაც, რომელიც თითქოს დამყარდა ადამიანებს შორის მათი მდგომარეობის განსხვავებულობისა გამო, სინამდვილეში მოწოდებულია საუკეთესო მიღწევებისათვის, მათი ახლანდელი მდგომარეობის შესაბამისად ყველასათვის საერთო ბოლოს დასამკვიდრებლად, რომ ბედნიერი ვიყოთ იმდენად, რამდენადაც ამის შესაძლებლობას იძლევა მოკვდავი სიცოცხლე; და ეს განსხვავებულობაც, რომელიც ფილოსოფოსის თვალში ერთობ მცირედად სჩანს, არაა ხანგძლივი; სიცოცხლიდან სიკვდილამდე მხოლოდღა ნაბიჯია, და სიკვდილი ერთნაირი ბოლოა ყველაზე უმაღლესი და ყველაზე უბრწყინვალესი, ყველაზე დაბალი და ყველაზე ბნელი ადამიანისათვის. ამრიგად, სხვადასხვა მდგომარეობაში, უთანასწორობაც კი მეტი არაა, რა, ვინემ როლები ერთი დამავე კომედიის სხვადასხვა გმირებს შორის: პიესის დამთავრება კომედიანტებს აყენებს მათი საერთო მდგომარეობის დონემდე, ასე რომ მათი როლის მცირეხნოვანობა პიესაში ვერავის დაარწმუნებს.

იმაში, რომ ისინი სხვებთან შედარებით მართლა მალლა დგანან თუ დაბლა.

არაფერია იმაზე მშვენიერი დიდ ადამიანებში, როგორც ხსოვნა იმისა, რომ ისინი სხვისი თანასწორნი არიან ადამიანის თანასწორ-ბუნებოვანობის შესაბამისად. კარლოს XII ხასიათის ერთერთი გამოვლინება მოგვცემდა გაცილებით მაღალ აზრს მისი გრძნობების შესახებ, ვინემ როჯელიმე ყველაზე ბრწყინვალე მისი ლაშქრობათაგანი, საფრანგეთის ელჩის ერთერთ მსახურს (რომელიც შვეციის სასახლის მინისტრს ელოდებოდა) უბრალო ჯარისკაცის ტანსაცმელში გამოწყობილი უცნობი შეეკითხა თუ ვის ელოდება ის; მსახურმა ზედმეტად სცნო ამ უცნობის ცნობისმოყვარეობის დაკმაყოფილება; ცოტა ხნის შემდეგ, სასახლის დიდებულნი, მიუახლოვდნენ რა სწორედ ამ უბრალოდ ჩაცმულ პირს, მიმართეს მას სიტყვებით — „თქვენო უდიდესებულებავ“, ვინაიდან ის მართლაც მეფე იყო. სასოწარკვეთილი მსახური, სთვლის რა თავს დაღუპულად, ფეხქვეშ უვარდება მეფეს, ევედრება მას პატიებას თავისი წინდაუხედაობისათვის და ეუბნება, რომ მას ის მეფე კი არა, ადამიანი ეგონა. თქვენ სრულიადაც არ მოტყვილებულხართ. მიუგო მას მეფემ დაყვავებით, არაჭინ ისე არ ჰგავს ადამიანს როგორც მეფე. ყოველმა ადამიანმა, ემორჩილება რა ის ადამიანთა შორის არსებული თანასწორობის ამ პრინციპს, უნდა შეუფარდოს მას თავისი ქცევა ისე, რომ შეძლებისდაგვარად გაუწიოს მოყვასს მფარველობა; ის ვინც ყველაზე ძლიერია, ყველაზე მდიდარია და ყველაზე პატივცემული, მუდამ მზად უნდა იყოს გამოიყენოს თავისი ძლიერება, თავისი სიმდიდრე და თავისი ავტორიტეტი იმათ სასარგებლოთ, ვისაც ის სჭირდება, და ეს უნდა ხდებოდეს პროპორციულად იმ მოთხოვნილებებისა, რომელნიც აქვთ ერთთ, და დახმარების აღმოჩენის იმ შესაძლებლობისა, რომელნიც გააჩნიათ სხვებს.

4. საზოგადოებრივობა წარმოადგენს ადამიანთა შორის ურთიერთვალდებულებას, და ყველა იმათ, რომელნიც თავიანთი სიბოროტით, ან თავიანთი უსამართლობით არღვევენ საზოგადოებრივ შემაკავშირებელ ძაფებს, უფლება არა აქვთ უჩიოდნენ თავიანთ ბედს, თუ მათგან შეურაცყოფილნი მათ მეგობრად აღარ მიიჩნევენ ანდა ძალადობასაც კი მიმართავენ მათ მიმართ; მაგრამ, თუ შეიძლება უფლება გვქონდეს შევსწვიტოთ მტრის მიმართ კეთილმოსურნეობა, სამაგიეროდ არასოდეს არ უნდა ჩავახშოთ კეთილქმედების პრინციპი: ვინაიდან მხოლოდ აუცილებლობა გვაიძულებს ჩვენ მიემართოთ ძალას უსამართლო თავდამსხმელის მიმართ, იგივე აუცილებლობა უნდა იქცეს კანონად და ზომად იმ ზიანისა, რომელიც ჩვენ

შეგვიძლია მას მივაყენოთ და რომელიც გვევალეbs ყოველთვის მზად ვიყოთ ხელახლად გავუწოდოთ მას მეგობრობის ხელი უმაღლე, — რა უამს ის ჩვენს მიმართ სამართლიანი იქნება და მისი მხრით არავითარი შიში არ გვექნება. ამრიგად, კარგად უნდა განვასხვავოთ სამართლიანი თავდაცვა შურისძიებისაგან; პირველი მხოლოდ აუცილებლობითაა გამოწვეული და დროებით სწუკვეტს კეთილქმედებას და არც არაფრით არ ეწინააღმდეგება საზოგადოებრივობას; მეორე კი, ახშობს რა კეთილქმედების პრინციპს, სცვლის მას ზიზღისა და გაბოროტების იმ გრძნობით, რომელიც თავისთავადვე მანკიერებაა და საზოგადოებისათვისაც მიუღებელია და რომელიც სწორედ დაგმობილია ბუნებრივი კანონით.

ეს ზოგადი კანონები მდიდარია შედეგებით: უნდა ვეკრძალოთ სხვისადმი რაიმე ზიანის მიყენებას, როგორც სიტყვით, ისე მოქმედებით და უნდა ვეცადოთ მიყენებული ზიანის ყოველგვარად გამოსწორებას; და ეს მიტომ, რომ საზოგადოება ვერ იარსებებდა თუ თავს ნებას მივსცემდით დაგვეშვა უსამართლობანი.

გულახდილი უნდა ვიყოთ საუბრის დროს და ვასრულებდით ჩვენს ვალდებულებებს; მართლაც, რა ნდობა შეიძლებოდა ყოფილიყო ადამიანთა შორის და რა იმედი უნდა გვექონოდა ურთიერთდამოკიდებულებებში, თუ რომ დაუშვებდით მოტყვევებასა და სიტყვის გატეხვას!

ყველას უნდა მიეუზღოთ არამარტო ის სიკეთე, რომელიც მას ეკუთვნის, არამედ პატივისცემისა და ღირსების ის ხარისხიც, რომელიც მას ეკუთვნის თავისი მდგომარეობისა და რანგის მიხედვით; და ეს იმიტომ, რომ დაქვემდებარება შემაკავშირებელია საზოგადოებისა და ამისი გარეშე არავითარი წესრიგი არ იქნებოდა არც ოჯახებში და არც სამოქალაქო მმართველობაში.

მაგრამ, თუ საზოგადო სიკეთე მოითხოვს უმაღლესთა მორჩილებას, იგივე საზოგადო სიკეთე მოითხოვს, რომ უმაღლესებმა დაიცვან იმათი უფლებები, რომელნიც მათ ექვემდებარებიან და რომელთაც ისინი მმართველობენ მხოლოდ იმისათვის, რომ კიდევ უფრო მეტი ბედნიერება დაუშეკვიდრონ მათ. ყოველი უფროსი არსებობს არა თავისთავისათვის, არამედ ნხოლოდნაზხოლოდ სხვებისათვის; უფროსი არსებობს არა საკუთარი თავის კმაყოფილებისათვის და თავისი პირადი დიდებისათვის. და მართლაც ბუნების განრიგში უფროსი ხომ არ წარმოადგენს, ადამიანურობის თვალსიზრისით, უფრო მეტს, ვანემ სხვები? ხომ არ ანსხვავებს მას სხვებისაგან რაიმე უზენაესი სული ან გონება? და თუ კიდევაც რომ ასეთი რამ მას გააჩნდეს, აქვს თუ არა მას სხვებზე მეტი სურვილი და მოთხო-

ნილება იცხოვროს კმაყოფილებითა და შეჯერებულად? თუ საგნებს ამ თვალთახედვით განვსჯრეტდით, ხომ მართლაც უცნაურობა იქნებოდა, რომ ყველანი ყოფილიყვნენ მხოლოდ ერთისათვის, და არა, პირიქით, ერთი ყველასათვის. საიდან უნდა მისცემოდა მას ასეთი უფლება? თავისი ადამიანური ღირსებით? მაგრამ ეს ხომ მას სხვებთან საერთო აქვს? მათზე გაბატონების გემოვნებით? მაგრამ სხვებიც ხომ არ ჩამორჩებოდნენ მას ამ მხრივ? ანდა იქნებ იმ ძალაუფლებისა გამო, რომელიც მან მოიხვეჭა? თუ ასეა, დაე, მან გაიხსენოს თუ ვისგან მიიღო ეს ძალაუფლება, რა მიზნით და რა პირობით უტოვებენ მას ამ ძალაუფლებას; ვინაიდან ყველამ ხელი უნდა შეუწყოს საზოგადოების სიკეთეს, მან მით მეტი არსებითი სამსახური უნდა გაუწიოს საზოგადოებას, ვინაიდან ის უმაღლესია მხოლოდ მოვალეობითი წესით და საზოგადო ბედნიერებისათვისაც უნდა იღწვოდეს სხვებზე უფრო მაღლა დგომის შესაბამისად, ე. ი. საკუთარი წოდების შესაბამისად. ვილაცამ სირიის მეფეს, ანტიგონს მოახსენა, რომ მეფეთ, როგორც მფლობელთ, ყველაფრის ნება აქვთო. „დიახ, უპასუხა მან, მაგრამ მხოლოდ ბარბაროსთა შორის; ჩვენის აზრით კი, დაუმატა მან, ჩვენ მფლობელნი ვართ იმისა, რასაც გვიკარნახებს გონება და ადამიანობა და ჩვენც მხოლოდ იმისი ნება გვაქვს, რაც მართლმსაჯულებებსა და მოვალეობის შესატვისია“.

ასეთია ნორმალური ანუ ნაგულისხმევი პირობა, დადებული ყველა ადამიანთა შორის; რაც შეეხება მდგომარეობის მიხედვით სხვაობას, ამ მხრივ ზოგი მაღლა დგას, ზოგიც დაბლა, და ეს იმიტომ, რომ ამით ადამიანთა საზოგადოება იმდენად ბედნიერი გახდეს, რამდენადაც ეს შესაძლებელია; თუ რომ ყველა მეფე ყოფილიყო, ყველა მოისურვებდა უფროსობას და მორჩილიც არავინ იქნებოდა; თუ რომ ყველა ქვეშევრდომი ყოფილიყო, ყველა დამორჩილებული იქნებოდა და არავინაც ან ინდომებდა სხვაზე მეტი მორჩილი ყოფილიყო; ყოველივე ამისა გამო კი საზოგადოებას მოიცავდა უწყისობა, შფოთი, ქიშპობა, და ეს ნაცვლად იმ აუცილებელი წესრიგისა და შეთანხმებულობისა, რომელნიც გვანიჭებენ შველას, სიმშვიდესა და სიტკბობას. უფროსი ვალდებულია უმცროსის მიმართ, ისევე როგორც ეს უკანასკნელიც ვალდებულია პირველის მიმართ; საერთო ბედნიერება ზოგმა უნდა მოიხვეჭოს უფლების მეოხებით, ზოგმა კი მორჩილებით; უფლება კი კანონიერია იმდენად, რამდენადაც ის ემსახურება მიზანს, რომლისთვისაც შეიქმნა თვით ეს უფ-

ლება; უფლების თვითნებურად გამოყენება კაცობრიობისა და საზოგადოების მოსპობის წინაშეობელი იქნებოდა.

ჩვენ ყველამ უნდა ვიმუშაოთ საზოგადოების საბედნიეროდ, ე. ი. უნდა გავხედოთ ჩვენი თავისავე პატრონნი; საზოგადოების ბედნიერება დამოკიდებულია იმაზე, რომ არ ზრუნავდე მარტო საკუთარ კმაყოფილებაზე სხვათა ბედნიერების საზიანოდ; ამავე დროს ადამიანთა სწრაფვანი, მოთხოვნილებანი და გემოვნება მუდამ ერთიმეორეს უპირისპირდებიან. თუ რომ ჩვენ განვიზრახავდით ყველაფერში გავყოლოდით მარტო საკუთარ გულისთხოვრებას, გემოვნებასა და მიდრეკილებებს, გარდა იმისა, რომ ჩვენთვის ამის მიღწევა შეუძლებელი იქნებოდა, კიდევ უფრო მოსალოდნელი იქნებოდა, რომ ამით უკმაყოფილებას გამოვიწვევდით სხვებში და რომ ადრე თუ გვიან სათანადო უკუგდებასაც მივიღებდით. ვინაიდან შეუძლებელია ყველას მოვახვიოთ ჩვენი გემოვნება, საჭიროა ჩვენშივე გამოვიმუშაოთ ისეთი გემოვნება, რომელიც უნივერსალურადაა გაბატონებული და რომელსაც გონება წარმოადგენს. მაშასადამე, სწორედ გონებას უნდა მივსდით ყველაფერში, და, ვინაიდან ჩვენი სწრაფვანი თუ ვნებანი ხშირად მას ეწინააღმდეგებიან, საჭიროა და აუცილებელიც ასეთებს წინააღმდეგობა გავუწიოთ. სწორედ ამაზე უნდა ვიზრუნოთ ჩვენ, რათა ამით შევქმნათ მაშველი და სანეტარო ჩვევები. გონება წარმოადგენს საფუძველს ყოველი სათნობისა, და პირველ პრინციპს ცხოვრებისმცოდნეობისას, როგორც ეს აღნიშნა ჩვენი დროის ერთმა სწავლულმა, რომლის მიხედვითაც ცხოვრებისმცოდნეობა გამოიხატება იმაში, რომ შეგვძლოს უმაღალიძულო შენიგე თავი, ვინემ სხვას იძულება მიაყენო. მიუხედავად იმისა, რომ არსებობს ბუნებრივი სწრაფვანი, რომელნიც უფრო მეტად ეთავსებიან გონების საერთო კანონს, ვინემ სხვები, შინც არ მოიპოვება ისეთი პიროვნება, რომელსაც არ სჭირდებოდეს ამ მხრივ თავისთავისავე ძალდატანება და თავშეკავება თუნდაც იმ თავისებურობისა გამო, რომელიც, ზოგ ნაკლთან ერთად, ყველაზე ბედნიერ ტემპერამენტებსაც კი ახასიათებს.

დაბოლოს, ადამიანები იგებენ ერთმანეთს გულითა და სათნოებით და არაფერია ისე მისაღები ადამიანურობისათვის, არაფერია ისე სასარგებლო საზოგადოებისათვის, როგორც თანაგრძნობა, გულჩვილობა, ქველმოქმედება, სულგრძელობა. ამან აიძულა ციციერონი ეთქვა: „და ვინაიდან არ არს რა უფრო მართებული, ვინემ პლატონის ის საუცხოო თქმა, რომ ჩვენ მარტო ჩვენთვის არა ვართ გაჩენილი, არამედ სამშობლოსათვისაც, ჩვენი მეგობრებისათვისაც და, რომ, როგორც სტოიკები ამბობენ, თუ მიწის

ნაყოფი შექმნილია ადამიანებისათვის, იგივე ადამიანები შექმნილია ურთიერთათვის, ე. ი. ურთიერთდამარებისათვის და ურთიერთ-კეთილქმედებისათვის; ჩვენ ყველამ მონაწილეობა უნდა მივიღოთ ბუნების ზრახვებში, რათა ვამართლებდეთ ჩვენს დანიშნულებას, თითოეულმა ჩვენგანმა შეძლებისამებრ ხელი უნდა შეუწყოს საზოგადო სარგებლობას, მარადის მზად უნდა ვიყოთ ურთიერთსამსახურისა და ერთმანეთს შორის კარგ დამოკიდებულებისათვის, მეტ გულმოდგინეობას ვიჩენდეთ გაცემისას, ვინემ მიღებისას, და გამოვიყენოთ არამარტო ჩვენი მხარუნველობა და დახელოვნება, არამედ მთელი ჩვენი სიკეთეც ადამიანთა საზოგადოების რაც შეიძლება უკეთ შესაკვივრიებლად: შემდეგ, ვინაიდან სამართლიანობა და სიკეთის ყველა გრძნობა წარმოადგენს ერთადერთ და ისეთ ყველაზე საიმედო შემაკავშირებელ ძაფებს, რომელნიც ურთიერთაკავშირებენ ადამიანებს და რომელთაც შეუძლიათ საზოგადოებას მიანიჭონ სიმტკიცე, მშვიდობიანობა და აყვავება, ამ სათნოებებს უნდა ვიხილავდეთ როგორც ვალდებულებებს, რომელნიც უფალმა დაგვაკისრა ჩვენ, განსაჯა რა, რომ ყველაფერი, რაც აუცილებელია, გამიზნულიცაა და სწორედ ამიტომ შეესატყვისება უფლის ნებას.

მიუხედავად ზნეობის წესების მთელი მართებულობისა, და მიუხედავად იმ სარგებლობისა, რომელნიც ასეთმა წესებმა შეიძლება მოუტანონ ადამიანთა საზოგადოების კეთილსათნოიანობის საქმეს, ისინი მუდმივნი და მტკიცედ მიმზიდველნი არ იქნებოდნენ რელიგიის გარეშე. მიუხედავად იმისა, რომ მხოლოდ გონება გვაძლევს ჩვენ საშუალებას საერთოდ პრინციპულად განვიცადოთ ზნეობანი, რომელნიც ხელს უწყობენ იმ სათნოებასა და სიმშვიდეს, რომლებითაც ჩვენ უნდა ვსტკებოდეთ და სხვებსაც ვატკებოდეთ საზოგადოებაში, ისიც მართალია, რომ ზოგ შემთხვევაში გონება საკმარისი არაა შეგვაგონოს ის აზრი, რომ ჩვენი სარგებლობა ყოველთვის ემთხვევა საზოგადოების სარგებლობას: ზოგჯერ საჭიროა (და ეს აუცილებელია საზოგადოების ბედნიერებისათვის) მოვიკლოთ არსებული კეთილდღეობა ანდა ნამდვილი ბოროტებაც კი ავიტანოთ, რათა დავიცვათ მომავალი სიკეთე და თავიდან ავიშოროთ მოსალოდნელი უბედურება. მაგრამ რა გორ ვაძულოთ სული, რომელსაც ძალუძს მხოლოდღა საგნების შეგრძნობა ანდა ნამდვილი განცდა მათი, უარი ვაქმენვინოთ არსებულ და განსაზღვრულ სიკეთეზე მომავალი და განუსაზღვრელი სიკეთისათვის; ე. ი. სიკეთე, რომელიც ამჟამად ერთობ მკვეთრად მოქმედობს ადამიანის სიხარბეზე, დავათმობინოთ იმ სიკეთისათვის, რომელიც სუსტად მოქმედობს მის შეგნებაზე: შეაკავებს თუ არა მას სინდისის ქენჯნა თუ ასეთი რამ რელიგიით არ მიუღია?

ანდა სასჯელის შიში მაშინ, როცა ის ძალაუფლებამოსილია? ან სირცხვილისა და აღშფოთების გრძნობა, თუკი მას შეუძლია დაჰფაროს სხვებისაგან თავისი ბოროტმოქმედება? ან ადამიანურობის კანონი თუ კი ის სხვებს დაუზოგავად ეპყრობა საკუთარი თავისავე დასაკმაყოფილებლად? ან სიფრთხილის პრინციპები, თუ კი მისი ფანტაზია და განწყობა საამისო მამოძრავებელ მიზეზებს წარმოადგენენ? ან გასჯა გონიერი და კეთილმოაზროვნე პირებისა, როცა ქედმაღლობა აიძულებს მას თავისი განსჯა დააყენოს სხვებისაზე მაღლა? ასეთი ზვიადი ხასიათისანი ცოტანი არიან, მაგრამ ისინი მაინც შეიძლება მოპოვებოდნენ: ზოგჯერ მათ დიდი რაოდენობით პოულობენ იქ, სადაც ბუნებრივი რელიგიის ფეხქვეშ გათელვას შესდგომიან.

და მართლაც, თუ რომ მორალის პრინციპები და ტრაქტატები კიდევაც ათასჯერ უფრო მეტად კეთილგონიერნი და უფრო დამაჯერებელნი ყოფილიყვნენ, ვინემ ისინი სინამდვილეში არიან, ვინ შესძლებდა გარყვნილად მოაზროვნენი მათთვის დაემორჩილებია? თუ რომ დანარჩენ ადამიანებს მაინც წყსად მიეღოთ ეს პრინციპები და ტრაქტატები, განა ისინი ამით ნაკლებად განწყობილნი იქნებოდნენ უკუეგდოთ ისინი წინააღმდეგ ადამიანურობისა და დაექვემდებარებით მათდამი თავიანთი უცნაურობები და სიამაყე? ამრიგად, გამოდის, რომ გარეშე რელიგიისა, არ არის საკმაოდ ძლიერი ამლაგმველი ძალა არც სულიერი აფორიაქებისათვის, არც ქედმაღლობისათვის, არც ვნებათა წყაროსათვის, არც გულის მანკიერებისათვის, არც ფარისევლობისათვის. ერთი მხრით კემშარიტება, სამართლიანობა, სიბრძნე, შურისძიების ღვთაების ყოვლისმძლეობა და სამართლიან მოქმედობათა მიმზიდველობა წარმოადგენენ იდეებს, რომელნიც ისეთი ბუნებრივობითა და ისეთი აუცილებლობით არიან ერთმანეთთან დაკავშირებული, რომ ზოგი ამ იდეათაგანი ვერ იარსებებდა იქ, სადაც სხვები მოსპობილია. ამას თვალნათლივ ამტკიცებს მორალის ერთიანობა საზოგადოების კეთილდღეობის განსამტკიცებლად.

მაგრამ:

1. იმისათვის, რომ ეს კემშარიტება მთელი სიცხადით დასახი გახდეს, ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ ცალკე პიროვნებათა ბიწიერებანი, როგორც არ უნდა იყვნენ ისინი, ზიანს აყენებენ არა მარტო ცალკე პიროვნებებს, არამედ მთლიანად საზოგადოების კეთილდღეობასაც; და, მართლაც, ყველა დაგვეთანხმება იმაში, რომ მაგალითად, ისეთი ბიწიერებანი, როგორცაა ცილისწამება ან უსამართლობა, ზიანს აყენებენ მთლიანად საზოგადოებას. მე კი-

დევ მეტად დაერწმუნდი, და ვიტყვოდი, რომ ის ბიწიერებანიც კი, რომელნიც თითქოსდა ზიანს აყენებენ მხოლოდ იმ პირებს, რომელთაც ისინი გააჩნიათ, მაინც დამლუპველნი არიან საზოგადოებისათვისაც. ხშირად გვესმის, მაგალითად, რომ ადამიანი, რომელიც ლოთობს, მხოლოდ საკუთარ თავსა ენებს; მაგრამ მცირეოდენი დაკვირვებაც კი საკმარისია, რომ შევამჩნიოთ, რომ ასეთი შეხედულება სრულიადაც არაა სწორი. ამისათვის საკმარისია მოვუსმინოთ იმ პირთ, რომელნიც იძულებულნი არიან იცხოვრონ ერთ ოჯახში ლოთებთან ერთად. ის, რასაც ჩვენ მოვითხოვთ ჩვენთან მცხოვრებთაგან, ესაა უპირველეს ყოვლისა კეთილგონიერება, და კიდევ მეტიც, ჩვენ ყოველთვის საკმარისი უფლება გვაქვს მოვითხოვოთ მათგან ასეთი კეთილგონიერება. რაოდენ არ უნდა ეწინააღმდეგებოდნენ სხვა ბიწიერებანი გონებას, ისინი ერთგვარად მაინც სტოვებენ რამდენიმედ ნათელ, რამდენიმედ გამოსაყენებლობის, ერთგვარი კანონიერების შთაბეჭდილებას; ლოთობა კი ყოველგვარ ელვარებას ართმევს გონებას; ადამიანში ლოთობა ახშობს ღვთაებრიობის იმ ნაწილსაც, იმ ნაპერწკალს, რომელიც ჩვენ ცხოველთაგან გვანსხვავებს: ის ამით სპობს მთელ იმ კმაყოფილებასა და მთელ იმ სიტკბობას, რომელნიც ყველამ უნდა გაიღოს და ყველამვე უნდა მიიღოს ადამიანთა საზოგადოებაში. დაე, შეადარონ გონების დაბნელება სიმთვრალისას გონების დაბნელებას ძილის დროს. ასეთი შედარება არასოდეს არ იქნებოდა მართებული; ერთი მათგან გამოწვეულია აუცილებლობით იმ ძალთა აღდგენისათვის, რომელნიც ყოველთვის იფიტებიან და რომელნიც სწორედ აუცილებელნი არიან გონების მუშაობისათვის; მეორე კი უცებ აქრობს ამ მუშაობას და საბოლოოდ ანადგურებს, ასე ვთქვათ, გონების მამოძრავებელ ძალებს. ამიტომაც, ბუნების შემოქმედმა, რომელმაც მოგვანიჭა თვისება ძილისა, გაანთავისუფლა ეს უკანასკნელი სიმთვრალის საარაკო უღირსობასთან დაკავშირებული უხერხულობისაგან. მიუხედავად იმისა, რომ სიმთვრალეს ზოგჯერ თან სდევს მოჩვენებითი მხიარულება, კმაყოფილება, რომელიც თითქოსდა მას შეუძლია მოგვეცეს, ის მაინც, ყოველთვის წარმოადგენს შეშლილის კმაყოფილებას, რაც სრულიადაც არ რიცხავს იღუმალ შიშს, რომელსაც ჩვენ განვიცილით ყველაფერი იმის წინააღმდეგ, რაც ანადგურებს იმ გონებას, რომელიც ყოველთვის მოწოდებულია ხელი შეუწყოს იმათ ბედნიერებას, ვისთანაც ჩვენ ვცხოვრობთ.

თავშეუკავებლობის ბიწიერება, რომელიც თითქოს ნაკლებად ეწინააღმდეგება საზოგადოების ბედნიერებას, სინამდვილეში კიდევ მეტად ეწინააღმდეგება მას. პირველყოვლისა უნდა შევთანხმდეთ

იმასი, რომ, როცა, მაგალითად, თავშეუკავებლობა სცემს ცოლქმრობის უფლებებს, ის ღრმა კრილობებს აყენებს შეურაცხყოფილის გულს; რომაული კანონები კი, რომელნიც თითქოსდა პრინციპული ფუძეა სხვა კანონებისათვის, ჰგულისხმობენ, რომ თითქოს ადამიანს ზოგჯერ არ ძალუძდეს თავშეკავება, და, ამრიგად, კანონები აპატივებენ ადამიანს იმ აფეთქებას, რომლითაც მას შეუძლია სიცოცხლეს გამოასალმოს თავისი შეურაცხყოფელი. ამრიგად, მკვლელობა, რომელიც ყველაზე მეტად ეწინააღმდეგება ადამიანურობას, თითქოსდა დაყენებული უნდა იყოს მრუშობასთან პარალელურად. ისტორიის ყველაზე უფრო ტრალიკული ამბები და მითების მიერ შექმნილი ყველაზე პათეთიკური სახეებიც კი თვალწინ გვიშლიან თავშეუკავებლობის უსაზიზღრეს შედეგებს, გამოწვეულს უდიდესი დანაშაულით, მრუშობით. ამ ბიწიერებას არანაკლები დამლუპველი შედეგები მოყვება მაშინ, როცა მას ადგილი აქვს თავისუფალ პირთა შორის; შურიანობა ამ შემთხვევაში ხშირად იწვევს ასეთსავე გააფთრებას, მაგრამ მაინც უნდა ითქვას, რომ ამ ვნებით შეპყრობილი ადამიანი უკვე აღარ ეკუთვნის თავის თავს. მას იპყრობს ერთგვარად გულჩათხრობილი და უხეში გუნებგანწყობა, რაც იწვევს მასში თავისი მოვალეობისადმი გულაცრუებას; მეგობრობა, სათნოება, ნათესაური კავშირი, სახელმწიფო—ყველაფერი ეს იქცევა ცარიელ სიტყვად, როცა ისინი წინ ელობებთან ავხორცობით შეპყრობილ ადამიანს. ვინც შურითაა შეპყრობილი და ვინც იკვებნის, რომ არ დაივიწყებს თავის სახელმწიფოებრივ მოვალეობებს, თავიანთი საქციელის შესახებ მსჯელობენ ისე, როგორც ეს მათ გაეგებათ; მაგრამ ყოველგვარი ვნება ჩვენ გვაბრმავებს: და ყველა ვნებათაგან არაა ისეთი, რომელიც მრუშობაზე მეტად აბრმავებდეს ადამიანს. დამახასიათებელი ისაა, რომ ნამდვილი ამბავი თუ არაკი ასეთ სიბრმავეს სიყვარულად ასაღებს. სასწაული იქნებოდა, რომ გარყვნილებაში ჩაფლულ ადამიანს შესძლებოდა სისხლით კავშირის, სამშობლოსა და მეგობრობის უფლებით მოთხოვნილი კმაყოფილება და სიკეთე მიეცა თავისი ოჯახის, თავისი მეგობრებისა და თანამოქალაქეთათვის. დაბოლოს, უდარდელობა, ზიზღი, სიძაბუნე წარმოადგენენ ყველაზე ნაკლებ და ყველაზე ჩვეულებრივ უხერხულობას ამ ბიწიერებისა. ცხოვრების ცოდნა, რომელიც წარმოადგენს საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველაზე სასიამოვნო, ყველაზე ჩვეულებრივ სათნოებას, გვხვდება ყოველდღიურ ცხოვრებაში მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა ვავიწროვებთ საკუთარ თავს და არასხვებს. რამდენად უპირატესი იქნებოდა შეგვევიწროებია თავისი თავი, შეგვეკავებია. თავი იმისათვის, რომ შეგვესრულებია ყველაზე მნიშვნე-

ლოვანი ვალდებულებანი, რომელთაც მოითხოვს ჩვენგან პირდაპირობა, სამართლიანობა, სათნოება და რომელნიც წარმოადგენენ ყოველგვარი საზოგადოების ბაზასა და საფუძველს? იძულების რა უნარი შესწევს მოდუნებულ და განებივრებულ ადამიანს? მართალია ისიც, რომ, მიუხედავად ამ მანიკერებისა, მას მაინც შენარჩუნებული აქვს ზოგი კარგი თვისება; მაგრამ, ისიც უქვევლია, რომ მანიკერებით ისინი არაჩვეულებრივად დასუსტებულნი არიან; ამრიგად, სარწმუნოა, რომ საზოგადოებაზე ყოველთვის ცუდ გავლენას ახდენს ის უწესობანი, რომელნიც თავდაპირველად, მისი აზრით, თითქმის მას არც კი ეხებიან. მაგრამ, ვინაიდან რელიგია წარმოადგენს აუცილებელ ლაგამს მათი აღკვეთისათვის, ცხადია, რომ რელიგია უნდა დაუკავშირდეს მორალს, რათა ამით განმტკიცდეს საზოგადოების კეთილდღეობა.

2. ცხადია, რომ ვალდებულებანი, რომელნიც ჩვენვე განგვსახლვრავენ ჩვენსავე მიმართ, არანაკლებ დახმაურებას გვიწვევენ სხვა ადამიანებთან ჩვენი დამოკიდებულების გასახლვრის საქმეში. აგრეთვე ცხადია, რომ ეს ორგვარი ვალდებულება ერთობ მტკიცდება ღვთის მიმართ ჩვენი ვალდებულებათა ზუსტი შესრულებით. ღვთის მოკრძალებობა, ღვთის ნებისადმი სრული მორჩილებასთან ერთად, ძალუმი მოტივია ადამიანთა იძულებისათვის იმის შესასრულებლად, რაც უშუალოდ მათვე შეეხებათ, და საზოგადოებისათვის ყველაფერი იმის გასაკეთებლად, რასაც გვიკარნახებს ბუნებრივი კანონი. უკუაგდეთ რელიგია და ამით თქვენ შეარყევთ ზნეობრივ სათნოებათა მთელს შენობას, ვინაიდან ეს შენობა ვერაფერს დაემყარება. დავასკვნათ, რომ ჩვენი ვალდებულებათა სამი პრინციპი წარმოადგენს იმ სამ სხვადასხვანაირ ბერკეტს, რომელნიც კაცობრიობის სისტემას მოძრაობასა და მოქმედებას აძლევენ და რომელნიც ერთდროულად მოქმედებენ შემოქმედის განზრახვათა შესასრულებლად.

3. საზოგადოებას, მიუხედავად იმისა, რომ ის შეიარაღებულია კანონებით, შესწევს მხოლოდ საიმისო ძალა, რომ ხელი შეუშალოს ადამიანებს მართლმსაჯულების აშკარად დარღვევაში, მაშინ როცა ამ მხრივ ჩადენილი იდუმალი დანაშაულებრივი ხელყოფანი, რომელნიც არანაკლებ დასაგმობი არიან სახალხო ანუ საზოგადოებრივი კეთილდღეობის თვალსაზრისით, მაინც ყურადღების გარეშე რჩებიან. საზოგადოებათა გაჩენის დროიდანვე, აშკარა გზით ჩადენილ ბოროტებათა აკრძალვისა გამო, ადამიანი ვაცილებით უფრო დახელოვნდა მალული გზების გამოძენაში, ვინაიდან ეს ერთადერთი საშუალებაა, რომელიც მას დარჩა თავისი გადაჭარბებული სურვილების დასაკმაყოფილებლად, იმ სურვილებისა, რომელნიც

უფრო მეტად საზოგადოების პირობებში არსებობენ, ვინემ ბუნების პირობებში. საზოგადოება თვითონვე თავიანთებურად აქეზებს იმ შევხვედლ და დანაშაულებრივ ქმედებას, რომლის გათვალისწინებაც კანონს არ ძალუძს, იმიტომ, რომ მისი მზრუნველობა საერთო უშიშროებისათვის, მიზანი მისი არსებობისა, კეთილქმედ ხალხს უდუნებს ყურადღებას, ასხამს რა ფრთებს ამევე დროს ბოროტებაში დახელოვნებულთ. საზოგადოების მიერ შექმნილი გამაფრთხილებელი ზომები საზოგადოებისავე საწინააღმდეგოდ შემობრუნდა; ასეთმა ზომებმა წარმოვეს გაბატონებული ბიწიერებანი, მათვე გააფაქიზეს დანაშაულის ჩადენის ოსტატობა, ამიტომაცა ხდებოდა, რომ განათლებულ ერებში ხშირად შეხვედებით ისეთ ბოროტებას, რომელთა მსგავსი მაგალითებს სრულიადაც ადგილი არა აქვთ ველურთა შორის. ბერძნებმა, მიუხედავად მთელი მათი თავაზიანობისა, მთელი მათი ერუდიციისა და მთელი მათი კანონმდებლობისა, ვერასოდეს ვერ მოიპოვეს ისეთი პატიოსნება, როგორც ესოდენ ბრწყინვალედ დამკვიდრდა ბუნებრივი წესით სკვითებს შორის.

მაგრამ ეს ყველაფერი როდია; სამოქალაქო კანონებს არ ძალუძთ თავიდან აიცილონ აშკარა და საქვეყნო უბედურებანი, რომელნიც აზიანებენ მართლებსა და მართლმსაჯულებს; მათ არა აქვთ ასეთი შესაძლებლობა; კიდევ მეტიც, ერთობ მკაცრი აკრძალვა კიდევაც გააძლიერებდა ზოგიერთ კიდევ მეტ უსამართლობათა ჩადენის საფრთხეს. რაც მოსალოდნელია იმ შემთხვევებში, როცა უსამართლობა წარმოადგენს ბუნებრივ ვნებათა შეუკავლობის შედეგს. საერთოდ აღიარებულა, რომ არ არსებობს ისეთი დიდი და აყვავებული სახელმწიფო, სადაც თავშეუკავებლობა ისეთნაირად ყოფილიყოს დასჯილი, როგორც ჭაიმსახურა ამ ბიწიერების დამლუბველმა ზეგავლენებმა საზოგადოების მიმართ. თუ ამ ბიწიერებას შევზღუდავდით გადაჭარბებული სიმკაცრით, ამით კიდევ უფრო მეტ უწყისობებს გამოვიწვევდით.

ეს არ წარმოადგენს კანონის ერთადერთ სისუსტეს; ვალრმავებთ რა ურთიერთვალდებულებებს, რომელნიც გამომდინარეობენ მოქალაქეთა თანასწორუფლებიანობიდან, ვპოულობთ, რომ ეს ვალდებულებანი ორგვარია: პირველნი, რომელთაც უწოდებენ სრულქმნილ ვალდებულებებს, იმიტომ რომ სამოქალაქო კანონს თავისუფლად შეუძლია და კიდევაც აუსილებლად უნდა გვიკარნახოს მისი ზუსტი შესრულება; მეორენი, რომელთაც უწოდებენ არასრულქმნილ ვალდებულებებს, არა იმიტომ, რომ მორალის პრინციპები არ მოითხოვენ მათს მკაცრს შესრულებას, არამედ იმიტომ, რომ კანონისათვის მეტ სიძნელეს წარმოადგენს მათი გათ-

ვალისწინეა და აგრეთვე იმი უომაც, რომ ნაგულისხმევია, რომ ისინი უშუალოდ არ ენებან საზოგადოების კეთილდღეობას. ეს უკანასკნელი ვალდებულებებია ვალდებულებანი მადლო-ისა, სტუმართმოყვარეობისა, მოწყალებობისა და ა. შ.; ესაა ვალდებულებანი, რომელთა შესაებ ც კანონები საზოგადოდ სდუმან, მაგრამ მათი დარღვევაც მაინც ფატალურია, თუმცა შედეგების მხრივ ის ნაკლები სისწრაფით იჩენს თავს, ვინემ შესრულებული ვალდებულებები. სენეკას, რომლის აზრები ამ შემთხვევაში წარმოდგენს ანტიკური დროის აზრებს, არ უძნელდება თქვა, რომ არაფერი ისე არ არღვევს ადამიანთა მოდგმის შეთანხმებულობას როგორც უმადურობა.

თვით საზოგადოებამ შექმნა ახალი გვარის ისეთი ვალდებულებანი, რომელნიც სრულიადაც არ არსებობდნენ პირველყოფილობაში და ეს მიუხედავად იმისა, რომ ისინი იმ დროშივე გაჩნდნენ, მაგრამ შესრულებას ვერ პოულობდნენ სათანადო უფლების უქონლობისა გამო; ასეთია, მაგალიად, ის მოძველებული და მასთან თითქმის ახალმოდის სათნოება, რომელსაც სამშობლოსადმი სიყვარული ეწოდება. დაბოლოს, საზოგადოებამ არამარტო შექმნა ახალი ვალდებულებანი, არამედ აწასთანავე მას შესაძლებლობა ჰქონდა დაეგინა მთი ზუსტი და მკაცრი შესრულება; ამასთანავე საზოგადოებას აქვს კდე ის ნაწი, რომ მან კიდევ უფრო გააზვიადა და აღანთო ის უწყსო სურვილები, რომე ნიც მას უნდა მიეჩქალა და გაესწორებია, მსგავსად სხეულის იმ ნაწილებისა, რომელნიც მათი განკურნ ბის პერიოდში უფრო ამძაფრებენ ავადმყოფობის ავთვისებიანო, ის ხარისხს. პირველყოფილობაში ცოტა იყო სურვილი, ცოტა იყო ისეთი სანატორი ცდუნ ბანი, რომელთა წინააღმდეგაც ბრძოლა ყოფილიყოს საჭირო; იაკ ამ საზოგადოებათა გაჩენიდანვე ჩვენი მოთხოვნილებანი დადებოდნენ ცხოვრების წესჩვეულებათა გართულებისა და გაუძგობისეის კვალობაზე; ჩვენი მოთხოვნილებათა ზრდის კვალობაზე თანდათანო ით იზრდებოდა ჩვენი ცდები კანონთა ზღუდი გადასალახვ დ; აი ხა; ხელოვნებათა, ახალ მოთხოვნილებათა, ახალ სურვილთა ამ ზრდამ თავისთავად მოადუნა სტუმართმოყვარეობისა და კეთილშობილების გრძნობები და შესცვალა ისინი ანგართმოყვარეობის, გამყიდვილობისა და სიმინწის გრძნობებით.

ბუნება იმ ვალდებულებათა, რომელთა შესრულებაც აუცილებელია საოქლაქო საზოგადოების პარმონის შესანარჩუნებლად, მათი დაადგევად მართული ძალუმი და ხშირი ცდუნებანი, შავზნელი და მალუტი საჩუალებანი; სსტი ზღუდე, რომელსაც უპირისპირდება კანონით განსაზღვრული და დადგენილი სასჯელი,

რომლითაც ებრძვიან მრავალი ამ ვალდებულთაგანის დარღვევას; უკმარობა წაქეზებისა მათი დასაცავად, იმის გამო, რომ საზოგადოებას არ ძალუძს სისწორით გაანაწილოს ჯილდოები; ყველა ეს ნაკლი, ყველა ეს არასრულქმნილება, რომელნიც არ შეიძლება დავაცილოთ თვით საზოგადოებისავე ბუნებას, ამტკიცებენ აუცილებლობას დაუმატოთ მას ზოგი სხვა მაიძულებელი ძალა, რომელსაც უნარი შესწევდეს საკმაო გავლენა იქონიოს ადამიანთა აზროვნებაზე, რათა დაიცვას საზოგადოება და აარიდოს მას დაბნეულობა და უწყისობა. ვინაიდან ბოროტებისადმი შიში და სიკეთის იმედი, რომელნიც ბუნების ორ დიდ საქეს წარმოადგენენ, რომელთაც ძალუძთ შეაკავონ ადამიანები, ოღონდაც საკმარისი არ არიან კანონების დასაცავად, ვინაიდან სამოქალაქო საზოგადოებას ძალუძს მხოლოდ პირველის გამოყენება და ისიც არასრულქმნილად და სრულიადაც არ ძალუძს უკანასკნელის გამოყენება; დაბოლოს, ვინაიდან მხოლოდ რელიგიას ძალუძს შეაერთოს და მოძრაობაში მოიყვანოს ეს ორი ბერკეტი, ვინაიდან მხოლოდ რელიგიას ძალუძს დასდოს ყოველთვის სწორი და ყოველთვის მართალი მსჯავრი, იქნება ეს აშკარად და მალულად ჩადენილი დარღვევა და დაოღვეული ვალდებულებანი იქნებიან შესრულებული თუ შეუსრულებელი მოვალეობანი, ვინაიდან მხოლოდ რელიგიას ძალუძს შეაფასოს ძალაუფლების დამსახურება, გაიგოს ჩვენი მოქმედებათა მოტივები და მიუძღვნას სათნოებანი და ჯილდო, რომლის ბოძებაც სამოქალაქო საზოგადოებას არ შეეძლებოდა, ნათელია, რომ რელიგიის ძალა აბსოლუტურ აუცილებლობას წარმოადგენს არამარტო იმისათვის, რომ საზოგადოებას მიენიჭოს ათასობით სიკეთე და ათასობით სიტკბოება, არამედ აგრეთვე იმისათვისაც, რომ უზრუნველყოფილ იქნას ვალდებულებათა დაცვა და დახმარების გაწევა სამოქალაქო მმართველობისადმი.

ვამტკიცებთ რა რელიგიის აუცილებლობას სამოქალაქო საზოგადოების დასაცავად, აუცილებლობას არ წარმოადგენს ვამტკიცოთ, რომ მისი დახმარება უნდა გამოყენებული იყოს საზოგადოებისათვის ყველაზე ხელსაყრელი წესით, ვინაიდან ყველა საუკუნისა და ყველა ქვეყნის გამოცდილება გვასწავლის, რომ მათი გაერთიანებული ძალა საკმარისი როდია ბიწიერებათა ასალაგმავად და ადამიანთა დასაცავად ძალადობისა და არეულობისაგან. პოლიტიკა და რელიგია, სახელმწიფო და ეკლესია, სამოქალაქო საზოგადოება და რელიგიური საზოგადოება, თუ კი ყველა მათ მოხერხებულად აერთიანებენ და აკავშირებენ, ჰარმონიულობას ანი-

ჯებენ და ამტკიცებენ ერთმანეთს, მაგრამ მათი ბუნების წინასწარი გაღრმავების გარეშე ასეთი კავშირი არ მოეწყობა.

იმისათვის, რომ გავერკვეთ მათს ბუნებაში, ნამდვილი საშუალება იქნებოდა მათი დანიშნულებისა და მიზნის აღმოჩენა-განსაზღვრა. ულტრამონტენელთ სურდათ სახელმწიფო დაექვემდებარებიათ ეკლესიისადმი; ერასტელებს, ამ მოჯანყებებს კი, რომელნიც აჯანყდნენ ინგლისში ეგრეთწოდებული რეფორმაციის დროს და მათი მეთაურის თომას ერასტის სახელთან დაკავშირებით ეწოდათ ერასტელები, სურდათ ეკლესია დაექვემდებარებიათ სახელმწიფოსადმი. ამ მიზნით მათ მოსპეს ყველა ეკლესიასტური მეცნიერება, და ჩამოაცილეს ეკლესიას ყველა უფლება, ამტკიცებდნენ რა, რომ მას არ ძალუძს არც ეკლესიიდან გარიცხვა, არც ცოდვების მიტევება, არც დეკრეტების გამოცემა. და, ამრიგად, ამ საკითხში როგორც ერთნი, ისე მეორენიც ჩავარდნენ ყოვლად უცნაურ და ყოვლად დაძლუპველ შეცდომაში, მიტომ რომ არ შეისწავლეს ამ ორი სხვადასხვანაირი საზოგადოების ბუნება.

ადამიანებმა, ჰქმნიდნენ რა სამოქალაქო საზოგადოებას, უარი სთქვეს თავიანთ ბუნებრივ თავისუფლებაზე და დაემორჩილნენ სამოქალაქო მმართველის ძალაუფლებას; მაგრამ ადამიანებს ეს არ ჩაუდენიათ იმისათვის, რომ მიეღოთ ის სიკეთენი, რომლებითაც მათ შეეძლოთ უამისოდაც დამტკბარიყვნენ; ეს ჩადენილ იქნა რამდენიმე განსაზღვრულ და მუდმივ სიკეთეთა მიღების მიზნით, რომელთაც უნდა მოველოდეთ მხოლოდ სამოქალაქო საწყისის შექმნით; და მხოლოდ იმისათვის, რომ მიეღოთ ეს ობიექტი, მათ აღჭურვეს მმართველი საზოგადოების შეხადგენელ ყველა წევრთა ძლიერებით იმისათვის, რომ დაცული ყოფილიყო ყველა დეკრეტთა შესრულება, რომელთაც კი გამოსცემდა სახელმწიფო ამ მიზნით. მაგრამ არის განსზღვრული და მუდმივი სიკეთე, რომელიც ადამიანებს ჰქონდათ მხედველობაში, როცა ისინი ერთიანდებოდნენ, იძლეოდნენ რა ამით ურთიერთგარანტიას იმ შეურაცხყოფათაგან, რომელნიც მათ შეიძლებოდა განეცადათ სხვა იმ ადამიანებისაგან, რომელთა ძალადობისადმი დასაპირისპირებლადაც მათ შეეძლოთ გამოეყენებიათ კიდევ მეტი ისეთი ძალა, რომელსაც შეეძლებოდა თავდასხმისათვის სასჯელი მიეზღო. აი სწორედ ამას გვპირდება ბუნება ძალაუფლებისა, რომლითაც მოსილია სამოქალაქო საზოგადოება კანონთა დასაცავად; ის ძალაუფლება, რომელიც მდგომარეობს მართო ძალასა და დასჯაში და რომელიც მას შეუძლია კანონიერი გზით გამოიყენოს, მოქმედობს რა მხოლოდ იმ მიზნის შესაბამისად, რომლისათვისაც ის იყო დაწყებული, ბოროტად იყენებს მას, როცა ის

გამოყენებულია სხვა განზრახვით; და ეს იმდენად ცხადია, რომ მაშინ ძალაუფლება გაბათილებული რჩება, მის ძალას, რომელიც ესოდენ ძლევამოსილი იყო სამოქალაქო და ხორციელი ინტერესებისათვის, არძალუძს ზემოქმედება მოახდინოს ინტელექტუალურსა და სულიერ საწყისებზე. ემყარებოდა რა ამ უდაო პრინციპს, მ. ლოკმა დაამტკიცა მართებულობა რელიგიის შეწყნარებისა და უსამართლობა მისი დევნისა.

ამრიგად, ჩვენ, ამ დიდ ფილოსოფოსთან ერთად, ვალიარებთ, რომ სულის ხსნა არ წარმოადგენს არც მიზეზსა და არც მიზანს სამოქალაქო საზოგადოებათა დაწესებისათვის. ვამყარებთ რა ამ პრინციპს, დავასკვნით, რომ დოქტრინა და მორალი, რომელნიც წარმოადგენენ საშუალებას ხსნისათვის და რომელნიც შეადგენენ იმას, რასაც ხალხი საზოგადოდ გულისხმობს სიტყვა რელიგიის სახით, სრულიადაც არ შედიან მმართველის გამგებლობაში. ეს ცხადია დოქტრინის მიმართ, ვინაიდან მმართველის უფლებას არ ძალუძს ზემოქმედება იქონიოს შეხედულებებზე; მორალის მიმართ ამ დებულების გარჩევა მოითხოვს ახსნა-განმარტებას. ზნეობათა ინსტიტუტი და მათი გარდაქმნა ეხებიან სხეულსაც და სულსაც და სამოქალაქო და რელიგიურ წყობასაც; რამდენადაც ისინი ეხებიან რელიგიას, სამოქალაქო მმართველობა გამორიცხებულია; მაგრამ რამდენადაც ის ნი ეხებიან სახელმწიფოს, მმართველი ფხიზლად უნდა იყოს, როცა შემთხვევა მას ეხება, და გამოიყენოს თვისი უფლებრივი ძალა. თუ რომ თვალს გადავაგლებთ ყველა კოდექსსა და დიგესტს, იქ ყოველ დანაშაულებრივ მოქმედებაზე მითითებულია შესატყვისი სსჯელიც; არა იმიტომ რომ მანკიერებაა ის ანდა დაცილებულია სამართლიანობისა და უსამართლობის მარადიულ წესებს, არა იმიტომ, რომ ის ცოდვას წარმოადგენს ანდა დაცილებულია ის ღვთაებრივი ნების უჩვეულო ზეშთაგონებათა მიერ დადგენილ წესებს, არამედ იმიტომ, რომ ის წარმოადგენს დანაშაულს, ე. ი. მისი გავლენა პროპორციულია იმ ზიანისა, რომელსაც ის აყენებს სამოქალაქო საზოგადოების კეთილდღეობას. თუ ვიკითხავთ, თუ რატომ ხდება ეს, ვუპასუხებთ, რომ საზოგადოებას მიზნად აქვს არა კერძო პირთა კეთილდღეობა, არამედ საზოგადო კეთილდღეობა, რომელიც მოითხოვს კანონები გამოყენებულ იქნან მთელი თავისი სისასტიკით და სიმკაცრით იმ ბოროტმოქმედებათა წინააღმდეგ, რომელთა მიმართაც ადამიანებს ყველაზე მეტი იერიში მიაქვთ საზოგადოების საფუძვლების დასაცავად. სხვადასხვაგვარმა მიზეზებმა და სხვადასხვაგვარმა გარემოებებმა გვაძლულა დაგვეშვა, რომ მმართველის მზრუნველობანი ბუნებრივად უნდა ვრცელდებოდნენ რელიგიაზე რამდენადაც ის ეხე-

ბა სულის ხსნას. ის თვითვე, აქეზებდა ამ მომიხიბვლელ ილუზიას, როგორც ისეთს, რომელსაც ძალუძს გაადიდოს მისი ძალაუფლება და ხალხთა სასოება მი იპიროვნების მიმართ. მტუტე ნარევესა სამოქალაქო და რელიგიური ინტერესებისა შესაძლებლობა მისცა მას მიეღწია ამისათვის საკმაოდ ადვილად.

სამოქალაქო საზოგადოების სიყრმისას, ოჯახის მამებმა, რომელნიც ყოველთვის ასრულებდნენ მოძღვრის ფუნქციებს, და მიაღწიეს ან იყვენ რა მოწოდებული სახალხო საქმეთა მმართველებად, გადაიტანეს მოძღვრის ფუნქციები მმართველშიც და პირადად ასრულებდნენ ამ ორმაგ ფუნქციებს. ის, რაც შემთხვევითი იყო მის დასაბამში, უფრო მოგვიანებით უმთავრესი შეიქმნა. ანტიკურ კანონმდებელთა უმრავლესობა, თავისი პროექტების აუცილებლობისათვის იჩემებდა ერთგვარ ზეშთაგონებასა და ღმერთების უჩვეულო დახმარებას და ბუნებრივია, რომ ისინი ამით უზრევდნენ სამოქალაქო და რელიგიურ ობიექტებს, და სახელმწიფოს წინაშე დანაშაულს იმ ღმერთების წინაშე დანაშაულთან, რომელთა მიერაც თითქოს დაარსდა და შენარჩუნებულია სახელმწიფო. მით უმეტეს კერპთაყვანისმცემლობისას, გარდა კერძო პირთა რელიგიისა, არსებობდა კულტი და სახალხო ცერემონიები, რომელნიც დაწესებული იყო და სრულდებოდა სახელმწიფოს მიერ და სახელმწიფოსათვის, როგორც აგეთისათვის. რელიგია ერეოდა ხელისუფალთა საქმეებში: არაფერს არ წამოიწყებდნენ და არაფერი არ სრულდებოდა მისანის აზრის გარეშე. შემდგომში, როცა რომის იმპერატორები მოიქცნენ ქრისტიანებად და მიიკრეს ჯვარი გვირგვინზე, გულმოდგინებამ, რომელსაც ჩვეულებრივად იჩენს ყოველი ახლადმოქცეული, გამოიწვია სამოქალაქო დაწესებულებებში ცოდვის საწინააღმდეგო კანონების შემოღება. პოლიტიკურ მმართველობაში მათ შემოიღეს საღვთო წერილის მაგალითები და მცნებები, რაც ძალუძდა უწყობდა ხელს მოსპობას იმ განსხვავებისა, რომელიც არსებობს სამოქალაქო საზოგადოებასა და რელიგიურ საზოგადოებას შორის. ეს მცდარი მსჯელობა არ უნდა იქნას მიკუთვნებული ქრისტიანული რელიგიისადმი, სადაც ამ ორი საზოგადოების შორის განსხვავება იმდენად ნათელი და ზუსტია, რომ ასე ადვილად აქ შეცდომაში არ ჩავარდები. ამ შეცდომის წარმოშობა უფრო გვიანდელია და ის უნდა მივაწეროთ იუდეველთა რელიგიას, სადაც ეს ორი საზოგადოება თითქოსდა ერთმანეთში იყო ჩაქსოვილი.

ებრაელთა შორის დამყარებული სამოქალაქო წესრიგი, რომელიც უშუალოდ თვით ღვთის მიერ იყო თითქოს დაწესებული, ქრისტიანმა მმართველებმაც გადმოიღეს როგორც გეგმა და მოდელი

ყველაზე სრულქმნილი და ღირსი მიბაძვისათვის. მაგრამ გამოშვებულ იქნა მხედველობიდან ის, რომ ეს კანონმდებლობა, რომელსაც ემოჩინებოდნენ დანაშაულიც და ცოდვებიც, წარმოადგენდა აუცილებელ შედეგს თეოკრატიული მმართველობისა, სადაც ღმერთი მართავდა განსაკუთრებული წესით, და რომლის ფორმა და იერი საესებით განსხვავდებოდნენ ადაიანის მიერ დაწესებული მმართველობის ყველა ფორმისა და იერისაგან. ამავე მიზეზს უნდა მივაწეროთ პროტესტანტების შეცდომებიც სახელმწიფოს რეფორმაციის მიმართ, ვინაიდან მათი პირველი მეთაურის თავი გამოტენილი იყო იუდეველური ყაიდის იდეებით. არ უნდა გაგვიკვირდეს, რომ ქვეყნებში, სადაც მმართველობამ ახალი ფორმა მიიღო და ერთდროულად ხალხებმა მიიღეს ახალი რელიგიაც, უპირატესობა მიანიჭეს სასაცილო იმიტაციას იუდეველთა მმართველობისა, რის გამოც მსაჯული მეტ გულმოდგინებას იჩენდა ცოდვების დასათრგუნავად, ვინემ დანაშაულთა დასათრგუნავად. მოჩვენებითად რეფორმირებულმა მინისტრებმა, ქედმაღალმა ხალხმა, რომელნიც მოწადინებულნი იყვნენ გამოეცხოთ სახელმწიფო თავიანთი თელეოლოგიური შეხედულებების ყაიდაზე, თვით უკეთილგონიერესი პროტესტანტობის აღიარებითაც კი დაამტკიცეს, რომ ისინი იყვნენ ისეთივე ცუდი პოლიტიკოსები, როგორაც ცუდივე თეოლოგები. სამოქალაქო და რელიგიურ საგანთა აღრვის ამ მიზეზებს შეიძლება დაეუმატოთ კიდევ მრავალი სხვა. არ ყოფილა ისეთი ძველიან თანამედროვე სამოქალაქო საზოგადოება, სადაც არ ყოფილიყოს კანონით დაწესებული კანონისავე მუარველობაში მყოფი ფავორიტული რელიგია, ე. ი. ისეთი დაწესებულება, რომელიც დაფუძნებულია ნებაყოფლობითსა და თავისუფალ შეჩვევებზე, რომელიც ხორციელდება ეკლესიასტური ძღვევამოსილებისა და სამოქალაქო ხელისუფალთა შორის ერთისა და მეორესათვისაც ურთიერთსარგებლიანობის მიზნით. ერთმანეთთან კავშირისა გამო, ორივე საზოგადოება განსაზღვრულ შემთხვევებში თავიანთი ძალაუფლების მეტ ნაწილს თმობს, და ზოგჯერ ისედაც ხდება, რომ ისინი ორივე თავიანთი მხრივ ბოროტადაც კი იყენებენ ამას. ადამიანებმა, თუ განვსჯით მათი მოქმედების მიხედვით, რომ არ შეგვხვთ მათს მიზეზსა და მათს წარმოშობას, ირწმუნეს, რომ სამოქალაქო საზოგადოებებს საკუთარივე არსის მიხედვით გააჩნია ის ძალაუფლება, რომელიც მას მინიჭებული აქვს მხოლოდ ნაბოძები სახით. კიდევ უნდა შევნიშნოთ, რომ ზოგჯერ ბოროტმოქმედების ზიანი უდრის ცოდვით გამოწვეულ ზიანს და რომ ამ შემთხვევებში ადამიანები არც კი აქცევდნენ ყურადღებას მსაჯულმა სასჯელის დაწესებისას ესათუის მოქმედება დანაშაულად მიიღო თუ ცოდვად.

ასეთია, მაგალითად, შემთხვევა მუხთლობისა და ღვთის სახელის შებილწვისა. რომელთაც ყველა სახელწიფოს კანონი სასტიკად სჯის. დანაშაულის კომპლექსური იდეა და ცოდვის კომპლექსური იდეა, არიან რა განყენებული ბუნებისანი და შესდგებიან რა უბრალო იდეებიდან, რომელნიც საერთოა როგორც ერთისათვის, ისე მეორისათვისაც, ერთნაირად შეცნობილი არ ყოფილან ყველას მიერ; ხშირად მათ ურევდნენ როგორც ერთსა და იმავე იდეას, რაც საკმაოდ უწყობდა ხელს იმათი შეცდომისადმი მხარის დაჭერას, რომელნიც ურევნენ სამოქალაქო და რელიგიურ საზოგადოებათა შესატყვის უფლებებს. ეს განხილვა საკმარისია; რომ ვუჩვენოთ, თუ როგორია ნამდვილი მიხანი სამოქალაქო საზოგადოებისა და როგორია ამის გამო დაშვებული შეცდომების მიხეზები.

რელიგიური საზოგადოების საბოლოო მიზანს წარმოადგენს თითოეულისადმი მინიჭება ღვთისწყალობისა, იმ წყალობისა, რომლის მოხვეჭაც შესაძლებელია მხოლოდ სულისა და გულის სიწმინდით; ამრიგად, რელიგიის შუალედ მიზანს წარმოადგენს ჩვენი სულიერი ნიჭის გაუმჯობესება. რელიგიურ საზოგადოებას აკრეფვე აქვს სამოქალაქო საზოგადოებიდან განსხვავებული დამოუკიდებელი მიზანი; აქედან აუცილებლობით გამომდინარეობს, რომ ის არაა მასზე დამოკიდებული და რომ, მასასადამე, ის სრული უფლებამოსილია თავის დარგში. ვინაიდან ერთი საზოგადოების დამოკიდებულება მეორეზე შეიძლება ხდებოდეს მხოლოდ ორი პრინციპის მიხედვით, სახელდობრ ან ბუნებრივი მიზეზით, ან სამოქალაქო პრინციპებით, ბუნების კანონებზე დაფუძნებული დამოკიდებულებანიც, ამ დამოკიდებულების ან არსიდან ან გენერაციიდან უნდა გამომდინარეობდნენ. ამ შემთხვევაში დამოკიდებულება ან შეიძლება იყოს მისივე არსიდან; და ეს მიტომ, რომ ასეთი გვარის დამოკიდებულება აუცილებლობით ჰგულისხმობს ამ ორ საზოგადოებას შორის კავშირს ან ბუნებრივ შერევას, რამდენადაც ორი საზოგადოება დაკავშირებულია თავისი დამოკიდებულებით საერთო ობიექტზე. ამავე დროს მათი ობიექტი სრულიადაც არაა საერთო და სავსებით განსხვავდება ურთიერთთაგან, სახელდობრ ერთის საბოლოო მიზანს წარმოადგენს სულზე ზრუნვა, მეორესას კი ზრუნვა საზოგადოებასა და მის ინტერესებზე. ერთს შესაძლებლობა გააჩნია იმოქმედოს მხოლოდ შინაგანი გზებით, მეორეს კი, პირიქით, მხოლოდ გარეგნული გზებით. იმისათვის, რომ არსებობდეს დამოკიდებულება ამ ორ საზოგადოებას შორის, მათი გენერაციის ძალით, საჭირო იქნებოდა, ერთი თავისი არსებობით ვალდებული ყოფილიყო მეორეს მიმართ, როგორადაც, მაგალითად, კორპორა-

ციები, კომუნები და ტრიბუნალები თავიანთ არსებობას უნდა უზღვეოდ ღონენ იმ ქალაქებსა და სახელმწიფოებს, რომელთაც ისინი შექმნეს. ეს სხვადასხვა საზოგადოებანი თავიანთი მიზნებისა და თავიანთი საშუალებების მსგავსებით, ისევე როგორც თავიანთი ქარტებით ანდა შექმნა-დაარსების სიგელებით თვითვე ამქალაქებზე თავიანთ წარმოშობასა და თავიანთ დამოკიდებულებებს. მაგრამ რელიგიური საზოგადოება, სრულიადაც არ გააჩნია რა მას არც მიზანი და არც საშუალებები, რომელნიც მსგავსნი ყოფილიყვნენ სახელმწიფოს მიზნისა და საშუალებებისა, ამით იძლევა თავის დამოუკიდებლობის შინაგან მტკიცებებს; და ის მათ ადასტურებს გარეგნული მტკიცებულობებით, უჩვენებს რა, რომ ისინი არ წარმოადგენენ სახელმწიფოს მიერ შექმნილს, ვინაიდან ის უკვე არსებობდა სამოქალაქო საზოგადოების დაარსებამდე. რაც შეეხება სამოქალაქო მიზნებზე დაფუძნებულ დამოკიდებულებას, მას არ ძალუძს არსებობა. ვინაიდან რელიგიური და სამოქალაქო საზოგადოებანი მთლიანად განსხვავებულნი არიან როგორც თავიანთი მიზნებით და თავიანთი საშუალებებით და ერთის სფერო იმდენად დაშორებულია მმართველობას მეორესას, რომ ისინი ვერასოდეს ვერ შეძლებენ წინააღმდეგობაში იყვნენ ურთიერთთან; ასევე, არ შეიძლება არსებობდეს სახელმწიფოებრივი აუცილებლობა, რომელიც მოითხოვდეს, რათა ნაციათა კანონები ერთიმეორეზე დამოკიდებულებაში იმყოფებოდნენ; თუ რომ სამოქალაქო მმართველის ვალდებულებანი გავრცელებულიყო სულზე ზრუნვაზე, მაშინ ეკლესია მის ხელში მხოლოდ იარაღი იქნებოდა ამ მიზნის მისაღწევად. ჰობსი და მისი მიმდევრები დაჟინებით იცავდნენ ამ თეზისს. თუ რომ მეორე მხრით რელიგიურ საზოგადოებათა ვალდებულება გავრცელდებოდა სამოქალაქო საზოგადოების კანონებზე და მის ინტერესებზე, სახელმწიფო დიდ საფრთხეში იქნებოდა ეკლესიისადმი დაქვემდებარების მხრივ. და ეს მიტომ, რომ რელიგიურ საზოგადოებებს, რა თქმა უნდა, აქვთ უფრო კეთილშობილი დარგი, რომლის საზრუნავსაც წარმოადგენს სულზე ზრუნვა, აქვთ, ანდა პრეტენზიას აცხადებენ, რომ აქვთ ღვთაებრივი წარმოშობა, და ეს იმ დროს, როცა სახელმწიფოთა ფორმა წარმოადგენს მხოლოდ ადამიანის მიერ დაწესებულს. თუ რომ რელიგიური საზოგადოებანი თავიანთი კანონიერ უფლებებს შიშმატებდნენ საზოგადოებაზე და მის ინტერესებზე ზრუნვას და ისინი მაშინ უფლებრივად მოითხოვდნენ უპირატესობას სახელმწიფოს მიმართ (ცოდვითა შენანიების შემთხვევებში), უნდა ვიგულოთ, რომ მათ საკმარისი ძალაუფლებაც ექნებოდათ ამ თავიანთი უფლებების შესანარჩუნებლად; და მართლაც, აუცილებელ საშუალებას წარმო-

ადგენს ის, რომ ყოველი საზოგადოება, რომლის ზრუნვაც ვრცელდება სახელმწიფოებრივ ინტერესებზე, უნდა მოსილი იყოს მაიძულელებელი ძალაუფლებით. ამ დებულებებს ერთს დროს ერთობ დიდი სახელი ჰქონდა; ულტრა-მონტენილები, რომელთაც იცოდნენ მარჯვე გარემოებათა შერჩევა, შეეცადნენ გამოეყენებიათ სახელმწიფოთა შინაგანი შფოთი; შფოთის გამომწვევი მიწიერი მმართველის ტახტზე უფრო მალა სამოციქულო ტახტის ამაღლების მიზნით, ისინი სახელმწიფოებს აიძულებდნენ და ზოგჯერ კიდევაც იმორჩილებდნენ მათ და ცდილობდნენ ყოველგან გაეტარებიათ ეს. მაგრამ ისინი უძლეველ ზღუდეს წააწყდნენ კეთილშობილი და ღირსეული წინააღმდეგობების სახით ანგლიკანური ეკლესიის მხრივ, რომელიც ერთნაირად ერთგული იყო თავისი ღმერთისა და თავისი მეფისა.

ამრიგად, ჩვენ ვაყენებთ როგორც ძირითად დებულებას და როგორც ნათელ შედეგს იმ პრინციპს, რომ რელიგიურ საზოგადოებას არ გააჩნია არავითარი მაიძულელებელი უფლება მსგავსი იმისა, როგორც ხელთ უპყრია სამოქალაქო საზოგადოებას. ობიექტები, რომელნიც სავსებით ნაირნაირია თავისი ბუნების მიხედვით, არ შეიძლება შეძენილ იქნან ერთიდაიმავე საშუალებით. ერთიდაიგივე რელაციები იძლევიან ერთსადიმავე შედეგებს და სხვადასხვა შედეგები არ წარმოსდგებიან ერთსადიმავე რელაციიდან. მაგალითად, ძალასა და იძულებას, რომელნიც მოქედობენ მხოლოდ გარედან, შეუძლიათ შექმნან მხოლოდ გარეგნული სიკეთე, ე. ი. სამოქალაქო დაწესებულებათა ობიექტები. მათ არ ძალუძთ შექმნან შინაგანი სიკეთე, ე. ი. რელიგიურ დაწესებულებათა ობიექტები. მთელი მაიძულელებელი უფლება, რომელიც შესატყვისია რელიგიური საზოგადოებისა, ამოიწურება ეკლესიიდან შერისხვის უფლებით, და ეს უფლება სასარგებლო და აუცილებელია ერთნაირი რწმენის შესანარჩუნებლად; რა გაკეთდებოდა მარტო საზოგადოებიდან ყველა იმათი განდევნით, რომელნიც უარს ამბობენ შეეგუონ სახალხო რელიგიას; ამრიგად უფრო მართებული და სასარგებლო იქნებოდა, რომ რელიგიურ საზოგადოებას გააჩნდეს შერისხვის ეს უფლება. ყოველგვარ საზოგადოებას, როგორც საშუალებები და მიზნებიც არ უნდა გააჩნდეს მას, როგორც საზოგადოებას, გარდუვალად უნდა გააჩნდეს ეს უფლება, უფლება განუთვისებელი მათი არსისაგან; უამისოდ ისინი თავისთავად გადნებოდნენ, და ისევ დაუბრუნდებოდნენ არარაობას, სწორედ ისევე, როგორც ბუნებრივ სხეულს, თუ რომ ბუნებას, რომელსაც ამ ფუნქციაში ბაძავენ საზოგადოებანი, არ ჰქონოდა ძალა განავალის სახით გამოეყო

მაგნე და გაფუჭებული სითხეები; მაგრამ ეს სასარგებლო და აუცი-
ლებელი უფლება წარმოადგენს მთელსა და ერთადერთს, რომელა-
დაც გვევლინება რელიგიური საზოგადოება; ვინაიდან ამ ძალა-
უფლების შესრულება შენარჩუნებულია, ამით რელიგიის თავისებუ-
რებაც, მისი არსი და მისი მიზანიც უზრუნველყოფილია, და საზო-
გადოების კეთილდღეობაც ხომ მეტს არაფერს მოითხოვს. მეტი
უფლება რომ რელიგიურ საზოგადოებას ჰქონოდა, ეს უადგილოც
იქნებოდა და უსამართლობაც.

წერილი მ. მ. მ. მ.

11 ივნისი, 1749 წ.

წუთი, როდესაც მე თქვენი წერილი მივიღე, ბატონო და ძვირფასო მასწავლებელო, ერთი ყველაზე უფრო სასიხარულოთაგანი იყო ჩემს სიცოცხლეში. გულითად მადლობას გიძღვნი მასთან დართულ საჩუქრისათვის. თქვენ არ შეგეძლოთ გაგეზავნათ თქვენი ძხულები სხვა ვინმესთვის, რომელიც ჩემზე მეტად თქვენი თაყვანისმცემელი იქნებოდა. ადამიანები მოწიწებით ინახავენ კეთილგანწყობილების ნიშნებს ძლიერთაგან ამა ქვეყნისა; რაც შემეხება მე, რომლისთვისაც ყოველივე განსხვავება ადამიანთა შორის მხოლოდ მათ პირად ღირსებებშია, მე ამ საბუთს თქვენი ჩემდამი პატივისცემისას იმდენად მაღლა ვაყენებ კეთილგანწყობილებების ნიშნებზე ძლიერთაგან ამა ქვეყნისა, რამდენადაც უკანასკნელნი თქვენზე დაბლა დგანან. დაე, ახლა რაც უნდა ის იფიქროს ამ ხალხმა ჩემს წერილზე ბრძების შესახებ; ის თქვენ მოგეწონათ; ჩემმა მეგობრებმა ის სცნეს კარგად: ჩემთვის ეს საკმარისია.

მე ისევე ნაკლებ ვიზიარებ საუნდერსონის შეხედულებებს როგორც თქვენ; მაგრამ, შეიძლება იმიტომ, რომ მე ვხედავ. ის დამოკიდებულებანი, ჩვენ რომ გვანცვიფრებენ, ბრმაზე არ ახდენენ ასეთივე ეფექტს; ის მუდმივ სიბნელეში ცხოვრობს; და ამ სიბნელეში დიდი წონა უნდა მისცეს მას მისი მეტაფიზიკური არგუმენტებისათვის. ჩვეულებრივად ღამე წამოიშლებიან ხოლმე ბურუსნი, რომელნიც ღმერთის არსებობას ჩრდილავენ ჩემში; მზის ამოსვლა გაფანტავს მათ; მაგრამ ბრმისათვის სიბნელე განუწყვეტლივ გრძელდება, და მზე მხოლოდ თვალხილულთათვის ამოდის. ნუ იფიქრებთ, რომ საუნდერსონს უნდა შეემჩნია ის, რასაც თქვენ შეამჩნევდით მის ადგილას: თქვენ არ შეგიძლიათ სხვას შეენაცვლოთ ისე, რომ საკითხის მდგომარეობა საფსებით არ შესცვალოთ.

აი რამდენიმე მოსაზრება, რომელთაც მე საუნდერსონს აუცილებლად ვათქმევინებდი, რომ იმ ბატონების შიში არ მქონებოდა; თქვენ რომ ასე კარგად ამიწერეთ.

რომ არსებანი არ ყოფილიყვენ, ვატქმევინებდი მე მას, ისინი არასოდეს არ იქნებოდნენ, რადგან, იმისათვის, რომ არსებობა მისცე შენს თავს, საჭიროა იმოქმედო. და რომ იმოქმედო, — საჭიროა არსებობდე. რომ მხოლოდ მატერიალური არსებანი ყოფილიყვენ, არასოდეს სულიერი არსებანი არ იქნებოდნენ; რადგან სულიერი არსებანი ან თვითვე მისცემდნენ არსესობას თავის თავს, ან მიიღებდნენ მას მატერიალური არსებათაგან, ისინი უკანასკნელთა მოღუსები იქნებოდნენ, ან, ყოველ შემთხვევაში მათი შედეგები, რაც, რასაკვირველია, თქვენ არ დაგაკმაყოფილებთ. მაგრამ ყოველთვის რომ სულიერი არსებები ყოფილიყვენ, მაშინ, როგორც თქვენ ამას დაინახავთ, არასოდეს მატერიალური არსებები არ იქნებოდნენ. საღი ფილოსოფია მე ნებას მაძლევს ვსცნო საგნებში მხოლოდ ის, რასაც მე მათში გარკვეულად ვამჩნევ. მაგრამ სულში მე ვამჩნევ გარკვეულად მხოლოდ აზროვნებისა და ნდომის უნარს, და მე ვერ წარმომიდგენია, რომ აზრსა და ნებისყოფას შეეძლოთ იმოქმედონ მატერიულ არსებებზე ან არარაობაზე და არარაობასა და მატერიულ არსებებს — სულიერ არსებებზე. მტკიცება იმისა, რომ არარაობისა და მატერიულ არსებათა ზეგავლენა წმინდა სულიერ არსებებზე შეუძლებელია, იმიტომ რომ ჩვენ სრულებით არ გვესმის შესაძლებლობა ამ ზეგავლენისა, ეს ნიშნავს სცნო აგრეთვე, რომ შეუძლებელია წმინდა სულიერი არსებების ზეგავლენა სხეულოვან არსებებზე, რადგან ასეთი ზეგავლენის შესაძლებლობაც ძნელი წარმოსადგენია. ამრიგად, ამ დაშვებიდან და ჩემი მსჯელობიდან, — განაგრძობდა საუნდერსონი, — გამოდის, რომ სხეულოვანი არსება არანაკლებ დამოუკიდებელია სულიერ არსებაზე, ვიდრე სულიერი არსება — სხეულოვან არსებაზე, რომ ერთად ისინი სამყაროს შეადგენენ და რომ სამყარო ღმერთია. რა ძალა შეეძლო მიეცა ამ მსჯელობისათვის იმ, თქვენსა და ლოკისათვის საერთო შეხედულებას, რომ აზრი, შეიძლება, მატერიის ერთგვარი მოდიფიკაცია იყოს.

მაგრამ, — უპასუხებდით თქვენ მას, — ეს დაუსრულებელი ურთიერთობანი, რომელთაც მე საგნებში ვამჩნევ და ის შესანიშნავი წესრიგი, ყოველი მხრიდან რომ გამოვლინდება, — რას უნდა წარმოადგენდეს ყოველივე ეს? — რომ ეს მეტაფიზიკური არსნი არიან, რომლებიც მარტო თქვენს გონებაში იარსებებენ, — გიპასუხებდათ თქვენ ის. ფართო უშენი ადგილი ამოუვსებიათ ალაღბედზე მიბნეულ-მობნეულ ნამტკვრევებით, მაგრამ ამ ნაყართა შორის ჭია და ჭიანჭველა მოხერხებულ სადგომს პოულობენ თავიანთთვის; რას იტყოდით თქვენ ამ მწერების შესახებ, რომ დამოკიდებულებანი მათ მიერ დაკავებულ ადგილსა და მათივე ორგანიზაციის შორის რეალურ არსებებად მიეჩნიათ და

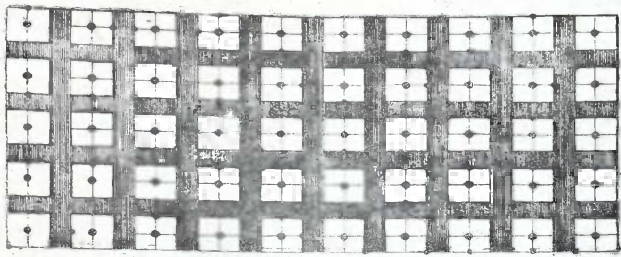
თავის აღფრთოვანება. გამოეთქვათ ამ მიწისქვეშეთი არქიტექტურის სიმშვენიერისა და იმ მებალის უზენაეს გონიერების გამო, რომელმაც ასეთნაირად დაალაგა მათთვის საგნები?

აჰ, ჩემო ბატონო, რა აღვილია ბრმისათვის ასეთი მსჯელობის ლაბირინთში დაბნევა, და ათეისტად სიკვდილი, რაც თუმცა, საუნდერსონს არ ეხება. სიკვდილის დროს მან მიაბარა თავისი თავი კლარკის, ლაიბნიცისა და ნიუტონის ღმერთს, ისევე, როგორც ებრაელები აბარებდნენ თავს აბრაამის, ისაკისა და იაკობის ღმერთს, ვინაიდან ის დაახლოებით იმავე მდგომარეობაში იყო; მე უთმობ საუნდერსონს მას, რაც უაღრეს სკეპტიკოსებსაც კი რჩებათ, სახელდობრ, ცოტაოდენ იმედს მასზე, რომ ისინი სცდებიან; მაგრამ ასეა ეს თუ არა, მე არ ვიზიარებ მათ შეხედულებას. მე მწამს ღმერთი, თუმცა ვცხოვრობ მეგობრულად ათეისტებთან. მე შევნიშნე, რომ წესრიგის მშვენიერება მათაც მოსწონთ, მიუხედავად ყოველივე მათის წინარწმენისა; რომ სიკეთე და სილამაზე მათშიდაც იწვევს აღფრთოვანებას და რომ მათ, ვისაც გემოვნება აქვს, არ ძალუძთ არც ცუდი წიგნის ატანა, არც ცუდი კონცერტის მოთმინებით მოსმენა, არც თავიანთ კაბინეტში ცუდი სურათის ატანა, არც ცუდი საქციელის ჩადენა: ჩემთვის ეს სრულიად საკმარისია! ისინი ამტკიცებენ, რომ ყოველივე საჭიროებას წარმოადგენს. მათი აზრით, ადამიანი, რომელიც მათ შეურაცხყოფას აყენებს, ისივე უდანაშაულოა, როგორადაც კრამატი, რომელიც მათ სახურავიდან თავზე ეცემა: მაგრამ ისინი არ ურევენ ერთმანეთში ამ მიზეზებს და არასოდეს გული არ მოსდით კრამიტზე. ეს არის კიდევ სხვა არამიმდევრობა, რომელიც მაპწვიდებს მე. ამიტომ, თუ მარჯლაც დიდმნიშვნელოვანია ის, რომ ერთმანეთში არ აურიო მათოთი და ოზრახუში, სამაგიეროდ სავსებით მოკლებულია რაიმე მნიშვნელობას—გწამს შენ თუ არ გწამს ღმერთი: „ქვეყანა, — იტყოდა მონტენი, — ეს ბურთია, ფილოსოფოსებზე გადაცემული მათ გასართობად“, და მე თითქმის იგივეს ვამბობ თვით ღმერთზედაც.

ნახვამლის, ძვირფასო მასწავლებლო, და სხვ.

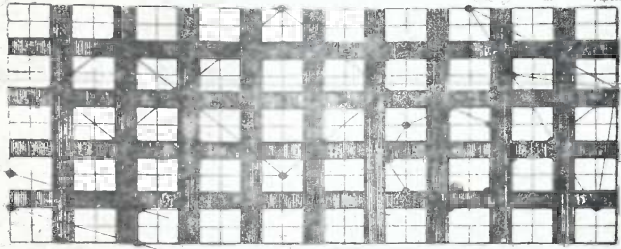
W. L. L. L.

p. 314

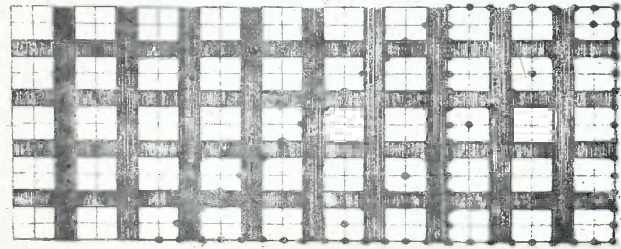
VI.

p. 315

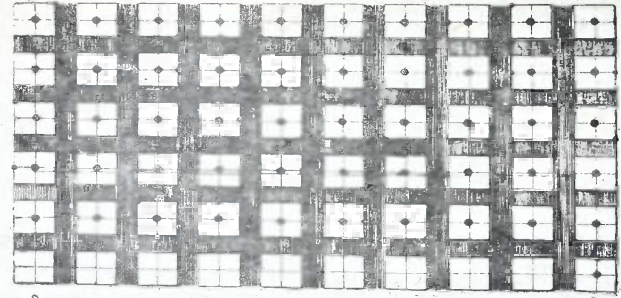
VII.

p. 312

IV.

p. 310 St.

III.

p. 309

II.

Fig 1

ს ქო ლ ი რ თ ა ბ ა ნ მ ა რ ტ ე ბ ა

1. არაკი შენზეა ნათქვამი.
2. ან ცეზარი, ან არაფერი.
3. ყველას იტაცებს თავისი სიამოვნება.
4. იმის მკაცრი კბილით, ვინც ცუდად შეეხება თითოეულ საგანს.
5. რანდონ დებუასე—დიდროს თანამედროვე, მოიჯარე.
6. ხალაის წინ მედია ბავშვებსაც ვერ მოკლავს.
7. ეს სიტყვები ეკუთვნის ბუალოს (Art poétique,—vers 111-და 112).
8. ჟრბიჟ. შიში.
9. ჯჯი ღღბიჟ. და სიბრაღული.
10. მეც მხატვარი ვარ.
11. ვიცოცხლო, ჩემო ლესბია, და უმკაცრესი მოზუცების ყველა ხმა შევაფასოთ ერთი ასად. მხეს შეუძლია: ჩასვლა და ამოსვლა: როდესაც ერთხელ ჩადის ხანმოკლე სინათლით, მაშინ ჩვენ ერთი-ღამე უნდა განუწყვეტლევ ვიძინოთ. მაკოცე მე ათასჯერ, შემდეგ კი ასჯერ. (Val. Catulli, Carmina, ad Lesbiam).
12. Deshays—იყო ბუშეს სიძე.
13. ეს სურათი იმყოფება პარიზის მუზეუმში.
14. ეს სურათი ეკუთვნის ანიბალ კარაშს, იმყოფება ლუერის მუზეუმში.
15. ეს სურათი ეკუთვნის ჟუენეს; იმყოფება ლუერის მუზეუმში.
16. ეს სურათი იმყოფება პარიზის მუზეუმში.
17. სიარულზე შეეტყუა, რომ ის არის ხამდვილი ქალღმერთი. (Virgil.).
18. ვინც სიმართლეს წერს, აიღეთ საზრდო თქვენი ძალებისათვის და დიდხანს იფიქრეთ, რის ტარებაზე ამბობენ უარს და რა შეუძლიათ მტრებს. (Horat.).
19. ლეიუეოის სურათი. იმყოფება ლუერის მუზეუმში.
20. კერმესი—დღესასწაული სოფლოდ.
21. ულამაზეს ვანდეუ-მერიღენებისა.—ნაგულისხმევია ცნობილი ბატალისტის-ვანდერმეილენის სურათები
22. ეს არის მოლიერიის კომედია, ჯალექსილი პოეტ თ. კორნელის მიერ.
23. ის არ არის საზიზღარი საშინელება, ვინც ბაძავს ხელოვნებას და ვისაც არ შეუძლია მოეწონოს თვალეში. (ბუალოდან).
24. ქალღმერთთა დაიგლიჯა უშნოდ დავარცხნილი თმები და განმეორებით იცემდა გულში ხელებს.
25. ეს ადგილი მოყვანილია ჰომეროსის „ილიადადან“
26. მე მინდა სიტყვათა მოკლე ვიყო, ხოლო ბუნდოვანი კი ვხდები. Brevis esse laboro, obscurus fio.
27. იდინოს ბევრი ოფლი და იშრომოს ტყუილად იმა, ვინც გაბედა ერთი და იკივე.
28. მე დავინახე ახლოს სტიქია, მე დავინახე ეგმენიდები, რომელნიც უკვე შეიკრნენ ჩემს მშობარა ყურებში მკვდართა სამეფოს ძაღლთა მაშინელ ყვეთ.
29. როგორცაა სურათი, ისეთი იქნება პოეზია.

30. ოპ, მიმბაძეველნო, დამონებულნო პირუტყვენო.
31. ლ ა რ მ ე პ ი ე რ ი (1726—1812)—ფრანგი ელინისტი, აკადემიის წევრი და პროფესორი ლიტერატურისა სახელი გაითქვა თავისი თარგმანებით ჰეროდოტს, ელექტრის, ვრიპილის და სხვათა ისტორიებისა. დასწერა ტრაქტატო ვენერას შესახებ.
32. აბატი ლ. შო—1776 წელს გამოაქვეყნა პარიზში დისერტაცია ვენერას თვისებების შესახებ.
33. მოყვანილია ოვიდიუსის „მეტამორფოზებიდან“.
34. მე თქვენ! . . . მაგრამ სჯობია დავაწყნარო აბორგენტული ტალღები (ვირგ.).
35. აქ დიდრო მიუთითებს ბიუფონისა და დობერტონის ბუნების ზოგად და კერძო ისტორიის I ტომს.
36. აქ დიდროს მხედველობაში აქვს ბიუფონის წიგნი—„ბუნების ისტორია“.
37. დოქტორი ბაუმანი—ფსევდონიმი, რომლის ქვეშაც მოპერტუმო გამოუშვა თავისი დისერტაცია, ნახსენები დიდროს შენაშენებში. თხზულეათა კრებულის ლიონის გამოცემაში ამ დისერტაციას სათაურად აქვს „ბუნების სისტემა“. დიდრო იღებს ბაუმანის თეორიას, როგორც ერთ ვარაუდთაგანს, რომელსაც მნიშვნელობა აქვს ბუნების მოვლენათა საერთო კავშირის იდეისა და ორგანიულ ფორმათა ევოლუციის ფილოსოფიურად დასაბუთებაში.
38. დიდროს მხედველობაში აქვს ზემოხსენებულ ბუნების ისტორიაში მოთავსებული თავი ჩანასახების შესახებ.
39. გყავდეს შენ ლაიდა, ოღონდ კი ლაიდას არ ჰყავდე შენ.
40. აქ დიდრო უკეთებს შენიშვნას, რომლის ტექსტიც მთლიანად მოგვყავს: მე შენ გითხარა, ახალგაზრდა, რომ ისეთი თვისებები, როგორც მიზიდვაა, და უსრულებლად ვრცელდებიან როდესაც არაა ფერი არ შეზღუდვას მათი მოქმედების სფეროს. შენ შეგპასუხებთან, რომ „მე ისიც კი შემძლო მეთქვა, რომ ისინი ერთნაირად ვრცელდებიან. იქნება დაუმატონ, რომ წარმოუდგენელია თუ როგორ შეუძლია თვისებას უშუაშავლად იმოქმედოს მანძილზე; რომ მაგრამ ამაში არაა და არასოდეს არ ყოფილა არაფერი აფსურდული, ან რომ აფსურდი სწორედ იმის მტკიცებაა, რომ სიცალიერეში ის სხვადასხვაგვარად მოქმედებს სხვადასხვა მანძილზე; რომ ამ შემთხვევაში ვერ ამჩნევ მატერიის რომელიმე ნაწილის შეგნით ან მის გარეშე ვერაფერს, რასაც შეეძლოს მისი მოქმედების ვარიირება; რომ დეკარტი, ნიუტონი, ძველი და თანამედროვე ფილოსოფოსები, ფიქრობენ, რომ სხეული, ცარიელ სივრცეში მციროდენ მოძრაობისაგან ასულდგმულბული, ერთნაირად და სწორი ხაზით მიდის და უსრულებლობაში; რომ მანძილი, თავისთავად, არ წარმოადგენს, მაშასადამე, არც დაბრკოლებას არც გამტარს; რომ ყოველივე თვისება, რომლის მოქმედებაც ვარიირდება მანძილის მიხედვით პირდაპირ ან უკუფარდობით, აუცილებლად მიგვიყვანს სავისობამდე და კორპუსკულურ ფილოსოფიამდე; და სიცალიერის დაშვება და მიზეზის მოქმედების ცვალებადობის დაშვება—ორი, ერთმანეთის საწინააღმდეგო დაშვებაა“. თუ შენ ასეთ ძველ კითხვებს დაგისვამენ, მე გირჩევ მიმართო რჩევისათვის ნიუტონის რომელიმე მემდევარს, ვინაიდან მე, უნდა გამოგიტყდე, არ ვიცი, როგორ გადავჭრა ეს სიძნელებები
41. გამოქვაბული დარსი.
42. დიდროს მხედველობაში აქვს ნიუტონის და ლეიბნიცის დავა პირველობაზე დიფერენციალურ გამოანგარიშებათა აღმოჩენაში.

43. გეორგ ერნსტ სტალი (1600—1734).
 გეორგ ერნსტ სტალი (1660—1734)—გერმანელი ექიმი და ცნობილი ქიმიკოსი, ფიზიოლოგიური თეორიის ფუძემდებელი. მიუხედავად იმისა, რომ ყველა ფიზიოლოგიურ პროცესების განხილვას სტალი ქიმიური თვალსაზრისით უდგება, ის ამ შეხედულებას აკავშირებს თეორიასთან, რომლის თანახმად ყველა პროცესი ორგანიზმში სულიერ მოქმედებათა შედეგია. სწორედ ამ იდეალისტურ მოტივებს გულისხმობს დიდრო, როდესაც სიტყვა „ბურუსს“ ხმარობს.
44. იგულისხმება ფრანკლინის წიგნი „ცდები და დაკვირვებანი ელექტრობაზე“ ბენიამინ ფრანკლინი (1707—1790)—ამერიკელი მეცნიერი და პოლიტიკური მოღვაწეა, რომელიც შეერთებული შტატების დამოუკიდებლობისათვის იბრძოდა. მას ეკუთვნის მთელი რიგი დიდმნიშვნელოვანი აღმოჩენები ელექტრობის დარგში, კერძოდ მესასარიდის გამოგონება.
45. კარლ-ლინეი (1707—1778)—შვეციელი ბუნებისმეტყველი. პირველმა სცადა სახეობათა სისტემატიკა და კლასიფიკაცია. ლინეის კლასიფიკაცია წმინდა ხელოვნური იყო და არ გამოხატავდა ორგანიზმების ობიექტურ განვითარებას; ის აერთიანებდა, მაგალითად, ერთ კლასში რბილსხეულიანებს ინფუზორიებთან; სახეობათა რაოდენობის და მათ განმასხვავებელ ნიშნებს ლინეი თვლიდა უცვლელ ნიშნებად და რაოდენობად. ლინეის დამსახურებაა ადამიანის შეყვანა ცხოველთა სისტემაში. ლინეი ათასებდა ადამიანს მაიმუნთან ერთად პრიმატების ერთ რანგში.
46. დოქტორი ერლანგენიდან—მოპერტუი. ის ამბობდა, რომ ორგანიზმების მოძრაობაში არის „რალაც ძალა, დამახასიათებელი უმეცირეს ნაწილაკებისათვის, რომლებიდანაც შემდგარია ცხოველი და გავრცელებულია თვითველ მათგანში; ის ახასიათებს არამარტო ცხოველის თვითველ სახეობას, არამედ ერთი და იმავე სახეობის თვითველ ცხოველსაც კი, რამდენადაც თვითველმა მათგანი განსხვავებულია და თავისებურად მოძრაობს და გრძობს, მაშინ როდესაც ყველა ერთად ისინი ესწრაფვიან მას, რაც ხელს უწყობს მათ თავიანთი სიცოცხლის შენარჩუნებაში, და დაჯილდოებული არიან ბუნებრივი სიძულვილით, რომელიც უპირობოდ იცავს მათ იმისაგან, რასაც შეეძლო ვნება მოეტანა მათთვის“.
47. ბაუმანი—ფსევდონიმი მოპერტუისა.
48. ფრანგულ ორიგინალში ეს ადგილი მოყვანილია ლათინურად.
49. ანასტროფი—არის ერთი საუკეთესო აღმოჩენა ჩვენი დროის ანატომიაში, რომელც ბერტენუს ეკუთვნის.
50. ცა გვიამბობს ღმერთის დიდებას.
51. მხის ქვეშ ახალი არაფერია.
52. რამდენიც თავია იმდენი აზრია..
53. ეს თეზი, ყველასათვის არ არის.
54. პაქომი—(4 საუკუნე) დამაარსებელი ქრისტიანული ბერმონაზნობისა.
55. სტილიტები—ქრისტიანული სექტა—5—7 საუკუნეში.
56. ინციალი C-ით დიდრო გულისხმობს რუდოლფ კუდგორტს (1617—1688)—ინგლისელ ფილოსოფოს—დეისტს, რომელიც ემპირიზმის და ათეიზმის წინააღმდეგ გამოდიოდა.

57. იგულისხმება ანტონ აშლი შეფტსბერი (1671—1713)—ინგლისელი ფილოსოფოსი დეისტი. თავის ძირითად ნაწარმოებში „ცდა მაღლის და დამსახურების შესახებ, რომლის გავლენის ქვეშაც დიდრო იმყოფებოდა პირველ ხანებში, შეფტსბერი ამტკიცებდა ზნეობის დამოუკიდებლობას რელიგიიდან

და აპირობებდა მორალს განსაკუთრებულ თანდაყოლილ "ხნეობრივ გრძნობით".

58. პიერ ნიკოლო (1625—1695)—თეოლოგი, გამოჩენილი იანსენისტი, რომელიც მუშაობდა პორ-როიალის „მეთოდებზე“, იღებდა მონაწილეობას ლი-ლიკის „*l'art de penser*“ შედგენაში; გადათარგმნა ლათინურ ენაზე პასკალის „პროვინციალური წერილები“.

59ა. ბლეს პასკალი (1623—1553)—ფრანგი მათემატიკოსი და ფილოსო-ფოსი—დეკარტის ერთი მოწაფეთაგანი თავის „აზრებში“ ამტკიცებდა, რომ ბუ-ნება ჩიხში აყენებს სკვპტიკოსებს და გონება—დოგმატიკოსებს; დოგმატიკოსი ვერ ერევა გონების უძლეველ სისუსტეს, სკვპტიკოსი კი ვერ ერევა ქეშმარიტე-ბის უძლეველ იდეას. „პროვინციალურ წერილებში“ პასკალი თვეს ესხმის იეზუი-ტურ კახუსტიკას და მასხარად იგდებ მას. პასკალს ეკუთვნის მთელი რიგი აღ-მოჩენებისა მათემატიკაში და ფიზიკაში. სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში მეც-ნიერი მისტიციზმში გადავარდა.

59ბ. ბრიერის ვარაუდით დიდროს აქ მხედველობაში ყავს პროფესორი რივარი, რომელიც მაშინ ფილოსოფიას ასწავლიდა.

60. იგულისხმება ვოლტერი.

61. ციტატა მოყვანილია ციცერონიდან, ფრინველთმკითხაობის შესახებ, თავები 80.81.

62. ციტატა მოყვანილია წმ. ავგუსტინეს „ღმერთის რისხვიდან“ წიგ. XIV, თ. 24.

63. დიდროს მხედველობაში აქვს წიგნი პარლამენტის მრჩეველის ეფისკო-პოს მონჟერონისა, სადაც ლაპარაკია ახალ სასწაულზე, რომელიც მოხდა „რო-გორც თელსაჩინო საშუალება, ღვთის მიერ უბრალო ზაღხისათვის მოვლენილი, ქეშმარიტების შესაგნებლად“.

64. ავტორს მხედველობაში აქვს არნოსა და ნიკოლის წიგნი „ლოლიკა ან აზროვნების ხელოვნება“ (ამსტერდამი 1675 წ.).

65. დიდროს გულისხმობს ერთერთ პარიზელ დიაკონს, რომელიც გარდაი-ცვალა 1732 წ.

66. დიდროს გულისხმობს აბატ ბეშერანს, რომელიც თავს წმინდანად აცხადებდა.

67. დიდროს გულისხმობს მონჟერონს, პარლამენტის მრჩეველს.

68. თავი დავანებოთ იმ ჩვეულებოვს, რის შესახებ შეიძლება ორივე მხრივ ლაპარაკი, თუმცა ნამდვილად არ შეიძლება მათხედ ორთა მხრივ ლაპარაკი. (წმ. ავგუსტინე).

69. იგულისხმება ეტიენ ტაბუროს თავგასართობი კრებული სახელწოდე-ბით „კრელ-კრელი მოტივები სენიორ აკორდას ვინმე მოლიარის წარმონათ-ქვამებით“, გამოცემულია 1572 წ. ბერჯერ ყოფილა ხელახლა გამოცემული.

70. ბარონ დე ლაპონტენი—გასკონელი ახნაური, მე-18 საუკუნის ბო-გზაური.

71. ბენდერია, ვინც სიკვდილის დროს შეცდა.

72. კოშენი (1687—1747)—ფრანგი ადვოკატი.

73ა. იგულისხმება ენტუზიასტი ღვთისმეტყველი.

73ბ. როცა დააჯილია გონება, იზრდება ავუორიტეტი.

74. როდესაც თითქოს ტყეში აქა იქ მოხეტიალეებს შეცდომა დააშორებს სწორ გზას, ერთი მიდის მარჯვნივ, მეორე მარცხნივ; ორივეს ერთი შეცდომა მოსდით, მაგრამ სხვადასხვა გზით. მე შენ გარწმუნებ, რომ ისინი უგნურნი არიან; მაგრამ იმას, ვინც შენ დაგცინის, არ აქვს უფრო მეტი ჭკუა და კული კი აბია.

75ა. როგორი უბედურებისაგან არის გონება დაბნეული? შიშისგან ღმერთების წინაშე.

76ბ. იმ დროს, როდესაც ვამტკიცებ, რომ თქვენ ხართ უგნურები; ყველანი მოდიოთ რიგრიგად.

76. ვინც მიიღებს სხვადასხვა სახეს, შესატყვისს ქვეშაობებისა და ბოროტმოქმედების ხმაურობისა, ის ჩაითვლება აჯახებულად.

77. კიდევაც შეუძლიათ და კიდევაც არა.

78. პრუსიელი ოკულისტი ჰილმერი.

79. პატარა ქალაქია.

80. (90)—ბოლიციის მოხელე

81. ინგლისელი გეომეტრი რაპსონი

82. გამოცემული იქნა ლონდონში 1740 წელს საუნდერსონის სიკვდილის შემდეგ.

83. იგულისხმება ბიერკარო მარციო (1683—1763), დიდროს თანამედროვე მწერალი. მარციო ცნობილია, როგორც ზნეობის მასწავლებელი, საოჯახო რომანების ავტორი. ეს ქანრი მარციომ შეითვისა ინგლისის მაშინდელი მოწინავე ბურჟუაზიული ლიტერატურიდან. მისი რომანების გმირებად გამოდიან ბურჟუები, მდაბიო მოქალაქეები და გლეხობა („სვებდენიერი გლეხი“, „მარიანას ცხოვრება“). „მაოიანას ცხოვრების“ ზეგაეღენით დაიწერა რიჩარდსონის რომანი „ბამელა“. საზოგადოდ, მარციოს დიდა გასავალი ქონდა ინგლისში.

84. ამ ცდებს მაზედ ახდენდნენ კემბრიჯის უნივერსიტეტში.

85. კარგად მყოფმა გაანთავისუფლე ცხენი, რომელიც უდროოდ ბერდება, რომ არ ჩაიძინოს შეცდომა, არ გახდეს საბოლოოდ სასაცილო და არ ქშენდეს დაქანცულობისაგან.

86. ადამიანი ვარ და არაფერი ადამიანური ჩემთვის უცხო არ არის.

სახელთა და საგანთა საძიებელი, განმარტებებით

აბაღი. გვ. 152—ავტორი 1729 წ. გამოქვეყნებული ტრაქტატისა „ქრისტიანული რელიგიის ქეშმარიტების შესახებ“.

აგამემონი. გვ. 49—მიკენელთა (საბერძნეთის უძველესი ქალაქი) მეფე, ბერძენთა წინამძღოლი ტროადის ომში.

აღონისი. გვ. 49—მითოლოგიური. გადმოცემით, ვენერას სატროფო.

ავგური. გვ. 144—145—ძველი რომაელი ქურუმები.

ავგუსტინე წმინდა. გვ. 145, 150, 151 (354—430 წ.)—ღვთისმეტყველი, ბატონისტული ფილოსოფიის დამფუძნებელი; ძირითადი მისი შრომებია, — „აღსარება“ და „ღვთის ქალაქი“.

ავგუსტუსი. გვ. 145, 210 (30—13 წ. ჩ. ე.) რომის პირველი იმპერატორი.

ავრელიუსი, მარკი. გვ. 164 (161—180 წ.) რომის იმპერატორი. სტოიკი. სდევნიდა ქრისტიანებს.

ავრორა. გვ. 35—ბერძნული მითოლოგიით განთიადის ქალღმერთი.

ათანასე. გვ. 150—(296—373) — ალექსანდრიის ეფისკოპოსი, რომელიც მონაწილეობას იღებდა ღვთიურ სამებაზე ქრისტიანული დოგმატის გამომუშავებაში.

ათეისტი. გვ. 133, 134, 153—ის, ვინც უარყოფს ღმერთის არსებობას.

ათეოსი. გვ. 220, 222, 223, 225, 227—ათეისტის სახელი.

ათინა. გვ. 162, 29—საბერძნეთის ქალაქი.

აღგებრა, გვ. 260, 302.

ალექსანდრე, გვ. 28, 46.

ალექსანდრიელი დიდი, გვ. 270 (308—395)—ბრმა, საღვთო წერილის კომენტატორი.

ალკამენი, გვ. 36—საბერძნეთის მოქანდაკე. ფიდიასის მოწაფე. ცხოვრობდა V ს. ჩვენ წელთაღრიცხვამდე.

ალკმეონი, გვ. 221, 222.

ალსიპი, გვ. 234, 238.

ალციფრონი, 177—სკიპტიკოსი.

ამაზონის მდინარე, 178—მდინარე სამხრეთ ამერიკაში.

ამერიკული, გვ. 105.

ამიენი. გვ. 296—ქალაქი საფრანგეთში

ანაკრეონი, გვ. 229—ძველი საბერძნეთის პოეტი ლირიკოსი. ცხოვრობდა

VI ს. ჩვენ წელთაღრიცხვამდე.

ანკონე, გვ. 217—ქალაქი იტალიაში.

ანტაბლემენტი, გვ. 57—პოზის ზედა ნაწილი.

ანტიკური, გვ. 48, 49, 60, 89.

ანტროპოზოფაგები, გვ. 21—კაცისჭამიები.

აპოლონი, გვ. 49, 23—ბერძნული მითოლოგიით მზის ღმერთი, ხელოვნების ღმერთი.

აპოლონიუსი თიანელი, გვ. 158—ცხოვრობდა რომის იმპერატორ კალიგულას დროს. იყო ნეოპიტაგორეულთა ეკლექტიკური ფილოსოფიის სკოლის წარმომადგენელი.

აუერონი, 232, 233, 237.

არეოპაგი, გვ. 28, 29—უმაღლესი კრიმინალური სასამართლო ათინაში პერიკლეს დრომდე (460).

არისტ, გვ. 171, 174, 178, 201.

არისტოტელი, გვ. 16, 73—(384—322 ჩვენ წელთაღრ-მდე)—საბერძნეთის ფილოსოფოსი სისტემატიკოსი. მოწაფე პლატონისა. არისტოტელი არ იზიარებს მასწავლებლის აზრებს ფორმის, იდეის და მატერიის საკითხებში. ენგელსს ამბობს, რომ არისტოტელმა ლოღიკის დარგში უკვე გამოიკვლია დიალექტიკური აზროვნების ყველა არსებული ფორმები და იგი „ანტიკური ქვეყნის ჰეგელია“-ო. არისტოტელმა მრავალი შრომა დასტოვა ლოღიკიდან, ფსიქოლოგიიდან, ეთიკიდან, პოეტიკიდან, პოლიტიკიდან და ბუნებისმცოდნეობის სხვადასხვა დარგებიდან.

არმიდის ბაღები, გვ. 220—რომელშიაც შესანიშნავმა არქიმედემ (ტასოს პოემის „თავისუფალი იერუსალიმის“ მომქმედი პირი), გაიტაცა მამაცი და მშენიერი ჯვაროსანთაგანი რიხალდი.

არნო ფრანსუა, 128—(1526—1612) იტალიელი მხატვარი.

არქიმედი. გვ. 67—(287—212 ჩვენს წელთაღრიც-დე)—საბერძნეთის მათემატიკოსი და მექანიკოსი. მის მიერ გადაჭრილ კითხვებს, რომელთაც შენარჩუნებული აქვთ თავიანთი მნიშვნელობა თანამედროვე გეომეტრიასა და მექანიკაში, ეკუთვნის: წრის თეორია, ბერკეტის კანონი, კანონები სხეულთა ხედაპირთა და მოცულობათა შესახებ. თავის შრომებით არქიმედემ შეიტანა გეომეტრიაში გზომვის ელემენტები (მეტრიკა).

ასტერია, გვ. 240—იყო განთქმული მოცეკვავე.

ასტრონომია, გვ. 247, 269, 302.

ათალანტი, გვ. 59.

ათიკი, გვ. 168—ფილოსოფოსი, პლატონის მიწვევარი II ს. გამოდიოდა არისტოტელისზმის და ეკლექტიზმის წინააღმდეგ.

ატლანტი, გვ. 209—კისრის პირველი მალა.

ატომი, გვ. 299.

აქილესი, უძლიერესი საბერძნეთის გმირთაგან, მონაწილე ტროადელთა დამარცხებისა.

აზიელი, ევხევი, გვ. 270—ბრმა (268—338) დასწერა „საღვთო მტკიცებანი“, სადაც აპოკრიფებდა ქრისტიანობის ჭეშმარიტებას.

ბაბილონი, გვ. 201.

ბანქო, გვ. 228.

ბატალისტები, გვ. 33—სამხედრო-საბრძოლო სურათების ფერმწერები.

ბახი, სებასტიანი, გვ. 299—(1685—1750) გამოჩენილი კომპოზიტორი.

ბეთლემი, გვ. 202.

ბელი, პიერ, გვ. 151, 175—(1647—1706), საფრანგეთის ფილოსოფოსი სკეპტიკოსი, მისმა „ისტორიულ“ და „კრიტიკულმა“ ლექსიკონმა მოახდინა გავლენა საფრანგეთის ათეისტური ლიტერატურის განვითარებაზე.

ბეკონი, გვ. 40—გამოჩენილი ფილოსოფოსი. დაიბადა ლონდონში 1561 წ. 1618 წ. იყო კანცლერად. 1626 წ. დაბეჭდა „ახალი ორგანიონი“.

ბელიზა, გვ. 234, 235, 236 237, 238.

ბერკლი, გვ. 175, 267, 268—(1684—1753) ირლანდიელი ეფისკოპოსი, მამათავარი სპირიტუალისტური ფილოსოფიისა. იხ. ბერკლის შესახებ ვ. ი. ლენინის „მატერიალიზმი და ემპირიოკრიტიციზმი“.

ბერნული, იოჰანე, გვ. (1667—1748) მათემატიკოსი:

ბერუიე, გვ. 143—XVIII საუკუნის იეზუიტი.

ბიუფონი, გვ. 70, 105—ავტორი „ბუნების ისტორიისა“.

ბლასი, დე, 297, 303.

ბოდუენი, პიერ ანტუან, გვ. 28, 29—(1722—1769), ბუშეს მოწაფე მხატვარი. აკადემიის წევრი 1763 წლიდან.

ბოკაჩიო ჯოვანი, გვ. 229—გამოჩენილი იტალიელი მწერალი, ცხოვრობდა 1313—1375 წ. „დეკამერონის“ ავტორი. იტალიური კლასიკური პროზის შემქმნელი და ინიციატორი იტალიაში გუმანისტური მოძრაობისა.

ბოქსჟორზი, გვ. 275—ქალაქი ინგლისში.

ბრედლი ჯემს, გვ. 65—(1692—1762) ინგლისელი ასტრონომი.

ბრიტანიკუსი კლავდიუსი, გვ. 129—(42—65), რომის იმპერატორის კლავდიუსის და მესალინას შვილი. მოწამლული ნერონის ძმის მიერ.

ბრუნო, წმინდა, გვ. 28, 30.

ბრუტუსი მარკუსი გვ. 52—რომაელი პატრიოტი, დაიბადა 35 წ. წ. წელთაღრიცხვამდე. მეგობ. რი სულიუს კეისარისა. ჩაუდგა სათავეში კეისრის წინააღმდეგ შექმნილ შეთქმულებას. მიიღო მონაწილეობა კეისრის მკვლელობაში.

ბუალო ნიკოლა. გვ. 52—1636—1711. ფრანგი მწერალი და კრიტიკოსი. მისმა ბოემამ „პოეტური ხელოვნება“ დიდი გავლენა იქონია XVIII ს. ლიტერატურაზე.

ბორშავი შერმანი. გვ. 108—1668—1738. ჰოლანდიელი ექიმი და ფიზიოლოგი. თავისი ფილოსოფიური შეხედულებებში იყო დეისტი.

ბუშე ფრანსუა. გვ. 29, 53, 230—1703—1770. ფრანგი მხატვარი, მოწაფე ფრანსუა ლემუანის. 1765 წლიდან აკადემიის დირექტორი და მეფის პირველი მხატვარი.

გალენი კლავდიუსი, გვ. 108—(131—200) რომელი ფიზიოლოგი და ფილოსოფოსი, რომელმაც თავისი შრომებით ანატომიაში და ფიზიოლოგიაში საფუძველი ჩაუყარა პათოლოგიას. ფილოსოფიის დარგში იყო ეკლექტიკოსი და იზიარებდა ნეოპლატონიკოსთა და სტოიკთა სკოლის იდეებს.

გალილეველნი. გვ. 141, 142, —გალილეის, —პალესტინის ჩრდილოეთით მდებარე უძველესი პროვინციის მცხოვრებნი.

გალილეო გალილეო, გვ. 266—1564—1642 გამოჩენილი იტალიელი მეცნიერი—ფიზიკოსი.

გეოგრაფია, გვ. 303.

გეომეტრია. გვ. 291, 295, 302, 255, 258, 265, 271, 273.

გერიონი, გვ. 294.

გერმანული. გვ. 90.

გვიდო რენე. გვ. 36, 51—1575—1642. გამოჩენილი მხატვარი ბოლონიის სკოლის.

გიუიზუმა, ვან, გვ. 25. ჰოლანდიელი ფერმწერი.

გლიკონი, გვ. 48—ათინელი მოქანდაკე II—III ს. წ. წელთაღრიცხვამდე.

გოიენი ვან. გვ. 58.

გონკურა გვ. 55.

გრატი. გვ. 51.

გრიგოლ დიდი. გვ. 142 (540--604.) ქალაქ რომის პოლიციის უფროსი 590 წელს აირჩიეს პაპად.

დავითი გვ. 296, 297—ფრანგი, განთქმული თვალის ექიმი, რომელმაც პირველად გააკეთა კატარაქტის ოპერაცია.

დალაშვერი. გვ. 65, 105, 295—გამოჩენილი ფრანგი, მატერიალისტი მე-18 ს.

დამისი. გვ. 220, 222, 225, 237, 238—პირონისტი.

დაფნე. გვ. 23—ბერძნული მითოლოგიით, გვის ქალიშვილი, რომელიც აპოლონის დევნის თავიდან ასაცილებლად გარდაიქცა დაფნის ხედ.

დეიზმი. გვ. 130, 134, 151, 153, 169.

დეიზმი. სცნობს ერთადერთ სწორ რელიგიად „ბუნების რელიგიას“ და ღმერთს სთვლის უპიროვნო უმაღლეს პირველმთხებად, რაღაც მსოფლიო გონიერებად, რომელიც მსოფლიო პროცესებში მყავნდება. აქედან დეისტი წინააღმდეგ თეისტისა უარყოფს პიროვნულ ღმერთს, საეკლესიო წესებს, დოგმატებს და თვით გაღმერთებას ანუ კულტს. დეიზმი. როგორც ფილოსოფიური მიმართულება წარმოიშვა, მეჩვიდმეტე საუკუნის ინგლისში ბურჟუაზიის გარეგანული ენერჯებასთან დაკავშირებით. მეთვრამეტე საუკუნის ბურჟუაზიული იდეოლოგიის განვითარებასთან ერთად დეიზმი უფრო და უფრო მეტ გაბედულებას იჩენს, სწვევტს ყოველივე კავშირს იდეალიზმთან და გადადის ათეიზმში

დეკარტი რენე. გვ. 130, 131, 151, 245, 248, 266, 277.

რენე დეკარტი (1596—1650) — ფრანგი ფილოსოფოსი რომელმაც თავისი ცხოვრების უმეტესი ნაწილი ჰოლანდიაში გაატარა. გამოჩენილი მათემატიკოსი და ფიზიკოსი. დეკარტმა, მარქსის თქმით, „მანუფაქტურული პერიოდის ფილოსოფოსმა“ შექმნა დუალისტური ფილოსოფია, რომელშიდაც ასახა ამ გარდამავალი პერიოდის წინააღმდეგობები. ასაბუთებდა რა, წინააღმდეგ სქოლასტიკისა, დადებით ცოდნას, დეკარტი ყოფდა ფიზიკას თავის დუალისტურ მეტაფიზიკიდან და მატერიალისტურ მიმართულებას აძლევდა მის განვითარებას. ასაბუთებდა რა რაციონალიზმს, დეკარტი თვლიდა ჩვენი ცოდნის წყაროდ გონებას, ჭეშმარიტების საზომად კი—ნათელ და გარკვეულ იდეებს. დიდრო, რომელმაც შემდეგ შეითვისა დეკარტის ფიზიკის მატერიალისტური ხასიათი, ბოლომდე ებრძოდა მის მეტაფიზიკას. აქედანაა მისი ხშირი დამოწმებები და ფარული გადაკვრები დეკარტს ამა თუ იმ გონებაჭყვრებითი განსაზღვრების უსუსურობაზე და იმავე დეკარტის დედუქციების მასხარად აგდება.

დესპო. გვ. 29.

დიდონი. გვ. 23.

დიკონსი, გვ. 275—კემბრიჯის ოლქის, ბოქსუორხის რექტორი.

დიოგენი, გვ. 253.

დიდროს. მხედველობაში ყავს დიოგენი სინოპიდან, რომელიც ეკუთვნოდა საბერძნეთის ფილოსოფოსთა ცინიკურ სკოლას (დაახლოებით 404—323 წ. ჩვენ წელთა აღრ-დევ). დიოგენი ანვითარებდა სოკრატეს მორალური ფილოსოფიის პრინციპებს და შემეცნების წყაროდ სცნობდა მხოლოდ ათვისებებს გრძობების საშუალებით. პრაქტიკული ცინიზმის წარმომადგენელი, დიოგენი გმობდა გრძობითი სიამოვნებებს, მეტისმეტობას, გარეშე დოვლათს და ხედავდა მათში არისტოკრატის მორალურ გარყვნილებას. ადამიანმა, მისი აზრით, უნდა დაიკმაყოფილოს მარტივი ფორმით მხოლოდ აუცილებელი სასიცოცხლო მოთხოვნილებები. მიუთითებს რა მასზე, რომ ბრმა პიუზოდან აღემატება დიოგენს მორა-

ლურ შეფასებათა საქმეში, დიდრო ხაზს უსვამს აქ იმას, რომ ზნეობრივი მცნებები ადამიანის ბუნებით განისაზღვრება.

დიონისე, წმინდა. გვ. 161

დიუკლო, შარლი, გვ. 105—1704—1772, ლიტერატორი.

დიუპრე. გვ. 51—განთქმული მოცეკვავე

დიუსელდორფი გვ. 54—ქალაქი გერმანიაში

დიფილი. გვ. 229, 222

დობანტონი, ლუი-ჟან-მარი, გვ. 105—1716—1779 ექიმი. ნატურალისტი ბო-
უფონის დამხმარე. „ბუნების ისტორიისათვის“ ამზადებდა მასალას ანატომიიდან.

დოგმატი გვ. 134, 153

დოუ, გერარდ. გვ. 54, 61. მხატვარი

დოქტრინა გვ. 250.

დრეზდენი. გვ. 54—ქალაქი გერმანიაში

დუბლინი. გვ. 276—ირლანდიის მთავარი ქალაქი

დულციფენა. გვ. 216—სერვანტესის ნაწარმოების „დონკიხოტი“-ს ერთ-ერთი
გმირი.

ებერი გვ. 230

ეგვიპტე. გვ. 66, 150.

ევდამიდის ანდერძი გვ. 38.

ელქტი გვ. 141, 143—გამოქვეყნებული განკარგულებანი უხენაესი ძალაუფ-
ლებისა.

ევმენიდა გველები. გვ. 20—შურის ძიების ღრმერთები, რომლებიც გამო-
ისახებოდნენ გველებით თავზე.

ევროპილი გვ. 49—480—407 წ წ საბერძნეთის გამოჩენილი ტრალიკოსი. მის
მიერ დაწერილი 80 ტრალელიდან ჩვენამდე მოაღწია 18. მან იქონია დიდი გავ-
ლენა ძველი და თანამედროვე ლიტერატურის განვითარებაზე.

ევროპა გვ. 65.

ევფრანერი. გვ. 50—ძველი საბერძნეთის მოქანდაკე და მხატვარი (V ს. წ. წ.)

ეილერი, ლეონარდი გვ. 65—1707—1783 გერმანელი მათემატიკოსი და
ფიზიკოსი.

ეკლესიასტური. გვ. 105—სასულიერო, საეკლესიო

ელენის მთა. გვ. 161.—ყველაზე უმაღლესი მთა იერუსალიმში.

ელია. გვ. 140—წინასწარმეტყველი

ელცჰაიშერი, ადამი. გვ. 39—1578—1610. უდიდესი რომელი მხატვარი.

შთამომავლობით გერმანელი.

ემაუსი. გვ. 26

ენეა. გვ. 28—ტროადის ომის ერთ ერთი გმირი.

ენეიდა გვ. 209—ვიოგილიუსის ეპიკური პოემა.

ენიუსი კვინტი გვ. 40—239—169 წ. ერომდე. რომელი მწერალი ჰომეროსის
წამბაძველი. თავის „ანალების“ ეპოპის წინასიტყვაობაში ნოგვითხრობს, რომ
ჯიოთომც მას სიხმრად ჰომეროსი გამოეცხადა და თავისი სული მას შთაბერა.

ენო. გვ. 303—პრეზიდენტი.

ეპამინონდი. გვ. 202—418—362 წ. წ-მდე თებანელთა მხედართმთავარი,
რომე ღიც იბრძოდა ზღვაზე თებანელთა გაბატონებისათვის.

ეპიკური. გვ. 73.

ეპიკური 346—276 ჩვენს წელთაღრიცხვანდე. საბერძნეთის ფილოსოფოსი,
მატერიალისტი მოწაფე დემოკრიტისა, რომლის ატომიზმზედაც აშენებულია მისი

ფილოსოფია. ატომის გაგებაში ეპიკურს შეაქვს ახალი მომენტები—სიმძიმის და შემთხვევის მცნებები. ეპიკური უარყოფდა უკვდავებას და ღვთის ონტოლოგიურ მნიშვნელობას. ბუნებაში მექანიკურ ბიზნობრივობის კანონის თანახმად ხდება ყოველივე. შემეცნების თეორიაში ეპიკური სენსუალისტურ პოზიციაზე დგას. ეპიკურის აზრით, ფილოსოფია შეგნების და სწორი ცოდნის გზით ხელს უწყობს ბედნიერ ცხოვრებას. ეპიკურის შრომებიდან მხოლოდ ნაწყვეტებმა მოაღწიეს ჩვენამდე. ეპიკურს და მის ფილოსოფიის გადმოცემას დიდრომ სპეციალური სტატია უძღვნა „ენციკლოპედიაში“, „ეპიკურეიზმი“.

ერეტიკაზი. გვ. 165—ადამიანი, რომელიც არ ეთანხმება ვაბატონებულ რელიგიურ საკითხებს

ეროსი. გვ. 239, 249.

ესკულაპი გვ. 158—მკურნალობის ღმერთი ძველ საბერძნეთში.

ეტრუსკები. გვ. 146—წარმოდგენენ უძველეს შალხს, რომელნიც ხმელთაშუა ზღვაზე და იტალიაში სარგებლობდნენ დიდი საზოგადოებრივ პოლიტიკური მნიშვნელობით.

ვარენი გვ. 38

ვატო ჟან—ანტუან გვ. 15 (1684—1721) გამოჩენილი ფრანგი მხატვარი 1717 წელს იყო მიწვეული აკადემიის წევრად. შემქმნელი ახალი ჟანრისა, თავისუფალი მხატვრული მანერისა, და შესანიშნავი კოლორისტი.

ვედინის ქაღალდი გვ. 186. საუკეთესო ხარისხის ქაღალდი, რომელიც თავის თვისებით ჩამოგავს პერგამენტს, მისგანვე მიიღო სახელწოდება, რომელსაც ფრანგულად ეწოდება vélin.

ვენერა მედიცის გვ. გვ. 49, 55, 16, 23—ვენერას ქანდაკება.

ვერნე კლოდ-ჟოზეფი გვ. 58 (1714—1789) მხატვარი პეიზაჟისტი და მარინისტი, წარმოშობით ავინიონიდან, 1752 წლიდან პარიზის აკადემიის წევრი.

ვილი ჟან-ჟოზეფ გვ. 58. (1715—1806) გამოჩენილი გერმანელი გრაფიორი, რომელიც სცხოვრობდა პარიზში.

ვირგილიუსი პუბლი-მარონ გვ. გვ. 15, 52, 209, 210, 215. 225. გამოჩენილი რომაელი პოეტი, წარმომადგენელი ავგუსტუსის დროინდელი ლიტერატორისა (82—19 წ. ჩვენს წელთ აღრიცხვამდე).

ვიქტორია გვ. 239. ჰერცოგის მეუღლე.

ვოლტერი ფრანსუა—მარი-არჟე გვ. 105, 135. 175, 283 (1694—1778) — ყველაზე უფრო თვალსაჩინო წარმომადგენელი განათლებისა, გამოჩენილი მწერალი და ფილოსოფოსი; სასტიკ ბრძოლას აწარმოებდა კათოლიკეთა ეკლესიასთან რელიგიურ ცრუმორწმუნეობის წინააღმდეგ და გამოდიოდა ფანატიზმის ყველა მსხვერპლთა დასაცავათ, კათოლიციზმის უარყოფასთან ერთად ვოლტერმა ვერ შესძლო ლქერთის იდეის უარყოფა; ია ამტკიცებდა, რომ ღმერთი არსებობს და თავის წერილში ფრიდრიხ მეორესთან ამბობდა: რომ ღმერთი არ ყოფილიყო საჭირო შეიქნებოდა მისი გამოგონება. რელიგიას ის საჭიროთ სთვლიდა ქმსების ასალაგმავათ, „რომელთაც სჭირდებათ უღელი, მებრე და საკვები“. ფილოსოფია და განათლება, ასე საჭირო ბურჟუაზიისა და ინტელიგენციისათვის, ვოლტერის თვალსაზრისით, მიუწოდებელია მსგებნათვის და ამასთან ერთად სასაზარალოცაა, რადგან „თუ ხალხმა მსჯელობა დაიწყო, ყოველისფერი დაიღუპება“. „განათლებულ“ მონარქიის მომხრე ვოლტერი გამოდიოდა თავადანაურობის და სასულიერო წოდების პრივილეგიების წინააღმდეგ და ქადაგებდა თანასწორობას კანონის წინაშე. ტიპიური ლიბერალი და განმანათლებელი—დენისტი. ვოლტერი ასე „სწყვეტს“ ძირითად ფილოსოფიურ პრობლემას: „რომელი

სისტემა არ უნდა მივიღოთ ჩვენ, არცერთი მათგანი არ ვნებს ზნეობას; რადგან რა მისი საქმეა შეიქმნა მატერია თუ მხოლოდ მოწესრიგდა. ღმერთი ორივე შემთხვევაში უმადლეს მეუფეთ რჩება“ („ფილოსოფიური სიტყვარი). ბუნებრივია, რომ ასეთი შეხედულებების მქონე ვოლტერს, როგორც „ენციკლოპედიის“ თანამშრომელს. არ შეეძლო ბოლომდე ევლო დიდროსთან, თუმცა ძლიერ შეგობრულათ კი იყო მის მიმართ განწყობილი. მიუხედავად ამისა ვოლტერის თხზულებებმა დიდა გაკლენა მოახდინეს მე 18 საუკუნის საფრანკეთის საზოგადოებრივ აზრზე. დიდროს მიერ აქ მოხსენებული თხზულება „ჰენრიადა“ გამოვიდა პარველათ 1721 წელს და ფარულათ დაიბეჭდა რუანაში; შემდეგ იგი დამატებით დაბეჭდა ლონდონში და მიედგენა ინგლისის დედოფალს.

ვულტერის ვილიამა, გვ. 175—(1659—1724) ინგლისელი ფილოსოფოსი;

ვენეციელი, გვ. 220, 222—პირონისტი.

თაზოსი, გვ. 16—კუნძული.

თევდა, გვ. 202—მეამბოხე.

თემარი, გვ. 231.

თეოკრიტი, გვ. 15—სირაკუზიდან—ძველი საბერძნეთის მწერალი.

თეოლოგია, გვ. 176—ღვთისმეტყველება.

თიანელი აპოლონიუსი, გვ. 158 ცხვრობდა პირველ საუკუნეში, მიეკუთვნებოდა ნეოპიტაგორიულ ფილოსოფიურ სკოლას.

თაკარანდას ხე, გვ. 193—თვლება საუკეთესო ხეთ ავეჯეულობისათვის.

თანსენიზტი, გვ. 136, 148, 164—მიმდევრები ჰულანდიის ღვთისმეტყველი კარნელი იანსენიუსის მოძღვრებისა, რომელიც უაყოფდა ნებასყოფის თავისუფლებას და ამტკიცებდა, რომ ადამიანის ხსნა დამოკიდებულია მადლის გამომსყიდველობით ძალაზე. იეზუიტების წინააღმდეგ გამოსული იანსენისტებმა მიიბრუნეს ყველა, ვინც იეზუიტებით უკმაყოფილო იყო. იანსენიზმის თეორეტიკულ დასაბუთებაში დიდი როლი ითამაშა პორ როიალის მონასტერმა. იანსენიზმის წინააღმდეგ გაბედულად გამოდიოდა პარიზის უნივერსიტეტის ღვთისმეტყველების ფაკულტეტი,—სორბონა,—რომელიც სენ-ჟაკის ქუჩაზე იმყოფებოდა.

თან-ჰუსი, გვ. 175—(1369—1415) ჩეხელი რეფორმატორი და მებრძოლი ჩეხთა ნაციონალურ განთავისუფლებისათვის. ჰუსი ებრძოდა კათოლიკურ ეკლესიას, რის გამოც იგი გამოკნადებულ იქნა მწვალებლად და ქრისტიანულმა ეკლესიამ დასწვა ცეცხლის კოცონზე.

თაფტი, გვ. 186.

თეალიზტი, გვ. 267—ფილოსოფიური იდეალიზმი, ყოველთვის დაკავშირებული, პირდაპირ ან არაპირდაპირ, მისტიკასა და სამღვდელოებასთან, არის ექსპლოატატორ კლასების რეაქციონური ფილოსოფია, მათი ბატონობის იდეოლოგიური იარაღი. ყოველივე არსის საფუძვლად იდეალიზმს მიაჩნია იდეა, სული, აზრი და სხვ. სცნობს რა აზროვნებას ყოველივე არსის განმსაზღვრელ საფუძვლად. იდეალიზმი ხედავს ყოფნის და შემეცნების წყაროს ან ღმერთში, ან იდეაში. აქედან ჩვენი წარმოდგენების გარეშე მატერიალისტურ საგნებთან დამთხვევას ძირები აქვს, იდეალიზმის თვალსაზრისით, თვით შეგნებაში ანდა ის დაპირობებულია უმადლესი არსების მიერ. უდგება რა იდეალიზმის განსაზღვრას მხოლოდ, შემეცნების პროცესში მყოფ ჩვენი შეგნების ობიექტიურ სამყაროსთან დამოკიდებულების თვალსაზრისით, დიდრო აქ სასავეებით ითვალისწინებს წმინდა სენსუალიზმის და ემპირიზმის ნაკლოვანებებს. მოყავს რა ეს ადგილი „წერილიდან“ თავის „მატერიალიზმსა და ემპირიოკრიტიციზმში“, ლენინი აღნიშნავს რომ დიდრო ძლიერ ახლო მივიდა თანამედროვე მატერიალიზმის შეხედულებებ-

თან და გარკვეულად დაუბირისპირა ერთიმეორეს ძირითადი ფილოსოფიური მიმართულებები.

იერუსალიმი, გვ. 158, 200.

იეზუიტი ბერუფი, გვ. 143—ცხოვრობდა მე-XVIII საუკუნეში.

ილიადა, გვ. 132, 133—თხზულება ძველი ბერძნული ეპოსის ნახევრად ლეგენდარულ ავტორის ჰომეროსის, რომელსაც ძველი საბერძნეთის მწერლები გვიხატავენ მოხეტიალე ბრმის სახით. მის ცხოვრებას აკუთვნებენ მე-9 საუკუნეს ჩვენ წელთაღრიცხვის დასაწყისამდე. არსებობს დიდი ლიტერატურა ეგრეთწოდებულ „ჰომეროსის პოემების“ წარმოშობაზე „ილიადა“ ფორმის მხრივ წარმოადგენს პოემას. მრავალრიცხოვან მსმენელთა წინაშე წასაკითხავად არის ნაგარადევი, და თავისი შინაარსით გამოხატავს საბერძნეთის სამხედრო-მიწათმფლობელი არისტოკრატიის მტაცებლურ ტენდენციებს.

ილუმინატები, გვ. 136. საიდუმლო რელიგიური სექტები, რომელნიც არსებობდნენ ესპანეთში, საფრანგეთში, ბელგიაში მე-XVI—XVIII საუკუნეებში, დეიზმის საქადაგებლად.

ინგლისური, გვ. 90, 271, 276.

ინდოელი, გვ. 271.

ინჩლოფი, ვილიამ, წვ. 275, 276—ლონდონის სამეფო საზოგადოების წევრი, რომელიც უკმაყოფილო იყო დიდროს, ვინაიდან უკანასკნელმა მიაწეა მას ათვისტური იდეები და გახადა იგი პასუხისმგებელი საუნდერსონის პირით გამოქმნილი თავისი საკუთარი შეხედულებებისა.

იონა, გვ. 140—წინასწარმეტყველი.

იონანე მოციქული, გვ. 201.

იონაფანტი, გვ. 202—ფანტიკოსი.

იოსები, გვ. 201, 202—ისტორიკოსი.

იოფა, გვ. 200—სახლგაო ქალაქი სირიაში. ჯვაროსნული ომების დროს ითვლებოდა მთავარ ადგილად, სადაც ჯვაროსნები იკრიბებოდნენ.

იროდე, გვ. 202—იუდეველთა მეფე. მეფობდა 37 წლიდან ჩვენი წელთაღრიცხვამდე 2 წლამდე თანამედროვე წელთაღრიცხვისა. ისტორიაში ცნობილია ბავშვების ამოკლევით და აგრეთვე როგორც დიდი ბოროტმოქმედი.

იტალიელი, გვ. 54, 56.

იუდა გალილეველი, გვ. 203.

იუდეველები, გვ. 200.

იუდიფი, გვ. 21. ძველ ებრაელთა გმირი ქალი, რომელმაც ებრაელთა მტერი ოლიფერნი დაათრო და შემდეგ მოჰკვთა თავი.

იულიანე, გვ. 141—რომის კეისარი (331—363), ისტორიაში ცნობილია, როგორც „ქანდგომილი“ ქრისტიანული რელიგიიდან.

იულოზი კეისარი, გვ. 143 (100—44 ჩვენ წელთაღრიცხვამდე). გამოჩენილი მხედართმთავარი. სახალხო ტრიბუნი. კონსული და იმპერატორი. 44 წელს მოკლულ იქნა რესპუბლიკელების მიერ.

იუპიტერი, გვ. 50. 129, 147—იუპიტერი ანუ ბერძენთა ზევსი, მითიური ღმერთი.

იფიგენია, გვ. 27. ბერძნული მითოლოგიის გმირი ქალი.

კადრილე, გვ. 304—ბანქას თამაშის ერთერთი სახე.

კავალიონი, გვ. 250—აზარტული თამაში.

კალვინისტი, გვ. 138—მომხრენი რეფორმაციის იმ განსაკუთრებული მიმართულებებისა, რომელიც შექმნა ჯან კალვინმა (1509—1564). მისი მოძღვრება გამო-

დიოდა იმ რწმენიდან, რომ ადამიანის ბედი წინასწარაა განსაზღვრული ღმერთისგან, რომ ეკლესია ყოვლის შემძლეა და მისი ამოცანა გამოიხატება ადამიანის ყოველივე ნაბიჯის მეთვალყურეობაში და საზოგადოების მთელი ცხოვრების დაწვრილებით დარეგლამენტებაში.

კალისტო, გვ. 234, 237.

კალმია, გვ. 148.

კამერგერი, გვ. 239, 240—სასახლის მალალი წოდება.

კაპუცინი, გვ. 22—განსაკუთრებული ორდენის ბერები.

კაიატიღები, გვ. 57—ქანდაკებანი, რომელნიც საბჯენ სვეტად იხმარება.

კარლოხი XII, გვ. 312 (1682—1718)—შვეციის მეფე.

კარტუშ, ლუი, გვ. 129 (1693—1721)—ფრანგი ყაჩაღი, რომელიც მოქმედებდა პარიზში და მის მიდამოებში.

კასტორი, გვ. 165—დიდრო გულისხმობს კასტორს და პოლუქსს — ბერძნულ მითოლოგიის მიხედვით ზევისი შვილები, ზღვაოსნობის მფარველნი. მათ ხატავდნენ ნახევრად ოვალურ ქულებში, ვარსკვლავით თმებზე. ამ „ალთ“ დიდრო აღარებს სახარების მითს „სული წმინდის“ მაგიურ მოქმედებაზე, რომელიც მოციქულებზე გადმოდიოდა ცეცხლის ენების სახით და რომლის შემდეგაც მოციქულებმა იწყეს ლაპარაკი და „სხვადასხვა ენებზე წინასწარმეტყველება“.

კემპრიჯი, გვ. 265, 285—საუნივერსიტეტო ქალაქი ინგლისში.

კიპრიანი, გვ. 150—კართაგენელი ეფისკოპოსი, რომელიც მოკლულ იქნა, 258 წელს.

კიპრიდა, გვ. 229—აფროდიტას ზედმეტი სახელი, კუნძულ კიპროსის სახელწოდებით.

კლარკი. სამილი, გვ. 271 (1675—1737)—ფილოსოფოსი, არათანამიმდევრული კარტეზიანელი, ინგლისის რაციონალისტური ღმერთმეტყველების მამამთავარი. თავის თხუთხულებში „დამტკიცება ღვთის არსებობის და თვისებების“ და „სინამდვილე და ჭეშმარიტება ბუნებრივი რელიგიისა და ზემთაგონებულ რელიგიისა“, ცდილობდა დაესაბუთებია ბუნებრივი რელიგია, რომელსაც ის უპირისპირებდა ათეიზს და მატერიალიზმს.

კლობულო, გვ. 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176.

კლერო, ალექსის-კლოდი, გვ. 65—ფრანგი მათემატიკოსი 1713—1765.

კლოინის ეპისკოპოსი, გვ. 267.

კოლლე, გვ. 304—დიდროს თანამედროვე პოეტი.

კომპოსტელა, 217—ქალაქი.

დე-კოაღილაკი, ეთენი-ბონაღე-მაბლი, გვ. 278, 279, 280, 293, 288—(1715-1780)—ე. წ. ფილოსოფიური სენსუალიზმის ერთერთი დამაარსებელი.

კორეჯიო, ანტონიო-ალდერი, გვ. 36, 37—იტალიელი მხატვარი (1494-1534)

კორნელი. პიერ, გვ. 40—(1606 - 1684) გამოჩენილი ფრანგი დრამატურგი. ავტორი პირველი კლასიკური ტრადედიისა, როგორც არის: „ზორაკი“, „ცინა“, და სხვ.

კოშენი შარლ-ნიკოლა, გვ. 58—(1725—1790), გამოჩენილი ფრანგი გრაფიკოსი XVIII საუკუნისა.

კლინშტედი, გვ. 230.

კრიტონი, გვ. 234, 235, 237, 238—სოკრატეს მოწაფე, რომელსაც უნდოდა გაქცეით გადაერჩინა სოკრატე სიკვდილისაგან, რომელიც მას მისჯილი ჰქონდა.

კნიფერგენი, გვ. 98.

კუაბელი, ანტუან, გვ. 48.

კუსკო, გვ. 217.

ლაგრანჟი, ლუი-ჟოზეფი, გვ. 65—(1736—1813) გამოჩენილი ფრანგი მათემატიკოსი.

ლაიბციგი, გვ. 61—ქალაქი გერმანიაში.

ლათინთა, გვ. 209.

დე-ლაკაილი, ნიკოლა-ლუი, გვ. 302—(1713—1762) ფრანგი ასტრონომი 1741 წ. არჩეულ იქნა აკადემიის წევრად. სახელი გაითქვა თავისი ასტრონომიული ცხრილებით და ვარსკვლავთა კატალოგებით.

ლაკედემონია, გვ. 48—კუნძულთ ჯგუფი.

დე-ლაკონდამინ შარლი, გვ. 166—(1701—1774) ფრანგი მოგზაური და მათემატიკოსი. მან შეისწავლა ასტრონომია და იყო კიმიის ადიუნქტი პარიზის აკადემიაში.

ლამოთი გუდარი, გვ. 128—(1572—1713) ფრანგი მწერალი.

დე-ლანკლო ნინონ, გვ. 161—(1615—1705) შესანიშნავი ჭკუის მქონე ლამაზი ქალი, რომლის სალონში თავს იყრიდა იმ ეპოქის ყველა გამოჩენილი ხალხი.

ლაოკოონი, გვ. 20, 42, 50, 51—ტროადელი ქურუმი. იგი მოუწოდებდა თავის მემამულეებს არ შამოეშვათ ქალაქში ცბიერი „ათინელები“.

ლაბლანდია, გვ. 178.

ლაფონტენი, გვ. 65, 128, 229—(1621—1695) ფრანგი პოეტი—იგავთმწერალი. იღებდა ოა სიუჟეტს უძველეს იგავთმწერლებიდან, ლაფონტენს ოსტატურად გამოყავდა თავის იგავებში მისი თანამედროვე კლასთა და წოდებათა წარმომადგენლები.

თავისუფლად მოაზროვნემ ახალგაზრდობაში, სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში ლაფონტენმა დაჰგმო თავისი „ულმერთო“ იგავარაკები და შეუხვდა ფსალმუნების თარგმნას.

ლაფრენეი, გვ. 238.

ლაქტანციო, გვ. 145—(IV) ქრისტიანული მწერალი და ორატორი. იყო ფილოსოფიის მასწავლებელი ნიკომედიაში

ლაჰარბი, დე ჟან ფრანსუა, გვ. 22—(1739—1803) ფრანგი მწერალი, სახელი გაითქვა როგორც კრიტიკოსმა.

ლაზარე, გვ. 28.

ლემბრენი—შარლ, გვ. 143—(1919—1690) ფრანგი მხატვარი, აკადემიის ბელადი და თეორეტიკოსი, ცნობილია სურათებით, რომლებშიც დატლუდოვიკე მე-14 ისტორია გადახლართულია მითოლოგიურ გამოსახულებებთან. მისი რელიგიური მხატვრობა ატარებდა მედიდურ აზნაურულ ხასიათს.

ლელას გედი, გვ. 165—ჰომეროსით, ლედა, სპარტანელთა მეფის ტინდარის მეუღლემ, მასზე გედის სახით შეუღლებულ ზევსიდან, შვა კვერცი, რომლიდანაც გამოიჭყადა მშვენიერი ელენე, ტროადის ომის გამოშვევი.

ლაიბნიცი, გვ. 108, 271, 272, 277—(1646—1716) გამოჩენილი გერმანელი ფილოსოფოსი და თავის დროის უდიდესი მეცნიერი, ხელი შეუწყო გერმანიაში მეცნიერების აკადემიის დაარსებას და იყო მისი პირველი პრეზიდენტი. მანვე ჩაუწერა აზრი პეტრე დიდს რუსეთში აკადემიის დაარსების შესახებ. მის კალამს ეკუთვნის უამრავი ნაწარმოები სხვადასხვა დარგებში, როგორცაა: მათემატიკა, ფიზიკა, იურისპრუდენცია, ისტორია, თეოლოგია, ფილოლოგია, ფილოსოფია და დიპლომატიაც კი.

ლეკარაჩი—ჰინობალი, გვ. 20—(1560—1609) გამოჩენილი იტალიელი მხატვარი, მეთაური ბოლონიის სკოლისა.

ლემონი, გვ. 65—(1715—1799) ფრანგი ასტრონომი
ლემუანი, ჟან ბაპტიტი, გვ. 31, 32, 42—(1704—1778), მოქანდაკე. 20 წლის
ასაკში მიიღო უმაღლესი ჩრეშია პარიზის აკადემიაში. შექმნა. უამრავი ძეგლები
ყველაზე უფრო განთქმულია ლუდოვიკე XV ძეგლი. აკადემიის წევრი 1738 წ.

ლერესი, გვ. 35, 55, 37, 46.

ლესიუერი, ლესტაში, გვ. 30, 143—(1617—1655) ფრანგი, მხატვრობის ის-
ტორიკოსი, ერთერთი წამყვანი მხატვარი კლასიკური მიმართულებისა ლუდო-
ვიკო XIII და ლუდოვიკო XIV დროს.

ლივიუსი ტიტ, გვ. 143—(59 წ. ჩვენ წელთაღრ. 11 წლამდე ჩვენი წელთ-
აღრიცხვით). გაპოჩენილი რომის ისტორიკოსი. რომის იმპერატორის 142 წიგნიდან, რო-
მელნიც მას ეკუთვნის, ჩვენს დრომდე მოაღწია 35.

ლიკაონი, გვ. 42,

ლიუთერი მარტინ, გვ. 175—(1483—1546) — გერმანელი რეფორმატორი,
რომელიც ამხედრდა კათოლიკეთა ეკლესიის ყოველფეხიანობის წინააღმ-
დეგ, უარყოფდა პაპის ძალაუფლების ღვთიურობას, ჩამოაშორა კათოლიკეთა ეკ-
ლესიას მთელი რიგი სახელმწიფოებისა და დაარსა ახალი „ლიუთერანული“ ეკ-
ლესია, ემყარებოდა რა დასაწყისში გლეხობას და რაინდობას, ლიუთერი, გლენ-
თა მოძრაობის გაქანებით შემინებული, შემდეგში მთლიანად დადგა გერმანიის
დიდ თავადების მხარეზე და ხელი შეუწყო მათ გამარჯვებას გლენთა ომში.

ლოგოსი, გვ. 162—1) სიტყვა; 2) გონება; 3) ღვთაება.

ლოკი, ჯონ, გვ. 151, 290, 266, 278, 279 (1622—1704)—ინგლისელი ფი-
ლოსოფოსი, ინგლისურ დეიზმის ფუძემდებელი. თავის სოციალ-პოლიტიკურ შე-
ხედულებებში, როგორც პოლიტიკოსი, ეკონომისტი და პედაგოგი, ლოკი იყო
ტიპიური ლიბერალი და კონსტიტუციური მონარქიის მომხრე. „ცდებში ადამიანის
გონიერებაზე“, აკრიტიკებს რა დეკარტის რაციონალიზმს და მის თანდაყოლილ
იდებებს თეორიას, ლოკი ანაბუთებს თავის სენსუალისტურ შემეცნებლს თეორიას,
რომლის თანახმად შემეცნების წყარო ცდა არის. ცნობდა რა ჩვენ ორგანოებზე
მომქმედ და შეგარძნობათა გამოძიებვებ გარეშე არსებობას, ლოკი ამასთან ერთად
სცნობდა შინაგან ცდას, როგორც, სულის მიერ საკუთარ მოქმედებათა ჭერეტას.
პირველი მომენტი ლოკის შემეცნების თეორიას გამოსავალ წერტილად შეიქნა
საფრანგეთის მატერიალისტებისათვის (მათ რიცხვში დიდროსთვისაც); რომლებ-
მაც, როგორც მარქსი და ენგელსი ამბობენ: „მისცეს ინგლისის მატერიალიზმს
ახვილგონიერება, სისხლი, ხორცი და მკერ მტყვევლება. მათ შემატეს მას ტემპ-
რამენტი და სინატიფი, რომლებიც მას აკლდა“, და მიმართეს „ლოკის სენსუა-
ლიზმი მე-17 საუკუნის მეტაფიზიკის წიააღმდეგ“. მეორე მომენტი კი ლოკის
მოდერნიზმისა, რომელშიდაც ის სცნობს სულის სუბსტაციონალობას და ღვთის
არსებობას, ბერკლის სუბიექტურ იდეალიზმს დაედო საფუძვლად.

ლონჯინი, დიონისი კასი, გვ. 16 (213—273) ფილოსოფოსი, ნეოპლატონი-
კოსი, ფილოლოგი და რიტორი.

ლონჯენი, გვ. 22.

ლოო, ჟან კარლ, გვ. 36.

ლუდოვიკო, XIV. გვ. 105—საფრანგეთის მეფე.

ლუდოვიკო, XV. გვ. 31, 32—საფრანგეთის მეფე.

ლუკა, გვ. 160—წმინდანი.

ლუკრეცი, ტიტ კარი, გვ. 73 (99—55 ჩვენ წელთაღრ-დე) — რომის ფილო-
სოფოსი და პოეტი. მისი ერთადერთი, ჩვენამდე მოღწეული, პოემა „საკანთა-
ბუნებაზე“ წარმოადგენს ეპიკურის ძირითად მატერიალისტურ შეხედულებათა

მხატვრულ ჯადმოცემას. ლუკრეციის მიერ გამოთქმულმა აზრებმა ცოცხალ არსებათა წარმოშობასა და განვითარებაზე, დიდი გავლენა იქონია ფრანგ მატერიალისტებზე, კერძოდ, ლ. მებრიზე და დიდროზე.

ლუზიენი (ლუკიანე) (გვ. 20 — (120—200) საბერძნეთის გამოჩენილი მწერალი. შესანიშნავი სატირული დიალოგების ავტორი, სადაც დასაინის ძველ ბერძენთა რელიგიას, ლუკიანეს კალამს ეკუთვნის აგრეთვე სატირები სხვადასხვა ფილოსოფიური სკოლების წინააღმდეგ.

მადრიდი, გვ. 217—ესპანეთის სატახტო ქალაქი.

მალბრანში, ნიკოლოზი, გვ. (1638—1715)—ფრანგი ფილოსოფოსი-მისტიკოსი უდიდესი წარმომადგენელი, ეგრეთწოდებული თეაზონალიზმისა (შემთხვევითი მიხეზების სისტემის). სციდილობდა რა უარყო დეკარტის ფილოსოფიური დუალიზმი, მალბრანში ამტკიცებდა, რომ საგნების შესწავლა შესაძლებელია არა გრძობების არამედ იდეების საშუალებით, რომლებიც გონებაზე დამოკიდებული არიან ღმერთში. მალბრანშის მთავარი შრომაა— „ქეშმარათების ძიება“.

მალოპიგი, მარცვლო, გვ. 130 (1638—1694)—იტალიელი ანატომი და ბუნებისმეტყველი. ცნობილია თვისი გამოკვლევებით ტვინის აგებულების ბ. დურის და ელენთის დარგში. მას ეკუთვნის აბოეშუმის ჭიის ანატომიური აღწერა და თავის დროისათვის შესანიშნავი დაკვირვება კვერცხში ფიჭილის განვითარებაზე. სწორედ უკანასკნელი აქვს მრედელობაში დიდროს.

მარიფო, გვ. 229—ფრანგი მწერალი.

მარინიბტი, გვ. 58—მხატვი, რომელიც თავისი სიუჟეტად ზღვას იღებს.

მარკოზი, გვ. 199. 201—ევანგელისტი.

მარტენი, გვ. 230.

მაჰმადიანი, გვ. 138, 142, 154, 172—მოჰამედის მიმდევრები.

მაჰომედი, გვ. 138, 147, 158, 160—მაჰმადიანობის დამაარსებელი (571—632) დაიბადა მექაში. წარჩინებულ და ძლევამოსილ კორეიშიტების წარმომადგენელი, რომელთაც ეკუთვნოდა მექა. 40 წლის ასაკიდან დაიწყო თავისი რელიგიის ქადაგება, რომელშიდაც მოუწოდებდა კორეიშიტებს განედვენათ კერპები ქაბულებიდან, რის გამოც იძულებული იყო გაქცეულიყო მედინაში. მიუხედავად ამისა მაჰომედს აღმოუჩნდა დიდძალი მიმდევრები, რომელთა საშუალებით დაიპყრო მექა.

მედოკა, გვ. 205—საქერცოკო.

მედოუზა, გვ. 20—ძველი ბერძნული მითოლოგიის მიხედვით სამი შიშისმომგვრელი და, რომელთაგანაც ყველაზე უსაშინლესი იყო მედუზა, რომლის თავზე თხემის მაგივრად იხეოდნენ გველები და ფეხები შეიარაღებული ჰქონდა სპილენძის ცხენის ჩლიქებით. მისი თვალები ყველაფერს აქვავებდნენ.

მელოდია, გვ. 299.

მენიპი, გვ. 129, 197, 198, 201—(III საუკ. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე) საბერძნეთის ფილოსოფოსი-ცინიკი და სატირიკოსი.

მეოხტრისი, გვ. 239.

მერკური, გვ. 48—ბერძენთა ღმერთის ჰერმესის სახელწოდება.

მერსუსი, გვ. 229.

მეტამორფოზები, გვ. 20—ცელიეზანი.

მეტაფიზიკა, გვ. 253, 254, 257, 179, 280, 289—ფილოსოფიური ტერმინი—შემეცნებისა და კვლევითი მეთოდი. დიალექტიკური მეთოდის საწინააღმდეგო.

მეტაფორა, გვ. 264—სიტყვების ხმარება არაპირდაპირი მათი მნიშვნელობით.

მეჭა, გვ. 139—მაჰმადიანთა ქალაქი არაბეთში.

მეჩეთი, გვ. 139—მაჰმადიანთა სალოცავი.

მილიუსი, გვ. 61—მხატვარი.

მილტონი, ჯონი, გვ. 205—უდიდესი ინგლისელი მწერალი და პოეტი (1608-1674), როიალისტიებისა და კარლოს I დამცველთა მოწინააღმდეგე. რესპუბლიკის დამცველი მთელ რიგ ახალ პამფლეტებში. ავტორი „დაკარგული და დაბრუნებული სამოთხე“.

მინერვა, გვ. 61—ძველ რომაელთა ქალღმერთი.

მირონი, გვ. 16—ერთერთი უდიდესი ბერძენი მოქანდაკე. ცხოვრობდა V საუკ. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე.

მიქელ-ანჯელო ბუონაროტი. გვ. 51, 62 1474—1564, —გამოჩენილი იტალიელი მხატვარი, მოქანდაკე ხუროთმოძღვარი.

რომულუსი. გვ. 146, 147.

მოლინე ვილიამი. გვ. 293, 278, 279, 280, 281—1656—1698—ირლანდიელი მეცნიერი, რომელმაც დაარსა დუბლინში ფილოსოფიური საზოგადოება.

მოლინისტები. გვ. 138—ლუი მოლინეს მიმდევრები 1535—1606. მოლინე იყო ესპანელი იეზუიტი და ღვთისმეტყველი.

მონტენი მიშელ. გვ. 69, 151, 175, 204, 288 1533—1592—ფრანგი ფილოსოფოს-სკეპტიკოსი. თავის მთავარ ნაწარმოებში „ცდები“—ხაზს უსვამდა ადამიანის გონების სისუსტეს და გრძნობების მატყუარობას. „ცდები“ დატვირთულია ფაქტებით, ანექდოტებით და პრაქტიკული აზრებით ცხოვრებაზე. თანახმად გავრცელებული თქმულებისა „ფრანგებს მონტენმა ასწავლა აზროვნება“.

მონტესკიე შარლ. გვ. 105, 175—1689—1755 საფრანგეთის მწეწალი და პუბლიცისტი.

მოპერტუი პიერი. გვ. 65, 105 1698—1759. ფრანგი ფილოსოფოსი, მათემატიკოსი და ასტრონომი. ავტორი მრავალი შრომების: გეოგრაფიაში, ასტრონომიაში, დედამიწის აღნაგობაზე და სხვ. ფრიდრიხ მეორის მიერ მიწვეული იქნა ბერლინის აკადემიის პრეზიდენტად. ფილოსოფიის დარგში მოპერტუსის ეკავა საშუალო პოზიცია ერთი მხრით—დიდროსა და ლამეტრის მატერიალიზმის და მეორეს მხრით—ლეიბნიცის მოძღვრებას შორის. მიუხედავად იმისა, რომ უკანასკნელთან შედარებით მან მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადადგა წინ მონადის მატერიალიზაციის მხრივ, მოპერტუიმ მაინც საბოლოოდ ვერ დასძლია იდეალისტური შეხედულებები მატერიაზე. დიდრო შემდგომ აკრიტიკებს მოპერტუსის პოზიციის წინაუქმობას.

მოსე. გვ. 140, 143—ლეგენდარული ბიბლიური კანონმდებელი ებრაელთა რელიგიისა.

მუშენბროკი პეტრე. გვ. 130—1692—1761 ჰოლანდიელი ფიზიკოსი, ნიუტონის მიმდევარი. მას ეკუთვნის ძვირფას დაკვირვებების და აღმოჩენების მთელი რიგი, სინათლის რეფრაქციის დარგში, ფოსფორესცენციაში და ზვედრით წონათა გამომანგარიშებაში, მის სახელთანაა დაკავშირებული „ლეიდენის ქილის“ ისტორია.

ნავაროელი დედოფალი. გვ. 229—მარგარიტა ვალუა, გენრიხ IV-ს ცოლი.

ნავიუსი. გვ. 145, 146.

ნარსეხი. გვ. 239, 240.

ნატურალისტი. გვ. 247.

ნერესტორი. გვ. 220, 222.—სკეპტიკოსი.

ნერონი, ლიუცი-დომიციუსი, გვ. 46, 129, 37—68 წ. რომის იმპერატორი

სახიზლარი ტირანი, 59 წელს მოჰკლა საკუთარი დედა, 62 წელს ცოლი, თავი წა-
რმოესახა დიდ ხელოვნად.

ნეტჩერი, გვ. 58.

ნიუტონი იხააკი. 65, 91, 130, 132, 178, 266, 271, 274, 277, 1642—1727 ინ-
გლისელი მათემატიკოსი, დამსრულებული მექანიკური მსოფლგაგებისა, რომლის
მეცნიერული დამუშავება კოპერნიკის მიერ იყო დაწყებული. ნიუტონს ეკუთვნის
ლეიბნიცთან ერთად და მისგან დამოუკიდებლივ გამოჩენება დიფერენციალური
და ინტეგრალური გამოანგარიშებებისა და აღმოჩენების მთელი რიგი ფიზიკაში და
მექანიკაში. მსოფლიო მიზიდულობის კანონი, სპექტრი და სხვ. ნიუტონს ახა-
სიათებდა ღრმა ღვთისმორწმუნეობა, და სწორეთ ეს აქვს ამ შემთხვევაში დიდ-
როს მხედველობაში.

ნიკოლი პიერი. გვ. 156—1625—1695. თეოლოგი, გამოჩენილი იანსენისტი.

ნიკრისის ქარები. გვ. 210—დავადება (პოდარა).

ნიმფა. გვ. 23—ბერძნული მითოლოგიით ბუნების ძალთა ქალღმერთები.

ნიწვიტელები. გვ. 140—ასირიელთა სატახტო ქალაქის ნინევიის მცხოვრებ-
ლები; გადმოცემით ქალაქი ნინომის მიერ არის დაარსებული. დანგრულ იქნა
606 წელს მიდიელთა და ბაბილონელთა მიერ გათხრებმა, რომელიც დაიწყო
1843 წ. აღმოაჩინეს სასახლეები, ძეგლები და სხვა.

ნიუვერტითი ბერნარდი—გვ. 130 1654—1718—ჰოლანდიელი მათემატიკო-
სი; კარტეზიანობის მხურვალე მომხრე, შეეკამათა ლეიბნიცს და უარყოფდა უმა-
ღლესი წესის დიფერენციალების არსებობას. ფილოსოფიის დარგში მხარს უჭე-
რდა ამერათის არსებობის ფიზიკო-თელეოლოგიურ მტკიცებას.

ოღრანი შერარდე. გვ. 49—1640—1703. ერთ-ერთი მთავარი წარმომადგე-
ნელი საფრანგეთის რეპროდუქტური გრავეურისა.

ოვიდიუსი, პუბლი, ნაზონი. გვ. 20, 59—ცხოვრობდა 43 წ. ჩვენ წელთაღ-
რიცხვამდე 17 წლამდე ჩ. წელთაღრ. შემდეგ. გამოჩენილი რომელი პოეტი. სახე-
ლი გაითქვა თავისი პოემებით: „სიყვარულის ხელოვნება“ და „მეტამორფოზები“.
ავგუსტინეს მიერ გადასახლებულ იქნა დობრუჯში, სადაც გარდაიცვალა.

ომჟალი. გვ. 51—მითოლოგიური ლიდის დედოფალი.

ონე, უორუ. გვ. 46—გამოჩენილი ფრანგი მწერალი.

ონტოლოგია. გვ. 130—ფილოსოფიური მოძღვრება.

ორაკული. 150—ლვთიური „წინასწარმეტყველება“.

ორიბაზი. გვ. 220, 221, 222, 223, 225—სპინოზისტი.

ოსმალეთი. გვ. 186.

ოქროპირი-იონანე გვ. 150 347—407. ღვთისმეტყველი კონსტანტინოპოლის
არქიეპისკოპოსი.

პავლე მოციქული. გვ. 140, 150, 173.

პარისი. გვ. 50—ბრინჯაოს ქანდაკება, შესრულებული ეფრანერის მიერ.

მე-4 ს. ჩ. წელთაღრიცხვამდე.

პარიზი. გვ. 29, 144, 149, 296.

პახი. გვ. 144—პარიზის ერთ-ერთი რაიონი.

პანკაღი, ზღუე. გვ. 156, 164.—1623—1662, გენიალური ფრანგი მოაზრო-
ვნე, მათემატიკოსი და ფიზიკოსი.

პაპნის ქვაბი. გვ. 121.

პაპისტი. გვ. 138. მართლმორწმუნე კათოლიკე.

პელიპოდი. გვ. 201—მე-4 ს. ჩ. წელთაღრიც. თებანელი მხედართმთავარი.

პეონი, გვ. 186—ყვავილი.

ბერუ. გვ. 178—სამხრეთ ამერიკის რესპუბლიკა.

პავალი. გვ. 48—მოქანდაკე.

პითაგორი. გვ. 258.—(მე-ნ საუკ. ჩვენ წელთაღრიცხვამდე), დაიბადა, გადმოცემის მიხედვით, კუნძულ სამოსხე; განდევნილი სამშობლოდან ის დასახლდა, სამხრეთ იტალიაში, სადაც მოაწყო ფილოსოფიური სკოლა და პოლიტიკური კავშირი დემოკრატიის წინააღმდეგ, დაყვადით რა საგნების არსი რიცხობრივ განსაზღვრებამდე. პითაგორელები გამოხატავენ მას რიცხვით, რომელშიდაც საგნების უნივერსალურ მომწესრიგებელ საწყისს ხედავენ.

პითაგორის სისტემა, როგორც ამას არისტოტელი მოწმობს თავის თხზულებებში „ცაზე“ გამოვიდა არა დაკვირვებებიდან, არამედ მეტაფიზიკური წესის მოსაზრებებიდან. პითაგორელები ცდილობდნენ „არა იმას რომ მოკლებების შესწავლაზე დაფუძნებით თავისი ახსნები და მითითებული მიზეზები, არამედ მას, რომ თვით მოკლებები მოერგოთ თავიანთ შეხედულებებისათვის და ახსნებისათვის“. პილო, დე' როუე. გვ. 46—(1635—1709) მხატვარი, მწერალი და დიპლომატი. იყო რუბენსის მიმდევარი.

პინდარი. გვ. 201—(522—448 წ. წელთა აღრ.), საბერძნეთის პოეტიკი-რიკოსი.

პირონიზტი. გვ. 129, 137, 163, 169—საბერძნეთის ფილოსოფოს პირონის მიმდევრები.

პლატონი. გვ. 7, 3, 162, 168, 315. (427—347)—საბერძნეთის უდიდესი ფილოსოფოსი—იდეალისტი, დამაარსებელი „აკადემიისა“ ათინაში. მისი ფილოსოფიის ძირითადი მომენტია სწავლება იდეებზე, როგორც დამოუკიდებელ, გონებით მისაწოდებ და მარადიულ დასაბამებზე. ცალკეული საგნები წარმოადგენენ მხოლოდ ანარეკლთ იდეებისა, რომლებიდანაც უმადლესია ღვთის იდეა. არსი პლატონის ფილოსოფიისა გამოიხატება იდეათა შეგნებაში, და მათი მეშვეობით ღვთის შეგნებაში. აქედან შეგნების მეთოდი უნდა იყოს არა გრძობადი, არამედ რაციონალური, რომლის მიზანია შეგნება ს. ყოველთაოსი ცალკეულში და ცალკეულის საყოველთაოში ცნებათა ანალიზის და სინთეზის მეშვეობით.

პლინიუსი ცეცილიი, სეკუნდი გვ. 50 (62—144 წ. წელთაღრიცხვა). რომაელი მწერალი.

პლუტარქი. გვ. 18; 127 (50—120)—საბერძნეთის ისტორიკოსი, ფილოსოფოსი და მწერალი.

მის ნაწერებში მოცემულია პლატონის მოძღვრების გარჩევა, ნაწყვეტები ჰერაკლიტედან, დემოკრიტედან, პარმენიდედან, ემპედოკლედან და ეპიკურელზ ბიდან.

პო. გვ. 20. უდიდესი მდინარე იტალიაში.

პოეზია. გვ. 299

პოლიგნოტი. გვ. 16.

პოლიექტი. გვ. 140. თანახმად გადმოცემისა წვალებით მოკლულ იქნა რომის იმპერატორის ვალერიანეს დროს იმპერატორის ბრძანების მოსპობისათვის.

პოლითეისტები, გვ. 138—მრავალმერთიანობის მიმდევარნი.

პოლიორცეტესი, დემეტრიუსი. გვ. 18.

პოლიქსენი, გვ. 22—პრიამის და გეკუბას ქალიშვილი. ბარისის მიერ აქილესის მოკვლის შემდეგ, როგორც საცოლო უკანასკნელისა, მსხვერპლად იყო მიტანილი აქილესის საფლავზე.

პოლონეთი. გვ. 62.

პოდლუჟსკი. გვ. 165—ბერძნული მითოლოგიით ზევსის შვილი.

პონტიუსი, პილატი. გვ. 144.

პორხელის იანი. გვ. 58—(1580—1632) პოლანდიელი მხატვარი.

პროკულებუსი. გვ. 146.

პრუსიელები. გვ. 61, 244, 254.

პუიზოელი. გვ. 244, 250, 269, 270, 284.

პუსენი ნიკოლა. გვ. 49, 53, 61, 38—(1593—1665) სახელგანთქმული ფრანგი მხატვარი. გმირული პეიზაჟების დამაარსებელი. პუსენი იმყოფებოდა რაფაელის, ანტიკური და ბალონიის სკოლების გავლენის ქვეშ.

ჟანდრონი. გვ. 216—(1663—1750). სახელგანთქმული ოკულისტი.

ჯოკონდა პატარა. გვ. 244.

ჟუჟენი ჟან-ბაპტისტი. გვ. 27—(1644—1717) მხატვარი.

ჟულეტი გვ. 230—ბუშეს სურათი.

რასინი, ჟან. გვ. 293—1639—1699. ფრანგი დრამატურგი.

რაფაელი სანტი. გვ. 26, 51, 53, 40, 35, 62—1483—1520. უდიდესი მსოფლიო მხატვარი. შთამომავალი ურბინოდან (იტალია).

რევერსი. გვ. 304—ბანქოს თამაში.

რემპრანდტი. იგივე გარმენცი—ვან-რინ. გვ. 40, 41, 44, 54, 58 (1606—1699).

გამოჩენილი და ორიგინალური პოლანდიელი მხატვარი. შეუდარებელი პორტრეტისტი. ყოველი ინდივიდუალური ნუანსების გამომხატველი. მისი პორტრეტების შესანიშნავი კოლექცია მთავსებულია ლენინგრადის ერმიტაჟში.

რეომიური დე.—გვ. 244, 295—1683—1757. ფრანგი ფიზიკოსი. მან გამოიგონა სპირტის თერმომეტრი 80° დანაყოფით, რომელიც ვერცხლის წყლიან თერმომეტრშიდაც არის მიღებული.

რეზონერები. გვ. 206—იყეთი ხალხი. რომელთაც უყვართ ზნეობრივი ბასიათის მსჯელობა.

რიგო. გვ. 58.

რომი. გვ. 200, 217.

როქსანა. გვ. 28—ბაქტრიონის თავადის ქალიშვილი, რომელიც შერთამ ცოლად აღუქსანდრე მაკედონელმა, ირანის ამ პროვინციის დაპყრობის შემდეგ 329 წ. ჩ. წელთაღრიცხვამდე.

რუბენსი, პეტრე-პავლე. გვ. 37, 47, 59—1577—1640. გამოჩენილი ნიდერლანდელი მხატვარი, რომელმაც დასტოვა 1500 სურათი მხატვრობის ყოველ დარგიდან.

რუსსო ჟან-ჟაკ. გვ. 105 (1712—1778) წვრილი ბურჟუაზიის იდეოლოგი, ფილოსოფიაში განმანათლებელთა მემარჯვენე ფრთის წარმომადგენელი. იზიარებდა რა ჟუანსკენელთა სიძულვის სახელმწიფოს წესწყობილებისა და ეკლესიის მიმართ, ეწინააღმდეგებოდა ბურჟუაზიულ მატერიალიზმს და ცივილიზაციაში საზოგადოების დამლუპველ გავლენას ხედავდა. ცივილიზაციას ის უპირობებდა ადამიანის პირველყოფილ მდგომარეობის იდეალს („მსჯელობა მეცნიერებებზე და ხელოვნებაზე“ 1749). თავის სოციალურ-პოლიტიკური შეხედულებებით რუსსო სხვა განმანათლებლებზე მალა იდგა, მან დიდი გავლენა მოახდინა საფრანგეთის რევოლუციის მოღვაწეებზე. აღზრდის საკითხებში რუსსო ემბრობოდა („ემილი 1762) და იდგა ადამიანის ბუნებრივ მიდრეკილებათა განვითარების თვალსაზრისზე. ამისთვის მთავარ პირობად მას—მიანდა იძულების და ძალადობის მოსაობა.

ხალვატორო რაზა. გვ. 21.

ხალინიაკი დე შელანია. გვ. 297.

ხალუსტისი, გაი-კრისბი. გვ. 143—86—34 ჩ. ერამდე, რომის ისტორიკოსი. ავტორი „კატილინას შეთქმულებისა“.

ხანტერი. გვ. 46—მხატვარი.

ხანჩო. გვ. 216. სერვანტესის ნაწარმოების „დონ-კიხოტის“ ერთერთი გმირი.

ხარაცინები. გვ. 187—საშუალო საუკუნეში უწოდებდნენ არაბებს, მაჰმადია ნებს და ყველას, ვისაც ქრისტიანული რელიგია არ სწამდათ.

ხასი დე ლუი-ლემეტრი. 1613—1684. ღვთის მეტყველი „ბიალიის“ ერთი მთარგმნელი ფრანგული ენაზე.

ხატურნიი. გვ. 229.

ხაუნდერსონი, ნიკოლოზი. გვ. 259, 261, 262, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 284, 290, 295, 296. 1682—1739—1711 წლიდან მათემატიკის და ფიზიკის პროფესორი კემბრიჯის უნივერსიტეტისა. მიუხედავად იმისა, რომ საუნდერსონმა დაკარგა მხედველობა თავის სიცოცხლის პირველსავე წელს, მას ქონდა ნათელი წარმოდგენა პერსპექტივაზე, სფეროულ მოხაზულობებზე და ფორმებზე, რომლებსაც ფიგურები იღებენ სხვადასხვა მდგომარეობებში, კითხულობდა ლექციებს ფერებზე და სინათლეზე. საუნდერსონი ავტორია წიგნის „ალგებრის ელემენტები“. თავის მსოფლმხედლობაში ის სკეპტიციზმს არ გაშო. რებია.

ხაქსონია. გვ. 62.

ხენაარის ვაკე. გვ. 67—სენაარი, ქვეყანა სამხრეთ ნუბიაში, თეთრ და ცისფერ ნილოსის შუა.

ხენ-ჟაკის ქუჩა. გვ. 138. პარიზის ერთ ერთი ქუჩა.

ხენ-კალუ. გვ. 38—პარიზის გარეუბანი.

ხენეკი ლუკიანი. გვ. 307. 1 საუკუნე რომაელი ფილოსოფოსი, სტოიკი. 65 წელს, როგორც მონაწილეს პიზონას შეთქმულებისა, მიესაჯა სიკვდილით დასჯა და მან გადაიტრა ენები. მის კალამს ეკუთვნის დიალოგები; „ბედნიერი ცხოვრების შესახებ“, სატირა იმპერატორ კლავდიუსის სიკვდილზე და სხვა.

ხერვანდონი ჟიოვანი-ნიკოლო. გვ. 220. 1695—1666, მხატვარი, დეკორატიორი, ხუროთმოძღვარი, მექანიკოსი. შთამომავლობით ფლორენციიდან. 1731 წ. სამხატვარო აკადემიის წევრი.

ხერვანტესი, ხავდრა-მიგუელ, დე. გვ. 205 1547—1616 გამოჩენილი ესპანელი მწერალი. ლიპანტოსთან ბრძოლაში დაკარგა მარცხანა ხელი. ესპანეთში დაბრუნების დროს 1575 წ., ალჟირულ ფირალების მიერ წაყვანილი იქნა ტყვედ, საიდანაც 1580 წ. გამოიყიდა ოჯახმა. 1583 წ. იწყება მისი ლიტერატურული მოღვაწეობა. მსოფლიო სახელი მოიხვეჭა მისმა „დონ-კიხოტმა“, რომელიც გადათარგმნილია ყველა ენებზე.

ხეფიზა, გვ. 243.

ხექტანტი, გვ. 136—რომელიმე რელიგიური სექტის მიმდევარი.

ხიასამურები. გვ. 178—ძუძუმწოვარი ცხოველი. ძვირფასი ბეწვით.

ხიპები. გვ. 186—ინგლისის ინდოსტანის ადგილობრივი ჯარები.

ხიზიფი. გვ. 35—ეოლისი შვილი. მეფე. კოჩინთის დამარცხებელი. ითვლებოდა ყველაზე გაიძვერა ადამიანად.

ხიკატიკოსი. გვ. 130, 133, 134, 136, 137, 152, 169, 177.—ყველაფერზე იკვის თვალთ მაცურებელი ადამიანი.

სწიღერი ფრანსი. გვ. 54—გამოჩენილი ფლამანდიელი მხატვარი ცხოველებს, ნადირობის და ნატურ-მორტების. ყველა მისი სურათი ნატურალისტური იყო და იმავე დროს დეკორატიული თავისი ხასიათით.

სოკრატე. გვ. 77, 168, 275—საბერძნეთის გამოჩენილი ფილოსოფოსი. დაიბადა 470 წ. ერამდე ათინაში. 60 წლის ასაკში იქნა ბრალდებული ახალგაზრდებში ღმერთის უპატივცემლობის პრობლემაში, რის გამოც მიესაჯა სიკვდილით დასჯა. სოკრატემ აუღელვებლად შესვა საწამლავი.

სოხენი ფრანსუა. გვ. 175—მე-XVI საუკუნის იტალიელი ჰუმანისტი.

სპარტა. გვ. 48—ლაკონიის მთავარი ქალაქი დაარსებული X ს. ჩვენს ერამდე.

სპინოზისტი. გვ. 169—გამოჩენილი ფილოსოფოს სპინოზას (1632—1677) მიმდევარი.

სტოიკები. გვ. 315—ფილოსოფიური მიმართულება, რომელსაც საფუძველი ჩაუყარა ზენონმა.

ტანჯაი. გვ. 229—დაწერილია კრებილიონის მიერ (1707—1777).—ეს უკანასკნელი ავტორია მრავალი პარნოგრაფიული ნაწარმოებისა.

ტარქვინიუსი. გვ. 144, 145, 146—უფროსი. რომის მეფე მე-IV ს. ჩვენს ერამდე.

ტაციტი. პუბლი, კორნელიუსი. გვ. 40, 65—(55—120 წ. ე.) რომის ისტორიკოსი და სენატორი. მის ნაწარმოებთა შორის განთქმულია „ისტორია“ და „ანალები“.

ტენირის დავითი უნცროსი. გვ. 36, 54—(1610—1690) ფლამანდიელი მხატვარი. სახელი გაითქვა სიუჟეტებით გლეხთა ცხოვრებიდან.

ტერტულიანი, კვინტ-სეპტიმუსი. გვ. 150—160—230 წ. ე. რომელიც ღმერთის მეტყველი და მწერალი რაციონალიზმის წინააღმდეგი. მას ეკუთვნის განთქმული აფორიზმი „მწამს, ვინაიდან ეს—აბსურდულია“.

ტიბერიელი იუსტიუსი. გვ. 201.

ტიბრი. გვ. 61—შუა იტალიის მდინარე.

ტიმანთი. გვ. 49—ძველი საბერძნეთის მხატვარი. მე-IV ს. ჩ. ერამდე.

ტირეზიასი. გვ. 270—რომელიც ძლიერ მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა მოთხრობებში ედიპის უბედურობებზე; ჰომეროსის მიხედვით, სიკვდილს შემდეგ იმყოფებოდა ქვესკნელის სამეფოში, სადაც ოდისეის სურდა შეეტყო მისგან თავისი ოჯახის სებები და აგრეთვე ის, შესძლებს თუ არა ის თავის სამშობლოში დაბრუნებას.

ტიულიერი. გვ. 16, 62—პარიზის მიდამო, სადაც არის მეფის სასახლე.

ტიურენი, დე. გვ. 159.

ტიციანი ვეჩელი. გვ. 36—(1477—1576) ვენეციური გამოჩენილი სკოლის მხატვარი.

ტირონი. გვ. 178—მდინარე შვეიციაში.

ტირიანონი. გვ. 15—ვერსალის ერთ-ერთი სასახლე.

ურანიისადმი მიმართვა. გვ. 205—ვოლტერის ნაწარმოები, რომელიც მან დასწერა 1732 წლის ახლო, დაიბეჭდა მხოლოდ 1738 წ. არ სცილდებოდა რა ვოლტერის დეიზმის საზღვრებს „მიმართვა“ იძლეოდა არგუმენტებს ტრადიციული რელიგიის წინააღმდეგ; ეთიკის დარღვევა „მიმართვა“ გამსჭვალულია ეპიკურეიზმით.

ფალკონე, ეტიენ—მორისი. გვ. 46, 50 (1716—1791). მოქანდაკე დაიბადა პარიზში, ჟან-ბაპტისტ ლემუანის მოწაფე. 1754 წლიდან აკადემიის წევრი. დიდრო ძალიან მალე აყენებდა ფალკონეს შემოქმედებას. აგრეთვე ფალკონეს მიერ

არის შესრულებული პეტრე დიდის ძეგლი ლენინგრადში. ფალკონეს კალამს ეკუთვნის VI ტომეული ლიტერატურული შრომებისა.

ფანატიკოსი. გვ. 139, 144—ფანატიზმით შეპყრობილი ადამიანი.

ფანტომი. გვ. 108—აჩრდილი, მოჩვენება.

ფანფარონი. გვ. 137—უქნარა ტრაბახა ადამიანი.

ფარნეზი. გვ. 20.

ფედიმა. გვ. 232, 333, 234, 237.

ფერმატი ბიერი გვ. 67—(1608—1655), გამოჩენილი მათემატიკოსი. დეკარტთან ერთად შექმნა ანალიზური გეომეტრია. ალბათობის თეორიის შემქმნელი.

ფილასი. გვ. 50, 36—V ს. ჩვენს ერამდე, ერთი უდიდესი ძველი ბერძენი მოქანდაკეთაგანი.

ფილონ ალექსანდრიელი. გვ. 201—(I საუკუნე). იუდეველ-ალექსანდრიელი, რელიგიური ფილოსოფიის წარმომადგენელი, რომელმაც დიდი გავლენა მოახდინა ქრისტიანულ თეოლოგიაზე.

ფილოქსენი. გვ. 220, 222, 223, 224, 226, 227.—დეისტი.

ფლავიუსი იოსებ. გვ. 143—(37—100 წ.) ებრაელთა ისტორიკოსი. »იუდეველთა სიძველეების« და »იუდეველთა ომების« ავტორი.

ფლამანდიური ხელოვნება. გვ. 15, 33, 38, 54, 57.—სამხრეთ ნიდერლანდების ხელოვნება.

ფონტენელი, ბერნარ, ლეზუვე. გვ. 15—(1657—1757). ფრანგი მწერალი და მეცნიერი. საფრანგეთის აკადემიის მუდმივი მდივანი.

ფონტენუა. გვ. 167.

ფორტუნა. გვ. 66—რომაელთა შემთხვევითობის ღმერთი—ბედნიერების ან უბედურების.

ფრინვა. გვ. 28.—საბერძნეთის გეტერა, რომელზედაც არსებობს გადმოცემა, რომ ვითომ იგი უღმერთობისთვის არეოპაგის სასამართლოს მიერ იქნა გასამართლებული. დამცველმა მოსამართლეებს ფრინვა შიშველი დაანახა და იგი გაამართლეს თვისი ღვთაებრივი სილამაზისათვის.

ქვადრიგი. გვ. 35—ოთხხენიანი ეტლი.

ქხანთუსი. გვ. 220—ათვისტი.

ყურანი. გვ. 142—წიგნი, რომელიც შეიცავს სწავლებას მაჰმადიანური რელიგიის შესახებ. შედგენილია მაჰომედის მიმდევარის აბულ-ბექის მიერ, გადმოცემების და ჩაწერების მიხედვით.

ზარდენი, ჟან-ბატისტ. გვ. 25 (1734—1788), ფრანგი მწერალი და აკადემიის წევრი. ახალგაზრდაობაში მონაწილეობას ღებულობდა ამერიკის განმანთავისუფლებელ ომში. სახელი გაითქვა თავისი წიგნით «სახოგადოებრივი ბედნიერების შესახებ» დაახლოვებული იყო ენციკლოპედისტთა წრესთან.

ზაროზი ბიერი გვ. 288—(1541—1603) საფრანგეთის სკეპტიკოსი-მორალისტი. იგი სთვლიდა ზნეობის წყაროდ რელიგიას.

ზინეთი. გვ. 190.

ზისლდენი, ვილიამი. 282, 287—(1656—1698) ირლანდიელი მეცნიერი, რომელმაც გაილაშქრა პაპის და კათოლიკური ეკლესიის წინააღმდეგ. მისი სწავლების დამახასიათებელი თვისება არის რელიგიის შერიგების ცდა გონებასთან.

ციან კლუვი-კოარნელი. გვ. 210. რომაელი პატრიციელი 87 წ. ჩვენს ერამდე იყო ეთნოგრაფი. მარიუსის მომხრე,

ციცერონი, მარკ-ტული. გვ. 40, 52, 58, 145, 146, 153, 154, 168, 315—რომის სენატორი გამოჩენილი ორატორი და მწერალი.

წმინდა იაკობის ქუჩა. გვ. 175. ქუჩა პარიზში.

პალიკარნახი, დიონისე. გვ. 145 (I ს. ჩ. ერამდე.) რომის ისტორიკოსი «რომის არქეოლოგიის» ავტორი.

პარტცეკერი, ნიკოლოზი. გვ. 130—(1656—1725) პოლანდიელი ზეიხიკოსი და ექიმი. ცნობილია თავის შრომებით მიკროსკოპის და ტელესკოპის გაუმჯობესების საქმეში. მას ეკუთვნის სპერმატოზოიდების აღმოჩენა, რომელიც იმ დროს იმდენად მოულოდნელი და სახიფათო იყო სამღვდლელობის თვალში, რომ პარტსუკერმა გაბედა მხოლოდ რამდენიმე მეცნიერისათვის შეეტყობინებია ამის შესახებ. ფილოსოფიის დარგში პარტსუკერი ცდილობდა წამოეყენებია ფორმათა შემქმნელ სულის იდეა.

პეისუმი, ვან. გვ. 46. (1682—1749) ცნობილი პოლანდიელი მხატვარი.

პენრიადა, გვ. 132—ვოლტერის ნაწარმოები.

პერკულესი. გვ. 48, 51, 65—ბერძნული მითოლოგიით განსახიერება ფრთხილი ძლიერების და კეთილობისა.

პეტეროგენური. გვ. 109—თვითასახვა.

პიპოგრიფი. გვ. 20 ზღაპრული მფრინავი ცხენი.

პიზისი. ტომასი გვ. 129. (1588—1679)—ინგლისელი ფილოსოფოსი, რომლის მატერიალიზმიც. ზუსტ მეცნიერებათა აყვავებასთან დაკავშირებით გაქვინთა მათემატიკით და აბსტრაქტული ხასიათი მიიღო. ცოდნის წყაროდ პიზისს გრძნობა მიაჩნია, მაგრამ მეცნიერული ცოდნა, მისი აზრით, შეიქმნის მხოლოდ გრძნობების მონაცემთა გადამუშავების გზით. აქედან ფილოსოფია არის რაკიონალური ცოდნა, გრძნობიერ ცოდნისაგან განსხვავებული. არის რა საკნების შესწავლის საშუალებათა ერთობლიობა, ფილოსოფია, ისე როგორც ლოღიკა, წინააღმდეგ სქოლასტიკისა, არის გზა (მეთოდი) სინამდვილის შესწავლისა და ამასთან ერთად წარმოადგენს ადამიანის გაძლიერებისა და ბუნებაზე გაბატონების საშუალებას.

პიპოლიური. გვ. 58, 54, 57.

პიპოლი, ფერვეზი. გვ. 270 271, 272, 273, 274. მღვდელმსახური.

პიპეროსი გვ. 17, 20, 27, 40, 52, 59, 132—გამოჩენილი, უძველესი მწერალი—კლასიკოსი. ცხოვრობდა დაახლოებით, 1105 წლიდან 850 წლამდე ჩვენს ერამდე. მთავარი მისი ნაწარმოებად ითვლება ილიადა და ოდისეა.

პიპოგენური. გვ. 109. ერთგვაროვანი.

პიპოციუსი, ფლანკ-კვიზტი. გვ. 21, 52, 56, 215—ცხოვრობდა I ს. ჩვენს ერამდე. გამოჩენილი რომაელი პოეტი. სატირიკოსი, ლირიკოსი.

პიუტი პიერ-დანიელი — გვ. 152—(1630—1727) ე. წ. თეოლოგიური სკეპტიციზმის წარმომადგენელი ფილოსოფიაში. უარყოფდა დეკარტის ფილოსოფიას. დასწერა ტრაქტატი „ადამიანის გონების სისუტის შესახებ“, სადაც იგი ამცირებს გონების როლს სარწმუნოების წინაშე.

ს ა რ ჩ ე ვ ი.

1. დენი დიდრო (წინასიტყვაობა)	88-5
2. ცალკეული აზრები ფერწერასა, ქანდაკებასა, არქიტექტურასა და პოეზიაზე	15
3. აზრები ბუნების განმარტებაზე	63
4. ლოცვა	115
5. ფილოსოფიური პრინციპები მატერიასა და მოძრაობაზე	117
6. ფილოსოფიური აზრები	124
7. ფილოსოფიური აზრების დამატება.	155
8. სკეპტიციზმის გასეირნება ანუ ხეივნები (წინასიტყვაობა).	167
9. სკეპტიციზმის გასეირნება ანუ ხეივნები. ეკლნარის ხეივანი	178
10. წაბლნარის ხეივანი	206
11. ყვავილნარი	228
12. წერილი ბრძეზე	244
13. დამატება წინა წერილის.	295
14. საზოგადოება	307
15. წერილი გოლტერს	332

შეცდომების გახსნობა

ბი.	სტრ. ზემოდ.	სტრ. ქვემ.	ა რ ი ს	უ ნ დ. ა ი ყ ო ს
23	14	—	მე მასწარ დაფორაზადი	მე ამ-ქანდაკებას უმალ დაფაძ- ხერგვდი
34	18	—	ვან-დერ-მეილენებისა	ვანდერ-მეილენებისა
55	12	—	pesis	poesis
139	—	7	XXIX	XXXIX
146	—	6	მოკლულუსი რომულუსი	მოკლული რომულუსი
162	—	9	XLXX	XLIX
165	5	—	LIX	LXIV
250	—	17	90	80
295	—	I	88	54
309	2	—	89	85

დენი დიდროს ნაწარმოებთა წინამდებარე თარგმანი შესრულებულია ფრანგული სრული აკადემიური გამოცემიდან (გამოცემულია პარიზში ბრიერის მიერ, 1821 წელს).

Дени Дидро
ЭСТЕТИКА
ФИЛОСОФИЯ
СОЦИОЛОГИЯ

მთარგმნელები: { 1. ს. მუსხელიშვილი
2. ი. დიომელი.

რეკორდაქცია
კორექტურა
გამოშვება. } შ. ცაგარელი

ფასი 14—30
ყდა 2—50

საქმედგამის სტამბა, აკ. წერეთლის ქ. № 3/5.

შევ. № 1024.

მთავლ. № 2015.

ტირაჟი 3500!

1
e 458